

Psalmo
cxviii.

Faciem tuā illumina super seruū tuū dñe, & docce me iusti.tuas.

Zacharias Ferreri, episcopus et scriptor

(xylographia ab ipso Ferreri curata, publ. in eiusdem *Vita Beati Casimiri*, 1521, reimpressa ex exemplari in Bibliotheca Universitatis Catholicae Lublinensis, sign.XVI.499, servato)

INSTITUTUM HISTORICUM POLONICUM ROMAE

FUNDATIO LANCKOROŃSKI

**ACTA
NUNTIATURAE POLONAE**

moderatore Henrico Damiano Wojtyska CP

TOMUS II

ZACHARIAS FERRERI

(1519-1521)

et

NUNTII MINORES

(1522-1553)

edidit

HENRICUS DAMIANUS WOJTYSKA CP

Non extinguetur

ROMAE 1992

Redactio et administratio:

Institutum Historicum Polonicum Romae
19, Via Virginio Orsini, 00192 Roma, Italia

Introductionem Latine vertit:

Lucianus Olech

Textus Germanicos transcripsit:

Lucianus Olech

Textum graphicē composuerunt:

† Catharina Cywińska-Konopka
Maria Lamberti
† Helena Łukasiewicz-Bianciardi

Correctiones fecit:

Lucianus Olech

Edidit:

Fundatio Lanckoroński
Friburgi Helvetiae

INTRODUCTIO

I De Zacharia Ferreri nuntio eiusque sociis.

Zacharias Ferreri a. 1479 modesta nobilium familia Vicetiae natus est¹. Iuvenis, litterarum Latinarum studio raptus simulque natura inquietus, de improviso, dum Patavii discendis litteris operam navabat, animum induxit, ut eiusdem civitatis abbatiam Benedictinorum, divae Iustinae sacram, intraret regulamque s. Benedicti amplecteretur. Deinde cum semel atque iterum inde abire frustra temptaret, anno tandem 1504 ordinem istum omnino dereliquit et Romam demigravit, ubi postquam doctoratum utriusque iuris et theologiae consecutus est - domesticus pontificius et abbas commendatarius Montis Subasii a Iulio II est creatus. A. 1508 eum Venetiis fuisse notamus, ubi vitam monasticam, nunc tamen apud Cartusianos, iterum pertemptabat. Sed hic quoque cum sodalibus concorditer vivere nescit, propterea ad votorum professionem non admittitur et a. 1509 Bononiam commigrat, ubi, contumelioso libello contra Serenissimam Rempublicam Venetam exarato, inter apertos eius hostes declaratur. A. 1510 Mediolani commoratur ibique in ministeriis regis Galliae eum esse videmus. Fuit quoque unus ex sollertissimis participibus et acerrimis defensoribus pseudosynodi Pisanae, quae a. 1511 a Ludovico XII Galliarum rege contra Iulium II indicta erat. Quam ob rem in excommunicationem incurrit, quam summus pontifex in consistorio 13 II 1513 celebrato ei inflxit. Post mortem vero Iulii II et schismatis repudiationem, occasione electionis novi papae Leonis X a. 1513 peractae, Ferrelius repentina ad bonam frugem se recepit et pulcherrimum sane carmen suum, "Lugdunense somnum" inscriptum, composuit, quo 1030 hexametris pontificem maximum gente Medicea procreatum, cuius electionem sibi in somnis apparuisse contendebat, summis laudibus extollit. Die 11 XII 1513 a. veniam pontificis consequitur et prioribus officiis ac dignitatibus curialibus restituitur. A. 1516 nominatur episcopus titularis Sebastenus in Palaestina (consecrationem tamen episcopalem usque ad a. 1518 differebat) et a. 1518 creatus est praeterea commissarius pontificius Nursiae in Umbria. Etiam

¹ Quod Ferrerius ficte et fallaciter gloriabatur de vinculis necessitudinis cum familia s. Vincentii Ferrer sibi intercedentibus, id omni fundamento caret. Quia tamen iactantia sua ipsum regem Sigismundum I quodammodo seduxit atque decepit (cfr. infra, Ferreri N. 52).

cum secundo Romae moraretur, mira quadam adulandi arte et singulari industria in comparanda sibi pecunia eum eminuisse perspicimus².

A. 1519, ineunte mense Septembri, cum Petrus Flores, episcopus Stabiensis, huiusmodi munus accipere recusasset³, Ferrerius nominatus est nuntius pontificius ad Sigismundum I regem Poloniae, magnum Crucifero-rum magistrum Albertum et magnum ducem Moscoviae Basiliū III⁴. In mandatis imprimis habuit, ut eos inter se conciliare studeret, ita ut deinde communi bello adversus Turcas gerendo accedere possent (sed ad Basilium quod attinet, spes etiam erat unionis Ecclesiae Ruthenae cum Romana in-eundae, ad quam magnus dux Moscoviae animo satis propenso fuisse crede-batur). Propter hanc nominationem Ferrerius 5 IX 1519 a. a sede titulari Se-bastena ad residentialem Gardiensem in Regno Neapolitano sitam translatus est⁵. Praeterea die 15 IX 1519 a. commissum est ei, ut processum canonisationis principis Casimiri Jagellonidis Vilnae perageret⁶. Diebus 28 X - 1 XI a. 1519 novo nuntio tradita sunt omnia scripta seu diplomata, quae in-de a temporibus Leonis X summi pontifices nuntiis residentialibus porrige-re solebant, scil. instructio ab ipso pontifice subscripta, facultates legati a late-re sive potestas exercendi iurisdictionem, conferendi beneficia et impartiendi gratias et indulgentias (in Lithuania et Moscova, quae 7 VII 1520 a. ad Po-loniā quoque extensa est), necnon notae secretiores seu cifrae, quibus ora-tores publici in suo epistularum commercio uti consueverunt⁷. Accedebat mandatum, quo praecipiebatur, ut nuntius de omnibus negotiis sibi commis-sis summum pontificem crebro et accurate certiorem redderet⁸. Si adiunga-mus praeterea certum statumque salaryum, 2 XII 1519 a. ei assignatum, scil. medium partem proventuum dioecesis Gardiensis, cui ante discessum suum omnino renuntiaverat, servato sibi tantum episcopali titulo (qua ta-men dioecesi accepta certa pecuniae summa cessisse videtur)⁹, sine dubio af-firmare possumus Ferrerium nuntium apostolicum fuisse sensu huius verbi

² Post libros B. Morsolini, qui vitam Ferrerii accurate et summa cum adoratione descripsit, laudi-bus efferens imprimis eximium eius, ut putabat, in scribendo ingenium et facultates (cfr. op. cit. et eius-dem, *L'abbate di Monte Subasio e il Concilio di Pisa (1511-1512). Episodio di storia ecclesiastica*, Venezia 1895 et *Un Latinista del Cinquecento, imitatore di Dante*, "Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti", Serie VII, T. 5, 1893/4, p. 1428-1446), acerrimum vitæ eius existimatorem et vituperatorem se exhibuit et multas fictas ac commenticias fabulas de eo scriptas dissipavit A. Ferrajoli (cfr. op. cit.).

³ Vide infra, p. 6 et 36. Cfr. breve Leonis X ad Ferrerium, 12 IX 1519, AV, Arm. 39, ms. 37 f. 69v-70r.

⁴ Vide infra, N. 2, 4-5, 9. Cfr. Pierling RSS I, p. 170-174.

⁵ Vide Gulik-Eubel HC III, p. 206.

⁶ Vide Ferreri N. 3. Fusius de hac re apud Wojtyska PKSK, p. 214-217.

⁷ Vide Ferreri N. 9-11, 28.

⁸ Vide finem instructionis, infra p. 17.

⁹ Reg. brevis olim in AV, Arm. 39, ms. 33 f. 232r (perit; hanc notitiam ex vetere inventario haus-i-mus).

nostris temporibus vigente, instar aliorum, qui tunc Venetiis, in Gallia et Hispania munere suo fungebantur.

Quod 2 XI 1519 a. Ferrerio socius et comes adiunctus est Ioannes de Tedaldis, summi pontificis consanguineus, Alexandro Ferrajoli ansam dedit ad suspicandum, papam nuntio suo, propterea quod schismati favere olim non est veritus, non satis esse confisum¹⁰. Quae coniectura eo etiam comprobari videtur, quod Ferrerius 30 X 1519 a. prioribus poenis et censuris ecclesiasticis denuo absolutus est¹¹. Videtur tamen non minoris hic fuisse momenti petitio Sigismundi I, ut in Moscoviam persona saecularis mitteretur¹², et Ioannis de Tedaldis non vulgaris linguae Polonicae et rerum Polonicarum cognitio ac peritia, de qua in nominationis suae diplomate sermo occurrit¹³. Florentina enim gens Tedaldiorum iam inde ab altera saeculi XV parte cum Polonia satis arcte coniuncta est. Nam Arnulfus de Tedaldis erat zupparius Premisiensis, frater autem eius Lactantius, pater Ioannis, astronomus et secretarius Laurentii de Medicis, cum Callimacho quoque consanguinitate coniunctus, amicitia et necessitudine utebatur Matthiae Drzewicki, episcopi Premisiensis, postea Regni Poloniae primatis. Cui a. 1507 Lactantius commendabat Ioannem, filium suum adulescentem (24 I 1495 natum), qui in Polonię proficiscebatur, non solum ut partem hereditatis a defuncto patruo suo Arnulfo relictam acciperet, sed etiam linguam Polonicam et "mores Sarmaticos" cognosceret et, ut scribebat pater, ad usum Polonorum cumulatius coalesceret¹⁴. Haec igitur linguae et morum ac consuetudinum Polonicarum cognitio, quam Tedaldi tunc temporis sibi comparaverat, Ferrerio in obeundo munere suo non parvo adiumento esse debuit. Pridie profectionis in Polonię, summus pontifex, ut gradum dignitatis eius augeret, contulit Tedaldo, qui homo laicus erat, titulum militis aurati.

Initio mensis Decembris a. 1519 oratores magno comitatu iter in Polonię ingressi sunt¹⁵. Die 22 eiusdem mensis pervenerunt Venetias, ubi ipsa Vigilia Natalis Christi Ferreri causam missionis suae in Consilio Seniorum

¹⁰ Op. cit., p. 100.

¹¹ Cfr. infra, Ferreri N. 8.

¹² Cfr. infra, Ferreri N.1.

¹³ Cfr. Ferreri N. 12.

¹⁴ Lattanzio ad Drzewicki, Florentiae 9 X 1519, reg. BV, Barb.Lat. 2031 f. 135r. Ibidem in f. 120r-v litterae Drzewicki ad Lattanzio de 13 IX 1507. Plura de vinculis Tedaldiorum cum Polonia vide apud Ptasińk, p. 64, Quirini-Popławska ZDWP, p. 195-196 et Józef Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk* [Callimachus tanquam homo politicus], Kraków 1948, p. 130. De necessitudine eius cum Drzewicki cfr. Henryk Rybus, *Prymas Maciej Drzewicki. Działalność w diecezji przemyskiej (1504-1513)* [De Matthei D. opera in dioecesi Premisiensi praestital], Warszawa 1968, p. 43, 234-236. Dies natalis Ioannis de Tedaldis exstat apud Ciampi BC III, p. 83.

¹⁵ Cfr. infra, p. 35.

palam protulit¹⁶. Toruniam vero, ubi Sigismundus I tunc morabatur, qui inde a Decembri 1519 a. bellum cum Cruciferis gerebat, nuntii venerunt 18 II 1520 a.¹⁷ et statim intercessionem suam inter regem et magnum magistrum Albertum incepérunt, quo eos tandem ad pacem ineundam adducerent. Cum nullum tamen in hoc pacificationis officio exitum felicem consecuti sint¹⁸, medio mense Iulio a. 1520 Torunia discesserunt: Ferrerius prefectus est Vilnam, ubi processum canonisationis principis Casimiri Jagellonidis peregit eiusque vitam scripsit et sub finem mensis Novembris primae synodo dioecesis Vilnensis praefuit¹⁹, Tedaldius vero Romam revertit, ut summo pontifici de bello inter Polonus et Cruciferos gesto coram referret et novas hac in parte instructiones obtineret²⁰. Paulo ante, iam 4 die Iulii, reliquit Ferrerium et alter eius socius, qui iam post adventum in Poloniā ei adiunctus esse videtur, scil. Antonius de Breves, Sabaudius, qui mandatu regis Poloniae per Romam in Galliam prefectus est²¹. Cum mense Februario a. 1521 nuntius in Poloniā ex Lithuania rediisset, interfuit ultimae parti tractatum Toruniensium, qui 4 IV 1521 a. quattuor annorum indutiis inter Polonus et Cruciferos conclusi sunt, in quibus tamen tanti momenti partem, ut antea, non habuit²².

Aliud magni momenti argumentum legationis Ferrerii, de qua tamen in instructione cautum non erat, praeter exspectationem facta est quaestio Lutherana. Ad primos doctrinae Lutheri et eius fautorum impetus, in Prussia et Lithuania factos, nuntius respondit 14 IV 1521 a. Toruniae publica crematione imaginis ac librorum theologi Vitebergensis, duriusculis etiam ad eum datis litteris et emanatis decretis, quibus diffusio et lectio eius operum severē prohibebatur²³. Quae omnia documenta, cum mense Iunio 1521 a. Cracoviae, datis anterioribus consulto instructa (ex. gr. litterae, quae nunquam forte missae sunt, datum habent 20 V 1520)²⁴, sumptu ipsius nuntii publicata essent²⁵, id procul dubio propterea factum est, ut lector sibi certo persuadere posset Ferrerium periculum Lutheranum iam prius perspexisse

¹⁶ Vide infra, p. 36-37. Cfr. Sanudo XXVIII, col. 134.

¹⁷ Vide Itinerarium.

¹⁸ Cfr. 15, 19-25.

¹⁹ Cfr. N. 37, 41; *Vita Beati Casimiri* (Ferrer VBC, ut in Bibliographia).

²⁰ Cfr. N. 32-33. Torunia non prius discessit quam sub finem Septembris 1520 a., vide Warszawa AGAD, Lib. Legat. 5 f. 134r.

²¹ Cfr. infra, p. 68-69.

²² Vide N. 39-40, 43, 45 et commentarium Mariani Biskup WP, p. 450.

²³ Cfr. N. 37, 44, 46-48.

²⁴ Vide infra, p. 119. Cfr. Fijalek MFL passim.

²⁵ Cfr. *Oratio legati* (Ferrer OT, ut in Bibliographia).

eique obsistere conatum esse, antequam bullae Leonis X, quibus Lutherus eiusque doctrina condemnabantur, editae essent²⁶.

Quae fraus et dolus Ferrerii tum etiam manifestius apparuit, cum de ambitione dignitatum vel comparanda pecunia ageretur, ita ut Andreas Criccius propterea nuntio nostro tria carmina dedicaverit inscripta "In legatum impurum", quibus secretarius regius Stanislaus Górski in margine adscriptis: "Munus suae legationis perfide egit, multas gratias, multa indulta vigore suae legationis dabat..., multos clericos circumvenit, pecuniam multam pro chartis et bullis collegit"²⁷. Iam post eius ex Polonia discessum, initio mensis Iulii a. 1521, patefactum est eum etiam implicatum fuisse negotio cum "thesauris Caunensibus" coniuncto; quae res etiam interpellationi regiae in Urbe causam dedit²⁸. Minus autem verisimile esse videtur, quod affirmat Górski, nuntium nostrum, cum a. 1521, fortassis mense Septembri, certo ante mortem Leonis X († 1 XII 1521), Romam venisset, "partem pecuniae papae dedisse"²⁹, quamquam verum est Clementem VII adhuc a. 1526 apud canonicos regulares, quibus Ferrerius, cum mense Augusto a. 1524 Romae mortuus es- set (verisimiliter veneno necatus)³⁰, non parvas divitias post se reliquerat, operam suam interponere debuisse, ut partem saltem earum fratri ipsius Vincentio (quem secum in Polonia habuit), ad summam egestatem redacto, restituere vellent³¹. Res autem omnino certa est Ferrerium, post mortem Leonis X a Sacro Collegio gubernatorem Faventiae nominatum, magnam pecuniarum in Polonia collectarum partem eo destinasse, ut typis ederet opus suum adulatorium in Hadrianum VI scriptum, "De reformatione Ecclesiae suasoria", in quo contumeliis obruit clerum Polonum³², et ut publici iuris faceret novos hymnos liturgicos, a se curatos, inter quos plenum officium Breviae in honorem s. Casimiri positum erat³³.

Quod ad explendum legationis munus ei a Leone X commissum attinet, Ferrerius, cum ex Polonia Romam reverteretur, 23 VIII 1521 a. coram duce

²⁶ Ex quibus, non indicato fonte, integra fragmenta adducit, vide infra, p. 87, 122, 124.

²⁷ Vide Kórnik BPAN, ms. 243 f. 283v. Adhuc initio a. 1523 Sigismundus I scribebat ad Erasmus Ciołek: "veniens ad nos, et centum aureos singulis mensibus magnis tragediis a nobis exigebat, quos si- bi per V. ram Paternitatem promissos aiebat... et commendationes, quas nemini, praesertim Nuntiis, negare solemus, pro obtinendis facultatibus etiam ad regnum obtinuit, cum iam haberet in Lithuania, ubi tamen lacnis [laxibus?] est illis abusus..." (Warszawa, AGAD, Sucha 22/23, p. 588).

²⁸ Vide N. 55 et Kantak BPI, p. 183.

²⁹ Kórnik, BPAN, ms. 243f. 283v.

³⁰ Marzari, p. 158; Ferrajoli, p. 22.

³¹ Breve "capitulo canoniconorum regularium Placentiae congregato seu indicto", 24 III 1526, cop. AV, Arm. 39, ms. 46 f. 180v-181r.

³² Vide infra, N. 54 et bibliographiam (Ferreri RES).

³³ *Hymni novi ecclesiastici iuxta veram metri et latinitatis normam a beat. Patre Clemente VII, ... ut in divinis quisque eis uti possit approbatis*, [Romae] in Aedibus Ludovici Vincentini [1525] f. 103v-107v.

Venetiarum gloriabatur se illum fuisse, qui regem Poloniae Sigismundum ad concordiam cum Alberto magno Theutonicorum magistro ineundam adduxerit, sed "idem cum Moscovitis perficere nequiverit"³⁴ (cum rex Poloniae ut nuntius in Moscoviam se conferret opportunum non iudicaverit)³⁵. Similiter nuntiaturam eius, quam in Polonia obiverat, iudicaverunt etiam vitae eius scriptores: Marzari, Morsolin, Mantese³⁶, quod cum sui ipsius iudicio, ut ex scriptis eius videri potest, plene concordat. Solus Ferrajoli, vitae privatae Ferrerii severus aestimator et reprehensor, aliquot tantum capita missionis eius in Polonia expletae significare maluit³⁷. Apud Polonus rerum gestarum studiosos, praeter satis criticum iudicium Mariani Biskup, quod de opera Ferrerii in tractationibus cum magno magistro Alberto impensa protulit³⁸, de missione eius raras tantum mentiones invenimus.

Summatim tamen dici potest nuntium nostrum in obeunda legatione sua aliquot quoque successus prosperos habuisse: itaque i. a. episcopos Polonus de periculo Lutherano tempestive praemonuit, patrocinatus est primae synodo dioecesis Vilnensis, processum canonisationis principis Casimiri pergit, lepidas denique et significantes descriptiones Poloniae, Latino sermone exaratas, post se reliquit. Qui tamen successus ostentatione quadam et lucri aviditate, quae ex omnibus fere gestis eius perspici possunt, non parum obscurati esse videntur³⁹. Hac tamen re Ferrerius vix differebat ab aliis nuntiis Leonis X, quorum similis agendi et se gerendi modus, praesertim in Germania, severe vituperabatur.

2. De nuntiis minoribus.

Rapida doctrinae Lutheranae in Polonia diffusio effecit, ut post discensem Ferrerii Sedes Apostolica urgere et curare non desineret, "ut in illo Regno adasset homo Suae Sanctitatis, tali tamen vitae integritate et industria praeditus, ut nemini ansam daret de se loquendi, sicut Zacharias, et partes

³⁴ "Disse concluse l'accordo per il qual fu mandato, ma non potè concluder con moscoviti", Sanudo XXXI, col. 285.

³⁵ Sigismundus I Erasmo Ciołek, 26 I 1520, Działyński ATV, p. 149.

³⁶ Marzari, p. 157-158 ("operò felicemente nel spatio di due anni che dimorò ivi, con infinita lode sua et commendatione molta... Correva il nome suo in tutta la Cristiana Republica"); Morsolin, p. 70-81 (cum mendis); Giovanni Mantese, *Memorie storiche della Chiesa Vicentina*, T. 3/2, Vicenza 1964, p. 814-815 (Laudat Ferrerium et suspicatur eum etiam in Moscovia fuisse).

³⁷ Ferrajoli, p. 101-102.

³⁸ Cfr. Biskup MDD passim et Biskup WP passim (iudicium in p. 508-509).

³⁹ Accuratori disquisitio de nuntiatura Ferrerii praeparatur.

nostras sedulo defenderet"⁴⁰. Re tamen vera, quamquam omnes successores episcopi Gardiensis non parum temporis sui et operae novitatibus in religione exortis dedicabant, summi pontifices usque ad medium saeculum XVI id maxime curabant, ut Polonię ad societatem armorum adversus Turcas instituendam attrahere possent. Propterea eorum legationes huic praesertim necessitati negotiisque cum ea quodammodo coniunctis inde ab initio servire atque oboedire debebant, breve temporis spatium durabant, et stabilitate illa, firmitate et diuturnitate, quas memoravimus supra, omnino carebant. Quam ob rem eos nuntios minores vocamus.

Necessitas Dalmatiae adversus impetum Turcarum defendendae causa fuit, propter quam mense Iunio a. 1522 recens electus papa Hadrianus VI nuntium suum in Galliam, Venetias, Hungariam et Polonię destinatum nominavit **Thomam Nigrum (Crnić)**, gente Croatum. Natus Spalati circa a. 1450, lector et poeta Latinus, cursum honorum ecclesiasticorum incepit in aula archiepiscopi Spalatensis Bernardi Zanni, quem a. 1512, tamquam eius secretarius, Romam ad Concilium Lateranense V comitatus est. Anno autem 1514 in servitium Petri Berislavić, quem Croati tamquam heroa suum colunt, transiit. Prout eius secretarius et vicarius generalis dioecesis eius Vespriensis, annis 1516-1521 praefuit multis legationibus Venetias, Romam et ad Carolum V imperatorem missis, ut auxilium ad bellum contra Turcas movendum impetrare conaretur. Postquam vero, in tertia legatione Romana, 11 I 1520 a. a Leone X nominatus est episcopus Scardonensis (Skradin in Dalmatia), et cum 20 die Maii eiusdem anni Petrus Berislavić diem suum obiisset, Crnić eo maiore cum studio et sedulitate in defendenda patria sua periclitante operam insumebat. Eo plane tempore, quo a. 1521 legatione ad imperatorem fungebatur, cum quo - post electionem Hadriani VI - Bruxellis Tarragonem in Hispania, ubi papa tum morabatur, se contulit, munus legationis in Polonia obeundae ei commissum est⁴¹. Sed Cracoviam non prius quam 20 XII pervenit⁴². Omnia vero colloquia, quae inde a 2 die Ianuarii usque ad initium Martii a. 1523 cum rege Sigismundo I habuit, imprimis versabantur non in auxiliis bellicis Hungariae contra Turcas ferendis, sed in nominatione pontificia Ioannis Alberti Hohenzollern, fratris magni Theutonicorum magistri Alberti, ad episcopatum Plocensem⁴³ et periculo, quod reli-

⁴⁰ "che in quel Regnio fosse uno homo di sua Santità, ma di tal vita, exemplo et industria, che non dasse che parlare di se, como il Zaccaria, che sustinesse le parti nostre vive", Buglio ad Iacobum Sadoleum, Buda 25 V 1525, vide infra, p. 200.

⁴¹ Prolixius de vita et opera Thomae Crnić cfr. Kurelac, Praga et Wojtyska TC.

⁴² Cfr. infra, N. 1.

⁴³ Cfr. Kolankowski KJA passim, Wojtyska TC, p. 144-145.

gioni catholicae in Polonia ex doctrina Lutherana imminebat. Facta celeri intercessione apud papam, Crnić, pro abrogata supradicta nominatione, a rege impetravit decretum 7 III 1523 a. promulgatum, quo propagatio et diffusio doctrinae Lutheri in Polonia et Lithuania prohibebatur⁴⁴. Commodum et utilitas, quae utriusque parti inde provenerunt, cum "mira eloquentia et morum suavitate" nuntii coniuncta, effecerunt, ut brevis eius legatio in Polonia expleta longe aliter quam nuntiatura Ferrerii a rege existimaretur⁴⁵, idem vero Cricius, qui episcopum Gardiensem omnino condemnabat, cum Scardonensi firmam amicitiam et familiaritatem inivit⁴⁶. Reliquum vitae, usque ad mortem, quae a. 1532 supervenit, Crnić dilectae patriae suae, Croatiae, ex periculo Turcico servandae et protegendae dedicavit⁴⁷.

Prorsus diversa aliisque dissimilis fuit nuntiatura **Ioannis Antonii Buglio** (Pulleo, Puglione). Buglio erat Siculus, circa a. 1485 ex non opulenta familia baronum Burgii natus, qui bonis suis in seditione popularium amissis, uxorem et quattuor liberos in Sicilia reliquit et a. 1522 Romam demigravit, ubi legationi cardinalis Thomae de Vio (Caietani), a. 1523 in Hungariam proficiscenti, adiunctus est⁴⁸. Post electionem Clementis VII Caietanus, autumno eiusdem anni, eum Buda Romam misit, ut de expleta legatione summo pontifici rationem redderet. Ibi, legato ex Hungaria revocato, Buglio 20 II 1524 a. nominatus est nuntius apud Sigismundum I Poloniae⁴⁹ et 4 diebus post apud Ludovicum II Hungariae regem⁵⁰, mandatumque obtinuit, ut conventum amborum regum appararet et communem defensionem Hungariae contra Turcas instituendam curaret. Huic consilio ad effectum perducendo inservire imprimis debuit missio nuntii Cracoviam, ubi mensibus Iulio et Augusto a. 1524 commoratus est⁵¹, eiusque assidua studia et labores, toto commemorationis Budensis tempore impensi⁵². Quamquam tamen per biennium apud regem Hungariae manebat, Buglio munus suum nuntii apud regem Poloniae sibi commissum explere non desiit, et Curiam Romanam de rebus Poloniae tempestive reddebat certiorem negotiaque sibi hac in parte deman-

⁴⁴ Wojtyska TC, p. 145.

⁴⁵ Vide N. 5.

⁴⁶ Alter alteri carmina dedicavit. Poemata Thomae Crnić in Kórnik, BPAN, asservata inveniuntur, ms. 243 f. 297a-297b (edita cum mendis a Hiacynto Wiesiółowski: *Z kórnickiego kodeksu Corpus Cricianum*, "Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej", 15 (1990), p. 249-251).

⁴⁷ Cfr. Wojtyska TC, p. 146-148.

⁴⁸ Cfr. Fraknói ROP, p. XXVIII-XXIX; Rill-Scichilone, p. 413.

⁴⁹ Cfr. infra, N. 1-3.

⁵⁰ Fraknói ROP, p. XXXI.

⁵¹ Vide infra, N. 5-8. Hanc missionem accurate descriptis Petrus Tomicki in litteris 23 VII 1524 ad Lucam Górkę datis (Dzialyński AT VII, p. 42). Cfr. Pajewski SPW, p. 41-43; Pociecha, KB II, p. 117.

⁵² Vide Fraknói ROP passim. Cfr. idem, *Ungarn vor der Schlacht bei Mohács (1524-1526) auf Grund der päpstlichen Nuntiaturberichte*, Budapest 1886.

data diligenter expedire conabatur. Itaque praeter munus principale, quo summo studio et fervore, prudenter tamen et caute fungebatur⁵³, episcopum Petrum Tomicki adiuvabat in recuperando canonicatu Cracoviensi, quem Leo X, suasore Erasmo Ciołek, dioecesi Plocensi adiunxit⁵⁴; iussu summi pontificis se intercessorem interponebat in assiduis, frustra tamen factis, conatibus ad exsequendam integrum pensionem cardinali Cajetano ab Hadriano VI in eadem dioecesi assignatam⁵⁵; nitebatur etiam ad effectum deducere connubium principis Polonae Hedvigis cum marchione Mantuae, Friderico Gonzaga⁵⁶, et, rege Sigismundo adiutore, adducere studebat ad unionem calixtinorum Bohemorum cum Sede Apostolica ineundam⁵⁷. Attamen pars Polonia eius nuntiatura in hoc maxime conspicua existimanda esse videtur, quod Buglio in controversia inter Polonos et Cruciferos intercedente, praesertim in tractatibus Budensibus mense Octobri 1524 et Ianuario-Februario 1525 a. peractis, partem intercessoris et conciliatoris assumpsit, Poloniae benevoli et faventis⁵⁸, et iura Sedis Apostolicae et religionis catholicae in Polonia defendere et tueri conatus est, postquam magnus Ordinis Theutonicorum in Prussia magister Albertus, cuius propensam in doctrinam Lutheranam voluntatem Curiae Romanae saepe, iam a mense Iulio a. 1524, significabat, 10 IV 1525 a., eodem Ordine in Prussia dissoluto, regi Poloniae praestito homagio, eiusdem regis et Regni Poloniae princeps feudatarius factus est⁵⁹.

Nuntiatura Ioannis Antonii Buglio, quam in Hungaria et Polonia simul obiverat, calamitate Altinensi (alias Mohaciensi, 29 VII 1525) clauditur. Iam die 21 mensis Iulii, paucis diebus ante pugnam, quae portas Europae Centralis Turcarum potentiae aperuit, nuntius noster a Clemente VII mandatum obtinuit, ut ad regem Poloniae se conferret eique quaedam communicearet, "quae ad christianitatis salutem" et ipsius regis laudem et honorem pertinebant, sed iam 27 die eiusdem mensis munus hoc, accuratius non definitum, revocatum est, nuntio autem, procul dubio propter imminentem calamitatem, iniungebatur, ut se illico Romam conferret et coram pontifice com-

⁵³ Vide imprimis epistulam 7 XI 1526 ad Sigismundum I missam (N.30) et litteras de hac re in Curiam allatas (vide infra, passim).

⁵⁴ Cfr. infra, p. 177-178.

⁵⁵ Vide infra, N. 20.

⁵⁶ Vide N. 32.

⁵⁷ Vide infra, N. 26 et 29.

⁵⁸ Vide infra, p. 174, 176-177, 181-182. Cfr. Wojtyska, *Rozmowy budzińskie (październik 1524, styczeń-luty 1525). Ostatnia próba ratowania zakonu krzyżackiego w Prusach* [Colloquia Budensia (m. Septembris 1524, Ianuario-Februario 1525 habita)]. Extremum temptamen servandi Ordinis Cruciferorum in Prussia], sub prelo.

⁵⁹ Vide infra, p. 163, 200, et praesertim N. 18 et 19.

pareret⁶⁰. Sed mandatum pontificium ad nuntium, qui adhuc in Hungaria morabatur, serius pervenit, cum de clade Altinensi iam nuntiatum esset. Tandem 23 Octobris a. 1526 Romam venit⁶¹, neque ad nuntiaturam suam obeundam unquam reversus est. Die 26 X 1526 a. nominatus est commissarius generalis exercituum pontificiorum, qui ad certamen cum gente Columnarum committendum adornabantur. 12 VI 1529 a. Clemens VII commis sit ei nuntiaturam Siciliae, unde 9 VII 1530 in Angliam translatus est et munus publicum accepit belli contra Turcas parandi, occulte autem obsistere debuit divortio regis Henrici VIII cum Catharina Aragonensi. Cum tamen munus hoc nimis segniter et otiose explere videretur, mense Iulio 1533 a. revocatus est. Reliquum vitae cum familia sua in Sicilia transegit. Post electionem Pauli III factus est administrator archiepiscopatus Montis Regalis, nomine archiepiscopi eiusdem archidioecesis, card. Alexandri Farnese, die autem 3 VIII 1536 a. etiam munere nuntii in Sicilia denuo auctus est. Mortuus est sub finem a. 1545, verisimiliter in arce Mineo, cuius castellanus inde ab a. 1535 ab imperatore Carolo V est nominatus⁶². Actio eius et opera, quam in explendo munere nuntii in Hungaria insumpsit, ab omnibus probatur⁶³. Non vulgaris eruditio et politior humanitas, religio et pietas in Deum⁶⁴ (Buglio omnes epistulas suas signo crucis incipiebat, res in historia nuntiaturae Polonae sane unica), studium et diligentia, quam in expediendis negotiis sibi commissis adhibere solebat, prudentia tandem et humanitas erga omnes, inter quos ei vivere et agere contigit, etiam ex actis et gestis nuntiaturae eius Polonae facile perspici possunt.

In exordiis nuntiaturae Polonae non est praetereunda volucris et fugax missio **Gundisalvi de Sangro**, qui 25 V 1525 a. in ecclesia cathedrali Cracoviensi Sigismundo I sollemniter tradidit gladium et pileum, a Clemente VII in consistorio 27 III eiusdem anni regi Poloniae, ob egregia eius merita in bello adversus infideles gerendo, collatos⁶⁵. Legatus pontificius, gente principum de Sangro in Regno Neapolitano spectatissima ortus⁶⁶, vix 20 annos natus erat, cum - cubicularii pontificii dignitate insignitus (a 19 I 1525 a. erat

⁶⁰ Cfr. N. 34-35.

⁶¹ Vide Itinerarium (infra p. XL). Ipse misit Romam scripta ad pugnam Altinensem spectantia, una cum generali eius descriptione, quae in BV, Vat.Lat. 3924 custoditur.

⁶² Rill-Scichilone, p. 414-417.

⁶³ Cfr. Fraknói ROP, p. XXIX; Pastor SPIV/2, p. 411.

⁶⁴ Rill-Scichilone, p. 417.

⁶⁵ Vide infra, Buglio N. 23. De his insignibus regi Poloniae in consistorio attributis cfr. Diarium Blasii de Cesena, BV, Vat.Lat. 12308 f. 123r. De sollemnitate et ipso dono vide diaria Nicolai Sokolnicki et Bernardi de Biskupice, a Wladislaw Pociecha memorata (KB II, p. 512).

⁶⁶ Cfr. Bernardo Candida Gonzaga, *Memorie delle famiglie nobili delle provincie meridionali d'Italia*, T. 3, Napoli 1876, p. 206-217.

episcopus Lyciensis, sed tum ne ordinibus quidem sacris auctus erat) - ad hanc provinciam obeundam destinatus esset⁶⁷. Eius non arduam legationem, die 4 Iunii a. 1525 conclusam⁶⁸, Martinus Bielski sic breviter descripsit: "Legatus humaniter exceptus, muneribus honoratus et dimissus est"⁶⁹.

Minoris momenti, et uni tantum conficiendo negotio destinata, erat missio alterius saecularis servitoris Clementis VII, **Nicolai Fabro**. De quo hoc solum nobis constat, eum a Coneliano in dominiis Venetorum oriundum fuisse, litterarum studia aliqua absolvisse (cuius rei vel testis esse potest oratio eius ad Sigismundum I habita) et - fortassis propter minus cautam optionem in re publica factam, quae minus placebat - a locumtenente ducis Venetorum, Iacobo Badoer, exsilio multatum esse, a quo non nisi pridie profectio- nis in Poloniam 11 III 1525 a. liberatus et absolutus est⁷⁰. Idem itaque Fabro 14 Novembris 1525 a. a Clemente VII in Poloniam ablegatus est, "ut regiae filiae [Hedvigis] nuptias cum duce Mantuano [Friderico Gonzaga] ineundas curaret"⁷¹, cuiusmodi matrimonium iam mense Iulio a. 1525 a Ioanne Antonio Buglio propositum erat⁷². Nuntius, haud dubie statim post nominationem, Roma discessit et, habitis prius 29 XI - 4 XII Mantuae colloquiis cum marchione Gonzaga, recta Cracoviam profectus est, quo 29 XII pervenit. Die 1 Ianuarii in arce regia Niepolomicensi, prope Cracoviam sita, colloquium habuit cum regina Bona, capita autem legationis suae regi Sigismundo die 8 Ianuarii Petricoviae rettulit, vehementer laudatis emolumentis et commodis, ex eiusmodi connubio Regno Poloniae manaturis. Responsum tamen, quod 26 eiusdem mensis tandem obtinuit, repulsam continebat. Reginula enim iam duci Masoviae Ianussio desponsa erat. Nil aliud ergo restabat nuntio, quam ut Romam rediret. Revertebatur per Budam, ubi 17 II 1526 a. exitum legationis suae nuntio Ioanni Antonio Buglio rettulit, 16 au- tem die Martii Mantuae coram marchione Gonzaga idem egit⁷³. Postquam redierat in Urbem et rationem legationis suae summo pontifici reddiderat, quod se esse facturum ultimis epistulis suis annuntiabat, Fabro iterum de scaena decessit. Apparuit denuo a. 1542, prout scutifer Pauli III, a pontificis nepote, card. Vidone Ascanio Sforza, ad recensum populi, domorum et gre-

⁶⁷ Cfr. Gulik-Eubel HC III, p. 224. Obiit ca a. 1530.

⁶⁸ Cfr. infra, N. 24-25.

⁶⁹ "Poseł wdzięcznie przyjęt, uczzcon, obdarowan i odprawion", Bielski, p. 501.

⁷⁰ "Fu posta la gratia di uno Nicolò Favro di Friul, bandito per locotenente di la Patria, sier Jacomo Badoer", Sanudo XXXVIII, col. 179.

⁷¹ Garampi SL, f. 59bv; cfr. N. 1.

⁷² Vide infra, p. 219.

⁷³ Vide textus passim. Legationem Nicolai Fabro, hic publicatis documentis innixus, diligenter de- scripsit Vladislavus Pociecha KB II, p. 404-407 et 594-595.

gum in provincia Campaniae peragendum designatus⁷⁴. Quando mortuus sit, nescitur. Inter merita legationis eius illud quoque numerandum est, quod Curiam Romanam de turbis et tumultibus, ob negotium religionis Gedani exortis, praemonuit et de conatibus ad doctrinam Lutheri in Prussia Regali et Pomerania coercendam a rege factis eam redditum certiore⁷⁵.

Huic negotio diligentius et alacrius incubuit, speciali Clementis VII mandato ad hoc incitatus, alias quoque nuntius pontificius, eodem fere tempore quo Fabro designatus, **Ioannes Franciscus Cito**. Eius legationis origo coniungitur cum itineribus, a mercatore Genuensi Paulo Centurione in Moscoviam factis. Qui iam post primum iter, annis 1518/19 illuc confectum, significabat de desiderio magni ducis Moscoviae Basilii III cum Sede Apostolica societatis cuiusdam et necessitudinis ineundae. Postquam vero ex secundo itinere reversus erat, mense Septembri 1525 a. Romam secum adduxit oratorem Moscoviticum Demetrium Gerasimov, qui in mandatis quidem habuit, ut fabros potius et opifices Italos duci suo conduceret, quam de paranda ecclesiastica unione cogitaret. Nihilominus Clemens VII serio creditit talem unionem re vera fieri et Moscoviam societati bellicae contra Turcas adiungi potuisse. Decrevit propterea supra dictum Gerasimov una cum nuntio suo ad Basilium remittere⁷⁶. Itaque in consistorio 14 X 1525 a. celebrato ad hoc munus obeundum designatus est Ioannes Franciscus Cito, "qui curaret cum eodem principe, ut unacum aliis principibus christianis contra Turcas pro defensione Christianae fidei se praepararet et arma caperet"⁷⁷. Romam interea afferebantur sinistri rumores de doctrinae Lutheri in Polonia celeri propagatione (i. a. de seditione Gedanensi)⁷⁸. Quam ob rem die 16 XI eiusdem anni Clemens VII nuntio suo concessit facultates generales, quibus addidit specialem potestatem in Lutheranos Polonus procedendi⁷⁹; traditis autem ei litteris commendaticiis, dato 18 XI instructis, mandavit, ut in explenda legatione sua in Moscovia consilio et auxilio regis Poloniae uteretur⁸⁰.

Ioannes Franciscus Cito e Potentia, oppido Italiae Meridionalis, originem duxit. In documentis ad nostram aetatem asservatis eum primum videsmus Asisii, ubi mense Iunio a. 1514 interfuit capitulo generali Franciscano-

⁷⁴ Ad hoc munus obeundum a Paulo III approbatus est 9 X 1542, vide AV, Arm. 41, ms. 25 f. 223r.

⁷⁵ Cfr. infra, p. 224.

⁷⁶ Fusius de itineribus a Centurione factis cfr. Pierling IR, p. 11-34. De transitu eius per Poloniam vide infra, p. 169, 179-181.

⁷⁷ Cfr. Korzeniowski AR, p. 87. Pierling (IR, p. 42 et RSS I, p. 298) diem nominationis afferit 13 X 1525.

⁷⁸ Vide relationes Ioannis Antonii Buglio passim; cfr. Korzeniowski AR, p. 86.

⁷⁹ Cfr. infra, N. 1-2.

⁸⁰ Vide N. 22, cfr. N. 3-21.

rum Observantium, tamquam provincialis Lucaniae, in quo electus est procurator ordinis in Curia Romana cum sede in coenobio Romano Arae Coeli, cum privilegio "in capella pontificis" sedendi et munere ibi certis diebus praedicandi praesente pontifice⁸¹. Adhuc eodem anno a Leone X missus est ad Simonem Petrum, patriarcham Maronitarum in Libano, ut eum ad unionem cum Ecclesia Romana ineundam adigeret. Quo munere suo tam bene functus est (Romam secum attulit etiam oratores patriarchae de unione tractatos et trinas litteras, in quibus ab eodem patriarcha valde laudabatur)⁸², ut eodem adhuc anno 1515 rursus Berytum mitteretur unionis concludendae causa⁸³.

Missio, quae sequebatur, multo difficilior erat. Nam post ingentem caedem seditionis Suecorum 8 XI 1520 a. a rege Sueciae et Daniae Christiano II Stocholmiae factam, Leo X die 1 VII 1521 a. Ioannem Franciscum Cito Hafniam misit cum mandatis, ut furores crudelitatemque regis frenare stuperet eiusque propensum in doctrinam Lutheranam animum cohiberet⁸⁴. Itaque Christianus, tam sui commodi causa quam propter studia et conatus nuntii, conversionem simulavit, culpam in episcopum Scarensem (postea Upsaliensem), Theodoricum Slaghek, a se nominatum, reiecit, cui quoque caput amputari iussit, et in eius locum ipsum Cito constituit; a quo vicissim absolutionem consecutus est⁸⁵. Nuntius, regiis litteris laudatoriis praecedentibus, non prius quam primo vere anni 1523 Romam tandem revertit. Die 29 Aprilis, in consistorio, actionis suae amplam rationem reddidit et 11 Maii provisionem pontificiam ad episcopatum Scarensem obtinuit⁸⁶; quae res novo regi Sueciae Gustavo Vasa, qui interea ad eundem episcopatum candidatum suum designavit⁸⁷, e vestigio ad interponendam interpellationem ansam dedit. Cito brevi post a Clemente VII adiunctus est comes cardinali Laurentio Campeggi, legato suo in Germaniam proficiscenti (8 I 1524 nominato). Quo cum legato toto legationis eius tempore, scil. per unum annum et dimidium, in Germania commoratus est. Autumno anni 1524 nomine eius in Comitiis

⁸¹ Wadding XV, p. 539; XVI, p. 83. Eiusmodi munere functus est usque ad nominationem episcopalem, cfr. C. Cenci, *Documentazione di vita assisiana*, Vol. 2, p. 1084; cfr. etiam *Un'ambascieria di Niccolò Machiavelli al capitolo generale di Capis (1521)*, "Archivum Franciscanum Historicum", 16 (1923), p. 151, 154, 157.

⁸² Ed. Wadding XVI, p. 767-771 et Harduin IX, col. 1864-1868.

⁸³ Analytica descriptio harum missionum apud Hefele-Leclercq VIII/1, p. 509-512.

⁸⁴ Vide Diarium rerum consistorialium card. Iulii de Medicis, BV, Barb.Lat. 2878 f. 153r.

⁸⁵ Prolixius de hac re scriptis Olof Kolsrud, *Blodbadet i Stockholm aar 1520*, "Kyrkohistorisk Arktskrift", 40 (1940), p. 179, 191, 208; cfr. Martin, p. 103-106, 122-128 et Pastor SP IV/1, p. 571-572.

⁸⁶ BV, Barb.Lat. 2878 f. 188r, 189v, 192v. Amplum summarium relationis Ioannis Fr. Cito in consistorio factae edidit Angelo Mercati, *Diarii di concistori del pontificato di Adriano VI*, in: Studi e Testi, T. 157, Città del Vaticano 1951, p. 103-105.

⁸⁷ Vasa Clementi VII, 14 IX 1523, AV, AA I-XVIII, n. 1426; cfr. Martin, p. 168, 298.

Norimbergensibus orationem habuit "pro bello suscipiendo contra Turcas"⁸⁸, mense autem Decembri eiusdem anni, etiam nomine legati, legationem expleturus erat ad Sigismundum I, qua regem Poloniae hortaretur, ut convenitui Posoniensi interesset⁸⁹. Eodem tempore continenter a legato in Curia commendabatur: "nam re vera dignus est omni beneficio et favore tam propter virtutem et bonitatem suam quam servitutem, qua Sedi Apostolicae adstringitur"⁹⁰.

Post cardinalis Campeggi in Italiam redditum Cito cum eo Bononiae remoratus est, unde 3 VIII 1525 a. ad summum pontificem litteras dedit, subsidium expetens: "nam cum episcopus sim [sine redditibus], multo magis mendicus sum, quam cum monachus eram"⁹¹. Auxilium tamen non venit nisi sub specie nominationis ad legationem Polonam et Moscoviticam, ad quam obeundam initio Decembribus a. 1525 Roma profectus est. Totam alteram eius mensis partem Venetiis transegit, ubi ad difficile et arduum iter se parabat. Die 17 XII in Consilio Seniorum exceptus est, ubi annuntiavit se in Moscoviam sese conferre, ut magnum eius ducem ad concordiam cum rege Poloniae ineundam et veram fidem amplectendam adduceret⁹². Die 28 II 1526 a. advenit Cracoviam. Inde, cum regem ibi non invenerit, salutata breviter regina Bona in arce Niepolomicensi, profectus est in Prussiam⁹³, ubi rex Sigismundus I ad seditionem Lutheranam Gedani concitatam armis reprimendam se se apparabat. 28 III Marienburgum venit, 4 IV veniam in Moscoviam eundi a rege obtinuit, 10 autem die Aprilis dedit ei rex - ipso postulante - instructio nem, qua edocebatur, quomodo in prorogandis indutiis in bello inter Polonus et Moscovitas gesto operam suam interponere deberet. Postridie eius diei de progressibus sectae Lutheranae in Prussia et Livonia ac de remediis ad eam debellandam a rege adhibitis Curiam Romanam per litteras fusius certiorem faciebat. Impetravit etiam litteras intercessorias Sigismundi I ad Gustavum regem Sueciae contra "dogmata Lutherana" et de iuribus ad episcopatum Scarensem sibi restituendis scriptas⁹⁴. In Moscoviam pervenit tandem 20 die Iulii, iam post adventum illuc Leonardi Nogarola et Sigismundi ab Herberstein, oratorum Caroli V imperatoris, qui initio ad tractatus de pace

⁸⁸ Oratio haec servatur in BV, Vat.Lat. 3924 f. 367r-370r.

⁸⁹ Campeggi Sodaletto, 7 XII 1524, Fraknói ROP, p. 95; cfr. infra, p. 182.

⁹⁰ "perché in verità merita ogni bene et favore per la virtù et bontà sua et per la servitù che ha con Sede Apostolica". Idem ad eundem, 12 VIII 1524, Fraknói ROP, p. 12. Adhuc 22 I 1525 Campeggi commendabat eum ad epatum Rossanensem obtinendum, ibidem, p. 130.

⁹¹ "essendo vescovo, son molto più mendico che quando era frate". Autogr. AV, Lett. di Principi 3 f. 218r.

⁹² Sanudo XL, col. 497, 533, 540.

⁹³ Vide infra, N. 23. Cfr. Pociecha KB II, p. 122.

⁹⁴ Vide infra, N. 25-28.

inter Moscoviam et Polonię componenda eum admittere noluerunt. Interfuit tamen in faciendis quinque annorum indutiis, deinde Basilius III ad bellum contra Turcas movendum adigere conabatur. Quem tamen non nisi ad mercaturam cum Italia exercendam adducere potuit: Ex Moscoviā discessit cum tribus comitibus, Trusov et Lodygin, magni ducis ad pontificem Romanum oratoribus, et Alexio Basej, mercatore, qui colloquia de eodem negotio Romae continuaturi erant⁹⁵. In hac legatione nuntium comitatus est interpres, a rege designatus, Nicolaus Fontana Italus⁹⁶. Reditus in Italiam per Cracoviā fiebat, ubi 28 I 1527 a. rex nuntio pontificio gratias egit maximas, quod in tractationibus Moscoviticis negotia sua promoverit, et cum 1 IV 1527 a. eum ex Polonia dimitteret, summum pontificem per eum rogabat, ut se, contra infideles et schismaticos pugnare coactum, oneribus curialibus liberare et operam suam in controversia inter Ioannem Zápolya et Ferdinandum Habsburg de corona regni Hungariae interponere vellet⁹⁷.

In reditu in Italiam, Venetiis, Cito cognovit de Clemente VII in custodiā coniecto et de vastationibus ac rapinis die 6 Maii 1527 a. ab exercitu Caroli V Romae factis ("Sacco di Roma"). Substitut propterea in urbe hac ab initio mensis Maii ad finem Augusti eiusdem anni, unde de omnibus, quae tunc gerebantur, et de sua ad episcopatum Puteolanum nominatione Sigismundum I per litteras certiorem fecit⁹⁸. Deinde, autumno fortassis in Marchia Picena transacto⁹⁹, nuntius noster et oratores, qui eum comitabantur, sub finem Ianuarii 1528 a. Clementem VII in Urbe Vetere tandem convenerunt¹⁰⁰. Ibi quoque comperit se archiepiscopum titularem Nazarenū (13 I) et gubernatorem Asculi (18 III) nominatum esse cum mandato, ut populum repugnantem contra exercitum Gallicum, summo pontifici foederatum, sub duce Odetō de Foix, vicecomite de Lautrec, constitutum, sedaret ac pacificaret. "Amabilis et vigilans", tumultus, qui 24 VI 1528 a. in urbe concitati sunt, praevertere cupiens, hasta fortuito ictus, mortem occubuit "a pie' di piazza"¹⁰¹. Summatim dici potest Ioannem Franciscum Cito procul dubio fuisse unum ex praestantioribus nuntiis pontificiis, qui munere suo prima

⁹⁵ Pierling IR, p. 60-68. Cfr. Herberstein, p. 135-136.

⁹⁶ Vide commendationem eius a rege summo pontifici factam, s.d., Warszawa, AGAD, Sucha 22/32, p. 660-661.

⁹⁷ Cfr. N. 30-32 et Pociecha KB II, p. 127, 208, 330.

⁹⁸ Cfr. N. 33-35. De translatione ad dioecesim Puteolanam habetur haec unica mentio Ioannis Francisci. In catalogis eorum huius dioecesis nomen eius non appareat (cfr. Gulik-Eubel HC III, p. 280).

⁹⁹ Vide infra, p. 282.

¹⁰⁰ Pierling IR, p. 71.

¹⁰¹ Cfr. Marcucci, p. 367. De nominatione ad archiepiscopatum Nazarenū vide Gulik-Eubel HC III, p. 254 (magna confusio nominum et datarum, cfr. ibid. p. 219). De nominatione in gubernatorem Asculi, AV, Arm. 40, ms. 20f. 260r.

parte saculi XVI fungebantur. Omnes enim missiones, quas explevit, non excepta legatione in Polonia et Moscovia peracta, quamquam vehementer inter se differebant, et difficillimis rerum, temporum, locorum adiunctis suscipiebantur, foeliciter tamen conclusae sunt et certo merentur, ut accuratius diligentiusque elaborentur¹⁰².

Nuntius, qui eius successor quodammodo definiri potest, non prius quam post decem elapsos annos in Poloniā missus est. Die 2 VI 1536 a. summus pontifex Paulus III, post multos conatus et temptamina, indixit tandem ad diem 23 V 1537 a. concilium generale, Mantuae celebrandum, in quo de quaestionibus cum "reformatione" ecclesiastica coniunctis in primis disputandum erat, et nuntios designavit, qui idem concilium principibus christianis intimarent. 10 IX 1536 a. tale munus, Salisburgi, in Moravia, Silesia, Polonia et Livonia obeundum, demandatum est - hortatu forsitan et consilio Andreae Dudith - **Pamphilo de Strassoldo**¹⁰³.

Novus nuntius e Strassoldo originem duxit, loco 30 chilometris septentrionem versus ab Utino distante. De eius iuvenilibus annis nihil nobis constat¹⁰⁴. Erat clericus dioecesis Aquileiensis et camerarius secretus papae, cum Paulus III, mox post celebratum 21 VII 1536 a. consistorium, eum in Poloniā mittere statuisset, ut de convocatione concilii ibi intimaret¹⁰⁵. Pridie quam nominatus est nuntius, 9 IX, Pamphilus ad dignitatem protonegoti apostolici evectus est¹⁰⁶. Brevis et facilis eius legatio, quam inter Octobrem 1536 et Februarium 1537 a. obiverat¹⁰⁷, attento animo consideranda esse videtur, non tam propter munus nuntio commissum (nam intimatio concilii ab episcopis et rege Poloniae tranquille et sine ulla controversia accepta est)¹⁰⁸, quam propter primum nobis notum cogitatum itinerarium nuntii et primam nobis notam instructionem secretam, quam a cardinali Aleandro consecutus est¹⁰⁹. Cracoviae, ubi inde a 18 die Novembris morabatur, dum Comitia Regni celerabantur, episcopi ei significarunt heredem regni, principem Sigismundum Augustum, consiliariis Lutheranis abundanter uti. Nuntius huic malo remedium invenire cupiens, non solum intercessionem

¹⁰² Accuratio vitae eius descriptio praeparatur.

¹⁰³ Vide infra, N. 1-3. Dudith ad Ambrosium Recalcato, 10 II 1539 (Friedensburg NBD I/4, p. 287).

¹⁰⁴ Vide Paschini PS, p. 109.

¹⁰⁵ Haec res iam nota erat oratori Veneto Romae, Laurentio Bragadino, cfr. Ehses CT IV, p. 27, notam 3.

¹⁰⁶ Breve in AV, Arm. 41, ms. 3 f. 250r. Ibidem privilegium pontificium pro eius fratribus Soldanario, Antonio et Camillo, datum 6 IX 1536.

¹⁰⁷ Vide Itinerarium (infra, p. XLI).

¹⁰⁸ Cfr. infra, N. 10-16. De ceteris vide Friedensburg NBD I/2, p. 41-42, Ehses CT IV, p. 43-44 et Jedin GKT I, p. 254-255, 551.

¹⁰⁹ Vide infra, N. 4, 7. Eius auctorem fuisse cardinalem Aleandro affirmat Jedin GKT I, p. 254.

reginae matris, Bonae, expetivit, sed etiam Romam hac de re perscripsit, ubi - post experimenta hac in parte cum principibus Germanis facta - res debita gravitate et cura tractata est¹¹⁰. Leopolim et Rigam nuntius, propter valitudinem, ut aiebat, affectam, se non contulit, sed bullis inductionis concilii utriusque archiepiscopo per tabellarios missis, medio mense Decembri Cracovia discessit et per Nissam (ubi intimationem concilii episcopo Vratislavensi, Iacobo a Salza, significavit) et Vindobonam (ubi 1 I 1537 colloquium cum nuntio, Ioanne Morone, habuit) iter Romam ingressus est¹¹¹. Hac expleta legatione cursus honorum et officiorum Pamphili de Strassoldo celerrimus fuit. Die 3 III 1537 nominatus est gubernator Urbis Veteris¹¹², 3 XII eiusdem anni gubernator Fani, 14 III 1539 gubernator Viterpii et vicelegatus provinciae Patrimonii s. Petri. Dum hoc officio fungebatur, 31 I 1544 nominatus est archiepiscopus Ragusinus, sed in sede sua resedisse non videtur, nam mense Aprili 1545 a. eum gubernatorem Urbis fuisse animadvertisimus. Haec dignitatis accessio ex eo haud dubie orta est, quod papa magnam habuit opinionem de ingenio et peritia nuntii sui in expediendis arduis negotiis, quae permulta ei committebantur¹¹³. Qui procul dubio ad sacrae purpurae dignitatem promotus esset, nisi eum initio mensis Iulii 1545 a. mors praevenisset¹¹⁴.

Causae novi nuntii, **Hieronymi Rorario**, a. 1539 in Poloniam mittendi erant duae: altera erat, ut regem Sigismundum adduceret ad auxilium contra Turcas ferendum noviter reconciliatis regibus Hungariae post cladem Altinensem divisae, Ferdinando Austriaco et Ioanni Zápolya, altera, ut principi Sigismundo Augusto, qui Lutheranis favere videbatur, gladium et pileum, signa unionis principum cum Sede Romana, apportaret. Nuntius, 29 die Iunii nominatus¹¹⁵, a. 1485 in Portu Naonis (Pordenone) natus est. Gradum doctoris utriusque iuris in universitate studiorum Patavina adeptus, annis 1508-1516 variis muneribus publicis in ministeriis imperatorum Maximiliani I et Caroli V fungebatur et "Dialogos" suos scribere cooperat. Quorum unus erat commentarius eius post mortem Iulii II († 20 II 1513) conscriptus, Curiae Romanae infensus, "Iulius exclusus e coelis" inscriptus, quamquam qui eius

¹¹⁰ Cfr. infra, N. 8-9. Legatio Rorarii (vide) ex eiusmodi notitiis orta est.

¹¹¹ Vide N. 16; Friedensburg NBD I/2, p. 42, 96, 101.

¹¹² Paulus III ad Strassoldum, "cuius opera nuper apud Ser. mum Regem Poloniae usi sumus", AV, Arm. 41, ms. 5 f. 139r; cfr. etiam Arm. 29 ms. 101f. 679r-v.

¹¹³ I. a. officia ei commissa m. Septembri a. 1542, cum - sopita seditione contra Ioannem et Cosmum Pazzi concitata - res in Castro Civitellae recompositae et damna duci Mantuae et Bononiensibus, ex ordinatione fluvii Rheni, ubi in Padum influit, illata, taxata essent (AV, Arm. 41, ms. 25 f. 177r-v, 198r-v).

¹¹⁴ Paschini PS, p. 110-113 (nominatio in gubernatorem Urbis Veteris non memoratur); Gulik-Eubel HC III, p. 281.

¹¹⁵ Cfr. N. 1-6. Dominicus Musso dubitabat Rorarium huic missioni obeundae idoneum fuisse, vide eius litteras ad A. Farnese, 19 IX 1539, Friedensburg NBD I/4, p. 204.

auctor fuerit, non est certum¹¹⁶. Sub pontificatu Leonis X, saltem ab a. 1518, quo tempore titulo protonotarii apostolici ornatus in documentis occurrit, iam inter servitores papae numeratur, est sodalis Academiae Romanae, amicitiae vinculis cum eximiis litterarum et artium liberalium studiosis in Curia degentibus coniunctus¹¹⁷. A. 1523, factus socius legationis Laurentii Campeggi, servitium incipit inter publicos Sedis Apostolicae oratores, pri-
mum in Germania, deinceps Neapoli et in Hungaria (1523-1529, 1534-1535)¹¹⁸. Interea (ante a. 1532) ordinibus sacris accipiendis renuntiavit (hac-
tenus minoribus tantum ordinibus insignitus erat) et uxorem duxit in Portu
Naonis¹¹⁹, ubi - secundum Paschini - usque ad tempus, quo ad missionem
Austriacam, Hungaricam et Polonam nominatus est, commorabatur¹²⁰. Atta-
men minutae brevium, sua manu exaratae¹²¹, demonstrare videntur eum
iam ante hanc nominationem unum ex secretariis Pauli III fuisse.

Legatus et eius comites non nisi circa 22 diem Augusti 1539 a. Roma
discesserunt. Post longiorem commorationem Venetiis et Portu Naonis, ubi
Rorario numerum sociorum legationis suae complebat (13 personae eum in
Poloniā euntem comitatae sunt) et res nonnullas privatas curabat¹²², tan-
dem 19 Octobris Vindobonam pervenerunt, unde - expletis negotiis sibi com-
missis, apud archiducem Ferdinandum conficiendis - 30 Octobris Budam
profecti sunt¹²³. Diebus 16 XI - 18 XII nuntius animum imprimis intendit ne-
gotiis cum defensione contra Turcas constituenda coniunctis apud Ioannem
Zápolya conficiendis et confirmandis episcopis ab eodem rege Hungariae no-
minatis¹²⁴. 11 I 1540 a. fines Poloniae ingressus est et 14 I Cracoviam venit,
ubi usque ad finem commorationis suae, scil. ad 5 IV, una cum comitatu suo,
sumptu regis hospitio excipiebatur¹²⁵. Legationam suam conclusit duabus

¹¹⁶ Cfr. Paschini AS, p. 96-97 (affirmat); Stange, p. 535-588 (negat); Jedin GKT I, p. 91-92, 499 (dubit). De reliquis Dialogis Rorarii vide Paschini GR, p. 213-216.

¹¹⁷ I. a. cum Blosio Palladio, v. Merkle CT II, p. 185. Cfr. Paschini GR, p. 169.

¹¹⁸ Paschini GR, p. 169-185. Cfr. AV, Div. Cameralia, ms. 86 f. 26r-v et Laemmer, p. 20-22. De infe-
lici et irrita missione in Hungariam, vide Pociecha KB IV, p. 185-186.

¹¹⁹ Vide epistulam Clementis VII ad Hieronymum Rorario, "clericum Concordiensem", 14 XI 1532,
qua permisit ei, ut paroeciam in Cormons retineret, etiamsi ordines sacros accipere non intenderet (ti-
tulo protonotarii apostolici iam privatus erat, AV, Arm. 40, ms. 41 f. 236r). A. 1540 renuntiat reditibus, a
Carolo V in Vicariatu Imperiali Aquileiensis ei assignatis, qui ad filium ipsius Rutilium transeunt (Rora-
rio ad Morone, 7 XI 1540, autogr. Milano, BA, ms. O. 230 sup., f. 100r); Paschini (GR, p. 199) censet Ro-
rarium uxorem duxisse circa a. 1530.

¹²⁰ Paschini GR, p. 185.

¹²¹ I. a. etiam brevia nominationis suae propriae ipse componebat, cfr. infra, p. 314.

¹²² Vide infra. N. 7-8. Cfr. Ováry, p. 75; Lestocquoys ANG I, p. 485; Friedensburg NBD I/4, p. 217, 224,
536; Cardaus NBD I/5, p. XXXVIII-XL et 9.

¹²³ Vide infra, N. 9. Cfr. Ováry, p. 79-81; Dittrich NBD 1, p. 35, 37, 42-44.

¹²⁴ Vide infra, N. 10-13.

¹²⁵ Cfr. infra, p. 346 et particulariter integrum N. 19.

orationibus: itaque medio mense Ianuario Sigismundum I et eius filium exhortabatur, ut ad Hungariam a Turcis defendendam intercessores et conciliatores se praevererent inter Ferdinandum Austriacum et Ioannem Zápolya, 15 autem die Februarii in templo cathedrali Cracoviensi, coram legatis comitiorum et senatus, pileum et gladium consecratum Sigismundo Augusto "trudebat, admirabili oratione ad eum habita, ut fidei sanctae christianaef defensor esset, turbas vero in regionibus Germaniae concitatas abhorreret, quae ob defectionem ab unitate Ecclesiae Universalis tantas angustias et bella illic pepererunt"¹²⁶.

Rorario eadem via in Italiam revertebatur, qua in Polonię iter faciebat, id est per Budam et Vindobonam. In Portu Naonis, quo 13 VI 1540 pervenit, diutius substituit, nam nova de rebus Hungaricis mandata exspectabat. Sed quamquam iam 9 Novembris Romam inde proficisci in animo habebat, ut de expleta legatione rationem redderet¹²⁷, nunquam illuc revertisse videtur. In Portu Naonis remansit et se totum familiae suae dedit. Ibi quoque 21 XII 1556 diem obivit supremum¹²⁸. Ad facilem missionem Polonię a. 1539/40 peractam quodammodo etiam pertinet propositum a Rorario cardinali Marcello Cervini per litteras 30 VII 1545 a. perscriptum, ut regni Poloniae heres summi pontificis neptem, Victoriam Farnese, uxorem duceret. Pro huiusmodi connubio ad effectum adducendo episcopus Cracoviensis Petrus Gamrat dignitate cardinalis insigniri debebat¹²⁹.

Nova concilii generalis convocatio, a Paulo III Tridentum ad diem 1 XI 1542 a. indicti facta, causa fuit novae legationis intimandi concilii causa in Polonię mittendae. Munus hoc 29 Iulii eiusdem anni **Ottoni Truchsess** commissum erat¹³⁰. Qui, 25 II 1514 a. natus, Bavarska gente baronum a Waldburg, cum regia Poloniae familia amicitia iuncta¹³¹, originem duxit. Litterarum et theologiae studiis absolutis Patavii, Papiae et Bononiae, ubi linguam Italicam penitus cognovit, a. 1540 camerarius pontificius nominatus, excellentem suum honorum ecclesiasticorum cursum tum inchoavit futuri episcopi Augustani (1543) et cardinalis (1544), eximii litterarum humanarum et divinarum doctoris et Ecclesiae secundum Concilii Tridentini consilia

¹²⁶ "oddawał, rzecz cudną do niego uczyniwszy, aby wiary św. chrześcijańskiej obroną był, a kajał się zamieszaniem stron niemieckich, które swoim odstąpieniem od jedności Kościoła Powszechnego o wielkie trudności i wojny przyszły", Bielski, p. 525. Vide infra, N. 14-16.

¹²⁷ Epistula ad Morone, Milano, BA, ms. O. 230 sup., f. 100r. Cfr. infra, N. 21 et epistulas editas ab Ováry, p. 104-105, 108.

¹²⁸ Paschini GR, p. 199-200.

¹²⁹ Cfr. Buschbell CTX/1, p. 138, annotationem 1.

¹³⁰ Cfr. infra, N. 1-2. Bulla inductionis edita erat 22 V 1542, cfr. Ehses CT IV, p. 226-231.

¹³¹ Vide Pociecha KB II, p. 47.

et instituta emendatoris et correctoris¹³². Itaque magno comitatu, quem ex parte pecunia sua alebat¹³³, Truchsess se primum in Imperium, Norimbergam, contulit, ubi 13 VIII 1542 a. principibus et episcopis Germaniae concilium intimavit¹³⁴, deinde iter pergens per Vindobonam 12 X eius anni Cracoviam advenit. Concilium a nuntio intimatum est 15 X, sed antequam responsum darent, rex et episcopi exspectabant exitum synodi provincialis, quae ad 17 X Petricoviae indicta erat. Quam ob rem promissionem certam de legatis Polonis Tridentum mittendis nuntius non prius quam 6 die Novembris nactus est, duabus vero diebus post, per Vindobonam et Venetias, recta Romam profectus est¹³⁵. In Polonia summa hospitalitate et maximis honoribus exceptus erat. Vix tamen credebat promissione episcopos Polonus Tridentum re vera profecturos esse, propterea iam ante suum Romanum redditum (circa 10 I 1543 a.) suadebat, ut papa Polonis calcar adderet, datis ad praestantiores eorum brevibus adhortatoriis¹³⁶. Quod tamen mox, cum initium concilii denuo dilatum esset, supervacaneum apparuit.

Etiam nuntius, qui sex annis post in Polonię mittebatur, in commissis habebat auxilium Polonum pro concilio impetrare, concilio inquam, quod tandem a. 1545 in civitate Tridentina inchoatum, a. 1547 a Paulo III Bononię translatum est. Rationem huius translationis regi Sigismundo I reddere debebat **Hieronymus Martinengo**. Brixiae 19 IX 1504 a. vetusta nobilium familia natus, futurus nuntius studia iuris et theologiae circa a. 1527 Patavii absolvit. A. 1529 adeptus est lucrosam abbatiam commendatariam in Leno, ordines tamen sacros non nisi a. 1541 accepit, propterea fortassis, quod a. 1540 Romanum demigraverat, ubi camerarius secretus Pauli III factus est¹³⁷. Consilium, ut Martinengo in causa concilii in Polonię mitteretur, mense Februario 1548 a. a legato conciliari, cardinali Marcello Cervini, factum est¹³⁸. Litteras credentiales tamen nuntius non prius obtinuit quam 21 die Iunii, cum adjuncto munere, ut novo regi Sigismundo Augusto de obitu patris

¹³² Vide Schwarz (de nuntiatura Polona in p. 77-89, nihil novi). Cfr. Gulik-Eubel HC III, 29, 123.

¹³³ "Spende dal suo molte centinaia de scudi, perché mena seco grossa famiglia et molto ben garnita", nuntius Vindobonensis Hieronymus Verallo ad A. Farnese, Vindobonae 2 X 1542, Cardauns NBD I/7, p. 259.

¹³⁴ Cfr. Ehses CT IV, p. 234-237, Jedin GKT I, p. 368-370.

¹³⁵ Vide infra, N. 4-8; cfr. Itinerarium (infra, p. XLII).

¹³⁶ Vide infra, p. 363-364 et N. 9. Cum per Venetias transiret, 21 XII 1542 a. nuntio in illa urbe Fabio Mignanelli dixit, "che pochi hanno promesso venire" et "che el re di Polonia mandarà, vedendo che si possa celebrare [il concilio]", Ehses CT IV, p. 261.

¹³⁷ Vitam Hieronymi Martinengo, antequam ad nuntiaturam Polonam nominatus erat, et posteriore nuntiaturam eius Vindobonensem, descripsit Goetz (NBD I/16, p. VI-XIX). Nonnulla supplementa hac in parte afferro in commentario meo de missione eius in Polonia (Wojtycka PP, p. 54-60; versio Italica, aucta, sub prelo).

¹³⁸ Vide infra, N. 1.

(† 1 IV 1548) condoleret et de regni successione gratularetur¹³⁹. In brevi expeditionis, 12 VII dato, summus pontifex nuntio suo etiam iniunxit, ut discordias et controversias, propter matrimonium novi regis cum subdita sua, Barbara Radziwiłł, initum exortas, componere Regnumque pacare nite-retur¹⁴⁰. In instructione, 15 VII data, instinctu cardinalis Alexandri Farnese apparata, praeter munera supradicta nuntio etiam committebatur, ut modos et vias quaereret Moscoviam ad unitatem fidei cum Ecclesia Romana adducendi, et varia quoque expediret negotia, cum curtisanis Polonis (qui vocabantur) Romae degentibus coniuncta. Quod, ut postea manifesto apparuit, auctoritatem nuntii non parum infirmavit eiusque legationis fructus graviter deminuit¹⁴¹.

Cum Martinengo tandem 23 VIII 1548 a. per Vindobonam Cracoviam advenisset, cognovit novum regem se privatim Radomiae, ubi tunc commorabatur, excipere nolle, ita ut missionem suam non nisi 5 IX Sandomiriae explere potuerit. Postero autem die urbanum quidem et affabile, sed ambiguum responsum ei datum est, quo rex de nuntiis Polonis Bononię ad concilium mittendis et decreto de proscribendis curtisanis abrogando respondebat haec ex consensu futurorum Regni Comitiorum, mox Petricoviae celebrandorum, pendere¹⁴². Quamvis nuntius paratus fuerit Petricoviam se conferre, ut negotia sibi commissa in Comitiis referret, rex tamen eum dehortatus est, ne hoc faceret, et per ambages mentem suam ei aperuit se malle, ut nuntius - propter difficultates ob connubium suum exortas - extra fines Regni nunc versaretur¹⁴³. Cui ergo nil aliud restabat faciendum quam Romam reverti. Antequam tamen id faceret, Varsavię et Lovicium se contulit, ad reginam matrem Bonam et archiepiscopum Nicolaum Dziergowski, "matrimonii Lithuaniae" Sigismundi Augusti acerrimos adversarios. Quo facto animum regis totamque aulam eo magis a se abalienavit. Quam ob rem, cum redisset Cracoviam, eo facilius 21 IX 1548 a. veniam ex Polonia discedendi consecutus est. Itaque, duabus diebus post, viam redditus in Italiam ingressus est¹⁴⁴. Legationem eius infelicem et irritam fuisse paene omnes censem, non tam propter lapsus quosdam et errores a nuntio commissos, quam ob tempus parum opportunum, quo in Polonię venire ibique agere ei contigit¹⁴⁵.

¹³⁹ Vide infra, N. 2-4; cfr. Wojtyska PP, p. 55.

¹⁴⁰ Vide N. 5; cfr. Kuchowicz, p. 169-189.

¹⁴¹ Vide N. 6 et 15.

¹⁴² Vide N. 11-15, 17. Cfr. Itinerarium (infra, p. XLII-XLIII).

¹⁴³ Vide infra, p. 409; cfr. Wojtyska PP, p. 58.

¹⁴⁴ Vide infra, p. 409; cfr. Wojtyska PP, p. 58-59.

¹⁴⁵ Cfr. Dembiński, p. 17-19; Wierzbowski JU, p. 220-221; Jan Korewa, *Les débuts de la Compagnie de Jésus en Pologne, 1549-1564*, "Archivum Historicum Societatis Jesu", 34 (1965), p. 4.

Summum culmen honorum, quos Martinengo in posteriore vitae suae curriculo consecutus est, haud dubie existimari potest munus nuntii, quo in aula regis Romanorum Ferdinandi Vindobonae annis 1550-1554 fungebatur. Nec tamen dici potest eum hoc quoque loco valde enituisse¹⁴⁶. Deinde per triennium Camerae Apostolicae "praeses" fuit, donec 9 III 1561 a. nuntius in Anglia eo consilio nominatus est, ut reginam Elisabeth invitaret, quo in tercia parte Concilii Tridentini interesset. Sed hic quoque male ei cecidit, nam ne ingressus quidem in insulam ei permissus est. Post redditum Romam, usque ad mortem, quae 10 XI 1569 a. in Urbe eum oppressit, erat "camerarius assistens" in aulis Pii IV et eius successoris Pii V¹⁴⁷.

Procul dubio una ex minime contortis et facillimis legationibus concredita erat **Marco Antonio Maffei**, ex hac serie "nuntiorum minorum" in Poloniā missorum ultimo. Qui a. 1553 a Iulio III munus obtinuit, ut Sigismundo Augusto de nuptiis cum tertia iam uxore, Catharina Austriaca, regis Ferdinandi filia, initis, gratularetur eisque nomine pontificis interesset. Cum tamen sponsa soror germana fuerit primae uxoris regis, Elisabeth († 15 VI 1545), simulque eius secundi gradus consanguinea (nam mater eius Anna, fuit filia regis Hungariae Vladislai Jagellonici, fratri Sigismundi I), necessitas orta est dispensationis a dupli impedimento: affinitatis et consanguinitatis. Ambae partes dispensationis gratiam a papa imploraverunt et simul petierunt, ut per nuntium suum regias nuptias honorare vellet. Iulius III die 23 V 1553 a. expostulatam dispensationem impertivit¹⁴⁸, munus vero eam potentibus porrigendi et nuptias nomine suo cohonestandi Marco Antonio Maffei demandavit¹⁴⁹.

Maffei, gente Romanus a. 1522 natus, cursum honorum ecclesiasticorum in Curia Romana incepit a fratre suo natu maiore, magnae auctoritatis cardinali Bernardino, ab a. 1550 Regni Poloniae protectore, adiutus. Utriusque iuris studiis (fortassis Romae) absolutis, inde ab a. 1548 munere advocati consistorialis et advocati fisci Populi Romani fungebatur¹⁵⁰. Tali insignitus dignitate, autumno a. 1548 Sigismundo Augusto a nuntio Hieronymo Martinengo commendatus est etiam ad munus "advocati Regni Poloniae" in Curia Romana obeundum et a rege approbatus est¹⁵¹. Missio in Poloniā novam dignitatis et honoris accessionem ei attulit, nam pridie profectionis referen-

¹⁴⁶ Cfr. Goetz NBD I/16; opinio in p. XIX.

¹⁴⁷ Cfr. Wojtyska PP, p. 60.

¹⁴⁸ De origine legationis Maffei et eius decursu vide Wojtyska PP, p. 60-64.

¹⁴⁹ Vide infra N. 1-5.

¹⁵⁰ Vide Wojtyska PP, p. 61.

¹⁵¹ Vide infra, p. 403.

darius Utriusque Signaturae et protonotarius apostolicus nominatus est¹⁵². Eius in Polonię profectio (iam 28 aut 29 die Maii, Adamo Konarski, "factore" regio in Urbe, comitatus, Roma discessit), commoratio Vindobonae, quae a 14 ad 19 Iunii duravit, ubi donum nuptiale sponsae regiae porrexit, sollemnis salutatio ad portas Cracoviae die 30 Iunii facta, honores, qui in sollemnitate coronationis Catharinae et nuptiarum, 30 Iulii celebrata, liberaliter ei tributi sunt, obsequia tandem et officia, quae toto commemorationis in Polonia tempore usque ad 11 diem Augusti 1553 a. ei deferebantur, accurate et prolixe describuntur in illorum temporum scriptis ad nostram aetatem asservatis et praesertim in "Panegyrico nuptiarum Sigismundi Augusti Regis", a Stanislao Orzechowski composito¹⁵³. Cum Maffei in Polonia degeret, Romae die 16 VII 1553 mortuus est frater eius Bernardinus, qui duos dies ante mortem archiepiscopatum Theatinum ei cesserat. Cuius possessionem Marcus Antonius, post redditum ex Polonia, exeunte mense Septembri accepit, sed in Curia residere pergebat et usque ad a. 1559 munere referendarii Utriusque Signaturae et inde ab a. 1555 etiam vicelegati Patrimonii s. Petri fungebatur. A. 1560 nominatus est custos antiquitatum Urbis, anno autem 1570 sacra purpura decoratus est. Obiit Romae 22 VIII 1583 a.¹⁵⁴ Usque ad mortem amicitiam cum Polonis, praesertim cum Martino Cromero et Stanislao Hosio, colere non destitit. Intercessorem quoque se praebuit inter Iesuitas Romanos et episcopos Polonus in negotio de Societate Iesu in Polonię introducenda¹⁵⁵.

3. De scriptis ad nuntiaturam spectantibus.

Scripta, ad nuntiaturam Polonam primae partis saeculi XVI pertinentia, magna ex parte non completa et variis locis sparsa ac dissipata sunt. Ad nostram enim aetatem ne unius quidem nuntii tabularium privatum asservatum est, quamquam non ignoramus saltem Ferrerium registrum documentorum a se editorum tenuisse (cuius rei testes sunt annotationes a secretariis eius in diplomatibus asservatis exaratae)¹⁵⁶ atque epistularum suarum

¹⁵² Vide correctiones in originalibus brevium nominationis, primum 22 V 1553 datis, quae, insertis novis titulis, rescripta sunt et 27 V datata, AV, Arm. 41, ms. 68 f. 215r-v, 244v, 247v-248r; cfr. Katterbach, p. 111.

¹⁵³ Vide Wojtyska PP, p. 62-64.

¹⁵⁴ Cfr. Katterbach, p. 111; Merkle CT II, p. 598; Gulik-Eubel HC III, p. 43, 311.

¹⁵⁵ Wojtyska PP, p. 64.

¹⁵⁶ Vide notas provenientiae in N. 49, 51.

et ad se datarum exemplaria custodivisse. Privati eius tabularii indicium et vestigium censeri possunt scripta quaedam sua (ex. gr. epistula ad Lutherum, orationes et decreta), quae ipse, antequam ex Polonia discessisset, confessit et proprio sumptu 28 Iunii 1521 a. apud celebrem illum typographum Cracoviensem, Ioannem Hallerum, publici iuris fecit¹⁵⁷.

Ex collectionibus privatis Hieronymi Martinengo, qui Romae mortuus erat, describi potuerunt aliqua documenta, ad nuntiaturam eius spectantia, quorum - et multorum aliorum - apographa conficienda curavit Ioannes de Berzosa, "Hispanus, in illa urbe tabularius, a Philippo II Hispaniarum rege nominatus"¹⁵⁸. Nam in primo ex 21 ab eo confectis voluminibus documentorum Romanorum, quae ad extera Sanctae Sedis negotia, secunda XV et prima XVI saeculi parte expedita, pertinent, et quae nunc partem efficiunt sectionis **Secretaría de Estado** (ms. 2002-2022) **Archivi Generalis Septimancae** in Hispania, servantur tam exemplaria instructionis privatae, ab Alexandro Farnese illi nuntio datae, quam epistularum ad eum scriptarum; apographa autem aliorum documentorum, ad nuntiaturam eius attinentium, confecta sunt ex exemplaribus (quod expresse significatum est), quorum possessor haud dubie ipse fuit¹⁵⁹. Alia tamen vestigia tabulariorum privatorum, quae nuntiorum illius temporis propria erant, non reperiuntur.

Itaque cum scripta, ab ipsis nuntiis asservata, desint, principales fontes, quibus in hac editione nixi sumus, sunt collectiones ab eorum mandatariis, qui simul relationum eorum receptores erant, relictæ, et tabularia illorum, apud quos munere suo fungebantur.

Ad primas pertinent praesertim collectiones scriptorum et diplomatum, quae in *secretariatu pontificio*, qui tunc, ut ita dicamus, vix in statu nascendi erat, edita et servata sunt. Nam Secretariatus Status tum nondum exstebat, officium vero cardinalis nepotis, cui (in principio de nomine tantum) negotia extera Sedis Apostolicae et commercium epistularum cum nuntiis subiacebant, non nisi a. 1539, sub pontificatu Pauli III, ortum est (cardinali nepte Alexandro Farnese)¹⁶⁰. Ad illud usque tempus epistulas publicas (ad principes, episcopos etc.) primum ipsi pontifices (Leo X, Hadrianus VI) subscribere solebant, ad eas componendas selectis secretariis domesticis utentes, postea vero secretarii, quibus papae (Clemens VII et initio etiam Pau-

¹⁵⁷ Vide Ferreri OT. Cfr. Ferreri VBC (consulto editum non indicato editionis loco, procul dubio apud eundem Hallerum).

¹⁵⁸ Vide *Archivo General de Simancas. Catálogo XIV. Inventario razonado de los papeles de estado de la negociación de Roma y materias eclesiásticas, Años 1381-1700*, Valladolid 1936, p. 135.

¹⁵⁹ Vide Simancas AG, Estado 2002 (Berzosa 1) f. 31r-40r; cfr. infra N. 7. Volumen 2006 huius collectionis nunc Lutetiae Parisiorum servatur (vide in catalogo supranominato, p. 135).

¹⁶⁰ Leone X regnante munere hoc partim fungebatur card. Julianus de Medicis. Cfr. Kraus, p. 77.

lus III) id nomine suo perficiendum committerent, eas subscribebant¹⁶¹. Omnia tamen diplomata principalia, ut erant nominationes, litterae credentiales, facultates, litterae passus - ad Ferrerium autem et Rorarium quod attinet, etiam instructiones - toto temporis spatio, de quo hic sermo est, ab ipsis pontificibus subscribebantur. Concepta seu minutae eiusmodi diplomatum - quae in **Armariis 38-41 Tabularii Vaticani** asservantur, et quae in forma brevis a lectis secretariis composita et exarata erant - inter optime asservatas, completas et servato temporis ordine dispositas fontium collectiones numerantur, ex quibus haurimus, exceptis registris brevium Ferrerio et Nigro datorum, quae perierunt (quorum tamen exemplaria in "Tomicianis", de quibus infra, inveniuntur). Brevia expeditionis reliquorum nuntiorum, in unum congesta, in collectionibus istis accessu satis facilia sunt¹⁶². Pretiosum vero volumen minutarum, continens "Brevia Clementis VII ad principes per Sadoletum exarata", spatium temporis a 31 I 1524 ad 2 VII 1532 a. comprehendentia, quod in Armario 44, ms. 9 (538 folia) servatur, ex hereditate post ipsum Iacobum Sadoletum proveniens, propter personam eximii huius litterarum Latinarum studiosi, una cum 14 epistulis pontificis, ad missionem Ioannis Antonii Buglio et Ioannis Francisci Cito pertinentibus, a Petro Balan ex toto typis editum est¹⁶³.

Nonnulla documenta ex minutis supra nominatis ab Hugone Laemmer et Augustino Theiner publici iuris facta sunt¹⁶⁴. Primus tamen, qui scripta in supradictis Tabularii Vaticani sectionibus custodita penitus exploravit et in operibus suis lucrificit fere omnia, fuit haud dubie Iosephus Garampi, qui in sua *Synopsi Legatorum et Nuntiorum Apostolicorum in Polonia*, quam annis 1773-1778 apparandam curabat, his imprimis innixus documentis, prima linamenta historiae nuntiorum, de quibus hic loquimur, elaboravit¹⁶⁵.

Per secretariatum non sunt tamen expeditae facultates Ferrerii et Citi, quae similiter ac facultates multorum aliorum nuntiorum saeculi XVI, in forma bullarum confectae erant, quarum expeditio Cancellariae Apostolicae subiacebat; propterea earum regis ad nostram usque aetatem asservata

¹⁶¹ Cfr. Kraus, p. 76.

¹⁶² Vide AV, Arm. 39, ms. 44 f. 263r-265v (Buglio), ed. Theiner VMPL II, p. 414-415; Arm. 40, ms. 10 f. 361r (Fabro) et f. 363r-v, 371r-v (Cito); Arm. 41, ms. 3 f. 89r-92r (Strassoldo); ms. 13 f. 535r-542r et 420r-423v (Rorario, hic etiam instructio a Laemmer edita, p. 205); ms. 24 f. 515r-518r (Truchsess); ms. 42 f. 257r-264r, 340r-341r (Martinengo); ms. 68 f. 242r-251r (Maffei).

¹⁶³ Vide Balan, p. 160-187 passim, 356-359 (erronee attribuit Hieronymo Rorario epistulam a Cito 11 IV 1526 scriptam).

¹⁶⁴ Vide supra, annotationem 162.

¹⁶⁵ Cfr. Garampi SL, f. 58ar-61br. Documenta, quibus ad parandum hoc opus usus est, in AV servantur, Nunz. Polonia 395, fasc. 2-4 ac in Fondo Garampi, ms. 31/4. Cfr. Wojtyska ANP I, p. 90-93.

sunt in libris registrorum huius Curiae Romanae ministerii, ordine chronologico dispositis, qui in Tabulario Vaticano **Registra Vaticana** appellantur¹⁶⁶.

Multo minus completum - si cum documentis principalibus comparatur - est epistularum commercium, cuius registra, ante expeditionem confecta, et collectiones originales, si de epistulis a nuntiis ex Polonia in Urbem pervenientibus agitur, aut in ipso secretariatu pontificio, aut in archivis privatis secretariorum et cardinalis nepotis Alexandri Farnese inveniri deberent.

Copiosum, 16 fasciculis constans, registrum epistularum ad nuntios et alias personas a secretario Leonis X, Petro Ardinghelli, nomine summi pontificis et eius nepotis, card. Iuliani de Medicis, datarum, antea in archivio familiae Ardinghelli servatum, a. 1866 a marchione Carolo Torrigiani **Tabulario Status Florentino** traditum (Mss. Torrigiani, involucrum I, fasc. 2)¹⁶⁷, concluditur a. 1519, exceptis paucis additamentis posterioribus, et nihil continet, quod ad Ferrerium et Polonię pertineat, praeter pretiosissimam clavem, ut aiunt, ad explanandas notas secretas adhibitam, primam id genus "clavem" in historia relationum exterarum Poloniae, quae plane demonstrat commercium epistularum inter nuntium et Curiam Romanam re vera intercessisse¹⁶⁸, quamquam in collectionibus curialibus epistularum, quae a Ferriero in Urbem perveniebant, nullum omnino habetur vestigium.

Res hac in parte in melius mutatae sunt, postquam secretarii domestici Clementis VII, eximius postea episcopus et rerum ecclesiasticarum emendator, Ioannes Matthaeus Giberti (1495-1543), et non minus egregius bonarum litterarum et artium liberalium cultor, Iacobus Sadoletus (1477-1547), iam ipsi cum nuntiis commercium epistularum habere et magna auctoritate in expediendis Sedis Apostolicae exteris negotiis frui cooperant. Epistulae quidem ab eis ad nuntios in Polonia scriptae ad tempora usque nostra non sunt asservatae (excepta una, quae in reliquiis minutarii Gibertiani invenitur)¹⁶⁹, sed in aliquot codicibus, a Sadoleto in Vaticano relictis, servatum est integrum corpus epistularum originalium, a nuntiis Clementis VII ad Giberti et ab illo ad nuntios datarum. Longe tamen inter illas pretiosissimum, 368 folia continens, est haud dubie volumen originalium litterarum Ioannis Anto-

¹⁶⁶ Vide infra, Ferreri N. 11 et Cito N. 1-2.

¹⁶⁷ Cfr. Cesare Guasti, *I manoscritti Torrigiani donati al R. Archivio Centrale di Stato di Firenze. Descrizione e saggio*, "Archivio Storico Italiano", serie III, 19 (1874), p. 17.

¹⁶⁸ Cfr. Ferreri, N. 10. Etiam "Registro e minute di lettere scritte per ordine della gloriosa memoria di Leone X alli nuntii", anno 1519 concluditur et nihil continet, quod ad Polonię spectet (vide AV, Lett. Particolari, ms. 153).

¹⁶⁹ Annos 1524-1527 complectente; servatur in AV, Lett. Particolari, ms. 154; vide Buglio N. 4. In epistularum commercio Sadoleti typis edito (vide Bibliographiam) inveniuntur tantum epistulae nomine Clementis VII ad nuntios datae (cfr. supra).

nii Buglio, ad Giberti et Sadoletum ex nuntiatura eius Polona et Hungarica annis 1524-1527 datarum, satis bene asservatum in Tabulario Vaticano, **Nunziatura di Germania**, ms. 55. Magnum huius voluminis pondus et momentum, praesertim ad res gestas Hungarorum illustrandas quod attinet, primus animadvertisit Augustinus Theiner, qui iam a. 1860 ex eo (et ex simili volumine in Nunziatura di Germania 53 servato, epistulas originales legati Laurentii Campeggi annis 1524-1529 datas continente) deprompta, publici iuris fecit sat conspicua "Excerpta... ab a. 1524 usque ad cladem Munkacsensem"¹⁷⁰. Postquam a. 1882 Tabularium Vaticanum viris doctis historiae studiosis patefactum est, documenta haec fundamentum fuerunt primae in historia Sedis Apostolicae editionis "Relationum nuntiorum apostolicorum", quae a. 1884 ab Hungaro rerum gestarum studioso, Gulielmo Fraknói, publicatae sunt¹⁷¹. Cum tamen res Polonae in epistulis Ioannis Antonii Buglio cum rebus ad Hungariam et Bohemiam spectantibus commixtae sint, opportunum visum est ea tantum ex hoc volumine manu scripto "excerpta" iterum publicare, quae historiae Polonae studiosorum interesse quodammodo possint, reliquorum vero fragmentorum, cum editionem Gulielmi Fraknói Hungaris accessu facilem esse suspicemur, summaria tantum confidere. Epistulae autem ad Polonię nihil attinentes omnino praetermissae sunt.

Aliud manuscriptum ex hereditate a Sadoleto relicta proveniens, epistulas continens ad eum illo tempore datas, quo Clementi VII a secretis erat, est ms. 6522, 147 foliis constans, in **Tabulario Arcis s. Angeli** (in AV) servatum. In quo i. a. inveniuntur omnes epistulae originales nuntiorum Fabro et Cito, ad legationem eorum in Polonia expletam pertinentes (quae a Theiner partim editae sunt)¹⁷². Quibus si adiciamus adhuc scripta, quae Buglio suis epistulis adiuncta Sadoleto mittebat (ex.gr. annexa ad tractatus Budenses de pace inter Polonus et Cruciferos concludenda et ad componendas controversias de canonicatu Cracoviensi dioecesi Plocensi adiuncto, necnon de creta regis Sigismundi a. 1525 contra Lutheranos Gedanenses lata), in manuscripto in Bibliotheca Vaticana, Vat.Lat. 3924, ab editoribus Hungarisi et Polonis praetermisso, servata¹⁷³, affirmare possumus omnia ferme documen-

¹⁷⁰ Vide Theiner VMH, p. 716-802.

¹⁷¹ In hac editione omissae sunt quattuor epistulae Ioannis Buglio a. 1527 ad Sadoletum datae (ms. 55 f. 358r-367r).

¹⁷² Vide AV, AA I-XVIII 6522 f. 10r-29v (Fabro) et f. 73r-82v (Cito). Cfr. Theiner VMPL II, p. 437-444 passim.

¹⁷³ Manuscriptum hoc duabus partibus, 455 foliis constat. Continet i.a. pretiosissimas relationes de usu pecuniarum, quas Buglio ad instituendam defensionem Hungariae contra Turcas tradebat, diaria et exemplaria decretorum comitiorum Hungariae ante pugnam Altinensem et eiusdem pugnae descriptions. In f. 337r-350v et 393r-399v documenta ad Polonię spectantia.

ta, ad nuntiaturam Siculi nostri pertinentia, ab eo expedita, in Vaticano reperiri.

Totum fere corpus documentorum ad nuntiaturam Pamphili de Strassoldo, pontificatus Pauli III primam, spectantium, quae rerum gestarum studiosi hodie omnino assequi possunt, in tribus diversis fontibus servatur. Itaque litterae credentiales in minutariis brevium, de quibus diximus supra, inveniuntur¹⁷⁴. Scripta, ad intimationem concilii generalis attinentia - scil. tres instructiones, itinerarium et exemplaria responsorum, quae hactenus asservata sunt - ex volumine proveniunt, ad usum cardinalis Hieronymi Aleandro confecto, qui praecipuus summi pontificis consiliarius fuit in causa concilii et - ut suspicari possumus - instructionum auctor¹⁷⁵ (instructio secreta, itinerarium et elenches episcoporum Polonorum procul dubio adiutore quodam Polono exarata sunt)¹⁷⁶; volumen hoc in **Bibliotheca Vaticana, cod. Vat.Lat. 3915**, custoditur¹⁷⁷. Originales vero epistulae nuntii, quas ex itinere illo ad secretarium domesticum Pauli III, Ambrosium Recalcato, scripserat, in eam partem sectionis **Carte Farnesiane** dictae, id est chartophylacii privati cardinalis nepotis Alexandri Farnese, nos introducunt, quae nunc eo loco servatur, ubi initio custodiebatur, scil. **Parmae in Archivo Status**. Epistulae publicae fere omnes in eo ordinatae et dispositae sunt secundum regiones, ex quibus perveniebant, propterea epistulae ex Polonia missae, tam quae a Strassoldo ad Recalcato scriptae erant, quam litterae Ottonis Truchsess, Cracovia 21 X 1542 a. iam ad cardinalem Alexandrum Farnese datae, qui - postquam Recalcato a. 1539 in offensam summi pontificis incurrerat - praefectus secretariatus pontificii creatus est, servantur in sectione "Polonia" (ms. 119), unde a Valeriano Meysztowicz et Vanda Wyhowska-De Andreis exscriptae et a. 1972 publici iuris factae sunt¹⁷⁸. Nonnullae ex his epistulis, et alia quoque maximi momenti documenta illarum duarum legationum, ad concilii generalis convocationem spectantia, in amplissima et splen-

¹⁷⁴ Vide infra, Strassoldo N. 1-3.

¹⁷⁵ Vide Jedin GKT I, p. 254.

¹⁷⁶ Mentiones de ieuniis in Polonia consuetis, nomina episcoporum et locorum Polonorum plerumque emendatae scripta, vitiatis tamen saepe nominibus locorum in dominiis Austriacis sitorum, id praesertim demonstrare videntur, cfr. infra p. 290-291, 300.

¹⁷⁷ Ms. constat 317 foliis, una eademque manu exaratis. Scripta ad missionem Pamphili de Strassoldo pertinentia in f. 56r-71v et 138r-142v inveniuntur.

¹⁷⁸ Meysztowicz-Wyhowska, p. 4-6, 14-15; vide infra, Strassoldo N. 8-9 et Truchsess N. 5. Friedensburg memorat praeterea binas alias litteras a Strassoldo scriptas, alteras Salisburgo 29 X, alteras Olomucio 11 XI 1536 a. datas (Friedensburg NBD I/2, p. 41-42); non potui tamen eas in aliis sectionibus Parmensibus "Chartarum Farnesianarum" reperire.

dida editione actorum eiusdem concilii, a Stephano Ehses curata, collocata sunt¹⁷⁹.

Collectiones principales commercii epistularum cardinalis Alexandri Farnese a. 1736 Parma **Neapolim** translatae sunt et ibi usque ad 30 IX 1943 a. in **Tabulario Status** servabantur, antequam novissimi belli tempore a Germanis deletae sunt¹⁸⁰. Forte fortuna paucissima solum scripta in eis servata, ad res Polonas spectantia, etsi perierunt, historiae Polonae studio-sis erepta non sunt. Iam enim a. 1879 integrum litterarum commercium, ibi in "Chartis Farnesianis" asservatum, inter Hieronymum Rorario et Alexandrum Farnese intercedens tempore legationis Rorarii, a. 1539-1540 in Austria, Hungaria et Polonia peractae, a Leopoldo Ováry publicatum est¹⁸¹; nos documenta ab illo edita iuxta eandem regulam denuo publicamus vel omittimus, quam ad Ioannem Antonium Buglio adhibuimus. A. 1885 Theodorus Wierzbowski publici iuris fecit ex hac collectione depromptas duas magni momenti epistulas Ottonis Truchsess, a. 1542 ad eundem cardinalem nepotem Cracovia missas¹⁸²; annis vero 1898-1900 Adamus Darowski, mandatu Academiae Scientiarum Cracoviensis, aliquarum, quae ibi servantur, epistularum apographa confecit, reliquas autem accurate annotavit et recensuit, primis singularum epistularum verbis etiam adductis¹⁸³; qua re numerus earum facilius statui (Darowski enim omnes 1842 illius collectionis fasciculos perlustravit)¹⁸⁴ et collocatio certius indicari potest.

Pars tertia "Farnesianorum" (21 mss.), ex collectionibus Neapolitanis haud dubie deprompta, a. 1890 a Leone XIII coempta et in **Tabulario Vaticano** deposita est¹⁸⁵. Pars eorum, ad Concilium Tridentinum et Polonię imprimis pertinens, iam circa a. 1860 ab Augustino Theiner transcripta est, qui ex eis i.a. aliquot epistulas Hieronymi Rorario et Hieronymi Martinengo typis edidit¹⁸⁶. Scripta haec, quae initio tamquam "bandi sciolti" servaban-

¹⁷⁹ Vide Ehses CT IV, p. 38-40, 50-52 (Strassoldo) et 234-280 passim (Truchsess).

¹⁸⁰ Cfr. Riccardo Filangieri di Candida, *Perdita e ricupero del diplomatico Farnesiano*, in: *Miscellanea archivistica Angelo Mercati*, Città del Vaticano 1952 (Studi e Testi, T. 165), p. 269.

¹⁸¹ Vide Bibliographiam. Epistulae a 18 IX 1539 ad 20 IX 1540 a. datae in p. 76-115 inveniuntur.

¹⁸² Vide infra Truchsess N. 4 et 8. A. 1910 Valterus Friedensburg publicavit ex eadem collectione depromptam unam epistulam Hieronymi Martinengo, a. 1548 scriptam (vide Martinengo N. 9).

¹⁸³ Continebantur in Theca Romana 126, quae vocatur (hodie in BPAN Cracoviae, ms. 8466). In f. 383r-422v inveniuntur completa apographa, minus accurate a Darowski confecta, i. a. epistula Ottonis Truchsess (v. Truchsess N. 4). Cfr. Wojtyska ANPI, p. 131.

¹⁸⁴ Cfr. Kraków BPAN, ms. 8466 f. 2r (relatio de labore facto).

¹⁸⁵ Vide S. Ehses, *Die Carte Farnesiane des Vatikanischen Archivs*, "Römische Quartalschrift", 28 (1914), p. 41. Cfr. Buschbell CTX/1, p. XXXIII.

¹⁸⁶ Theiner VMPL II, p. 528-533, 563-567. Vide notas ad Rorario N. 15-17 et Martinengo N. 17-18, 22. Inventarium apud Stephanum Ehses, *Die Carte*, p. 41-55.

tur a Stephano Ehses in unum congesta et in serie, "Carte Farnesiane" etiam nuncupata, conglutinata sunt (ultimum manuscriptum a. 1921)¹⁸⁶.

Inter eos, qui in Curia Romana litteras publicas accipiebant, numerandus est etiam card. Marcellus Cervini, legatus ad Concilium Tridentinum et nuntii Hieronymi Martinengo patronus. Epistulae originales huius nuntii, ex Polonia eodem tempore scriptae ad ipsum atque eae, quae ad cardinalem nepotem Alexandrum Farnese ab illo mittebantur, ex tabulario familiae Cervini provenientes, in sectione Tabularii Status Florentini, **Carte Cerviniane** dicta, ms. 43 (epistulae a diversis et ad diversos a. 1548 datae, secundum auctores dispositae) hodie servantur¹⁸⁷. Ultimus denique, cui in Curia binae litterae originales Marci Antonii Maffei, Cracovia a. 1553 datae, redditae erant, fuit cardinalis nepos Iulii III, Innocentius Del Monte. Epistulae hae ad nostram usque aetatem asservatae sunt in copiosissimo volumine originalis commercii litterarum nuntiorum, qui annis 1551-1555, sub incepto illo et in callido actionis publicae et negotiorum exterorum Sanctae Sedis moderatore, munere suo fungebantur. Procul dubio a secretario pontificio Hieronymo Dandino, qui vicem principalis sui in omnibus praestabat, in unum congestae, epistulae hae in Tabulario Vaticano, **Lettere di Principi** 119, hodie servantur¹⁸⁸.

Curialis quoque originis¹⁸⁹ esse videntur aliquot exemplaria documentorum, ad Concilium Tridentinum et nuntiaturam Hieronymi Martinengo pertinentium (i.a. copia nitidior responsi Sigismundi Augusti 6 IX 1548 dati, a Sebastiano Ciampi reperti)¹⁹⁰, quae in amplissimo manuscripto II-II 379 (**Fondo Magliabecchiano**) Centralis Bibliothecae Nationalis Florentinae, ex collectione senatoris Thomae Strozzi (1870) proveniente, inveniuntur.

Alterum corpus fontium constat epistulis, documentis et actis, quae in cancellariis eorum principum coacervabantur, ad quos mittebantur nuntii, ergo in cancellariis Sigismundi I et Sigismundi Augusti, regum Poloniae, et Alberti Hohenzollern, magni Ordinis Theutonicorum magistri (Ferreri). Cancellaria autem magni ducis Moscoviae Basilii III (ad quem cogitata missio

¹⁸⁶ Vide annotationem Stephani Ehses et Angeli Mercati in ms. 21.

¹⁸⁷ Vide Martinengo N. 1, 8, 10-11.

¹⁸⁸ Vide Maffei N. 7-8.

¹⁸⁹ Quod demonstrat manus ipsa, qua scripta sunt, et annotatio secretarii pontificii Blosii Palladio in copia litterarum Sigismundi I ad Paulum III 7 XI 1547 datarum: "Lectae per me in Consistorio 14 Xbris 1547. Blosius" (Firenze BNC, II-II 379 f. 457r).

¹⁹⁰ Vide Ciampi BC II, p. 29-31; cfr infra, Martinengo N. 14. Ciampi edidit etiam instructionem Pamphili de Strassoldo (NIPR, p. 62-65, cfr. infra, Strassoldo N. 6) ex manuscripto, cuius ipse possessor fuisse creditur (cfr. Ciampi BC II, p. 33).

Ferrerii et legatio Ioannis Francisci Cito referuntur), ut nunc sunt res, adiri omnino non potest.

In utraque cancellaria Polona, altera maiore (cui cancellarius seu summus cancellarius praeverat, cui res praesertim internae erant subiectae), altera minore (quam vicecancellarius seu procancellarius moderabatur, cui negotia rei publicae extera imprimis suberant), originales epistulae, quae tunc temporis a Sede Apostolica perveniebant vel a nuntiis mittebantur, asservatae non sunt, nam regium tabularium, in arce Cracoviensi custoditum, saeculorum decursu saepe exscoliatum et direptum erat. Servata sunt tamen registra fere omnia actorum et epistularum, quae expediebantur, et interdum etiam earum, quae perveniebant. Tali modo ex. gr. servatae sunt, descriptae in copiosa serie Registrorum Metricae Regni, quae nunc in **Tabulario Principali Actorum Antiquorum Varsaviae** custodiuntur, facultates et nonnulla alia documenta Ferrerii, una cum insueto potius diplomate, quo nuntio, de rebus Poloniae, ut tunc credebatur, bene merito, dimidia pars insignis generis regii conferebatur¹⁹². Similiter ex Libris Legationum; ut vocantur libri registrorum, in quibus acta legationum referri solebant, et qui in cancellaria minore tenebantur, etiam in Tabulario Principali Actorum Antiquorum asservatis, depromere potuimus primam ex publicatis in hoc volume, ad illustrandam originem nuntiaturaे Ferrerii pretiosam, epistulam Sigismundi I ad oratorem Polonum Romae degentem, Erasmum Ciołek, missam, et eiusdem regis responsa aliquibus nuntiis pontificiis data¹⁹³.

Longe tamen pretiosissima ad totam hanc apparandam editionem sunt certo **Acta Tomiciana**, seu collectio omnis generis scriptorum, maxime ad negotia extera Poloniae prima parte saeculi XVI pertinentium, quae a Stanislawo Górskei († 1572), canonico Plocensi et Cracoviensi, secretario episcopi et vicecancellarii Petri Tomicki, cuius memoriam fidus servitor immortalem reddere voluit, in unum congesta erant. Haec unica in genere suo collectio, quam ipse Górski iterum atque iterum complebat, locupletabat et transcribebat, in forma, qua circa a. 1560-1570 ultimum conscripta erat, 24 copiosis voluminibus actorum, annos 1506-1548 comprehendentium, servato temporis ordine dispositorum, et adjunctis aliquot voluminibus actorum selectorum, constabat¹⁹⁴. Fundamentum huius collections sunt 29 **Thecae Górskei**, quae vocantur, in quibus coacervata continentur quattuor milia scriptorum originalium, conceptorum seu minutarum et exemplarium documentorum ad

¹⁹² Warszawa, AGAD, Metr. Kor. ms. 37, cfr. Ferreri N. 32, 34, 45, 52.

¹⁹³ Warszawa, AGAD, Lib. Legat. 5. Cfr. Ferreri N. 1 et 18, Fabro N. 9, Cito N. 25.

¹⁹⁴ Cfr. Marciniak, p. 5.

temporis spatium spectantium, quo Tomicius munere vicecancellarii fungebatur (1515-1535), quae numero quodam scriptorum posteriorum expleta et aucta sunt¹⁹⁵. In huiusmodi Thecis, quae in Bibliotheca Ordinationis Zamoysciana (quae nunc partem efficit **Bibliothecae Nationalis Varsaviensis**) olim servabantur, praeter multas minutias responsorum ad orationes nuntiorum et epistulas regum ad summos pontifices datas, necnon exemplaria bullarum et brevium pontificiorum¹⁹⁶, continentur etiam originales epistulae Ioannis Antonii Buglio et Ioannis Francisci Cito¹⁹⁷, et exemplaria orationis Ottonis Truchsess ad Sigismundum I habitae, una cum scriptis ad intimationem Concilii Tridentini, a. 1542 ab eo in Germania factam, pertinentibus¹⁹⁸.

Multa tamen documenta, quae in hoc volumine publicantur, non ex Thecis Gorsianis proveniunt, sed ab eodem Górski ex aliis fontibus descripta et una cum illis in unam ex tribus collectionibus manu scriptis Actorum Tomicianorum, ab eo curatorum, inserta sunt. In hac nostra editione eo ordine illa usurpavimus, quo singulae collectiones conficiebantur, anteponentes tamen illis exemplaria Collectionis Jagellonicae, quae ante a. 1557 ad usum regis Sigismundi Augusti apparata erat (nunc Cracoviae in **Bibliotheca Jagellonica**, ms. 6547-6563 III, conservatur). Non potuimus tamen usurpare secundum (iuxta ordinem chronologicum) manuscriptum, a Górski post a. 1556 confectum, quod olim gentis Sapieharum et Radivilorum proprium erat. Collectio haec in Rogalin prope Posnanię custodita, ab ultimis eius possessoribus, comitibus Raczyński, Vladislao Pociecha Varsaviam transmissa est, ubi mense Septembri a. 1939 igne consumpta est. Interdum maxime apta et idonea, ut typis ederentur, fuerunt documenta, quae in manuscripto a Stanislawo Górski ad usum proprium post a. 1560 confecto continentur (agitur de collectione Stanislai Karnkowskiego, non completa, hodie variis locis dissipata), propterea quod Górski accurate descripsit in ea et adduxit diem et annum, quo singula documenta scripta erant (quod in Collectione Jagellonica saepe praetermisit)¹⁹⁹. Eisdem collectionibus Actorum Tomicianorum adnumeratur etiam Collectio Andree Opaliński et non completae collectiones poste-

¹⁹⁵ Ibidem, p. 41-46, 182-186.

¹⁹⁶ In theca 29 servatae sunt omnes bullae et instructiones "Antonio Pulleoni datae in Ungariam ad Ludovicum regem" (v. Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 29 f. 165r-171r), procul dubio ex originalibus ab ipso nuntio traditis exscriptae.

¹⁹⁷ Vide Buglio N. 30, Cito N. 33-34.

¹⁹⁸ Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 24 f. 47r-59v (in f. 47r-50v bulla inductionis concilii).

¹⁹⁹ Praecipue pretiosum est ms. 177, Vratislaviae in BOSS servatum, quod i. a. continet magni momenti epistulas Andree Krzycki ad Ioannem Buglio et eiusdem Buglio ad Sigismundum I, necnon scripta ad missionem Gundisalvi de Sangro spectantia. Vide Buglio, N. 19, 23-24, 30.

riores, in **Bibliotheca Academiae Scientiarum Polonae in Kórnik** servatae (mss. 207-228)²⁰⁰, quibus in editione nostra etiam usi sumus. Ex collectionibus minoribus, quae in varios usus conficiebantur, saepe in partes dividendo et dissolvendo manuscripta ipsius Górski, ad hanc parandam editionem praecipue pretiosum nobis visum est volumen actorum et epistularum commercii cum Sede Apostolica intercedentis, cuius partes vetustissimae ab ipso Górski in usum palatini Vilnensis Nicolai Radziwiłł adhuc ante annum 1545 curatae sunt²⁰¹. Hoc manuscriptum, ex tabulario gentis Branicki in Sucha proveniens, nunc Varsaviae in AGAD (**Sucha ms. 22/32**) custoditur.

Manuscripta, ex amissa collectione Rogalinensi provenientia, fundatum fuerunt editionis primorum quinque voluminum *Actorum Tomicianorum*, Posnaniae a. 1852 a Tito Działyński inchoatae. Inde a medio volumine VII etiam collectio Jagellonica usurpari copta est (a Ludovico König, Titi Działyński adiutore). Quae tamen editio parum accurata erat²⁰². Sed cum a. 1876 munus editoris Sigismundo Celichowski commissum esset (vol. 9-13), qui etiam Thecis Gorsianis uti cooperat, pondus et momentum totius incepit valde crevit²⁰³. Editio, hactenus 17 voluminibus constans, continuatur.

Ad nuntiaturam Zachariae Ferreri illustrandam non parvi momenti est **Tabularium Regiomontanum Ordinis Theutonicorum** (Ordensbriefarchiv), nunc Berolini custoditum (GStAPK). In quo tam omnes epistulae originales huius nuntii et eius socii Ioannis de Tedaldis ad magnum magistrum Albertum Hohenzollern datae, quam concepta seu minutae responsorum ad easdem, asservata sunt. Diligenter ordinata et singula suis numeris signata, omnia scripta in scriniis ad hoc institutis servantur (Kästen 443-477 passim) et accurato indice, ab Erico Joachim curato, praedita sunt²⁰⁴.

Valde etiam pretiosa regista documentorum Zachariae Ferreri nullo negotio adire potuimus, utpote quae in Acta Officialia dioecesis **Cracoviensis** (in **Archivo Metropolitano** servata) et **Plocensis** (in **Archivo Dioecesano**) relata sunt²⁰⁵. Per pauca vero originalia diplomata membranacea, a nuntio illo edita, in collectionibus servata sunt, quae ad eos, ad quos litterae dabantur, non pertinebant. Ex quibus haud dubie primo loco ponenda sunt

²⁰⁰ Vide Ryszard Marciniak, Michał Muszyński, Jacek Wiesiółowski, *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej, XVI-XVIII w.* [Catalogus veterum manuscriptorum Polonicorum in Bibliotheca Cornicensi servatorum, saec. XVI-XVIII], T. 2, Wrocław 1985, p. 1-5 et passim. Cfr. Marciniak, p. 200-244.

²⁰¹ Marciniak, p. 49-50.

²⁰² Inter multas res neglegentiae editoris tribuendas id etiam nominandum est, quod litteras ad card. Caietanum scriptas Ioanni Buglio attribuit (vide Działyński ATVI, p. 314).

²⁰³ Vide Władysław Pociecha, *introductio ad Acta Tomiciana*, T. 14, Poznań 1952, p. VI-VIII.

²⁰⁴ Vide Joachim-Hubatsch RHD I/3, cfr. Joachim PHA II.

²⁰⁵ Vide Ferreri N. 11, 28 et 42.

membranacea diplomata, in **Bibliotheca Centrali Academiae Scientiarum Lithuanae Vilnae** reperta, ad quae nobis nuperime ab eius moderatoribus aditus humaniter permissus est²⁰⁶. Casu prorsus fortuito reperta est pretiosissima, ad cognoscenda exordia nuntiaturae apostolicae in Polonia quod attinet, relatio congregationis cardinalium, a Leone X institutae, ut de muniberis et officiis primi nuntii a. 1519 in Poloniam mittendi disputationerent²⁰⁷.

*

Necessitas in uno eodemque volumine publicandi acta et epistulas 11 nuntiorum effecit, ut editor se coactum sentiret a quibusdam regulis recedere, quae in instructione ad totam editionum nostrarum seriem semel statutae et acceptae sunt²⁰⁸. Itaque imprimis fieri non potuit, ut singulorum nuntiorum epistulis et actis appendices adicerentur. Propterea documenta, etiamsi a nuntiis scripta vel ad eos missa non essent, alicuius tamen ad nuntiaturam eorum illustrandam essent ponderis ac momenti, in corpus epistularum et actorum uniuscuiusque nuntii inserta sunt. Similiter rarissime tantum recessum est a regula, iuxta quam originalis scribendi ratio talis servari debet, qualis in singulis documentis occurrit. Lingua enim Italica, qua nuntii prima saeculi XVI parte utebantur, tunc temporis adhuc satis inconstans est et anomaliis plena (itaque ex. gr. Ioannes Franciscus Cito in principio propositionum adiunctarum saepissime omittit coniunctionem "che") et dicendi modis abundat, qui singularum regionum proprii sunt (quibus praesertim Crnić et Buglio libenter utuntur). Huiusmodi anomalies et peculiares scribendi modos intactos reliquimus, tum solummodo eos significantes, cum primum occurrunt. Originalem etiam litterarum maiuscularum et minuscularum usum maxima ex parte integrum servavimus, in iis tantum scriptis constantia quadam introducta, quae ab unis eisdemque auctoribus proveniunt. Litteras tamen grandes semper adhibuimus in scribendis nominibus propriis et substantivis "Deus", "Dio", "Signore", praesertim in epistulis Nicolai Fabro, qui his casibus fere semper minusculis utitur, et Ioannis Francisci Buglio, qui - cum Latine scribit - eas semper usurpat²⁰⁹.

Henricus Damianus Wojtylska CP

Latine vertit Lucianus Olech

²⁰⁶ Vide Ferreri N. 31, 35, 36.

²⁰⁷ Cfr. Ferreri N. 2.

²⁰⁸ Vide Wojtylska ANP I, p. 187-189.

²⁰⁹ Vide e.g. notam in p. 212 (Buglio N. 30).

ITINERARIA NUNTIORUM

Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis

- 1519, post 2 XII - Roma egressi sunt (AV, Arm. 39, ms. 33 f. 232r).
- " 22-29 XII - Venetiis (Sanudo XXVIII, col. 134; *infra*, p. 37).
- " 29 XII - Mestraci [Mestre] (*infra*, p. 37).
- 1520, initio II - Cracoviae (Działyński AT V, p. 175).
- " 18 II - 11 VIII - Toruniae (Działyński AT V, p. 251; *infra*, p. 100).
- " 2 IX - 31 XII - Ferreri Vilnae (*infra*, p. 100, 101).
- " post 24 IX - Tedaldi discessit Torunia (Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 134r).
- " ante 26 XII - " Romae (*infra*, p. 78).
- 1521, 1 I - initia II - Ferreri Vilnae (*infra*, p. 101).
- " 25 II - " Bialae in Podlachia (*infra*, p. 96).
- " 5 III - " Ciechanoviae in Masovia (*infra*, p. 105).
- " ante 19 III - - post 14 IV - Toruniae (Biskup WP, p. 442; *infra*, p. 119).
- " ante 19 V-ca 15 VII - " Cracoviae (*infra*, p. 127; Pociecha KB II, p. 519).
- " 29 VII - " Budae (Sanudo XXXI, col. 285).
- " 23 VIII - " Venetiis (Sanudo, *ut supra*).

Thomas Crnić

- 1522, VI - discessit Tarracone (Wojtyska TC, p. 143).
- " ante 4 VIII - Romae (Sanudo XXXIII, col. 409).
- " 12-17 VIII - Venetiis (Sanudo XXXIII, col. 411-414).
- " IX-X - in Hungaria et Austria (Wojtyska CT, p. 143).
- " 13 XI - Pragae in Bohemia (Działyński AT V, p. 152).
- " ante 1 XII - Vratislaviae (*infra*, p. 137).
- " 20-31 XII - Cracoviae (*infra*, p. 137).

- 1523 1 I - initio III
 " III-IV
 " V-XI
 " ante 15 XII
- Cracoviae (infra, p. 139; Wojtyska TC, p. 146).
 - Budae (Wojtyska TC, p. 146).
 - in Dalmatia (ibidem).
 - Romae (Działyński AT VI, p. 224).

Ioannes Antonius Buglio

- 1524, initio III
 " " IV-VI
 " VII- initio VIII
 " 15 VIII - 31 XII
 1525, 1 I - 31 XII
 1526, 1 I - 30 VIII
 " 5 IX
 "
 "
 " 30 IX
 " circa 1 X
 " 8 X
 "
 "
 "
 " 23 X
- Roma discessit (Fraknói ROP, p. XXXI).
 - Budae (ibidem, p. XXXIV).
 - Cracoviae (Pajewski SPW, p. 41; Pociecha KB II, p. 117).
 - Budae (Fraknói ROP, p. 114 et sequentes).
 - Budae (ibidem).
 - Budae (ibidem, p. 452).
 - Posonii (ibidem).
 - Vindobonae (ibidem).
 - Villaci (ibidem).
 - Ventioni [Venzone] (ibidem, p. 454).
 - Ponte Gruario (ibidem, p. 455).
 - Clodiae [Chioggia] (ibidem, p. 454).
 - Ravennae (ibidem).
 - Pisauri [Pesaro] (ibidem).
 - in La Quaragna (ibidem).
 - Spoletii (ibidem).
 - Romae (Fraknói ROP, p. LXXXV).

Nicolaus Fabro

- 1525, 22 XI
 "
 "
 " 30 XI - 5 XII
 " 10 XII
 " 24-25 XII
 " 26-27 XII
 " 29-31 XII
- Roma discessit (infra, p. 231).
 - Arimini (ibidem, p. 228).
 - Ravennae (ibidem).
 - Mantuae (ibidem, p. 228-229).
 - Ventioni (ibidem, p. 230).
 - Vindobonae (ibidem, p. 231).
 - Olomucii (ibidem).
 - Cracoviae (ibidem).

1526, 1-2 I	- Nepolomiciis prope Cracoviam (<i>ibid.</i> , p. 231, 236).
" 7- 29 I	- Petricoviae (<i>ibidem</i> , p. 241, 242).
" 3-6 II	- Cracoviae (<i>ibidem</i> , p. 242; Pociecha KB II, p. 595).
" 15-ca 25 II	- Budae (<i>ibidem</i> , p. 245).
" 15-18 III	- Mantuae (<i>ibidem</i>).

Ioannes Franciscus Cito

1525, circa 1 XII	- Roma discessit (cfr. <i>infra</i> , Sanudo).
" 17-25 XII	- Venetiis (Sanudo XL, col. 497, 540).
1526, I	- Olomucii (<i>infra</i> , p. 262).
" 28 II - 8 III	- Cracoviae (<i>ibidem</i> , p. 261-262).
" 9-10 III	- Nepolomiciis prope Cracoviam (<i>ibidem</i> , p. 262).
" 11-16 III	- Cracoviae (<i>ibidem</i>).
" 28 III - post 11 IV	- Marienburgi in Prussia (<i>ibidem</i> , p. 269).
" V	- Vilnae (Pierling IR, p. 60).
" 20 VII- 11 XI	- Moscuae (<i>ibidem</i> , p. 61).
1527, ante 28 I - post 1 IV- Cracoviae (<i>infra</i> , p. 274, 278).	
" 15 V - post 23 VIII	- Venetiis (<i>infra</i> , p. 281-282).
" 3 X	- Anconae (Sanudo XLVI, col. 207).
1528, 6 I	- in Urbe Vetere [Orvieto] apud summum pontificem (Sanudo XLVI, col. 489).

Pamphilus de Strassoldo

1536, post 10 IX	- Roma discessit (<i>credentiales</i> , <i>infra</i> p. 287).
" 28-29 X	- Salisburgi (Ehses CT IV, p. 43).
" 5 XI	- Vindobonae (BV, Vat.Lat. 6199 f. 137r).
" 11 XI	- Olomucii (Friedensburg NBD I/2, p. 42).
" 18 XI - ca 15 XII	- Cracoviae (<i>infra</i> , p. 301, 309).
" 20 XII	- Nissae in Silesia (Friedensburg NBD I/2, p. 42).
1537, 1-2 I	- Vindobonae (<i>ibidem</i> , p. 96).
" II	- Romae (AV, Arm. 29, ms. 101 f. 679r).

Hieronymus Rorario

- 1539, ca 23 VIII - Roma discessit (Lestocquoys ANG I, p. 485).
 " - Pisauri (Ováry, p. 76).
 " 3-24 IX - Venetiis (ibidem).
 " 25 - post 30 IX - in Portu Naonis [Pordenone] (Friedensburg NBD I/4, p. 217).
 " 10 X - Pontevae (Friedensburg NBD I/4, p. 224).
 " 11 X - Villaci [Villach] (Ováry, p. 78).
 " 12 X - in Sancto Vito [Sankt Veit] (Ováry, p. 79).
 " 19-30 X - Vindobonae (Ováry, p. 79; Dittrich NBD, p. 44).
 " 16 XI - 18 XII - Budae (AV, Carte Farnesiane 7, f. 46r).
 " 28 XII - Agriae [Eger] in Hungaria (infra, p. 340).
 - Cracoviae (infra, p. 342, 348).
 1540, 11 I - 5 IV - ante 28 V - ca 10 VI- Vindobonae (infra, p. 350).
 " 13 VI - - in Portu Naonis (Ováry, p. 106).

Otto Truchsess

- 1542, post 29 VII - Roma discessit (CT III/2, p. 114).
 " ante 13-23 VIII - Norimbergae (Ehses CT IV, p. 260).
 " 29 IX - 1 X - Vindobonae (Cardauns NBD I/7, p. 259).
 " 12 X - 8 XI - Cracoviae (infra, p. 360, 372).
 " 21 - ca 25 XI - Vindobonae (infra, p. 372).
 " ante 21-22 XII - Venetiis (Ehses CT IV, p. 261, annotatio 1).
 1543, ante 14 I - Romae (ibidem).

Hieronymus Martinengo

- 1548, post 15 VII - Roma discessit (instructio, infra, p. 386).
 " 20 VII - Ravennae (infra, p. 391).
 " 23- ca 30 VII - Venetiis (ibidem, p. 391, 392).
 " - Forum Iulii (ibidem, p. 392).
 " - in Schottwien (ibidem).
 " 12 - post 15 VIII - Vindobonae (ibidem, p. 392, 395).
 " 23 VIII - Cracoviae (ibidem, p. 395).
 " - Bodzentini prope Kielce? (ibidem, p. 397).

- 1548, 4-9 IX - Sandomiriae (*infra*, p. 405, 408).
 " 12-13 IX - Varsaviae (Kraków, BPAN, ms. 8466 f. 111r).
 " 17 IX - Lovicii (Theiner VMPL II, p. 563).
 " 22-25 IX - Cracoviae (*infra*, p. 409; Lanckorońska DARP
 VIII, p. 65).
 " 7 X - Vindobonae (Friedensburg NBD I/11, p. 388).
 " 18 X - Schellenburgi (*infra*, p. 411).
 " 27 X - Venetiis (*ibidem*, p. 412).
 " ante 17 XI - Romae (Friedensburg NBD I/11, p. 389).

Marcus Antonius Maffei

- 1553, post 28 V - Roma discessit (litterae passus, *infra* p. 426).
 " 2-4 VI - Venetiis (Gaeta NV, VI, p. 234).
 " 14-19 VI - Vindobonae (Goetz NBD I/16, p. 255).
 " 30 VI - ca 14 VIII - Cracoviae (*infra*, p. 428, 429).
 " ca 23 - 24 VIII - Vindobonae (Goetz NBD I/16, p. 271).
 " 9 IX - Venetiis (Gaeta NV, VI, p. 264).
 " medio IX - Romae (coniectura, cfr. *infra* p. 430).

INDEX FONTIUM
qui in hoc volumine publicantur

(qui memorantur solum, in parenthesi addūcuntur)

Archivum Secretum Vaticanum (AV):

- Archivum Arcis, Armaria I-XVIII (AA I-XVIII), n. 1349, 1350, 1420, (1426), 2432, (2435), 6522 f. 12r-31v, 73r-82v.
- Armarium (Arm.) 29, ms. 101 f. (679r).
 - " " 39, ms. 33 f. (232r).
 - " " " 36 f. (18v-21v).
 - " " " 37 f. (69v-70r).
 - " " " 44 f. 263r-v, 265r-v.
 - " " " 45 f. 116v-117r, 470r-471r.
 - " " " 46 f. (180v-181r).
 - " " 40, ms. 4 f. 125r-v.
 - " " " 8 f. (145r).
 - " " " 10 f. 361r-v, 363r-v, (370r-v) 371r.
 - " " " 12 f. 32r, 33r-v, 36r.
 - " " " 41 f. (236r).
 - " " 41, ms. 3 f. (88r), 89r-90r, (91r-92r), (250r).
 - " " " 5 f. (139r).
 - " " " 13 f. 420r, (420r-v), 420v-421v, (422r-423v), (525r), 535v, (536r-537v), 538r, (539r-540v), 541r-542v.
 - " " " 24 f. 515v-518r.
 - " " " 25 f. (177r-v), (198r-v), (223r).
 - " " " 26 f. 95r-v, (95v--99v), 99v, 163r-v, 242r.
 - " " " 42 f. (257r-v), 258r, (258v-259r), 260r-261r, 262r, 340r, 341r.
 - " " " 68 f. 198r-v, (215r-v), 244r, (244v), 246r-248v, 250r, 251r.
 - " " 44, ms. 5 f. (168r, 230r-v).
 - " " " 9 f. 270r-v, 285r-286v, 288r-v, 307r-308v, 352r-358r.
- Carte Farnesiane, ms. 6 f. 20r-23v.

- Carte Farnesiane, ms. 7 f. (46r-49r), (102r), 104r-105v.
 " " " 19 f. 47r-50v.
- Diversa Cameraria (Div.Cameraria), ms. 86 f. (26r-v).
- Fondo Bolognetti, ms. 241 f. 256r-258r, 270r-273v.
- Fondo Garampi, ms. 23 f. 59r.
 " " " (31/4).
- Indici, ms. 1004 f. (11r).
- Lettere di Particolari, ms. 154 f. 13r-v.
- Lettere di Principi, ms. 1 f. (32r).
 - " " " 2 f. (218r), 219r-v, 224v.
 - " " " 4 f. 220r-222v, 225r.
 - " " " 7 f. 117r.
 - " " " 9 f. (153v), 176r, 181v.
 - " " " 14 f. 476r-478r.
 - " " " 19 f. 135r-138v.
- Miscellanea Armadia (Misc.Arm.) II, ms. 59 f. 135r-136v.
 " " " " 93 f. 450r-453r.
 " " " " 115 f. 210v-213v, 230r-234v.
- Nunziatura di Germania, ms. 55 f. 7r-13v, 16r-19v, 26r-27v, 36r, 39v-41v, 43r-44v, 47r-51v, 60r-64v, 71r-73v, 91r-96v, 123r-126v, (358r-367r).
- Nunziatura di Polonia, ms. 5A f. 84r-89v.
 " " " 395 (fasc. II).
- Nunziature Diverse (Nunz.Div.), ms. 238 f. 163v-164v.
- Registra Vaticana (Reg.Vat.), ms. 1200 f. 283v-290v.
 " " " 1201 f. 162r-163v, 263v, 390r-v.
 " " " 1280 f. 323v-327v, 331r-332r.

Berlin, Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (GStAPK):

- Herzogliches Archiv (Hauptabteilung XX):
 - " - Ordensbriefarchiv (OBA), n. 22763, (22948), (23041),
 23217, (23248), 23534, 23562, 23643,
 23681, 23724, 23731, 23757, (23849),
 23903, 24447a, 24678, 24694.
 - " - Staatsarchiv (StA) Königsberg:
 - " - Ostpreussische Folianten (Ostpr.Fol.), ms.
 43 f. 158v-159r.
 - " - Schiebleade 16., n. 11.

Bibliotheca Apostolica Vaticana (BV):

- Cod. Barberini Latini (Barb.Lat.) 2031 f. (120r-v), (135r).
 - " " " 2878 f. (167r), (188r), (189v), (192v).
 - " " " 5215 f. 92r-93r, 95r-99v.
- Cod. Chigiani (Chigi), R.I.26 f. 133v-135r, 145r-148r.
- Cod. Ottoboniani Latini (Ottobon.Lat.) 1111 f. 292v-293v, (293v-295v).
 - " " " 2433 f. 303r-305r, 317v-321r.
 - " " " 2716 f. 82r-87r.
- Cod. Urbinate Latini (Urbin.Lat.) 865 f. 320r-324v.
- Cod. Vaticanani Latini (Vat.Lat.) 3915 f. 56r-60r, 64r-66v, 70r, 71r-72v,
138r, 139r-v, (139v-140r), 140r,
(140v-141v), 141v-142r, 144r.
 - " " " 3924 f. (345r-360v), (367r-370r).
 - " " " 6199 f. (137r).
 - " " " 12127 f. 483r.
 - " " " 13464 f. 36r-39r.

Firenze, Archivio di Stato (AS):

- Carte Cerviniane, ms. 43, n. 10, 153, 154, 155, 156.
- Carte Strozziiane, Serie I, ms. 301 f. 21r-24r, 41r-46r.
- MSS. Torrigiani, busta I, fasc. 2, n. 3.

Biblioteca Nazionale Centrale (BNC):

- Ms. II-II 379 f. (457r), 804r-805r, 808r-810v.

Kórnik, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk (BPAN):

- Ms. 213 p. 428-448, 486-487.
- Ms. 221 p. 467-468.
- Ms. 223 p. 3-19, (20-21), 31-36, 160-167, 174, 184-188, 340-342.
- Ms. 224 f. 58v-59v, 122v-132r.
- Ms. 228 p. 96-101, (192-193).
- Ms. 243 f. 88v-89r, (283v).
- Ms. 245 f. 83r-v, 84v-85r.

Kraków, Archiwum Klasztoru Sióstr Bernardynek (AKSB):

- Dokumenty pergaminowe, sub data 26 VI 1521.

Archiwum Kurii Metropolitalnej (AKM):

- Acta Officialia Cracoviensia, ms. 42 p. 435-447.

Kraków, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ):

- Dokumenty pergaminowe, sub data 19 V 1521.

- Biblioteka Czartoryskich (BCz):

- Ms. 66 IV (Theca Naruszewicziana) p. 193-194, 221-222.
- Ms. 262 IV p. 5-18.
- Ms. 273 IV p. 147-148.
- Ms. 1603 IV f. 24r-v.
- Ms. Ew. 2469 p. 675-676.
- Ms. 2585 IV p. 121-125.

- Biblioteka Jagiellońska (BJ):

- Ms. 6548 p. 575-592, 691-707, 709, 711-713, 786-790.
- Ms. 6549 p. 124, 491-502, 529-530, 553-554, 586-592.
- Ms. 6550 f. 286v-287r, 40r-41v, 43r, 408r-409v, 485r-487r.
- Ms. 6551 p. 395-402.

- Biblioteka Polskiej Akademii Nauk (BPAN):

- Ms. 8466 (Theca Romana 126) f. (2r), (111r), (132r), (143r), (145r), (146r), (147r), (149r), 383r-385r, 387r-390v.
- Ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, I) f. 1r-2r, 3r-11v, 14r-v.

Mantova, Archivio di Stato (AS):

- Archivio Gonzaga, Busta 558 n. 1.
" " " 560 f. 115r-120v.

Milano, Biblioteca Ambrosiana (BA):

- Ms. O. 230 sup. , f. (100r).

Napoli, Archivio di Stato (AS):

- Carte Farnesiane, olim fasc. 120 f. 388r.
" " " " 725 n. 7.
" " " " 727, n. "M".
" " " " 729 n. 14, 17, 19, 22.
" " " " 753 et alii non identificati.

Olsztyn, Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (ADWO):

- Ms. D 19 n. 85.
- Ms. D 28 n. 35.

Parma, Archivio di Stato (AS):

- Carte Farnesiane, Estero, Polonia, busta 119, f. 1r-5r; n. 10, 42.

Płock, Archiwum Diecezji Płockiej (ADP):

- Acta Officialia Plocensia, ms. 184 f. 165r-v.

Roma, Archivio di Stato (AS):

- Fondo Camerale I, Tesoreria Segreta, ms. 1295, fasc. D, f. (30r).

- Biblioteca Casanatense:

- Ms. 2335 f. 196r-202v.

- Biblioteca Vallicelliana:

- Ms. L.4 f. 41r-44r.

Simancas, Archivo General (AG):

- Secretaría de Estado (Estado), leg. 2002 (Libro de Berzosa, 1) f. 31r-34r, 35r-36r, 37r-40r, (47r-48r).

Vilnius, Lietuvos Mokslu Akademijos Centriné Biblioteka (LMA Centr. Bibl.):

- Pergamentiniu raštu rinknys (F. 3), n. 89.
- Vilniaus Kapitulos Fundo pergamentai (F. 6), n. 114, 116,
- Vilniaus Kapitulos Fundas (F. 43), n. 202.

Warszawa, Archiwum Główne Akta Dawnzych (AGAD):

- Arch. Branickich z Suchej (Sucha), ms. 22/32 p. 23-30, 45-46, 111, 223-224, (248-249), 297-300, 437-441, 444-445, (588), 655, 668, 713.

" " " 39/53 f. 257r-258r.

- Arch. Koronne Krakowskie, Pontificalia, Dokum. pergaminowe, n. (4429).
- Arch. Skarbcia Koronnego (ASK), I, Rachunki Poselstw, ms. 1 f. (18v), 28r.
- Libri Legationum (Lib.Legat.), ms. 5 f. 125v-127r, 132v-133v, (134r-135r), 253v, 261v-262r, 267r-268v, 274r-176r.

" " " 9 f. 40r-v, (112r-v).

" " " 12 f. 31r-35v.

- Libri Legationum (Lib.Legat.), ms. 14 f. (50).
- Metryka Koronna (Metr.Kor.), ms. 37 f. 63r-64v, 87r-95v, 131r-132r,
203v-204r, 371r-373r.
- " " " " 38 p. 37-39.

Warszawa, Biblioteka Narodowa (BN):

- Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (BOZ):

- Teki Górskiego (Thecae Górski), ms. 3 f. 42r-43r, (35r-36v), 56r-57r,
(58r-59v), 65r, (66r), 115r.
- " " " 4 f. (77r-v), (85r-v).
- " " " 5 f. 51r, 52r-53r.
- " " " 6 f. 82r-85v, 126r-127r, 199r.
- " " " 7 f. 30r-v, 32r, 33r, 99r-100r,
120r-v, 150r-151v.
- " " " 8 f. 47r-v.
- " " " 21 f. 46r.
- " " " 23 f. 63r-64r.
- " " " 24 f. (47r-50v), 59r-v.
- " " " 29 f. (165r-171r), 182r-v, 186r-v.

Wrocław, Biblioteka Ossolineum (BOss):

- Ms. 77 II p. 69-76.
- Ms. 176 II f. 149v-154v, 210r-214r, 215r-222v, 294v-295r, 398r-399v.
- Ms. 177 II f. 254av-259v, 286v-287r, 324v-327r.

OPERA
**in quibus epistularum commercium et acta nuntiorum publicata
sunt**

Balan - *Monumenta saeculi XVI historiam illustrantia*, ed. Petrus Balan, Vol. 1: *Clementis VII epistolae per Sadoletum scriptae*, Oeniponte 1885, p. 160-161, 165-166, 170-171, 182-187, 356-359.

Buschbell CT - *Concilium Tridentinum. Diariorum, actorum, epistularum, tractatum nova collectio*, ed. Societas Goerresiana, T. 11: *Concilii Tridentini epistularum pars secunda, complectens additamenta ad tomum priorem et epistulas a die 13 Martii 1547 ad Concilii suspensionem a. 1552 factam conscriptas*, collegit et ed. Godefredus Buschbell, Ed. 2, Friburgi Brisgoviae 1967, p. 471-472.

Celichowski AT - *Acta Tomiciana* (ut infra: Działyński), T. 9, ed. Sigismundus Celichowski, Posnaniae 1876, p. 36, 105-107, 133-134.

Ciampi BC - Sebastiano Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*, T. 2, Firenze 1839, p. 29-31.

Ciampi NIPR - Sebastiano Ciampi, *Notizie dei secoli XV e XVI sull'Italia, Polonia e Russia*, Firenze 1833, p. 61-65.

Cricii (Andreae), Episcopi Premisiensis, *ad Ioannem Antonium Pulleonem, Baronem Brugij [sic], nuntium Apostolicum in Ungaria, de negotio Prutenico Epistola*, Cracoviae [apud Hieronymum Vietor], Calendis Maii A.D. Millesimo quingentesimo vigesimo quinto.

Działyński AT - *Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae domini, sub rev. Mathia Drzewiczki, episcopo Premisiensi, Petro Tomiczki, Joanne Chojeński, Samuele Maciejowski, epis Cracoviensibus, cancellariis regni Poloniae, scripta, per Stanislaum Górski, Cracov. et Plocen. canonicum, eiusdem Petri Tomicii, postea serenissimae Bonae Sfforie, reginae Poloniae, secretarium, collecta et in tomos XXVII digesta*, ed. Titus Działyński, T. 4, Posnaniae [1855], p. 401-402; T. 5, Posnaniae

1855, p. 71-72, 149-154, 187-199, 221-224, 240, 251-253, 282, 350-352, 376-377; T. 6, Posnaniae 1857, p. 224-225; T. 7, Posnaniae [s.d.], p. 7-8, 18, 244-255, 288-289, 295-296, 333-336; T. 8, [Posnaniae 1860], p. 43, 45-48, 223.

Ehses CT - *Concilium Tridentinum* (etc., ut apud Buschbell), T. 4: *Concilii Tridentini actorum pars prima: Monumenta concilium praecedentia, trium priorum sessionum acta*, collegit et edidit Stephanus Ehses, Ed. 2, Friburgi Brisgoviae 1964, p. 37-40, 50-51, 259-261, 279-280, 312.

Ferrerri OT - *Oratio Legati Apostolici, R. P. Zachariae Ferrerii [...] habita Thorunii in Prussia ad Ser. mum Regem Poloniae Sigismundum de eliminandis e Regno Poloniae erroneis et contagiosis traditionibus Fratris Martini Luteri*, Apud Ioannem Haller in Regia Urbe Cracovia, III Kal. Iulias, Anno a salutifero Partu 1521, f. A IIr-[A VIv], B[Ir]-[B IXr].

Ferrerri RES - *De reformatione Ecclesiae suasoria R. P. D. Zachariae Ferrerii Vicentini, Pontificis Gardiensis, Faventiae et Montis Hamonis gubernatoris, dudum missa ad Beat. Patrem Hadrianum VI, Pont. Maximum*. Et inscribitur: Tu es, qui venturus es, an alium exspectamus. Venetiis per Jo. Antonium et fratres de Stabio [1523], f. A5r-v.

Ferrerri VBC - *Vita Beati Casimiri Confessoris ex Serenissimis Poloniae Regibus et Magnis Lithuaniae Ducibus clarissimi* [auctore Zacharia Ferriero, Episcopo Gardiensi, Cracoviae 1521], f. A7v-B3v, [C8r-D6v], [D7r-8r].

Fijałek MFL - Jan Fijałek, *Mahnschreiben des päpstlichen Legaten in Polen Zacharias Ferreri an Martin Luther, 20 Mai 1520*, "Historisches Jahrbuch", 15 (1894), p. 377-380.

Fraknói ROP - *Relationes oratorum pontificiorum, 1524-1526*, ed. Guilelmus Fraknói, Budapest 1884 (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Series II, T. 1), p. 3-10, 20-21, 56-60, 84-85, 88-92, 96-100, 132-138, 171-177, 184-188, 245-251, 280-282.

Friedensburg NBD - *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, I. Abt., Bd 11: *Nuntiatur des Bischofs Pietro Bertano von Fano 1548-1549*, bearb. von Walther Friedensburg, Berlin 1910, p. 379-380.

Gustaw-Kaczmarczyk - Romuald Gustaw, Kazimierz Kaczmarczyk, *Katalog Archiwum Bernardynek w Krakowie* [Catalogus Archivi Monialium Bernardinarum Cracoviae], "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 20 (1970), p. 16.

Hipler-Zakrzewski - *Stanislai Hosii, S.R.E. Cardinalis, Maioris Poenitentiarii, Episcopi Varmiensis (1504-1579), et quae ad eum scriptae sunt epistolae, tum etiam eius orationes, legationes*, T. 1, ed. Franciscus Hipler, Vincentius Zakrzewski, Cracoviae 1879 (Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, T. 4), p. 270.

Joachim PHA - Erich Joachim, *Die Politik des letzten Hochmeisters in Preussen Albrecht von Brandenburg*, 2. Bd, Leipzig 1893 (Publikationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven, Bd 58), p. 261, 336, 370-371.

Katić Lovre, *Novi arhivski podaci o Tomi Nigeru* [De Thoma Nigro indicia nova in tabulariis repertis], "Analji Historijskog Instituta u Dubrovniku", 4-5 (1956), p. 232-234.

Kurczewski KZ - Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska* [De templo arcis sive ecclesia cathedrali Vilnensi], T. 2, Wilno 1910, p. 35-37.

Laemmer - *Monumenta Vaticana Historiam Ecclesiasticam saec. XVI illustrantia*, ed. Hugo Laemmer, Friburgi Brisgoviae 1861, p. 205.

Le Plat - *Monumentorum ad historiam Concilii Tridentini potissimum illustrandam spectantium amplissima collectio*, studio et opera Judoci Le Plat, T. 4, Lovanii 1784, p. 101-102.

Marani - *Instruzioni all'abate Gerolamo Martinengo, nunzio in Polonia*, ed. Alberto Marani, "Commentari dell'Ateneo di Brescia", 1963, p. 230-232.

Meysztowicz-Wyhowska - *Documenta Polonica ex Archivo Parmensi*, ed. Valerianus Meysztowicz et Wanda Wyhowska De Andreis, Pars 1: (1535-1588), Romae 1970 (Elementa ad fontium editiones, T. 22), p. 4-8, 14-15, 40-41.

Ováry - *Pál pápa és Farnese Sándor Bibornok. Magyarországra vonatkozó diplomaciai levelezései (1535-1549)* [Papa Paulus et cardinalis Alexander Farnese. Commercium epistulare diplomaticum ad Hungariam spectans, 1535-1549], közli Ováry Lipót, Budapest 1879 (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria, T. 16), p. 76-131 passim.

Pajewski SPW - Janusz Pajewski, *Stosunki polsko-węgierskie i niebezpieczenstwo tureckie w latach 1516-1526* [Rationes mutuae inter Polonię et Hungariam intercedentes et periculum Turicum annis 1516-1526 imminens], Warszawa 1930 p. 42-43.

- Paschini GR - Pio Paschini, *Un Pordenonese, nunzio papale nel sec. XVI, Girolamo Rorario*, "Memorie Storiche Forogliuliesi", 30 (1934), p. 92-93.
- Pociecha AMD - Władysław Pociecha, *Arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski, prymas Polski (ok. 1490-1559)* [Aepus Nicolaus D., primas Poloniae], "Nasza Przeszłość", 2 (1947), p. 57.
- Raynaldus - *Annales Ecclesiastici ab anno MCXCVIII, ubi desinit Cardinalis Baronius, auctore Odorico Raynaldo..., accedunt in hac editione notae chronologicae, criticae, historicae... auctore Joanne Dominico Mansi*, T. 12, Lucae 1755, p. 267-268; T. 13, Lucae 1755, p. 429, 506-507; T. 14, Lucae 1755, p. 351-352, 518.
- Rykaczewski - *Relacyje nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690* [Relationes nuntiorum apostolicorum et aliarum personarum de Polonia ab a. 1548 usque ad a. 1690], wyd. E[rasmus] Rykaczewski, T. 1, Berlin-Poznań 1864, p. 1-3.
- Sadolet - *Iacobi Sadoleti, Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis, epistolae quotquot exstant*, T. 2. Romae 1760, p. 424-427.
- Schweitzer CT - *Concilium Tridentinum* (etc. ut Buschbell). *Concilii Tridentini tractatuum pars prior, complectens tractatus a Leonis X temporibus usque ad translationem concilii conscriptos*, collegit et ed. Vincentius Schweitzer, ed. 2, Friburgi Brisgoviae 1966, p. 24.
- Theiner VMH - *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia, maximam partem nondum edita, ex Tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*, T. 2: *Ab Innocentio PP VI usque ad Clementem PP VII, 1352-1526*, Romae 1860, p. 716-719.
- Theiner VMPL - *Vetera Monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, ed. Augustinus Theiner, T. 2: *Ab Ioanne PP XXII usque ad Pium PP V, 1410-1572*, Romae 1861, p. 414-415, 420, 433-435, 437-444, 454, 528-533, 541-542, 563-567.
- Turgenev Alexander Ivanovič, *Historica Russiae monumenta, ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta*, T. 1, Petropoli 1841, p. 133-134.
- Vetulani - *Władztwo Polski w Prusieckich Zakonnych i Księążęcych (1454-1657). Wybór źródeł* [Dominium Poloniae in Prussia Ordinis Theutonicorum et Ducali, 1454-1657], oprac. Adam Vetulani, Wrocław 1953, p. 90-102.

Wierzbowski U - *Uchansciana, czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego* [Uchansciana seu collectio documentorum, vitam et operam Iacobi Uchański illustrantium], wyd. Teodor Wierzbowski, T. 2, Warszawa 1884, p. 4-11.

STUDIA ET FONTES AUXILIARII
quibus in hoc volumine apparando usi sumus

(Non afferuntur volumina, quae iam in: "Opera in quibus epistularum commercium et acta nuntiorum publicata sunt" nominantur, ex quibus alia etiam documenta sunt adducta)

Arbusow Leonidas, *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert*, Mitau 1904.

Balzer - *Corpus iuris Polonici*, Sectio I: *Privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata Regnum Poloniae spectantia*, ed. Osvaldus Balzer, T. 3, Cracoviae 1906; T. 4/1, Cracoviae 1910.

Barycz PSR - Henryk Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie, 1440-1600* [De Polonis, qui Romae annis 1400-1600 studiis operam dabant], Kraków 1938 (Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty, T. 4).

Bielski - *Zbiór dziejopisów polskich we czterech tomach zawarty* [Scriptorum rerum gestarum Poloniae collectio, quattuor voluminibus contenta]. T. 1: *Kronika Marcina Bielskiego* [Martini Bielski Chronicon], Warszawa 1764.

Biskup MDD - Marian Biskup, *Materiały do działalności dyplomatycznej Polski w wojnie z zakonem krzyżackim w latach 1520-1521* [Documenta actionem diplomaticam Polonorum in bello cum Ordine Cruciferorum annis 1520-1521 gesto illustrantia], "Zapiski Historyczne", 52 (1987), p. 153-167.

Biskup PZK - Marian Biskup, *Polska a zakon Krzyżacki w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich, [Część 1]* [Polonia et Ordo Cruciferorum saeculo XVI ineunte. Fontes, quibus Ordinis Theutonicorum in Prussia in saecularem condicionem reductio illustratur, Pars 1], Olsztyn 1983.

Biskup WP - Marian Biskup, "Wojna Pruska", czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519-1521. *U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich, Część 2* ["Bellum Pruthenicum" seu de bello Polonorum cum Cruciferorum Ordine annis 1519-1521 gesto. Fontes, quibus Ordinis Theutonicorum in Prussia in saecularem condicionem reductio illustratur, Pars 2], Olsztyn 1991.

Biskup-Labuda - Marian Biskup, Gerard Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka-Społeczeństwo-Państwo-Ideologia* [Historia

- Ordinis Theutonicorum in Prussia. Oeconomia, societas, status, ideo-
logia], Gdańsk 1986.
- Brandi Karl, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und
eines Weltreiches*, München 1937.
- Bullarium Romanum. Bullarum, diplomatum et privilegiorum Sanctorum Ro-
manorum Pontificum Taurinensis editio*, T. 5, Augustae Taurinorum
1860.
- Cardauns NBD - *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, I. Abt., Bd 5: *Nuntia-
turen Morones und Poggios, Legationen Farneses und Cervinis, 1539-
1540*, bearb. von Ludwig Cardauns, Berlin 1909; Bd 7: *Berichte vom
Regensburger und Speizerer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Veral-
los und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos*, bearb. von L.
Cardauns, Berlin 1912.
- Clot André, *Soliman le Magnifique*, Paris 1983.
- Cornides Elisabeth, *Rose und Schwert im päpstlichen Zeremoniell von den An-
fängen bis zum Pontifikat Gregors XIII.*, Wien 1967.
- Dembicki Bronisław, *Die Beschickung des Tridentinums durch Polen und die
Frage vom Nationalconcil*, Breslau 1883.
- Dittrich NBD - *Nuntiaturberichte aus Deutschland* (ed. Görresgesellschaft),
Bd 1: *Nuntiaturberichte Giovanni Morones vom deutschen Königshof
1539, 1540*, bearb. von Franz Dittrich, Freiburg im Br. 1892.
- Ferrajoli Alessandro, *Zaccaria Ferreri abate di S. Amabile*, in eiusdem: *Il
Ruolo della Corte di Leone X. Prelati domestici*, "Archivio della R.
Società Romana di Storia Patria", 41 (1918), p. 91-104.
- Fijałek PSW - Jan Fijałek, *Pierwszy synod diecezji wileńskiej w katedrze św.
Stanisława, 1520/21* [Prima synodus dioeceseos Vilnensis in eccle-
sia cathedrali S. Stanislai a. 1520/21 celebrati], "Kwartalnik Teolo-
giczny Wileński", 1-2 (1923-24), p. 81-88.
- Fraknói USM - Vilmos Fraknói, *Ungarn vor der Schlacht bei Mohács (1524-
1526) auf Grund der päpstlichen Nuntiaturberichte*, Budapest 1886.
- Friedensburg NBD - *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, I. Abt., Bd 1: *Nun-
tiaturen des Vergerio 1533-1536*, bearb. von Walther Friedensburg,
Gotha 1892; Bd 2: *Nuntiatur des Morone 1536-1539*, Gotha 1892; Bd
4: *Legation Aleanders 1538-1539*, Gotha 1893.
- Gaeta NV - *Nunziature di Venezia*, Vol. 1: (12 marzo 1533 - 14 agosto 1535), a
cura di Franco Gaeta, Roma 1958 (Istituto Storico Italiano per l'Età
Moderna e Contemporanea, Serie Nunziature d'Italia); Vol. 6: (2
gennaio 1552 - 14 luglio 1554), Roma 1967.

- Garampi SL - Josephus Garampi, *Synopsis Legatorum et Nuntiorum Apostolicorum in Polonia* [penultima redactio inscripta *Primo sbozzo dei Nunzi in Polonia dal 1068 al 1700*], AV, F. Garampi, ms. 23.
- Gąsiorowski Antoni, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów* [Itineraria duorum ultimorum ex stirpe Jagiellonica regum Poloniae], "Studia Historyczne", 16 (1973), p. 249-275.
- Goetz NBD - *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, I. Abt., Bd 16: *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550-1554)*, bearb. von Helmut Goetz, Tübingen 1965.
- Gołab Julian, *Starania Polski o sobór powszechny i reformę Kościoła za pontyfikatu Klemensa VII (1523-1534)* [Conatus Polonorum ad universale concilium celebrandum et reformandam Ecclesiam sub pontificatu Clementis VII (1523-1534) suscepti], Kraków 1911.
- Gulik-Eubel HC - Guilelmus van Gulik, Conradus Eubel OFMConv., *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, Vol. 3: *Saeculum XVI ab anno 1503 complectens*, Monasterii 1923.
- Harduin - *Acta conciliorum et epistolae decretales ac constitutiones summorum pontificum*, T. 9: *Ab a. MCCCCXXXVIII ad a. MDXLIX*, [ed. Joannes Harduinus SJ], Parisiis 1714.
- Hefele-Leclercq - *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, par Charles-Joseph Hefele, nouvelle traduction française... augmentée... par dom H[enri] Leclercq, T. 8/1-2, Paris 1917.
- Herberstein - *Rerum Moscoviticarum commentarii Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein*, Basileae, ex Officina Opporiniana 1571.
- Hoffmann CF - *Concilium Florentinum. Series A: Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes*, ed. Georgius Hoffmann, Pars 2, Roma [sic] 1944.
- Jasnowski Józef, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515-1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński* [Nicolaus Radziwiłł "Niger" (1515-1565), cancellarius et marescalcus terrestris Magni Ducatus Lithuaniae, palatinus Vilnensis], Warszawa 1939.
- Jedin GKT - Hubert Jedin, *Geschichte des Konzils von Trient*, Bd 1: *Der Kampf um das Konzil*, 2. Aufl., Freiburg im Breisgau, 1951; Bd. 3: *Bologneser Tagung (1547/48). Zweite Trierter Tagungsperiode (1551/52)*, Freiburg-Basel-Wien 1970.
- Joachim-Hubatsch RHD - *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, 1198-1525*, Pars 1: *Index Tabularii Ordinis S. Mariae*

- Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Vol. 3: 1511-1525, bearb. Erich Joachim, herausg. Walther Hubatsch, Göttingen 1973; Vol. 2, Göttingen 1948.
- Kantak BP - Kamil Kantak, *Bernardyni polscy* [Bernardini in Polonia], T. 1: 1453-1572, Lwów 1933.
- Katterbach Bruno, *Referendarii Utriusque Signaturae a Martino V ad Clementem IX et praelati Signaturae Supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*, Città del Vaticano 1931 (Studi e Testi, T. 55).
- Kolankowski KJA - Ludwik Kolankowski, *Kandydatura Jana Albrechta Hohenzollerna na biskupstwo płockie, 1522-1523* [De Ioanne Alberto H. ad episcopatum Plocensem promovendo, 1522-1523], Lwów 1926.
- Kolankowski SP - Ludwik Kolankowski, *Sprawy polskie przed Stolicą Apostolską w okresie rewolucji religijnej w Niemczech* [De negotiis Polonicis apud Sedem Apostolicam expediendis tempore turbarum in re religionis in Germania], "Kwartalnik Historyczny", 22 (1908), p. 321-343.
- Kolankowski ZA - Ludwik Kolankowski, *Zygmunt August, Wielki Książę Litwy do roku 1548* [Sigismundus Augustus, Magnus Dux Lithuaniae usque ad a. 1548], Lwów 1913.
- Kolsrud Olof, *Blodbadet i Stockholm aar 1520*, "Kyrkohistorisk Aarskrift", 40 (1940), p. 175-237.
- Konopczyński Władysław, *Chronologia sejmów polskich, 1493-1793* [Ordo chronologicus Comitiorum Poloniae 1493-1793], Kraków 1948 (Archiwum Komisji Historycznej PAU, Seria II, T. 4).
- Korzeniowski AR - *Analecta Romana, quae historiam Poloniae saeculi XVI illustrant, excerpta ex libris manuscriptis Archivi Consistorialis Romani*, ed. Josephus Korzeniowski, Kraków 1894 (Scriptores Rerum Polonicarum, T. 15).
- Krämer Christel, *Beziehungen zwischen Albrecht von Brandenburg-Ansbach und Friedrich II. von Liegnitz. Ein Fürstenbriefwechsel 1514-1547. Darstellung und Quellen*, Köln-Berlin 1977.
- Kraus Andreas, *Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariates und ihr Einfluss auf die Entwicklung moderner Regierungsformen in Europa*, "Römische Quartalschrift", 55 (1960), p. 43-84.
- Kuchowicz Zbigniew, *Barbara Radziwiłłówna*, Łódź 1976.
- Kurelac Miroslav, *Niger (Crnić, Crnota, Crne, Nigris) Toma*, in: *Enciklopedija Jugoslavije*, T. 6, Zagreb 1965, p. 286.

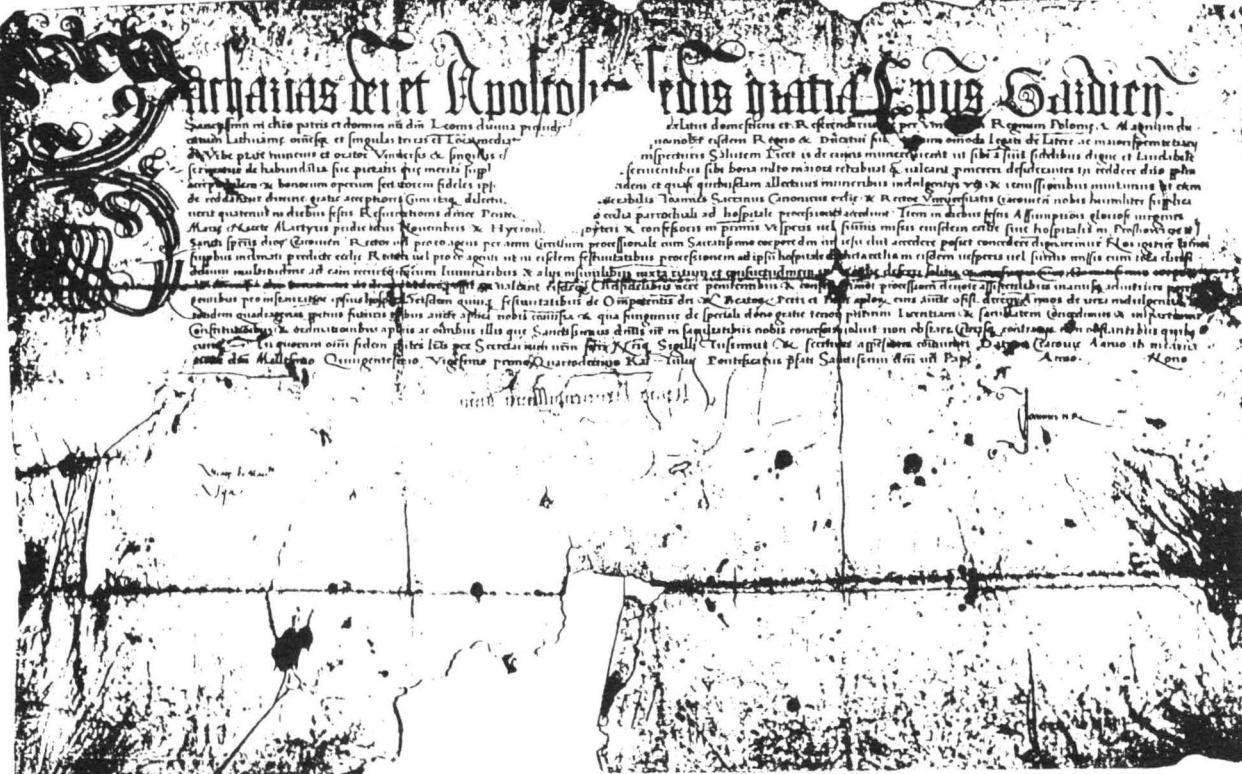
- Lanckorońska DARP - *Documenta ex Archivo Regiomontano ad Polonię spectantia*, ed. Carolina Lanckorońska, Pars 4: *HBA, B2, 1525-1530*, Romae 1975 (Elementa ad fontium editiones, T. 34); Pars 6: *HBA, B2, 1538-1542*, Romae 1975 (EFE, T. 36); Pars 8: *HBA, B2, 1548-1549*, Romae 1976 (EFE, T. 38); Pars 13: *HBA, B2a, 1534-1565*, Romae 1978 (EFE, T. 43).
- Lestocquoy ANG - *Acta Nuntiaturae Gallicae*, T. 1: *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio, 1535-1540, et la légation de Carpi et de Farnèse*, ed. par J[ean] Lestocquoy, Rome-Paris 1961.
- Mackie I. D., *The earlier Tudors, 1485-1558*, Oxford 1952.
- Marciniak Ryszard, *Acta Tomiciana w kulturze politycznej Polski okresu Odrodzenia* [A.T. in cultu et doctrina rerum publicarum in Polonia Renascentium Litterarum tempore], Warszawa-Poznań 1983.
- [Marcucci Domenico], *Saggio delle cose ascolane*, Teramo 1766.
- Martin Jules, *Gustave Vasa et la Réforme en Suède. Essai historique*, Paris 1906.
- Marzari Giacomo, *La historia di Vicenza*, Vicenza 1604.
- Mercati Angelo, *Diari di concistori del pontificato di Adriano VI*, in: *Studi e Testi*, T. 157, Città del Vaticano 1951, p. 83-113.
- Merkle CT - *Concilium Tridentinum* (ut apud Buschbell CT), T. 1-2: *Concilii Tridentini diaria*, collegit et ed. Sebastianus Merkle, ed. 2, Friburgi Brisgoviae 1963.
- Morsolin Bernardo, *Zaccaria Ferreri. Episodio biografico del secolo decimosesto*, Vicenza 1877.
- Pajewski WPP - Janusz Pajewski, *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540-1571)* [Consilia politica Polonorum erga Hungariam medio saeculo XVI (1540-1571)], Kraków 1932.
- Paschini AS - Pio Paschini, *L'autore del dialogo satirico contro Giulio II*, "Atti dell'Accademia degli Arcadi", 18 (1934/35), p. 84-98.
- Paschini PS - Pio Paschini, *Un nobile Friulano ai servigi di Paolo III: Panfilo Strassoldo*, "Memorie Storiche Forgiuliesi", 23 (1927), p. 109-114.
- Pastor SP - Ludovico [von] Pastor, *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*, Vol. 4, Parte 1: *Leone X*, Roma 1908, Parte 2: *Adriano VI e Clemente VII*, Roma 1912; Vol. 5: *Paolo III (1534-1549)*, Roma 1914 (Versione italiana del Sac. Prof. Angelo Mercati).
- Pierling IR - Pierre Pierling SJ, *L'Italie et la Russie au XVIe siècle. Voyages de Paoletto Centurione à Moscou - Dmitri Guérasimov à Rome - Gian Francesco Citus à Moscou*, Paris 1892.

- Pierling RSS - Pierre Pierling SJ, *La Russie et le Saint-Siège. Etudes diplomatiques*, T. 1, Paris 1906.
- Pociecha AT - *Acta Tomiciana* (ut apud Działyński), T. 17, collegit Vladislaus Pociecha, suppleverunt et ed. Venceslaus Urban et Andreas Wyczański, Wratislaviae 1966.
- Pociecha GHP - Władysław Pociecha, *Geneza Hołdu Pruskiego [De Homagii Pruthenici origine]*, Gdańsk 1936.
- Pociecha KB - Władysław Pociecha, *Królowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie Odrodzenia* [Regina Bona. Tempora et homines Renascentium Litterarum tempore], T. 1-2, Poznań 1949; T. 4, Poznań 1958.
- Pociecha RMP - Władysław Pociecha, *Rzym wobec starań o sprowadzenie Melanchtona do Polski* [Roma quid de Melanchthon in Poloniam deducendo senserit], "Reformacja w Polsce", 9-10 (1937/9), p. 418-422.
- Praga Giuseppe, *Tommaso Negri da Spalato, umanista e uomo politico del sec. XVI*, "Archivio Storico per la Dalmazia", 15 (1933), p. 159-184.
- Przybyszewski - *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich, 1516-1525* [Fontes selecti ad historiam arcis Wawel illustrandam spectantes, ex tabulariis capitulari et curiali Cracoviensibus deprompti], wybrał i oprac. Bolesław Przybyszewski, Kraków 1970 (Zródła do dziejów Wawelu, T. 5).
- PSB - *Polski Słownik Biograficzny* [Lexicon Biographicum Polonorum], T. 1, Kraków 1935- (cum indicato nomine auctoris uniuscuiusque biogrammatis).
- Ptański Jan, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce* [De litteris et cultu humano civilique Italorum medii aevi in Polonia], Warszawa 1922.
- Quirini Popławska DWP - Danuta Quirini Popławska, *Działalność Włochów w Polsce w I poł. XVI w. na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej* [De opera Italorum in Polonia prima saeculi XVI parte in aula regia, in publicis relationibus et in hierarchia ecclesiastica], Wrocław-Warszawa 1973.
- Quirini Popławska ZDWP - Danuta Quirini Popławska, *Z działalności Włochów w Polsce w I poł. XVI w. (Nowe szczegóły o Guccich i Tedaldich)* [De opera Italorum in Polonia prima saeculi XVI parte (Nova reperta de gente Gucci et Tedaldi)], "Studia Historyczne", 12 (1969), p. 171-199.
- Rill-Schichilone - Gerhard Rill, Giuseppe Scichilone, *Burgio, Giovanni Antonio Buglio, barone di*, in: *Dizionario Biografico Italiano*, T. 15, Roma 1972, p. 413-417.

- Sanudo - *I diari di Marino Sanuto*, a cura di Federico Stefani, Guglielmo Berchet, Nicolò Barozzi, T. 28, Venezia 1890; T. 31, Venezia 1891; T. 38, Venezia 1893; T. 40, Venezia 1984; T. 45, Venezia 1896; T. 46, Venezia 1897.
- Sawicki CP - Jakub Sawicki, *Concilia Poloniae. Zródła i studia krytyczne* [Fontes et studia critica], T. 1: *Statuty synodalne krakowskie biskupa Jana Konarskiego z 1509 R.* [Statuta synodalia Cracoviensia epi Ioannis Konarski anni 1509], Lublin 1961; T. 2: *Synody diecezji wiślanej i ich statuty* [Synodi dioeceseos Vilnensis earumque statuta], Warszawa 1948.
- Schwarz Bernhard, *Kardinal Otto Truchsess von Waldburg*, Hildesheim 1923.
- Stange Carl, *Girolamo Rorario und Julius II*, "Zeitschrift für Systematische Theologie", 1941, p. 535-588.
- Subera Ignacy, *Synody prowincjalne arcybiskupów gnieźnieńskich* [Synodi provinciales aeporum Gnesnensium], Warszawa 1971.
- Volumina legum.* Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego [Collectio legum cura Piaristarum Varsaviensium a. 1732-1782 editorum denuo typis impressa], T. 1. Petersburg 1859.
- Wadding Luca, *Annales Minorum*, T. 15 (1492-1515) et 16 (1516-1540), Quarracchi 1933.
- Weise TF - *Thorner Friede*, in: *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, Bd 2. (1438-1467), herausg. Erich Weise, Marburg 1955, p. 265-288.
- Wierzbowski JU - Teodor Wierzbowski, *Jakub Uchański arcybiskup gnieźnieński (1502-1581). Monografia historyczna* [I.U., aepus Gnesnensis (1502-1581). Monographia historica], Warszawa 1985 (Uchansciana, T. 5).
- Wisłocki - *Andrzeja na Więcborku Zebrzydowskiego, biskupa włocławskiego i krakowskiego, korespondencja z lat 1546-1553, z przydaniem synodów z r. 1547 i 1551 jako też innych dokumentów współczesnych* [Andreae Zebrzydowski de Więcbork, epi Vladislaviensis et Cracoviensis, epistularum commercium a. 1546-1553, additis actis synodaliibus ex a. 1547 et 1551 aliisque documentis coaevis], wyd. Władysław Wisłocki, Kraków 1878 (Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, T. 1).

- Wojtyska ANP - *Acta Nuntiaturae Polonae*. T. 1: *De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica*, auctore Henrico Damiano Wojtyska CP, Romae 1990.
- Wojtyska BRP - *Brevia Romanorum Pontificum ad Polonię spectantia*. Ex minutis et registris pontificiis collegit et ed. Henricus Damianus Wojtyska CP, Vol. 1: *Brevia saeculi XV (quae exstant)*, Romae 1986 (Elementa ad fontium editiones, T. 64).
- Wojtyska PKSK - Henryk Damian Wojtyska CP, *Początki kultu i procesy kanonizacyjne św. Kazimierza* [De initiis cultus et de processibus canonisationis s. Casimiri], "Analecta Cracoviensia", 16 (1984), p. 187-231.
- Wojtyska PP - Henryk Damian Wojtyska CP, *Papiestwo-Polska 1548-1563. Dyplomacja* [Papatus et Polonia 1548-1563. Relationes diplomaticae], Lublin 1977.
- Wojtyska TC - Henryk Damian Wojtyska CP, *Toma Crnić, jedyny Słowianin nuncjusz w Polsce, 1522-1523* [De T. C. unico nuntio Slavo in Polonia], "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne", Fasc. 89 (1989), p. 139-148. Idem in versione serbo-croata, aucta et castigata: *Toma Crnić jedini Sloven nuncjie u Poljskoj (1522-1523)*, "Radovi", 21 (1988), p. 35-44.

ZACHARIAS FERRERI
et
IOANNES DE TEDALDIS
(1519-1521)

Diploma Zachariae Ferreri rectoribus ecclesiae parochialis in Proszowice, 19 V 1521, concessum
(cfr. N. 49)

conservatum Cracoviae, Archivum Universitatis Jagellonicae, Documenta pergamenea.

N. 1

**Sigismundus I, rex Poloniae
Erasmo Ciołek, episcopo Plocensi**

[Cracoviae, initio VII 1519].

Grato animo accepit notitiam de nuntio pro componenda pace ad ducem Moscoviae destinato, mallet tamen, ut iste esset laicus et quam primum mitteretur. Committit ei, ut confirmationem tractatus Pacis (Toruniensis, anno 1466 initae) a pontifice obtineat, alioquin se ad movendum bellum adversus Albertum Hohenzollern, magnum ordinis Theutonicorum magistrum, subditos suos continuo infestantem, coactum iri scribit.

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 125v-127r.

Cop.: Kórnik, BPAN, ms. 224 f. 58v-59v.

- Ed.: Działyński AT V, p. 71-72.

Reverende.

Scripsit nobis V.ra Paternitas¹ Ss.mum Dominum Nostrum² causa pandarum rerum nostrarum velle nuntium suum in Moscoviam mittere, qui iuxta instructionem eius Sanctitatis curaret pacem inter nos et ducem illum³ constituere⁴. Quem affectum et studium de rebus nostris eiusdem Sanctitatis habemus longe gratissimum ac agimus illi gratias, quas possumus ampliores. Verum nos cognitos habentes mores gentis et ducis illius, apud quem personae spirituales parvae sunt existimationis, et religiosi adhuc minoris, volumus, ut roget V.ra Paternitas illius Sanctitatem, quo nuntium suum mittat personam saecularem, si velit quidpiam per eum boni effici. Et haec potissimum causa fuit, quare nos censuimus et scripsimus V.rae Paternitati, ut religiosus huc non mitteretur, alioquin fratrem Nicolaum Schonbergum libenter vidissemus et nullum magis [126r] idoneum arbitraremur⁵; tamen si

¹ Erasmus Ciołek (1474-1522), epus Plocensis ab anno 1503, orator regis Sigismundi apud Sedem Apostolicam ab a. 1518.

² Leo X de Medicis (1475-1521), pontifex maximus ab a. 1513.

³ Basilius III (1479-1533), magnus dux Moscoviae ab a. 1505.

⁴ Epistula haec Erasmi Ciołek non invenitur.

⁵ Nicolaus a Schönberg OP (1472-1537), procurator generalis Ordinis Praedicatorum in curia Romana annis 1508-1515, epus Capuanus ab a. 1520, cardinalis ab a. 1535; anno 1518 missionem mediaticem in Prussia, rege approbante, persolvit, translationem Ordinis Theutonicici in Podoliam, Tartaris vicinam, proponendo, cfr. Biskup PZK, p. 539-550.

illius Sanctitati visum foret commodius personam spiritualem mittere, nos etiam id boni consulemus, utcumque melius esset saecularem, dummodo id fiat ocius; nos vero, quando venerit, de viatico et rebus omnibus necessariis illi providebimus, Ss.mo vero Domino Nostro hanc curam paternam omni studio et obsequiis nostris referemus⁶.

Caeterum, quia iam electus est imperator, et non is, cuius gratia illius Sanctitas de confirmatione pacis et concordiae Prutenicae rem distulerat⁷, agat V.ra Paternitas apud eius Sanctitatem, quo tandem nobis iustissimam rem ac paci communi summopere necessariam petentibus annuere dignetur. Et profecto Sua Sanctitas nulla recta ratione nobis id negare debet, nam quae confirmationem ipsam impediret lis, coram iudice nulla pendet; et quae extra iudicium humana cupiditate ortae sunt simultates, hac ratione competentur. Quod ut fiat, Sanctitatem Suam officium suum et utilitas publica hortari debet. Cum enim bella, pactis et conditionibus latis, fere finem accipient, exigit communis utilitas, ut quae pacta sunt, etiamsi parum aequa sint, observentur, ne velut caput hydrae, unius belli finis plurimorum sit initium, maxime cum [126v] pacis et concordiae observatio non solum de iure gentium sit, sed et divino. Unde dubium non est initiam concordiam solo partium consensu ratam esse; confirmari autem vel ex partium voluntate, vel etiam ea non accedente, sola superioris auctoritate posse^{a)}.

In nostra quidem perpetua pace utrumque concurrit: et partium consensus, et auctoritas superioris per legatum interposita⁸, demum et voluntas partium ad prioris consensus et concordiae confirmationem⁹. Unde omnino existimamus ab una tantum partium petitam confirmationem denegari non debere. Cum enim in ipsa confirmatione antea legati apostolici auctoritas intercesserit, partesque ad maiorem cautelam confirmationi facienda per pactum dispositivum consenserint, Sanctitas Domini Nostri, cuius officii est pacem fovere et dissidentes, ubi imminet reipublicae turbatio, vel invitatos ad pacem compellere, qua ratione iam firmatae pacis confirmationem negabit? Populare est per Germaniam et Polonię, ut in privatis factionibus, quae per vim exortae sunt, promissiones in latronum capture et ludis etiam [factae], tamquam legitimae habeantur ad maiora mala evitanda. Quid igitur in tali pace faciendum, a qua sine multorum exitio discedi non potest? In ea tamen, si qua capitula tamquam illicita Sanctitati Suae displicerint, parum interest si ea, [127r] tamquam reproba, ex certa scientia et eius motu proprio tollantur, approbatis aliis, cum utile per inutile non vicietur. Quod

⁶ Epistula haec regia non invenitur.

⁷ Leo X distulit usque ad novi imperatoris electionem suam decisionem de confirmando Pace Toruniensi, inter regem Casimirum et Ordinem Theutonicum anno 1466 inita, quam Sigismundus I ab eo confirmari, iuxta clausulam in ista pace expressam, petivit. Novus imperator electus fuit ab Ordinibus Imperii die 29 VI 1519 Carolus V Habsburg (1500-1558).

⁸ Pacem Toruniensem confirmavit, auctoritate Pauli II papae, ipsius legatus Rodulfus de Rüdesheim, epus Levantinus, cfr. infra N. 29.

⁹ Anno 1466 fuit confirmata Torunii etiam pax inter regem Poloniae Vladislauem Jagellonem et Ordinem Theutonicum anno 1410 conclusa.

etiam magis convenire putamus rebus nostris, quam si ipsi in illarum cassationem consentiremus.

His rationibus et aliis V.ra Paternitas inducere Ss.mum Dominum Nostrum curet ad confirmationem ipsam, agatque id totum, quantum potest, secretissime, nulli rei vel impensis parcendo. Nam si id nobis illius Sanctitas denegabit, nos, qui continue per magistrum¹⁰ lacessimur variis et multiplicibus modis, quibus subditos nostros premit et infestat, non poterimus ulterius ferre, et quod hactenus causa illius Sanctitatis fecimus et illi per fratrem Nicolaum promisimus, a bello gerendo nos continere negabimus. Quod procul dubio universa vicina regna et dominia sic invicem commovebit, ut haec turba difficilime deinde sisti potuerit. Itaque V.ra Paternitas diligentiam adhibeat, ut id apud illius Sanctitatem obtinere possit. Quod alioquin ipsa sponte sua, causa publici boni et quietis, facere debeat. Referemus autem hanc operam V.rae Paternitati abunde gratia et beneficentia nostra regia. Quae bene valeat.

a) *Suprascriptum.*

N. 2.

Congregatio particularis cardinalium Leoni X, pontifici maximo

[Romae, VII 1519]¹¹.

Referunt ea, quae discussa sunt ab ipsis, pontifice - mediante oratore Polono - ita volente, in congregacione, habita in domo card. Sanctae Crucis, de iis quae committenda sunt epo Castelli Maris, nuntio ad regem Poloniae destinato: videlicet de conflictu dicti regis cum magno ordinis Theutonicorum magistro componendo et de magno duce Moscoviae ad fidem catholicam iuxta formulam Concilii Florentini amplectendam inducendo ac titulo regio ornando, ita ut omnes adversus Turcas arma, quibus inter se dimicant, convertere possint; quae omnia magnopere laudant. Censem praeterea nuntium in agendo cum Moscis et Ruthenis uti posse instructionibus olim Ioanni Francisco de Potentia, ad Marianitas misso, datis. Putant processum canonisationis Casimiri, fratris regis, ab eo Vilnae instrui debere. Ad quaesitum vero, an sacerdos Ruthenus ab epo schismatico ordinatus iterum debeat ordinari, oportunum ducunt sequi exemplum iam sub Alexandro VI (a. 1501) Romae solutum. Vellent etiam, ut nuntius de possibilitate reductionis schismaticorum Bohemorum ad Ecclesiae unitatem exploraret.

¹⁰ Albertus Hohenzollern (1490-1568) de marchionibus Brandenburg-Ansbach, magnus Ordinis B. Mariae Virginis Theutonicorum magister ab anno 1511, postea primus dux in Prussia (ab a. 1525).

¹¹ Circa hanc datam v. infra, N. 14 (p. 36).

Cop.: BV, Barb.Lat. 5215 f. 95r-99v. Redactor huius documenti fuisse videtur card. Laurentius Pucci, qui etsi comprotector Regni Poloniae esset, in nota, quae documento praemittitur, inter cardinales deputatos non nominatur: "Alias felicis recordationis Leo Papa X commisit certis Cardinalibus, vide-licet bonae memoriae Cardinalibus Sanctae Crucis et de Grassis [Poloniae Protectori] et Anconitano [Petro de Accoltis, viceprotectori] et mihi, ut ex-aminaremus quae committenda essent episcopo Castelli maris, quem Sanctitas Sua designaverat Nuntium ad Regem Poloniae; et coram epis Cardinalibus, super hoc in domo eiusdem Sanctae Crucis congregatis, infrascrip-ta fuerunt proposita atque discussa, quae tunc collegi et eorum copiam de-di Leoni Papae".

Pater Sancte.

In Congregatione, quae in domo Cardinalis Sanctae Crucis¹² de Sancti-tatis V.rae [95v] mandato facta fuit, orator Regis Poloniae¹³ haec proposuit: videlicet quod Sanctitas V.ra, ad supplicationem dicti Regis decreverat mit-tere ad eum Nuntium Rev.dum d.num Episcopum Castelli maris¹⁴ ad tracta-tanda sequentia:

Primo, concordiam inter Maiestatem Suam et Magnum Magistrum Mili-tiae Beatae Mariae Theutonicorum.

Secundo, Rex ipse tractaret prudenter cum Duce Moscovitarum, si velit venire ad obedientiam Sanctae Romanae Ecclesiae et Sedis Apostolicae, et dare eidem Nuntio salvum conductum, ut ad eum tuto accedere possit cum aliquibus dominis Poloniae aut Daniae, et cum eo tractare quae erunt pro honore huius Sanctae Sedis et ipsius Ducis, videlicet: An ipse Dux velit adhae-re fidei Catholicae et servare quae per Graecos ipsos et Rhutenos [sic] fue-runt promissa in Concilio Florentino, celebrato per Eugenium Papam Quar-tum¹⁵. Idemque Nuntius videre debeat si hoc fiat. Erit expediens ipsum Du-cem [96r] creare Regem et constituere Regnum ex territoriis sibi subiectis. Ipseque Orator credit, quod Rex Poloniae hoc non aegre feret, si Dux ipse ve-nerit ad fidem Catholicam, sed potius Sanctitati V.rae super hoc supplicabit; et sperat, quod ipse Dux oblatam sibi conditionem libenter accipiet et fidei Catholicae adhaerabit, cum dictus Rex ex profugis intellexerit, quod ipsius Ducis genitor fuit etiam huius animi¹⁶, verisimileque est ipsum similiter ad-haerendum [sic] et admissurum, quod eius genitor facere proposuerat, cum

¹² Bernardinus Lopez de Carvajal († 16 XII 1523), S.R.E. cardinalis ab a. 1493, tituli S. Crucis ab a. 1495.

¹³ Erasmus Ciolek.

¹⁴ Petrus Flores († 1540), IUD, Hispanus, epus Stabiensis (alias Castelli Maris) in Italia meridio-nali ab a. 1503, postea regens Cancellariae Apostolicae (ab a. 1524) et aepus Cajetanus (ab a. 1537).

¹⁵ Decretum unionis cum Graecis et professio fidei, quibus subscrispit etiam metropolita Kiovien-sis Isidorus, fedita erant a Concilio Florentino die 5 VII 1439, v. Hoffmann CF, A 2, p. 68-79.

¹⁶ Ioannes III Basilides (1440-1505), magnus dux Moscoviae ab a. 1462, iam a. 1484 per legatos suos promissa huius generis faciebat et titulum regium a pontifice Sexto IV poscebat, cfr. Wojtyska BRP I p. 35, 64.

praesertim Rex Daniae¹⁷ alias^{a)} talem ipsius Ducis voluntatem esse Sanctitati V.rae significaverit¹⁸, quae nunc tanto maior esse debet, cum videat in omnibus conflictis bellicis gentes suas a Polonis profligari, et hoc Dei manifesta virtute fieri, qui paucis contra multos claram affert victoriam¹⁹.

[96v] Videat etiam Tyrannum Turcarum²⁰ nulli fidem servare et ad libitum suum Patriarcham Constantinopolitanum, a quo fides et sacramenta Ruthenorum dependent, facile paenitentia aut alia qualibet sinistra opinione removere et expellere, nec Rutheno permittere secure et tuto suos Archiepiscopos et Episcopos consecrare. Cognoscatque eundem Tyrannum Turcarum, Sultanum devicisse et superasse, qui erat magnus sacerdos ipsius Tyranni²¹, et propterea timere debere eum nulli fidem servaturum, idemque Dux propterea etiam timere debet, ne sibi ab eodem Turcarum Tyranno vis inferatur; et nonne a Sanctitate V.ra et electo Imperatore moderno²², qui omnem populum Christianum facile adunabit, multo magis Dux ipse timebit?

Quod si Dux praefatus ad obedientiam Sanctitatis V.rae veniret, ac opera Nuntii praefati fieret concordia inter [97r] magnum Magistrum et Regem Poloniae, videlicet reducendo ipsum Magistrum ad praestandum iuramentum fidelitatis pro Statu, qui praetenditur esse de regno Poloniae, iuxta concordiam tempore Pauli Secundi per Episcopum Laventinum, Apostolicae Sedis Legatum, initam et saepius postea per Magistros ipsos servatam, seu concedendo eis alias terras loco illarum²³, istaeque tres Potentiae unitis animis et viribus adversus Turcarum Tyrannum moverent, dubium non esset quin, dextera Domini^{b)} assistente, omnia illis feliciter prospereque succederent, praesertim si ex Persia et Ungaria iuvarentur, et similiter ab electo Imperatore per Brundusium et a Rege Franciae²⁴, et exercitus Sanctitatis V.rae et Venetorum per aliam viam iuvarentur.

Nuntius ergo ipse poterit secure deferre Concilium [97v] Florentinum et instructiones illas, quae datae fuerunt fratri Francisco de Potentia, Procuratori Ordinis Minorum, Nuntio Sanctitatis V.rae ad Maronitas^{c)} destinato²⁵, ex quibus videre poterit quae super articulis fidei Ruthenis aut Moscovitis erunt proponenda.

¹⁷ Christianus II (1481-1559), rex Daniae et Norvegiae 1513-1523 ac etiam Sueciae a. 1520-1523.

¹⁸ De eius epistula summo pontifici missa v. infra, N. 9.

¹⁹ A. 1519 Poloni insignem victoriam de Moscis reportarunt, intercessioni S. Casimiri adscriptam, cfr. Wojtsyska PKSK, p. 203.

²⁰ Selim I (1470-1520), imperator (sultanus) Turcarum ab a. 1512.

²¹ Selim, 24/25 IV 1512, patrem suum, Baiazid II (1481-1512), regno abdicari coegit et titulo "sultani" (regis regum) privavit.

²² Carolus V.

²³ De confirmatione Pacis Toruniensis a Rodulfo ab Rüdesheim a. 1466 facta et de proposito Cruciferos in Podolię transferendi, vide supra, N. 1.

²⁴ Franciscus I de Valois-Angoulême (1494-1547), rex Galliae ab a. 1515.

²⁵ De his instructionibus et decreto Concilii Florentini, datis a Leone X 20 VIII 1515 Ioanni Francisco Cito de Potentia (postea nuntio in Polonia et Moscova, cfr. infra), ad patriarcham Maronitarum misso, v. Hefele-Leclercq VIII/2, p. 512.

Tertio, quod Nuntius ipse etiam examinet testes super vitae sanctimonia et miraculis Casimiri²⁶, quorum examen etiamsi per Sanctitatem V.ram Archiepiscopo Guernensi [sic]²⁷ et aliis sit commissum, existente tamen ibidem Nuntio Sanctitatis V.rae, videtur quod ipse etiam principaliter, quando adesset, deberet omnino cognoscere, a quo clarius Sanctitas V.ra informanda erit, ut ad ulteriora pro ipsius Casimiri canonizatione procedatur²⁸.

V.ra Sanctitas proposuit, si presbyter Ruthenus aut Moscus, qui est praesens, quique fuit ordinatus ab Episcopo [98r] scismatico et haeretico Rutheno, communionem et gratiam Apostolicae Sedis non habente, debeat iterum ordinari, et quomodo?

His omnibus mature discussis, omnes Rev.mi laudarunt propositum Sanctitatis V.rae, quod hoc tempore, quo Sanctitas V.ra cum Sacro Collegio sanctam adversus Turcas expeditionem indixit cum induciis quinquennalibus inter Christianos²⁹, sanctissime et prudentissime istos duos tractatus concordiae promovit cum Polono Rege, videlicet illam Ruthenorum aut Moscovitarum, Theutonicorum aut Prutenorum vel Prussiae. Et si desiderata pax aut concordia succederet medio istius Nuntii Apostolici, magnam spem victoriae Christianorum adversus Christiani nominis hostes pollicerentur. Quare Cardinales ipsi supplicant Sanctitati V.rae, ut adhibeat omnem diligentiam ad hoc, ut res Christianae augeri et prosperari possint.

[98v] Quo[d] vero ad ultimum, Cardinales omnes convenerunt, quod cum tempore Alexandri papae VI similis presbyter Ruthenus, tempore quo iste orator Polonus erat in minoribus constitutus et praepositus Ecclesiae Locensis [sic] ac orator Alexandri, Ducis Lituaniae³⁰, volueritque ille ordinari more Latino, et ita fuerit reordinatus³¹, sicque cum isto servari debet, quod cum illo tunc servatum fuit. Ac per Episcopum Ottocensem³² ordinetur, iuxta tunc conclusa secundum Concilium Florentinum. Et similiter de reductione Ruthenorum aut Moscovitarum poterit concedi eadem bulla, quae tempore Alexandri VI iuxta Concilium Florentinum fuit expedita³³.

Et de concordia Militiae Prussiae cum Rege Poloniae dare bonam commissionem Nuntio, ut omnibus modis curet eos concordare, et per quem stet significet V.rae Sanctitati, ut illum litteris possit attrahere et conducere

²⁶ Casimirus, tertio genitus Casimiri Jagellonidis, regis Poloniae, natus Cracoviae 3 X 1458, mortuus in odore sanctitatis Grodnae 4 III 1484, sepultus Vilnae.

²⁷ Ioannes Łaski (1456-1531), aepus Gnesensis et primas Poloniae ab a. 1508.

²⁸ Cfr. infra, N. 3.

²⁹ Vigore bullae "Considerantes", die 6 III 1518 editae (cfr. Pastor SP IV/1, p. 148).

³⁰ Erasmus Ciołek, tunc praepositus Vilnensis (non vero Plocensis), a. 1501 missionem Romae absolvit nomine Alexandri Jagellonidis, tunc magni ducis Lithuaniae.

³¹ Casus hic invenitur descriptus et resolutus in brevi Alexandri VI, dato 10 V 1501, ab ipso Erasmo Ciołek descripto, cfr. Theiner VMPL II, p. 284 et Wojtyska BRP I, p. 97-98.

³² Vincentius De Andreis († 1524), Dalmata, praelatus domesticus Leonis X et a. 1493-1520 epus Ottocensis (Otočac in Croatia).

³³ Agitur de brevi Alexandri VI ad Albertum Tabor, epum Vilnensem, 26 IV 1501 dato, per Erasumum Ciołek transmisso, cfr. Wojtyska BRP I, p. 90-93.

ad honestam pacem et concordiam. Similiter, cum Sanctitas V.ra scribat [99r] Regi Daniae, ut ipse quoque se intromittat et inducat Ducem Ruthenorum [sic] per suos Nuntios ad confidendum Nuntio V.rae Sanctitatis et quanta bona inde poterunt sperari, et etiam salutem animae suaet gloriā temporalem, et a Turcis nihil certi et veri poterit expectare, nisi omnem violentiam et tyrannidem timere, ac etiam timere bellum per omnem Germaniam et religionem Christianam contra ipsos Moscovitas inferri, si persisterent in hac duratione sui scismatis et haeresis.

Non esset etiam alienum, si Nuntius Apostolicus cum auctoritate Regis Poloniae posset serius intelligere de reductione Bohemorum ad Ecclesiae unionem et de litteris et bullis, quas dictus Rev.mus Strigoniensis olim deduxit³⁴.

Ista videbuntur Dominis Reverendissimis summittenda iudicio Sanctitatis V.rae. Et quia [99v] iste rex Poloniae videtur religiosus, prudens et potens, cum eo agere ad omnes istas reductiones.

a) *Sequitur expunctum:* tamen
b) *Sequitur expunctum:* adiuvante

c) *Supra hoc adscriptum est in ms. alia manu:* Moscovitas

N. 3.

Leo X, pontifex maximus
Zachariae Ferreri

Romae, 15 IX 1519.

Committit ei, ut de vita et miraculis beati Casimiri melius, quam Ioannes Laski et Petrus Tomicki, indaget, adeo ut ad canonisationem istius beati procedere possit.

Cop. coaevae: Kraków, BJ, ms. 6548, p. 691;
Wrocław BOss, ms. 176 II f. 210r-v.
Cop. posterior: Kórnik, BPAN, ms. 223, p. 3-4.
Ed.: Działyński AT IV, p.401-402, et iterum AT V, p.187.

Leo papa decimus, Zachariae, episcopo Gardiensi, praelato domestico et referendario secreto, nuntio nostro.

Venerabilis frater, salutem et apostolicam benedictionem. Cum singulari-rem fidem ac industriam tuam pluribus experimentis notam perspectamque habeamus ac speremus, quod ea, quae tibi per nos commissa et iniuncta fue-

³⁴ Thomas Bakócz (circa 1442-1521), Ludovici II Iagellonidis, regis Hungariae et Bohemiae cancellarius, aepus Strigoniensis (Esztergom) ab a. 1497, S.R.E. cardinalis ab a. 1500.

rint, omni studio ac diligentia perficere curabis, licet venerabilibus fratribus archiepiscopo Gnesnensi³⁵ et Premisliensi episcopo³⁶ per alias nostras litteras iam pridem commiserimus, ut de vita, gestis ac miraculis beati Kazimiri, ex regibus Poloniae, quem char. mus in Christo filius noster Sigismundus, Poloniae rex, canonisari et in sanctorum cathalogum referri desiderat³⁷, se diligenter informarent ac omnia per eos inventa in processu facerent annotari, eumque clausum ac eorum sigillo munitum ad nos transmittenterent³⁸, nihilominus ad rei veritatem melius indagandam, Fraternitati tuae, quam ad partes istas nostrum et Apostolicae Sedis nuntium destinamus, duximus committere, ut de praefati Kazimiri vita, gestis atque miraculis per eum, dum viveret ac post eius obitum factis, diligentissime inquirat plenamque de omnibus notitiam nobis referat, seu per suas litteras significet, ut re mature et diligenter cum venerabilibus fratribus nostris S.R.E. cardinalibus discussa, deliberare possimus, an idem Kazimirus, de quo multa praedicantur, non propter natalium splendorem ac regium sanguinem, sed propter virtutes vitaeque sanctimoniam sit dignus, qui in cathalogum sanctorum iure ac merito referatur. Datum Romae apud S. Petrum, sub annulo Piscatoris, die XV Septembris, Anno Domini M.D. XVIII, pontificatus nostri anno septimo.

N. 4.

**Leo X, pontifex maximus
Basilio III, magno duci Moscoviae**

Romae, 16 IX 1519.

Breve credititum in personam Zachariae Ferreri, una cum adhortatione, ut ad unionem cum Ecclesia Romana redeat.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 4 f. 125r. In f. 125v alia manu: "Hoc breve reperiebatur pag. 85, Lib. III brevium Leonis X incomactum, ut ibidem notatur" (Liber iste hodie in AV desideratur).

- Ed.: Raynaldus XII, p. 267-268 (fragmentum).

Cop. posterior: BV, Barb.Lat. 5215 f. 92r-93r (cum data 26 IX 1519).

Leo papa X nobili viro Basilio^{a)}, duci Moscoviae et Russiae principi.

³⁵ Ioannes Łaski.

³⁶ Petrus Tomicki (1464-1535), epus Premisliensis ab a. 1514, vicecancellarius regni ab a. 1515.

³⁷ Cfr. litteras regias ad pontificem, datas 10 V 1517 (Theiner VMPL II, p. 367) et 31 V 1518 (copia Warszawa, AGAD, Sucha 22/32, p. 597-598). Vide Wojtyska PKSK, p. 208, 214.

³⁸ Breve, quo pontifex causam Ioanni Łaski et Petro Tomicki commiserat, non invenitur. Cfr. Wojtyska PKSK, p. 214.

Nobilis Vir, gratiam in praesenti, per quam, veritate agnita, gloriam obtineas in futuro. Postquam nobis per fidedignos relatum fuit Nobilitatem tuam, divino instinctu motam, id animo agitare, ut ad unionem et oboedientiam Sanctae Romanae Ecclesiae, a cuius gremio et sinu ipsa cum terris, dominiis et omnibus subditis suis per multos annos separata mansit, nunc tandem redeat, ac discussis tenebris, orthodoxae fidei veraeque doctrinae lumini adhaereat³⁹, commota sunt piae gaudio cordis nostri viscera, magnasque omnipotenti Deo gratias egimus, quod assiduis precibus tuis annuendo, fidem suam in dies augere, humanasque mentes illuminare et ad salutis viam reducere dignatur.

Cum summis itaque desideriis cupiamus bonos ac sanctos incoepitus tuos, quantum in nobis est, iuvare ac potenter res tuas nostris adiungere, ut obstinatis christiani nominis hostibus bello superatis christianaque fide per omnes mundi partes dilatata, falsisque idolorum superstitionibus dirutis atque sublatis, unus pastor et unum ovile fiat, id quod divina prophetarum oracula nobis iam e diu praedixerunt⁴⁰ ac nostris temporibus fore, pluribus ac certis speramus indiciis, venerabilem fratrem Zachariam, episcopum Gardensem, praelatum domesticum et referendarium secretum, nuntium nostrum, singularis prudentiae integerrimaeque fidei virum, ad partes istas destinandum duximus, eique in mandatis dedimus, ut nonnulla (maxime ad utilitatem et salutem tuam ac honoris augmentum et status tui firmitatem pertinentia) tecum nostro nomine communicet et tuam voluntatem clarius ac plenius exploret, nosque de ea re certiores quamprimum reddat. Cui, non aliter quam nobis ipsis, integrum fidem praestabis, eique omnia [126r] cordis tui archana tuto ac secure manifestabis.

Nos interim Christum, verum Deum, qui te ac universum genus humaanum preciosissimo sanguine suo redemit, devote rogabimus ac rogari faciemus, ut mentem tuam illuminare ac gressus tuos dirigere dignetur, ut omnibus posthabitatis, eius fidem unam cum toto ducatu et subditis tuis omnibus amplecti festines ac properes. Quod si, ut in Domino speramus et optimus, feceris, talibus gratiis, honoribus ac praerogativis te prosequemur, ut re ipsa intelligas, nos te non ut insertum et adoptivum, sed tamquam verum et peculiarem filium nostrum diligere, continueque in visceribus charitatis gerere. Datum Romae, die 16 Septembris 1519, anno septimo.

(b-L[aurentius] card. Sanctorum Quattuor^{b)41}
Evangelista^{c)42}

a) *Adscriptum supra pro expuncto Johanni.*
c) *Manu Evangelistae Tarasconi.*

b-b) *Manu ipsius cardinalis.*

³⁹ Cfr. infra N. 9. Vide etiam breve iam antea, 4 VI 1518, signatum, editum a Pastor SP IV/2, p. 683.
⁴⁰ Ioan. 10, 16; cfr. Ezech. 34, 11-30.

⁴¹ Laurentius Pucci (†1531), card. tit. SS. Quattuor Coronatorum ab anno 1513, datarius et (ab a. 1514) regni Poloniae protector.

⁴² Evangelista Tarasconi, secretarius domesticus pontificum annis 1515-1532.

N. 5.

**Leo X, pontifex maximus
Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro**

Romae, 16 IX 1519.

Breve credititium in personam Z. Ferreri, quem mittit ad partes istas [...] pro nonnullis gravibus christianam fidem concernentibus negotiis, cui nonnulla iniunxit ei communicanda.

Cop. coaea: Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 214r.
Ed.: Działyński AT V, p. 191.

N. 6.

**Litterae passus
a Leone X, pontifice maximo
Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis datae**

Romae, 17 IX 1519.

Commendat eos universis, per quorum loca ipsos, in Poloniā eentes, transire contigerit, ut eos benigne accipient et adiuvent.

Reg.: AV, Reg.Vat. 1201 f. 263v.

Leo etc. Universis et singulis praesentes litteras inspecturis, lecturis, pariter et audituris, quacumque ecclesiastica et mundana praefulgeant dignitate, salutem etc.

Mittimus ad char.mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem illustrem⁴³, venerabilem fratrem Zachariam, episcopum Gardensem, praelatum nostrum domesticum et referendarium secretum, ac dilectum filium nobilem virum Iohannem Tedaldi, equitem auratum, nobis consanguineum, nostros et Apostolicae Sedis nuntios et oratores. Et quoniam per terras, civitates, villas, oppida, castra et regna vestrae ditioni subiecta eos iter facere continget, vos omnes et singulos, quantum enixe possumus, in Domino exhortamur, ut pro nostra et Sedis Apostolicae reverentia, vestrisque erga christianam religionem amore ac pietate, eosdem Zachariam epi-

⁴³ Similes litterae, mutato tantum nomine principis, ad quem isti nuntii mittebantur ("nobilem virum ducem Basilium, Moscoviae et Russiae principem"), inveniuntur in eodem codice, f. 264v, ubi Ferreri erronee episcopus Sardicensis vocatur; editae sunt cum mendis a Theiner VMPL II, p. 403-404.

scopum et Iohannem equitem, nuntios et oratores nostros, debitibus cum honore et humanitate per loca vestra, ad quae eos divertere contigerit, suscipiatis et tractetis, suscipique et tractari faciatis, eisque, cum opus fuerit, de scorta, salvoconductu ac itineris securitate et aliis opportunis provideatis ac provideri faciatis, eosdemque nuntios nostros cum eorum familiis, equitaturis ac rebus omnibus, quas secum deferent, absque pedagii et gabellarum solutione, libere intrare, manere, transire et exire sollicite studeatis et curetis, ut omnipotentis Dei gratiam et nostram benedictionem ac vitae aeternae proemia promereret valeatis. Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno etc. millesimo quingentesimo decimo nono, quintodecimo Kalendas Octobris, pontificatus nostri anno septimo.

(^{a-a}Bal[thas]jar de Piscia^{a-a})⁴⁴

^{a-a}) *Manu ipsius Balthasaris.*

N. 7.

Leo X, pontifex maximus
Zachariae Ferreri

Romae, 28 IX 1519.

Breve, quo illum, episcopum Gardiensem, ad Sigismundum, Poloniae regem, nuntium destinat, eumque habitat, ut omnia beneficia, ei canonice in dicto regno collata, consequi possit.

Or.: olim in AV, AA I-XVIII n. 1350 (hodie non invenitur). Nota suprascripta exstat in inventario Archivi Arcis S. Angeli a Vincentio Nardoni confecto, cfr. AV, Indice 1004 f. 11r.

N. 8.

Leo X, pontifex maximus
Zachariae Ferreri

Romae, 30 X 1519.

In Poloniam et Moscoviam iturum, absolvit ab omnibus poenis, censuris et infamiae maculis, quas olim, conciliabuli Pisani sequax, contraxit.

⁴⁴ Balthasar de Piscia, scriptor brevium.

Or.: olim in AV, AA I-XVIII n. 1349 (hodie non invenitur). Nota eiusdem tenoris ut in inventario V. Nardoni (cfr. N.7). Absolutio haec erat, ut videtur, ad cautelam, cum constet eum iam 11 XII 1513 absolutum fuisse (cfr. breve ab-solutionis in AV, Arm. 39, ms. 36 f. 18v-21v).

N. 9.

**Instructio
a Leone X Zachariae Ferreri data**

Romae, 1 XI 1519.

Committit ei, ut recto itinere ad regem Poloniae perget, eum ad expeditio-nem adversus Turcas sumendam adhortetur, eiusque circa illam animum ex-ploret. Mandat etiam, ut pro pace inter regem Sigismundum et Albertum, mag-num ordinis Theutonici magistrum, componenda intercedat et ad eundem ma-gistrum illius causa, si ita regi placuerit, se conferat; iter item instruat in Mo-scoviam, salvo conductu, comitiva et instructionibus a rege munitus, ut mag-num ducem Basilium ad deponenda arma adversus Polonus et ad unionem cum Ecclesia Romana induceret; item, ut ad tumulum beati Casimiri proces-sum canonisationis eius instruat Romamque quam primum transmittat; invi-satque reginam Bonam et alios regni Poloniae proceres, ac etiam duos episcopa-tus Polonicos Ioanni Alberto et Gumberto, fratribus magistri ordinis Theutoni-corum, a rege impetret, de omnibusque crebro se informet.

Cop. coaevae: Kraków, BJ, ms. 6548 p. 693-698;

Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 22763;

Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 211r-214r.

Cop. posterior: Kórnik, BPAN, ms. 223 p. 4-8.

- Ed.: Działyński AT V p. 188-190 (cum mendis).

(^a-Leo papa X venerabili fratri Zachariae, episcopo Gardiensi, praelato domestico et referendario, nuntio nostro^{-a}).

Venerabilis frater, salutem et apostolicam benedictionem. Novit Frater-nitas tua, quod neminem latere potest, quo studio, quantave diligentia sem-per^{b)} studuerimus ac etiam procuraverimus, ut pax universalis inter christia-nos omnes reges ac principes fieret, ad effectum, ut sancta ac pernecessaria aduersus christiani nominis hostes expeditio, alias per nos indicta⁴⁵, per eos-dem christianos reges ac principes, unitis animis iunctisque viribus, tandem una nobiscum sumeretur. Cui sanctissimo negotio in dies magis intendentes, scientes char.mi in Christo filii nostri Sigismundi, Poloniae regis, potentiam et vires admodum necessarias et oportunas esse, te ad eius maiestatem pro

⁴⁵ Vigore bullae "Considerantes", cfr. supra, notam 29.

dictae pacis et aliis nostris ac Apostolicae Sedis negotiis tractandis et procurandis nostrum et Apostolicae Sedis nuntium et oratorem duximus cum benedictione Domini destinandum, sperantes Fraternitatem tuam, pro sua erga nos et dictam sedem fide et devotione necnon prudentia et integritate, omnia sibi per nos iniuncta [694] fideliter ac diligenter curaturam et secundum cor nostrum, iuvante Domino, executuram fore.

Volumus igitur ac tibi mandamus, ut cum nostra benedictione recto itinere ad praefatum regem pergas, ad quem postquam, Deo dante, perveneris, ac paternam benedictionem maiestati suae nostro nomine nuntiaveris, ei, qua decet prudentia et dexteritate, significabis nostrae mentis fuisse, ut dilectus filius frater Nicolaus^{c)} ad peragendum negotium incoemptum ad eas partes rediret⁴⁶, nisi in nonnullis aliis nostris obsequiis eius opera indiguissemus; nosque nihil magis appetere et desiderare, quam quod quinquennales saltem induciae, per nos inter omnes christianos reges et principes indictae⁴⁷ et ab eis acceptatae, firmiter observentur et dicta sancta expeditio sumatur. Quae licet obitu clarae memoriae Maximiliani, in imperatorem electi⁴⁸, aliquantum tum impedita ac dilata fuisse videatur, tamen propter unanimem et concordem electionem de char.mo in Christo filio nostro Carolo, Romanorum ac Hispaniarum Rege catholico, factam⁴⁹, speramus ac in Domino confidimus, quod expeditio huiusmodi non diu admodum differetur atque tardabitur, cum praesertim sciamus, inter alios reges ac principes christianos eundem ser.mum regem optime affectum et dispositum esse, ut non solum ipse ad huiusmodi expeditionem se accingat, sed ad eam quoque char.mum filium nostrum Ludovicum, Hungariae regem illustrem, cuius patruus et tutor existit⁵⁰, continue disponere et quoscumque alios reges et principes invitare non praetermittat. Cum sciamus autem praefatum ser.mum regem non solum potentia et viribus multum praestare, sed et consilio ac prudentia excellere, Fraternitati tuae committimus, ut ab eius maiestate intelligat, quam opinionem ac sententiam habeat super dicta expeditione sumenda et quae credat expeditioni necessaria et opportuna fore, ut eum, quem speramus et optamus, effectum sortiri valeat; tandem maiestatem suam certiorem faciendo, nos cum venerabilibus fratribus nostris S.R.E. cardinalibus omnia efficere et cogitare, quae ad huiusmodi expeditionem facere et convenire credamus.

[695] Et quia intelleximus, nonnullas adhuc superesse differentias inter eundem ser.mum regem et magnum magistrum Prussiae, nos eas tandem sedari et componi desiderantes, tibi committimus, ut dictum ser.mum regem ad pacem cum magistro ineundam nostro nomine horteris. Quam si, ut spe-

⁴⁶ Nicolaus a Schönberg, cfr. N. 1, 14.

⁴⁷ Vigore supradictae bullae "Considerantes".

⁴⁸ Imperator Maximilianus I Habsburg obiit 12 I 1519.

⁴⁹ Carolus Habsburg electus est in imperatorem 29 VI 1519.

⁵⁰ Ludovicus II Jagellonides (1506-1526), Vladislai II, regis Hungariae et Bohemiae filius, qui, mortuo patre, regnus illis potitus est a. 1516.

ramus, amplecti voluerit, ad eundem magistrum, cum tibi visum fuerit ac ipse rex iudicaverit opportunum, proficisceris, eumque ad pacem cum dicto ser.mo rege ineundam et observandam efficacibus induces rationibus, inter alia commemorando, quod si pacem ac foedus inter se inire iunctisque viribus communem hostem aggredi voluerint, ambo multo plura et maiora sibi comparabunt, quam sint illa, super quibus inter se toties, non sine miserandis utrinque cladibus, dimicarunt. Talique prudentia et dexteritate uteris, ut cum bona utriusque partium gratia nostroque et huius Sanctae Sedis honore negotium sedulo tractare prospereque concludere possis.

Eidem regi significabis, nos pro singulari amore paternaque benevolentia, qua maiestatem suam prosecuti semper fuimus, nihil omittere, quod ad eius ac etiam nepotis sui regnorum, in confinibus infidelium (sicut omnes intelligunt) existentium, conservationem et augmentum pertinere credamus. Et propterea, cum ex venerabili fratre Erasmo, episcopo Plocensi, suae maiestatis apud nos oratore, intellecterimus, eandem maiestatem suam, propter diuturna et maxima bella cum duce Moscoviae gesta⁵¹, pecuniis adeo exhaustam esse, ut a bellis, quae adversus Turcas et Tartaros aliosque infideles gerere consueverat, quasi desistere cogatur, animo nostro cogitavimus ipsum ducem Moscoviae per Fraternitatem tuam hortari ac monere, ut veram Christi fidem agnoscere et ad oboedientiam Sanctae Romanae Ecclesiae redire et cum ser.mo rege (ut verum [696] christianum decet) quiete et pacifice degere velit. Quod futurum in Domino speramus, cum non solum ex dicto episcopo audiverimus, et etiam a char.mo in Christo filio nostro Christierno, Daciae rege illustri⁵², per eius litteras certiores facti fuerimus, ipsum ducem Moscoviae ad hoc sponte sua iam pridem bene dispositum et inclinatum esse⁵³. Meminerimusque, dum in minoribus constituti essemus, eius patrem similis animi atque propositi fuisse, et ad pontificem Romanum Alexandrum VI, praedecessorem nostrum, suos oratores misisse, qui animum ac propositum huiusmodi suum christianam fidem agnoscendi et ad oboedientiam Sanctae Romanae Ecclesiae redeundi significant⁵⁴.

Fraternitas igitur tua, postquam eidem ser.mo regi consilium nostrum communicaverit, si maiestati suae videbitur, ut ad dictum ducem praemissorum causa te transferas, eam nostro nomine rogabis, ut pro nostro et huius Sanctae Sedis honore de tali, non modo salvo conductu per dictum ducem praestando, sed etiam comitiva tibi provideat, ut tuto ire atque redire valeas, ac pacis inter ipsam et praefatum ducem ineundae conventiones ac capitula tibi consignet, tuque iuxta conventiones et capitula huiusmodi, et non

⁵¹ Bellum Sigismundi I cum magno duce Basilio III initium cepit a. 1513.

⁵² Christianus II, cfr. supra, N. 2.

⁵³ Epistula haec non invenitur.

⁵⁴ Hic erronee, ut videtur, copulatae sunt duae informationes, quae in consilio delectorum cardinalium sunt memoratae: de Ioannis, patris ducis Basilii, legatione ad papam Sixtum IV a. 1484 missa, et de legatione Alexandri Jagellonidis, magni ducis Lithuaniae, ad papam Alexandrum VI pro unione Ruthenorum ab Erasmo Ciołek expleta (cfr. N. 2).

aliter, pacem ipsam cum dicto tractabis; nostrum tamen et dictae sedis honorem nunquam postponendo, ac ita solerter, apte prudenterque te gerendo, ut a nobis merito valeas commendari.

Praeterea, cum dictus rex beati Casimiri canonisationem per nos et dictam sedem fieri ipsumque in sanctorum catalogum referri summopere cupiat, nos honesto ac pio eius desiderio, quantum cum Deo possumus, annuere volentes, ut ad huiusmodi canonisationem matura deliberatione diligentique ipsius Casimiri vitae ac morum examinatione nec non miraculorum notitia et recensione praehabitis, [697] procedere valeamus, licet alias venerabilibus fratribus archiepiscopo Gnesnensi et episcopo Premisliensi similem derrimus commissionem, nihilominus pro veritate diligentius indaganda tibi committimus, ut ad loca, ubi dicti Casimiri corpus quiescere dicitur, te conferas, et de eius vita ac miraculis per eum, tam post ipsius obitum quam ante factis, te diligenter informes, ut cum redieris, verum testimonium reddere ac [de] omnibus certiores [nos] facere possis⁵⁵.

III.mae quoque reginae⁵⁶, post nostram benedictionem, dicere non postponas, nos plurimum optare, ut prospere se habeat, nosque non oblivisci singularis benevolentiae, quae inter suos et nostros progenitores semper viguit, offeresque ob id eidem gratiam et operam nostram, cum oportebit. Et quod maiestas sua curet, ut res Polonicae, Pruthenicae ac Ruthenicae omnino componantur, quod ut facilius et liberius fiat, tractabis, et cum dicto rege et cum eadem regina et cum quibus tibi expedire videbitur, ut proceres regni in eisdem rebus componendis partes suas memorati ser.mi regis providentiae committant. Quod nobis admodum placebit.

Persuadebis etiam praelibato regi nostro nomine, quod plurimum ex nostra sententia ad rem faciat, si duobus nepotibus suis Brandenburgensibus, Ioanni Alberto et Gumberto, dicti magistri fratibus, apud nos degentibus et nobis charis⁵⁷, cum opportunitas aderit, maiestas sua provideri curabit; cui rei nos et gratiam et favorem nostrum libenter praestabimus.

De omnibus vero et singulis tibi per nos commissis ac aliis [698] occurrentibus rebus et novitatibus crebro ad nos scribere subindeque rerum successus nobis significare curabis, ut iuxta rerum qualitatem ac temporum occasiones opportune providere et quid per te curari ac fieri oporteat, quam primum significare possimus. Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die prima Novemboris, anno Domini MDXIX, pontificatus nostri anno septimo.

a) *Ex copia Berolinensi, in copia Cracoviensi:*
Leo papa X Zachariae, episcopo Gardiensi,
nuntio suo.

b) *Suprascriptum.*
c) *Adscriptum in margine:* Shombergus monachus

⁵⁵ Cfr. N. 2-3.

⁵⁶ Bona Sforza (1493-1557), filia Ioannis Galeatii, nupsit Sigismundo I a. 1517.

⁵⁷ Ioannes Albertus (1499-1550), postea aepus Magdeburgensis (ab a. 1545), et Gumbertus (Gumrecht, 1503-1528), paeppositus Bambergensis et Heribolensis, ambo a. 1519-1520 Romae degebant.

N. 10.

Clavis notarum arcanarum
Zachariae Ferreri data

[Romae, 1 XI 1519].

Or.: Firenze, AS, MSS.Torrigiani, Busta I, fasc. 2, n. 3.

(a-Cyfra Nunciorum Poloniae. Zachariae^a)

A . b . c . d . e . f . g . h . i . l . m . n . o . p . q . r . s . t . u . x . z . # Δ ∇ + ♂ 1 ♂ ⊥ 4 H ♀ ♂ 7 ♂ ϕ ω θ V Δ E π				
Imperator ⁵⁸ R	Rex Francorum ⁵⁹ Y	Rex Anglorum ⁶⁰ K	Rex Hungariae ⁶¹ Φ	Rex Poloniae Ω
Mgr Prussiae ⁶² □	Dux Moscoviae ⁶³ ○	Rex Datiae ⁶⁴ ◊	Venetj +	Card. Strigoniensis ⁶⁵ ♀
Card.Gurcensis ⁶⁶ Ω	Card.Sedunensis ⁶⁷ ω	Card. de Crassis ⁶⁸ ≠	Orator Pol. in Curia Rom. ⁶⁹ Δ	
Turcus Ξ	Sophi ⁷⁰ ccc	Tartari ++	Boemi ○—○	
Beatitudo V.ra	Ss.mus Dominus Noster		Dominatio V.ra Rev.ma	

^{a-a)} In dorso documenti. Compositio graphica primae paginae eadem est ac in originali.⁵⁸ Carolus V.⁵⁹ Franciscus I.⁶⁰ Henricus VIII Tudor (1491-1547), rex Angliae ab a. 1509^f⁶¹ Ludovicus II Jagellonides.⁶² Albertus Hohenzollern.⁶³ Basilius III.⁶⁴ Christianus II.⁶⁵ Thomas Bakócz.⁶⁶ Matthaeus Lang (1468-1540), epus Gurcensis in Carinthia 1501-1523, coadiutor aepi Salisburgensis et S.R.E. cardinalis ab a. 1512, consiliarius imperatorum Maximiliani I et Caroli V.⁶⁷ Matthaeus Schiner (ca. 1465-1522), epus Sedunensis (Sion in Helvetia) ab a. 1499, S.R.E. cardinalis ab a. 1511, Helvetios pro parte S. Sedis adversus Gallos Mediolanum occupantes ducebatur.⁶⁸ Achilles de Grassis (1463-1523), S.R.E. cardinalis ab a. 1511, regni Poloniae protector a. 1512-1523.⁶⁹ Erasmus Ciołek.⁷⁰ Ismail I († 1524), ex dinastia Saphavidorum, rex Persiae a. 1502-1524.

N. 11.

**Facultates a Leone X, pontifice maximo
Zachariae Ferreri concessae**

Romae, 1 XI 1519.

Impertit ei facultates pro ducatis Lithuaniae et Moscoviae: causas in foro ecclesiastico iudicandi et iudicandas committendi; tabellionatus officium conferendi; 5 comites palatinos et totidem capellanos ac notarios apostolicos creandi; ad gradum doctoratus in utroque vel altero iure ac magistri in theologia, artibus et medicina personas idoneas promovendi; causas beneficiales audiendi et decernendi; 25 beneficia reservata conferendi, aliaque uniendi et onerandi, ab illis amovendi et ad illa habiles faciendi, necnon dicta beneficia, valorem 5 ducatorum non excedentia, permittare, locare et vendere permittendi; ecclesias et monasteria fundare et dotare, etiam sine ordinariorum locorum consensu, licentiam concedendi; ab impedimentis matrimonialibus dispensandi; 50 regularibus, ut unusquisque 2 beneficia simplicia, et totidem saecularibus sacerdotibus, ut 2 beneficia incompatibilia possidere valeant, permittendi; ad sacros ordines defectum natalium, aetatis et mutilationis membrorum patientes habilitandi; beneficia curata personis in minoribus ordinibus constitutis ad septennium retinere permittendi; quoslibet defectus natalium ferentes legitimandi; a peccatis reservatis et irregularitatibus absolvendi; vota emissa in pia opera permutandi; ieunia relaxandi; diversas indulgentiarum species concedendi. Sequuntur clausulae.

Reg.: Kraków, AKM, Acta Officialia Cracoviensia 42 p. 435-445.

Reg.: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 37 f. 87r-95r.

Reg.: AV, Reg.Vat. 1200 f. 283v-290v.

Leo Episcopus, Servus Servorum Dei, venerabili fratri Zachariae Episcopo Gardiensi, ad charissimum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem et Lithuaniae ducem Illustrum, nostro et apostolicae sedis nuncio et oratori, salutem et apostolicam benedictionem.

Cum nos hodie te, qui praelatus noster domesticus et referendarius secretus existis, [436] ad char.mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem et Lithuaniae ducem Illustrum, pro nonnullis nostris et Sanctae Romanae Ecclesiae arduis peragendis negotiis nostrum et Apostolicae Sedis nuncium et oratorem duxerimus destinandum, nos cupientes, [ut] erga personas in provinciis et terris Lithuaniae et Moscoviae^{a)} ducatis residentes et familiares, continuos commensales tuos, et alias de terris et ducatis ac dominiis praedictis ad te accedentes quoscumque, te reddere valeras gratiosum, Fraternitati tuae, de qua, ob compertam eius a nobis dome-

stica experientia probitatem, in his et aliis speciale in Domino fiduciam obtinemus, matrimoniales, beneficiales et alias spirituales ac profanas causas quaslibet, ad forum ecclesiasticum quomodolibet pertinentes, tam primae instantiae, quam appellationum quarumlibet, a quibuscumque iudicibus ordinariis et delegatis, etiam per nos et Sedem Apostolicam praedictam deputatis et ad nos et sedem eandem, seu quoscumque alios iudices interpolitarum et pro tempore interponendarum, etiam simpliciter et de plano, per te vel alium, seu alios, audiendi, cognoscendi, seu pertractandi ac aliis iudicialiter audiendas, cognoscendas et fine debito terminandas et delegandas, illasque etiam, si per nos vel alios auctoritate apostolica delegatae forent, seu aliter etiam quomodocumque penderent; et cum tibi placuerit et iustum fieri videbitur, ad te advocandi et aliis committendi.

Necnon officium tabellionatus quibuscumque personis idoneis, recepto ab eis iuramento in forma solita, concedendi, illasque in tabelliones, necnon quinque in comites palatinos cum facultatibus per nos et Sedem Apostolicam praedictam concedi solitis creandi⁷¹, ac totidem in accolitos capellanos⁷², et totidem etiam personas idoneas in nostros notarios et dictae sedis⁷³ auctoritate apostolica recipiendi ac aliorum nostrorum et eiusdem sedis notariorum et accolitorum capellanorum ac aulae nostrae Lateranensis comitum palatinorum numero et consorcio favorabiliter aggregandi, ita quod omnibus et singulis privilegiis, facultatibus, praerogativis, indultis, honoribus, exemptionibus, gratiis, libertatibus et immunitatibus gaudeant et utantur, quibus gaudent et utuntur ac uti, potiri et gaudere poterunt quomodolibet in futurum alii nostri et dictae sedis notarii et accoliti^{b)} capellani ac dictae aulae nostrae comites palatini; exhibendique seu exhiberi faciendi eis insignia notariatus huiusmodi, recepto prius ab eis solito iuramento.

Ac quascumque sufficientes et idoneas personas volentes se ad doctoratus seu licenciatura in utroque vel altero iurium ac magistri in theologia vel artibus et medicina seu alios gradus promoveri, praevio examine rigoroso et diligenti, servatis solemnitatibus in talibus servari solitis, promovendi [437] ac gradus huiusmodi et solita insignia et debita conferendi et exhibendi, seu promoveri et exhiberi ac conferri faciendi; quodque sic tunc promoti omnibus et singulis privilegiis, immunitatibus, exemptionibus, indultis et praerogativis, beneficiorum ecclesiasticorum assecutionibus, aliis ad huiusmodi gradus in universitatibus studiorum generalium promotis concessis et concedendis,

⁷¹ Comes Palatinus, vel Comes Sacri Palatii Lateranensis - dignitas et titulus honoris, antiquae originis (a tempore Caroli Magni), ab imperatoribus et pontificibus Romanis concedi solitus, iis praesertim personis saecularibus, quae ad familiam pontificiam (vel imperiale) pertinebant.

⁷² Accolitus Capellanus - usque ad a. 1655 membrum collegii, quod partem Accolitorum Palatinorum, pontifici in eius palatio inservientium, constituebat. Capellani in capella pontificia sedebant in ultimo gradu throni et in duebantur "habitu cum rocheto".

⁷³ Agitur de notariis titularibus, qui, aliter ac (proto)notarii de numero participantium, nullum officium in palatio apostolico exercabant, sed privilegio habitus et rocheti, extra Romanam deferendi, ac - vigore bullae "Regimini universalis Ecclesiae", a Leone X 4 V 1515 editae - exemptione a loci ordinario in causis civilibus, summam 25 ducatorum auri de Camera excedentibus, gaudebant.

in posterum uti, potiri et gaudere libere et licite possint et debeant, indulgendi.

Necnon resignationes simpliciter vel ex causa permutationis ac commendatorum et, tam in Curia quam extra, litigiosorum, quorum ultimi vacatio-
nis modi exprimi aut pro expressis haberi possint, commendarum ac iuris li-
tis ex causa huiusmodi concessiones recipiendi et admittendi ac colligandi, in
iure surrogandi causas desuper pendentes, advocandi et litem huiusmodi pe-
nitus extinguendi, et illa ac alia quaecumque, quodcumque et qualiacumque
intra limites terrarum et ducatorum praedictorum, etiam si per obitum (^cpro
tempore^c) vaccantia [sic], saecularia et quorumvis ordinum regularia benefi-
cia ecclesiastica, vigintiquinque dumtaxat, dispositioni apostolicae speciali-
ter vel ex quavis causa, quae de necessitate forsitan exprimi deberet, praeter-
quam ratione vaccinationis illorum apud sedem praedictam, generaliter reser-
vata et multipliciter affecta; omnia vero et singula alia non reservata ac de
iure patronatus laicorum et collationes ad sedem praedictam iuxta Latera-
nensis statuta Concilii legitime devoluta existant, dummodo generalis reser-
vatio huiusmodi ratione vaccinationis illorum apud sedem praedictam vel fa-
miliaritatis, continuae commensalitatis nostrae aut praedecessorum nostro-
rum vel aliquorum S.R.E. Cardinalium, in dicta Curia praesentium, collatio
ad eosdem Cardinales non pertineat⁷⁴, personis idoneis, etiam quaecumque,
quotcumque et qualiacumque beneficia ecclesiastica obtinentibus et exspec-
tantibus, etiam saecularibus et regularibus, conferendi vel per easdem per-
sonas, quoad vixerint, etiam una cum aliis per eos obtentis et obtainendis be-
neficiis ecclesiasticis quibuscumque, tenenda, regenda et gubernanda; ita
quod liceat eis, debitibus et consuetis oneribus suppeditatis, de residuis illo-
rum fructibus, redditibus et proventibus disponere et ordinare, sicut illa pro
tempore obtainendi, de illis disponere et ordinare potuerunt, seu etiam dispo-
nere, alienatione tamen quorumcumque bonorum immobilium et precisorum
mobilium dictorum beneficiorum eis penitus interdicta; commendandi, nec-
non illa et quaevis alia, quae personae propterea ad te recurrentes obtine-
bunt, invicem vel quibusvis aliis beneficiis ecclesiasticis, de consensu tamen
[438] eorum, ita quod liceat illis ad quorum commodum uniones huiusmodi
factae fuerint, possessionem unitorum continuare, seu de novo apprehendere
et retinere ac de illorum fructibus, redditibus et proventibus disponere et in
suos usus convertere, diocesanorum locorum vel quorumvis aliorum licentia
super hoc minime requisita, ad vitam aut aliud tempus, de quo tibi videbi-
tur, uniendi, annexandi et incorporandi.

Ac beneficiorum uniones, annexiones et incorporationes dissolvendi cum
illorum in pristinum statum restitutione, verumque et ultimum vaccinationis
modum beneficiorum ipsorum, etiamsi ex illo quaevis generalis reservatio
resultet, pro expressis habendi; ac super illorum et quorumcumque aliorum

⁷⁴ Cfr. dispositionem Concilii Lateranensis V, in sessione IX, die 5 V 1514 celebrata, emanatam
(bulla "Supremae dispositionis arbitrio", *Bullarium Romanum* V, p. 606-607)

beneficiorum ecclesiasticorum fructibus, redditibus et proventibus quascumque pensiones annuas, non tamen tertiam partem fructuum, reddituum et proventuum huiusmodi excedentes aut eiusdem medietatem, loco dictae pensionis praedictis resignantibus vel cedentibus, aut aliis personis idoneis, quoad vixerint, praedicta beneficia et successores suos, eadem pro tempore obtinentes, annis singulis in locis et terminis, ac sub privationis et aliis poenis et censuris ecclesiasticis, in similibus apponi solitis, persolvendis, reservandi, constituendi et assignandi.

Omnesque beneficiales, quorum demerita id exegerint, praevia accusatio ne et inscriptione debitum, poenam privationis, etiam ob non solutionem pensionis, incurrentes, eorum beneficiis privandi et declarandi ac ab illis amovendi; et beneficia ipsa per privationem et declarationem hiusmodi tunc vaccantia, etiam personis idoneis conferendi et de illis providendi; ac personas praedictas ad effectum praedictorum, aut quarumcumque aliarum gratiarum, quas per te concedic^c) contigerit, ab omnibus et singulis sententiis, censuris et poenis, a iure vel ab homine quomodolibet per eos incursis, ad effectum gratiae absolvendi et absolutos fore censendi; ac omnia et singula beneficia ecclesiastica, cum cura et sine cura, saecularia et ordinum quorumcumque regularia, etiam ex quibusvis dispensationibus apostolicis obtenta et expectata, ac in quibus eis quomodolibet ius competit, quaecumque, quotcumque et qualiacumque sint, eorumque fructuum, reddituum et proventuum veros annuos valores ac huiusmodi dispensationum tenores et pensionum, quas percepient et percipient, quantitates in litteris tuis expressis habendi.

Necnon quibusvis personis, etiam ecclesiasticis, saecularibus et regularibus, ut bona immo[439]bilia ecclesiarum, monasteriorum, dignitatum, personatum, prioratum, administrationum et officiorum aliorumque beneficiorum ecclesiasticorum, tam saecularium, quam quorumvis ordinum regularium, quae obtinent seu obtinebunt, usque ad summam seu annum valorem quinque ducatorum, permutare, vendere et ad tempus etiam longum locare, in pheudum [sic] et emphitheusim, seu censem et afflictum concedere, ac alias alienare valeant, concedendi. Et iam factas venditiones, permutations, locationes et alienationes et contractus quoscumque, etiam cum supplicatione defectuum, tam iuris quam facti, cum evidenti ecclesiarum, monasteriorum et beneficiorum ecclesiasticorum, ad quae pertinent, utilitate, confirmandi.

Et personis quibuslibet ecclesias, monasteria et domos, etiam ordinum mendicantium, et beneficia ecclesiastica quaecumque de novo fundare et delere aut collapsa reparare volentibus, et illa in locis ad id honestis ac commodis, etiam sine consensu locorum, ubi id fieri contigerit, ordinariorum, si ne alicuius praeiudicio fundari, dotare et reparare; et quod in huiusmodi fundatione licita et honesta onera pro tempore illo obtinentibus imponere valeant, reservatis eis et eorum successoribus iure patronatus et praesentandi

personas idoneas ad illa dum vacabunt, licentiam concedendi et illa, sine aliquius praeiudicio, exigendi et conferendi.

Necnon tempus praefixum executoribus ultimarum voluntatum ad illas [exequendas] prorogandi, easque in alios pios usus convertendi; et cum quibusvis personis in dictis ducatis et dominiis constitutis, hinc inde quarto simplici vel multiplici ac tertio et quarto simul consanguinitatis vel affinitatis gradibus de contracto et contrahendo, et quocumque alio impedimento pudicitiae, honestatis, iustitiae impeditis, inter se matrimonialiter copulari; et cum his, qui per adulterium se polluisserent, dum tamen in mortem praedefuncti coniugis quicquam machinati non fuerint, et invicem matrimonialiter copulati et contractis per eas seu contrahendis scienter vel ignoranter matrimoniis, cum absolutione a censuris et poenis, quas etiam scienter contrahendo incurrisserent, remanere possent, prolem exinde susceptam et suscipiendum decernendo et enunciando legitimam.

Necnon cum quinquaginta personis quorumcumque ordinum, non tamen mendicantium, professoribus, ut quaecumque duo, cum cura vel sine cura, per eorundem ordinum respective professores obtineri solita; necnon cum quinquaginta ecclesiasticis [440] saecularibus, ut quaecumque duo curata, seu alias invicem incompatibilia saecularia, aut cum uno ex eis, seu sine illis, unum cum cura vel sine cura, cuiusvis ordinis regulare; necnon quaecumque duo alia similia simplicia aut dissimilia, sub uno et eodem tecto, unius et eiusdem etiam cathedralis seu metropolitanae vel alterius ecclesiae consistentia, alias tamen se invicem et cum praedictis compatibilibus competentia beneficia ecclesiastica, etiamsi alterum sub eodem tecto consistentium, cum cura aut canonicatus et praebendae, et tam illud, quam incompatibilia saecularia, parochiales ecclesiae vel earum perpetuae vicariae aut dignitates, etiam maiores et principales, personatus, administrationes et officia, etiam curata et electiva, in cathedralibus, metropolitanis et collegiatis ecclesiis, seu talia mixtum; regularia vero beneficia huiusmodi, prioratus, praepositurae, praepositatus dignitates, etiam conventuales, personatus, administrationes vel officia, etiam claustralium ac curata et electiva, similiter fuerint, recipere, et insimul saecularia, videlicet saecularibus in titulum, regularia vero, videlicet ipsis regularibus, quod regulares maluerint, etiam in titulum; reliquum vero regulare beneficia huiusmodi saecularibus vel regularibus in commendam, quoad vixerint, vel ad tempus de quo tibi videbitur, retinere, ita quod commendandi beneficii supportatis oneribus, de residuis illius fructibus, redditibus et proventibus disponere et ordinare, sicuti illud in titulum pro tempore obtinentes, de illo disponere potuerunt, seu etiam debuerunt, alienatione tamen quorumcumque bonorum immobilium et precisorum mobilium dicti commendandi beneficii eis penitus interdicta.

Ac cum pacientibus natalium quoscumque, sive aetatis in illorum vigesimo tertio anno vel circa constitutis, vel membrorum, etiam oculi, non tamen cavitatis, et ex quo talis non sit deformitas, quod ex ea scandalum in populo

generetur, defectus, ut ipsi et quicumque alii saeculares et quorumvis ordinum regulares ad omnes, etiam sacros et presbiteratus ordines, etiam a quocumque antistite, gratiam et communionem dictae sedis habente, etiam extra tempora a iure statuta, se promoveri, alias rite facere, ac quaecumque, quotcumque et qualiacumque, cum cura et sine cura, se invicem compacientia, etiam, ut praefertur, qualificata beneficia ecclesiastica, si eis alias canonicę conferantur, aut ipsi elegantur, praesententur, vel alias assumantur ad illa et instituantur [441] in eis, recipere et insimul, quoad vixerint, retinere, cum clausula permutandi et commendae cedendi totiens quotiens; ac quascumque pensiones annuas et fructuum, reddituum et proventuum beneficiorum ecclesiasticorum reservationes eis pro tempore fiendas, percipere et levare libere et liceat possint; eisdemque pro tempore obtinendi beneficia ecclesiastica curata, seu alias sacros et presbiteratus ordines huiusmodi, tam de iure quam statuto fundationis vel alias requirentia, ut ratione illorum usque ad septennium, a fine anni eis a iure praefixi computandum, ad aliquem ex sacris ordinibus huiusmodi, dummodo infra primum biennium dicti septennii ad subdiaconatus ordinem promoti fuerint, se promoveri minime teneantur, nec ad id a quoquam quavis auctoritate inviti valeant coarctari, dispensandi; et taliter vel alias dispensatis septennium vel biennium seu quodcumque aliud tempus, etiam iteratis vicibus prorogandi.

Ac eosdem illegitime natos, bastardos, spurios et alias quoscumque defectum natalium patientes legitimandi et ad primaeva eorum iura et honores restituendi, et quascumque illegitimitatis maculas, etiam quoad honores et dignitates, tam ecclesiasticas quam saeculares, et arma deferendi, ac in quibuscumque bonis parentum, seu alias consanguineorum suorum, sine tamen alicuius praeiudicio, succedendi, abstergendi; et quod ipsi cum quibus super hoc per nos vel sedem praedictam aut te praesentium vigore, ut praefertur, seu alias quomodolibet dispensatum fuerit in quibusvis litteris apostolicis, gratiam seu iustitiam aut mixtim concernentibus, de defectu huiusmodi mentionem facere minime teneantur, nec propterea de surreptionis vitio aut intentionis defectu ullo modo argui possint vel debeant.

Necnon rectoribus parochialium ecclesiarum et aliorum beneficiorum ecclesiasticorum curatorum, graduatis aut nobilibus quoscumque parochianos eorum utriusque sexus ab omnibus et singulis eorum peccatis et criminibus, in casibus, in quibus ordinarii locorum de iure vel consuetudine aut alias absolvere possent, et in illis, quae sedi praedictae reservata non fuerint, absolventi.

Et vota quaecumque per eos pro tempore emissa, praeterquam eidem sedi praedictae reservata, ut in alia pietatis opera commutare valeant; ac quibusvis, etiam ecclesiasticis personis, ut horas canonicas et officium divinum, secundum usum, ritum et consuetudinem Romanae Ecclesiae, soli aut cum uno vel duobus sociis dicere et recitare; ac quibusvis nobilibus presbiteris et graduatis, ut liceat eis habere altare portatile cum debitiss reverentia et ho-

nore, super quo in locis ad hoc congruentibus et honestis, etiam ante diem et in locis ecclesiastico interdicto auctoritate ordinaria suppositis, in sua et domesticorum suorum [442] praesentia, sine iuris alieni praeiudicio, possint facere celebrare.

Ac quibusvis personis ecclesiasticis, non tamen regularibus, [ut] de bonis suis, etiam undecumque, licite tamen, acquisitis, testari valeant, iuxta formam quinterni cancellariae; ipsisque et regularibus de consensu superiorum, et quibuscumque aliis personis, ut confessorem idoneum, seu confessores idoneos eligere possint, qui eos et eorum quemlibet, etiam in casibus Apostolicae Sedi reservatis, semel in vita et in mortis articulo, alias totiens quotiens, etiam iuxta formam in quinterno cancellariae annotatam, absolvere possint; ac etiam [ut] ad quinquennium, iuxta formam paenitentiariae dari solitam, et tempore interdicti, missas et alia divina officia audire illisque interesse valeant, dummodo causam non dederint interdicto; quodque singulis quadragesimalibus et aliis anni diebus et temporibus, quibus esus carnium, butiri, ovorum et aliorum lacticiniorum est prohibitus, butiro, ovis caseo et tempore necessitatis, de utriusque medici consilio, carnibus utendi, vescendi et fruendi.

Necnon quod unam, duas vel tres ecclesias, seu unum, duo vel tria alia civitatum seu locorum, in quibus petentes stationes moram trahere etiam pro tempore contigerit et quae duxerint semel vel pluries eligendi, eisdem quadragesimalibus et aliis anni diebus et temporibus, quibus stationes in Urbe et extra eius muros celebrantur, visitando, omnes et singulas indulgentias et peccatorum remissiones, quas visitantes singulas dictae Urbis et extra eam existentes ecclesias, pro stationibus huiusmodi consequendis visitari solitas, consequuntur, consequi.

Necnon quibuscumque religiosis, ut de eorum ordine ad parem vel strictiorem ordinem, petita ab eorum superiore licentia, licet non obtenta, se transferre; vel si alias etiam ad alium latiorem ordinem translati fuerint, ut in eis remanere et nova loca recipere valeant, eadem auctoritate licentiam et facultatem concedendi pariter et indulgendi; ac vota quaecumque per quascumque personas terrarum et dominiorum praedictorum emissas, liminum Apostolorum Petri et Pauli, sancti Iacobi in Compostella et ultramarinae [peregrinationis] ac ingressus religionis et perpetuae continentiae votis dumtaxat exceptis, in alia pietatis opera commutandi.

Necnon quaecumque iuramenta ad effectum agendi, etiam in iudicio, et experiendi, vel etiam simpliciter, si tibi videbitur expedire, dummodo alicui exinde maximum non fit periculum seu praeiudicium, dicta auctoritate relaxandi; ac quascumque personas, tam ecclesiasticas quam saeculares, quae periurii reatum incurrisse, ab eo absolvendi et ad priores honores, statum et famam restituendi et plenarie reintegrandi, omnemque inhabilitatis et infamiae maculam [443] sive notam, etiamsi aliqui forsitan beneficia ecclesiastica curata vel alias incompatibilia post et contra constitutionem faelicis

recordationis Ioannis papae vigesimi secundi, quae incipit "Execrabilis"⁷⁵, aut si alia beneficia, quae presbiteratus vel alium ordinem requirent, si ad ordines huiusmodi promoti non fuerint, vel quacumque alia de causa, etiam si postea beneficia ipsa detinuerint et detineant, fructus exinde indebet percipiendo, praemissorum occasione per eos contractam, absolvendi, dictaque beneficia eis, facta tamen de fructibus per eos male perceptis debita compensatione pro camera praedicta, de novo conferendi.

Et quoscumque, qui in clericos presbiterosque, non tamen pontificali dignitate praeditos, etiam ad membra mutilationem, seu sanguinis effusionem et mortem, manus violentas temere inieciissent, seu arma et alia prohibita ad infideles detulissent, seu etiam deferri fecissent; et illos, qui per saltum aut ante legitimam aetatem vel tacito natalium seu quocumque alio defectu, vel ad fictum titulum, seu aliqua alia de causa irregularitatis crimine illaqueati, aut a non suo ordinario, sive extra tempus a iure statutum, ad dictos ordines se promoveri fecissent; necnon quoscumque religiosos quorūcumque ordinum, qui ob sui habitus non delationem vel alias reatum apostasiae incurrisse; ac illos etiam beneficia ecclesiastica obtinentes et in dictis ordinibus constitutos, qui horas canonicas et divinum officium recitare omisissent ac debito tempore non recitassent et inadvertenter dixissent, cuiuscumque status, gradus, ordinis et conditionis fuerint, ab excessibus et obmissionibus huiusmodi ac excommunicationis aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis, quas propterea iuxta sacrorum canonum et ordinum eorum regularia instituta incurrisserint, absolvendi.

Omnemque inhabilitatis et suspensionis, etiam occasione cuiuscumque irregularitatis, quomodolibet, praeterquam ratione homicidii voluntarii aut bigamiae, contractae, absolvendi.

Et cum eis et qui ad latiorem ordinem de facto translati fuerint, [ut] remanere et in sic susceptis ordinibus, etiam in altaris ministerio, ministrare, et per eos obtenta beneficia retinere, ac quaecumque, quotcumque et qualiacumque invicem, ut praefertur, etiam quomodocumque qualificata beneficia ecclesiastica, si sibi alias canonice conferantur, recipere; non promoti vero ad dictos ordines alias rite se promoveri facere, libere et licite valeant, dispensandi.

Necnon visitantibus quascumque ecclesias saeculares vel regulares, ac etiam ad illarum fabricas, seu pro conservatione instaurationeque earundem, in quinque festivitatibus dumtaxat, necnon pro redemptione captivorum totiens quotiens manus porrigitibus adiutrices, decem [444] annos et totidem quadragenas, vel infra dictum vel aliud tempus, de quo tibi videbitur, de iniunctis eis poenitentiis misericorditer in Domino relaxandi.

Necnon omnibus et singulis christifidelibus huiusmodi, vere poenitentiibus et confessis, seu verum confitendi propositum habentibus, qui in Lithuania-

⁷⁵ Bulla edita 19 XI 1318; cfr. Ioannis papae XXII, *Extravagantes*, tit. III: *De praebendis et dignitatibus*.

niae seu Moskoviae ducatis huiusmodi quattuor missis vel earum alteri, per te vel alium, ubi tibi videbitur, celebrandis interfuerint, plenariam omnium peccatorum suorum remissionem et indulgentiam concedendi; omniaque et singula, quae maior poenitentiarius noster de Urbe, etiam de speciali et expresso mandato nostro et sedis praedictae, tam vigore sui officii, quam facultatum sibi per Romanos Pontifices, etiam predecessores nostros ac sedem praedictam concessarum, ac ex consuetudine hactenus observata, quomodolibet facere potest, et aliis etiam cum omnimoda legati de latere facultate, exercendi, faciendi, mandandi, ordinandi, declarandi et decernandi per te vel alium, seu alios, auctoritate apostolica praedicta, tenore praesentium facultatem concedimus.

Non obstantibus defectibus, tam iuris quam facti, omnibus et singulis, quos pro expressis habentes, eadem auctoritate supplemus, et aliis praemissis ac Lateranensis, Viennensis, Pictaviensis aliorumque conciliorum⁷⁶, necnon bonae memoriae Bonifacii papae octavi, per quem concessiones percipiendi fructus in absentia huiusmodi sine praefinitione temporis fieri ac etiam nova loca mendicantium recipi ac iam erecta mutari prohibetur⁷⁷, ac etiam de una et duabus dictis in concilio generali edita, ac (^dHonorii⁷⁸ et Romanorum pontificum^d), praedecessorum nostrorum, et aliis apostolicis ac in provincialibus et sinodalibus conciliis, generalibus et specialibus, per nos et sedem praedictam pro tempore factis constitutionibus et ordinationibus, statutis quoque et consuetudinibus et ordinationibus, statutis quoque et consuetudinibus ecclesiarum, monasteriorum, universitatum, collegiorum, civitatum necnon congregationum et ordinum quorumcumque, iuramento, confirmatione apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, etiam et de illis servandis et non impetrandis litteris apostolicis, aut ab alio, vel aliis, impetratis, seu alias quomodolibet concessis; non utendo personis, quibus indulsum de fructibus percipiendis in absentia, et aliis praemissis huiusmodi concessum fuerit, praestitissent hactenus, vel in posterum forsan praestare contigerit iuramentum; necnon quibusvis privilegiis et indulgentiis, etiam in favorem edificii Basilicae Principis Apostolorum de Urbe ac cruciatae, generalibus vel specialibus, quae in praemissis obstarent quovis modo, quorumcumque tenorum existant, per quae praesentibus non expressa [445] vel totaliter non inserta, effectus eorum impediri valeat quomodolibet vel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda sit in nostris litteris mentio specialis, quae quoad hoc cuiquam nullatenus volumus suffragari, et quibus omnibus ac fundationibus quibuscumque, prout expediterit secundum rei et causae exigentiam, opportune valeas derogare.

⁷⁶ Agitur de dispositionibus conciliorum generalium Lateranensis III (1179) et Viennensis (1311), necnon celebris synodi provincialis Pictaviensis, a. 1100 celebratae, quae multa decreta ad disciplinam cleri spectantia edidit.

⁷⁷ Cfr. *Librum Sextum Decretalium* Bonifacii VIII (1294-1303), a. 1294 editum.

⁷⁸ Agitur sine dubio de Honorio III (1216-1227), cuius *Compilatio Quinta Decretalium* omnes has normas continet.

Quodque si aliqui super provisionibus sibi faciendis de huiusmodi vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus speciales vel generales dictae sedis vel legatorum eius litteras impetrarint, etiamsi per eas ad inhibitio- nem, reservationem et decretum vel alias quomodolibet sit processum, qui- bus omnibus personae, quibus per te de beneficiis praedictis providebitur, in illorum assecutione anteferantur, sed nullum per hoc eis quoad assecutio- nem beneficiorum aliorum volumus praeiudicium generari, sed si locorum ordi- nariis ac collatoribus et collatricibus, vel quibusvis aliis, communiter vel divisim ab eadem sit sede indultum, quod ad receptionem vel provisionem alicuius minime teneantur et ad id compelli, aut quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint, quodque de huiusmodi vel aliis beneficiis eccl- esiasticis ad eorum collationem, provisionem, praesentationem, seu quamvis aliam dispositionem, coniunctim vel separatim, spectantibus, nulli valeat provideri, seu commenda fieri, per littaras apostolicas, non facientes plenam et expressam nominationem ac de verbo ad verbum de induito huiusmodi mentionem, et qualibet alia dictae sedis indulgentia generali vel speciali, cuiuscumque tenoris existat, per quam praesentibus non expressam vel tota- liter non insertam, effectus huiusmodi gratiae impediri valeat quomodolibet aut differri, et de qua cuiusque toto tenore habenda sit in nostris litteris mentio specialis.

Volumus autem et dicta apostolica auctoritate decernimus, quod singu- lae concessiones et facultates per te concedendae, absque insertione praesen- tium litterarum tibi concessarum huiusmodi, valeant, et eis, quibus illas te concedere contigerit, suffragentur in omnibus et per omnia, ac si in singulis litteris gratiarum per te faciendarum facultates tibi concessae huiusmodi de verbo ad verbum insertae fuissent.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominicae millesimo quingentesimo decimo nono, Kalendis Novembbris, pontificatus no- stri anno septimo⁷⁹.

Registrata in Camera apostolica Baltasar de Piscia

Albergatus⁸⁰

⁷⁹ Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo primo, die Veneris, vi- cesima prima mensis Iunii, auscultata et collacionata per me Albertum Ia- cobi de Cruschevo, clericum Gneznensis dioecesis, sacra apostolica auctorita- te notarium publicum, et concordat cum originali bulla de verbo ad verbum,

⁸⁰ Extensio harum facultatum pro regno Poloniae data erat Zachariae Ferreri 7 VII 1520 (cfr. infra, N. 28), rege Sigismundo postulante (cfr. Wojtyska ANP I, p 343).

⁸⁰ Vianesius Albergati († 1532), Bononiensis, protonotarius apostolicus, scriptor litterarum secre- tarum, collector denarii S. Petri in regno Hispaniae a. 1520-1522.

de quo praesentibus fidem facio. Praesentibus ven.libus dominis Alberto Jęszykowskij, plebano in Lowycz et Mathia Perzynski, canonico Unijeyoviensi et notario dicti Legati^{e)}.

a) <i>Reg. Vat.: Mascoviae, reg. AGAD: Mazoviae.</i>	d-d) <i>Reg. Vat. et reg. AGAD: Honorii tertii, Ro-</i>
b) <i>In textu: accolittj.</i>	<i>manorum pontificum,</i>
c, c-c) <i>Adscriptum in margine.</i>	e-e) <i>Manu eiusdem Alberti Iacobi de Krusze-</i>
	<i>wo.</i>

N. 12.

Leo X, pontifex maximus
Ioanni de Tedaldis

Romae, 2 XI 1519.

Commitit ei, consanguineo suo, linguam ac peritiam rerum Polonicarum callenti, ut una cum Z. Ferreri in Polonię se conferat, ac - si regi ita visum fuerit - nuntium istum in Moscoviam praebeat, magni ducis Basiliī assensum pro illa missione petiturus vel saltem ad pacem cum rege Poloniae ineundam adhortaturus, quibus expletis recta Romam redeat, rationem peractorum redditurus.

Cop. coaevae: Kraków, BJ, ms. 6548 p. 692-693.

Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 210v-211r.

Ed.: Działyński AT V, p. 187-188 (ex codice olim Rogalinensi).

Dilekte fili, salutem et apostolicam benedictionem.

Ex instructione, quam venerabili fratri Zachariae, episcopo Gardiensi, ad char.mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem illustrem, nuntio et oratori nostro, fieri et cuius copiam tibi dari mandavimus, apertissime intelliges, quid apud eundem regem fieri et cum eo tractari velimus⁸¹. Tu igitur, qui nationum illarum linguam calles et locorum peritiam tenes multiplique rerum experientia polles⁸², iuxta prudentiam dexteritatemque tibi a Domino concessam, dicto Zachariae, episcopo et nuntio, fidei consilio et opera assistes; amboque simul curabitis, ut desideria nostra eum, quem speramus, iuvante Domino, sortiantur effectum.

Postquam igitur apud eundem regem commissa vobis diligenter executi fueritis, ipsique regi visum fuerit, ut ad ducem Moschoviae, eius animi explorandi causa, te conferas, tu cum benedictione nostra iter suscipes et ad dic-

⁸¹Cfr. N. 9.

⁸²Vide Introductionem, p. VII.

tum ducem proficisceris. Quo cum perveneris, ipsum debita cum reverentia et humanitate alloqueris, nobisque de sancto eius orthodoxam fidem agnoscendi ac debitam nobis et huic Sanctae Sedi oboedientiam praestandi et cum dicto Sigismundo rege perpetuam pacem faciendi proposito relatum fuisse dices, nosque propterea eidem Zachariae, episcopo et nuntio, mandasse, ut si tali animo sit praeditus, ad eum se transferat eique nostram ac dicti regis mentem declararet⁸³. Si ergo ipsum ducem circa praemissa bene dispositum esse ac dictum episcopum et nuntium libenter audire velle cognoveris, ab eo requires, ut de sufficienti salvo conductu veniendi, standi ac redeundi ipsi eiusque necessariae comitiae provideat. [693] Quodsi praefatum ducem ad veram Christi fidem agnoscendam oboedientiamque nobis et dictae Sedi Apostolicae praestandam minime inclinatum esse, nec ab aliquo persuaderi posse intelliges, nihilominus efficere curabis, ut cum dilecto Sigismundo rege inducias, quas idem rex optaverit, et de quibus speciale tibi commissionem dederit, ineat. Quibus initis et peractis, redditum ad nos parabis, interimque nos de omnibus et singulis praemissis certiores reddere non praetermittes. Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die secunda Novembris, [anno Domini] M^oDXIX^o, pontificatus nostri anno septimo.

N. 13.

Leo X, pontifex maximus
Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro

Romae, 7 XI 1519.

Certiorem eum facit Zachariam Ferreri et Ioannem de Tedaldi solius pacis componenda gratia in illas partes missos esse et nihil contra eum agere in commissis habere.

Reg.: Berlin, GStAPK, XX, StA Königsberg, Ostpr. Fol. 43 f. 158v-159r.
 - Ed.: Joachim PHA II, p. 261 (cum omissionibus).

Dilecto filio, nobili viro Alberto, magno Prussiae magistro ordinis
 Teutonicorum

Leo papa X

Dilekte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quod ven.lem fratrem Zachariam, eum Gardiensem, et dilectum filium Iohannem de Thedal-

⁸³ Cfr. instructionem Ferrerii, ut supra, N. 9.

dis, nunccios [sic] nostros, ut ex aliis nostris intelliges⁸⁴, ad partes istas mittimus, in causa est, quod persuasum est nobis id plurimum commodi, rerum tranquillitati ac paci expedire. Ne autem aliqua apud te suspicio oriatur (id enim nonnulli fere arbitrantur, quod te inscio mittuntur, quod nonnullos plurimumque te forte convenient), scire te volumus nihil illos contra te aut tuos acturos esse (sic enim illis expresse mandavimus), sed laboraturos tamen, ut quicquid de consensu parcium fieri poterit, controversiae et simultates istae concorditer et amice componant. Datum Romae, apud [159r] Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die VII Novembbris MDXVIII, pontificatus nostri anno septimo.

N. 14.

**Erasmus Ciołek, episcopus Plocensis
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 25 I 1520.

Varia, quae de lite regis cum ordine Theutonico apud pontificem egit, communicat et expeditius epistularum commercium postulat, ne res Polonicae detrimentum in curia Romana capiant. Describit controversiam suam cum N. a Schönberg coram pontifice habitam de eius erga Cruciferos propensione et illorum causae apud Sedem Apostolicam promotione ac ne Z. Ferreri et I. de Tedaldis in Polonię nuntii mittantur, una cum Martino Rembiewski, agente archiepiscopi Łaski, conspiratione. Refert ea, quae I. L. Decius et I. Oporowski ipsi rettulerunt de istius Rembiewski machinationibus et quomodo is Venetiis a prosequendo in Polonię itinere nuntios deterrere conatus sit. Notum facit, quomodo nuntii isti Venetiis honorifice sint excepti et quomodo ipse eos docuerit, ne primarias causas illorum missionis senatui Veneto aperirent. Sperare se dicit illos ad 2 II 1520 ad regem per venturos esse, eosque ipsi commendat.

Cop. coaevae: Kraków, BJ, ms. 6548 p. 575-592;
Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 149v-154v.

Cop. XIX saec.: Kórnik, BPAN, ms. 224 f. 122v-132r.
- Ed.: Działyński AT V, p. 149-154.

[Gratias agit pro 4 epistulis, quas Iodocus Ludovicus Decius die 3 I 1520 Romam attulit, quae rumores de exercitus Polonici a Tartaris, Moscis et Ordine Theutonico expugnatione dissipaverunt. Notum facit, quomodo ipse causam

⁸⁴ Agi videtur de litteris commendatitiis, cfr. supra, N. 5. Die praeterita, 6 XI 1519, pontifex emanavit aliud breve ad Albertum, quo sub pena excommunicationis illi mandat, ut visitationem et reformationem ordinis Theutonicorum incipiat (ed. Joachim PHA II, p. 260-261).

Pruthenicam pontifici, tam inter ludum scaenicum, quam postea exposuerit, Leone X gesta regis approbante]. Addebat praeterea sua Sanctitas, quod ex tempore nuntios suos ad v.ram Maiestatem miserit, optimam in eis spem reponendo, quod omnes has discordias complanare debeant. Et plura ad rem hanc. [577] Expectabitur hic in horas novum aliquod, quem tandem finem cum his fratribus v.ra Maiestas constituet. Ego vero talem cuperem, ut plantata nova vinea, fidis et operosis agricolis eam collocet, qui alium fructum afferent⁸⁵. Sic prudentissimi illius Ferdinandi, Hispaniarum regis, vestigis infinitetur, qui similibus magistris abolitis, ut nulla eorum amplius remaneret memoria, in se et successores omnes suos, perpetuum transtulit magisterium⁸⁶. Super quo nuper scripsi v.rae Maiestati de principio huius mensis per postam ill.mae ducissae⁸⁷, ad quae me refero. Hoc unum repetere volui, ut quam primum hic de progressu actionis istius⁸⁸ significetur. Primi enim motus in talibus optimam partem amplecti solent, dum ipsi⁸⁹ pro parte sua nihil negligunt.

[De expeditione bullae confirmationis Pacis Toruniensis anni 1466 iam se mensibus Iulio et Augusto scripsisse affirmat, et ex eo, quod pecunia non fuit ad tempus adportata, dilationem negotii accusat. Desiderat novas instructiones quoad aliqua eiusdem tractatus pacis capitula et clausulas, quas pontifex et protector ordinis, card. Julianus de Medicis, reformare velint. Proponit celebriorem, sumptuosiorem tamen, viam epistulas transmittendi per mensarios, qua iam misit] brevia illa ad salvandum Iubiluem in regno⁹⁰, et nuper [579] breve possessionis episcopatus Vilnensis⁹¹, pridie etiam fasciculum de finali expeditione nuntiorum papae et exitu ipsorum, [nam] quae huc per viam banci in quattuordecim diebus afferuntur, per alios missa vix in quadraginta diebus ad manus meas pervenient.

[Iterum petit, ut] [580] informatio illa de capitulois reformandis sine ulla dilatione hoc transmittatur, aut si forte novi aliqui tractatus et conclusiones cum magistro intervenerint. Ipse enim per germanos suos, quos hic tenet⁹², et fratrem Nicolaum Schemberk⁹³, qui totus est pro eo, vigilat in rebus suis et qualibet fere hebdomada mittit suos ad curiam, aut scribit multa fingendo, querelis variis intermixtis. Quibus omnibus pro possibilitate resisto. Sum

⁸⁵ Paraphrasis parabolae apud Matth. 21, 33-41.

⁸⁶ A. 1482 Ferdinandus, dictus Catholicus, incorporavit Coronae Regni Hispaniae ordinem militarem S. Iacobi de Calatrava, fundatum a. 1158 pro debellandis Mahometanis, ac sibi et suis successoribus titulum et officium magni istius ordinis magistri reservavit.

⁸⁷ Scilicet Isabellae de Aragona Sforza († 1524), ducissae Barii, matris reginae Bonae. Litterae haec Erasmi non inveniuntur.

⁸⁸ Conflictus bellicus Sigismundi I cum Ordine Theutonico, coepitus est exeunte Decembre 1519, cfr. Biskup WP, p. 90.

⁸⁹ Scilicet Cruciferi.

⁹⁰ Registrum bullae, datae de hac re 12 I 1520, invenitur in AV, Reg. Vat. 1200 f. 335r-336r.

⁹¹ Quem adeptus est Ioannes e ducibus Lithuaniae, filius naturalis regis Sigismundi, qui iam 23 IX 1519 provisionem illius episcopatus in consistorio obtinuit, cfr. Korzeniowski AR, p. 82.

⁹² Ioannem Albertum et Gumbertum, de quibus cfr. supra, N. 9.

⁹³ Schönberg, cfr. N. 1.

enim saepius illic, ubi dicti fratres magistri intrare non possunt, et datur tempus liberum ista confutandi.

Ausus est idem frater Nicolaus, quod secretius dictum sit, in fine Aprilis praeteriti mihi dicere: noluit rex vester concordare^{a)} cum magistro, videbitis quae ista aestate fient, et tunc libenter concordaretis, sed iam non erit modus. Ad quae bene sibi fuit responsum, quamvis tunc parum considerare poteram, ad quid prophetiam hanc referret. Sciebam enim pacem aliquot annorum per eum constitutam inter Maiestatem vestram et magistrum⁹⁴, et ideo nihil ante hoc scribere visum fuit. Nuper vero, dum venit huc novum in fine Novembbris, quod v.ra Maiestas pararet exercitum validum contra magistrum, de quo hic mira praedicabant, vidi fratrem eundem in camera papae^{b)} stantem, depresso vultu et cogitabundum. Qui postea ad me accessit et inquirebat de preeparatione eadem, et quod iam v.ra Maiestas de Cracovia exivisset⁹⁵, quae multis rationibus reprobabat. Repetii ego dicta illa sua prima et quod in aestate praeterita bene provisum fuit, tam Moscorum insultibus, qui in Lithuania pulsi et fusi sunt, quam Tartarorum praedationibus, qui etiam a finibus regni retrocedere coacti fuerunt; et quod haec omnia ex magistri suggestione facta sunt, prout ipse praedixerat. Coram quo satis exprobratum [581] est, quod talia incitamenta infidelium contra principem christianum non bene liceant tanto praelato, religioso crucesignato, qui alias ex debito professionis suae teneretur contra infideles arma sumere.

Quem etiam tunc quaesivi, si superesset modus regi nostro ad resistendum tot magistri insolentiis, iam enim aestas transiit. Subiratus fuit ipse admodum et damnabat temerarie v.rae Maiestatis transitum, et quod tota Germania ordini assistere deberet. Ad quae etiam bene replicatum fuit, repetita illa avi sui victoria, qua Germanos et ordinem hunc simul bene castigaverat⁹⁶. Dixi etiam de foedere pacis, quod^{c)} ipse inter v.ram Maiestatem et magistrum ad aliquod^{d)} annos constituerat⁹⁷, an ita facere licuisse, qui tunc nuntium suae Sanctitatis gessit? Magister vero, fide fracta, omnia quae inimicum attinebant non omisit, captivando, obruncando et universis iniuriis afficiendo subditos regios. Et nunc, peditatu multorum millium ex Germania collecto, terras regias aggredi voluit, nisi duces Pomeraniae⁹⁸ et alii boni vicini regni impedivissent. Licuitne amplius Maiestati regiae ista tollerare?

Inceperat vociferare monachus. Et tunc vocabatur ad cardinalem suum⁹⁹. Pontifex vero, me advocato, quaesivit de omnibus, quae cum fratre Nicolao

⁹⁴ 23 I 1519 Schönberg obtinuit Cracoviae a rege Sigismundo promissionem tantum ineundarum biennalium indutiarum, cfr. Biskup PZK, p. 549.

⁹⁵ Rex reliquit Cracoviam 16 XI 1519 et 2 XII Toruniam advenit, cfr. Gąsiorowski, p. 262.

⁹⁶ Insignis Victoria prope Grunwald (Tannenberg), 15 VII 1410 a rege Vladislao Jagellone, Sigismundi I avo, de ordine Theutonico reportata.

⁹⁷ Cfr. supra, annotationem 94.

⁹⁸ Boguslaus X († 1523) eiusque filius Georgius I († 1531), qui ne exercitus, conductus ex Germania a Theodorico, fratre Nicolai a Schönberg, per Pomeraniam transiret obsistebant, cfr. Biskup PZK, p. 590.

⁹⁹ Iulium de Medicis († 1534), Leonis X ex fratre nepotem, postea (ab a. 1523) summum pontificem Clementem VII?

contulisse. Notabat enim gestus utriusque subiratos. Ubi tunc Sanctitati suae singula magis abunde explicaveram. In fine frater Nicolaus non aliter quam pro hoste reputatur. Et ita ego pontifici persuasi, ut dicta sua contra Maiestatem v.ram ita semper accipiat, ut unius de religione magistri, apud quem duos germanos suos habet¹⁰⁰, et quod ista causa fuerit, quare v.ra Maiestas nunquam de eo confidere poterat. Plurimum sibi displicet, quod illi nuntii, eo contempto, ad v.ram Maiestatem missi sunt. In quo ipse [582] multa nectebat impedimenta simul cum nostris.

[Desribit, quomodo, se iam iter Neapolim parante pro residua dotis regiae Bonae medietate recuperanda, advenerit mgr Tuliszkowski cum litteris regiis, quibus ipsi committebatur, ut extensionem bullae indulgentiarum iubilei ad Lithuaniae quam primum obtineret. Huius ergo rei perficiendae causa bis se pontificem adiisse omniaque pericula, quae dicto ducatui a Tartaris et Turcis imminent, ipsi exposuisse et bullam tandem impetravisse scribit, quam praesentibus adiunctam mittit, petens ut parochi serio moneantur, ne torpidi sint in ea publicanda. Notum facit se bullam provisionis episcopatus Camenecensis pro Laurentio Międzyleski obtinere non potuisse, deficiente pecunia pro expensarum solutione; item id, quod in mandatis habuit, ut I. Zambocki et F. Czuryło de praebenda Cracoviensi concordare studeant, nihil valuisse et litem iudicialiter in Rota Romana decerni debere; se etiam omnia, quae potuerit fecisse, ne duo conventus ordinis Praedicatorum a provincia Polona in Theutonicam transferrentur].

[588] Meminit iterum v.ra Maiestas in calce litterarum suarum per Iodocum¹⁰¹ allatarum, quod nuntii Sanctitatis^{e)} suae ad v.ram Maiestatem designati hucusque non comparent et ut exactam operam adhibeam pro celeriori eorundem expeditione. Quamvis ab illa hora, qua primas litteras suas in ea materia^{f)} suscepī¹⁰², nunquam destiti facere diligentias debitas, prout ad fidum servitorem v.rae Maiestatis pertinebat. Etiam ex aliis meis plane intellexit, quae impedimenta circa hoc^{g)} habuerim et per quos, ut primo designatus episcopus, tot periculis deterritus (quae sibi nostri praedicabant), provinciam hanc eundi repudiaverit¹⁰³, cum magna certe indignitate mea, aut potius istius, cuius personam hic repreaesento.

Postquam tamen venit huc novum istud de magistri tumultuatione et quod dominia v.rae Maiestatis cum valida manu fuisset ingressus, revera die ac nocte nihil aliud agebam, tum cum pontifice, tum cum domino Medices et Cibo, qui plura apud Sanctitatem suam possunt¹⁰⁴, solum ut hi nuntii celebrius fuissent expediti. Neque credet v.ra Maiestas, quibus verbis cum Sancti-

¹⁰⁰ Nicolaus a Schönberg habuit apud cruciferos 4 fratres, Theodoricum, Ioannem, Antonium et Ioannem Iuniorem, ex quibus Theodorus († 1525) fuit campiductor et consiliarius principalis magni magistri Alberti, cfr. Joachim-Hubatsch RHD, I/3 passim.

¹⁰¹ Iodocus Ludovicus Decius († 1545), Severini Boner nepos, secretarius regius.

¹⁰² Epistula haec non invenitur.

¹⁰³ Fuit is Petrus Flores, epus Castelli Maris, cfr. supra, N. 2.

¹⁰⁴ Cardinales Iulius de Medicis et Innocentius Cybo († 1550), Leonis X ex sorore nepos.

tate Domini Nostri certaverim, aut [589] potius contenderim, ut interdum ad indignationem usque tam benignum et humanissimum dominum conducere oportuerit. Quae dilationes omnes malignitate Martini Rambieski¹⁰⁵ per fratrem Nicolaum nectebantur, ut nunc clarus post suum hinc discessum exploratus sum, qui cum eo saepius erat in consultationibus secretis. Dumque ego nuper inquirerem fratrem Nicolaum, quid cum eo egisset, dixit illum negotia sola archiepiscopi¹⁰⁶ curare. Et Iodocus huc veniens retulit, quo modo idem Martinus multa dixerit cum eo Venetiis de eisdem nuntiis missis, quod male factum esset, et quod frater Nicolaus saepius eum interrogaverit, si est regia voluntas, ut pontifex nuntios mitteret, quos orator cum tanta diligentia sollicitat mittendos¹⁰⁷. Et plura in rem hanc. Unde facile notari potest, quae cum eodem fratre hic egisset. Quam primum nuntii exiverunt ex Urbe, exivit et ipse, et Bononiae forte insequutus est ipsos. Quibus continue ista, quae hic Romae solebat, praedicabat, sine ulla consideratione domini et patriae suae, quemadmodum hi retulerunt, qui Romanum venientes habuerunt eos obvios et aliquot diebus cum ipsis commorati sunt.

Scribit praeterea ad me d.nus Oporowski¹⁰⁸ ex Venetiis de 26 Decembris, quod idem Martinus et sui complices tantum mali de regno coram eisdem nuntiis dixerunt¹⁰⁹ super difficultate itinerum et periculis variis, et quod fratri Nicolao unico eungi plus pro expensis papa providerat, quam illis ambo bus in tanta comitiva, et quod nullam provisionem a Maiestate v.ra expectare deberent; ac plura ad hunc effectum; et quod ille episcopus tot malis relationibus et irritamentis ita fuerit perculsus et concitatus, ut redire Romanum ex Venetiis proposuerit, nisi fuissest tanta constantia alterius collegae¹¹⁰, qui regnum ante viderat et scit, qua humanitate et beneficentia v.ra Maiestas oratores tractare solet. [590] Cui neque dominus Oporowski, neque alii viri boni quidquam in contrarium persuadere poterant, omnino redire voluit, si domini militis longa de regno experientia et integerrima mens non^{a)} profuisset. Scribit tamen dominus Oporowski, quod pessime contentus et pene desperatus idem episcopus iter continuat.

Quae omnia ex eodem domino Oporowski plenius v.ra Maiestas accipiet. Sciet enim et ea singula ad latum referre, quae per tales nebulones Romae in

¹⁰⁵ Martinus Rembiewski († 1528), aepi Ioannis Łaski ex sorore nepos, "cortesanus" Romanus, pro visione pontificia canonicus Cracoviensis, postea cancellarius Gnesnensis.

¹⁰⁶ Ioannis Łaski.

¹⁰⁷ De hac re scribebat Nicolaus a Schönberg fratri suo Theodorico, Florentia 28 IX 1519, per se non stare, ut ipse in Poloniam et Moscoviam mittatur, scire se regem velle alium. "Ich vorsehe mich Bestliche heyligkeyt werde in kurcz und nicht uff eure ader meine anregunge ymandt schicken in diesem handel in Polen und Preussen, och in die Muscka schicken, und solchem befel nach werden sich di pardt an meinen radt wol wissen czu handeln. Doch sage ich alle wege, das fride mit verlost besser ist den krig mit czweifel des gewinst. In summa ich wolde wartlich m. g. h. und euch gerne dinen, so vormag es ich doch worlich nicht". Joachim PHA II, p. 257-258

¹⁰⁸ Verisimiliter Ioannes Oporowski († 1540), castellanus Brestensis.

¹⁰⁹ Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis advenerunt Venetias die 22 XII 1519, ibique aliquot diebus commorati sunt, cfr. Sanudo XXVIII, col. 134.

¹¹⁰ Scilicet Ioannis de Tedaldis.

displacentia v.rae Maiestatis acta sunt, et fide oculata ostendet. Profecto si alterum adhuc episcopum a transitu deterruisset, et is Romam ex Venetiis rediisset, quae levitas ad primam illam accrescere debuit, V.ra Maiestas optime considerare potest, et deberet merito tantos excessus castigare, ut alii hic a displacentiis similibus abstineant. Defert secum multa contra servitores Maiestatis v.rae, corruptionibus et clandestinis expeditionibus extorta, ut maioris sui mandatis pareat¹¹¹. Cui Maiestas v.ra, pro tot excessibus iusta indignatione palam ostensa, posset deinde servitores suos evincere modis, quos ante descripsi; et ista etiam diversione, ut ius conferendi praebendum Cracoviensem et parochiale in Proschovicze variet (quae semper saeculari licent)¹¹² et in aliud conferat, dum ipsi iura Maiestatis v.rae et servitorum suorum ita pessundant in dies. Et nisi insolentia haec radicitus illuc extirpetur unde ortum habet, frustra erit hic talibus medelam quaerere, ut nuper in aliis litteris memineram. Sed vereor, quod v.ra Maiestas plus intercessores attendet, quam suam aut suorum iniuriam, et alii ad similia vel peiora animabuntur.

Venerunt Venetas nuntii ipsi aliquot diebus ante festa Natalitia¹¹³, ubi per senatores verbis honorifice fuerunt excepti et in palatio ducis Ferrariae collocati ac omnibus liberaliter provisi. In festo Sancti Stephani¹¹⁴ [591] haberunt audientiam apud ducem¹¹⁵. Et ille episcopus in oratione sua, quam a pontifice ad senatum habuit, dum meminisset avisamenti regis Dacie super devotione proposita Moscoviae ducis, qua ad unionem Sanctae Romanae Ecclesiae venire cupit¹¹⁶, subito dux ipse et plures primores de consilio pro magna laetitia ad lachrimas uberes proruperunt. Ita enim per me informati sunt, ut hanc primam causam suae missionis praedicarent, secundam de beati Kazimiri verificandis miraculis, qui brevi cathalogo sanctorum adscribendus foret, ut per ista aliae duae commissiones, de concordia Mosci cum v.ra Maiestate et tandem magistri, cautius celari possent¹¹⁷. Et eam hic famam per totam Urbem spargere curavi, ut etiam in medio congregationis cardinalium, de Iulio super hac missione factae, inter articulos propositos videre potuit v.ra Maiestas¹¹⁸, quos ante cum litteris per Vithinie¹¹⁹ miseram. Multum enim indecorum visum fuit eam nudam causam texere transitus ipsorum, ut solum ad concordiam v.rae Maiestatis cum Mosco et magistro mit-

¹¹¹ Rembiewski res primatis Ioannis Łaski, qui Erasco Ciołek invitus erat, Romae curabat.

¹¹² Rembiewski haec beneficia, quae non laicis, sed Academiae Cracoviensis professoribus reservata erant, contra legem obtinebat.

¹¹³ Cfr. supra, notam 109.

¹¹⁴ 26 XII 1519.

¹¹⁵ Leonardus Loredan, dux (doge) Venetiarum a. 1501-1521.

¹¹⁶ Cfr. instructionem Ferrerio datam (N. 9).

¹¹⁷ Concordat hoc - excepta exaggeratione - cum eo, quod de ista audientia scribit Sanudo (XXVIII, col. 134).

¹¹⁸ Cfr. N. 2.

¹¹⁹ Ioannes Wityński, domesticus Erasmi Ciołek, postea (1535) "cortesanus" Romae, cfr. Pociecha AT XVII, p. 366.

ti debuissent. Ideo coram illo senatu duas tantum causas primarias suae missionis explicarunt. Et ita in publica audientia coram Maiestate v.ra facturi sunt, nisi forte v.ra Maiestas consultius crediderit, ut aliter isthic fiat. In quo per fidum aliquem eos praemoneri faciat, cuius votis parebunt¹²⁰.

Pransi fuerunt illa eadem die ad ducem cum magna celebritate et honorifica v.rae Maiestatis memoria. In die Sancti Iohannis¹²¹ legatus apostolicus, qui illic est¹²², eos similiter cum multis senatoribus splendide, ut scribunt, tractavit. Unde in Magistrum¹²³ altera die post Innocentium¹²⁴ traiecerunt, iter coeptum continuari. Credo ego, quod apud Maiestatem v.ram pro festo Purificationis¹²⁵ constituentur. Et istae tunc etiam advolare possunt. Comisi enim [592] celerrime eas deferri propter gratiam iubilei Lithuaniae, ut ante Quadragesimam publicetur et die Cinerum¹²⁶ incipiat faeliciter. Quos [nuntios] iterum gratiae Maiestatis v.rae enixius commendo, ut malignitas susurronum, qui eis pessima praedicabant, per effectus contrarios benignitatis et munificentiae suae solitae confundatur. Revera ambo viri boni sunt et recti, quorum servitio poterit uti v.ra Maiestas confidenter. [*Cras Neapolim proficiscetur*]. Romae, Mercurii, XXV Ianuarii, anno Domini M.D.XX.

a) *Adscriptum in margine.*

b) *Adscriptum supra unum verbum penitus expunctum.*

c) *Adscriptum supra, pro expuncto: quem*

d) *Correctum ex: aliquos*

e) *In ms.: M.tis*

f) *In ms.: Matheria*

g) *Repetitum.*

N. 15.

Zachariae Ferreri

ad Sigismundum I, Poloniae regem, oratio

Toruniae, 20 II 1520.

Exaltat personam et opera Leonis X papae, qui ab initio sui pontificatus pacificare et coadunare omnes christianos principes adversus Selimum, Turcarum imperatorem, conatur, indictis precibus et quinquennalibus initis inter eos induitiis. Exhortatur igitur regem, missus ex proposito pro hac re a pontifice, ut et ipse pacem cum Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro, componat, memor affinitatis vinculorum suaequae maioris potentiae ac stragum, quae innoxios afficiunt; sin minus, saltem arma suspendat, donec pontifex modum

¹²⁰ Cfr. N. 15.

¹²¹ 27 XII.

¹²² Altobellus Averoldi (1468-1531), epus Polensis ab a. 1497, nuntius Venetiis a. 1517-1523.

¹²³ Mestre, oppidum in continente, ad Venetas vertens.

¹²⁴ 30 XII.

¹²⁵ 2 II. Re vera advenerunt Toruniam 18 II 1520.

¹²⁶ A. 1520 feria quarta cinerum cecidit in diem 22 Februarii. Cfr. infra, annotationem 185.

pacis ineundae inveniat. Notum etiam facit pontificem sibi imposuisse, ut processum canonisationis beati Casimiri conficeret Romamque transmitteret; se-cretiora seorsim dicturus.

Redactio prima (originalis):

Or.: (duplicatum): Berlin, GSAPK, XX, OBA n. 23217 f. 1r-6r (cfr. infra, N. 20). In f. 6v eadem manu inscriptio: "Ill.mo Principi et Domino Alberto, ex marchionibus Brandenburgensibus, magno Prusiae magistro, Domino excellentissimo", quae repetitur etiam in obvolucro a parte, sigillum Ferrerii habente.

Redactio secunda (posterior):

- Ed. coeva:** Ferreri VBC f. [C8r-D6v].
 - **Cop. coaevae:** Kraków, BJ, ms. 6548 p. 699-707;
 Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 215r-220v.
 - **Cop. posteriores:** Kraków, BCz, ms. 262 p. 5-18;
 Kórnik, BPAN, ms. 223 p. 9-19.
 - **Ed.:** Działyński AT V 191-197 (cum mendis).

Rev.di in Christo patris et domini domini Zachariae Ferrerii, Vincentini, pontificis Gardiensis, Ss.mi Domini Nostri, domini Leonis, divina providentia papae X^{mi}, praelati domestici et referendarii, necnon ad ser.mum regem Poloniae oratoris, oratio habita Toruniae in Pruscia ad eundem regem, quod bellum in christianum principem intermittat et contra religionis hostes arma sumat. X Calendas Martias M.D.XX^a.

DUM EXCOGITO et mecum animo volvo, Sigismunde Rex ser.me, qualem modo principem allocuturus sim, propono mihi sublimium tuarum virtutum fastigia, excaelsas [sic] dotes, quibus te omnipotens Author prae caeteris excellentius decoravit. Pono ante oculos hanc tuam pene divinam maiestatem, formamque praesentissimam, magnitudinem animi tui, consilii gravitatem, rerum experientiam, amplitudinem, munificantiam, iustitiae cultum, providentiam in te summam, religionem maximam, quae passim circumferuntur et circumquaque praedicantur. Recenseo quoque vetustissimam illam sanctissimamque familiam tuam Casimiriam, quae veluti quoddam singulare praecipuumque munus ^{b-a} Summo Opifice ^{b)} mortalibus concessa est; quo fit, ut clarissimum conspectum [1v] tuum regiamque praesentiam non modo non magnopere speculari, verum etiam non satis admirari possim. Non minus etiam mecum pensito, quo dicendi genere te alloquar, an illa rhetorices facundia, quae sensum auresque demulcit, an illa oratoria virtute, quae mentem potius animumque oblectat, excitat et impellit. Videorque mihi, qui non tantum christianam religionem, sed et apostolicam perfectionem ut pontifex profiteor, satius imitari vas illud electionis, beatissimum Apostolum, qui ad Corinthios scribens inquiebat: Veni ad vos non in sublimitate sermonis, neque in persuasilibus humanae sapientiae verbis, sed in virtu-

te Dei et Spiritu¹²⁷. Habeant humanae sectatores eloquentiae quos imitentur: Demosthenem, Ciceronem, Sallustium; habeo ego sacerdos Christum, habeo divos Apostolos, habeo sacros Ecclesiae doctores et mei ordinis pontifices celebratissimos. Loquar ergo non ut rhetor, sed uti pontificem decet, uti decet sacerdotem, uti decet Dei ministrum.

Non latet tuam Maiestatem, Rex potentissime, exploratumque est apud omnes, septimum iam emersisse annum, quo seminatis dudum inter christianos principes dissidiis, tota ferme Europa atrocissimis bellis vehementissime concutiebatur et estuabat. Fervebat Italia, ardebat Germania, flagrabat [2r] Hispania, Gallia fluctuabat, Anglia excandescebat¹²⁸. Unde et (quod fari doleo) tanta christiani sanguinis effusio sequuta est, ut recte Davidicum illud memorari posset: Effuderunt sanguinem eorum tamquam aquam in circuitu Hierusalem (id est militantis Ecclesiae), et non erat qui sepeliret¹²⁹. Aeterna Dei sapientia, quae iuxta sacrum eloquium, attingens a fine usque ad finem fortiter, disponit demum omnia suaviter¹³⁰, non permittensque, iuxta eundem Apostolum, nos tentari supra id, quod sufferre possimus¹³¹, facit cum tentatione proventum, ut possimus sustinere, cupiens tot cladibus, tot calamitatibus christianorum benigne occurrere, Ioannem Medicem, Leonem decimum appellatum, non labe aliqua, non vi, non arte, non astu, non humano ingenio, sed sola Sancti Spiritus gratia ad summum pontificatus apicem de tot millibus hominum unum delegit¹³², qui veluti angelus pacis fluctuantem Ecclesiam et Christi cymbam pacaret, velutique salutaris medicus languescenti diu christiana reipublicae opportunum medicamen adhiberet. Quod et beatissimus antistes, inito mox pontificatu, omni studio, omni solertia, omni sagacitate efficere curavit [2v], prout et effect.

Tertius annus nunc agitur, quo Selim, Turcharum imperator et christiani nominis acerrimus hostis, quasi gladius quidam cervicibus christianorum imminere videbatur¹³³. Animadvertens sanctissimus pontifex ad tantum existium compescendum nullum efficacius superesse remedium, quam divinum in primis praesidium implorare, sanctissimas ad coelum tollens manus, ieiunia, ad Deum Optimum Maximum supplicationes pontificibus, sacerdotibus, senatui populoque Romano preecepit, easque deprecationes, quas litanias vocant, frequentari mandavit, inter quas ipsem et nudatis etiam pedibus per almam Urbem incedere non est dignatus¹³⁴. Et ne humanam quoque ope-

¹²⁷ 1 Cor. 2, 2 et 4.

¹²⁸ Belli meminit regis Galliae Venetorumque adversus Leonem X, imperatorem Maximilianum I et omnes ferme principes Europae occidentalis, medio anno 1513 flagrantis.

¹²⁹ Ps. 78, 3.

¹³⁰ Sap. 8, 1.

¹³¹ 1 Cor. 10, 13.

¹³² Leo X electus est pontifex maximus die 11 III 1513.

¹³³ Selim I, submissis sibi Arabicis principatibus Syriae, Palestinae atque Aegypti (1516-1517), Europam iterum invadere cogitabat.

¹³⁴ Romae istae precatioes diebus 12-14 III 1518 sollemniter fiebant, cfr. Pastor SP IV/1, p. 148-149.

ram parvipendere videretur, complures, quum pontificii tum cardinei ordinis, patres celeberrimos ad varios christianorum principes, ad varias nationes oppido expedivit, quo, si quae inter eos simultates forte exoriri timebantur, ad eas sive iure, sive armis decidendas, quinquennale intervallum interpone-return, intermissoque omni bello, communes christianorum vires communis-que potentia in communem religionis hostem, conciliatis animis, converte-rentur, necessarius ad id colligeretur nummus, generalisque contra impium tyrannum [3r] expeditio (quam cruciatam vocant) ubilibet vulgaretur¹³⁵. Quod et pro sua maxima integritate facile obtinuit^{c)}. Posuit enim pacem fi-nes Ecclesiae¹³⁶ et dulci illam tranquillitate potiri fecit. Iam pace fruitur Ita-lia, iam quiescit Germania, Gallia, Hispania, Anglia, in totoque christiano-rum ambitu iucunda arridet concordia.

Unus superest, de quo cum christiano principe¹³⁷ congressus expavesce-batur, tu scilicet, Rex amplissime, quem quum ipse Romanus pontifex ad eas intermittendi belli quinquennales inducias capescendas crebris epistolis dudum exhortari^{d)} non destiterit¹³⁸, noluit quoque praetermittere, quin et nuntiis et oratoribus paterne inviseret et salutaret, ad idque faciendum plu-rium suaderet et hortaretur^{e)}. Quod ita accurate mandavit, ut etiam non sine lacrimis, pro boni pastoris offitio, quum abscederemus, id nobis creber-ri me repetierit: Pacem, aiebat atque iterabat sanctissimus antistes, quum postremum ad te accedendi ab eo mandatum habuissemus sacrosque de mo-re oscularemur pedes, pacem, quam Christus, Deus et Legifer noster, nobis suo testamento legavit, char.mo filio nostro Sigismundo, Poloniae regi illus-tri, commissam facite; ad pacem cum christiano principe perquirendam nos-tro iussu^{f)} animate; utque illam, quam de ipsius [3v] comprobata religione haec Sancta Sedes, cui praesidemus, spem iam dudum concepit, nequaquam irritamque efficere velit, nostro nomine dicitote. Sed quoniam interea, dum ad tuam Maiestatem noster ab Urbe parabatur accessus, ignaro pontifice, ignaris nobis, id quod verebamur evenit¹³⁹, si primum ad illud quinquennale intervallum amplectendum te enixe rogare oportebat, nunc, quandoquidem malum incoepit magisque ac magis quotidie invalescit, non tantum enixe, non modo enixius, verum etiam enixissime praecari et supra humanum mo-dum interpellare necesse est.

Divus itaque Leo, pontifex maximus, qui Dei et Domini nostri Jesu Chri-sti vices gerit in terris, cui datae sunt claves super [portas] coelestis atrii ac summae faelicitatis¹⁴⁰, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit¹⁴¹, cuius pedibus^{g)} omnia inferiora subiecit Deus, a suo pontificio solio nos ad te,

¹³⁵ Cfr. *supra*, N. 10.

¹³⁶ Paraphrasis Ps. 147, 3.

¹³⁷ Scilicet cum Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro.

¹³⁸ Cfr. *praesertim litteras ad regem*, 28 III et 23 V 1519 datas (AV, Arm. 44, ms. 5 f. 168r, 230r-v).

¹³⁹ Bellum scilicet cum magistro Prussiae, exeunte Decembri 1519 inchoatum.

¹⁴⁰ Paraphrasis in Matth. 16, 19.

¹⁴¹ Apoc. 3, 7.

Princeps religiosissime, destinavit, postquam paternos complexus ac aeternam salutem, te sanctissimum faelicissimumque exoptans, ut a christiani sanguinis effusione tuos milites abstinere iubeas et eam, quae christianum principem decet, concordiam amplectaris, postulat, efflagitat^{h)} rogatque (pro sua benignitate maxima) ac praecatur. Nec propterea ab iustissimo pontifice tibi forte persuasum arbitreris, [4r] ut honestum tui decorum, aequum, commodum ac tui regni iura postponas, quae (sicuti is, qui tibi supra modum afficitur) augere potius sua auctoritate decerneret, sed ut eam, quae iusto decori tuo, quae iuri regni tui, quae condignae indemnitati tuae conducat, sive pacem sive transactionem cum hoste ineas. Quod et ut ille non minus efficiat, omnem operam navabit pontifex, nosque pro credito nobis munere ac virili nostra nusquam neglecturi sumus. Sicuti enim, ut sanctissimo principi nostro ac sanctissimae sedi, a qua legati sumus, obtemperaremus, proque communi (ⁱ⁻cum christiano principe⁻ⁱ) et Albertum, militaris ordinis Sanctae Mariae Teutonicorum magnum et generalem magistrum ac marchionem Brandenburgensem illustrem, christianos principes, super rebus Pruthenicis pace ac concordia interponenda ac contra religionis hostes aggrediendo certamine tuam peteremus Sublimitatem, Romanae Urbis sanctitudinem spiritualesque delicias, studiorum nostrorum dulcedinem, amicorum (quibus affluebamus) iucunda commercia, quietem, patriam, agnatos, ipsaque omnia privata commoda deseruimus, hiberni temporis inclem tam, itineris prolixitatem, viarum difficultates ac pericula, coeli rigiditatem, ipsius quoque nobis insuetam^j regionis asperitatem, demum iacturas omnes omniaque incommoda nihil pendimus, sic ut dum communis paci communique benevolentiae consulatur, nequaquam imposterum defuturi sumus, quin et (ut illud apostolicum imitemur) exhibebimus corpora nostra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile [4v] obsequium nostrum¹⁴².

Quod et tanto (^k-minus difficile futurum speramus^{-k}), quod ille tibi e dulcissima sorore nepos existat^{l)}¹⁴³, tuque erga ipsum, non modo ut avunculum, sed et veluti patrem, veluti tutorem, velutique studiosissimum fautorem, te ipsum semper gesseris^m). Nec te fugiat, Rex sapientissime, adagium illud: Gloriosius longe esse facere reges et principes, quam subiicereⁿ).

Per tuum itaque regnum; per illud insigne diadema, quo regium caput tuum exornatur; per sceptrum illud, quo regia manus tua redimitur; per suavissimam prolem tuam^o), per illum beatae memoriae Cazimirum, germanum tuum pientissimum; per illam observantiam summam, qua christianam prosequeris religionem; per illum omnipotentem Opificem omnium rerum, qui te sua providentia ad regium apicem sublimavit; per eius denique aeternum Verbum et consubstantiale Filium, qui pro tua salute, Princeps optime, de summo coeli cardine descendere, carnem sumere et mortem subire dignatus

¹⁴² Rom. 12, 1.

¹⁴³ Mater Alberti erat Sophia († 1512), filia regis Casimiri Jagellonidis, a. 1479 Friderico Hohenzollern, marchioni Brandenburgensi de Ansbach, desponsata.

est, te supra id, quod dici, quod excogitari possit, rogamus, obsecramus, exoramus, obtestamur, ut pacatis iam undique christianis principibus, christiano quoque sanguini gladius tuus parcat, ignoscat, indulget et in impios catholicae unitatis inimicos convertatur^{p).} En, quod non sine vehementi fletu fari non valeo, innocuus effunditur sanguis, tremulus [5r] senex et gemebunda anus absque noxa interficiuntur, vagientes in cunabulis in sinu matrum iugulantur infantes, miserrime trucidantur matres, coram parentibus filii, coram filiis parentes interimuntur, necantur, obtruncantur. Nec parcitur generi, nec ordini, nec aetati, nec sexui. Ita in omnes, absque insontis delectu, effrenus effervet miles, debacchatur.

Eia, surge, Rex gloriosissime, accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, contra exleges Agarenos¹⁴⁴, contra perfidos haereseos aemulatores intende, prospere procede et regna; propter enim veritatem et mansuetudinem et iustitiam deducet te mirabiliter dextera tua; sagittae tuae acutae, populi sub te cadent¹⁴⁵. Haud enim parum, non modo religioni christiana, sed et tui et proprio cuiuslibet regni incremento conduceret, si iacturas, quas non multos annos citra ipsa religio passa est¹⁴⁶, tecum nostri principes (quandoque saltem) excogitarent, idque, quod ad rei privatae curam, studium apponunt, ad publicum commodum et communem gloriam adhiberent. Quod si tu, Princeps augustissime, pro tua clementia, pro tua religione (uti Romanus pontifex de te sibi pollicetur) efficies, tantum tibi accedet ad gloriam, ut nihil sublimius, nihil praestantius [5v] accedere possit. Ipse sane summus sacerdos, animo tenens assiduas pugnas, quas contra verae pietatis aemulos, qui in circuitu tuo sunt, quotidie geris, frequentissimosque triumphos ac singulares palmas, quas adeptus es, illam insuper venerationem maximam, qua Sanctam Romanam Ecclesiam observare destitisti nunquam, tanta dilectione, tanta gratia, tanta benevolentia, tanto paterno amore Maiestatem tuam complectitur, tam denique tuae summae probitati deditus est, ut magis esse non possit. Sique in ineundis cum principe christiano, nepote tuo, foedere, pace ac concordia clementissimi pontificis mentem^r amplexatus fueris, nihil sit, quod optare velis, quod et ab ipsa pontifica amplitudine facile non assequares^s.

Et quoniam, ut religioni tuoque sanctissimo voto satisfaciat pontifex, praelibatum felicis memoriae Cazimirum, germanum tuum, vitae meritis ac signorum virtute praeclarum, in sanctorum catalogum referre cupit, accuratissime mandavit, ut super eius meritis^t, integritate ac munditia glorio-sisque miraculis actitata hucusque monumenta seriose inspiciam omnesque ad id necessarias investigationes expediam¹⁴⁷, quas et scripto redactas, ad ipsum beatissimum antistitem [6r] sacrumque Sanctae Romanae Ecclesiae

¹⁴⁴ Gens beduina, quae tempore regis Saulis in deserto Syriaco vivebat, saepe cum Israelitis dimicando.

¹⁴⁵ Ps. 44, 4-6.

¹⁴⁶ Verisimiliter Hussitas in mente habet, nam Lutheri condemnatio tunc adhuc parabatur.

¹⁴⁷ Cfr. N. 2, 3, 9.

senatum, vel mecum deferam, vel transmittam. Ad quod opus tanto me ex omni corde promptiorem accingo, quanto et mirabilis magis est Deus in sanctis suis.

Haec sunt, Rex ser.me, quae Celsitudini tuae apostolico iussu significanda nobis sunt demandata. Nonnulla quidem alia fidei nostrae credita habemus, quae pro christiana reipublicae incumbentibus rebus, pontificis mandato, quum tibi iniucundum [non] erit, semotis arbitris aperiemus. Verum, si quid dicendo praetermisericordia, strenuus miles et omnium rerum non vulgari experientia praeditus collega meus (quum ipsam quoque regionis linguam optime calleat), resarciet atque supplebit. DIXI.

- a) *In omnibus textibus secundae redactionis: nono calendaris Martii MDXX.*
- b-b) *Additum in margine manu ipsius Ferreri.*
- c) *Hic sequitur in secunda redactione additum: sanctionibusque et praeceptis apostolicis ac interminationibus ecclesiasticis contra violatores stabilivit atque firmavit.*
- d) *Additum in secunda redactione: ac monere*
- e) *Sequitur in secunda redactione: et adduceret.*
- f) *Sequitur additum in secunda redactione: monet et*
- g) *Adscriptum in margine manu Ferreri.*
- h) *Sequitur additum in secunda redactione: monet, mandat*
- i-i) *In secunda redactione: et vicaria inter te*
- j) *Sequitur additum in secunda redactione: borealis ac Sarmaticae*
- k-k) *Loco huius textus in secunda redactione ponitur: magis a te faciendum est, quod cum longe impari certamen tibi sit, et eo minus, procul dubio, tibi ineundum.*
- l) *Sequitur additum in secunda redactione: a quo iniuriam ullam, armatus etiam, agnoscere vix debeas; ergaque illum, et aetate et potentia tibi admodum inferiorem*
- m) *In secunda redactione: gerere potius deceat.*
- n) *Sequitur additum in secunda redactione: Enimvero quae tibi gloria, quis decor, quae palma, si nepotem tu, avunculus et pater, debilioremque supra modum opibus et potentia hostem, tu, princeps potentissimus, incomparabili exercitu obrueris et, sicuti tibi facillimum est (ut ita dicam), in nihilum redegeris, videaris-*

que apud plerosque in ea controversia, quae iure potius, quam armis sedanda esset, viribus et non legibus uti?

- o) *Suprascriptum manu Ferreri.*
- p) *Sequitur in secunda redactione: ab eo quoque bello abstineas, a quo te et divinae et humanae rationes dehortantur.*
- r) *Sequitur in secunda redactione: iussaque ac monita paterna capescere decreveris.*
- s) *Hic sequitur in secunda redactione satis longa insertio: si vero haec lis in praesentiarum mutua vestrum reconciliatione tolli non possit, suspendatur saltem eo usque, quo a beatissimo pontifice Sanctaque Apostolica Sede, quae unicuique iustitiam exactissime ministravit semper, maturo consilio definiatur. Non enim est novum aut recens tuae regiae Sublimitati, Rex sapientissime, supremum omnium Christianorum pontificem a Deo Optimo Maximo summa sua providentia mortalibus esse concessum, non ut quiescat, sed ut vigilet ac sollicita semper et studiosissima mente, quae reipublicae nostrae conducant, ex suo sublimi fastigio speculetur. Unde Dominus ad [704] eum per Ezechiel ait: speculatorem dedi te domui Israel, audies de ore meo verbum et annuntiabis eis ex me; et per Hieremiam: ecce constitui te super gentes et super regna, ut eellas et destruas, et disperdas et dissipes, et aedifices et plantes, et Paulus, apostolicam designans sedulitatem, inquit: qui praeest in sollicitudine, et: praeter illa, quae intrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, sollicitudo om-*

nium ecclesiarum. Curarum igitur molibus angi, inquietari, sollicitari, vigilare ac nocturnas etiam custodias super gregem suum habere omni pontifici (Romano praesertim, aliorum principi) ita proprium est, ut quanto magis his exerceatur, tanto et verius pontifex existat. Sicuti enim, quod proprium est, ipsa quisque natura optare consuevit, ita et sanctissimo pontifici optabile et iucundum erit pro communi inter te et nepotem tuum, christianos principes, pace et concordia conciliandis, huius causae sarcinam sacris humeris suscipere ac pro imminentibus rei christianaे discriminibus, seposita omni requie, celestius aut solvere aut componere.

Nec maximas quantumque curas alias et sollicitudines pontificem aliquorum ab hac causa, utcumque ardua, quin non citius extricetur, deterrere, sevocare aut impedire formides, Rex invictissime, quam eiusmodi et longe maioribus inter principes enodandis quaestionibus assueverint Romani pontifices, nihilque hoc labore iucundius paeclariusque ob publicam utilitatem apud eos existimari merito possit. *[Dein longe narrat de pontificibus, qui discordias inter principes suo arbitrio dirimebant].* Pontificis igitur iudicium nec tu, Sigismunde, Rex piissime, nec Albertus, inclitus nepos tuus et magnus Prussiae magister, in hac controversia ullatenus evitare aut honeste declinare potestis, quandoquidem et ad illum causae huius cognitio pertineat, et longe maiora ac gravioris momenti christianorum principum dissidia et super regnis et Romano imperio contentiones Romani pontifices, Christi Dei ac principis nostri veri in terra vicarii, intermissio bello et suspensis armis diffinierunt, sententiamque suam pontifica maiestate et decreto roburarunt ac obfirmarunt. Nec illos

principes imitari debes, qui armis atque potentia ius sibi dicere facere conuevere, sed eos, qui pii, qui religiosi, qui christianum et innoxium sanguinem omnibus et regnis antepontentes, non tumultu bellico, non militari manu, sed iure atque sanctorum patrum decreto sive arbitrio, quod suum esse censebant perquisivere et adepti sunt, Christique veraces cultores et christianae pacis observatores constantissimos se ipsos exhibuere.

Hanc tuis excelsis virtutibus et rebus gestis, hanc tuis sublimibus preconis laudem quoque adiicere, Rex gloriosissime; hanc in te pietatem erga Deum optimum, hanc in te erga christianam tranquillitatem clementiam, hanc in te erga Romanam Ecclesiam insignem veneracionem ostendas; atque illam in te speculetur, in te admiretur, de te que concionetur et declamet christianus orbis universus. Hoc de tua augustissima probitate, sanctum, religiosum, pliumque et egregium facinus, Sigismunde, chartis inscribatur, perpetuisque annalibus commendetur ac Sigismundo, Sarmatiae regi invictissimo, nihil ad gloriam defuisse dicatur, qui omnem in re Pruthenica causam suam, ut christiano sanguini parceret, ut christianis rebus consuleret, princeps religiosissimus in arbitrium ac censorum beatissimi Leonis decimi, Romani pontificis, supplex et venerabundus reposuit, christianisque principibus omnibus, uti ea tempestate annis et aetate pater erat, ita et se eis religionis et pietatis omniumque virtutum exemplar reliquit. Quod ut facias, omnis et divina et humana ratio expostulat, nosque, Princeps optime, votis omnibus obsecramus, quum et ipse rev. mus et illustris magister hoc idem nec detrectare, nec refugere possit.

^{t)} *Suprascriptum manu Ferreri.*

N. 16.

Responsum primum,
regis nomine nuntiis pontificiis datum

[Toruniae, 21 II 1520].

Rex gratias agit summo pontifici pro iis, quae Ferreri in sua gravi oratione exposuit; omnia se cum nuntiis posteriore tempore discussurum proponit.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 3 f. 115r (n. 279).

- **Cop. coaevae:** Kraków, BJ, ms. 6548 p. 709;

Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 221r.

Ed.: Działyński AT V 197-198 (erronee unitum responso secundo, cfr. N. 17).

Sacra regia maiestas suscepit omni gratitudine et reverentia benedictionem Sanctissimi Domini Nostri, agitque et habet gratias quas potest maiores eius Sanctitati de hoc officio et cura paterna, quam gerit in se ac regnum et dominia sua, ut quae intelligens res eius maiestatis in continuo motu bellico constitutas, miserit huc v.ras Dominationes ad illas pacandas idque omne obeundum, quod opportunum et salutare maiestati suae regnoque et dominiis suis esset futurum. Maiestas sua ser.ma, uti hactenus consuevit, ita et deinceps curabit hanc (^a-illius sanctitatis^a) pietatem paternam^b) omni studio, observantia et viribus (^c-suis erga illam et eius sanctam sedem^c) perpetuo demereri.

Habet etiam eius maiestas commendatas singillatim personas v.rarum Dominationum et illis pro affectu et studio isto, quod erga maiestatem suam praeseverunt, proque his laudibus, quas eius maiestati gravi et eleganti oratione tribuerunt, gratias habet non vulgares. Cum autem (^a-Dominationes v.rae^a) lassitudinem itinerariam paulo^d) sedaverint, maiestas sua cum illis id agere et tractare dignabitur, quod ex usu rei christiana et dignitate, tam sanctissimi domini, quam eius maiestatis futurum videbitur.

^{a-a)} *Suprascriptum.*

^{b)} *Sequitur una sententia penitus expuncta.*

^{c-c)} *Suprascriptum pro expuncto: post se*

^{d)} *Sequitur expunctum verbum illegibile.*

**Responsum secundum
datum nuntiis pontificis regio nomine**

Toruniae, 14 III 1520.

Rex commendat studia et conatus pontificis de pacificandis principibus christianis, ut viribus unitis Turcas aggredi possint. Quod vero pacem cum Alberto, Prussiae magistro, attinet, asserit se ad bellum adversus eum suscipiendum coactum fuisse propter subdolas eius actiones, iniurias subditis suis illatas et cum hostibus suis conspirationes; declarat se nunc ab isto bello, quod sibi bene succedit, abstinere non posse, gratum tamen sibi esse eorum officium, quo si opus habuerit, ipsique alia eis commissa expleverint, libenter se usurum esse.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górski 3 f. 42r-43r.

Cop. coaevae: Kraków, BJ, ms. 6548 p. 711-713;

Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 221v-222v.

Ed.: Działyński AT V 198-199 (una cum N. 16).

**Responsum datum nuntiis apostolicis Thorunii
feria quarta proxima ante dominicam Laetare, quae fuit XIIIII Marcii**

Laudat summopere et probat Maiestas sua sanctissimum et maxime necessarium studium, curam et institutum illius Sanctitatis, quod omnes reges et principes christianos ad quinquennales inducias et deinde ad bellum et communem expeditionem contra Turcam suscipiendam persuadere et exhortari non desistit. Dominoque Deo gratias agit Maiestas sua, qui hanc illius Sanctitati mentem inspirare dignatus est pro vindicanda salute et bono statu rei christiana, adeo nunc ut nunquam alias magis in discrimine constitutae. Maiestas enim sua ser.ma, ut ea, quae assidue humeris suis hanc molem infidelium sustinet, nihil unquam magis desideravit, quam hoc aliquando faustissimum tempus futurum, ut omnes principes christiani unanimi consensu et coactis viribus tandem ad redimendum periclitantem reipublicae christianaे bonum statum surgerent. Verum^{a)} de hac^{b)} ipsa generali expeditione^{c)} Maiestas sua ser.ma alio tempore plenius^{d)} tractare et conferre cum v.ris Dominationibus dignabitur.

^(e)-Quod autem v.rae Dominationes nomine^{-e)} illius Sanctitatis postulant et hortantur, ut Maiestas sua ser.ma pacem iniret^{f)} et amplectetur^{(a)-cum} nepote suo, illustri d.no magistro ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum in Prussia^{-a)}, non dubitat Maiestas sua satis constare illius Sanctitati ex litteris et nuntiis^{(g)-suis}, quantas^(g) molestias et adversitates idem illustris do-

minus magister ^(h)Maiestati suae^(h) semper exhibere consuevit, premendo subditos illius vectigalibus insolitis, vadimoniis, carceribus, spoliis, grassationibus, incendiis, caedibus ac aliis variis ac indignis modis, ut illos ad defectionem ⁽ⁱ⁾ab ea⁽ⁱ⁾ cogeret. Et subinde toto tempore delectus faciebat, arma, pontes, tormenta ac alia bellica instrumenta parabat, suggillando Maiestatem suam indignis criminibus apud christianos principes ^(a)et impingendo illi haec facinora, quae ipse adversus illam patrabat, auxiliaque sibi^(a) aduersus illam^(j) comparando. [42v] Quae omnia cum usque huc patienter ferret ac dissimularet Maiestas sua, id subterfugiens, quod semper horruit, ne arma sua, quibus assidue molem infidelium sustinet, in populum christianum converteret, ille abusus hac patientia et aequanimitate Maiestatis sua, suique debiti, suae professionis ac etiam vinculi sanguinis immemor, conspiravit adversus Maiestatem suam cum eius, immo^{k)} totius christiana reipublicae hostibus^{l)} Moscis et Thartaris, et nullo illi bello indicto, eduxerat magnum militum numerum ex Germania; ipseque in procintu fuit Maiestatem suam, inopinantem et aliis bellis cum infidelibus occupatam, adoriri et subditos eius partim ad defectionem, partim etiam ad praestandum sibi liberum transitum per loca munita sollicitavit.

Quibus rebus, ingenti motu ac trepidatione in his terris Prussiae facta, coacta est Maiestas sua, posthabitis omnibus negotiis et tempore hiberno, bello minime congruo, huc cum exercitu venire, ubi longo tempore adhuc expectans, ut ille^{m)} resipisceret ac debitum suum praestaret. Illumque in sua pertinacia et hostilitate constantem videns, facere aliter non potuit, quam ut illum, quod hactenus vitavit, bello aggrederetur.

Quod coeptum Maiestati sua, Domino Deo propitio, prospere succedit. Gentes enim Maiestatis sua, quaecumque per eam terram eunt, omnia libere ferro et igni populantur, arces plerasqueⁿ⁾ et civitates ac oppida, nonnullos etiam non vulgares captivos interceperunt. Non videtur itaque Maiestati sua, ut rebus sic stantibus, arma, quae ex tam iustissimis causis sumere est coacta, ad praesens deponat. Facere enim id absque gravi suo [43r] et subditorum suorum dispendio ^(o)atque incommodo^(o) non posset, sed et hostis Maiestatis sua, ut est homo nimium confidens viribus suis, ^(a)ubi id nunc fieret^(a), crederet se timeri occasionemque sumeret suam libidinem deinceps saevius atrociusque explendi. Grata est tamen plurimum Maiestati suae haec cura et studium v.rarum Dominationum, quod obtulerunt, et curabit id illis omni favore et benevolentia sua regia semper referre.

Quia vero Sanctissimus Dominus Noster^{p)} commisit v.ris Dominationibus nonnulla etiam alia negotia curare et agere in magno ducatu Lituaniae, censet et postulat Maiestas sua, ut v.rae Dominationes interea temporis illic proficiscantur et munus sibi iniunctum diligenter obeant. Ubi autem^{r)} postea videbitur esse opus tractatibus aliquibus cum ipso d.no magistro, tum demum Maiestas sua id v.ris Dominationibus declarabit.

- a, a-a) *Adscriptum in margine.*
- b) *Sequitur expunctum: tamen*
- c) *Sequitur expunctum: alio*
- d) *Sequitur expunctum: et liberius*
- e-e) *Suprascriptum pro deleto: Verum quod*
- f) *Suprascriptum pro expuncto: signaret*
- g-g) *Suprascriptum pro expuncto: Maiesta-*
tis suaे, quos
- h-h) *Suprascriptum pro expuncto: illi*
- i-i) *Suprascriptum pro expuncto: a Maies-*
tatesua
- j) *Sequuntur expuncta duo verba illegibi-*
lia.
- k) *Suprascriptum pro expuncto: quod*
- l) *Sequitur expunctum: Turcis*
- m) *Sequitur expunctum verbum illegibile.*
- n) *Suprascriptum pro expuncto: munitas*
- o-o) *Adscriptum supra.*
- p) *Sequitur expunctum: committi*
- r) *Suprascriptum pro expuncto: vero*

N. 18.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Leoni X, pontifici maximo**

[Toruniae, post 14 III 1520].

*Gratum se esse scribit pro eo, quod ipse nuntios suos ad se miserit, qui ae-
quanimitatis suaे testes esse possint. Non putat tamen consultum esse, ut in
Moscoviam se conferant. Petit, ut facultates, quas Ferreri pro Lithuania et Mo-
scovia obtinet, etiam ad regnum Poloniae extendat.*

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 132v-133v.

Cop. coaeva: AGAD, Sucha, ms. 22/32 p. 444-445.

Ed.: Działyński AT V 240.

*[Commendat Petrum Tomicki ad episcopatum Posnaniensem, post obitum
Ioannis Lubrański vacantem]. Caeterum ago immensas gratias v.rae Sancti-
tati, quod ad ea tractanda, quae rebus meis expedient, mittere huc ad me di-
gnata est suos oratores, quos aliquantis per adhuc retinebo, donec hi tumul-
tus, quibus detineor, sedabuntur, ut illi testes fiant apud Sanctitatem^{a)} ves-
tram, tum gestorum, tum etiam aequanimitatis meae¹⁴⁸. Nam quod ad pro-
fectionem in Moscoviam attinet, quia res aliter se multo habet, quam sit
Sanctitati v.rae persuasum¹⁴⁹, nec decens, nec satis tutum ut illuc irent pu-
tavi. [133v] Verum supplico illi enixe, ut pro honore suo et meo, populorum-
que meorum commodo, ac etiam dignitate, concedere dignetur easdem facul-
tates rev.do d.no Zachariae, episcopo Gardiensi, ad annum dumtaxat, in reg-
no et dominiis meis Poloniae exercendas, quas illi ad ducatum Lituaniae et*

¹⁴⁸ In contentione cum Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro.

¹⁴⁹ Cfr. N. 9 (p. 16).

Moscoviae concessit¹⁵⁰. Nam illic nullius pene usus esse possunt propter multitudinem incolarum ritus Graeci et raram necessitatem eiusmodi facultatum, quae illic hominibus incumbant. Erit haec res mihi non vulgariter grata et subditis meis utilis, cum ea, quae isthinc ex Urbe aut ex Hungaria peteretur¹⁵¹, hic domi haberi possint. Quod v.ram Sanctitatem pro sua benignitate facturam non dubito. Cui me cum regno et dominiis meis ex corde commendabo, et cupio, ut sit diutissime foelix et incolumis. Datum.

a) *In textu: Serenitatem*

N. 19.

**Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis
Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro**

Toruniae, 9 IV 1520.

Notum faciunt se ad regem Poloniae destinatos esse, ut differentias inter eum et illum regem componerent; quid hac in re usque nunc fecerint significant, orationisque coram rege habitae exemplar mittunt et paratos se esse ipsum adire dicunt.

Or.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 23534 (autographum Ferrerii?); a tergo sigillum Ferrerii et inscriptio; intus (f. 2r) versio Germanica coaeva.

III.me Princeps et Domine D.ne observandissime. Commendationes plurimas.

Quum ob varia christiana religionis ardua negotia Sanctissimus Dominus Noster ad ser.mum regem Poloniae nos destinaverit, mandavit quoque inter caetera, ut differentias, quas tum mutuo habebatis, aliqua media concordia coaptare niteremur, ignarus adhuc de bello, quod hucusque increscit. Nos, cum primum ad eundem ser.mum regem concessimus, omnem operam navavimus, ut ad id eius animum infleteremus (sicuti ex oratione coram eius regia maiestate a nobis habita, quam ei transmittimus¹⁵², melius perpendet tua ill.ma Dominatio). Quotidie etiam non destitimus inter privata colloquia idem efficere et curare. Distulimusque hactenus ad eandem Dominationem tuam ill.mam propterea scribere, ut quid conclusionis ab eadem

¹⁵⁰ Cfr. supra, N. 11.

¹⁵¹ A nuntio scilicet in Hungaria residente.

¹⁵² Cfr. supra, N. 15.

maiestate super ea re habuissemus, possemus litteris explicare. At quoniam nihil adhuc resolutionis obtainere potuimus, noluimus ulterius ad scribendum immorari.

Nos maximo afficimur dolore tot clades, totque dissidiorum discrimina inter vos (non modo christianos principes, sed et praecipuos consanguineos, avunculum scilicet et nepotem) atrociter desaevire, quod et quantum Sanctissimo Domino Nostro, pro sua erga utrumque paterna dilectione, dislictum sit, tua Dominatio ill.ma coniicere potest. Optabamus eam ob rem ad eandem tuam Excellentiam proficisci, si quae sit in hoc regia mens potuisse agnoscere, ne frustra laboraremus et aliorum adhuc negotiorum ardui et pernecessarii tractatus, pro quibus et missi sumus, apud eandem maiestatem nos detinerent. Interea ab incoepitis non desistemus. Praesentes vero huic familiari nostro fideli ad eandem Dominationem tuam ill.mam dedimus, ut et per eundem ad nos, si videbitur, tuto respondere possit. Cui nos enixe commendamus et offerimus, et quae fauste valeat. Datum Toruniae, IX Aprilis M.D.XX.

Eiusdem tuae Dominationis ill.mae

addictissimi: Zach[arias] epus Gardiensis
et (^a-Ioaness Tedalldj^a), nuntii apostolici

^{a-a)}Manu Ioannis de Tedaldis.

N. 20.

**Albertus, magnus ordinis Theutonicorum magister
Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis**

S.l. , 17 IV 1520.

Notum facit se eorum litteras die 16 IV accepisse; meminit se iam de quinquennalibus indutiis olim cum Nicolao a Schönberg tractasse et, quomodo reipublicae christianaee succurrere possit, petiisse. Responsum de hac re adhuc expectat. Dicit se nullam istius belli causam deditisse. Eiusdem belli non omnino necessarii, quod christianum regem minime decere asserit, atrocitates et sacrilegia enumerat. Excusat se, quod Germanico idiomate scribat.

Min.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 23562, f. 2r-4r. In f. 5v alia manu: "Was
bebstlicher heyligkeyt, auch der churfursten und fursten botschafter an
meines gnädigen herrn von Thoren uns hingeschrieben etc. Actum am Montag
nach Quasimodo geniti im XX-ten".

Unser willig freuntlich dinst zuvor. Erwirdigster in Got Vatter, besonder lieber Her und Freundt.

Wir haben Euer Liebden schreyben, daraus wir vermercken, das dieselbig von unserm heyligsten vatter, dem babst, von wegen etlicher wichtigen sachen der heyligen criste[n]heyt zugut^{a)} zu koniglicher irlaucht von Polen abgefertigt und verordent, auch doneben in bevelich gegeben, das sich Euer Liebden bemuhen wolten, die zwittracht, so sich zwischen koniglicher irlaucht von Polen^{b)}, uns^{(a)-} und unserm orden^{-a)} erhalten, vleis^{c)} zu haben, dieselbig beyz[u]legen mit ferner anzaigung, wes sich Eur Lieb unwissent des kriegs, welicher sich bitsher erhalten, fur muhe und vleis vorwenden, domit koniglicher irlaucht gemut geandert^{d)}, wie wir dan aus der uberschickten oracion, so vor koniglicher irlaucht von Polen gescheen¹⁵³, clerliche^{e)} zu vermercken mit dieser angeheften gutwilligkeyt, das Eur Lieb teglichs in heymlichen handlungen^{f)} gesehen, solichs zu vorkomen. Derhalben Eur Lieb bitsher mit irer schrift verzogen aus ursachen, ob es deselbig was entlichs oder beschlisslichs zu schreyben het mogen.

Dieweyl aber Eur Lieb noch zur zeyt nichts in gleichem fall erlangen haben konnen^{g)}, habt uns dieselbig Eur Lieb auch nicht lenger wissen uffzuhalten mit ferner anzaigung, wes Eur Lieb in solichem bekomert, das dergleichen widerwill vor uns als cristerlichen fursten vorhanden und Eur Lieb begirig, so dieselbig was entlichs erlanget het, ^{(a)-} auch anderer gescheft halben, so dieselbig nach uns zu richten, nicht verhandelt weren worden^{-a)}, sich in aigner person zu uns zu verfugen, welchs gewesen, doch so wollen Eur Lieb in mitler zeyt von derselbigen angefangenen handlungen nicht absteen, alles inhalts, wie dann Eur Lieb schrift clerlich mitbringt, am montag nach dem sonst Quasimodo geniti¹⁵⁴ empfangen [2v] und vernomen¹⁵⁵.

Dieweyl wir nun aus solichem schreyben vermercken, wes sich dieselbig bemuhet und in solicher handlung beflissen, das wir billig Eur Lieb danckbar seindt, wolten wir^{(a)-} sampt unserm orden^{-a)} diesen Eur Lieb gehabten vleis, muhe und arbeyt dermassen widerumb gegen derselbigens^{g)}, ab den darob Eur Lieb zu empfinden, das wir solichs in kein vergessen gestelt wollen haben, sonder^{h)} nach unserm hochsten vermogen himit zu thon erbotten haben. Domit aber Eur Lieb zu empfinden, das wir uns in kainen weglk dieses unver-sennlichen krigs von koniglicher irlaucht von Polen versehen hetten, dieweyl wir uff underhandlung unsers heyligsten vatters, des babsten, der dan sein botschaft als den wirdigen, hochgelernten und gaistlichen hern, Nicklas von Schonbergk, bey uns gehabt, ^{(a)-} wie unzweifelich Eur Lieb bewust^{-a)}, mit dieser anzaigung, wes bebstlicher heyligkeyt gemut den funfjerigen stilstandt be-

153 Cfr. supra, N. 15.

154 Feria secunda, quae sequitur dominicam primam post Pascha, vocatam etiam "in Albis". Anno 1520 occurrebat die 16 Aprilis.

155 Cfr. supra, N. 19.

langent¹⁵⁶, darin wir uns auch dermassen gegen irer heyligkeyt erbotten, wie unzweifelich der gemelt her Nicklas von Schonbergk widerumb irer heyligkeyt eingebbracht, das uns bey meniglich unverkerlich in solchen auch diese wege furgeschlagen, das wir vilmer geneigt gewesen, das ihrigⁱ hilfe zu volbringen, domit der heyligen cristenheyt nutz het mogen gespurt und gefurdert werden, dan unsere aigene sach zu furdern, die wir dan in solchen das wenigst geacht. Hetten uns auch in alle wege verhofft, bestliche heyligkeyt solt uns ehe der zeyt widerumb, wes ir heyligkeyt gemut durch gemelten hern Nicklassen zu erseen gegeben haben^j, der wir dan noch teglichs gewertig¹⁵⁷.

[3r] Dieweyl aber^k bestliche heyligkeyt solche sach noch bey sich (^a-under handen^{-a}), auch koniglicher irlaucht^l wol bewust, was in solchem gehandelt und zugesagt, (^m-hetten wir uns ye verhofft, es solt dieses gesche[henen] krigs nicht vonnottnen gewesen sein^{-m}), dann wir Eur Lieb nicht zu bergen wissen, das koniglicher irlaucht in solichem, nicht wie ainem cristenlichen konignⁿ gezimen thut, diesen krieg erweckt^o, dan seine konigliche irlaucht uns kein ursach solchs zu thon angezaigt oder uffs wenigst an den orten, do es sich wol gezimbt het, beschlegt, sonder on zuschickung ainich vedtbriefs, auch derselbigen ere (^k-in keinen weg^{-k}) verwart, solichen krig angefangen, (^a-und obgleich die alten betrucklichen vertrek hierin solten bedacht oder angerurt werden, wer billig pluts uns ain zeyt zuvor d[iese] abzusagen und zuruckzugeben von notten gewest^{-a}), denselben krig auch dermassen uben und verhandeln lassen, das man das heylig hochwirdig sacrament sampt der heyligen olung bey etlichen gefangen gefunden, auch die Gots heuser und kirchen dermassen be-raubt und geplundert, zu schweigen was mitfrauen und jungkfrauen gehandelt, welichs ye^p ainem cristenlichen konig zu dulden^r (^a-und zuzusehen nicht rumlich^{-a}), sonder Durcken und heyden schult zu geben; welichs wir dan noch bits uff den heutigen tag also unverschult leiden^l und zusehen mussen. Hoffen aber, Got der almechtig werdt diese sach mit seiner gottlichen gnad mit der zeyt mildigklich abstellen. Dan wir solich furnemen (^a-in ansehung unser gerechten sach^{-a}), wo wir nicht bestlicher heyligkeyt darin verschont (^a-und vor uns wie billig gehalten^{-a}), auch der handlung, so wir irer heyligkeyt bey her Nicklas von S[chonbergk] in unser antwort gegeben, ingedenck weren gewesen, gleich so wol angesagten, alss durch koniglicher irlaucht gescheen. Aber es must uns laid sein, das wir dermassen gehandelt haben solten, alss an uns gefaren.

[3v] Welichs alles wir nicht unbillig geursacht, Eur Lieb anzuseigen^s, sonder solichs der notdurft nach in keinen wegk underlassen können. Hetten uns auch gentlich verhofft, konigliche irlaucht solt zuvorderst^a Eur Lieb^t alss dem geschickten bestlichen heyligkeyt sampt den botschaftern der cur-

¹⁵⁶ De Nicolao a Schönberg, eiusque in Prussiam missione, mensibus Novembri et Decembri 1518 peracta, vide Biskup PZK, p. 546.

¹⁵⁷ Epistula, in qua Albertus pontifici rationes suas exposuerat, est - ut videtur - ea ipsa, cuius minuta sine dato conservatur Berolini, GStAPK, XX, OBA, n. 22948. Cfr. epistulam Nicolai a Schönberg ad fratrem eius Theodoricum, 12 I 1520 datam (minuta ibidem, n. 23041).

fursten und fursten zu Thorn, besonder in solicher sach, was zu handeln, ungerumbt haben, auch in mittler zeit Eur Lieb^{u)} ankunft in das krigisch furnenen, welichs gantz uncristlich geubt, bits zu erhollung der sach^{v)} zu frid gestelt. Dieweyl aber unser menigfertig erbieten, so wir und unser Orden, (^a auch unsere vorfare^{n-a)}, ain lange zeyt her oftmals bey den hochsten heuptern der cristenheyt, auch allen andern stenden (^a-derselbigen anheimig uns zu entschayden und ortern zu lassen^{-a)} gesucht, aber bey koniglicher irlaucht von Polen nye het wollen angesehen werden, wie dan Eur Lieb ytzundt auch bezeigen thet, (^a-sonder vil lieber das erb unser liebenfrauen in der sone dan in andere weg zu erlegen begirig^{-a)}, haben Eur Lieb abzunemen, was koniglicher irlaucht grunt und meinung hierin ist, also das babstliche heyligkeyt, als das oberst haupt der cristenheyt, sampt andern stenden^{w)} solich unser gleichmessig erbieten nicht zu ortern und beyzulegen^{x)}, zutritt haben mogen. Aber nichts dester weniger, wiewol es nicht ain clainer schaden mit mordt, raub und brandt von koniglicher irlaucht von Polen in unserm landt bezeyget, erbieten wir uns nochmals, wie alle zeyt von uns gesehen und gehort, wo Eur Lieb als der geschickt bebstlicher heyligkeyt ainiche weg und mittel westen^{y)} [4r] forzuschlahen, die uns und unsern Orden erlich, vromlich, thonlich und annemlich sein mochten^{z)}. (^a-Darin wollen wir uns dermassen horen, beweisen und vernehmen lassen, das es bey Eur Lieb und menigklichen unmer weissenlich sein soll^{-a)}. Und wiewol wir aus unser treuhertzigen wolmainung, so wir ye und allewegen zu babstlicher heyligkeyt anschlegen getragen, zu diesem verderblichen schaden kommen, den wir dan babstlicher heyligkeyt zu gefallen gern leyden und dulden wollen, bitten wir Eur Lieb gantz freuntlichs vleis, dieselb wollen solichen unsern guten willen und erlitten schaden ir heyligkeyt anzaigen mit^{aa)} diesen [sic] bevelhung uns und unsren Orden mit irer vetterlichen gnad dermassen zu bedencken, damit (^{ab}-wir zu empfinden, das solicher hendel in keinen wegk bebstlicher heyligkeyt leidlich und gefellig^{ab}), wie wir dan sonder zweifel in Eur Lieb so zu thon werden. Wir hetten auch Eur Lieb soliche unser schrift gern in das^{ac)} lattein bringen lassen. Dieweyl aber Eur Lieb geschickter bot etwas ser geeylt^{ad)}, thon wir Eur Lieb soliche unser antwort in teutschen worten behendigen. Bitten derwegen, Eur Lieb wollen solichs nictes anderm dan der eyl halben beymessen. Das wolten wir Eur Lieb, die wir etc. (^a-Datum dinstags nach Quasimodo geniti 1520^{-a)}.

a, a-a) *Adscriptum in margine.*

b) *Sequitur expunctum:* und

c) *Sequitur expunctum:* furzuwech(?).

d) *Sequitur expunctum:* het

e) *Sequitur expunctum:* vernomen v

f) *Adscriptum supra pro expuncto:* per

g) *Suprascriptum pro uno verbo expuncto.*

h) *Sequitur expunctum:* solichs

i) *Lectio incerta.*

j) *Sequitur expunctum:* dan wir uns stets daruff vertrost .

k, k-k) *Adscriptum supra.*

l) *Sequitur expunctum:* wie derselbig

m-m) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu:* wir solten dises uberfals billig ueberhoben sein gewesen.

n) *Sequitur 3 verba penitus expuncta.*

o) *Adscriptum supra expuncto:* angefangen

p) *Sequitur expunctum:* nicht et 4 verba suprascripta, quae non leguntur.

q) *Sequitur expunctum:* zugehort

r) *Sequitur expunctum:* dulden

- s) *Sequitur expunctum:* durch uns dan
- t) *Sequitur expunctum:* und andern
- u) *Suprascriptum loco expuncti:* eurer
- v) *Sequitur expunctum:* angestelthaben
- w) *Sequitur expunctum:* hierin von koniglichen irlaucht
- x) *Sequitur expunctum:* machtzutrit
- y) *Sequitur expunctum:* wir haben eur vaterlichen lieb schreyben, wes sich die selbigen als die geschickten unsers heyligsten vaters des babst ytzundt bey konigliche irlaucht von Polen zuhandeln underfangen, damit diese kriegische, welche konigliche irlaucht vorhat, under entberung undernommen werden mocht, mit anzaigung uns und unser orden vorhat
- z) *Sequitur expunctum (partim in textu et partim in margine):* bitt wir eur lieb

hiermit ganz freuntlichs dinstlichs vleis, dieselb eur lieb wolten sich in solchen nochmals berichten, darob ye meniglich zu empfinden, das es an unsern teyl nicht erf[mangeln] soll, da es ye cleglich und zu erbarmen, das dieser orden des ganzen als ain spitals des ganzen adels bey der cristenheyt also ernstlich solt ausgereut und verdilgt werden, das wolten wir eur lieb, des wir freuntlichs zu dienen gewertig, uff solich ir geth[anes] schreyben nicht bergen, darin

- aa) *Sequitur expunctum:* dieser g
- ab-ab) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu:* wir unsers erlittenen schadens hinfurt widerumb ergetzen werden mochten
- ac) *Sequitur expunctum:* ladt
- ad) *Sequitur expunctum:* haben wir ime

N. 21

**Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis
Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro**

Toruniae, 2 V 1520.

Acceptis eius litteris frustra se apud regem laborasse scribunt, ut arma deponeret et litem arbitrio pontificis decidendam relinquaret; ideo novos articulos compositionis mittunt, qui tractatum Pacis Toruniensis anni 1466 in iis tantum mutant, quae ad receptionem Polonorum in ordinem nunc negandam attinent et quae obligationem mutui auxilii in casu belli ferendi tantum ad expeditiones contra infideles et schismaticos restringunt. Eius tempestivum responsum exoptant, pro indutiis 15 vel 20 dierum se laboraturos promittunt; breve Leonis X, quo ad deponenda arma et indutias ab ipso indictas observandas monetur, transmittunt et ut illi obtemperet hortantur. Adiunguntur supradicti articuli compositionis, ubi etiam de conservanda Sedis Apostolicae auctoritate agitur.

Or.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 23643 f. 4r-v. In f. 5v inscriptio et sigillum Ferrerii. In f. 1r-2r versio Germanica coaeva. In f. 3r appendix. Partim manu secretarii nuntiorum exarata, partim a vermis destructa.

Redditis nobis litteris Dominationis tuae ill.mae a tabellario nostro, recensuimus, non sine maximo dolore, quaerimonias sinistrosque casus et adversos belli turbines, quibus premitur et circumvallatur¹⁵⁸. Non potuimusque tot calamitatibus non summopere compati et ex intimo corde misereri, iterum atque iterum regias pulsare aures, compellare proceres et consiliarios ad deponendum arma, ad intermittendum bellum et ad has altercationes (habito ad quinquennales inducias¹⁵⁹ respectu) ad arbitrium Ss.mi Domini Nostri et sanctae Sedis Apostolicae, pro ipsius observantia, reducendas et diffiniendas. Quod cum fuerit negatum, proposuimus alias conditiones, quae nobis aequae honestaeque visae sunt pro qualitate temporis, et a quibus ad evitanda maiora mala et tollenda scandala de medio christiani populi, nec non ad obsequendum votis Ss.mi Domini Nostri neutra pars deberet pacto aliquo declinare, sed eas continuo et immediate complecti et acceptas habere.

Quae conditiones versantur circa conventiones illas, quae sub titulo perpetuae pacis clauduntur¹⁶⁰, moderatis tamen nonnullis ex eis, ut scilicet non suscipiantur Poloni in ordinem¹⁶¹, non dentur auxilium seu suppetiae nisi contra hostes infideles et ab unitate Sanctae Romanae Ecclesiae deviantes, et quidem sub certa limitatione, quae dictae pacis perpetuae substantiam non alterent aut immutent¹⁶². Circa quae, etsi adhuc regium non potuimus habere responsum, noluimus tamen praetermittere, quin Dominationi tuae ill.mae illa exponamus, ut citius expediamus. De quibus et ad nos scribere dignetur, vel suo nuntio, cui fidat, ore tenus quam primum animum suum declarare, quoniam hac tarditate maiora quotidie mala augentur. Sicut vero ser.mum regem, ut hac saltem honestate vincatur et mitescat, quotidie et omni hora rogamus et efficacibus persuademus rationibus, sic et tuam Dominationem precamur enixius, ut nobiscum esse et sentire dignetur, nullatenusque reluctari; quod nil aliud esset, quam rem in longum et in incertum, vel^{a)} proculdubio deteriore eventum deducere. Super quo et iucundam, gratam et celerem a tua ill.ma Dignitate expectamus responsionem. [4v] Interea laboramus, ut inducias belli aliquas, saltem XV vel XX dierum, a regia maiestate obtineamus.

Nuper accepimus a Ss.mo Domino Nostro apostolicas litteras ad nos, ad ser.mum regem et ad ill.mam Dominationem tuam, quibus nobis significan-

¹⁵⁸ Cfr. N. 20.

¹⁵⁹ Illas scilicet, quas Leo X a. 1518 indixit, cfr. supra, N. 2.

¹⁶⁰ Scilicet Pacis Toruniae a. 1466 conclusae, cuius acta edidit Weise TF, p. 265-288.

¹⁶¹ Articolo 14 Cruciferi se obligaverunt, "quod deinceps et amodo ad ordinem nostrum S. Mariae Theutonicorum... personae idoneae et ordinis capaces, eciam ex subditis quibuscumque regni Poloniae et principatuum et dominiorum eius assumantur, ita tamen quod nos, magister et commendatores, ultra medium partem de illis assumere non teneamur...", Weise TF, p. 279. De proposito huius mitigationis, quae iam a. 1512 in conventione Petricoviensi discussa erat, v. Biskup WP, p. 202-203.

¹⁶² Articulus 6: "Sumus obligati... sibi [regi Poloniae] et successoribus suis regibus et regno Poloniae contra omnes hostes et adversarios suos... assistere eosque in guerris et adversitatibus nostris potenciarum adiuvarere", Weise TF, p. 275. Cfr. Biskup WP, p. 203.

tur, ut litteris ipsis redditis, utrumque vestrum ad pacem et concordiam hortemur et celeriori via arma deponi ac quinquennales inducias eiusdem Ss.mi Domini Nostri in ea haberi veneratione et observantia, in qua et caeteri principes christiani habent, utriusque significaremus, stringeremusque rem modo breviori et acriori stimulo, ne ex hoc scandaloso principio caeteris christianis principibus intermissas dissensiones repetendi veraeque religionis hostibus contra nos temerarius audendi occasio ansaque p[re]aebeantur¹⁶³. Ad quod, sicut et praefatum ser.mum regem apostolico iussu hortati sumus, rogavimusque et monuimus, ita et Dominationem tuam ill.mam hortamur, rogamus et pro nostro officio monemus. Ad quam et litteras ipsas p[re]afati Ss.mi Domini Nostri p[re]aesenti familiari nostro fideli dedimus. Cui et nos plurimum commendamus et offerimus. Quae et faustissime valeat. Datum Toruniae, secunda Maii M.D.XX.

Eiusdem tuae ill.mae Dominationis

Addictissimi Zacharias epus Gardiensis
et ^{b)}-Ioaness Tedalldj^{b)}, Ss.mi Domini Nostri
nuntii et oratores.

Ex parte oratorum Ss.mi Domini Nostri
et illustrorum principum Germaniae¹⁶⁴, amicabilium compositorum.

Proponitur conditio olim perpetuae pacis inter inclytiae memoriae d.num Cazimirum, Poloniae regem, et rev.mum d.num Ludovicum, generalem magistrum ordinis Teutonicorum [...]^{c)} terrarum Prusiae etc, cum limitationibus infrascriptis:

Quod dominus magister generalis pro tempore existens, sive ipse ordo, non teneatur suspicere Polonos ad religionem seu militiam¹⁶⁵.

Item quod interveniat obligatio de praestando auxilio tantum contra infideles per utrasque partes¹⁶⁶.

Item quod dicta obligatio praestandi auxilii limitetur ad certum modum possibilem et non excedentem vires dicti magistri, quin etiam utriusque, iam specificetur.

¹⁶³ Litterae hae ad nuntios non inveniuntur, illae vero, ad regem 26 II 1520 datae, editae sunt a Działyński in AT V, p. 170-172; copia illarum, quae ad ducem eodem die datae sunt, conservatur in Kórnik, BPAN, ms. 223, p. 20-21 (versio Germanica Berolini, GStAPK, XX, OBA, n. 23248).

¹⁶⁴ Oratores hi apud regem Poloniae fuerunt 8 personae nomine electorum Germaniae missae: nomine scil. Alberti aepi Moguntini, Ioachimi marchionis Brandenburgensis et Friderici marchionis Saxoniae, nec non Georgii et Ioannis, ducum Saxoniae (nomina oratorum apud Biskup WP, p. 195). Omnes isti venerunt Toruniam die 9 IV 1520, cfr. Krämer, p. 27-28, vide etiam infra, N. 26.

¹⁶⁵ Cfr. supra, notam 161.

¹⁶⁶ Cfr. supra, notam 162. In isto articulo non dicebatur de obligationibus Polonorum.

Item quod altera pars sine alterius consilio contra eosdem infideles bellum [non] incipiat nec moveat¹⁶⁷.

Item quod corri[gen]tur aliqua ver[b]a, quae minus cir[cumspecte po]sita sunt contra auctoritatem a[p]ostolicam et subiec[tio]nem immediatam [...]^{c)} magistri et ordinis sub eo, scilicet ver[bu]m "promittentes", loco cuius [add]atur infrascripta v[e]rba, scilicet "tra[ct]abimus per nos, alium [ve]l alias, directe vel indirecte, tacite vel [ex]presse, quovis generis colore, arte vel inge[n]io", vel dicatur "in quantum poterimus et permittemus"¹⁶⁸.

Sexto in loco, ubi legitur quod "nullum alium, praeter summum pontificem, quam praefatum d.num Cazimirum, recognosceret superiorem etc", ponetur scilicet "in terris Prusiae"^{d)169}.

a) *Suprascriptum.*

b-b) *Manu Ioannis de Tedaldis.*

c) *Sequitur unum verbum illegibile.*

d) *Sequitur expunctum initium septimae propositionis.*

N. 22.

Albertus, magnus ordinis Theutonicorum magister Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis

S.l. , 10 V 1520.

Gratias agit pro laboribus in hoc adhibitis, ut bellum cum rege Poloniae ad finem perducatur. Breve pontificis et articulos compositionis se legisse nuntiat, asserit tamen se velle papam per oratorem vel litteras instruere, quomodo res se revera habeat, ne ipse inobedientiae accusetur et breve rebus suis deterimento sit; ad articulos compositionis quod attinet, petit, ut industias unius vel duorum mensium obtineat, quo ipse rem matrius cum consiliariis examinare possit, necnon ut liberum transitum oratoribus suis in Germaniam et Livoniam ea in causa mittendis impetrent.

¹⁶⁷ Articulo 6 dicti tractatus Cruciferi promittebant: "nec... bella aliqua contra katholicos [sic] sine praefati d.ni Kazimiri regis et successorum suorum, regum Poloniae, speciali movebimus consensu", cfr. Weise TF, p. 275.

¹⁶⁸ Articulus 16 sonabat: "... promittimus sine dolo et fraude ac onere praestiti iuramenti, quod ad nullius viventis hominis auctoritatem et potestatem, eciam quacumque dignitate praefulget papali, imperiali, regali vel ducali ... ad impetrandam praesentis pacis... in toto vel in parte, expresse, manifeste vel occulte, per se, alium vel alias quacumque personas... dissolutionem ... recurremus", cfr. Weise TF, p. 280. Postulatum Ferrerii hac in re adhuc melius explorandum est; explicatio huius et sequentis postulati, a Mariano Biskup data, non videtur esse sufficienter clara (v. Biskup MDD, p. 156, cfr. idem WP, p. 203).

¹⁶⁹ Articulus 6, pars 3 sonabat: "... nullum alium praeter summum pontificem, quam praefatum dominum Cazimirum, pro nostro capite et superiorem recognituri", cfr. Weise TF, p. 275.

^(a)-Unser freuntlich willig dinst etc. ^{-a)}

Erwirdiger in Got etc. Eur Lieb schreyben, wes sich dieselbig in mitler zeyt des nehern unsern schreybens bey koniglicher maiestat zu Polen in disen irrgen sachen, auch dem geschwinden krigischen furnemen zu handeln understanden, daraus wir disen vleys spuren, das Eur Lieb gentzlich genaigt, auch gern sehen thetten, das solcher ungebuerlicher krieg beygelegt und uff gehaben werden mocht, mit uberschickung eins bebstlichen breves, wie dan Eur Lieb dergleichen koniglicher maiestet auch eins behendigt, sampt den ausgezogen artickeln des ewigen frides, haben wir inhalts und nach der leng, auch wie sich in solchem allenthalben geburt, mit aller demut und gantz freuntlicher meynung entpfangen und verlesen¹⁷⁰.

Thun uns erstlich diser Eur Lieb gehabten muhe und arbait abermals, wiewol dieselbig noch zur zeyt bey koniglicher irlaucht nichts erheben haben mogen, gantz hochlich und freuntlich bedancken. Und nachdem wir aus dem uberschickten breve vermercken, das bebstlicher heyligkeyt diser widerwill nicht lieb, sonder anhalten und vermanen thun, uns in solchem selbst zu weysen, domit sich aus solchem vehdlichen begynnen nicht weyter plutvergissen ervolgen und begeben thu, erkennen wir uns in dem und mererm ir bebstlichen heyligkeyt zu wilfarn schuldig. Dieweyl wir aber disen uncristlichen krig nicht angefangen, sonder ye und alwegen urbutig gewest, solche gebrechen durch bebstliche heyligkeyt, romische kayserliche^{b)} maiestet, churfursten und fursten des heyligen reychs ortern und beylegen zu lassen, welchs dan noch [2] bisher bey koniglicher irlaucht wenig geacht ader angesehen ist worden, wollen wir ufs erst irer heyligkeyt solich breve durch unsere aigene botschaft oder schrift beantworten, des verhoffens, dieweyl bebstliche heyligkeyt dises handels nicht gruntlich bericht, diselb ir heyligkeyt soll ab solchem unserm gleymessigem erbieten vetterlichs und genedigs gefallen tragen, dan wir ye nicht gern hierin als der ungehorsam erfunden wolten werden, wie man dan unzweyfenlich, so dise gebrechen an tag gedeyen horen und vernemen wurdet, auch durch solch irer heyligkeyt anschlagen nicht cleinen schaden erlieden.

^(c)-Und als wir ferner^{c)} angehort und vernommen, uff was mittel und condictio[n] sich Eur Lieb etlicher artickel in dem betrengklichen vertragk begriffen, sampt den andern botschaftern zu handeln understanden, wie dan die uberraichten verzaichnus mitgebracht, setzen wir in keinen zweyfel, Eur Lieb hab aus der nehern unsern schrift genugsamlich vermarkt, das wir uns vil lieber in der sone und guete weysen und entschaiden wolten lassen, dan dises thon in andern beschwerlichen wegen zu gewarten. Dieweyl wir uns dan ye

¹⁷⁰ Cfr. supra, N. 21.

und alwegen an bebstliche heyligkeyt, romische kayserliche maiestet, churfursten und fursten des heyligen romischen reychs erbotten, was sie in solchem uns und unserm orden erlich, romlich, annemlich und auch dinstlich erfunden und gehandelt kan werden, sein wir noch desselbigen erbietens uns aller gebuer zu erzaigen.

Domit wir aber dester fugklicher zur handlung kommen mochten, auch dises und anders mit wissen und willen bebstlicher [3] heyligkeyt, der wir on mitel underwurfig, auch unsfern herrn und freunden und sonderlichen unsfern glidern des ordens, die auch zu solchem handel gehorig, die uns etwas zu weyt entsessen, on die wir auch in solchen hendeln nichts zu bewilligen wissen, underreden und beratschlahren mochten. So bitten wir Eur Lieb mit allem freuntlichem hohem vleys, dieselb wollen neben andern der koniglichen (c>wird zu Hungern und Behem-c) auch churfursten und fursten botschafter ytzundt zu Thoren beyeinander¹⁷¹, disen vleys furwenden, das solche vehde dises kriegischen furnemens ein monat ader zwen zu einem anstandt gedenyen und underhandelt werden macht; dordurch ye konigliche irlaucht zu empfinden, das wir zum handel eylen. In welcher zeyt wir uns, wie obgemelt, beratschlagen und bereden mochten, domit dise sach, durch Eur Lieb hilff und anderer unser herrn und freundt zuthun, gutlich und freuntlich mocht geortert und vertragen werden.

Darin wir uns dan dermassen erzaigen und weysen wolln lassen, das man ye zu empfinden haben soll, das der glympf an uns nicht erwinden, wie dan Eur Lieb aus irer hohen vernunft und schickligkeyt selbst zu ermessen haben, das wir manchen stilstandt (c-von baiden tailen-c) nicht wol zur handlung kommen mogen. Derhalben so wollen sich Eur Lieb nochmals diser muhe und arbait nicht bevilhen ader beschweren lassen, sonder vleys haben, solichen anstandt zu erlangen. Daran werden [4] unzweyfenlich Eur Lieb bebstlicher heyligkeyt guts gefallens erzaigen, so wolln wir solchs fur uns sampt unserm orden freuntlich und gantz gern verdinen. Bitten hirauf Eur Lieb eylende antwort. Datum donerstag nach Cantate¹⁷² 1520.

(d)-Wir bitten auch Eur Lieb mit allem freuntlichem vleis, dieselb wollen sampt der andern curfursten und fursten botschaftern handeln und erheben, so der stilstandt erlegt, das domit eingezogen werdt, das unsere botschafter zu unsfern hern und freunden, auch glidern des ordens, in Teutsche landt, desgleichen in Eifflandt¹⁷³, sicher und vehlich passiren mogen, domit die handlung dester schleuniger von stat geen mog. Das sein wir umb Eur Lieb auch freuntlich zu verdinen geneigt etc.

An bebstliche heyligkeyt geschickt^{d)}.

¹⁷¹ Praeter oratores principum Germaniae (cfr. supra, N. 21, annotationem 164), a die 4 V 1520 etiam oratores Ludovici II Iagellonidis, regis Hungariae et Bohemiae, Fridericus dux Legnicensis et Ioannes Gosztonyi, epus Lauriensis (Györ), Toruniae operam mediaticem in conciliando rege cum magistro praestabant, cfr. Krämer p. 31.

¹⁷² Feria V post quartam dominicam Paschae, i. e. 10 V 1520.

¹⁷³ Livland, Livonia.

a-a) *Adscriptum in margine alia manu.*
 b) *Sequitur expunctum: und konigliche*

c-c) *Adscriptum in margine.*
 d-d) *Alia manu.*

N. 23.

**Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis
 Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro**

Toruniae, 20 V 1520.

Notum faciunt se indutias ab ipso desideratas a rege petivisse, obtinere tamen eas, rege dolum suspicante, non potuisse. Ideo se abituros nuntiant, commendatis prius regi eius subditis, ne nimiis ex bello dispendiis afficiantur.

Or.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 23724 f. 2r (autogr. Ferrerii?). In f. 3v inscriptio et sigillum Ferrerii. In f. 1r-v versio Germanica coaeva.

Rev.me et ill.me Princeps et Domine observandissime. Commendationes plurimas.

Redditis nobis secundis litteris Dominationis tuae ill.mae¹⁷⁴ nihil prae-termisimus, quod faceret ad impetrandas a regia maiestate inducias duorum vel unius mensis. Quas tamen nullatenus impetrare valimus, quod eadem maiestas, ut nobis post multa respondit, se in incertum niti non sine gravibus impensis ex coadunato exercitu asserat, quum assensus commendatorum ordinum ad perpetuae illius pacis instaurationem in ancipiti pendeat et dubius existat, non absque suspicione, quod suppetiae militum interea a dicta Dominatione tua ill.ma in subsidium callide haberi procurentur; quod esset contra se ipsam et regiam maiestatem suis propriis stipendiis militare. Eapropter, quum iam ad componendam pacem treugamque seu transactionem ullam spem non habeamus, hinc abeundum esse existimavimus. Dolemus autem non mediocriter, quod re infecta discedere oporteat, et quod itinera nostra prolixissima ac difficilia, laboresque assidui ac sollicitudines graves et quotidianae fructum aliquem in Dominationis tuae ill.mae beneficium non pepererint. Quae omnia seriatim litteris etiam nostris explicabimus Ss.mo Domino Nostro. Verum commendavimus ex omni corde maiestati praefatae ordinem, populosque ac terras et oppida, quo minoribus,

¹⁷⁴ Cfr. N. 22.

quam fieri possit, dispendiis afficiantur, sed illa omnia, quantum fieri potest, integra conserventur. Quod eadem regia maiestas pro sua amplitudine curaturam se fore sponpondit. Caeterum si quid pro Dominatione tua ill.ma a nobis faciendum est, pollicemur nos ad eius vota obsequentissimos. Quae et faustissime valeat. Datum Toruniae, XX Maii M.D.XX.

Eiusdem Dominationis v.rae rev.mae

addictissimi Zacharias Episcopus Gardiensis
et (^aIoaness Tedalldj^a), oratores apostolici.

^{a)} *Manu propria.*

N. 24.

**Instructio nomine magni magistri Alberti
nuntiis summi pontificis ac oratoribus regis Hungariae
et electorum Germaniae data,
per Henricum de Miltitz ipsis referenda**

S.l., 21 V 1520.

Orator debet eis, coniunctim vel separatim, in memoriam revocare, quid eis eorum mandantes imposuerint et quid magister litteris suis ab eis postulaverit. Cum tamen eorum conciliatio nullum fructum attulerit, exercitusque Polonus multas atrocitates in subditos suos patrare non desistat, ideo magister, a dictis subditis requisitus, volens per se ipsum de condicionibus pacis cum rege tractare, petit ab eis, ut apud Fabianum, epum Varmensem, operam navent, quo ipse per suos amicos in curia regia degentes, praesertim per Ioannem Laski, aepum Gnesnensem, salvum conductum sibi quam primum impetrat.

Min.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 23731 f. 1r-2r. Breve summarium apud Joachim PHA II, p. 310.

Instruction an die bestlichen, konigklichen, curfursten und fursten botschafter yzundt zu Thoren versamlet, was an dieselbigen vonwegen meines gnedigen herrn, des hohemeisters, durch hern Hainrichen von Miltitz, pfleger

zu Neydenburgk¹⁷⁵, soll geworben und getragen werden. Actum am montag nach Exaudi anno XX¹⁷⁶.

Nach dem gewonlichen und geburlichen zuentbieten meines gnedigen hern, des hohemaisters, soll denselbigen semtlich oder sonderlich erzelt werden, das sie zu guter massen wol wissen, aus was ursachen sie von iren schickern in disen obligenden gebrechen zu handeln an konigliche irlaucht von Polen abgefertigt, wie sie dan denselbigen iren bevelich zum teyl meinem gnedigen hern, dem hohemaister, schriftlich angezaigt^{a)177}; wes sich auch mein gnediger her uff solichs erbotten, hetten sie unzweifelich aus den schriften meines gnedigen hern auch vernomen¹⁷⁸. Daruff^{b)} sie dan, domit diese gebrechen ain wenig gelindert werden, nichts erhalten noch erlegt hetten mogen, allein ytzt zum letzten, das etzliche artikel des betzglichen frids solten geringert und etwas gemessigt werden. Was auch sein furstliche gnade^{c)} widerumb fur antwort gegeben, und sonderlich^{d)} des stilstandts halben gebeten, des hetten sie unzweifelich numer auch gut wissens.

Dieweyl aber sein furstlichen gnade noch bits uff disen heutigen tag kain entlicher trost zukomen^{e)}, wes sich sein furstliche gnade und derselbs underthanen aus solcher underhandlung^{f)} guts versehen sollen ('g-und nichts anderst befinden dan^{g)}, das sein furstliche gnaden durch [1v] ('h-des konigs uffzugk^{h)} ye lenger ye serer von dem krigklichen her und krigsfolck mit mordt, raub und brandt beschedigt und angetast wurdt, des sich dan ye sein furstliche gnaden, dieweyl sie all und nicht die wenigsten ('i-vonwegen irerⁱ⁾ schicker des heyligen romischen reichs zu koniglicher irlaucht abgefertigt^{j)}, uber die gleichmessige erbietung ('e-sein furstliche gnaden^{e)} in kain wegg versehen het, so sein doch sein furstliche gnaden ('k-teglichs von derselbigen underthanen angelangt und ersucht^{k)}, dieweyl sie durch solche krigklich^{l)} uffhalten^{m)} von tag zu tag, wie obergemelt, ('e-nichts dester weniger^{e)} beschedigt, werden sie verursacht, uff mittell und wege zu gedencken, domit sie solchem schaden furkommen mochtenⁿ⁾.

Derhalben uff disen weg gedacht, dieweyl noch bitsher durch ('e-die botschafter^{e)} nichts fruchtbars hat konnen oder mogen bey koniglicher irlaucht erlangt werden, wiewoll disfals unzweifelich an irem vleis nicht gemangelt, das sie fur gut angesehen, meinen gnedigen her von Helspergk¹⁷⁹ ('i-durch etlich aus irem mittelⁱ⁾ ersuchen zu lassen, domit sein gnad mit rat und hilf seiner hern und freundt ('e-an koniglichem hof^{e)}, und sonderlich des hern ertzbischoffs von Genisen¹⁸⁰, die sach dohyn wolten handeln, das konigliche irl-

¹⁷⁵ Henricus a Miltitz (1475-1545), ab a. 1500 in ordine BMV Theutonicorum, 1514-1521 procurator (pfleger) Neidenburgensis (Polonice Nidzica).

¹⁷⁶ Feria secunda post sextam dominicam Paschae, quae a. 1520 fuit 21 Maii.

¹⁷⁷ Vide additamentum ad N. 21; cfr. epistulam Friderici ducis Legnicensis ad Albertum, 3 V 1520 datam, apud Krämer, p. 215-216.

¹⁷⁸ Cfr. supra, N. 21.

¹⁷⁹ Fabianus a Lossainen (circa 1470-1523), epus Varmiensis ab a. 1512 (residebat Heilsbergae).

¹⁸⁰ Ioannes Łaski, aepus Gnesnensis.

aucht, mein gnediger her, ain sicher cristlich glait, personlich zu derselbigen zu komen, geben wolt, domit sich^o) sein furstlich gnaden diser gebrechen, (ⁱwie solche vertragen mochten werdenⁱ), mit seiner koniglicher irlaucht allein hetten zu beratschlagen und zu bereden.

Dieweyl nu (^e-sein furstliche gnaden-^e) in diser obligenden not^p) durch manigfertig anhalten und ersuchen der underthanen, (ⁱ-und sonderlich durch erbarmung des armen volcks, darzu geursacht, holt sein furstlich gnadenⁱ) dieses nicht wissen zu weigern, sonder^r) solichs gleicher gestalt an meinen gnedigen hern von Helspergk durch ine, hern Hainrichen, auch bitten und werben lossen, solich glait zu erlangen vleis furzuwenden, domit diese sach [2r] in mitler zeyt dis glaits zu ainem anstandt kommen mocht. Das dan mein gnediger her, der hohemaister, ine als den botschaftern, domit sie der ursach verständigt, nicht wolt bergen, mit gnedigem begeren und gutlicher lere, sie wolten ine dits irer handlung nach nicht beschwerlich sein lassen, sonder so sie in solchen reten dem von Helsperk, desgleichen hern Hainrichen von Miltitz, hilflich und retlich sein mochten, wie mein gnediger her nicht zweifelt, (ⁱ-gantz nutzlich-ⁱ), sie wolten sich hierin dermassen erzeigen, domit solich glait erlangt und ausgebracht werden mochte, auch dasselbig dermassen helfen zuwegebringen, domit solichs seiner furstlichen gnaden nicht nachtailig aufgelegt, dann sein furstliche gnaden ye (ⁱ-und allwegen-ⁱ) des erbietens gewesen, diese gebrechen^s) viel lieber in der gute^t) vertragen zu sehen, dan in ander wege zu suchen¹⁸¹. Das will mein gnediger her, der hohemaister, umb ain yden, nach seinem standt (ⁱ-f[reundlich vordienen-ⁱ]), gnediglich beschulden und erbieten.

- a) *Sequitur expunctum*: auch doneben verstdigt
- b) *Sequitur expunctum*: dann nach bits her durch
- c) *Abbreviatio*: f. g.
- d) *Suprascriptum pro expuncto*: was sein f. g.
- e) *Suprascriptum*.
- f) *Correctum ex*: irer handlung
- g-h) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu*: Zukonen allein
- h-h) *Adscriptum supra pro expuncto*: solich iruffzyhen
- i-i) *Additum in margine*.
- j) *Sequitur expunctum*: nicht versehen

- k-k) *Additum in margine pro expuncto in textu*: nicht unbillig
- l) *Supra unum verbum penitus expunctum*.
- m) *Sequitur expunctum*: von tagen und unnderhandlung bey koniglicher irlaucht
- n) *Sequitur expunctum*: wes derhalben an derhelben sein f. g.
- o) *Supra expunctum*: wir uns
- p) *Sequitur expunctum*: und sonderlich
- r) *Supra expunctum*: haben wir
- s) *Sequitur expunctum*: vil lieben in der so sovil sein f. g.
- t) *Sequitur expunctum*: die in der wege zu sichten

¹⁸¹ Iste salvus conductus, una cum induitiis 14 dierum, concessus erat Alberto a rege die 31 Maii "ad intercessionem oratoris Summi Pontificis" (Działyński AT V, p. 256). Cum oratores principum Germaniae et regis Hungariae discesserint Torunia die 23 Maii (Krämer, p. 42-43), Miltitz cum solo Ferrero de hac re agere potuit (cfr. Biskup WP, p. 212).

N. 25.

**Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis
Alberto, magno ordinis Theutonicorum magistro**

Toruniae, 30 V 1520.

Scribunt se Henrico de Miltitz, ad eum redeunti, commisisse, ut litteras has ipsi redderet et omnia, quae in negotio pacis restituendae fecissent, narraret. Hortantur eum, ut condiciones regis accipiat, et se abituros nuntiant.

Or.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 23757 (autogr. Ferrerii?); a tergo inscriptio et sigillum Ferrerii.

Rev.me Domine et ill.me Princeps. Commendationes plurimas.

Redeunti ad Dominationem vestram ill.mam venerabili domino Henrico de Miltizs, nuntio suo¹⁸², noluimus praetermittere, quin ad eam scriberemus. Narrabit idem dominus Henricus omnia, quae hactenus a nobis pertractata sunt apud regiam maiestatem, de quibus et superioribus nostris nuper ad eandem Dominationem tuam ill.mam scripseramus¹⁸³. Aliud nunc superest, nisi quod rebus in tanto discrimine existentibus, breviori ac celeriori via consulendum est de duobusque malis minus eligendum. Quod nos, pro vestra et universal quiete religionis christiana et voto Sanctissimi Domini Nostri nostraque expeditione acceleranda, summopere fieri exoptamus. Hinc enim, si res diutius in suspenso perduraverit, nobis omnino est abeundum, postquam nihil omisimus, quod ad mutuam pacem et concordiam faceret. Caeterum si quid pro Dominatione tua ill.ma valemus, semper nos et obsequia nostra ubilibet pollicemur. Quae et faustissime valeat ac nos commendatos non dignetur habere. Datum Toruniae, XXX Maii M.D.XX.

Eiusdem Dominationis tuae ill.mae

addictissimi Zacharias, epus Gardiensis
et ^(a)Ioannes Tedalldj^{-a)}, oratores apostolici.

a-a) *Manu Ioannis de Tedaldis.*

¹⁸² Cfr. supra, N. 24.

¹⁸³ Cfr. supra, N. 23.

N. 26.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Erasmo Ciołek, oratori suo Romae**

Toruniae, 2 VI 1520.

Laudat operam in conciliando secum magno ordinis Theutonicorum magistro a nuntiis summi pontificis ac oratoribus Ludovici regis Hungariae et Bohemiae neconon principum electorum Germaniae praestitam. Conatus tamen eorum inutiles fuisse asserit ob Alberti contumaciam, qui, auxiliis ducis Moscoviae nixus, bellum incepit. Ideo se ad arma coactum esse dicit (quae prospere illi cadunt, ipso magistro Regiomonti obsesso), petitque, ut omnia, quae scribit, pontifici (qui in brevi suo severius eum tractavit) et aliis referat, bonam illius voluntatem comprobando. Notum facit Albertum misisse Henricum a Miltitz, qui ipsi salvum conductum et indutias 14 dierum impetravit. Adiungit commissiones de adiuvando Ioanne Boner in recipienda Mediolani dote reginae Bonae et de provisione nominato epo Posnaniensi impetranda. Gratias agit pro gratia iubilaei.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska, 3 f. 56r-57r (n. 239).

Cop. coaeva: Kraków, BJ, ms. 6548 p. 786-790 (sine dato).

Ed.: Działyński AT V p. 251-253 (cum lacunis et mendis).

Episcopo Plocensi, ^(a-2) Iunii 1520^{-a})
post discessum oratorum et post missos ad regem a Magistro¹⁸⁴.

Sigismundus etc. Rev.de in Christo pater et domine, nobis sincere dilecte. Sabbato Carnisprivii praeteriti^{b)}¹⁸⁵ pervenere huc ^(a-Rev.dus d.nus Zacharias episcopus Gardiensis et Magnificus Ioannes Thedaldi-a), Ss.mi Domini Nostri oratores, quorum nobis^{a)} adventus gratissimus exstitit, cum illius Sanctitatis intuitu, tum vero ob eorum eximiam virtutem, eruditionem ac in maximis quibusque rebus obeundis dexteritatem et singularem prudentiam. Pergrato igitur iocundoque ac filiali plane animo hoc illius Sanctitatis in nos officium excipimus, cui res nostras paternae curae esse animadvertisimus, Vestræ quoque Paternitatis^{c)} in eis hac mature expediendis operam non probamus modo, sed magnopere etiam collaudamus, utpote quae nobis non vulgariter accepta existat. Ex eo autem die, quo primum hoc venere, nihil operaet,

¹⁸⁴ Post discessum oratorum principum Germaniae et Ludovici, regis Bohemiae et Hungariae, ac post adventum Torunia Henrici a Miltitz, cfr. supra, notam 181.

¹⁸⁵ Haec dies anno 1520 fuit 25 Februarii, cum tamen secretarius post 4 menses adventum nuntiorum describat, errare videtur, nam adventus eorum sine dubio sabbato ante carnisprivium, id est 18 Februarii, locum habuit.

studii, diligentiae, laborum eb eis praetermissum est, quo bello huic aliquis statueretur^{d)} modus, cum nostra, tum potissimum communis reipublicae christianaee causa, cui septi munitissimi vicem nostro impendio ac marte soliusque regni ac (^{e)}nobilitatis nostrae^{e)} pectoribus, nullo auxiliante, tot annos indesinenter praestamus.

Fuere etiam hic apud nos diebus sane plurimis Ser.mi d.ni Ludovici, Ungariae et Bohemiae Regis, insignes oratores, Ill.mus videlicet d.nus Fredericus, Dux Legniczensis, et Rev.dus d.nus Episcopus Iauriensis¹⁸⁶. Affuerunt etiam una Ill.morum Sacri Romani Imperii principum electorum octo oratores, viri et doctrina et gravissimarum rerum usu praestantes¹⁸⁷; qui, communicato unanimique cum Ss.mi Domini Nostri simulque Ser.mi Regis prae-fati oratoribus consilio, nihil intentatum reliquere, quo hoc incendium restinguerent, missis etiam semel et iterum ad magistrum litteris ac nunctiis, qui eum principum suorum nomine salubriter commonefacerent, ut si non sui, at saltem subditorum suorum causa saperet tandem ac novissima praevideret, sciretque nos (^fad pacem illam perpetuam^f), tantorum principum, ac imprimis Ss.mi Domini Nostri, interventu, (^ahaud gravate accessuros et^a) ad aequissima quaeque, pacis studio, condescensuros. Cum vero^g nihil inde pacati responderetur, viderentque oratores ipsi se et oratores suos ne quicquam adnitti apud eum [sic], qui ratione posthabita, totus perturbationi vacaret, nec illis spes ulla esset reliqua eum unquam ad se redditum et ad rationem revocaturum animum, magno suo cum dolore et illius pertinaciae iustissima insectatione, hinc abierunt¹⁸⁸.

Huic autem^h contumaciae suaee materiam et spiritum, adeoⁱ feroce*s*^j, suggerebat^k, cum ex Germania tum vero a Moscho (ob foedus et indignissimam conspirationem cum illo initam) indubia spes auxilii¹⁸⁹. Illius namque Scysmatici [sic] insignes oratores in hanc usque diem apud se magno in honore habet¹⁹⁰. *[Desribit deinde casum cuiusdam praesidiarii Melsacensis, Saboy vocati, quem a suis captum, Albertus Mosco dono misit, ut eum - comminationibus coactus - convinceret de victoriis a Cruciferis de Polonis reportatis; istamen, a Livonibus in via liberatus, ad regem rediit et omnia illi retulit]*¹⁹¹. [56v] Sed id genus multa^l referri possent^m, quibus (^amagister ipse^a) in nos-tros usus ac mores immanissime abusus est.

Cum igitur omnibus iam liquido constaretⁿ illum Ss.mi Domini Nostri^o auctoritatem et aliorum principum interventum pro nihilo ducere, nec resi-piscere velle, nec quicquam minus quam de reconcilianda inter nos gratia co-

186 Ioannes Gosztonyi, cfr. supra, notam 171.

187 Cfr. supra, notam 164.

188 Die 23 Maii 1520.

189 De quo testantur plures litterae Basillii ducis Moscoviae et ad eum datae, quae publicatae sunt in *Regestis a Hubatsch editis* (cfr. Joachim-Hubatsch RHD I/3 n. 22379-24761 passim).

190 De Alexandro Semenov eiusque sociis Regiomonti tunc praesentibus, vide Joachim-Hubatsch RHD I/3 n. 23770.

191 De captivo isto scribit etiam dux Moscoviae ad Albertum, cfr. Joachim-Hubatsch RHD I/3 n. 23771.

gitare, nos certe illius tanta temeritate adacti^p, bellum, quod quidem (^r-inviti ac lacessiti propulsamus^r), inviti ac reluctantes prosequimur ac in hanc usque diem bene ceptis (^s-insistimus. Iamque, oppidis^s) et arcibus munitissimis multis captis^t, exercitus noster Montem Regium inibique magistrum ipsum obsidet, cuius pervicacia nulla suorum clade ad quietiora consilia flecti potest.

Quae omnia Paternitati^u v.rae hac potissimum de causa incognita esse noluimus, ut si quis fautorum Magistri nostra istic facta quovis modo insimulare^v niteretur, haberet Paternitas^u v.ra quo innocentiam nostram purgare tutarique^b posset. Divinam namque Maiestatem, cui omne cor patet, testamur, regioque verbo nostro asseveramus, nobis nunquam fuisse in animo, nedum cum Nepote nostro, sed ne cum ullo quidem christiano principe bellum gerere, sed invitatos nos ad arma devenire oportuisse; quae quidem in certissimo etiam victoriae cursu ponere parati sumus, modo ille hostilem ponat animum malitique officio et benevolentia, ad quam semper propensi sumus, (^a-quam contumacia et hostilitate^{-a}) decertare.

Mittimus Paternitati^u v.rae litterarum exemplar, (^w-quibus Ss.mo Domino Nostro^{-w}) respondemus ad breve [57r] illud satis acerbum, quo nos ille, immemor querelarum nostrarum, reprehendit, cum illo vero (quod satis mirari nequimus) longe agit mitius¹⁹², qui quinquennalibus induciis violatis, prior bellum nobis inferre non dubitavit, educto in nos insigni ex Germania exercitu¹⁹³. Nuper, subditorum fremitu compulsus, qui haud dissimulanter iam, sed ex professo et publico tandem^a) consilio sese eum minime laturos dictabant, ni nobiscum in gratiam redire studeret, misit huc ad nos oratorem (^a-suum Henricum^{-a}) Melticz¹⁹⁴; miserunt insuper una cum illo Nobilitas et Civitates alios quinque, qui illi tutum ad nos accessum impetrarent, quem nos^x, Reipublicae Christianae causa, non gravate concessimus, additis etiam (pacis studio) dierum quatuordecim induciis, dummodo ille praestandi debiti causa venire instituisset¹⁹⁵.

Licet autem nondum plane compertum habeamus praestiturasne sit ille debitum necne, et quem tandem exitum bellum hoc sit habiturum, tamen Paternitatem^y v.ram commonendam duximus, ne deinceps admittatur pacem illam perpetuam confirmare, quandoquidem recentiorem hanc, si quae tandem contigerit, (^z-confirmari erit necesse. Brevi namque^{-z}) huic fabulae extremum actum impositum iri speramus. *[Mandat, ut adiuvet Ioannem Boner in*

¹⁹² Copia illius brevis, 26 II 1520 dati, ad usum cancellariae regiae facta, invenitur Varsaviae, BN, BOZ, Theca Górski 3 f. 35r-36v; minuta responsi regis, Toruniae eodem die 2 VI 1520 signata, invenitur in eadem Theca Górski 3 f. 58r-59v (n. 240) et est editum a Działyński in AT V, p. 248-250; alterum breve, quo pontifex supradicta argumenta regis admittit, 15 VII 1520 datum, invenitur in eadem Theca Górski 3 f. 66r (ed. Działyński AT V, p. 280-281).

¹⁹³ Exercitus, quem in Germania conducebat Theodoricus a Schönberg, debebat esse usque ad 10 milia militum, re tamen non fuerunt plures quam duo millia, qui mense Iunio 1520 Montem Regium appulerunt, v. Biskup WP, p. 226-237.

¹⁹⁴ Henricus a Miltitz, cfr. supra, N. 23.

¹⁹⁵ De salvo conductu et induitiis supradictis v. supra, annotationem 181.

accienda Mediolani secunda rata dotis reginae Bonae. Gratias agit pro indulgentia iubilaei ab ipso apud pontificem impetrata, quae tamen nimis tarde venit. Commendat, ut provisionem pontificiam nominato suo ad dioecesim Posnaniensem, vicecancellario regni, Petro Tomicki, quam primum obtineat]. Quod Paternitatem^y v.ram, pro iussu et voluntate nostra, accurate effecturam confidimus. Quae bene valeat. Datum Thorunii.

- a, a-a) *Adscriptum in margine.*
- b) *Adscriptum supra.*
- c) *Suprascriptum pro expuncto: Synceratatis*
- d) *Correctum ex: statuatur*
- e-e) *Correctum ex: Nobilitate*
- f-f) *Correctum ex: de pace illa perpetua*
- g) *Suprascriptum pro expuncto: tandem*
- h) *Suprascriptum pro expuncto: vero*
- i) *Sequitur expunctum: vehementes*
- j) *Sequitur expunctum: subministra[...]*
- k) *Sequitur expunctum: indubitate*
- l) *Suprascriptum pro expuncto: sexcenta*
- m) *Sequitur expunctum: egregia scilicet strategmata*
- n-n) *Sequitur expunctum: testatumque esset*
- o) *Sequitur expunctum: interventum*
- p) *Correctum ex: adactos*
- r-r) *In margine pro expuncto in textu: si avi- ti paternique Regni nostri iura, si di-*
- gnitatem, si nostrorum fortunas, si aras ac sacra denique ipsa salva esse voluimus, eum bellum in invitox [sic] prose qui oportuit
- s-s) *Suprascriptum pro expuncto: insistere. Oppidis igitur itaque [sic]*
- t) *Sequitur expunctum: iam tandem*
- u) *Suprascriptum pro expuncto: Synceratati*
- v) *Sequitur expunctum: auderet*
- w-w) *Suprascriptum pro expuncto: pontifi ciae beatitudini*
- x) *Sequitur expunctum: licet iam Montis Regii pene potiti*
- y) *Suprascriptum pro expuncto: Synceratam*
- z-z) *In margine pro expuncto in textu: con firmandam curabit. Brevis namque*

N. 27.

Responsum nomine Sigismundi I, regis Poloniae Zachariae Ferreri et Antonio de Breves datum

[Toruniae, 30 VI - 3 VII 1520].

Rex gratias eis agit pro opera in negotio pacis cum Ordine Theutonico trac-tata. Cum tamen magnus ordinis magister, regia benignitate abusus, ad nullas pacis condiciones acquiescere voluisse, ideo eorum operam se non amplius indi-gere significat et ut Ferreri Vilnam se conferat permittit.

Min: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 3 f. 65r (n. 245). In capite textus manu Stanislai Górska: "Zachariae Epo Gardiensi intra bellum, quando Magister Thoruniam venit ad regem", et eiusdem manu in margine dextro: "Antonius de Breves de Sabaudia, nuncius Apostolicus, ex Thorunia discessit 4-ta Iuli 1520".

Cop. coaevae: Kraków, BJ, ms. 6548 p. 785-786;
 Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 294v-295r;
 Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 437-441.
Ed.: Działyński AT V, p. 282.

Responsum datum a rege
 Zachariae Episcopo Gardiensi et Antonio de Breves¹⁹⁶

Sacra Regia Maiestas, Rev.me Pater et Magnifice Domine, detinere hic dignata est V.ras Dominationes longius opinione sua, quod speravit Illustrem D.num Magistrum Prussiae reduci potuisse ad pacem et concordiam his condicionibus et mediis, quae Maiestas sua illi proposuerat, etiam ultra sentenciam subditorum suorum, ut et postulatis Ss.mi Domini Nostri, quae Dominationes V.rae retulerunt, satisfaceret, reique christianaee commodaret et necessitudini sanguinis aliquid ultra debitum etiam tribueret.

Verum quando ipse D.nus Magister, nullam rationem habens benignitatis, quam illi Maiestas sua per hoc omne tempus exhibere voluit, ut ea ipsa pax et concordia effectum suum sortitae fuissent, praestando illi inducias cum summo suo dispendio et iactura temporis ac nonnihil etiam de iure suo et regni sui, idque egre ferentibus regnolis, decadendo¹⁹⁷, non solum non accessit ad ellas aequas et decentes pacis condiciones, sed etiam ducendo Maiestatem suam promissis simulatis, illam quoquomodo, ut V.rae Dominationes viderunt, collusit¹⁹⁸.

Nec habens Maiestas sua ex his et aliis actionibus illius aliquam spem eum ad ullam aequam et honestam concordiam accessurum, amplius Dominationes V.ras statuit non detinere; habensque perspectam earum fidem et studium erga se in hac causa sua, non vulgares illis agit gratias, et postulat ab eis, ut, cum Maiestas sua hic illas ea ratione tenuit, ut Ss.mo Domino Nostro gratificari et rei christianaee non deesse potuisset, velint eam moram boni consulere et in eam partem accipere.

Vestra vero Paternitas, Rev.me Domine, Lithuaniae proficisetur ad capienda testimonia de miraculis divi Kasimiri, fratris Maiestatis suae, ut in commissis habet a Ss.mo Domino Nostro¹⁹⁹. Quod si interim aliquid accidere, quo videretur opus esse opera vel adventu huc Dominationis V.rae, id illi

¹⁹⁶ Antonius de Breves, Sabaudus, de quo praeterea nil aliud scimus, fuit verisimiliter comes legationis Ferrerii; mense Iunio exeunte obtinuit is a rege missionem secretam ad regem Galliae, pacta amicitiae ipsi propositurus, cfr. instructionem ipsi datam 4 VII 1520 (ed. Działyński AT V, p. 204-206, cfr. Pociecha KB II, p. 171-172).

¹⁹⁷ Cfr. supra, N. 24, 26.

¹⁹⁸ Albertus, habita notitia, quod sibi 2 milia peditum a rege Daniae sibi adiutorio mittuntur, obtempo 28 VI 1520 a rege salvo conductu (or. in GStPKA, XX, OBA, n. 23849), die sequenti Torunia recessit, ubi venerat 18 VI, pacis tractandae causa, cfr. Biskup WP, p. 215-224.

¹⁹⁹ Cfr. N. 2, 3, 9.

Maiestas sua declarabit, habens iam, ut dixi, perspectam et commendatam eius fidem et diligentiam, quam hactenus in eo negotio exhibuit.

N. 28.

**Leo X, pontifex maximus
Zachariae Ferreri**

Romae, 7 VII 1520.

Petitionibus regis Poloniae annuens, extendit ad regnum Poloniae facultates olim ipsi productibus Lithuaniae et Moscoviae concessas.

Reg.: Kraków, AKM, Acta Officialia Cracoviensia 42 p. 446-447, sequitur post textum bullae earundem facultatum, manu eiusdem Alberti de Kruszewo exaratum et collationatum (cfr. supra, N. 11).

Reg.: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 37 f. 95r-v.

Reg.: AV, Reg.Vat. 1201 f. 390r-v.

Ven.li fratri Zachariae, Epo Gardensi, prelato nostro domestico et referendario, ac in Polonia et Prussia nuncio et oratori, Leo papa decimus.

Venerabilis frater, salutem et apostolicam benedictionem. Cum alias Fraternitatem tuam ad char.mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem illustrem et magnum Lithuaniae ducem, pro nonnullis nostris et christianaे religionis arduis negotiis nostrum et apostolicae Sedis nuntium destinaverimus, tibi ut erga praedicti Lithuaniae praefatae ac Moscoviae ducatus dumtaxat personas te gratiosum reddere posses, nonnullas facultates concessimus, prout in nostris desuper confectis litteris, sub data Calendas Novembris, pontificatus nostri anno septimo, plenius continetur²⁰⁰.

Et quia idem Sigismundus rex desiderat, ut eiusdem facultatibus in toto eius regno et terris sibi subiectis uti valeas, ut suis litteris nobis nuper significaverit²⁰¹, nos itaque ipsius Sigismundi desiderio libenter annuentes, eidem Fraternitati tuae, ut omnibus facultatibus, gratiam dumtaxat conceruentibus, quibus in dictis Lithuaniae et Moscoviae ducatis, ex dicta nostra concessione uti vales, etiam in dicto regno Poloniae et terris eidem regi immediate vel alias quomodolibet subiectis, erga omnes et singulas personas eiusdem^{a)} regni et terrarum huiusmodi et in eis habitantes, uti libere ac liceite valeas, de apostolicae potestatis plenitudine ac speciali dono gratiae,

200 Cfr. supra, N. 11.

201 Cfr. N. 18.

praesentium tenore concedimus ac indulgemus, ipsasque litteras quoad hoc extendimus pariter et ampliamus. Constitutionibus et ordinationibus apostolicis [sequuntur clausulae] [447] minime valitulis. Datum Romae, apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die septima^{b)} Iulii, millesimo quingentesimo vigesimo, pontificatus nostri anno octavo.

Evangelista²⁰²

^{c)}-Anno domini millesimo quingentesimo vigesimo primo, die vicesima prima mensis Junii, auscultata et collacionata per me, Albertum Iacobi de Cruschevo, clericum Gnesnensis diocesis, sacra apostolica auctoritate notarium publicum, et concordat cum originali, de quo praesentibus fidem facio.

Idem notarius qui supra
manu propria subscripsi^{c)}.

a) *In omnibus mss: in eisdem.*

b) *In Reg.Vat.: sexta, quod mirandum non est,*

nam brevia inibi e minutis transcribebantur.

c-c) *Eadem manu.*

N. 29.

Leo X, pontifex maximus
Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis

Romae, 12 VII 1520.

Concedit eis potestatem causam litis inter regem Poloniae et magnum ordinis Theutonici magistrum examinandi, et ut tandem finiatur, tractatum pacis anno 1466 inter Casimirum regem Poloniae et Ludovicum de Erlichshauen, tunc ordinis magistrum, initum ac a Rudolfo de Rüdesheim, legato papae Pauli II, confirmatum, reformandi, necnon nova pacta nomine suo confirmandi.

Reg.: AV, Reg.Vat. 1201 f. 162r-163v.

Leo etc, ven.li fratri Zachariae, epo Gardiensi, prelato domestico, et dilecto filio Ioanni de Tedaldis, equiti aurato, in Polonia nuntiis et oratoribus nostris, salutem etc.

²⁰² Tarasconi.

Cum certa diurnaque experientia monstrante animadverteremus nihil esse in humanis rebus tam opportunum, nihil tam salutare, quam pacem, nihil vero tam adversum tamque exitiosum, quam discordiam et bellum, iam inde a principio pontificatus nostri omnia studia omnesque cogitationes nostras ad composcendam fovendamque universalem christianorum pacem contulimus. In quo ita persistendum nobis esse duximus, ut nunquam, nisi ea prope omnes experta, Domino dante, et confecta, quiesceremus. Nam post acceptas a christianis principibus quinquennales inducias²⁰³, videmus ocium et speciem quandam salutaris pacis in universo christiano orbe constitutam, qua de re habemus Domino Deo nostro gratias immortales.

Quod si carissimus in Christo filius noster Sigismundus, Poloniae rex illustris, et dilectus filius nobilis vir Albertus, marchio Brandenburgensis, ordinis Beatae Mariae Theutonicorum magnus in Prussia magister, iam non domesticis quidem, sed vetustis dissensionibus et bellis finem imponerent, quae iam campiductores ipsorum multa centena milia christiani sanguinis miserabiliter profuderunt, seque cum nostra et aliorum principum voluntate conformarent, et pacem, quietem omnium rectius, si haberent, nam sine pace Dei et [162v] proximi dilectio haberi et Auctor pacis congrue coli non possit. Et propterea, cum hi maiora odia inter se quotidie acerbius exerceant, non sine sanguinis effusione, desideramus, cum mente revolvimus, quot et quanta incommoda et mala ex dissensione proveniant, et quot bona ex concordia et pace derivent, ut ipse rex et magnus magister omni cum studio paci et concordiae intendant, ut etiam vinculum sanguinis inter eos itidem exposcit, et quas intestinis bellis opes consumunt, eas conferre velint ad communem christianorum rem succurrentam sustentandamque contra Turchas expeditionem.

Omniaque ad hoc nobis tentanda esse duximus, ut eosdem regem et magistrum tandem ad aliquam compositionem et concordiam inducamus, ut tandem pacis commoda et concordiae bonum amplificantur. Nos, qui more pii patris, regis et magistri praedictorum ac regni et dominiorum eorundem unitatem et tranquilitatem non solum appellamus, sed summis desideriis affectamus, ut ipsa iuxta nostri cordis desideria pervenire et in regno et domino magistri huiusmodi solidari valeat, vos, de quorum eximia fide et dexteritate ac prudentia et rerum agendarum experientia singularem fiduciam gerimus in Domino, et quos ad eundem regem ad pacem et concordiam cum Moscho et aliis scismaticis firmandam et alia fidei exaltationem negotia concernentia peragenda destinavimus [163r], vobis omnes et singulas controversias et differentias inter regem et magistrum praefatos et eorum subditos examinandum ac concordiam et pacem, alias per bonae memoriae Rodolphum, epum Laventinum, tempore felicis recordationis Pauli papae II, praedecessoris nostri, in partibus illis eiusdem Pauli praedecessoris nuntium apostolicum cum potestate legati de latere, inter clarae memoriae Kazimi-

²⁰³ Cfr. N. 2

rum, moderni regis genitorem, Poloniae regem, et quondam Ludovicum, dictae militiae tunc magnum magistrum, initam²⁰⁴ et forsan per eundem Paulum praedecessorem confirmatam, et alias per dictae sedis legatos et nuntios ac oratores factas, reformandi, mutandi et moderandi; et ad effectum huiusmodi eos et quosvis alios ab omnibus sententiis, censuris, poenis absolveendi, ac quaecumque iuramenta relaxandi, omniaque alia et singula in praemissis et circa ea necessaria seu quaelibet opportuna faciendi, disponendi, mandandi, gerendi et exequendi, plenam et liberam, tenore praesentium, concedimus facultatem.

Non obstantibus [privilegiis], quibus communiter vel divisim a dicta sit sede indultum, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint, etiam per litteras apostolicas, non tamen plenam et expressam ac de verbo in verbum de indulto huiusmodi mentionem [habentibus]; et quibuslibet constitutionibus, privilegiis et litteris apostolicis, generalibus vel specialibus contrariis, etiamsi eis eorumque totis tenoribus haberetur in praesentibus mentione specialis. Nos enim concordiam et pacem, quam per vos de ipsorum [163v] regis et magistri consensu, concludere et firmari contigit, si illarum confirmatio a vobis petetur, in nomine illius, cuius vices in terris gerimus, pro illarum subsistentia firmiori libenter confirmabimus. Datum Romae apud S. Petrum, anno etc. millesimo quingentesimo vigesimo, quarto Idus Iulii, pontificatus nostri anno octavo.

A[ndreas] de Castello²⁰⁵

N. 30.

**Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis
Alberto, Ordinis Theutonicorum magno magistro**

Toruniae, 15 VII 1520.

Significant se de duobus capitulis pacis, ab eius oratoribus propositis et a rege reiectis (de terris ordinis in pignus demandatis non detinendis et de machinis bellicis restituendis) aliud consilium vix dare posse, quam ut tractationes longius non protrahantur; dolent se discedere debere pace non composita.

Autogr. Ferrerii: Berlin GStAPK, XX, OBA, n. 23903. In dorso litterarum inscriptione et sigillum.

- Ed.: Joachim PHA II, p. 336 (fragmentum).

²⁰⁴ Cfr. N. 1.

²⁰⁵ Secretarius pontificum Romanorum adhuc a. 1526.

Rev.me Domine et Princeps Ill.me, commendationes plurimas.

Habuimus ab oratoribus Dominationis Tuae Ill.mae²⁰⁶ capitula oblata Serenissimo regi et ab eo reiecta²⁰⁷, deinde et limitationes duorum capitulo rum a dicto Ser.mo rege alias ad iurandum assignatorum: primi scilicet super terris in pignus a Sua Maiestate, quoisque de refectione impensarum fiat arbitrium, nequaquam detinendis; secundi de machinis, quae sunt in Bransburgo²⁰⁸, Dominationi Tuae Ill.mae restituendis²⁰⁹.

Quas limitationes, quum rex itidem admittere noluerit (quum eas iidem ipsi oratores ex se ipsis et non de mandato et voluntate Tuae Dominationis Ill.mae proposuerint), rogarunt nos iidem oratores, ut super ea re consilium nostrum impartiremur. Nos eis, quod pro nostra sententia visum est, paucis explicuimus. Unum est (quod et alias scripsimus et coram Dominatione Tua Ill.ma narravimus) tantum morae nostro iudicio semper in detrius vergere²¹⁰. Et postquam regis voluntas iam fixa est et immutabilis, opus esse impraesentiarum magis facto, quam consilio. Propediem sumus discessuri, nec ultra hic morari possumus²¹¹. Dolemus admodum, dolebitque multo magis Ss.mus Dominus Noster papa, quod re infecta nos abscedere oportuerit. Sed dum cogitamus, quod nil debuimus facere, quod non fecerimus, Ss.mum Dominum Nostrum papam imprimis, deinde officium nostrum, in nullo, quod ad mutuam pacem faceret, defuisse; immo potius Deo et hominibus satisfecisse ostendimus. Caeterum ubicunque erimus, obsequia nostra Dominationi Tuae Ill.mae semper oblata esse volumus. Cui nos enixe commendamus. Et quae faustissime valeat. Datum Toruniae, XV Julii M.D.XX.

Eiusdem Dominationis Tuae Ill.mae

Addictissimi Zacharias, Episcopus Gardiensis
et (^a-Ioannes Tedalldj-^a), Ss.mi Domini N.ri oratores

a-a) Autographum.

²⁰⁶ Iob a Dobeneck, epus Pomesaniensis, et Henricus a Miltitz ac Henricus a Kittlitz, qui diebus 12-13 VII 1520 missionem suam apud regem Poloniae Toruniae explebant (cfr. Joachim-Hubatsch I/3 n. 23899).

²⁰⁷ Die 22 VI 1520 Albertus postulabat a rege, ut mitigarentur decisiones tractatus Toruniensis in iis articulis, de quibus iam antea per intermediarios tractatum est. Quae capita rex reiecit, cfr. Biskup WP, p. 218, 220.

²⁰⁸ Braunsberg (Braniewo), civitas eporum Varmiensium, quae tunc, a Cruciferis occupata, a Polonis obsidebatur.

²⁰⁹ Isti articuli, qui tractabant de restituendo magistro districtu Pokarmino in Prussia Inferiore, a Polonis in pignus accepto, donec iuramentum fidelitatis regi Poloniae praestiterit, et de machinis bellicis, quas Cruciferi Braunsbergae habebant, in compensationem expensarum belli dandis, propositi erant Alberto die 26 VI 1520, qui deinde, ope supradictorum oratorum, mitigare illos studebat (v. Biskup WP, p. 220-221).

²¹⁰ Cfr. supra, N. 25.

²¹¹ Cfr. N.27.

N. 31.

Zacharias Ferreri
Capitulo Ecclesiae Vilnensis

Vilnae, 29 XI 1520.

A capitulo rogatus, confirmat triplici vinculo, quod difficile rumpitur, omnia statuta Ecclesiae Vilnensis, ab episcopis illius dioecesis edita, ordinata et sancita, ac omnes exemptiones et privilegia, eidem capitulo ad instar illorum, quibus capitulo Ecclesiae Cracoviensis gaudet, concessa, necnon omnes donationes illi ecclesiae factas; statuitque conservatores eiusdem confirmationis episcopos Cracoviensem et Luceoriensem pro tempore existentes, vel eorum alterum.

Or.: Vilnius, LMA, Centr.Bibl., F. 6 (Vilniaus Kapitulos Fundo pergamentai), n. 114. Sigillum, olim appensum, desideratur.

Cop.: Vilnius, LMA, Centr.Bibl., F. 43 (Vilniaus Kapitulos Fundas), n. 202: Liber Privilegiorum Capituli Vilnensis, pars 1 p. 54-57 et (alia copia) pars 2 p. 219-222.

- **Ed.:** Kurczewski KZ II, p. 35-37.

Zacharias, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Gardiensis, Sanctissimi in Christo patris, Domini nostri, d.ni Leonis, divina providentia papae decimi, Praelatus domesticus et Referendarius secretus ac per universum Regnum Poloniae et magnum Ducatum Lithuaniae omnesque et singulas terras, mediate et immediate vel alias quomodolibet eisdem Regno et Ducatu subiectas, cum omnimoda legati de latere et maioris Penitentiarii de Urbe potestate Nuncius et Orator, dilectis nobis in Christo Venerabilibus Praeposito, Praelatis et Capitulo Ecclesiae Vilnensis in eodem magno Ducatu Lithuaniae constitutae, salutem in Domino sempiternam.

Ecclesia Vestra, quae in catholica religione nova in Christo et fructuosa plantatio est et cuius vos honorabilia et praecipua membra estis, tanto maioribus gratiarum praerogativis ab Apostolica Sede muniri et decorari properetur, quanto in medio generationis pravae ac perversae²¹², scismaticorum scilicet, habitans, suorum filiorum mater fertilissima novos quotidie fructus in agro dominico parturit, novumque quotidie spiritualis fetus lucrum ad apostolicum gremium fert, multimodis illustrata virtutibus, et ex scismatis plurimos assidua opera ad salutis portum et Sanctae Romanae Ecclesiae unitatem adducit.

Eapropter, cum nobis exposueritis Statuta plurima et Constitutiones, rationi consona laudabilesque et approbatas, ac praescriptas Consuetudines, a tempore etiam susceptae catholicae religionis, apud vos existere et vi-

²¹² Deuter, 32, 5.

gere, quae a bonae memoriae Rev.dis in Christo patribus Iacobo et Mathia, Nicolaoque ac Ioanne et Alberto Thabor, olim Vilnensibus Episcopis²¹³, necnon a Rev.do in Christo patre Ioanne ex ducibus Lithuaniae, moderno Vilnen-si electo²¹⁴, successive sua auctoritate pontificali et ordinaria, a vobis quoque, generalis Capituli vestri praefati comuni decreto, in dicta Ecclesia, pro decore domus Dei et cultu divino, mutuaque pace et unitate servandis, legitime sancita, ordinata, introducta, edita, promulgata et confirmata sunt; insuper et plurimas exemptiones, immunitates, antelationes arbitrales et amicabiles compositiones, sententiasque diffinitivas in vestrum favorem rite latas, quae et ex eo, quod in rem iudicatam transivere, firmum robur adeptae sunt, indulta etiam et privilegia vobis vestroque Capitulo, apostolica quoque auctoritate concessa; praecipueque quod dicta Ecclesia Vilnensis vestrumque Capitulum ad instar Cracoviensis Ecclesiae et Capituli, cum absoluta et libera iurisdictione et cohortione [sic] super vicarios, mansionarios, altaristas seu capellanos et clericos omnes in eadem vestra Ecclesia institutos, tam pro iuribus omnibus quam oblationibus in eadem Ecclesia, quomodolibet et in missis votivis fieri consuetis, apostolica auctoritate erecta sunt et sub Christi vexillo firmata; quodque ab eadem Sede vobis indultum est, ut in causis a nullo nisi ab eodem vestro Capitulo vel ab eadem Sede, seu eius vi-ces gerentibus, iudicari possitis, aliasque plurimas concessiones et praero-gativas aequo et iusto consentaneas; praeterea terras, flumina, rivos, molen-dina, lacus, stagna, pontes, passus, nemora, silvas, pascua, agros, decimas, villas, grangias, domos, oppida, castra, iura, diversaque bona alia, mobilia et immobilia, cum suis dependentibus [sic], annexis et connexis vobis et Capi-tulo vestro a piae olim memoriae Poloniae Regibus, Lithuaniae Ducibus, aliisque Principibus et personis catholicis et Deo devotis, pro vestro statu de-center servando ac vestra sustentiatione rite concessa, legata et donata sunt.

Quo omnia et singula praedicta triplici vinculo, quod difficile rumpitur, maiorique adhuc robore et munimine contra impugnatores et contradictores quoilibet fulciantur, nobis humiliter supplicastis, ut ea quoque nos, aposto-lica auctoritate nobis commissa et qua fungimur, confirmare et approbare, necnon per spirituales conservatores vobis et vestro Capitulo praefato a no-bis deputandos et assignandos, per censuras ecclesiasticas, eadem auctorita-te apostolioca illaesa servare, defendere ac tueri de spirituali dono gratiae dignaremur.

Nos itaque, cupientes iustis desideriis vestris in Domino satisfacere, ve-stris in hac parte supplicationibus inclinati, praedicta Statuta et Constit-

²¹³ Iacobus Plichta OFM († 1407), epus Vilnensis ab a. 1399; Matthias de Vilna († 1453), primus epus Samogitiensis (a. 1417), epus Vilnensis ab a. 1422; Nicolaus Dzierzkowicz († 1467), epus Vilnensis ab a. 1453; Ioannes Łosowicz († 1481), epus Luceoriensis ab a. 1463 et Vilnensis ab a. 1468; Albertus Tabor († 1507), epus Vilnensis ab a. 1492, strenuus defensor privilegiorum Ecclesiae Lithuaniae, con-vocavit primam synodus dioecesanam a. 1502.

²¹⁴ Ioannes e ducibus Lithuaniae († 1538), filius naturalis regis Sigismundi I, epus Vilnensis a 23 IX 1519 (ab a. 1535 Posnaniensis).

tutiones, rationi consonas etc. [repetit textum petitionis, iisdem verbis ac in prima parte documenti, usque ad "fulciantur"], eadem auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte, in omnibus punctis, clausulis et continentii, de spirituali dono gratiae approbamus, ratificamus et confirmamus, decernentes praedicta omnia et singula ac eorum quodlibet robur perpetuum obtinere. Mandantes universis et singulis, tam ecclesiasticis quam saecularibus personis, quocunque nomine censeantur, quatenus praemissa omnia et singula et in eis contenta inviolabiliter observent et, in quantum Sedem Apostolicam venerantur, faciant ab aliis observari. Quocirca, ut eo magis in praedictis imposterum contra quoscunque molestatores opportunae defensionis adminiculo muniamini, Rev. dis in Christo patribus Cracoviensi et Luceoriensi Episcopis, vel alteri ipsorum, eadem auctoritate apostolica nobis commissa, committimus et mandamus, ut in praemissis vos vestrumque Capitulum conservent, defendant ac tueantur, contradictores quoslibet et rebelles per censuras ecclesiasticas et alia iuris remedia compescendo.

Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac omnibus illis, quae Ss. mus Dominus noster in facultatibus nobis concessis voluit non obstar, caeterisque contrariis quibuscumque. In quorum fidem praesentes nostras litteras per secretarium nostrum fieri nostrique sigilli iussimus et fecimus appensione communiri. Datum Vilnae, sub anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo vigesimo, die penultimo mensis Novembris, Pontificatus praefati Ss. mi Domini Nostri Leonis papae decimi anno octavo.

(a-Zacharias Epus Gardiensis, Ss.mi Domini nostri Papae
cum potestate Legati de latere et maioris
paenitentiarii Nuncius et orator qui supra
manu propria^{a)})

a-a) *Autographum.*

N. 32.

**Leo X, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 26 XII 1520.

Gratum se esse scribit pro nuntiis suis benevole receptis (quod a Ioanne de Tedaldis Romam reverso ipsi relatum est), dolere tamen de bello Pruthenico in dies recrudescente. Etsi sciat illud eo invito coeptum esse et Albertum multa scelerata perpetrasse, se tamen petere, ut ab ingressu in terras magistri abstineat, quem serio suis litteris monere se dicit, ut paci condendae studeat.

Breve ad Regiam Maiestatem Poloniae

Carissime in Christo fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Dilectus filius Ioannes Theodaldus, civis Florentinus, quem et venerabilem fratrem Zachariam, epum Gardensem, nuntios nostros alias ad Maiestatem tuam destinavimus, nuper ad nos reversus nobis retulit, quo amore et quanta humanitate regia Maiestas tua eos venientes exceperit ac semper tractaverit, ipsumque inde recessurum benigne ac liberaliter [63v] dimiserit. Quod ut nobis gratum et acceptum fuit, ita valde et supra modum displicuit ab eodem Ioanne intelligere bellum inter te et dilectum filium Albertum, ex marchionibus Brandenburgensibus, hospitalis domus Beatae Mariae in Prussia magnum magistrum, quod pluribus litteris ac monitionibus per dictos et alios nuntios nostros, utrique vestrum nostro nomine factis, extinctum vel saltem sedatum ac sopitum esse credebamus, adeo recrudescere coepisse, ut inde populorum strages et devastations ac innumera scandala, qualia pluribus ab hinc annis acciderunt, magnopere timenda sunt ac formidanda.

Et licet nobis persuadeamus Maiestatem [tuam] ad huiusmodi bellum, ex quo nulla quidem laus vel utilitas sperari, ignominia vero et ingens damnum^{a)} formidari debet, in gratis trahi invitoque animo a bellis illis contra infideles et scismaticos, ex quibus maximam et immortalem gloriam sibi comparavit, distrahi atque divelli²¹⁵, non possumus tamen solitam eius mansuetudinem ac bonitatem non desiderare, erga eum praesertim, quem filii loco habere et cuius iuveniles impetus patientia quadam potius et consilii matritate delinire deberet, quam vi frangere ac non sine magna rerum prope omnium confusione destruere. Quamquam si vera sunt, quae nobis nuntiantur, et quae vix credere possumus, ipsum videlicet Albertum, non suos tantum, sed complures alios Germaniae populos pro se et contra Maiestatem tuam convocasse ac tantum comparasse exercitum, ut illi vix resistere possis²¹⁶; quin regni tui civitates et loca Tartaris ac Moscovitis aliisque [64r] infidelibus et scismaticis confinia, solitis ac necessariis praesidiis quasi denudare cogaris, Maiestas ipsa tua nonnullam irascendi ac vim repellendi causam habet, et propterea ipsum Albertum per alias nostras ad pacem et concordiam cum Maiestate tua ineundam serio monemus²¹⁷.

Praeterea ad char.mum in Christo filium nostrum Carolum, Romanorum ac Hispaniarum regem Catholicum, in imperatorem electum, scribimus, eum hortantes, ut pro concordia inter vos componenda laborare, eamque per ora-

²¹⁵ Omnia, quae hic scribit pontifex, videntur esse responsiva ad litteras regias, 23 IX 1520 Torunia datas (reg. Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 134r-135r), "quibus conquerebatur de magistro", lectas in consistorio 5 XII 1520 (cfr. Korzeniowski AR, p. 82).

²¹⁶ Cfr. supra, notam 193.

²¹⁷ Cfr. infra, N. 33.

tores suos procurare velit²¹⁸. Ac etiam dicto Zachariae, episcopo et nuntio, committimus, ut pro eadem pace componenda nostro nomine operari atque omnia efficere debeat²¹⁹. Speramus omnipotentem Deum sua clementia permissurum fore, ut pia desideria nostra, non alio quam ad publicam totius christianitatis pacem et quietem eiusque sanctae fidei conservationem et exaltationem tendentia, faelicem sorciantur eventum.

Quod autem ad Maiestatem tuam attinet, te, Fili noster carissime, horramur ac per viscera misericordiae Dei nostri rogamus, ut si ulla unquam in re prudentiam, aequitatem ac mansuetudinem, tibi a natura insitas, ostendisti, nunc illis erga nepotem tuum uti velis ac satis habens regnum tuum defendere ac tutari, nolis ulterius progredi ac eiusdem Alberti fines ingredi temperes ac abstineas, non ignarus potiorem ac magis regiam virtutem esse iniurias oblivisci, quam eas ulcisci velle, ac ex omnibus victoriis nullam maiorem esse, quam se ipsum vincere. Tua igitur Maiestas ita se geret, ut quemadmodum omnes singularem eius virtutem et praeclara gesta iure ac merito praedicant, mirisque praconiis et laudibus in coelum tollunt, [64v] ita etiam eiusdem pietatem et continentiam atque animi moderationem dignis ac veris laudibus prosequantur. Quod si Maiestas tua, ut speramus, fecerit, magno caeteris principibus exemplo erit (qua ipsi etiam temperantia ac modestia^{b)} uti debeant) et coram Christo, Redemptore nostro, qui in ligno Crucis pendens Patrem Deum pro crucifigentibus^{c)} rogavit, non parvum meritum sibi acquiret. Nobis insuper, qui eam tamquam peculiarem filium nostrum in visceribus charitatis semper gessimus, rem gratam et nunquam obliviscendam faciet. Datum Roma[e] apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die XXVI Decembris, [anno Domini] MDXX^{d)}, pontificatus nostri anno octavo.

a) Repetitum.

b) Sequitur repetitum: etiam

c) Sequitur: cum

d) In ms. erronee: MDXXI

N. 33.

**Leo X, pontifex maximus
Alberto, Ordinis Theutonicorum magno magistro**

Romae, 26 XII 1520.

In memoriam ei revocat, quid ipse usque nunc egit in pacandis christianis principibus, et praesertim eum ipsum cum rege Poloniae conciliando. Cum re-

²¹⁸ Breve, 26 XII 1520 datum, editum est a Działyński AT V, p. 348-350.

²¹⁹ Cfr. supra, N. 29.

cens ex Ioanne de Tedaldis, ex Polonia reverso, intellexisset bellum inter eos minime sopiri, sed adhuc magis recrudescere coepisse, ideo nuntiat se Zachariae Ferreri commisisse, ut antiquum tractatum pacis confirmet et insuper Carolo imperatori scripsisse, ut operam suam interponat, quo tandem pax ista restituatur; ipsi vero in virtute sanctae oboedientiae mandat, ut regem Poloniae molestiis non afficiat et ad conditiones a mediatoribus propositas acquiescat.

Or. membraneum: Berlin, GStAPK, XX, StA Königsberg, Schiebl. 16, n. 11.

- **Cop. XIX saec.:** Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 24447a f. 1r-3v. In capite textus annotatio alia manu: "Abschrift. Der Original befindet sich im Königl. Archiv zu Berlin unter № 465, C. № 6", et subtus alia adhuc manu posteriori: "Heute L. 465.5. Seit 1865 im Kö. Archiv 16. CL 17a". - Versio Germanica eiusdem copiae in GStAPK, XX, OBA, n. 24678.

Cop. saec. XVI.: Kórnik BPAN, ms. 223, p. 31-34 (cum aliquibus omissionibus).

- **Ed.:** Działyński AT V, p. 350-352.

Leo Papa X

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Cum ex ea die, qua ad summi apostolatus apicem divina favente clementia assumpti fuimus²²⁰, memores verbi Illius, cuius vices in terris gerimus, et qui ascensurus ad Patrem discipulis suis dixit: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis²²¹, nihil maiore studio, cura et diligentia nobis proposuisseamus, quam, sublatis omnibus Principum, Regum et Potentatuum christianorum discordiis, simultatibus ac bellis, quae usque dum in minoribus eramus, non modo Italiam, sed alia fere omnia christifidelium Regna diu maximeque vexaverant, et tempore assumptionis nostrae adhuc vigebant²²², concordiam, unionem ac pacem inter eosdem Reges, Principes et Potentatus procurare ac, dextera Domini propicia nobis assistente, bella ipsa, si non perpetua pace in totum extinguere, quinquennalibus saltem induciis suspendere obtinuissemus²²³, gravi molestoque animo tulimus inducias ipsas a te et charissimo in Christo filio nostro Sigismundo, Poloniae Rege Illustri, primum violari cepisse a quibus [1v] id minime timendum videbatur, tum quia strictissimo necessitudinis vinculo inter vos coniuncti estis²²⁴, tum maxime quoniam dictus Ser.mus Rex bellis adversus Tartaros et Moscovitas, aliasque infideles et scismaticos iampridem assuevit, indeque gloriosas victorias et op[t]imos tri-

220 Leo X electus est ad summum pontificatum 11 III 1513.

221 Ioan. 14, 27.

222 Cfr. supra, N. 15, annotationem 128.

223 Bulla, qua omnes belligerantes ad illas indutias ineundas invitabat, data est 18 III 1518, cfr. supra, N. 21.

224 Albertus fuit regis Sigismundi ex sorore nepos, cfr. N. 15, annotationem 143.

umphos reportare didicit, Tu vero ac universus ordo tuus religionis ipsius vestrae instituto eorundem infidelium ac scismaticorum adversus christianos impetum reprimere ac prohibere tenemini.

Pro quibus inter vos discordiis ac bellis sedandis et extinguendis quantum semper laboraverimus, non solum plures litteras nostras, sed proprios et nuntios, non sine gravibus incommodis et expensis, ad longinguas partes istas destinando, ipsum Deum, cui nota sunt omnia, testem habemus, possetque inclytae memoriae Maximilianus in Imperatorem electus, si adhuc in humanis ageret²²⁵, nobis testimonium perhibere, qua paterna charitate, cum saepe alias, tum maxime quando ad dietam illam, quae inter ipsum et eundem S[erenissimum] aliosque Reges et Principes indicta fuerat, se accingebret, proprio nuntio ad eum destinato²²⁶, hortati fuerimus ac etiam rogaverimus, ut ante omnia inter eos tractanda et concludenda negotia sanctum et necessarium pacis et unionis inter te et dictum Ser.mum Regem opus primum concluderetur; ac postea, ut neuter vestrum ignorat, vos crebrioribus litteris et Nuntiis ad pacem huiusmodi pro publico christifidelium omnium ac privato vestro et subditorum vestrorum bono amplectendam hortari, monere attenteque requirere nunquam destitimus, non ignari quanta universo christiano orbi tempestas imminaret, nisi opportuno pacis inter vos remedio provideatur.

Sperantes autem vos, tanquam nostros et obedientiae filios, salutaribus consiliis ac paternis monitionibus nostris obtemperare paratos esse, nec recusare, quominus differentiae et controversiae omnes vestrae per Ven. fratrem Zacchariam, Eum Gardensem, ob hanc potissimum causam Nuntium nostrum a nobis istuc destinatum, diligenti examine ac processu desuper factis, intellectae et ad nos transmissae, per nos et ven. fratres nostros S.R.E. Cardinales, matura deliberatione praehabita, via iuris vel amicabilis concordiae deciderentur ac fine debito terminarentur, Nobisque persuadentes vos ab huiusmodi bellis cessaturos fore, nuper ex dilecto filio Ioanne Theodaldo, cive Florentino, quem una cum dicto Za[charia] Epo Nuntium etiam nostrum destinaveramus, ad nos reverso, intelleximus bella inter vos adeo recrudescre cepisse ac tantos utrinque apparatus fieri, ut inde maximum ac universae christianitati pernitiosum timeatur incendium, ipsumque S[er.mum] Regem, qui nunquam suis omnibus viribus contra te et ordinem tuum uti voluit, ac proprios fines a tuis incursionibus defendere ac tutelari, quam fines tuos depopulari maluit, tum quia suus ex sorore germanus nepos existis²²⁷, tum maxime ob reverentiam beatae Virginis, sub cuius invocatione militia tua instituta fuit, nunc demum ut immodicis tuis conatibus resistat, vi cogi atque

²²⁵ Maximilianus I Habsburg extreum diem obiit 12 I 1519.

²²⁶ Ut videtur, Congressum Vindobonensem Maximiliani, Sigismundi et Vladislai, Hungariae et Bohemiae regis, in mente habet, a. 1515 celebratum.

²²⁷ Cfr. supra, N. 15, notam 143.

compelli novum exercitum conscribere et impensas, quas contra eosdem infideles et scismaticos paraverat, contra exercitum tuum facere.

Quae res quam graviter nos commoverit et quo acerbo vulnere cor nostrum sauciaverit, vix cogitari nendum scribi enarrarie posset. Nec satis intelligere possumus, quis vester animus, quae mens, quodve consilium sit, eas contentiones ac discordias adeo pertinaciter fovere ac persequi, quarum infelices ac utrius partium miserabiles exitus utique formidaretis, si plurimarum calamitatum, quae aliquot abhinc annis propter bella, tam inter vos quam praedecessores vestros gesta, contigerunt^{a)}, memores esse velletis. Quod nisi divina clementia nuper factum fuisset, ut Selinus, Turcarum Tyrannus, qui cum Tartaris ea tantum causa, ut vos destrueret, foedus inierat, e medio tolleretur, nemini dubium, quin vestris dissensionibus magis quam suis viribus fretus atque confisus, vos aggressurus ac utriusque statum bello sibi vindicaturus fuisset.

Nos igitur, praeteritorum memores et quae accidere possent considerantes, quaelibet necessaria et oportuna remedia ita cogitare et providere statuimus, ut gregis nobis commissib^{b)} curam neglexisse minime videamur. Et propterea cogitavimus, ultra commissionem eidem Zacchariae Episcopo et Nuntio nuper datam, etiam ad char. mum in Christo filium nostrum Carolum, Romanorum ac Hispaniarum Regem Catholicum, in Imperatorem electum²²⁸, scribere, ut quoniam Sanctae Romanae Ecclesiae Advocatus et utriusque vestrum necessitudinis vinculo coniunctus existit, et causa ista non solum universae Christianitatis communis est, sed eius quoque Imperii statum tangit, officii sui debito fungens ac publicae simul et privatae utilitati consulens, litteris ac oratoribus suis utrunque vestrum ad perpetuam pacem et concordiam ineundam, eamque firmiter servandam hortetur et moneat ac pios et sanctos conatus vestros adiuvet, talesque pacis conditiones vobis proponere studeat, ut illas neuter vestrum valeat recusare; quod ipsum pro viribus facturum fore non dubitamus.

Quae remedia nostris coniuncta, si, ut speramus et optamus, valida et efficacia erunt, omnipotenti Deo, bonorum omnium auctori, gratias agemus; sin vero minus, censorum severitate uti tandem cogemur. Ad quas ne deve niamus, Te, dilecte fili, hortamur et in virtute sanctae obedientiae, quam nobis et huic sanctae Sedi praestare teneris, requirimus, ut in huiusmodi concordiae negotio cum praefato Rege tractando ita te geras, ut omnes intelligent per te non stetisse, quominus concordia ipsa, quam tibi paterna charitate persuademus, contemplatione nostra concludatur, Teque eundem Sigismundum Regem, avunculum tuum, in verum patrem habere ac iniurias omnes perpetuae oblivioni mandasse. Quod si ex parte tua, ut speramus, feceris, magnum apud omnipotentem Deum meritum, nec minorem apud homines gloriam consequeris, ac talem insuper a nobis ipsis gratiam inibis, quod te paternis monitionibus nostris paruisse nunquam paenitebit.

²²⁸ Carolus V Habsburg.

Datum Romae, apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die XXVI Decembris M.D.XX^{c)}, Pontificatus nostri anno octavo.

Bembus^{d)229}

a) *Ita in ms, Cornicensi, in or.: congerunt*

b) *Adscriptum in margine.*

c) *In or. erronee: M.D.XXI, nisi ciphera I ad- scripta fuerit poste; in copia Cornicensi*

recte: MDXX; in copia Berolinensi: MDXXI et subtus in parenthesi: 1520

d) *Manu ipsius Bembi.*

N. 34.

**Leo X, pontifex maximus
Zachariae Ferreri**

Romae, 30 XII 1520.

Mittit ei exemplar brevis ad Carolum imperatorem, quo illi causam pacis componendae inter regem Poloniae et magnum magistrum ordinis Theutonicorum commendat. Ipsi etiam omnia quae facere in hac re poterit committuntur.

Cop. coaeva: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 37 f. 63r.

Litterae Beatissimi Papae.

Venerabilis frater, salutem. Fraternitatem tuam latere non debet, quantopere nobis displiceant dissensiones et bella inter char.mum in Christo filium nostrum Ser.mum Regem Poloniae Illustrem et Magnum Prussiae Magistrum existentes, pro quibus sedandis et componendis omnem operam et diligentiam adhibere intendimus. Et propterea non solum ad Sigismundum Regem et Magistrum praedictos, sed etiam ad char.mum in Christo filium nostrum Carolum, Romanorum ac Hispaniarum Regem Catholicum, Imperatorem electum, efficaciter scribimus, prout ex ipsarum litterarum copia, praesentibus introclusa, eadem Fraternitas tua videre poterit²³⁰. Cui per praesentes committimus et mandamus, ut pro pace inter eosdem Regem et Magistrum componenda nostram auctoritatem interponere ac omnia efficere

²²⁹ Petrus Bembo (1470-1547), celeber litterarum cultor, a. 1513-1521 secretarius Leonis X, ab a. 1538 SRE cardinalis.

²³⁰ Copia huius brevis invenitur registrata in AGAD, Metr.Kor. 37 f. 63r.

procuret, quae paci huiusmodi viderit expedire, atque ita se gerat in praemissis, ut eius opera et diligentia in conspectu nostro valeat commendari. Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die penultima Decembris Anno Domini Millesimo quingentesimo vigesimo, Pontificatus nostri anno octavo.

N. 35.

Zacharias Ferreri
Marco Piotrowicz, macellario Vilnensi

Vilnae, 25 I 1521.

Vigore facultatum legati a latere confirmat testamentum mercatoris Vilnensis Marci Piotrowicz, qui legat unam partem annui census macelli sui civitati Vilnensi, alteram fraternitati ecclesiae S. Ioannis Vilnae, tertiam pro missa celebranda pro anima sua et suorum, quartam vero pauperibus distribuendam. Constituit conservatores huius confirmationis praepositum et decanum capituli Vilnensis, pro tempore existentes.

Or.: Vilnius, LMA, Centr.Bibl., F. 6 n. 116. Subtus nota eadem manu facta: "Taxatum ad in[...]. Visa". Vestigia sigilli impressi. Membrana in margine inferiore lacerata et deinde consuta.

Zacharias, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Gardiensis etc. [ut in N. 31] universis et singulis, praesentes literas inspecturis, salutem.

Nobis ex parte dilecti nobis in Christo Marci Pyothrowicz, Civis et Mercatoris Vilnensis, expostulatum fuit, quod ipse nuper, sanus mente et corpore et compos suae rationis, cupiens terrena in celestia et transitoria in eterna felici comercio commutare, in eius ultima voluntate, de bonis suis sibi a Deo collatis condens testamentum, legavit censem annum ex quodam macello mercimoniiali singulis annis proveniente in hunc sequentem modum, videlicet unam partem pro utilitate rei publicae Civitatis Vilnensis, alteram pro fraternitate Sancti Ioannis, tertiam partem pro celebranda una missa pro anima sua et praedecessorum suorum, quartam vero et ultimam partem pauperi[b]us distribuendam.

Cum alias, prout latius in eodem testamento super hoc confecto continetur, ad quod relatio habeatur et quod hic haberi voluimus pro expresso, cunctaque dictus Marcus praedictum testamentum per nos auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur, in hac parte confirmari, Nobis humili-

ter supplicari fecit, quatenus de opportuno confirmationis remedio provideri dignaremur, Nos igitur, suis in hac parte supplicationibus inclinati, praefatum testamentum, in quantum est rite et legitime factum ac rationi consonum, illud eadem auctoritate apostolica, cum punctis et clausulis in eo contentis, approbamus, ratificamus et confirmamus, decernentes testamentum praedictum et omnia in eo contenta robur firmum obtinere.

Quocirca dilectis nobis in Christo Praeposito et Decano Ecclesiae Vilnensis, pro tempore existentibus, vel eorum alteri, harum serie committimus et mandamus, quatenus ab uxore, liberis, consanguineis et aliis proximioribus quibuscumque necnon ab exequitoribus, in dicto testamento nominatis et expressis, pro tempore existentibus, sub penis et censuris ecclesiasticis ac centum ducatorum auri camerae apostolicae, applicandorum cuilibet contravenienti, testamentum praedictum illiusque exequutionem et omnia in eo contenta inviolabiliter observari faciant, contradictores et rebelles ac contravenientes quoscumque per dictas censuras ecclesiasticas et alia iuris remedia compescendo. Non obstantibus etc. [ut in N. 31]. In quorum fidem praesentes litteras per secretarium nostrum fieri nostrique sigilli iussimus et fecimus impressione communiri. Datum Vilnae, sub anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo vigesimo primo, die vigesimo quinto mensis Ianuarii, pontificatus praefati Ss.mi Domini nostri Leonis papae decimi anno octavo.

Jedepaulo [sic]^{a)}

a) *Alia manu.*

N. 36.

**Zacharias Ferreri
Fraternitati Misericordiae Vilnensi**

Vilnae, 25 I 1521.

Martino (a Duszniki), artium ac medicinae doctore et canonico Vilnensi, supplicante, concedit indulgentiam 10 annorum et totidem quadragenarum omnibus, qui, fraternitatis misericordiae in oraculo extra muros, ab ipso Martino condendo sodales, manus adiutrices porriganter pro sepeliendis pauperibus mortuis, qui... per civitatem Vilnensem moriuntur.

Or.: Vilnius, LMA, Centr.Bibl., F. 3 (Pergamentiniu raštu rinknys), n. 89. Vestigia sigilli impressi. Membrana in aliquibus locis lacerata.

N. 37.

Zachariae Ferreri

decretum pro ritu catholico in Lithuania servando

Vilnae, 2 II 1521.

Mandat omnibus, sub paenis ecclesiasticis, ut scripta Martini Lutheri et aliorum haereticorum, si quae habeant, intra 12 dies ad se vel ad locorum ordinarios afferent, et ut nemo audeat ea in Lithuania inferre, ibi vendere, emere et detinere; episcopi autem tenentur talia scripta statim comburere, aliaque omnia scripta venalia censurae supponere, fidelesque monere, ut cum haereticis et schismaticis familiaritatem vitent, nisi forte spes aliqua exsistat eorum conversionis. Excommunicationem comminatur iis, qui poenit ecclesiasticis imminentibus, se ad schismaticos convertere minantur. Ordinariis locorum mandat, ut curent, ne schismatici novas ecclesias in Lithuania aedificant, neve catholici cum Iudaeis simul habitent; ut pracepta fidei et sacramenta melius populo inculcentur et administrentur, cuius gratia in locis ab ecclesiis parochialibus distantibus capellae et capellani instituantur. Sacerdotibus commendat puritatem morum, librorum de fide et liturgia studium, Verbi Dei assiduam praedicationem et ne genitoribus permittant una cum liberis recens natis dormire, ne suffocentur. Suquuntur ultimae exhortationes generales et tempus 12 dierum ad exequendum hoc decretum stabilitur.

Ed: Ferreri OT, f. B IIIr- [B VIIr].

Decretum eiusdem rev.mi legati apostolici pro ritu christiano
per magnum ducatum Lituaniae et terras eidem subiectas et annexas
servando et ampliando

Zacharias, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Gardiensis etc. [*ut in N. 31*] universis et singulis, tam ecclesiasticis, quam saecularibus per magnum ducatum Lituaniae constitutis, ad quos praesentes pervenerint, salutem in domino sempiternam et nostris huiusmodi (immo verius apostolicis) firmiter obedire mandatis.

Capite nobis (inquit sapientia divina in canticis) vulpes parvulas, quae demolunt vineas²³¹. Quum autem per vineas nil aliud quam congregations fidelium et catholicorum christicolarum ecclesiae intelligentur, quae fructus ex se gignunt honoris et honestatis, quid per vulpes parvulas accipimus, nisi principia haereticarum astutiarum et irrepentis schismatis et abusus

²³¹ Cant. 2,15.

exordia, quae Christi ecclesias, ubilibet constitutas, nisi citius intercipiantur, paulatim destruunt et evertunt? Quare, quum in hanc longinguam regio-
nem, quae finibus Europae et infidelium limitibus adiacet, ad eidem spiri-
tualia beneficia impartienda a Ss.mo Domino N.ro papa, Domini nostri Iesu
Christi vero in terra vicario, destinati simus, ad nostramque notitiam perve-
nerit (proh dolor) fratris Martini Luteri et aliorum diversorum authorum
scripta erronea et a catholica religione ac sanctae Romanae ecclesiae, orbis
magistrae, sanctorumque orthodoxorum patrum saluberrimis decretis extra-
nea, in huius magni ducatus Lituaniae civitates, oppida et terras deferri, le-
gi, haberi, teneri et in grave animarum dispendium et scandalum populorum
defendi, diversasque corruptelas et [B IIIv] abusiones in moribus, tam cleri-
corum, quam laicorum, quae christianaे adversantur pietati, inolescere, ex
quibus fidei et religionis plantatio, quae hic novella et adhuc tenella existit,
devastari facile posset, Nos, ut officio nostro, prout tenemur, satisfaciamus,
nec tam longum iter frustra insumpsisse, totque labores, tot pericula, tot di-
scrimina in cassum nos subiisse contingat (quum et sanguinem ipsum spar-
gere, et vitam ipsam ac animam effundere pro christianaе fidei syncaeritate
[sic] teneamur), ne maiores vires assumat et in deterius vergat, autoritate
apostolica nobis commissa et qua fungimur occurrere in domino volentes,
omnes et singulas, tam ecclesiasticas quam saeculares personas, cuiuscum-
que status, gradus et conditionis existant, in domino exhortamur et per pre-
ciosissimi sanguinis Domini nostri Iesu Christi effusionem requirimus et
monemus, et nihilominus ^ain virtute sanctae obedientiae et sub excommu-
nicationis latae sententiae ac perpetuae infamiae privationisque omnium et
singulorum beneficiorum ecclesiasticorum, quae tunc obtinebunt, si ecclesias-
tici fuerint, et perpetuae inhabilitatis ad illa et alia obtainenda, aliisque iu-
ridicis poenis et censuris (si non paruerint), eo ipso incurrendis, eadem au-
toritate apostolica nobis commissa eisdem praecipimus et mandamus, qua-
tenus infra XII dies a die habitae notitiae huius nostri decreti, quorum quat-
tuor pro primo, quattuor pro secundo et quattuor pro tertio, ultimo et perem-
ptorio termino, eisdem assignamus et praefigimus, omnia et singula eius-
dem fratris Martini Luteri, ab ecclesia damnati²³², aliorumque quorumcun-
que a catholicis sanctae ecclesiae dogmatibus aberrantium, vel de erroribus
aliquibus suspectorum, libellos, scripta et volumina, tam latino sermone
quam quocunque idiomate formata et notata, coram nobis vel locorum or-
dinariis afferre et in nostris vel eorum manibus statuere debeant et teneantur,
nec de caetero tales libellos, scripta et volumina in eundem magnum du-
catum vel eius terras, civitates et oppida ferre, vendere, emere, habere, tene-
re, eis uti, [B IVr] seu directe vel indirecte, quovis quae sit colore ea tueri aut
defendere imposterum praesumant, sed defendantes statim eisdem locorum
ordinariis (saltem secreto) deferantur et denuncientur. Ipsi autem locorum

²³² Vigore bullarum: "Exurge Domine", 16 VI 1520 datae, et "Decet Romanum Pontificem", 3 I 1521 promulgatae; cfr. *Bullarium Romanum* V, p. 748-757.

ordinarii libellos, scripta et volumina huiusmodi mox igni tradi et concremari faciant^{a)}, ut deleantur de libro et memoria viventium, et cum iustis non scribantur²³³, et iuxta Esaiam: sint veluti favilla stupuae et tanquam scintilla succendantur²³⁴.

Et ut deinceps omnis de hoc magno ducatu errandi moveatur occasio, sub eisdem poenis praecipimus et mandamus, ut nullus bibliopola, seu quaecunque alia persona cuiuscunque status, gradus et conditionis existat, libros, scripta et volumina aliqua, cuiuscunque facultatis fuerint, in eundem magnum ducatum venalia ferre aut vendere praesumat, nisi omnium ipsorum librorum et voluminum titulos et nomina et cognomina, in scheda descripta, eisdem locorum ordinariis prius obtulerit. Super quo eosdem ordinarios per omnipotentem Dominum enixe rogamus et exhortamur, et eisdem etiam in virtute sanctae obedientiae, auctoritate apostolica nobis commissa, praecipimus et mandamus, quatenus, uti veri pastores, cum omni sedulitate invigilent, ne in eorum gregem aliqua huiusmodi imposterum contagia inducantur.

Quod tanto studiosius est cavendum, quanto et isdem magnus ducatus Lituaniae non solum ab infidelibus et schismaticis circumquaque cingitur et vallatur, sed et eos domesticos et intestinos ubilibet habet inimicos, et tanto periculosiores, quanto et familiariores. Quapropter ad omnem deinceps amovendum et evitandum errorem, et ad catholicae fidei synceritatem intemerata illibatamque servandam, eosdem locorum ordinarios et parochialium ecclesiarum rectores, seu eorum vicem gerentes, per eundem magnum ducatum Lituaniae ubilibet constitutos, exhortamur in domino et obsecramus, ut plebem sibi commissam assiduis moneant et instruant documentis, ut cum eisdem schismaticis minorem quam [B IVv] possint conversationem et familiaritatem habeant. Quoniam, iuxta apostolum, nulla est conventio Christi ad Belial, aut pars fideli cum infideli²³⁵.

Propter quod separamini ab eis, dicit dominus, et immundum ne tetigeritis²³⁶, nisi forte de eis in vera et catholica religione instruendis et ad eam alliciendis operam darent, quoniam et dominus et praceptor noster, Iesus Christus, dixit: Non est opus sanis medico, sed male habentibus²³⁷, propter quod et cum publicanis et meretricibus aliquando conversabatur, charitas enim, et si per ignem transiverit, flamma non nocebit ei²³⁸, et si picem tetigerit, non inquinabitur ab ea²³⁹. Nam, sicut scriptum est, melior est iniquitas viri quam mulier bene faciens²⁴⁰. Et sicut eos, qui in sua perfidia perseverant, cautius evitare debemus, sic illis, qui detracto a cordibus velamine,

²³³ Ps. 68, 29.

²³⁴ Is. 1, 31.

²³⁵ 2 Cor. 6, 15.

²³⁶ 2 Cor. 6, 17.

²³⁷ Marc. 2, 17.

²³⁸ Is. 43, 2.

²³⁹ Eccl. 13, 1.

²⁴⁰ Eccl. 42, 14.

viam veritatis agnoscunt, eamque amplecti constituunt, si ad unitatem catholicam suscipi optaverint, tanto iucundius complecti et in charitatis visceribus eos stringere ac propriis humeris imponere tenemur, quanto gaudium est maius angelis Dei super peccatore paenitentiam agente, quam super nonaginta novem iustis²⁴¹. Eos igitur gaudentes suspicere et, postquam suscepti fuerint, omni humanitate et dilectione prosequi oportet: Quoniam hic frater noster mortuus erat et revixit, perierat et inventus est²⁴².

In eis autem suscipiendis et schismate abiurando modus ille servetur (sicut saepius commentati sumus), qui a sacrosancto Florentino Concilio et deinde a beatae memoriae Alexandro VI, pontifice maximo, traditus est, cuius et exempla reliquimus²⁴³. Rogamus etiam, ut sicuti in commertiis eorum, qui in sua perfida obstinatione persistunt, abstinendum est, ita et ab eorum schismaticis ecclesiis, et potius conventiculis, abstineatur (quando praesertim sacrificare arbitrantur), quoniam hoc est certo certius (sicuti noscere et probare voluimus) ipsorum assertos sacerdotes neque ordinem aliquem suscipere, neque characterem habere, neque sacrum confidere, neque vere sacrificare; nam neque est patriarcha ille, neque metropolita, seu archipraesul, neque praesul, a quo ordines se suscepisse et in dies suscipere asserunt; neque forma etiam essentiali illum [B Vr] sacrificandi aut sacrum conficiendi ritum tenent, quem veri olim Graeci (quos se imitari astruunt) observarunt et observant; praeter alios plurimos, quibus obligantur errores, pro quibus, ut aliquando videant, omnipotens author tanto ardenter orandus est, quanto maiori caecitatis caligine eorum oculi detinentur occlusi.

Et quoniam sunt nonnulli, qui dum a locorum ordinariis, sive aliis ad quos spectat, culpa exigente, censuris innodantur, in sacrilega verba prorumptentes, se ad schismaticorum sectam transfugas futuros comminantur, iccirco, ut huius criminis facilitas de caetero removeatur, statuimus, decernimus et ordinamus, ut quicunque deinceps talia verba studiose in fidelium christianorum scandalum protulerit, sententiam excommunicationis, a qua non nisi a ss.mo D.no N.ro papa, vel ab eo potestatem habente (praeterquam in mortis articulo) absolvi possit, eo ipso incurrat. Et, si convictus fuerit, tam diu in ecclesiis cum debitis ceremoniis excommunicatus denuncietur, atque arctius ab omnibus evitetur, quoisque, praevia satisfactione, absolutionis beneficium meruerit obtinere. Rogamus autem ipsos dominos temporales per Iesum Christum Dominum nostrum, ac eorum vices gerentes, locorumque rectores et consules, ut brachio suo saeculari contra hoc scelus atque

²⁴¹ Paraphrasis Luc. 15, 4-7.

²⁴² Luc. 15, 24.

²⁴³ Hic Ferrerius evidenter se refert ad breve Alexandri VI (1492-1503), Alberto Tabor, epo Vilnensi, 26 IV 1501 datum, in quo pontifex copiam dicti decreti Concilii Florentini transmittere se dicit et modum praescribit, qui in Ruthenis ad unitatem cum Ecclesia Romana admittendis observari debet (cfr. Wojtyska BRP I, p. 90-93). Cum tamen hoc breve tunc nondum fuerit impressum, ergo Ferrerium eius exemplum (ab Erasmo Ciołek habitum?) Roma portasse facile coniici potest.

blasphemiam remedium ita adhibeant opportunum, ut huiusmodi homines a talibus arceantur sceleribus.

Insuper etiam, quoniam non tantum contra catholicam unitatem et sa-
crorum canonum traditiones, sed etiam contra et serenissimorum regum Po-
loniae et magnorum ducum Lituaniae religiosa decreta, in eodem magno du-
catu Lituaniae variae quotidie ex muro et lapidibus, sive lateribus, schismati-
corum construuntur ecclesiae, seu conventiculae²⁴⁴, multique promiscui se-
xus ex christianis (quod abominabile omnino est), contra patrum decreta,
cum Iudaeis habitant et eisdem etiam serviliter famulantur²⁴⁵, Nos, cupien-
tes huiusmodi malis, quantum nobis a Deo conceditur, obviare, ne erroribus
huiusmodi fomentum administretur pariter et augmentum, ac filii liberae,
qua libertate Christus nos donavit, ancillae filiis obsequantur²⁴⁶, omnes et
singulos [B Vv] itidem locorum ordinarios, per magnum ducatum Lituaniae
praefatum ubilibet constitutos, in domino exhortamur, eisque in virtute san-
ctae obedientiae praecipimus et mandamus, quatenus per se et suos officia-
les, rectoresque parochialium ecclesiarum talem contra malum hoc sui offi-
cii sedulitatem exerceant, ut canonicae sanctiones serventur et ipsi, uti boni
pastores, apud omnipotentem dominum de iniunctae solicitudinis merito
aeternae vitae praemia consequantur.

Nec duximus omittendum (sicuti in synodo nuper apud divi Stanislai
aedem celebrata inter sacrificandum, dum de officio boni pastoris conciona-
remur, recensuimus)²⁴⁷, invigilandum scilicet valde esse pro animarum cura,
tam in monendis et instruendis populis, accuratius quam hactenus factum
est, de fide et divinis praeceptis, necnon de sacramentis diligentius minis-
trandis. Nam sicuti et oculis nostris vidimus, et manibus nostris palpavimus²⁴⁸, ob maximam parochialium ecclesiarum a plebe distantiam et ea-
rum raritatem in tam spatiosa et ampla regione, baptismatis erga infantu-
los, qui in lucem nascuntur, viaticique et extremae unctionis erga infirmos
sacramenta ita negliguntur, ut et infantes sine regenerationis unda, et infir-
mi sine viatico et confessione quandoque decadant. Insudandum ideo est, ut
apud eas plebes, quae decem, quindecim et viginti nonnunquam millibus
passuum a suis distant parochialibus ecclesiis, cura rectorum earundem sa-
cellae construantur, in quibus sacerdos, vicarius seu altarista constituatur,
qui penes se in sacello baptismalem aquam, eucharistiam et oleum infirmo-
rum, pro ingruentibus necessitatibus, nomine plebani seu rectoris sui, dili-

²⁴⁴ Decretum de non aedificandis in Polonia et Lithuania a schismaticis ecclesiis muratis exstat inter Statuta Vielunensia-Calissiensia, a. 1420 ab aepo Nicolao Trąba emanata, vide: *Starodawne prawa polskiego pomnika*, T. 4, ed. Udalricus Heyzmann, Kraków 1875, p. 242.

²⁴⁵ Cfr. ibidem, p. 238-240. Haec lex inserta est etiam inter statuta regis Alexandri, Radomiae 1505 edita, v. *Volumina legum* I, p. 143.

²⁴⁶ Paraphrasis Gen. 21, 10 et Galat. 4, 31.

²⁴⁷ Acta huius synodi non inveniuntur. Hic locus Ferrerii unicum exstat eiusdem celebrationis testimonium, cfr. J. Fijałek, *Pierwszy synod diecezji wileńskiej*, "Kwartalnik Teologiczny Wileński", 1 (1923), fasc. 1, p. 81-88.

²⁴⁸ 1 Ioan. 1, 1.

genter teneat et custodiat, et illa, quum opus fuerit, studiosissime administret.

Sic autem omnes sacerdotes et levitae, caeterique omnes divino cultui mancipati, in moribus se gerant erga plebem, ut tanquam in speculum mundum in eorum vitam omnes prospiciant et spiritualiter aedificantur. Caveant ab dishonestis colloquiis, a suspectis conversationibus mulierum. Quicunque concubinam ex sacerdotibus habere vel suspecta faeminarum commertia [B VIr] frequentare convictus fuerit, secundum canonicas sanctiones et synodales ac provinciales, sacrique potissimum generalis Lateranensis concilii, nuper celebrati, constitutiones²⁴⁹ ita puniatur, ut caeteri metum habeant. Deberet enim sacerdos esse lucerna super candelabrum posita²⁵⁰, quae luce sua populorum tenebras expellat; sicuti enim signum ad sagittam positi, in se omnium trahunt aciem oculorum²⁵¹. Omnis ideo crapula ab eis vitanda est et ebrietas fugienda, quae manifestissima sunt incentiva libidinis et celibatui ac sacerdotali inimica munditia. Quid enim aliud candida sacerdotum praefferunt indumenta, quam puritatem, continentiam, animaeque ac corporis synceritatem, de quibus scribitur: Candidi facti sunt nazaraei eius, splendorem Deo dederunt²⁵². Non in tenebris (ut nonnulli ex eis consueverunt), sed in ecclesiis eorum conversatio esse debet assidua; aequales potus (ut aiunt), qui non tantum clericis, sed et laicis, minime convenient, prorsus evitent, quoniam salvator noster praecepit, ne graventur corda²⁵³ nostra a crapula. Et sic se exhibeant, sicuti Dei ministros, ut recte cum apostolo dicere possint: Christi bonus odor sumus²⁵⁴.

Et quoniam, sicut a multis didicimus, infantes plurimi in hoc magno ducatu Lituaniae, dum cum parentibus (et forte cum aliis) in eodem lecto cubant et dormiunt, suffocantur, mandent locorum ordinarii sub censuris et penis, et rectores ecclesiarum solicitam operam adhibeant, ne usquequo ipsi infantes triennium compleverint in eodem lecto a parentibus vel aliis qui buscumque teneantur²⁵⁵.

Habeant penes se rectores ecclesiarum parochialium approbatorum auctorum sacros codices, quibus de cura animarum et divinis ministeriis per agendis facile instruantur²⁵⁶. Sint solliciti de pabulo verbi dei (in diebus sal-

²⁴⁹ Vide supra memoratam (in nota 74) bullam "Supremae dispositionis arbitrio", a. 1514 editam.

²⁵⁰ Matth. 5, 15.

²⁵¹ Lament. 3, 12.

²⁵² Lament. 4, 7.

²⁵³ Luc. 21, 34.

²⁵⁴ 2 Cor. 2, 15.

²⁵⁵ Haec ordinatio, sat frequens inter decreta synodorum dioecesanorum Poloniae posterioribus temporibus, primum a Ferrerio apud nostros introducta esse videtur. Hausitne eam ex aliqua synodo Italiae? Cfr. Lucius Ferraris, *Prompta bibliotheca canonica, iuridica, moralis, theologica*, T. 5, Venetiis 1782, p. 463.

²⁵⁶ Haec lex adest iam inter statuta synodalia dioecesis Cracoviensis a. 1509, v. Sawicki CPI I, p. 48.

tem festis) populis proponendo, ne de eis dicatur illud propheticum: Parvuli nostri petierunt panem, et non erat qui frangeret eis²⁵⁷.

Et sicut sacerdotes erga plebem debent esse solicii, ita et erga eos, tanquam patres et pastores, debet plebs se subditam et gratam exhibere. Ideo nullus decimis et iuribus consuetis et debitibus ecclesias defrauderet; nullus dominorum sacerdotem uti servum teneat, sed uti dei mini[B VIv]strum veneretur.

Haec omnia, quanquam et sacri canones et sanctorum patrum instituta decernant, et tamen pro nostro officio et pia erga fratres charitate volumus ad omnium, tam sacerdotum quam saecularium, memoriam revocare. Horta-mur ideo omnes et singulos, tam ecclesiasticas quam saeculares personas, ut in saluberrima huius sanctionis observatione ita se exerceant, quatenus in fine vitae, veniente domino, vigilantes servi reperiantur. Vos vero, patres et pontifices servatissimos per Lituanię constitutos, quos speculatores dedit dominus super domum Israel, de quorum manibus impiorum sanguis a domino exquiritur, si eorum non annunciareritis impietatem²⁵⁸, et quibus id totum attribuitur in quo subiecti populi delinquunt, per illum supremum pontificem futurorum bonorum²⁵⁹ et regem nostrum Iesum Christum, per illam pientissimam incarnationem et mortem, quam pro nostra salute assumere dignatus est, in forma servi factus obediens²⁶⁰, rogamus et obsecramus, et nihilominus eadem auctoritate apostolica, nobis commissa, in virtute sanctae obedientiae, vobis ac vestrum cuilibet praecipimus et mandamus, ut novellam hanc segetem, vineam hanc nuper plantatam²⁶¹, in his, quae Christi charitate compellente, pro eius solida conservatione et faelici in domino augmendo statuimus, decrevimus et ordinavimus, vestra pontifica autoritate et pastorali solertia ita ad unguem servari ab omnibus efficiatis (super quo vestram conscientiam oneramus), ut verae et solidae columnae in templo dei sitis²⁶², et quod vestrae solicitudinis nomen sonat, re et opere comprobetis.

Haec sunt, quae in nostro ab hoc magno ducatu recessu in spirituale penes vos charitatis et amoris munus et memoriale relinquimus. Haec sunt, quae vobis in affectus nostri summi pignus et testimonium dimittimus. Erga demum sanctam sedem apostolicam et sanctam romanam ecclesiam obedientiam, observantiam ac venerationem vobis toto corde committimus, a qua quicunque deviavit, repertus est semper errorum caligine obsitus; et quisquis eam uti veritatis magistrum secutus est, a vero lumine nusquam et a recto tramite aberravit.

[B VIIr] Volumus autem, et eadem autoritate decernimus, ut post duodecim dies, a die habitae noticiae immediate sequentes, quorum quattuor

²⁵⁷ Lament. 4, 4.

²⁵⁸ Ezech.3,16-18.

²⁵⁹ Hebr.9, 11.

²⁶⁰ Philip. 2, 8.

²⁶¹ Ierem. 2, 21, 1 Cor. 9, 7 et alii.

²⁶² Apoc. 3, 12.

pro primo, et quattuor pro secundo, et quattuor pro tertio, ultimo et peremptorio termino praefigimus, huius nostri decreti promulgatio omnes statim et singulas supra memoratas personas, quacunque dignitate praefulgeant, in eodem magno ducatu constitutas, perinde arctet, ac si eorum singulis personaliter exhibitum et praesentatum esset.

In quorum omnium et singulorum fidem praesentes litteras per secretarium nostrum fieri, nostrique sigilli iussimus et fecimus appensione communi. Datum Vilnae, in ecclesia divi Bernardini²⁶³, inter nostrarum missarum solennia [sic], Anno ab incarnatione domini Millesimo quingentesimo vigesimo, Quarto nonas Februarias²⁶⁴, pontificatus ss.mi in Christi patris et domini nostri, praefati d.ni Leonis papae decimi, anno octavo.

a-a) *Haec fragmenta sunt libera repetitio paragphorum 4 et 11 bullae "Exurge Domine",* cfr. Bullarium Romanum V, p. 753, 755.

N. 38.

**Zacharias Ferreri
Fratribus Minoribus de Observantia
Conventus Vilnensis**

Vilnae, 3 II 1520.

Vigore facultatum legati de latere, concedit indulgentias 10 annorum et totidem quadragenarum omnibus christifidelibus, qui in ecclesia S. Bernardini Vilnae in festivitatibus dedicationis eiusdem ecclesiae, S. Bonaventurae, S. Annae, S. Iosephi et S. Ioachimi sacra audierint et manus adiutrices pro instaurazione eiusdem ecclesiae porrexerint.

Cop. saec. XVII: Kraków, BCz, ms. Ew. 2469 p. 675-676. Ad finem textus annotatione eiusdem manu facta: "Ista indulgentia non est determinata ad certum numerum annorum, neque est etiam plenaria".

Zacharias, Dei et Apostolicae Sedis gratia etc [ut in N. 31].

Licet His [sic], de cuius munere venit, ut sibi a suis fidelibus digne et laudabiliter serviatur, de abundantia suae pietatis, quae merita supplicum

²⁶³ Ecclesia fratrum minorum de observantia Vilnae, cfr. infra, N. 38.

²⁶⁴ Decretum hoc videtur esse antedatatum, si consideres ultimam bullam condemnationis Martini Lutheri, qua nuntius hic usus est, emanatam esse die 5 Ianuarii eiusdem anni 1521.

excedit et vota²⁶⁵, bene servientibus sibi multo maiora retribuat, quoad valent promereri, desiderantes tamen reddere Domino populum acceptabilem et bonorum operum sectatorem²⁶⁶, fideles ipsos ad complacendum Eidem et quasi quibusdam allективis muneribus, indulgentiis et remissionibus invitamus, ut exinde reddantur [676] divinae gratiae acceptiores.

Cum itaque dilecti nobis in Christo Guardianus et Fratres loci S. Bernardini de Vilna, Ordinis Minorum de Regulari Observantia, nobis supplicaverint, quatenus Ecclesiae S. Bernardini praedictae, ut in festivitatibus Dedicationis Ecclesiae Dominica 3 post Pascha²⁶⁷, S. Bonaventurae XIII Iulii, in die S. Annae, Matris gloriosae Virginis Mariae, ad capellam eiusdem²⁶⁸, Sanctorum Ioseph et Ioachim, Sponsi et Patris eiusdem Virginis Mariae²⁶⁹, per anni circulum indulgentias annorum decem et totidem quadragenarum qui-buscumque fidelibus Christi, divinis officiis in dicta Ecclesia interessentibus et manus adiutrices pro instauratione ipsius Ecclesiae S. Bernardini porrigentibus, concedere dignaremur, Nos itaque, huiusmodi supplicationibus inclinati, omnibus et singulis Christifidelibus praedictis, ad Ecclesiam ipsam pro divinis officiis audiendis confluentibus, manusque adiutrices pro instauratione eiusdem porrigentibus, in eisdem quinque festivitatibus decem annos et totidem quadragenas de vera indulgentia perpetuis futuris temporibus, autoritate Apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte, tenore prsesentium concedimus et impartimur. Non obstantibus etc [ut in N. 31]. In quorum fidem praesentes litteras etc [ut in N. 31]. Datum Vilnae, sub anno a Nativitate Domini 1521, die 3 Mensis Februarii, Pontificatus praefati Ss.mi Domini Nostri Leonis Papae X anno 8.

N. 39.

Zacharias Ferreri

Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro

Bialae, 25 II 1521.

Scribit se Bialae, in itinere ex Lithuania, nuntium pontificium invenisse, qui ei mandatum transmiserit de opera sua quamprimum praestanda, quo pax inter illum et regem Poloniae tandem restauretur. Mittit per tabellionem breve

²⁶⁵ Fragmenta orationum antiqui Missalis Romani pro dominicis 11 et 12 post Pentecosten.

²⁶⁶ Tit. 2, 14.

²⁶⁷ Kantak asserit has indulgentias (datatio erronea: 3 XI 1520) concessas fuisse a Ferreri occasione sollemnisi eiusdem ecclesiae inaugurationis proxime futurae (v. Kantak BP I, p. 183). A. 1521 dominica tercia post Pascham celebrabatur 21 Aprilis.

²⁶⁸ Quae cappella est celebris ecclesia gothica, ecclesiae "maiori" sub invocatione S. Bernardini contigua. Cfr. Kantak BP I, p. 176-177. Festum S. Annae celebrabatur 26 Iulii.

²⁶⁹ Quorum dies festi celebabantur respective 19 et 22 (20) Martii.

pontificis, de hac re tractans, et petit, ut a bello gerendo cum avunculo suo abstineat ac ambo adversus Turcas arma convertant.

Autogr.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 24678 f. 1r-v. In f. 2v inscriptio (atramento destructa) et sigillum.

-Ed.: Joachim PHA II, p. 370-371 (fragmentum).

Rev.me et Ill.me Domine. Salutem et commendationes plurimas.

Hactenus apud Vilnam, Lituaniae civitatem, ad inquirenda apostolico iussu divi Casimiri, olim avunculi tui, clara gesta et miracula²⁷⁰, quinque mensibus immoratus, non potui in sedando eo periculosissimo bello, quod inter Ser.mum Regem Poloniae, avunculum tuum, et Illustritatem tuam tam diu efferbuit, semperque magis recrudescere visum est, eam operam navare, quae et navanda erat et summopere adhibenda, quandoquidem procul a vobis constitutus, vix quicquam certi eorum, quae agebantur, intelligere, parumque meis epistulis utriusque prodesse possem, quod tamen, pro meo officio utrumque erga, nec usquam praetermittere volui.

Nunc, perfectis inquisitionibus, e Vilna rediens, apud Bialarum Lituaniae, Luceoriensis dioecesis oppidulum²⁷¹, nuntium ex Urbe, cum litteris Ss.mi Domini Nostri in forma brevis ac nonnullis instructionibus ad me venientem, obviam inveni. Mihi mandatur ab eodem Summo Pontifice, ut intermissis quibuscumque negotiis, ad hoc inter vos acre incendium extinguendum (ne iam in maiorem totius rei christiana perniciem vergat) quantocytus [sic] properare debeam²⁷². Sunt et duo brevia apostolica, alterum ad eundem Ser.mum Regem²⁷³, alterum ad tuam Rev.mam Dominationem²⁷⁴. Quorum haec est sententia, ut continuo, depositis armis, a tanta inter vos diurna et dira contentione christianaque religionis iactura maxima abstinere debeatis. Et ne interea, quo ad ipsum regem iter accelero, tempus in vacuum labatur, breve ad tuam Ill.mam Dominationem directum, meo hoc tabellario destinandum duxi. Cui ut pro illius Sanctae Sedis Apostolicae, cui immediate subiicitur, observantia, proque illius Ss.mi Domini Nostri paternis monitis ac mandatis, verticem inclinare ac sine mora obtemperare velit tua Amplitudo, enixissime praecor et oro. Quod ut idem ser.mus rex (sicuti par est) efficiat, nihil omnino praetermittam.

Responsum tuae Rev.mae Dominationis apud ipsum regem praestolabor, obsecroque vehementissime, ut sit celerrimum et de medio facili ac mo-

²⁷⁰ Cfr. N. 3,9.

²⁷¹ Agitur de Biala Podlaska (antiquitus Alba Ducalis vel Alba Radivillorum).

²⁷² Cfr. N.34.

²⁷³ Cfr. N.32.

²⁷⁴ Cfr. N.33.

do mox terminandi ac sopiendi belli absolutum. Nam si, ut anno transacto factum est, difficiles in medium adducantur utrinque pacis conditiones, nihil aliud erit quam vosmet mutuo destruere et rem christianam magis labefactare. Utinam vestrum uterque iamdudum pontificis ss.mi monitis ac mandatis paruissest, in nostrasque deprecationes assiduas (ut merito debebatis) animum inclinare dignati essetis. Non enim in tanta utriusque vestrum et populorum vestrorum piique sanguinis discrimina devenissetis. Quod utique et ipsi Ser.mo Regi et tuae Illustritati non tantum saepius [1v] praedixeram, sed et protestatus eram.

Precor igitur, Alberte generosissime ac ill.me dux et magister, oroque et obtestor, ut pro tui generis splendore, pro tui avunculi ser.mi gratia (quae certe aequae ac patrem habere debes), pro tui ordinis instituto, qui non in piu, sed in impium sanguinem decertare debet ac tenetur, pro Ss.mi Domini Nostri, qui te non modo paterne diligit, verum et tibi unice afficitur, ac sanctae illius apostolicae sedis honore et observantia, pro christianaem demum rei beneficio ac commodo, et Domini Nostri Iesu Christi, qui pro te mori dignatus est, visceribus et amore - bello iam parcas, ab armis iam abstineas, ab tanto religionis nostrae detrimento te temperes.

Ecce iam Turcarum tyranno illo, Selin, pii populi tam saevo hoste, de medio sublatu²⁷⁵, Syriaque et Aegypto ab eius filio (qui et Persico nunc proelio affligitur) deficientibus²⁷⁶, quid ser.mo regi, avunculo tuo, quid tibi, eius ex sorore nepoti, christianis principibus, aliud a Deo optimo maximo innititur, quam ut ea arma, quae in vosmet impie exercetis, in verum utriusque vestri ac christianaem universitatis hostem, debilitatum et (ut ita dicam) in manus christianorum, si modo a longo somno exergiscantur et evigilent, a Deo ipso traditum, pie convertatis?

Quare, princeps optime, agnoscas, obsecro, nunc tempus visitationis tuae, ne dicatur aliquando tibi: Quia si cognovisses et tu [...]²⁷⁷, ac (quod penitus absit) inducat super se tua Illustritas divinam maledictionem pro benedictione²⁷⁸. Quod non debere succedere, in eius summa et sapientia et bonitate, atque erga apostolicam sedem veneratione et filiali oboedientia, plurimum confido. Quae et faustissime semper valeat. Datum in Biala, XXV februarii, M.D.XXI.

Eiusdem Tuae Dominationis Rev.mae et Ill.mae

addictissimus Zacharias, Epus Gardiensis,
Ss.mi D.ni N.ri Papae cum potestae Legati
de latere nuncius et orator

²⁷⁵ Selim I obiit 22 IX 1520.

²⁷⁶ Solimanus II "Magnificus" (1494/5-1566), imperator Turcarum ab a. 1520, bellum cum Persis re vera gerendo, magnam tunc expeditionem in peninsulam Balcanicam parabat (obsessio Albae Graecae - Belgradi); Syriam tamen ac Aegyptum iam eius pater suo imperio subdidit a. 1516-1517.

²⁷⁷ Luc. 19, 42.

²⁷⁸ Gen. 27, 12.

N. 40.

**Albertus, magnus Ordinis Theutonicorum magister
Zachariae Ferreri**

S.l., [initio Martii 1521].

Notum facit se eius litteras et breve summi pontificis accepisse. Se et ordinem suum nil aliud desiderare affirmat quam rei christianaे auxilium ferre, sed a regno Poloniae ad praesens bellum, sine sua culpa, inductus, excusari se petit. Sperat mediatione papae, imperatoris ac regis Hungariae conflictum extinctum iri.

Min.: Berlin, GStAPK, XX, OBA, n. 24694, fasc. 4 f. 1r-v.

Wir haben Euer Lieb schreiben^{a)} mitsampt einer beischrift, wellichs von unserm allerheiligsten vatter, dem babst, an uns gestalt, heut datis entpfangen²⁷⁹, und sonderlich die itzgemelt schrift von bebstlicher heyligkeyt aus gegangen, mit diser mass und ere erzeugung, wy sich geburt, eingnomen und verlesen, und sovil daraus verstanden, wy dan ungeverlich die substanczs derselbig schrift mit sich bringt zu inseriren. Doruff wir Euer Lieb widerumb fruntlicher meynung zu wissen fugen, das wir und unser Orden jhe und allwegen nyhe anderst gebetten und begert, dan dasjenig zu erhalten, domit wir und unser Orden der gemeynen cristenheit zum besten mochten hilflichen erscheinen. Es hat uns aber dasselbig bis uff dise stundt von der Cron zu Polen nyht mogen gedeien, sonder uns und unsren Orden^{b)} stettigs doran^{b)} gehindert, auch disen unlust des krieges dermasen arbeiten^{c)} lasen, wy dan die tad und das wergk vor augen ausweist. Hoffen derwegen, wo bebstliche heyligkeyt dises beginnes clerlich bericht, ir bebstliche heyligkeyt werden aus veterlicher gnad und tugent mit uns und unserm Orden erbarmung haben.

Aber wy dem allen, dieweil wir aus solcher schrift vermercken, das bebstliche heyligkeyt, romische keyserliche und konigliche hispanische maiestet²⁸⁰, als dem voyt der cristenheit, disen merglichen krieg, den die Kron zu Polen wider uns erwegkt, und^{d)} wol zu sagen ader zu schreiben, so wir^{b)} Thattern [1v] und Durcken²⁸¹ weren, gnug sein solt, zu ortern und zu vorhandeln angelangt^{e)}. Wy dan algereit derselbigen romischen keyserlicher und koniglichen hispanischer maiestet, auch der koniglichen wurdt zu Hungern und Behemen gewalthaber und oratores verhanden, die uns auch zu sich zu kommen

²⁷⁹ Vide supra, N. 33 et 39.

²⁸⁰ Carolus V Habsburg.

²⁸¹ Tartari et Turcae.

bescheiden, dem^f wir dan, domit yhe bebstliche heyligkeyt und Euer Lieb spuren und sehen sollen, das wir des frides mher gneigt, dan diser krigischen ubung anhengig also nachkommen wollen, derselbigen geschickten gewalthabern und oratores guttuncken und underhandlung anzuhoren, zu Got verhoffende, sy werden nach underricht unser und unsers Ordens dise sach (e)vormittelst gottlicher hilf^g) dermasen beherzigen, domit man dasjenig furnemen mag, doraus der ganczen cristenheit nucz und gedey zu entpfinden. Was dan wir und unser Orden, wy wir uns alwegen dargegeben, zu solchem, uns imer mher tonlich ader leidlich, helfen konnen, soll kein mangel an uns gespurt werden. Das haben wir Euer Lieb uff solch ir schreiben fruntlicher meynung nicht wollen bergen. Datum [...]^h).

a) *Sequitur expunctum: sampt*

b) *Adscriptum supra.*

c) *Adscriptum in margine pro expuncto in
textu: handeln*

d) *Adscriptum supra pro expuncto: es*

e) *Sequitur expunctum: und in deutsch gegebe*

f) *Adscriptum supra pro expuncto: den*

g-g) *Adscriptum in margine.*

h) *Desideratur.*

N. 41.

Zachariae Ferreri relatio de suo in Lithuania itinere

S.l., [initio Martii 1521].

Mandato pontificis, qui ei commisit, ut ad tumulum beati Casimiri Vilnam se conferret processum illius canonisationis instructurus, iisque quae in hac re tum Ioannes Łaski et Petrus Tomicki, tum ipse egisset in memoriam revocatis, describit iter suum in Lithuania, a suo Torunia 11 VIII 1520 discessu usque ad Vilnam 2 IX eadem anno adventu, disserens de terris, hominibus et animalibus illas inhabitantibus; de pluviis, quae ipsis iter facientibus et in Vilnam solemni ingressu continuo minabantur, intercessione tamen beati Casimiri nihil eis mali fecerunt, similiter ac gelida plerumque hiems, quae hoc anno mitis fuit, praesertim cum vigiliis noctis Nativitatis Domini celebraret. Sequitur elogium ipsius Casimiri ac relatio de processus eius canonisationis conclusione actorumque Romam transmissione futura.

Divino [...] beneficio²⁸² perciti Lituaniae duces ac domini ser.mum Poloniae regem Sigismundum, divo quidem Casimiro germanum superstitem, qui et ipsorum magnus dux est, enixe deprecati sunt, ut apud sanctam Apostolicam Sedem, quo idem Casimirus sanctorum confessorum numero absque prolixiori mora adscriberetur, intercederet, instaret. Quod et dum crebris epistolis ac insignibus oratoribus rex ille religiosissimus ab [A8r] beatissimo Leone decimo, pontifice maximo, impetrasset²⁸³, servatissimis patribus Ioanni, archipraesuli Gneznensi, Poloniae primati ac legato nato, necnon Petro, tunc Premisiensi, nunc vero Posnaniensi pontifici regnique Poloniae vicecancellario²⁸⁴, postremo vero nobis, in Polonię et Prussiam ad eundem regem mandato apostolico ex Urbe proficiscentibus ad ipsius divi Casimiri gesta ac miracula perquirenda, inter caetera ardua negotia, provincia est demandata²⁸⁵.

Id vero muneric omni fideli opera et sedulitate exquisitissima ita obivimus atque exegimus, ut inter innumera pene miracula, quae, iureiurando adhibito, illi nobis recensuere, qui et interfuerunt et conspexerunt, manibus contrectavere ac in semetipsos experti sunt; quosve nobiliores ex aliis et fide digniores ad testimonium perhibendum delegimus; ea tantum, omissis superfluis, quae singularia et ad eius sanctitudinem probandam sufficere visa sunt, descripserimus, annotaverimus.

Hunc autem modum, hanc serię observavimus. Postquam apud eundem inclytum regem, apud magnum Prussiae magistrum, ex Brandenburgensis marchionibus illustrem Albertum, invicem dissidentes gravique bello decertantes, reconciliandi eos gratia semestri laborassemus, ambobusque in amicitiam pene adductis, postrema penderet et in longum tempus traheretur pacis conditio, itinere in Lituaniam autumni ingressu iam accommodo, ut iussu sanctissimi pontificis Romani eousque in Vilnam proficisceremur, se pulchrum divi Casimiri ibidem viseremus, indeque, tamquam e pleno fonte, eius et gesta et miracula satius hauriremus, rex ipse postulavit²⁸⁶.

Vilna vero civitas, in ulteriore Sarmatiam septentrionalem sita, ab Thorunio, Prussiae oppido, ubi [A8v] tunc agebamus, quingentis millibus passuum distat. Patria coeli rigiditate frigida et horrida, in qua raro aestas aspicitur, planicie et silvis stagnisque ac paludibus undequaque vallata est; nobilitate gentis clara, commeatu vario et mercimoniis, quum ex Germanico et Sarmatico oceano²⁸⁷, tum ex Pontico mari²⁸⁸, Armeniaque, Scythia (Tau-

²⁸² Antea narrat de miraculosa quadam victoria exercitus Lithuaniae de Moscis reportata, quam intercessioni beati Casimiri adscribit. De huius loci momento in hagiographia S. Casimiri v. Wojtyska PKSK, p. 202-206.

²⁸³ De primis regii petitionibus, per Laurentium Międzyleski, Ioannem Łaski et epistulas, Leoni X porrectis, v. Wojtyska PKSK, p. 205-214.

²⁸⁴ Ioannes Łaski et Petrus Tomicki.

²⁸⁵ Cfr. supra, N. 3, 9.

²⁸⁶ Vide supra, N. 27.

²⁸⁷ Mare Balticum.

²⁸⁸ Mare Nigrum.

rica Chersoneso potissimum)²⁸⁹, Tracia insuper, omniq[ue] fere Graecia et Mysia²⁹⁰ insignis; situ spatiosa, vitis ignara, frugibus sterilis, sed robustioribus equis et exiguis illis animalibus, e quibus ad vestimentorum ornatum frigusque cohibendum preciosae pelles conficiunt sobolis, marduribus mustellisque candidissimis seu armellis (ut ab Armenia vulgo dicunt) non parum affluens; praeterea et bisontis sive uri, ongari, ursi, cervi, aprique spectaculo ac venationibus ob nemorum magnitudinem et densitatem praecipua.

Huc igitur, custodibus et ducibus itineris nobis a rege adhibitis, XI Idus Augusti²⁹¹ ex Thorunio per Amassobiam²⁹² solvimus. Dumque autumnale tempus humidusque et nubilosus aer ingentes pluvias quotidie minarent, nusquam tamen nos imber iter facientes collegit; sed vel noctu, vel inter diu, postquam sub tectum in hospitia nos receperamus, confestim cadebat, ac si nubes, quasi velamen quoddam, nos a solis ardore die protegere, et noctu nimbus descendens harenosos pulveres, quibus iter illud infestum redditur, ne oculos offenderent, coelesti beneficio compescere videretur. Quod divinum munus ob eum, quem pro divi Casimiri meritis indagandis lubentes laborem suscepseramus, nobis a Deo optimo concessum admirabundi conspicabamur. Nam et quandoque nobis iter habentibus, fulgorante undique coelo et stridente ac boante tonitruo versaque pene in [B1r] noctem die, tanta vis aquarum ad duas ferme horas in aere suspensa cernebatur, ut terram omnem sub alluvie illa pene posse submergi credidisses. Nobisque tamen, cur tantum immoraretur minitantis pluviae casus obstupescentibus, mox ut hospitio appuleramus, equive nostri, sarcinaeque insuper et currus omnes sub tectum recepti erant, tantus pluviae e coelo ruentis repente impetus inundabat, ut quasi nos, quounque una cum rebus nostris ab ea tuti ac liberi essemus, expectasse videretur.

Semel quoque, dum in Amassobia diem Assumptionis Gloriosae Virginis et Dei Genitricis Mariae totum ferme solemnibus sacrificiis celebrasssemus²⁹³, iamque affatim decidente pluvia, quae initio diei incooperat (nec desinebat), iter nostrum prosequi statuissemus, quum primum equos conscendimus, nimbus ille omnis, serenitate restituta, ita continuo sedatus est ac si ad Dei benignitatem in servo eius Casimiro nobis manifestius ostendendam momentum illud, quo cessaret, divino iussu pependisset. Semel tantum eo itinere, quod duabus et XX diebus perfecimus (modicoque tamen spatio), exilis quidem et tenuis imber, instar roris, nos ulla absque molestia et dispensio vix attigit.

²⁸⁹ Peninsula Crimea

²⁹⁰ Regio antiqua ad Hellespontum in Asia Minore.

²⁹¹ Id est 11 Augusti 1520.

²⁹² Masovia, regio et ducatus in Polonia septentrionali; nomen "Amassobia" Ferreri dicit verisimiliter ab "amasco", i.e. "amare incipio".

²⁹³ 15 Augusti.

Per silvarum igitur incultos aditus, desertaque ac palustria saepenumero loca iter agentes, prima Dominica die, IIII nonas Septembres²⁹⁴, Vilnam seu Velliam (utroque enim nomine a duobus fluminibus, quibus abluitur, dicta est), Christo auspice, pervenimus. Mane ante nostrum in civitatem ingressum, pro nostra et urbis illius salute ac fausto agendarum rerum successu, omnipotenti Domino sacrificium obtulimus, de difficilique et longo itinere prospere acto egimus gratias. Facto demum prandio, tertia fere ante noctem hora²⁹⁵, servantissimis patribus Ioanne [B1v] Vilnensi, Ioanne Chioviensi et Iacobo Caphensi pontificibus²⁹⁶, magistratibus quoque ac universo clero, innumerabili denique ex catholicis et schismaticis populo obviam venientibus, civitatem intravimus, ad divi Stanislai aedem, quae primaria ibi est et pontificia, perreximus, persolutisque Deo gratis ac sacris caeremoniis rite servatis, in hospitium honorificentissime deducti et suscepti sumus.

Illud autem admirabile fuit, quod, dum civitatem ipsam intraremus, tantam aquarum inundantiam, densatis undique nubibus, obscurus aer minabatur, ut nulla ingruentis alluviei periculum evadendi spes nobis superesse videretur. Sacerdotes sacris induiti vestibus (et his quidem preciosissimis), senatores et optimates serico, gemmis et auro circumamicti, populumque innumerabilis concursus, imbrem maximum metuentes, coelum arrecti suspiciebant. At omnipotens Pater et Deus totius consolationis²⁹⁷, ut ostenderet sese in finem usque operimento alarum suarum nos benigne protegere voluisse, eum aquarum conatum, quod rarissimas demittens guttas, vi quasi velle irrumperem videbatur nec posse, ita suspensum retinuit, ut admirantibus cunctis, nusquam descendere valuerit, quo usque, sacris aedibus perlustratis peractisque supplicationibus, ad hospitium inde adducti essemus. Enimvero, ut primum nos tectum exceptit, tam crebra praecipitis pluviae celeritas secuta est, ut eodem pene momento fuerit hospitiis ingressus et imbrium descensus.

Nec silentum esse putamus, quod nobis, omni Lituania admirante, divinitus accidisse nemo ignorat. Quum enim Lituania, Sarmatiae provincia, ex septentrionali plaga, ubi sita est, frigida adeo, hiberno praecipue tempore, et gelida existat, ut non modo homines extra domos diutius [B2r] immorantes aliquando nasum extremitatesque digitorum ex eo frigore maximo amittant et frequentissime ita congelent, ut vitae cedere compellantur, verum et ferae ipsae in silvis immobiles fiant, arboresque ac tigna domorum crepent ac a summo deorsum usque saepenumero proscindantur, eo tamen tempore hiberno Decembre et Ianuario, quibus ibi eramus, et maior hiemis rigor saevit et crudescit, quod nos mirum in modum verebamur, tanta temperies

²⁹⁴ 2 Septembbris.

²⁹⁵ Id est circa horam 15 iuxta computum hodie usitatum.

²⁹⁶ Ioannes e ducibus Lithuaniae; Ioannes Filipowicz († 1524), custos Vilnensis, epus Kioviensis (confirmatus 4 VII 1520); Iacobus de Miechów, Ord. Cisterc. († 1531), epus tit. Caphensis, suffraganeus Vilnensis ab a. 1512.

²⁹⁷ 2 Cor. 1.

praeter et temporis et regionis naturam, supra etiam omnium hominum memoriam et existimationem fuit, ut Deus omnipotens tunc nobis Italis, qui Romanae temperiei assueveramus, et qui levi huius patriae frigore laedi facile poteramus, circa merita et miracula servi sui Casimiri inquirenda laborantibus, favisse auxiliumque de alto misisse proculdubio dinosceretur. Omnes enim Lituani illam temperiem et clementiam aeris, nunquam olim ibi aut visam aut auditam, nos ex urbe Roma attulisse passim asseverabant.

Quid maius, quam quod in nocte illa faelicissima Nativitatis Domini nostri Iesu Christi nobis evenit. Quum enim universum clerum et populum Vilnensem ea nocte in orationibus et divinis laudibus una nobiscum vigilare per divini verbi precones hortati essemus, quo lumen suum indeficiens in tam ardua re nobis concedere summus Auctor dignaretur, omnesque lubentissimo animo id suscepissent, ac nobiscum integra nocte maneque usque ad meridiem, ad varias pergentes ecclesias, ubi nos ter solemni ritu sacrificavimus ac ter intra sacrificandi solemnia de erroribus Ruthenorum sermonem ad clerum et populum habuimus, excubassent et laborassent, vix tamen nocte, vix mane ipso, quo intensissimum gelus esse semper consuevit, omnibus obstupescientibus, fri[B2v]goris aliquid sensimus, aut hiemem esse credidimus, quamquam laboris non parum accepimus.

Hic vero libeat paulisper fessos quiescere, ipsiusque Casimiri apud supremum Conditorem gloriam et celsitudinem, non iam verbis intexere, sed animo volvere, speculari, contemplari, admirari; qui natalium splendore clarissimus, qui divitiarum potentiaeque magnitudine praecellens, virentis adolescentiae decore floridus, venustate corporis et mentis sublimitate insignis, bonarum artium eruditione conspicuus, providentia ac probitate omnibusque virtutibus ornatissimus, brevem hanc, caducam et incertam vitam flocci pendere novit, inanem mundi gloriam contempsit, aeternam in coelo affectavit, ad veramque foelicitatem consultius anhelavit, peregrinationem hanc cum patria, naufragium hoc cum portu, laborem hunc cum quiete, moerorem hunc cum gaudio, mortalemque hanc conditionem cum immortalitate commutavit.

Addiscant eius exemplo et reges et principes labili huius saeculi et momentaneo culmini non fidere, sed quae sursum sunt sapere²⁹⁸. Addiscant dientes et potentiores terrenas opes, quas cui congregatur sint ignorant, despiciere, indeficientesque in coelo adamare²⁹⁹. Agnoscant adolescentiores et formosiores, quoniam omnis caro foenum et omnis gloria eius tamquam flos agri, quod hodie est et cras in clibanum mittitur³⁰⁰, et veram immortalitatis aeternitatisque pulchritudinem concupiscant. Habeant et erudit iuvenes quem imitentur, ut bonas artes non ad cassam ostentationem seu vanitatem, sed ad Christi obsequium adipiscantur.

²⁹⁸ Coloss. 3, 2.

²⁹⁹ Ps. 38, 7.

³⁰⁰ Matth. 6, 30.

Gaudet inclyta et speciosa Italia, ex qua et Litalicana et Lituanica excoelsa nobilitas, unde Casimirus oriundus est, primaevam accepit originem³⁰¹. Laetetur ampla et spatiosa Sarmatia, [B3r] quae omni gelu, omni algore devicto, omni sui sterilitate superata, formosissimam foelicissimamque arborem hanc vitae, suavissimum fructum hunc honoris et honestatis produxit. Exultet sancta et pia mater Ecclesia, quae illum ut filium in Christo edidit in lucem, et sui strenuum militem celeriori palma e duro vitae huius certamine triumphatorem in coelum transmisit. Praeclara gloriatur Polonia, ex cuius religiosissimis regibus, excelsa gratuletur Lituania, ex cuius magnificentissimis derivat ducibus. Exultet praecipue Vilna, insignis civitas, quae illa eius ossa candidissima, illas eius dulces exuvias reliquiasque sanctissimas in pignus servat futurae immortalitatis et gloriae. Iubent omnes christianorum ecclesiae, pia templa divinis resonent paeconis; hinc carmina, inde chorus et organa modulentur, solemnibus sacris aras cumulent sacerdotes, phana [sic] supplices adeant, Deum colant et venerentur primores patres, reges terrae et omnes populi, principes et quicumque iudices terrae, iuvenes et virgines³⁰², lactentes cum homine sene³⁰³. Casimirus enim de carnis ergastulo coeli amplitudinem est ingressus, de morte transivit ad vitam, de profunda lachrymarum valle ad excelsa et sempiterna gaudia transilivit³⁰⁴.

Quoniam vero nos, et e nostris plerique domesticis, favorem illius et beneficia experti sumus, epitaphium heroicum et canonicas horas, sive ecclesiasticas laudes, hymnosque ac sacrificandi seriem in eventum eius in sanctos relationis, quam ab sanctissimo domino nostro Leone decimo, pontifice maximo clementissimo, illaque Sancta Romana Ecclesia iure aequo futuram esse speramus, edidimus ac pro divinis ab eo susceptis muneribus voto supplices obtulimus³⁰⁵. Miracula denique eius, a nobis studiosissime comperta, [B3v] meritaque sanctissima et testium ac contestium dicta alio volumine copiose et fideliter longa serie describuntur³⁰⁶, regnante atque imperante Domino nostro Iesu Christo, qui est benedictus in saecula. Amen. Datum Vilnae, XI Kalendas Decembres, anno salutis millesimo quingentesimo vigesi-

³⁰¹ Fabula de Romanis originibus nobilitatis Lithuaniae divulgata est iam saeculo XV, etymologia tamen hic usitata est mera inventio Ferrerii, erronee interpretata a J. Suchocki (*Geneza litewskiej legendy etnograficznej. Aspekty polityczne i narodowe*, "Zapiski Historyczne" 52 (1987), p. 46-48), nuntius enim, dictam fabulam reinterpremando, nil aliud intendebat, quam ut communes radices Lithuanorum et Casimiri cum Italia ostenderet.

³⁰² Ps. 148, 11-12.

³⁰³ Deutr. 32, 25.

³⁰⁴ Praeconium hoc est compositum ad instar illius, quod inter solemnia Vigiliae Paschatis ritu Romano cantatur.

³⁰⁵ Inveniuntur in eodem volumine *Vitae Beati Casimiri*, f. B4r-C7v, et separatim in eiusdem Ferrerii opere, cui titulus *Hymni novi ecclesiastici, iuxta veram metri et latinitatis normam a beatissimo patre Clemente VII... ut in divinis quisque eis uti possit approbatis*, Romae, 1525 f. 103v-107v.

³⁰⁶ Volumen hoc perditum est, cfr. Wojtyska PKSK, p. 219-221.

mo, eiusdem vero sanctissimi domini nostri Leonis, divina providentia papae X, anno octavo³⁰⁷.

N. 42.

**Zacharias Ferreri
Iacobo Brzozowski, parocho Plonsensi**

Ciechanoviae, 5 III 1521.

Absolutione ab omnibus poenis prius impertita, concedit ei facultatem, ut una cum parochia Plonsensi unum, et sine illis duo beneficia, etiam incompatibilia et cum cura pastorali coniuncta, adipiscatur; et cum eo, ad hunc effectum consequendum, dispensat ab obligatione sacros ordines intra biennium recipiendi.

**Cop.: Płock, ADP, Acta Officialia Plocensia, ms. 184 f. 165r-v cum inscriptione:
"Ingrossatio litterarum D.ni Brzozowski" (ab ipso petita).**

Zacharias etc. [ut in N. 31] dilecto nobis in Cristo Iacobo Brzozowski, clero et rectori parochialis ecclesiae in Plonsc³⁰⁸, Plocensis dioecesis, salutem.

Vitae et morum honestas, aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus apud nos fidedigno commendaris testimonio, nos inducunt, ut te specialibus favoribus et graciis [sic] prosequamur. Hinc est, quod nos, volentes te, qui, ut asseris, pro[...]^{a)} ecclesiam praedictam inter alia obtines praemissorum meritorum tuorum intuitu, favore prosequi gratioso, a quibuscumque excommunicationis sententiis, censuris et poenis, si quibus quomodolibet innodatus existis, ad effectum praesentium dumtaxat consequendum, harum serie absolvimus et absolutum fore censeris; necnon omnia et singula beneficia ecclesiastica sine cura, quae obtines, ac cum cura et sine cura expectas, ac in quibus et ad quae ius tibi quomodolibet competit, quae-cumque, quotcumque et qualiacumque sint, eorumque ac dictae ecclesiae fructuum, reddituum et proventuum veros, annui [...]^{b)} valoris, presentibus pro expressis habentes, tuis in hac parte supplicationibus inclinati,

tecum, ut una cum dicta ecclesia unum, et sine illis duo alia quae-cumque, invicem incompatibilia beneficia ecclesiastica, etiam si parochiales

³⁰⁷ Data haec refertur tantum ad conclusionem processus canonisationis beati Casimiri, nam in textu author narrat de sua commoratione Vilnae adhuc subsequentibus mensibus Decembri et Ianuario.

³⁰⁸ Iacobus Brzozowski de gente Lubicz, parochus in Płońsk, postea canonicus Plocensis.

ecclesiae, vel earum perpetuae vicariae aut dignitates, personatus, administrationes vel officia in cathedralibus et metropolitanis, vel collegiate et dignitates ipsae in cathedralibus et metropolitanis post pontificales maiores, seu in collegiatis huiusmodi principales fuerint, et ad dignitates, personatus, administrationes vel officia huiusmodi [pertinere]^{c)} consueverint, qui per electionem assumi [sic], eisque cura incumbat animarum; necnon ad duo quaecumque dissimilia aut simplicia, similia sub uno et eodem tecto unius et eiusdem^{d)} dumtaxat ecclesiae consistentia, alias se invicem compacentia, iuxta formam facultatis nobis concessae³⁰⁹, si tibi alias canonice conferantur, aut eligaris, praesenteris, vel alias asumaris ad illa et instituaris in eis, recipere et, quoad vixeris, retinere, illaque simul vel successive, simpliciter vel ex causa permutacionis [sic], quocies tibi placuerit, dimittere, et loco dimissi vel dimissorum aliud vel alia, simile vel dissimile, aut similia vel dissimilia, beneficium vel beneficia, ecclesiasticum vel ecclesiastica, duo dumtaxat incompatibilia et duo dissimilia, aut simplicia similia, sub uno et eodem tecto unius et eiusdem ecclesiae dumtaxat consistentia, dummodo duo canoniciatus et duae prebendae et totidem dignitates, personatus, administrationes vel officia insimul non existant, similiter recipere libere et licite valeas;

[tecumque]^{c)}, ut ratione dictae parochialis ecclesiae, quam obtines, et aliorum beneficiorum ecclesiasticorum curatorum, seu alias sacros et presbyteratus ordines, tam de iure quam de statuto et fundationibus vel alias requirentium, per te pro tempore obtentorum, usque ad biennium, [165v] a fine anni^{e)} a iure prefixi computandum, ad aliquem ex sacris ordinibus huiusmodi te promoveri facere minime tenearis, nec ad id a quoquam invitus valeas coarctari, auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte, tenore praesentium, de speciali dono gratiae dispensamus.

Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac omnibus illis, quae Ss.mus Dominus Noster in facultatibus nobis concessis voluit non obstat, caeterisque contrariis quibuscunque, proviso quod obtenta ecclesiastica et alia incompatibilia ac sub eodem tecto dissimilia et simplicia, similia huiusmodi beneficia suis propterea non fraudulentur obsequiis, et animarum cura in eis nullatenus negligatur, sed illorum onera supotentur [sic] consueta.

In quorum fidem praesentes literas per secretarium nostrum nostrique sigilli fieri iussimus et fecimus apensione [sic] communiri. Datum Czyechanow³¹⁰, Plocensis dioecesis, sub anno a Nativitate Domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo Primo, die quinto Mensis Marcii [sic], Pontificatus prae-fati Ss.mi Domini Nostri Leonis Decimi anno octavo.

a) *Sequitur verbum illegibile.*

b) *Lacuna in textu.*

c) *Verbum evidenter omissum.*

d) *Sequitur expunctum: Ecclesiae*

e) *Sequitur: si*

³⁰⁹ Cfr. supra, N. 11.

³¹⁰ Ciechanów, caput palatinatus in Masovia.

N. 43.

**Zachariae Ferreri
ad Sigismundum I gratiarum actio**

Toruniae, 7 IV 1521.

*Gratias agit pro belli cum Ordine Theutonico ad quattuor annos suspen-
sione; invitat, ut - una cum Alberto, magno illius ordinis magistro - arma ad-
versus Turcas convertat; gratulatur de filio Sigismundo Augusto nato et felicem
Cracoviam redditum optat.*

Cop. coaeva: Wrocław, BOss, ms. 176 II f. 398r-399v (ms. Stanislai Górskego).

Ed.: Ferreri VBC, f. [D7r-8r].

- **Cop. XVII saec.:** Kórnik, BPAN, ms. 223 p. 34-36.

- **Ed.:** Działyński AT V, p. 376-377.

Sachariae [sic], Episcopi Gardiensis, legati Apostolici,
ad Sigismundum, regem Poloniae, pro belli Pruthenici suspensione et
armorum depositione gratiarum actio

Etsi potius optassem de perpetua inter te et Albertum, Prussiae magis-
trum, facta reconciliatione ac pace inita (si datum esset) aeternas Deo Op-
timo Maximo tibique, Sigismunde rex potentissime, gratias agere, pro cruento
tamen hoc et diurno bello, a te saltem intermisso, eas nequaquam praeter-
mittendas esse censeo, quandoquidem tu, princeps clementissimus, chri-
stianae clavis misertus, Sanctissimi Leonis decimi, antistitis maximi, pa-
terno consilio et imperio pontificio parere pro innata tibi religione non recu-
sasti³¹¹. Ampliore profecto ac iucundiore gaudio laetari decuisset, si omni pe-
ne christiano orbe pacato, hanc quoque habitabilis terrae extremitatem ab
omni belli suspicione ac periculo immunem conspicaremur, illudque Davidi-
cum, quod quotidianie ore versamus: Venite et videte opera Domini, quae po-
suit prodigia super terram, auferens bella usque ad fines terrae³¹², in hoc tuo
regno adimpletum esse contueremur.

At, quum ad quattuor annorum inducias, pro beatissimi pontificis voto,
tuum animum inclinasti, quibus ad perennem pacem via facilis habenda est,
Summo illi Opifici imprimis, a quo omne datum optimum et omne donum
perfectum est³¹³, quas possum immortales et immensas, tuaeque Serenitati
ingentes habeo agoque gratias, ac referre opto, postquam tot rei christianaee

³¹¹ Indutiae quattuor annorum initiae sunt 5 IV 1521 (v. Biskup WP, p. 450-455. De parte, quam in ultima earum præparatione habebat Ferrerius, v. ibidem, p. 447-448).

³¹² Ps. 45, 8.

³¹³ Iac. 1, 17.

periculis a te occurritur, postquam Pontifici Ss.mo obtemperatur, postquam tot nostras curas et operas assiduas, tot varia, longa et difficilia itinera, tot mentis et corporis discrimina, pericula, tot sedula officia frustra non egimus, non suscepimus, ad illosque pedes beatissimos et Thronum [399r] Apostoli-cum tantorum laborum fructum aliquem referre liceat.

Tuum erit interea, Rex amplissime, eis conditionibus, eis modis regium tuum animum benigne flectere et accommodare, quibus inter te, Avunculum Serenissimum, et Albertum, de sorore nepotem, principem excell.mum, ac Ordinem Theutonicorum, vera, integra ac perpetua reconciliatio, pax et ne-cessitudo instaurentur, illaque dissidia, illa arma, quae hactenus inter vos efferbuere, in hostes christiani generis et catholicae unitatis inimicos, quos in ianuis vestrum uterque habetis, reiiciantur. Subeat nunc illa sancta et salubris cogitatio assumendi arma in Thurcas, in Mauros, recuperandi patriam illam, mystico lacte et melle manantem³¹⁴, ubi Deus noster ante saecula ope-ratus est salutem in medio terrae³¹⁵, ut inde, omni infidelium et immundo-rum hominum lue eliminata et sublata tyrannide, liberi adoremus in loco, ubi steterunt pedes Eius. Subeat nunc cura illa egregia et insignis eripiendi fratres nostros, verum semen Abrahae, de impiissimi Mahumetis iugo, ac orientale imperium sanctae et immaculatae religioni restituendi. En sub crudeli diutinaque servitute genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis³¹⁶ languet, super flumina Babylonis sedet et luget, dum recordatur liberae Syon nostraræ³¹⁷.

Huc, Rex invictissime, huc Rex glriosissime, una cum nepote tuo charis-simo, Alberto, Illustri Principe, una cum christianis principibus universis, apprehende arma et scutum, et exurge in adiutorium christiani populi. Ef-funde frameam tuam adversus eos, qui nos persequuntur³¹⁸. Haec enim sunt, quae te glriosissimum, tuamque prolem dulcissimam, Sigismundum Au-gustum principem, quem diu votis omnibus efflagitatum, expectatum, a Deo optimo, ex Bona, Regina inclyta, tandem quum ex Aragonum Regibus, tum ex Sforciadum ducum sanguine praestantissima, nostraræque Italiae splendore candidissimo, impetrasti³¹⁹, faustum et invictum ubique, posteritatemque tuam aeviternam efficient.

Gratulor itaque quieti [399v] tuae, Rex amplisime, gratulor tranquillita-ti. Vixque explicari a me potest, quanta laetitia, quanto gaudio mea undique praecordia compleantur, quum te sospitem pacatumque, modo in regiam tu-am urbem Cracoviam^{a)} reducem, almae coniugis charique Augusti, quem am-plius vidisti nunquam, et dulcium pignorum, a quibus abfuisti diu, iucundis-simo conspectu oblectandum adeo esse his oculis prospecturus sum, ut om-

³¹⁴ Scilicet Palestinam; refertur ad Exod. 3, 8 et alios versus.

³¹⁵ Ps 73, 13.

³¹⁶ 1 Petr. 2, 9.

³¹⁷ Ps. 136, 1.

³¹⁸ Ps. 34, 2-3.

³¹⁹ Sigismundus Augustus, futurus rex Poloniae (1548-1572), natus est Cracoviae 1 VIII 1520.

nium curarum, quas hactenus subiisti, sustinuisti, tum te oblitum fateare.
Dixi.

^{a)} Thorunii, VII Idus Aprilis 1521, anno pontificis Leonis 9°, Sigismundi regis Poloniae regni XV^{-b)}.

^{a)} Ferreri VBC habet Graccoviam, quod proprium stylo nuntii esse videtur.

^{b-b)} Abbreviatio copistae. In Ferreri VBC legitur:
Thorunii in Prussia, VII Idus Aprilis MDXXI,
Pontificatus Ss.mi Patris Leonis X anno IX,
Regni vero Ser.mi Poloniae Regis Sigismundi
XV.

N. 44.

Zachariae Ferreri ad Sigismundum I oratio de eliminanda ex eius regno Lutheri doctrina

[Toruniae, initio Aprilis 1521].

Laudat Polonorum in fide catholica constantiam, sed cum animadverterit inter eos Lutheranismi semina spargi, ideo officii sui putat regem, episcopos et proceres Poloniae praemonere, ut illa, dum adhuc tempus est, supprimant; nam, etsi Ecclesia infallibilis et invincibilis, promittente Christo, semper omnes haereses superabat et superabit, tamen defendi debet, ne falsa Lutheri dogmata populos inficiant. Refellit Lutheri obiectiones contra primatum Romani pontificis et clericorum mores corruptos, ipsius superbiam et malam vitam castigando. Invitat regem, ut libros Lutheri per Polonię spargi prohibeat et eos, qui inventi sunt, comburi faciat.

Ed: Ferreri OT, f. A IIr-[A VIv]. In marginibus referentiae ad capitula locorum S. Scripturae, qui citantur in textu. Tota haec oratio inspirata esse videtur textu bullae Leonis X, quae incipit "Decet Romanum Pontificem", 3 I 1521 contra Martinum Lutherum editae (cfr. Bullarium Romanum V, p. 761-764).

Oratio

Rev.mi Patris, D.ni Zachariae Ferrerii, Vincentini, pontificis Gardiensis,
in Polonię et Lituaniam legati apostolici,
ad ser.mum Regem Poloniae Sigismundum de eliminandis e Regno Poloniae
erroneis et contagiosis traditionibus Martini Luteri

Quum primum, auspice Deo, in has Sarmatiae regiones, quae tuo parent imperio, Sigismunde rex potentissime, apostolico me iussu contuli, non potui non magnopere mirari religionem erga Deum pene incredibilem, observantiam erga Romanam Ecclesiam incomparabilem, quas in te, principe optimo et piissimo, pree omnibus, in pontificibus sacerdotibusque pree caeteris, in proceribus quoque ac senatoribus tuis pree multis, in subiectis insuper tibi populis pree variis christianorum nationibus, non scintillare tantum, sed et luculentius splendere animadverti³²⁰. Qua re factum est, ut christiana reipublicae non mediocriter gavisus sim, quae in orbis finibus, seu borealibus terrae limitibus, ubi coeli rigiditas maxima, ubi tellus frigida est, hortum salutarium deliciarum ac amoenissimum spiritualis voluptatis paradisum, agrumque ac vineam feracissimos possideat, a quibus fructus honoris et honestatis suo tempore procedant³²¹; quorum et folium, circumflantibus infidelium nationum ventis, quae tuos fines pene undique accolunt, non defluat, sed potius contra eos quaecunque facias pio marte, semper prosperentur. Non sic impii, irreligiosi, schismatici et a vera religione devii, non sic, sed tanquam pulvis, quem proiicit ventus a facie terrae³²². Benedictus Deus, qui dedit, ut tu, princeps religiosissime, regnumque tuum abundetis omni opere bono, sicque ambuletis, ut abundetis magis³²³; in vobisque verificetur illud propheticum: Terra inculta facta est ut hortus voluptatis³²⁴.

Sed paradisus absque serpente non est³²⁵, nec hortus sine eruca et bracho³²⁶, neque ager tritici absque [A IIv] lolio et zizaniis³²⁷, neque vinea Domini sabaoth absque apro de sylva et singulari fero, qui quandoque exterminet et depascat eam³²⁸, neque Abel absque Chain³²⁹. Sic enim, dum in hoc saeculo degimus, mala bonis mixta sunt, ut, iuxta apostolum, uniuscuiusque opus probetur, quale sit³³⁰. Hoc de haereticis dico, de quibus idem apostolus ait: Oportet haereses esse, ut et qui probati sunt, manifesti fiant³³¹. Mox quippe ut tanta, quae hic semper virescit, religionis amoenitate admodum oblectarer, non defuit quoque virus atrum, quod haustum florum ac fructuum fragrantiam et suavitatem suo contagio pene inficeret, tristiciamque non mediocrem meo animo afferret, aspidis - inquam - surdae fratris Martini Luteri insana doctrina et ab catholicis dogmatibus aberrans; quae, cum iuxta sui nominis sonum et ethimologiam, sicuti lutum figuli et lutea testa, fragilis

³²⁰ Duabus annis postea scribit diverse, cfr. infra, N. 54.

³²¹ Eccl. 24, 23.

³²² Paraphrasis Ps. 1, 3-4.

³²³ 1Thessal. 4, 1.

³²⁴ Gen. 19; Ezech. 36, 35.

³²⁵ Cfr. Gen 3, 1-13.

³²⁶ Iobel. 2, 25.

³²⁷ Math. 13, 25-40.

³²⁸ Ps. 79, 14.

³²⁹ Gen. 4, 2-9.

³³⁰ 1 Cor. 3, 13.

³³¹ 1 Cor. 11, 19.

admodum existat³³², nec rationi tamen scit cedere, nec divinis doctrinis se novit flectere, sed obturat aures suas, ut non exaudiat vocem incantantium et benefici incantantis sapienter³³³, sub imagine zelatoris pro domo domini³³⁴ ac sub cultioris sermonis confictaeque loquentiae lenocinio nectar propinat felle commixtum, mella taxis conspersa subministrat, incautioresque ac imperitiores animos quasi meretriciis quibusdam blanditiis aucupatur.

Quod Salomon in parabolis ad unguem expressisse videtur, quum ait: Consydero [sic] vecordem iuvenem, qui graditur in obscuro, advesperascente die, in noctis tenebris et caligine; et ecce occurrit illi mulier in ornatu meretricio, praeparata ad desipiendas animas, garrula et vaga, quietis impatiens, nec valens in domo consistere pedibus suis, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians³³⁵. Sed quoniam, ut Esaias ait, redundant fructus eius in conculcationem et lutum³³⁶, ideo ut lutum platearum, authore Domino, delebimus eos³³⁷. Sive enim luter, sive lutum, utrumque vocabulum malam sui exprimit qualitatem. Lutum sane sicuti immundum est, ita et coquinat; Traditio Luterina, uti immunda est, carnalis et contagiosa, ita etiam quem attigerit foedat, inficit, commaculat, erroribus con[A IIIr]spergit, quoniam a vera et catholica, quam semel amplexatus est, unitate deficiens, iuxta Petrum apostolum, veluti canis est reversus ad vomitum, et sus lota in volutabro luti³³⁸. Luter autem (ceu notissimum) vas est, in quo vinum aqua perfunditur, ut verificetur de eo illud propheticum: Vinum tuum mixtum est aqua³³⁹, i[deo] insipidum est, debile est, arte confictum est, corruptibile est. Et iuxta Hieremiam: Plaga tua facta est quasi mendacium aquarum infideliūm³⁴⁰.

Hanc pestem, tanquam rubiginem, segetem Domini in regno tuo devastantem, quum prospexerim, rex augustissime, ne mihi, pontifici, sanctaeque apostolicae sedis apud maiestatem tuam nuncio, impingatur illud Esaiae: Speculatori caeci omnes nescierunt universi, canes muti non volentes latrare, videntes vana, dormientes et amantes somnia [...], ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam³⁴¹, non possum dissimulare, non possum silere, quin coram tua serenitate non conquerar et pro custodia domus Dei, quam decet sanctitudo³⁴², repetitos contra invasorem eiulatus non emittam, excitemque pontifices optimatesque tuos, ut communi huic incendio extinguedo mecum evigilent, omnemque operam navent, accurrant et aquam sapientiae saluta-

³³² Cfr. Dan. 2, 41-43.

³³³ Ps. 57, 5.

³³⁴ Ps. 68, 10.

³³⁵ Prov. 7, 7-12.

³³⁶ Is. 10, 6.

³³⁷ Ps. 17, 12.

³³⁸ 2 Petr. 2, 22.

³³⁹ Is. 1, 22.

³⁴⁰ Ier. 15, 18.

³⁴¹ Is. 56, 10-11.

³⁴² Ps. 92, 7.

ris superponant. Flecto autem genua mea cum apostolo ad patrem Domini nostri Iesu Christi, qui dederit vobis secundum divitias sapientiae suae virtutem corroborari per spiritum eius in interiore hominem, et Christum ita habitare per fidem in cordibus vestris, ut in charitate radicati et fundati, comprehendere possitis cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, longitudo, sublimitas et profundum³⁴³ pseudodoctrinae huius luterinae, fragilis, carinalis et luteae.

Ecce, sicuti semper et priscis et recentioribus temporibus, Dei Ecclesia, quo fortes in fide stabilesque probentur et dinoscantur homines ab haeretico-rum sentibus, uti rosa inter spinas, nunquam libera fuit, sic et modo ab eis nequaquam immunis habetur. Quae enim tunc modo Cherintum, modo Arrium, modo Macedonium, modo Nestorium, modo Eutichium, modo Manicheum, modo Sabellium, Pellagium, Dioscorum, Iulianum, [A IIIv] Porphyrium et alios plurimos haeresiarchas in sui primordiis insectatores habuit³⁴⁴, et quae nuper Ioannem Hus, Ioannem Vicleff et Hieronymum Pragensem³⁴⁵, veluti tortuosos angues, iactata a Christo rege et duce nostro pacis et unitatis semina suo veneno inficere nitentes, perpessa est; nunc Luterum hunc, atque aspidem surdam, omni pietati, omni religioni, omni christianaे politiae, omni honestati, omni denique veritati adversantem, obturatisque aribus, pia sanctorum patrum instituta, sanam doctrinam, apostolicasque traditiones non audientem, experitur.

Rara quippe aetas fuit, qua impium aliquod et a vera aberrans religione dogma, uti cicuta olens, uti urtica pungens, in agro et vinea Domini, quo veri exerceantur ecclesiae agricolae, non assurrexerit suique cacumen extulerit ac sui sementem circumquaque sparserit. Sed quamquam eius (etiam ad caelum usque) superbia ascenderit et caput nubes tetigerit, quasi sterquilinium in fine perdita sunt. Gaudium enim hypocritae ad instar puncti est. Sicut enim et illi omnes, qui mane oriebantur, instar luciferi ceciderunt, exterminatique ad inferos descendere³⁴⁶, sic et Luterus is, permittente Deo, nunc ad proscindendam Christi Domini nostri inconsutilem tunicam vim suam et conatum vafre exercens, non degenerabit ab his, quos imitatur, christianaē tranquillitatis turbatoribus et miserabilium lictoribus ac peremptoribus. Profecto sua cuique dies, eritque dum fidelis populus de ipso, veluti de aliis factum est, decantabit Davidicum illud: Vidi impium superexaltatum et

³⁴³ Ephes. 3,14-18.

³⁴⁴ Cerynthus (I/II saec.) gnosticus; Arius (250-336) conditor arianismi; Macedonius epus Constantinopolitanus 342-360, conditor sectae arianae macedonianorum; Sabellius (c.a 220), auctor doctrinæ monarchianismi (iuxta quam pater et filius unum sunt); Pelagius (c.a 354-post 418), fundator pelagianismi; Dioscorus (+ 454), fautor Eutychetus monophysitae; Iulianus Apostata (331-363), imperator Romanus 361-363, et Porphyrius philosophus (234-post 301), auctor plurium librorum adversus christianos.

³⁴⁵ Ioannes Hus (1369-1415), Hieronymus a Praga (c.a 1365-1416) et Ioannes Wyclif (1330-1384), qui viam doctrinæ Lutheri immediate paraverunt, cfr. "Exurge Domine" (*Bullarium Romanum* V, p. 750).

³⁴⁶ Is. 14, 12.

elevatum sicut cedros Libani, et transivi, et ecce non erat; quaesivi eum, et non est inventus locus eius³⁴⁷.

Romana quippe ecclesia, christiani orbis magistra, omniumque christianorum universitatem virtute sua, beatissimo Petro apostolo divinitus tradita, praefferens, sicut nunquam fide et pietate errasse comperta est, adstipulante Christi pollicitatione: Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos³⁴⁸, sic omnes haereses sola interemis in universo mundo, omnes a vera religione extorres veris docuit [A IVr] et stabilivit institutis, omniumque haeresiarcharum, omnium sublimium principum et superborum colla, aspirante Deo, propria virtute calcat³⁴⁹, ut semper adimpletum in ea sit propheticum illud: Venient ad te, qui detrahebant tibi, et adorabunt vestigia pedum tuorum³⁵⁰. Veluti quippe navis illa in medio mari (instar dormientis, dissimulante domino) ventorum impetu, adversisque fluctibus pellitur, turbatur, peneque periclitari videatur³⁵¹, ut probentur spiritus, si ex Deo sunt, invoceturque, rogetur ac interpelletur Dominus: Exurge, quare dormis, Domine, exurge et ne repellas in finem³⁵². Verum nec haerесum aut schismatum turbine, nec mundanarum potestatum impetu fluctibusve frangitur, subiicitur, prosternitur, tanquam palma, quae quanto magis deprimitur, tanto exit robustior. Compertum est enim his omnibus, qui veras et pontificum et caesarum perlegere historias, romanam ecclesiam de omnibus, potentissimis etiam hostibus semper triumphasse.

Quid insolentius, rex piissime, quid insanus, quid dementius quam contra communem ritum, communem ordinem, cultumque pene universum religionis, pro vero ac sancto tanto temporis fluxu observatum, ac si quisquam more gigantium contra caelum omne bellum frustra insumat, quam ad unius hominis sententiam asserere christianam rem publicam a mille annis citra in tenebris et caecitatis umbra versatam esse et hucusque versari? Quid magis deridendum, quam quod quispiam (qui viri saltem nomen habeat) huius Luteri ambagibus et indoctis fabulis ac insanis traditionibus christianam aurem inclinet? Nam (ut tua ser.ma maiestas luculenter animadvertisit) non nisi agitatae vento arundines, non nisi scioli quidam et grammaticae, qui dum guttam aquae in bonis litteris ebiberunt, totum ferme mare potasse arbitrantur, non nisi quoddam vulgus ineptum, non nisi insanii, sive ecclesiastico statui ac romanae censurae ex potentioribus adversantes, Luteri scriptis oblectantur, applaudunt; et, si aperte probare non possint [A IVv] sagax

³⁴⁷ Ps. 36, 35-36.

³⁴⁸ Luc. 22, 32.

³⁴⁹ Deuter. 33, 29.

³⁵⁰ Is. 60, 14.

³⁵¹ Marc. 6, 45-52.

³⁵² Ps. 43, 23.

saltem eius esse ingenium recteque in clericorum mores invehi astruunt, et in alienis festucam, in suis trabem oculis non animadvertunt³⁵³.

Nam si in moribus ecclesiasticis quicquam reprehendendum erat, cur pontificem maximum, charitate permotus, cur non S.R.E. cardinales patres, apud quos ecclesiastica censura manet, non adiit, vel comiter ad eos sacerdotum vitam castigatione dignam esse (secreto saltem) non scripsit, potius quam famosis undique sparsis libellis, in ruinam et scandalum pusillorum sacerdotiique dedecus et indignitatem, illum apicem sacrum deturpare, mordere, lacerare³⁵⁴, quem magnus Constantinus, totius orbis imperator, in precio ita habuit, ut peccantem sacerdotem explicito pallio potius contegendum, ne ab aliquo perspiciatur, quam prodendum esse asseveraret³⁵⁵. Quum etiam nulla sit hodie principis curia, quae aequa taxari non possit ac emendatione non egeat (quum omnes pene declinaverint, inutiles facti sint)³⁵⁶, cur in Romanam tantummodo superbum verticem erexit, et sicuti serpens, linguam acuit et vibravit³⁵⁷?

Insuper et si contra abusus sacerdotum etiam in veniis palam et passim scribere non est veritus, cur saltem capiti illi sanctissimo pontificis maximi, veri Dei in terra vicarii, non pepercit, sed etiam, ut omnem ecclesiae principatum et monarchiam et ordinem confunderet et auferre niteretur, in Christum domini, quem solus ipse Deus iudicat, dolosa labia aperuit³⁵⁸? Venias et peccatorum remissiones ex Christi, Domini nostri, passione et morte, ac illa pro salute nostra uberrima sanguinis effusione, sanctorumque meritis, tam longa aetate et divina resurrectione et sanctorum patrum autoritate ab universa ecclesia (non modo ex latinis, verum etiam et graecis) observatas hactenus et sanctorum scripturarum testimonio assertas, quum dicat ille propheta regius: Particeps ego sum omnium timentium te et custodientium mandata tua³⁵⁹, negat, inficiatur, evacuare conatur, et quasi sanctorum communionem improbare non veretur.

Si abusum veniarum forte (quod aliquando ipsis patribus evenit, et cui semper sancti [A Vr] pontifices saluberrimis decretis occurtere nituntur) accusasset, tolerabilius quidem esset. Sed quis hoc ferre potest, ut iuxta apostolum, spiritualium sanctorum participes non simus³⁵⁹ et illam communicationem de ecclesia amoveamus, de qua scriptum est: Unxit te Deus tuus oleo

³⁵³ Matth. 7, 3-4.

³⁵⁴ Lutheri scripta *An den Christlichen Adel deutscher Nation: von des Christlichen standes beserung* (mense Augusto 1520 editum) et *Adversus execrabilem bullam Antichristi* (scriptam mense Octobri 1520) in mente habet.

³⁵⁵ Undenam Ferreri hanc assertionem hauserit, invenire non potui, certe non ex *Vita Constantini Eusebii Caesariensis*.

³⁵⁶ Ps. 52, 4.

³⁵⁷ Ps. 139, 3.

³⁵⁸ Cfr. scripta superius memorata ac etiam *De captivitate babylonica Ecclesiae praeludium*, editum 6 X 1520.

³⁵⁹ Ps. 118, 63.

laeticiae piae participibus tuis³⁶⁰. Et participes Christi effecti sumus, si initium substantiae eius usque in finem retineamus³⁶¹. Cur claves Petro, cur Petri successoribus ad aperiendum a Domino traditae sunt et claudendum, nisi ut ille sit spiritualis quoque thesauri in Christo et in sanctis fidelis dispensator, qui sponsae ecclesiae sponsus est, ut quodcumque solverit, quodcumque ligaverit (eodem teste) super terram, sit solutum, sit ligatum et in caelo³⁶², et per manus Petri eiusque successorum, Romanorum pontificum, ea gratia in omnes proveniat sacerdotes et christianos?

Sed quum intrandi longam hanc disceptationem coram hac tua celsitudine non sit praesentis temporis, Sigismunde, rex amplissime, illam ommittendam censuimus. Nam in die festo resurrectionis domini et regis nostri Iesu Christi, et in die agonis et passionis eius, ubi inter sacrificandum et divina obsequia, audiente maiestate tua, de hac re satis tractavimus³⁶³, tam haec, quam illa de Romani pontificis et S. Romanae Ecclesiae primatu, et alia eiusdem Luteri deliramenta doctissimorum patrum responsis (si response tantorum virorum digna erant) priusquam etiam Luterus genitus esset, satis superquam disiecta sunt; quamquam nonnulli, qui labiorum superficie sacras doctrinas vix attingere, eorum patrum responsa, quae rationali theologia ac speculationibus fulciuntur, exili ingenio et indocto capite non intelligentes, non capientes, vel forte spiritui sancto obicem facientes, taxare audeant et minime quadrare sua adstipulentur temeritate³⁶⁴. Quantum enim caecutientes ab ecclesiae matris ventre aberrent, satis liquet, satis faciliori et evidentiori argumento silentium sibi ipsis imponere possunt (postquam altiora non attingunt scientiarum acumina) dum, quae subiiciimus, naturali saltem iudicio librent et percontentur.

Sane [A Vv] si veras has esse tradiciones, quas omnis christiana universitas, afflante spiritu sancto, tam diu et de veniis et de primatu Romani pontificis, non humana sed divina autoritate firmato, ac de sacramentis Luterus forsan dubitavit, cur antequam scribebat et passim scripta ederet, suumque circumquaque venenum diffunderet, Romam non petiti, ex qua, cessante figura illa vetustiori et ea materiali Hierusalem diruta et evacuata, tanquam ex mystica fidelium arce Syon, lex exit et verbum Domini de Hierusalem³⁶⁵. Cur praeclaras omnium bonarum artium et divinarum doctrinarum universitates non adiit, et doctoribus, consummatisque viris suam hanc, seu ambiguitatem, seu sententiam non aperuit, cum eis non tractavit et privatim non disseruit³⁶⁶, antequam, elato supercilio et aperta facie, nova haec

³⁶⁰ Ps. 44, 8.

³⁶¹ Hebr. 3, 14.

³⁶² Matth. 16, 19.

³⁶³ Anno 1521 Parasceve Paschae et festum Resurrectionis Iesu Christi diebus 29 et 31 Martii celebrabantur.

³⁶⁴ Haustum ex prooemio bullae "Decet Romanum pontificem" (cfr. *Bullarium Romanum* V, p. 761).

³⁶⁵ Is. 2, 3.

³⁶⁶ Ad universitates se refert, quibus papa Leo X doctrinam Lutheri examinandam mandavit a. 1519; cfr. "Decet Romanum Pontificem" (*Bullarium Romanum* V, p. 763).

et perniciosa dogmata, excussis quotidie voluminibus, in publicum afferret? Cur ea, quae apud peritiores altiora et arcana sunt, et cibus fortior coram parvulis et insipientibus et undique vulgavit, nisi ut simplicissimum vulgus falleret, et caecus dux, caecos miserabiliter secum in perditionis foveam traheret et sepeliret³⁶⁷?

Ego ingenue profiteor Luterum hunc maiores sua vernacula, quam latina lingua errores seminasse. Quid denique tot tantaque in sanctos ecclesiae doctores, in Augustinum, in Hieronymum, in Gregorium, in Thomam Aquinatem, in omnes sacrorum theologorum coetus et magistros praestantissimos iactat convicia, maledicta et blasphemias manifestissimas, nisi tumidum pectus, nisi incompositam et lividam ac prorsus a deo alienam mentem argumentantur et probant, sane addendo quotidie mala malis, sacra paecepta, approbata concilia, patrumque dicta huc et illuc in suum erroneum sensum perperam intorquendo, vel etiam damnando, nonnulla ecclesiastica sacramenta detestando, ordinem christianum pene omnem confundendo et perturbando, spurcam sectam inducendo, et qui aliquando traditiones suas has abiuraverat, in recidivam cadendo, quid aliud paeferet, quam [AVIr] novum antichristum, quum dicat Ioannes apostolus, quoniam antichristi multi sunt³⁶⁸.

Sed quum ille postremus spiritu domini nostri Iesu Christi interficiendus sit, quid aliud expectandum est a nobis, quam ut et is (sicut et plures fuere) illius futuri praecursor infoelici et infausto fine damnetur, qui supra se tantummodo oriri solem, qui se unum lucem, reliquos vero omnes tenebras esse et densissimam caliginem arbitratur, petulantique animo et ore sacrilego profitetur? Utinam saperet, qui in oculis suis sapiens est, et intelligeret ac novissima paevideret³⁶⁹. Quod sane, si quis ita esse [sic] manifestius pendere cupiat vitam Luteri luteam, spurcam, immundam, crapulae et ebrietati deditam, spiritum vero superbum, arrogantem, lividum animum, mordacem linguam et iactabundam sibi proponat, quum ex hac mala arbore nullus bonae doctrinae sperari fructus possit. Quae syncera traditio e foedis moribus, quae spiritualitas in ecclesiam dei e carnali ac penitus terrestri consuetudine introduci potest? Quippe non inferior spiritualium et saecularium omnium statum ac vitam a bonis institutis et moribus illis candidioribus non parum declinasse, instaurationeque egere plurimum. Sed hanc non ab inferno, sed de caelo; non ab immundo et ambiciose homine, quem abominatur Dominus, sed a Christo et Christi membris purissimis sanctissimis quandoque futuram speramus, expectamus.

Quare, rex gloriosissime, tu, princeps christianissimus, edictum statue, et mox sancias ea Luteri scripta omnia, quae in regno tuo comperiunt, tanquam erronea et contagiosa, ignibus tradi, concremari, conflagrari, ab tuique

³⁶⁷ Matth. 15, 14 et Luc. 6, 39; cfr. prooemium bullae "Decet Romanum Pontificem" (*Bullarium Romanum* V, p. 761).

³⁶⁸ 1 Ioan. 2, 18.

³⁶⁹ Deuter. 32, 29.

regni limitibus perpetuo relegari interminarique, ne quispiam amodo seu venalia, seu quomodolibet perspicienda adducat teneatve, quoniam veneno conspersa sunt³⁷⁰. Nam vos reges, vos principes, parietes, columnae, robur, fortitudo ac lumen ecclesiae estis. Si eam destruere nitentibus non resistitis, quid de vobis Christi sponsa et mater vestra candidissima aliud gemens dictura est, quam illud Davidicum: Dereliquit me virtus mea et lumen oculi[A VI v]lorum meorum, et ipsum non est mecum³⁷¹. Vos quoque, sacratissimi antistesites, ut veri pastores, custodientes vigilias noctis supra gregem vestrum³⁷², pro vestra erga apostolicum solium veneratione, spiritualis militiae vestrae arma et censuras adhibere nequaquam praetermittatis³⁷³.

Et quoniam ad expellendum de plurimorum mentibus venenum id imbibitum haec tantummodo remedia non sufficiunt, sed opus est eos errores rationibus etiam refellere, sacrisque authoritatibus explodere, ancipitesque animos et forte eo morbo laesos reddere incolumes et curare, compellor ideo inter quotidianas curas, quibus premor, assiduosque pacis tractatus, quibus insudo, temporis intervallulum captare aliquod et cuicunque expetenti eas fallacias Luteri lutum esse et vasa figuli fragilia admodum, vinumque aqua perfusum, quod facillime corrumpitur, evidentius demonstrare. Dixi.

N. 45.

**Zacharias Ferreri
universis**

Toruniae, 9 IV 1521.

Mandatum imperatoris Caroli V, quo oratores suos ad dirimendam litem regis Poloniae cum magno magistro Alberto habitat, Coloniae Agrippinae, die 14 XI 1520 editum, transsumit et publici iuris facit.

Reg.: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 37 f. 131r-132r.

³⁷⁰ Cfr. bullas "Exurge Domine" et "Decet Romanum Pontificem" (*Bullarium Romanum* V, p. 753, 755, 761). Hic notandum est Ferrerium edidisse etiam *Edictum Ser.mi Principis et d.ni Sigismundi, Poloniae regis invictissimi, piissimi, contra Luteri damnata scripta* (Ferrerri OT f. [A6v]-B[1r]), 3 V 1520 emanatum, in quo tamen nulla fit mentio de his libris prohibitis comburendis (edictum hoc editum est etiam ex originali a Balzer III, p. 579-580 et 584).

³⁷¹ Ps. 37, 10.

³⁷² Luc. 2, 8.

³⁷³ Cfr. bullam "Decet Romanum Pontificem" (*Bullarium Romanum* V, p. 763).

Transsumptum mandati Oratorum Cesareae et Catholicae maiestatis.

Zacharias, Dei et apostolicae sedis gratia Episcopus Gardiensis *etc. [ut in N. 31] [131v]* universis et singulis praesentes nostras inspecturis, lecturis pariterque audituris, salutem in domino et fidem indubiam adhiberi. Noverint universi et singuli, quod nos, Zacharias, Episcopus praefatus, habuimus, palpavimus, tenuimus in manibus et perlegimus, diligenterque perspeximus litteras infrascripti mandati ser.mi d.ni d.ni Caroli, divina favente clemencia electi Romanorum Imperatoris, semperque augusti etc., eius vero sigillo in cera rubra, cum cordula pergamenea, more in similibus suae Caesareae Maiestatis in pendenti signatas, sanas et integras, non viciatas, sed omnimoda suspicione carentes, in hunc tenorem, qui sequitur de verbo ad verbum:

Carolus, divina favente clementia, electus Romanorum Imperator semper augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, utriusque Siciliae, Ierusalem, Hungariae, Dalmaciae, Croaciae etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabanciae etc., Comes Habsburgi, Flandriae, Tirolis etc., recognoscimus et notum facimus, cum nostri potissimum officii esse ducamus, ut reipublicae christianaec ociun et quietem totis viribus procurare debeamus, quo tandem expedicio in Christi fidei hostes communibus armis atque animis commodius suscipi possit, et edocti sumus crudele bellum inter Ser.mum dominum principem Sigismundum, Regem Poloniae etc., fratrem et consanguinem nostrum charissimum ex una, et Ven.lem Albertum, magnum Magistrum Prussiae S. Mariae ordinis Theutonicorum principem et consanguineum nostrum charissimum ex altera partibus exortum esse, quod nos pro hoc bello sedando et extinguendo Oratores, Commissarios et Mandatarios nostros firmius constituimus, ordinavimus et deputavimus, et tenore praesencium constituimus, facimus et deputamus, nobilem, honorabilem, fidelem devotum, nobis dilectum Georgium de Rogendorff, Baronem in Mollenburg, Sebastianum Speravensem, praepositorum Brixinensem, ac Ioannem Muragi, Consiliarios nostros³⁷⁴, absentes tanquam praesentes, omnes simul vel duos aut unum eorum in solidum, specialiter et expresse, nostro nomine vices suas, tam apud ser.mum Regem Poloniae quam magnum Magistrum et alios quoscumque potentatus et principes interponendi et pacem sive inducias faciendi [132r] inter dictum Regem et magnum Magistrum; necnon, si opus fuerit, magnum Ducem Moscorum³⁷⁵ et quoscumque alios huius belli complices, et omnia atque singula, circa praemissa necessaria et opportuna, dicendi et agendi. Similiter ad inhibendum partibus, quatenus de iure possimus, ut arma deponant et per viam iusticiae discordias eorum dirimi paciantur; necnon etiam promittendi assistenciam, auxilium et favorem nostrum, et alia omnia faciendi, quae ipsi pro huiusmodi pace et inducias faciere pos-

³⁷⁴ Baro Georgius de Rogendorf-Mellenburg et Sebastianus Sprentz (Sperantius, † 1525, a 1 VII 1521 epus Brixensis) subscripsérunt, tanquam intermediarii, formulae compromissi, 5 IV 1521 Toreniae conclusi, cfr. Joachim-Hubatsch RHD II n. 4051.

³⁷⁵ Basilius III.

semus, si personaliter praesentes essemus, etiamsi talia forent, quae mandatum exigent magis speciale quam praesentibus est expressum; promittendi in verbo et fide Caesaris nos ratum, gratum et firmum perpetuo habituros omne id, quod etiam^{a)} per praefatos oratores nostros actum, factum, dictum, gestum, tractatum et promissum fuerit, harum testimonio litterarum, sigilli nostri appensione munitarum. Datum in civitate nostra Imperiali Colonia, die XIIIII mensis Novembris, anno domini Millesimo quingentesimo vigesimo^{b)} primo, Regnorum nostrorum Romani secundo, aliorum vero omnium quinto.

Huic autem publico mandati transumpto^{c)}, ad instantiam Ser.mi principis et domini d.ni Sigismundi, dei gratia [regis Poloniae et] magni ducis Lithuaniae, nos per infrascriptum Notarium nostrum fieri mandavimus et colacionavimus, interposita auctoritate nostra, pariter et decreto decernimus, auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur, eandem fidem, in iudicio et extra, ab omnibus et singulis debere adhiberi, quae ipsimet originali mandato sic transumpto adhiberetur et adhiberi deberet, si originaliter ostenderetur, appareret et produceretur. In quorum fidem praesentes literas per Notarium nostrum infrascriptum fieri, nostrique sigilli iussimus et fecimus appensione communiri³⁷⁶. Datum Thorunii, Culmensis dioecesis, V Idus Aprilis, pontificatus Ss.mi Domini Nostri Leonis papae decimi anno nono.

Visa et recognita.

Zacharias Epus Gardiensis
qui supra, manu propria.

Ambrosius Sculteti³⁷⁷

^{a)} *Adscriptum supra.*

^{b)} *Sequitur in ms. erronee additum: primo*

^{c)} *Sequitur signum illegibile.*

N. 46.

Relatio Zachariae Ferreri de librorum Lutheri concrematione

Toruniae, 14 IV 1521.

Narrat, quomodo Toruniae, 14 IV, omnia scripta Martini Lutheri, favente rege perquisita et comperta, ipsius mandato publice ibi combusta sint, praesente populo loci ac epis Ioanne Culmensi et Laurentio Camenecensi.

³⁷⁶ Transumptum hoc factum est (et in libro cancellariae regis Poloniae registratum), ut oratores imperatoris possent mandatum originale, quod petebant, secum auferre (cfr. Biskup WP, p. 453).

³⁷⁷ Ambrosius Sculteti, clericus dioecesis Culmensis, notarius epi Konopacki.

Ed: Ferreri OT, f. [B VIIr].

Publica concrematio librorum fratris Martini Luteri in Prussia
eiusdem Legati mandato

POST REDITUM eiusdem legati apostolici ex Lituania ad ser.um regem Poloniae, qui Thorunii in Prussia residebat, illius opera et interventu, regia favente manu, omnia scripta fratris Martini Luteri diligenter perquisita, et latino ac germanico idiomate copiose edita, comperta sunt. Demum secunda die solis post pascha³⁷⁸, praesente omni promiscui sexus Polonorum et Germanorum, aliarumque nationum populo, habitis ubique contra eius damnatos errores publicis contionibus et litteris apostolicis contra ipsos errores iterum promulgatis³⁷⁹, structo rogo, mandato legati, cum patre eorum diabolo terribiliter sunt concremata, adsistentibus Ioanne Culmensi³⁸⁰, cuius erat dioecesis, et Laurentio Camenecensi³⁸¹ pontificibus, ipso Laurentio antistite in hoc opere se admodum strenue et viriliter gerente³⁸².

N. 47.

**Zacharias Ferreri
Martino Lutero**

Toruniae, [circa 14 IV 1521].

Occasione arrepta redditus oratorum principum electorum imperii in Germaniam, eum per litteras edocet, quanto dolore se affecerit eius ab Ecclesia Romana defectio, monetque Deum Ecclesiam suam ab eo everti non esse passurum, sicut antea ab aliis everti passus non sit. Vocat eum flagellum Ecclesiae, superbiae et indocilitatis accusat et ad conversionem adhortatur, ultionem Divinam comminando.

Ed: Ferreri OT, f. B[Ir]-B IIIr. Documentum datam habet 20 V 1520, cum tamen in eius textu plures et indubiae referentiae ad bullam "Exurge Domine", 20 VI 1520 promulgatam, inveniantur, ideo tam ipsa datatio, quam etiam initialis mentio de oratorum principum electorum Germaniae Thorunia disces-

³⁷⁸ 14 Aprilis.

³⁷⁹ Videlicet bulla "Decet Romanum Pontificem".

³⁸⁰ Ioannes Konopacki (circa 1470-1530), epus Culmensis ab a. 1508.

³⁸¹ Laurentius Miedzyleski (ante 1480-1530), epus Camenecensis, recenter 13 III 1521, a pontifice confirmatus.

³⁸² Cfr. aliam relationem de hac re, ab Andrea Krzycki factam (Kórnik, BPAN, ms. 243 f. 283v).

su, falsae sunt, sicut et ipsa epistula nunquam Luthero missa fuisse videatur.
 - Reed.: Fijałek MFL, p. 377-380.

Zacharias episcopus Gardiensis Martino Lutero s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Redeuntibus clarissimorum principum Sacri Romani Imperii electorum in Germaniam oratoribus³⁸³, Martine charissime, quorum in re Pruthenica consuetudine assidua usus sum, et cum quibus saepenumero de te sermonem habui, volui ad te scribere in spiritu charitatis et meas ad te illis litteras commendare. Ipsi enim testes sunt, quantum de tuo interitu dolui, quum praecipue unde tua errata primam habuerint originem narravere. Deum etiam ipsum testem habeo, quoties pro tua et populorum salute, quos tecum in praecipitium ducis, supplices orationes et lachrymas et sacrificium et hostiam obtulerim.

Velle, mi Martine, ut oculos aperires, saperesque et novissima provideres. Nec tibi hanc gloriam policeare, ut instar Dianaë Ephesiae templi christianam esse religionem et Sanctam Romanam Ecclesiam, quam possis everttere, arbitreris³⁸⁴. Ipsa enim non palustri in solo, non super carbones, aut lanae vellera (ut phanum illud erat), sed supra firmam petram ita aedificata est, ut portae etiam inferi, nec quicquam adversus eam praevaleant³⁸⁵. Velle, ut tibi aliquando proponeres eos, qui hoc idem tentare annixi sunt, et penes quos longe maior quam apud te humanarum ac divinarum litterarum peritia, authoritasque ac potentia viguit, frustra palestram hanc ingressos, frustra contra impetum fluvii conatum fecisse. Sed tradidit eos Deus in reprobum sensum, et erraverunt palpitantes in tenebris; et excaecavit eos adeo malitia eorum, ut in interitum deducti sint, evanuerint in cogitationibus suis³⁸⁶, et finis eorum confusio fuerit.

Nec mihi quisquam [B1v] persuadeat te ita vecordem esse, ut tuos errores non perpendas, quum apud eos, quibus scintilla saltem luminis est, ita manifesti sint, ut magis esse non possint. Sed hanc tibi (ut ex principiis, quae te ad id movere, animadvertis) gloriam inanem comparare, hanc in Sanctam Romanam Ecclesiam vindictam impudenter exercere pro virili tua aggressus es, ut novam sectam inducere et apostolicae sedi, quum libuit, te resistere potuisse passim ostendas. Verum, quum ita sit, nec Deum times, nec Deum credis, qui vindicta malorum est. Dixistique uti insipiens in corde tuo: non est Deus³⁸⁷. Sed, mi Martine, te hortor, te etiam per Iesum Christum, qui iudicaturus est vivos et mortuos, rogo et obsecro, ut, si te ita in fo-

³⁸³ Cfr. supra, annotationem 164. Discesserunt Torunia 23 V 1520, v. annotationem 181.

³⁸⁴ Celebre templum Ionicum Dianaë Ephesi combustum erat ab Hierostrate a. 356.

³⁸⁵ Matth. 16, 18.

³⁸⁶ Rom. 1, 21.

³⁸⁷ Ps. 52, 1.

veam mortis praecipitare omnino constituisti, misereare saltem eorum vulgarium animorum, quos quotidie tuo veneno inficis, necas, interimis et una tecum in perditionem trahis, quorum et sanguinem a te potatum, quorum vitam a te deglutitam de manu tua omnipotens ille et tremendus Author aliquando exiget et requiret.

Video iam te Sergium illum, tetterimum monachum, qui maumethicam [sic] sectam promovit³⁸⁸, effigiare. Video te iam ad aliud nihil, quam ad christianos sub maumethicas prophanas leges sensim alliciendum tendere et anhelare; ad regna perturbandum, ad pacem et unitatem scindendum, ad ordinem confundendum manibus ac pedibus niti et operam omnem navare.

Permittit Deus regnare hominem hypocritam propter peccata populi³⁸⁹. Sic nos Deus his interdum castigat flagellis, ut, praevaricatores, ad cor redeamus³⁹⁰. Sed si tu flagellum es, sit nomen Domini benedictum, dum nos hoc (quamvis malo instrumento) ad rectitudinem ducat, castigatosque efficiat Dominus, purget, probet et in igne adversitatis examinet, sicut probatur aurum et examinatur argentum³⁹¹, ut quandoque decantare possimus: Igne nos examinasti, Deus, et transivimus per ignem et aquam, et deduxisti nos in refrigerium³⁹². Sed, Martine, omnino instrumentum malum es. Per te conflans et emundans argentum, purgabit Dominus filios Levi, et colabit eos quasi aurum et quasi argentum. Et erunt offerentes Domino sacrificium in iusticia³⁹³. Illi purgabuntur, tu autem [B2r] idem ipse eris et in luto tuo (unde et cognomen recte adeptus es), in foeditate tua et in peccato tuo morieris. Ex luto et fimo et stercore, quibus sordida abluuntur indumenta, smigmata aliquando fiunt. Quid mirum si te etiam purgabimur, mundabimur, candidabimur? Utinam omnipotens Author effundat super nos aquam mundam³⁹⁴, aspergatque nos isopo et mundemur³⁹⁵.

Verum et si in locum tuum abiturus sis, auresque obtuderis et frontem perfricaveris, haud tamen desistam (quum praecipue vicina tibi in patria, apud serenissimum et pium Poloniae regem Sigismundum pro apostolica sede agens, de te tuaque hac secta pestifera quotidie nova intelligam), quin te ea charitate moneam, qua alter alteri debitores sumus, ut, Martine, oculos aperias, videoque quanto caecitatis baratro captivus detineris, qui tibi soli oriri solem, qui te solum esse diem, caeteros noctem arbitraris; qui nec eorum doctorum, quibus et munda vita et eminenti scientia longe impar es, irrefragabili sententiae, qui Parisiorum, qui Coloniensi, aliisque omnibus celebratissimis Italiae, Germaniae, Hispaniaeque universitatibus ce-

³⁸⁸ Monachus Armenus, qui - secundum antiquam traditionem - adiutorio esset Mahumeto in componentendo Corano.

³⁸⁹ Iob 34, 20.

³⁹⁰ Is. 46, 8.

³⁹¹ Ps. 65, 9.

³⁹² Ps. 65, 11.

³⁹³ Malach. 3, 3.

³⁹⁴ Ez. 36, 25.

³⁹⁵ Ps. 50, 9.

dere nequis³⁹⁶; qui beatissimi pontificis et Sanctae Romanae Ecclesiae sanctissimis contra te decretis ac sanctionibus³⁹⁷ (quibus obsistere summa perfidia et dementia est) protervum caput ac superbum verticem inclinare contemnis; qui christianam universitatem ab mille supra annis in tenebrarum caligine positam esse astruis; qui te meliorem, qui te doctiorem mortalibus cunctis dementissime iactare videris; qui omnes in arenam, omnes in pugnam vocas³⁹⁸.

Martine, aperi oculos et vide: non esse ingenuos homines, adeo hebetes, adeo ignavos, ut vafrum te esse (quamquam insipientem) non agnoscant, tuaque haec frivola futileaque dogmata probi et sapientes viri aperte non intelligent. Martine, aperi oculos et vide, quoniam haud nova sunt et a te solo excogitata, quae contra omnem Ecclesiam tua sententia proferre non videris, sed antiqua et ante atavos tuos ab aliis vetustioribus haereticis in campum adducta, demumque a vera religione explosa. Unde nihil agis aliud quam te [B2v] frustra experiri, si adhuc, quae alias a priscis patribus damnata et abolita sunt suscitare possis. An ignoras iam (antequam tu etiam in faemoore patris tui esses) singulas eas fallacias satis superque confutatas esse, indecensque fore et omnino improbum frustra et in cassum contra tuam hanc infamiam iterare responsa seu replicare, praecipue quia scriptum est: In malevolam animam non intrabit sapientia³⁹⁹. Iam execranda dogmata haec, et sacris authoritatibus et rationibus ab antiquo exclusa sunt. Cur in dubium iterum sunt revocanda?

Una est tuarum traditionum confutatio: quia malo prodiere principio, ab aemulatione invida et ab animo vindictae ostentationisque cupidio, ac ab eo patre diabolo, cuius invidia mors intravit in orbem terrarum. Tu, Martine, haec etiam non inficere, si saltem erubescere et meretriciam frontem depone incipias. Si insanum et simplicissimum vulgus, apud quod (Germano etiam idiomate) tuae haec, in tuam et ipsius perniciem, scripta passim per Germaniam diffudisti, non erubescis, erubescas saltem doctos et qui tui capit is calviciem detegere⁴⁰⁰ didicere, qui quanti faciendus es optime librant, ponderant, tuasque argutias intus et in cute norunt et aperte perspiciunt.

Clamat ignari fautores tui ad tecum decertandum omnes in theatrum, nullumque adhuc tuam sententiam refellere potuisse astraunt, iactantque undique⁴⁰¹. Vere ignari, quia non perlegere authores. Perlegant et intelligent, animadvertiscantque ea non egere confutatione, quae toties alias et tam manifeste, ut et caeci id videant, confutata et damnata sunt.

³⁹⁶ Excerptum ex bulla "Exurge Domine", in qua pontifex praecedentes sententias cardinalis legati Cajetani (1518) et dictarum universitatum (1519) in mentem revocat (cfr. *Bullarium Romanum* V, p. 750, 753).

³⁹⁷ Scilicet bullis "Exurge Domine" (15 VI 1520) et "Decet Romanum Pontificem" (3 I 1521).

³⁹⁸ Verisimiliter scriptum Lutheri *Adversus execrabilem bullam Antichristi* (cfr. supra, notam 354) in mente habet.

³⁹⁹ Sap. 1, 4.

⁴⁰⁰ Is. 22, 12.

⁴⁰¹ Vide praesertim libellos Udalrici a Hutten et aliorum, anni 1520 decursu diffusos.

Dolebis forte, quod te, Martine, pungam et acuto stimulo urgeam. Sed recordare quia scriptum est: Arguet me iustus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum⁴⁰², et: Quoniam melior est manifesta correptio, quam fraudulenta oscula odientis⁴⁰³. Coram omnibus peccasti, coram omnibus arguendus es. Nullus te ad seducendum populos impulit aut provocavit, tu autem omnium christianorum in te et animos et manus et Deum ipsum concitasti, ut de te illud recte dici possit: [B3r] Manus eius contra omnes et manus omnium contra eum.

Suspicio, quod non aequo feres animo ea, quae ex Christi charitate loqui compellor. Expectoque ut, sicuti caeteros omnes affecisti hactenus conviciis et probriis, ita me quoque afficias, et in me iam et tua et tuorum aemulatorum lingua acuatur, furor exardescat et acerrimum odium nutriatur. Sed quis nos separabit a charitate Christi⁴⁰⁴, tune, Martine, aut aemulatorum tuorum quispiam? Absit. Quin nec mors, nec vita (minare tu, minentur et asseclae tui ipsum etiam interitum) nos separabit a Christo. Transibimus per infamiam et bonam famam, ut seductores et veraces⁴⁰⁵, ibimusque gaudentes cum apostolis a conspectu concilii, quod digni habiti simus pro nomine Iesu contumeliam pati⁴⁰⁶. Obloquantur, detrahant et maledicant veritatis inimici, insidias parent, ego dicam cum David: Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa, et ab homine iniquo et doloso eripe me⁴⁰⁷, et a scandalis operantium iniquitatem⁴⁰⁸. Quippe nec desistam, ut de lacu miseriae et de luto faecis⁴⁰⁹ ad paenitentiam te revocem, exhorterque iterum atque iterum, Martine charissime, ut statuat Dominus supra petram pedes tuos⁴¹⁰. Memor esto unde excideris et age paenitentiam⁴¹¹, ne secundum duritiam tuam et impaenitens cor tuum thesaurizes tibi iram in die irae⁴¹². Et quamquam peccatum tuum maximum sit, horrendum et pene inexpiable, memento tamen quoniam abyssus abyssum invocat⁴¹³, abyssus peccati abyssum invocat miserationis, quoniam miserationes Domini super omnia opera eius⁴¹⁴. Vale in Christo.

Datum Thorunii in Prussia, XIII Kalendas Iunias, Anno millesimo quingentesimo vigesimo⁴¹⁵.

⁴⁰² Ps. 140, 5-6.

⁴⁰³ Prov. 27, 5-6.

⁴⁰⁴ Rom. 8, 35.

⁴⁰⁵ 2 Cor. 6, 8.

⁴⁰⁶ Act. 5, 41.

⁴⁰⁷ Ps. 119, 2.

⁴⁰⁸ Ps. 140, 9.

⁴⁰⁹ Ps. 39, 2.

⁴¹⁰ Continuatio Ps. 39, 2.

⁴¹¹ Apoc. 2, 5.

⁴¹² Rom. 2, 5.

⁴¹³ Ps. 41, 8.

⁴¹⁴ Ps. 144, 9, cfr. bullam "Exurge Domine" (*Bullarium Romanum* V, p. 755).

⁴¹⁵ De hac datatione v. supra, notam editorialem.

N. 48.

Zacharias Ferreri
concionatoribus Poloniae et Lithuaniae

[Toruniae, post 14 IV 1521].

Publicatis bullis doctrinae condemnationem et excommunicationem Martini Lutheri continentibus, invitat eos, ne praedicatione sua errores eius confutare praetermittant. Demonstrat, adversus assertiones eius, Romae non tantum virtia, sed etiam plurima opera pia et virtutes florescere.

Ed.: Ferreri OT, f. B IIIr-v. Scriptum hoc confectum esse videtur tempore, quo etiam praecedens editum est, ut ex repetitis in ambobus passibus constat.

Zacharias epus Gardiensis sacris concionatoribus in Polonia, Lituania, Russia ac Prussia constitutis, s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Articuli erronei, perniciosi et scandalosi fratris Martini Luteri, damnati a Ss.mo domino nostro, d.no Leone decimo, pontifice maximo, de suorum fratribus S.R.E. Cardinalium consilio⁴¹⁶, necnon declarati haereseos sordibus conspersi et pestiferi ab clarissimis Coloniensi et Lovaniensi in Germania, ac Parisiensi in Gallia et aliis praecipuis circumquaque per [B IIIv] orbem christianum universitatibus⁴¹⁷, explicantur litteris apostolicis eiusdem Sanctissimi domini nostri (quae et passim editae sunt)⁴¹⁸, quosque et alias demum execrabiliores de sacramentis Ecclesiae evomerit⁴¹⁹. Quos omnes, mihi frater, tanquam basiliscum abhorrendos doceas. Incautam enim mentem et indoctum pectus mox suo veneno inficiunt et infoelicem animum necant.

Cogita, quod bono exitu claudi non possunt, quae malo sunt inchoata principio. Unde perniciem et luem hanc inter Dei populum diffundendi dolosam Luterus occasionem sumpserit, toti pene Germaniae (probris potissimum viris) notum est, vulgo tantum ignotum, quod, effusis Germano idiomatice codicillis, ad macellum mortis ignarum adducit. Sed quum Germania inclyta, catholicae pietatis et religionis assertrix constantissima ac sanctae apostolicae sedis Sanctaeque Romanae Ecclesiae observantissima semper fuerit⁴²⁰, non diutius hanc pestem ferre poterit, sed et Luterum et luterinos

⁴¹⁶ Illa, quae in bulla "Exurge Domine" ponenda erant, disputabantur in 4 consistoriis, a 21 V usque ad 1 VI 1520.

⁴¹⁷ Cfr. supra, N. 44 (nota 366) et N. 47 (nota 396).

⁴¹⁸ Bulla "Decet Romanum Pontificem", 3 I 1521 publicata, in qua praecedens bulla "Exurge Domine" inclusa inventur.

⁴¹⁹ Scriptum *De captivitate babylonica Ecclesiae*, editum mense Octobri 1520, cfr. supra, notam 358.

⁴²⁰ Cfr. "Exurge Domine" (*Bullarium Romanum* V, p. 753).

quosque ipsamet ex eo sui angulo, ubi modo degunt, explodet, condignamque poenam luere, aspirante Christo, efficiet.

Mi frater, vis Luteri luteum et veneno plenum pectus lucide agnoscere? Aperi oculos et vide, quantum in Romanam invehitur Ecclesiam, malos tantum quorundam mores recensens, et bonos et candidos plurimorum subticens⁴²¹. Quod Romae cupidi, mali, pessimi, inique homines multi et copioso numero sint; quod Romae nepharia etiam patrentur crimina, sicut et ubique terrarum contingit; quod Romae scelestissimi homines, sicut in aliis orbis urbibus existant, quis negat, quis ignorat. Ecclesia enim Dei per arcum illam patriarchae Noe, in qua et munda et immunda animalia erant, praefigurata est⁴²², quoniam et boni et mali (et monstra etiam) habitant in ea. Ergo Ecclesia Dei ob id mala est, damnanda est? Ergo duodecim apostolorum coetus, quod in eo unus diabolus esset⁴²³, culpandus est? Ergo domus Abraam propter servum et ancillam, quos eiici praeceperat Dominus⁴²⁴, execranda est? Ergo omne triticum malum exurendum, quia zizania in eo est?⁴²⁵ Absit. Sed satis quod omnipotens Author suo tempore separabit bonos a malis et segregabit agnos ab haedis⁴²⁶.

Sed, mi frater, dum Romana peccata a Lutero audis, audi et a veritate, quae omnia vincit, Romana merita: probitatem, virtutes ingenuas, quae quotidie ibi cernuntur, sanctissima opera, quae quotidie ibi fiunt. In maxima urbe, in maximo populo mala multa et bona multa, mali plurimi et boni plurimi semper. Propone tibi pontifices sanctissimos, cardinales patres celebratissimos, sacerdotes candidissimos, viros moratissimos, matronas christianissimas, mundissimas, quibus omnibus (etiam nunc) longe magis Roma affluit. Pensitato, quot pauperes, quot egenos Roma alit, Roma nutrit; quot de virtute benemeritos Roma ad magistratum provehit, quantum etiam virtutes fovet. Cogita tot xenodochia, tot advenarum, miserorum, infirmorum hospitia, receptacula; ubi et pontifices et magni sacerdotes et viri amplissimi aegris ipsis, ulceribus etiam undique confectis, tam devote, tam iucunde obsequuntur et famulantur.

Haec omnia et alia plurima, quae memorare longum esset, si, mi frater, aspicias, non inficiaberis longe maiora Romae bona quam mala inveniri, recteque, quum ex Petri sede et Christi vicario et sanctorum martyrum inibi fuso sanguine ac ossibus sanctissimis, tum ex tot, quae Romae clare perpenduntur, virtutum officiis, Romam magis nitidam quam immundam sanctamque non ab re appellari.

⁴²¹ Recenset hic supradictum scriptum Lutheri *Adversus execrabilem bullam Antichristi*, cfr. supra, notas 354, 398.

⁴²² Cfr. Gen., cap. 7.

⁴²³ Scilicet Iudas Iscariotes.

⁴²⁴ Gen. 21, 10-12.

⁴²⁵ Matth. 13, 25-40.

⁴²⁶ Matth. 25, 32.

Zacharias Ferreri
rectori ecclesiae parochialis in Proszowice

Cracoviae, 19 V 1521.

Ad supplicationem Ioannis Sacrani, canonici et rectoris Universitatis Cracoviensis, permittit rectori ecclesiae parochialis in Proszowice, ut processiones fiant in diebus festivis Resurrectionis DNIC, Pentecostes, Assumptionis BMV et sanctorum Nicetae ac Hieronymi ex ecclesia parochiali Sancti Spiritus ad hospitale huius loci, et impertit omnibus christifidelibus confessis, his processonibus devote assistentibus, indulgentiam 10 annorum et totidem quadragenarum.

Or.: Kraków, AUJ, Dokumenty pergaminowe [Documenta membranea] (sub data). Subtus alia manu: "[D...] de Mandato. Visa" In dorso: "R[egistra]ta apud Rev.dum dominum". Membrana in parte superiore textus et in margine inferiore abrupta (v. facsimile in p. 2). Sigillum subappensum deest.

ZACHARIAS, DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA EPISCOPUS GARDIENSIS, Sanctissimi etc. *[ut in N. 38]*, universis et singulis p[raesentes litteras] inspecturis, salutem.

Licet is, de cuius munere venit, ut sibi a suis fidelibus digne et laudabili serviatur, de abundantia [sic] suae pietatis, quae merita sup[plicum excedunt et vota], servantibus sibi bona multo maiora retribuat, quam valent promereri, desiderantes tamen reddere domino populum acceptabilem et bonorum operum sectatorem, fideles ip[sos]idem et quasi quibusdam alliectivis muneribus, indulgentiis videlicet et remissionibus, invitamus, ut exinde reddantur divinae gratiae acceptiores. Cum itaque dilectu[s nobis filius, ve]nerabilis Ioannes Sacranus, Canonicus ecclesiae et Rector Universitatis Cracoviensis⁴²⁷, nobis humiliter supplicaverit, quatenus in diebus festis Resurrectionis dominicae, Pente[costes] a[et]b[is] ecclesia parochiali ad hospitale processiones accedant; item in diebus festis Assumptionis gloriosae virginis Mariae, Nicetae Martyris pridie idus Novemb[ris]⁴²⁸ et Hieron[ymi pres]byteri et confessoris⁴²⁹, in primis vesperis et summis missis

⁴²⁷ Ioannes de Oświęcim (circa 1443-1527), dictus Sacranus, rector universitatis Cracoviensis annis 1493-1495, 1512-1513 et 1521, canonicus plurium ecclesiarum cathedralium et collegiarum, parochus et fundator hospitalis in Proszowice.

⁴²⁸ 12 Novemb[ris].

⁴²⁹ Celebratio liturgica die 30 Septemb[ris].

eiusdem ecclesiae sive hospitalis in Proshowicze⁴³⁰, tituli Sancti Spiritus, dioecesis Cracoviensis, rector vel pro eo agens per anni circulum processionaliter cum Sanctissimo corpore Domini nostri Iesu Christi accedere posset, dignaremur,

Nos itaque, huiusmodi supplicationibus inclinati, praedictae ecclesiae rectori vel pro eo agenti, ut in eisdem festivitatibus processionem ad ipsum hospitale de dicta ecclesia in eisdem vesperis vel summis missis, cum tota christifidelium multitudine, ad eam recurrentium cum luminaribus et aliis insignibus, iuxta ritum et consuetudinem ipsius ecclesiae deferri solitis et consuetis, cum Sanctissimo corpore Domini nostri Iesu Christi, reverenter, ut decet, procedere possint et valeant; eisdemque christifidelibus, vere penitentibus et confessis, huiusmodi processioni devote assistantibus, manusque adiutrices porrigentibus pro instauratione ipsius hospitalis eisdem quinque festivitatibus, de Omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, decem annos de vera indulgentia et totidem quadragenas perpetuis futuris temporibus, auctoritate apostolica^{a)} nobis concessa et qua fungimur, de speciali dono gratiae, tenore praesentium licentiam et facultatem concedimus et impertimur.

Constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac omnibus, quae Ss. mus dominus noster in facultatibus nobis concessis voluit non obstare, caeterisque contrariis non obstantibus quibuscumque. In quorum fidem praesentes litteras per Secretarium nostrum fieri nostrique sigilli iussimus et fecimus appensione communiri. Datum Cracoviae, anno ab incarnatione domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo primo, Quartodecimo Kalendas Iulii, Pontificatus praefati Ss. mi domini nostri Papae anno nono.

Ioannes N[otarius] Reverendissimi

^{a)} *In ms.: apostolici*

N. 50.

**Zacharias Ferreri
rectoribus ecclesiae parochialis in Zator**

Cracoviae, 22 VI 1521.

Approbat "errectionem altaris Sanctae Crucis, a presbiteris Fraternitatis Ecclesiae Parochialis et Hospitalis Sanctae Crucis in Zathor factam, [et] facultatem concedit quasdam processiones peragendi cum Sacratissimo Cor-

⁴³⁰ Proszowice, oppidum prope Cracoviam; paroecia illius loci erat iurispatronatus universitatis Cracoviensis.

pore Christi, easque comitantibus concedit 10 annos et 10 quadragenas indulgentiarum. Datum Cracoviae, 10 Calendas Iulii, anno 1521".

Or.: olim in archivio ecclesiae parochialis in Zator. Nota ut supra, manu I. Garampi facta, qui a. 1772 scripsit: "Apud ecclesiam parrochialem Zatoriensem in dioecesi Cracoviensi legi egomet diploma, quo Zacharias noster approbavit etc." (AV, F.Garampi, ms. 23 f. 59r).

N. 51.

**Zacharias Ferreri
monialibus conventus S. Agnetis Stradomiae**

Cracoviae, 26 VI 1521.

A monialibus conventus S. Agnetis in Stradom ad Cracoviam rogatus, impertit omnibus christifidelibus confessis, qui in festo S. Ioannis Baptiste, Annuntiationis B. Mariae Virginis, S. Agnetis, S. Bernardini Senensis et S. Francisci Assisiensis earum ecclesiam S. Agnetis visitent et aliquam eleemosynam pro illius conservatione offerant, indulgentiam 10 annorum et totidem quadragenarum.

Or.: Kraków, AKSB, Diplomata membranea (sub data), sigillum cereum appensum. Subtus: "Ioannes, notarius Rev.mi" et in plicatura: "Mathias Perzynsky", in dorso vero: "Registrata apud Rev.mum dominum".
-Ed.: Gustaw-Kaczmarczyk, p. 16 (summarium).

N. 52.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Zachariae Ferreri**

Cracoviae, 27 VI 1521.

Memor meritorum eius in promovendo processu canonisationis beati Casimiri et sua cum Alberto, ordinis Theutonicorum magno magistro, conciliationis, concedit ei, eius fratribus eorumque liberis utriusque sexus medium partem armorum regiorum, scilicet albae aquilae coronatae, in campo rubeo posita, armis gentis Ferreriorum, nigro leoni erecto et coronato, in campo aureo posito, addendorum.

Reg.: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 37 f. 203v-204r.

Rev.mo d.no Zachariae, epo Gardiensi,
Sanctae sedis apostolicae oratori et legato, armorum additio

Sigismundus, Dei gracia Rex Poloniae etc. Memoriae commendamus sempiternae, tenore praesencium significans, quod etsi deceat maiestatem regiam, ut circumquaque aciem consideracionis suaे dirigens, quos promerri digne animadvertisit, singulari gracia afficiat, illos tamen merito amplioris graciea praerogativa dignos esse censeat, quos non solum praecepis virtutum insigniis decoravit altissimus, sed etiam qui inconcussa fide et obser- vancia erga nos et Regnum nostrum nonnihil [sic] praestellare nituntur.

Hinc est, quod Rev.mus in Christo pater, d.nus Zacharias etc. Ferrerius, Vincencius [sic]⁴³¹, epus Gardiensis, Ss.mi d.ni papae praelatus domesticus et referendarius, legalis [sic] de latere nuncius et orator, nulli labori, nulli operaе, nullis vigiliis, nullis denique sudoribus, quantumvis laboriosissimis, parcendo, circa inquisitionem de vita et miraculis clarissimae memoriae Casimiri, fratris nostri germani desideratissimi, laboravit, ut non vanam spem ostenderit terciogeniti, quin Cathalogo sanctorum adscribi et inter sanctos referri debeat. Praeterea ita diligenter, ita accurate nomine Ss.mi domini nostri apud nos egit, unacum aliis oratoribus Sacrae Cesareae et Catholicae Maiestatis⁴³² et Ser.mi d.ni Hungariae et Boemiae etc. regis, nepotis nostri amantissimi⁴³³, donec arma deponeremus, quae contra Illustrem dominum Magistrum⁴³⁴ et suum ordinem [204r] in Prussia pro tuendis iuribus et finibus Regni nostri, proque vindicandis iniuriis et damnis, ab eodem d.no Magistro et ordine indignissime illatis, inviti susceperamus; sitque in omnibus de nobis et regno nostro benemeritus.

Horum nos rationem habentes, plurimum cogimur esse solliciti, quo potissimum pacto eius meritis respondeamus, ut a nobis iam iam discessurus, apud reliquas nationes, et praecepue apud sanctam sedem apostolicam et Rev.mos d.nos Cardinales, signo quopiam nostrae in eum gratitudinis et benevolenciae apparere possit exornatus. Scientes itaque nobilissimam familiam eius, non modo vetustate insignem, sed pulcherrimis [sic] virtutum exercitiis in omni genere praestitis, ex qua, ut accepimus, insignes pontifices et cardinales, necnon sanctus Vincencius ordinis prædicatorum oriundi fuerunt⁴³⁵.

⁴³¹ Recte: Vicetus.

⁴³² Carolus V.

⁴³³ Ludovicus II Iagellonides.

⁴³⁴ Albertus Hohenzollern.

⁴³⁵ Haec sunt verisimiliter ab ipso Ferrerio excogitata, non sunt tamen vera, nam de mediocri familia Ferreriorum Vicetina nescimus an aliqui episcopi oriundi essent, sanctus vero Vincentius Ferrer (1350-1419), Hispanus, nullo certo sanguinis vinculo cum eis iunctus erat.

Motu igitur proprio, animo deliberato, ex certa sciencia et benignitate nostra ad arma eius paterna et avita, quae de Ferreriis dicuntur, et quae nigrum leonem erectum [sic], coronatum, in scuto et campo aureo ferre sole[n]t, hoc nostrum additamentum, ornamentum et redimiculum, in signum et pigminus perpetui erga illum nostri amoris et benivolentiae, dimidiam aquillam [sic] albam in campo rubeo, coronatam, quam leo, in eodem scuto erectus, respiciet, sicut hic arte pictoria expressum intueri licet, auctoritate nostra regia, quae ad hoc maxima est, eidem Rev.mo d.no Episcopo et suis fratribus, de eisdem armis et familia existentibus, sanguine iunctis, eorumque liberis, natis et nascituris, utriusque sexus, deditus et apposuimus, damusque et apponimus harum litterarum serie. Quod insigne ipse d.nus Zacharias cum suis fratribus et eorum liberis sexus utriusque habeant, deferant, illaque nostra insignia et arma sua antiqua in omnibus et singulis honestis decentibusque expedicionibus, tam serio quam ioco, in torneamentis, papilionibus, hastiludiis, bellis, duellis, singulari certamine et quibuscumque certaminibus, vexillis, tentoriis castri, sepulturis, sigillis, signetis, monumentis, anulis [sic], aedificiis, suppellectili et aliis in locis omnibus, iuxta eius et suorum fratrū eorumque liberorum exigentem voluntatem et desiderium, uti fruique possint et valeant, citra preiudicium et nocumentum armorum ipsorum antiquorum, ita ut per hec nulla unquam fiat separacio vel divisio ab armis eius antiquis fratribus et patruis ex armis eiusdem ortis et oriundis.

In cuius rei testimonium etc. Actum Cracoviae, feria quarta proxima post festum Sancti Ioannis Baptiste, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo primo, Regni vero nostri anno decimo quinto.

V[...]^{a)} eiusdem ut supra.

^{a)} *Illegibile.*

N. 53.

Zachariae Ferreri ex Polonia abeuntis ad Sigismundum I regem oratio

[Cracoviae, ante 28 VI 1521].

Petit licentiam abeundi, gratias agit pro omnibus beneficiis obtentis, nunquam se eum et Poloniā ac Lituaniā oblivioni daturum spondet ac ad defendendam religionem catholicam adversus Lutheri doctrinam eum hortatur.

Ed: Ferreri OT, f. B VIIIv-B IXr. In f. B VIIv praemittitur: "Legatus apostolicus, Pruthenicis rebus compositis, petit a Ser.mo Rege Poloniae Sigismundo se absvoli et in Urbem ad pontificem maximum redditum sibi parari, agitque

gratias de susceptis officiis". In fine f. B IXr, immediate post textum orationis, invenitur nota de integri operis Ferrerii impressione, quae etiam datam "ante quam" continere videtur compositionis istius orationis: "Apud Ioannem Haller, in Regia Urbe Cracovia, III Kalendas Iulias, Anno a salutifero partu M.D.XXI., regni Ser.mi domini nostri d.ni Sigismundi, Poloniae regis invictissimi, et magni ducis Lituaniae Anno XV".

POSTQUAM eam, quae a beatissimo pontifice meis humeris imposita est, sarcinam e longingua regione ad constitutum locum, favente Christo, tulii, Sigismunde rex et princeps religiosissime, postremumque certamen certavi, cursum consummavi⁴³⁶, iam a tua sublimi maiestate absolvvi et ad illos apostolicos pedes, a quibus ad te digressus sum, mihi annui redditum enixe imploro. Iam enim secundum legationis annum ago, Romamque revisendi sese aptissimum tempus offert, iterque se accommodum ostendit.

Corporea hac, qua cernis, rex amplissime, forma abiturus, animi mei di midium penes tuam regiam celsitudinem, penes inclytum et piissimum regnum tuum hic relinqu; cui quum ex maximo erga me meritorum cumulo, tum ex praecipua illa religione erga Deum et innata erga apostolicam sedem observatione ita afficio, ita addictus sum, ita me obnoxium devictumque fateor, ut maiestatem tuam ser.mam nusquam, Poloniam nusquam, Lituaniam nusquam oblivioni daturus sim, nusquamque meo pectore decidere possint. Ago gratias tantae erga beatissimum pontificem et Sanctam Romanam Ecclesiam venerationi supplicique obedientiae. Ago gratias tantae erga me benvolentiae, charitati, humanitati, munificentiaeque tuae totiusque regni tui, Sigismunde gloriosissime, quibus illud evangelicum Christi verbum ingenue observatum est: Quicunque (puerum etiam) suscepit in nomine meo, me suscipit, et quicunque me suscepit, non me suscipit, sed eum, qui me misit⁴³⁷. Sic enim et Helissaeus propheta ille mirificus ad suscitandum puerum mulieris Sunamitis baculum, quem manibus gestabat, misit, ut non hominem tantum, sed et stipitem aliquando pro mittentis autoritate venerabundi suscipiamus.

Christiana religionis normam et catholicam christianorum unitatem, quam profiteris, sanctaeque apostolicae sedis culmen, cui progenitores tui tuque hactenus semper regium verticem inclinastis, cordi tuo affigas, iterum precor atque iterum obsecro. In qua re tanto efficacius de tua summa pietate testimonium dabis, quanto e tuo regno (sicuti caepisti)⁴³⁸ luterina contagia longe abesse tua manu regia ardentius effeceris. Nihil enim Deo [B IXr] gratius, nihil rei christiana utilius, nihil sublimius, tuaeque serenitati ac posteritati tuae salubrius celebriusque hac tempestate agere potes, quam ut

⁴³⁶ Cfr. 2 Tim. 4, 7.

⁴³⁷ Marc. 9, 35.

⁴³⁸ Decreti meminit regii de libris Lutheranis in Poloniam non inferendis, cfr. supra, annotationem 370.

regnum tuum tuaeque ditionis terras omnes ab hac pestilentissima lue omni nixu immunem reddas et serves, devotionemque illam maximam, qua sanctissimum Christi in terris vicarium Petriique successorem beatissimum hucusque semper prosecutus es, illibatam constantissimamque in finem usque teneas. Haec sunt illa munera, princeps invictissime, haec sunt illa dona, quae si mihi hoc in meo a tua maiestate recessu polliceare et praebeas uti cunctis opibus praeciosiora et suscepturus et habeo. Vale foelix.

N. 54.

**Zacharias Ferreri
Hadriano VI, pontifici maximo**

Faventiae, 31 VIII 1522.

Profert opinionem suam de corruptis moribus sacerdotum in Polonia, quos tempore legationis sua videre potuit; operam suam in iis reformatiis et regis Sigismundi I in Lutherana doctrina debellanda commendat.

Ed.: Ferreri RES, fragmentum ad Poloniam spectans in f. A5r-v.
- Reed.: Schweitzer CT XII, p. 24.

[*Praemisso gaudio suo ob Hadriani VI electionem, se sperare scribit eum veram Ecclesiae, et praesertim vitae sacerdotum, reformationem aggressurum.*] Mihi quidem infoeliici sacerdoti, dum legationem sarmaticam agerem, audivisse vidisseque contigit, quae non modo dicere, verum et cogitare erubesco, de nobis sacerdotibus, qui manducamus panem doloris⁴³⁹, qui abrasum verticem, bicornem infulam et candidissimum linum frustra gestamus, qui eum habitum, ea insignia, quae mundi huius contemptum, quae mentis mundiciam, quae sanam doctrinam⁴⁴⁰, ipsiusque integritatis apicem in nobis praeferunt, non ad spiritum, qui vivificat, sed ad litteram, quae occidit⁴⁴¹, transstulimus. Hoc me acrioribus stimulis ad scribendum, et ne sim canis mutus, ad latrandum pro domo domini compellit⁴⁴². Vereor enim, ne obscuratum sit aurum, mutatus sit color optimus ac dispersi sint lapides sanctuarii in ca-

⁴³⁹ Ps. 126, 2.

⁴⁴⁰ 2 Tim. 4, 3.

⁴⁴¹ 2 Cor. 3, 6.

⁴⁴² Cfr. Is. 56, 10.

pite omnium platearum⁴⁴³; et sicut populus, sic et sacerdos. Hinc oriuntur schismata, hinc haereses, hinc scandala in ecclesia Dei; nec grex pastoribus, nec pontificibus principes parent, nec sacerdotes veneratur populus. Hinc ex eunt monstra immundaque animalia, aper de sylva et singularis ferus ad depascendum vineam Domini Sabaoth⁴⁴⁴. Hinc aperuit et in coelum posuit luteum os suum impia bellua, Martinus Luterus, vipereaque [A5v] cauda, sequela suorum, magnam partem stellarum in Germania, in Sarmatia, in Pannonia detraxit in terram⁴⁴⁵.

Id ego ipse his oculis perspexi, quum immenso propemodum labore erroreas traditiones illas, quae plurimorum mentes infecerant, e Sarmatia et ex contigua, quae Regno Poloniae adiacet, Germania vix eliminare potui. Testis est Dominus, cuius oculis omnia nuda et aperta sunt⁴⁴⁶, quantum contra portentum hoc reluctari oportuit, quibusve vitae periculis pro ea peste procul eiicienda a me insudatum et decertatum est. Benedictus autem Deus, qui dedit nobis victoriam per Iesum Christum⁴⁴⁷, benedictum quoque nomen maiestatis eius⁴⁴⁸ in servo suo Sigismundo, Sarmatiae rege religiosissimo, invictissimo, qui uti columna solida in templo domini⁴⁴⁹, nullis undique, ut dogma illud luterinum et luteum per regnum tacitus divagari sineret aut toleraret, malorum hominum verti concutique persuasionibus potuit. At, sicut christianissimo principi par erat, vallum pro religionis synceritate se fecit et scutum pro Sancta Romana Ecclesia se opposuit. *[Continuat disserere de vita ac moribus cleri et Urbis reformandis, de principibus christianis conciliandis et adversus Turcas movendis. Laudat Faventiam eiusque populi mores, qui reformationem non indigent].* Datum Faventiae, pridie Calendas Septembbris 1522.

N. 55.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Achilli de Grassis, regni Poloniae protectori**

[Cracoviae, initio Ianuarii 1523].

Rettulit, quomodo anno superiore Vilnae ad notitiam eius pervenerit nuntium Ferreri iniquam sententiam pro pecunia in favorem Bernardinorum tu-

⁴⁴³ Thren. 4, 1.

⁴⁴⁴ Ps. 79, 14.

⁴⁴⁵ Paraphrasis Apoc. 12, 4.

⁴⁴⁶ Hebr. 4, 13.

⁴⁴⁷ 1 Cor. 15, 57.

⁴⁴⁸ Ps. 71, 19.

⁴⁴⁹ Apoc. 3, 12.

lissee iuri regio contrariam. Petit, ut lis, in Curiam Romanam devoluta, ab aepo Gnesnensi decernatur.

Cop. coaeva: Warszawa, AGAD, Sucha 22/32, p. 668.

Cardinali Protectori⁴⁵⁰

Rev.me in Christo Pater etc. Cum essemus anno superiore in Lithuania⁴⁵¹, cumprimis pleraque, quod nunquam credidissemus, facta illic Rev.di Episcopi Gardiensis, legati tunc apostolici, indignissima, quae nobis magnam admirationem attulerunt, et quae malum, ut ab illis potius isthic Romae quam a nobis innotescant. Verum, quod ad iudicium nostrum adductum erat de data per illum utriusque parti contraria sententia pro pecunia hic inde accepta ratione nonnullius depositi apud fratres Bernardinos, precii et momenti non vulgaris, reservando in una sententia commissionem nostram, ex qua tota causa pendebat in robore suo, in altera simpliciter illos fratres absolvendo⁴⁵². Licet intelligamus, quid a nobis facto opus foret, tamen scientes ipsos fratres Bernardinos exemptos esse, honore Sedis Apostolicae, quam semper venerati sumus, deferimus illi causam ipsam, quam, uti se habet, Reverendissima Dominatio V.ra ex nostro decreto plane cognoscet. Quam plurimum rogamus, impetrare dignetur apud Ss.mum Dominum Nostrum, ut ea ipsa committatur hic decidenda Rev.mo D.no Archiepiscopo Gnesnensi⁴⁵³ propter gravamen subditorum meorum, quod isthic Romae litigando magnum subirent. Quam commissionem expeditam dignetur Rev.ma Dominatio V.ra ad nos mittere, quo nobis faciet rem valde gratam. Quae feliciter valeat nosque diligat.

⁴⁵⁰ Achilles de Grassis, cfr. supra, notam 68.

⁴⁵¹ Rex commorabatur in Lithuania ab initio Februarii usque ad medium Decembrem 1522 et redit tandem Cracoviam die 2 Ianuarii 1523, cfr. Gąsiorowski, p. 263.

⁴⁵² De hac re v. Kantak BP I, p. 183. Adhuc magis severe iudicant integrum operatum et mores nuntii idem rex in contemporanea epistula ad Erasmus Ciołek (Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 588) et Andreas Krzycki in epigrammate *In legatum impurum* (Kórnik, BPAN, ms. 243 f. 283v).

⁴⁵³ Ioannes Łaski.

THOMAS CRNIĆ (NIGRO)
(1522-1523)

B^eatissime p^r post oscula et pulueres pedu' beatoru' ac humile' comedacione' et sicutum
in omni' saluatore. Du' venientia me' conuulso' chⁱs per deuotissimam hucus consuevit
et me' pro fuis peccatis fris pecunia' ac periclitans causa eiusdem a fauibus orci eripi
di p^{ro}fessorarum. Letans sum in his que' d^{icit}a sum m^{er}it^u iⁿ omnibus patim' nesciam
et ministraria'. Tuam uidebier' ut p^{re}teras' s^{anct}issima et ad u'niuersitatem Nepotem
sui Cardinalem Legata u'nter' eu' pecunia' delinasse' ad conducenda et m^{er}ita ho
minum. Et no' prouum' classem p^{re}parasse' et iudicis ac horay p^{re}parare'. Contra immene
s' impensis et minimebile exercitus terra maria' immaniu' Turcav' p^{re}paratus in co
m' aetere' constiuit ad diuormda' et p^{ro}p^{ri}us abdonda' non publicam christi' (ut ipi')
ariolam' et firmiter tenent'. Cui p^{re}cor Omen in ips' Conuertantur. quibus p^{ro}m^{is}ib^{us}
ut som' q^{uo}d p^{re}c^{ip}iu' tu' arbitriu' offerre' S' me' in hac causa reliquias senectutis me' quo
ue' mihi ut martyris iniugiu' cisa mors uoniat: uel' t' tue suu' oib^{us} Victoria lem'
Cui in sonibus ex p^{ic}culo multa roa': et conscientia m^{er}ita' uite' prudenter p^{ar}iter et
audacta' ueget'. quare' me' s' nitterit uir et abu' q^{uo}d u'la m^{or} quamla cu'g est et
in Ungaria' in prison' mihi toties explorata' nomine' publico et ubiq' locorum
et temporu': p^{ro}ptim' in exaltacione' maritimus et nauali prelio: ad excidandas po
pulos christianos ad uerdicanda capescendi' non publicam christi': et hostes ui
niifer Crucis delendos et extermindados. Dei spiritu maximi et vienij sui auspi
ciis'. felix fructu' sit eidon et ouibus suis'. que' du' felix dom' uiceas' in
utraq' homine' et tandem plena annis uita purior exorna'. et t' ore' in sole' m
icet' tui' formae baptis' millo' et xxvij'

E- h^{is}

Denuo et. m^{er} et. capellimus Thomas
Higo alias epus Scandonen et Tragu
ren indegnus.

117

Epistula autographa Thomae Crnić ad Clementem VII, pont. maximum,
data 24 VI 1532

(AV, Lettere di Principi 7 f. 117r)

N. 1

**Thomas Crnić
canonicis ecclesiae Spalatensis**

Cracoviae, 21 XII 1522.

Notum facit se ipsis scripsisse Praga et Vratislavia, ac ea ipsa die venisse Cracoviam, ubi splendide exceptus esset a regina Bona et magistratu Cracoviensi. Sperat se intra Ianuarium et Februarium omnia sibi commissa in Polonia et in Hungaria exsecuturum esse et mense Martio litus maris Adriatici assecuturum. Curae ipsorum commendat suam matrem, eius olim servam [Angelinam, necnon pauperes illius loci. Salutat aliquas alias personas.

Or.: Gomidica (in Croatia), Archivum privatum Ioannis Carev (editor Katić scribit: "ove podatke našao sam kod gosp. Ivana Careva u Gomidići, koji mi ih je spremno dao na uvid").

-Ed.: Katić, p. 232-233. Ibidem in p. 233 copia inscriptionis epistulae: "Rev. dis presbiteris Christophoro archipresbitero, Nicolao primicerio et Rugerio Caputgrossu, Canonicis Spalatensisibus, amicis suis carissimis. Spalati".

Per consolatione vostra da ogni loco dove havemo posuto vi aviamo dato aviso del felice eser nostro et in tutto prospero, Dei gratia; ultimati da Praga, cità regal de Boemia, et da inclyta cità Vratislavia, capo del ducato de Sclesia, dandovi intender cum quanto honore, auctorità et reputacione, Dei gratia, per tutto siamo sta[ti] receputi, trattati, expediti et accompagnati, cum cari et cavai per pompa et segurtà nostra¹.

Tandem ogidì^{a)}, in XX giorni da Praga, siemo giunti a Cracovia, capo regal cità de regno de Polonia, receputi da^{b)} magistrato (non nobis Domine, sed nomini tuo da gloriam). Dove, non atrovando la Ser.ma magestà regia, che si trova in Lituania, et se aspetta per feste de Epifania², dala ill.ma regina^{c)3} et tuta inclita republica Cracoviense semo trattati da veri signori omni genere officiorum. Et speremo per tuto zenaro essere de qui expediti a [233] laude de Dio et cum omnimoda satisfactione et contento della Santità del nostro

¹ Epistulae hae desiderantur. De hac missione Thomae Crnić eiusque circumstantiis ac effectibus plura dixi in articulo separatis edito (cfr. Wojtyska TC).

² De itinere Lithuanus regis Sigismundi eiusque reditu Cracoviam, v. supra, Ferreri N. 55, notam 451.

³Bona.

Signore et non manco honore et utile nostro. Ma perché ex iniuncto dovemo tornar dal Ser.mo re de Ungaria⁴ per referir etc., credemo etiam per tuto mese febrero expedirse dala sua magestà, con, dante Domino, per tuto marzo vegnir ala marina. Credemo cascadun vui haveria pagato tuto zo che ha al mundo^{d)} eser stato a cusi lontan viazo et haver visto quel che pochi hano posuto veder. Ma porco pegro non manca mai b[on] pero. Reliqua in adventu nostro, Deo dante, istuc. Et letabitur cor nostrum⁵.

In questo mezo, more solito, quanto posemo vi racomandemo et governo dele cose nostre et reliqua, praeſertim dela nostra dulcissima genitrice, non lasandole mancar cosa alcuna, usque ad delicias in vita et, acadendo, in morte; sforzandosi arciprete⁶ render tal rason dela vilificacion sua che posa intender de nui quel evangelico: Euge, serve bone fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam⁷. Et perché intendemo eser grande penuria del viver et caetera, se cusi è, vi racomandemo la povertà ad porrigendas manus adiutrices pauperibus et elimosinas; et co[metemo] a spetabile pre[te] Ruziero, nostro zafaro et repositario⁸, che insieme con vui dui, in alimonias pauperum mendicantium, o in denaro o in pane, che sarà meglio, spenda degli nostri denari ducati X, che serano ben spesi, et metà al conto nostro. Pariter a Gelina⁹, che adeso se vedrà la sua servitù verso la m[adona] madre mia, et e converso, suplendo vui tuti li desideri etc. Recomando a quel m[agnifico] conte le cose nostre et reliqua, come le cose dela nostra Ill.ma Signoria sono recomandate de qui. Et volesse Dio che sp[etabil] Piero et sp[etabil] Canceler fosino venuti a questo viazo per conto lor et nostro.

A tutti nostri amici et parenti, Tomasina abadesa, madona Mari[a], Domicio et altri, consalutat[iones] per parte nostra. Cum quibus, domini, felices bene valeatis, nostri memores in vestris orationibus. Ex Cracovia, a dì 21 decembris^{e)} 1522.

Thomas Nigro epus Scardonensis
et nuncius apostolicus

a) *Katić legit:* oli [?] di.

b) *Katić legit:* de

c) *Katić legit:* regia

d) *Katić habet:* mudo

e) *Katić legit:* decembrio

⁴ Ludovicus II Jagellonides.

⁵ Ps. 32, 21.

⁶ Christophorus, unus ex destinatariis eiusdem epistulae.

⁷ Math. 25, 21-23.

⁸ Rugerius Caputgrossio, item unus ex destinatariis epistulae.

⁹ Verisimiliter nomen abbreviatum "Angelinae".

N. 2.

**Responsum primum
nomine Sigismundi I, regis Poloniae
Thomae Crnić datum**

Cracoviae, [3-6 I 1523].

Gratias agit pro benedictione a summo pontifice sibi allata. Audire ipsum promittit, cum ex itineris lassitudine paulisper requieverit.

Min. (manu A. Krzycki?): Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 5, f. 51r (n. 453). In margine manu ipsius Górska: "Inicio 1523"; in folio separato manu eiusdem Górska: "Responsum a Sigismundo Primo rege Poloniae datum Rev.do Thome Nigro, Epo Scardonensi, Nuntio Apostolico", et in dorso: "Ad annum 1523 pertinet. 1522, 9 Decembris Rex Vilna exivit ad Poloniā. II Ianuarii 1523 Rex venit Cracoviam".

Cop. coaeva: Warszawa, AGAD, Sucha 39/53 f. 257r-258r (datatio: "Cracoviae, Ianuarii 1524").

Nuntio Pontificis.

Sacra Maiestas Regia, pro sua observantia et devotione erga Sedem Apostolicam, alaci et gratissimo animo suscipit hanc benedictionem Ss.mi Domini Nostri et quas maiores potest illius Sanctitati pro tanto in se favore et affectu paterno gratias agit, et cupit vicissim, ut illius Sanctitas pro singulari Maiestatis suae consolatione et commodo reipublicae christianaee, cui illam tantopere affectam videt, et longa optimaque valetudine et felicissimis successibus semper fruatur. Personam enim V.rae Dominationis libenter videt Maiestas sua Ser.ma, utpote quae et per se^{a)} accepta est, et litteris non nullorum Rev.morum D.norum Cardinalium et aliorum Maiestati suae non vulgariter commendata. Ad ea vero, quae nomine Ss.mi Domini Nostri^{a)} V.ra Dominatio [...]^{b)} et opus adeo referri et tractare volet, Maiestas sua Ser.ma alio tempore^{b)}, cum paulisper ex itineraria lassitudine se refecerit, responde-re et absolvere illam dignabitur.

^{a)} Sequitur verbum expunctum illegibile.

^{b)} Aliquot verba penitus illegibilia.

^{c)} Sequitur expunctum: respondere

N. 3.

**Responsum secundum
nomine regis Sigismundi I
Thomae Crnić datum**

[Cracoviae, circa 10 I 1523].

Rex commendat operam summi pontificis in conciliandis principibus christianis praestitam, adeo ut omnes simul adversus infideles prodire possint, asserit tamen se ipsum magis auxiliis indigere quam illa praestare posse, cum sit bellis cum Moscovitis et Tartaris occupatus; ideo etiam adhortationem, ut cum Ludovico, rege Hungariae et Bohemiae, conveniat, posteriore tempore exsequendam promittit. Interea dolet, quod pontifex cunctatur eum Plocensem, a se nominatum, confirmare, promovendo in eum episcopatum fratrem magistri Cruciferorum, sui hostis.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 5 f. 52r-53r (n. 454). Correctiones manus Stanislai Górska necnon summarium, ab ipso in margine facta.

- **Cop.:** Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 297-300.

Ed.: Działyński AT V p. 221-222 (ex codice olim Rogalinensi).

**Responsum a Sigismundo Rege Poloniae datum Thomae Nigro,
Epo Scardonensi, ab Adriano Sexto^{a)} pontifice misso**

Commendare in primis Maiestatem suam regiam impense hoc studium et hanc curam Ss.mi Domini Nostri, quam sua Sanctitas mox inicio [sic] pontificatus sui rebus omnibus anteverterit de pacandis christianis principibus et conatu Thurci [sic] reprimendo. Nam Maiestatem suam Ser.mam, quae assidue hoc saxum [sic] voluit, et praeter vim Thurcicam, etiam Thartarorum et aliorum infidelium immensam molem absque ullius auxilio suis humeris sustinet, et hanc omnem oram^{b)} suis dominiis et armis continet et reprimet, unde olim Goti, unde^{c)} Vandali, unde Hunni Alanique et alia summa orbis christiani pernicies emanavit. Nihil libentius visuram esse, quam hoc aliquando faustissimum tempus dari, quo principes christiani unanimi consenserunt et unitis viribus, tandem ad vindicandam reipublicae christianaee salutem incumberent, pro qua^{d)} Maiestatem suam, id quod hactenus fecit, paratam esse non modo vires et facultates suas, sed etiam sanguinem proprium, dummodo illi proposit, effundere.

Verum ad eum animum, ad hoc studium Maiestatis suae tantum esse non adeo Thurci, quam Scytarum et Scismaticorum vim et immensitatem¹⁰,

¹⁰ Id est Tartarorum et Moscovitarum.

ut Maiestas sua magis in hac re suppetiis, quam admonitionibus egeat. Et proinde rogare atque obtestari Maiestatem suam Ss.mum Dominum Nostrum, ut sua Sanctitas, reductis in concordiam principibus christianis, omnem curam adhibeat de ferendis quam primum suppetiis, tam sibi quam Ser.mo nepoti suo, d.no Ludovico, Hungariae et Bohemiae etc. regi. Nam, quod hortatus est ipse D.nus Legatus Maiestatem suam^{e)} ad convenientum simul cum ipso Ser.mo nepote suo, nihil aliud magis in votis habuisse, quam Maiestatem suam id efficere, cum utriusque Maiestatis et tocius reipublicae christiana negocia id exposcere videantur. Verum Maiestatem suam propter multas suas domesticas occupationes et bella, id hactenus nullo pacto praestare potuisse, [52v] tamen ea causa redigisse Maiestatem suam ducem Moscoviae ad quinquennales inducias ineundas, intra quas res ad concordiam et pacem perpetuam perduci poterit. Curaturam etiam Maiestatem suam, ut cum aliis hostibus suis pacem vel inducias facere et domesticas res quam celerius componere [queat], ut eo commodius possit cum ipso Ser.mo nepote suo convenire. De qua re demum inter se loco et tempore congruo ipsos Sermos reges transacturos esse, daturamque operam Maiestatem suam, ut et bonum ordinem, quantum fieri poterit, cum ipso Ser.mo nepote suo et regnis suis de bello gerendo contra infideles statuat et illi nulla in parte desit, prout hactenus non defuit, nec in posterum, quantum vires et facultates sufficerint, defuturam esse.

Verum inter has curas et perpetuum studium eius Maiestatis de commodando rei christiana plurimum turbavisse et ab omni spe bona deiecssisse eius Maiestatem id, quod videat preces suas, cum in aliis rebus satis levibus tum de confirmando Episcopo Plocensi a se designato¹¹, adeo per Ss.mum Dominum Nostrum obaudiri. Quod tanto maiori admiratione et molestia ferre Maiestatem suam, quo dispositio illius Sanctitatis de ipso episcopatu sit ex nullo commodo Sedis Apostolicae, cedat vero in maximum rei publicae regni sui detrimentum. Quod si maxime ea ipsa disposicio esset ex usu illius Sanctitatis, si iura Romanae Curiae, non episcopos, quod plerique in dubium vocant, non oratores, qui ubique gentium exempti sunt, immunes habent [sic], quominus quicquid illis offerat degluciant. Non expostulasse tamen id tanta eius Maiestatis erga rem christianam merita, tantam in Sedem Apostolicam observantiam, qua Maiestas sua, nihil tale suspicans, tam insignem oratorem apud illam habuit, ut Ss.mus Dominus Noster contra voluntatem et iura eius Maiestatis, et in perturbationem regni et dominiorum suorum ingerere conaretur in consilium, in viscera regni Maiestatis suae regiae, non externum solum (quod apud omnes nationes est intolerabile), sed etiam fratrem maioris hostis, quam sit ullus ethnicus ac infidelis¹². Iam enim Maiestatem suam

¹¹ Raphael Leszczyński († 1527), epus Premisiensis ab a. 1521, quem rex, audita morte Erasmi Ciołek (Romae 9 Septembris 1522 defuncti), nominavit ipsius successorem et petit a pontifice confirmari, epistula Vilnae 28 X 1522 data (reg. Kórnik, BPAN, ms. 228 p. 192-193).

¹² Hadrianus VI, capta occasione quod Ciołek "in Curia Romana" mortuus esset, promovit, vi reservationis pontificiae, 26 IX 1522, in eius locum Ioannem Albertum Hohenzollern, fratrem Alberti, magni

declarasse abunde litteris suis illius Sanctitati omnem rei et hostilitatis seriem, quae inter se et Magistrum Prussiae¹³ intercedit; declarasse quam ille non modo non praebeat ullum indicium, ut velit se Maiestati suae reconciliare ac aequam pacem complecti, sed etiam omnia hostilia in illam molitur¹⁴.

[53r] Ad quas quidem litteras licet illius Sanctitas nunc satis benigne responderit¹⁵, hactenus tamen citra ullam necessitatem haerere negocium. Nam si eius Sanctitas ita, ut scribit, gratificari vellet Maiestati suae, facile id Sanctitatem suam citra ambages et iuris sui iacturam facere posse, si illud etiam ad se pertinens, gratificandi causa, Maiestati suae concederet, quandoquidem multo maiora regibus et aliis hominibus praeter iuris Romani dispositionem conceduntur. Verum eorsum omnia tendere, ut negocium dumtaxat producatur, et Maiestas sua maiori molestia, ac servi et consiliarii sui, quos ad eos episcopatus designavit¹⁶, maioribus impensis et damnis in bonis suis afficiantur, quasi non esset in hoc regno, continuis bellis exposito, ad quod impensas faciant servi et subditi Maiestatis suae, quam ad eiusmodi negotia cum mora et difficultate expedienda, in quibus saltem singularis gratia huic regno exhiberi deberet. Et proinde supplicare Maiestatem suam illius Sanctitati omni studio et veneratione, qua potest, dignaretur illius Sanctitas eo favore et beneficentia complecti Maiestatem suam, qua illius praedecessores solebant; dignaretur preces et postulata Maiestatis suae adeo non obaudire, eosque episcopos, a se designatos, citra ulteriore moram ac difficultatem confirmare, quod vicissim eius Maiestas omni studio et observantia sua erga illius Sanctitatem et Sanctam Sedem Apostolicam sedulo demereret curaret.

Reliquum esse Maiestatem suam Ser.mam commendare se, regnum et dominia, gentes et omnes res ac negotia sua in gratiam et favorem ipsius Ss.mi Domini Nostri. Qui ut in ea Sancta Sede quam diutissime praesit, resque christianas felicissimis successibus moderetur, id Maiestatem suam ex corde optare et precari.

a) In min.: Primo.

b) *Adscriptum supra verbum expunctum illegibile.*

c) *Supra expunctum:* Vanda

d) *Suprascriptum.*

e) *Sequitur expunctum:* ducem Moscoviae

magistri ordinis Theutonicorum (BV, Barb.Lat. 2878 f. 167r; or. breve, quo papa hanc promotionem regi notam facit, 29 IX 1522 datum, invenitur Varsaviae, BN, BOZ, Theca Górska 4 f. 85r-v), qui Romae degens, iam a Leone X ad hunc episcopatum promoveri tentabat (cfr. Ferreri, N. 9). De hac controversia v. L. Kolanowski, *Kandyatura Jana Albrechta Hohenzollerna na biskupstwo płockie, 1522-1523* [De Joanne Alberto H. ad episcopatum Plocensem promovendo, 1522-1523], Lwów 1926.

¹³ Albertus Hohenzollern.

¹⁴ Epistula haec non invenitur.

¹⁵ Per nuntium scilicet, nam tempus nimis breve intercedere videtur inter epistulae regiae expeditionem et responsi pontifici per postam adventum.

¹⁶ Per translationem Raphaelis Leszczyński ad episcopatum Plocensem vacavit Premisiensis, ad quem promotus est a rege etiam eius secretarius, Andreas Krzycki (1482-1537), poeta Latinus, postea epus Plocensis (ab a. 1527) et aepus Gnesnensis (ab a. 1535).

N. 4.

Hadrianus VI, pontifex maximus
Thomae Crnić

Romae, 24 I 1523.

Notum facit se eius litteras ex via scriptas accepisse; adhortatur ad difficultates aequo animo ferendas; mittit breve ad regem, quo, respondendo ad eius indignationem super provisione de episcopatu Plocensi facta, ipsi gratificari studet; petitque, ut intercedat ne rex doctrinam Lutheranam in suis dominiis divulgare sinat eumque adhortetur, ut tandem pax inter ipsum et Albertum, magnum magistrum Cruciferorum, concludatur. Mandat, ut convenientibus nobilitatis proxime futuris intersit, omnia sibi postea relaturus.

Cop. coaeva: Kórnik, BPAN, ms. 228 p. 96-101 (ms. Petri Tomicki).

- **Ed.:** Działyński AT V p. 222-224 (cum mendis).

Reg.: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 37 f. 371r-373r (de hac registratione v. Wojtyska TC, p. 146).

Adrianus Papa Sextus

Venerabilis frater, salutem et apostolicam benedictionem.

Plures literas Fraternitatis tuae^{a)} post eius a nobis ex provincia^{b)} Tarraconensi discessum¹⁷ pluribus ex locis accepimus, maximos tuos varios terrae ac maris discurrendo labores et mille discrimina rerum in ista aetate pro Christi fide et publica utilitate suscepta, et insuper quaecunque tum ipse apud reges, principes et populos egeras, tum scitu digna cognoveras, plene et dilucide exprimentes, quae nobis sane quam gratissimae fuerunt magnamque voluptatem, etiamsi saepe tristia ac deflenda nuntiarunt, nobis praebuerunt; item te, vigore fidei ac zeli domus Dei fervore, corporis [97] et aetatis lassitudinem superasse ac nullis laboribus aut aerumnis a prosequutione sanctae intentionis tuae nostraque commissionis deterri potuisse indicarunt¹⁸.

Unde Deo, a quo omnis virtus et omnis sufficientia procedit, immortales agimus gratias eiusque maiestatem et potentiam laudamus, qui facit mira-

¹⁷ Crnić obtinuit missionem suam ab Hadriano VI mense Iunio 1522, statim post eius electionem ad summum pontificatum, dum pontifex adhuc Hispaniae commorabatur; medio mense Iulio iam erat Venetiis in via versus Hungariam, v. Sanudo XXXI, col. 411.

¹⁸ Desiderantur.

bilia magna solus¹⁹ et infirma mundi eligit, ut fortia quaeque confundat²⁰, eumque devote precamur, ut ipse tibi sermonibusque tuis in conspectu regum, principum ac populorum gratiam et efficaciam dare dignetur, ut populos in unum, et reges ac principes, ut serviant Domino²¹, inter se sincera ac firma pace convenire facere valeas, ut omnes unanimiter superbiam crucis Christi inimicorum, tam eorum qui christianum nomen execrantur, quam subdolarum vulpium, nomen quidem ipsum praeseferentium, sed veritatem eius prorsus abnegantium, dominicamque vineam sub specie pietatis crudeliter demollientium²², confundere, humiliare, prosternere, in nihilum redigere cum Dei adiutorio valeamus. Ad quae procuranda licet te sponte tua ac per te ipsum satis incitatum esse [98] sciamus, pro ardore tamen desiderii nostri, quo divini honoris exaltationem et populi christiani reformationem, aedificationem, quietem tot iam annos videre affectavimus, omittere non possumus, quin etiam calcar adhortationis nostrae sponte currenti addamus. Nos etiam ex parte nostra nunquam cessamus instare, hortari, rogare eos, penes quos praecipue pacis ac belli arbitrium est, ut pace atque concordia inter se composita, arma, quae hucusque in mutuam perniciem gesserunt et quibus immanissimo Turcarum tyranno animum, vires et opportunitatem nos invadendi et adeo graviter laedendi praebuerunt, in eundem tyrannum aliquando convertant. Tantumque diligentia nostra effecimus, ut multum in Domino speremus, eos propediem in aliquot saltem annorum inducias consensuros. Quibus confectis facile, uti confidimus, ad firmam ac^c stabilem inter omnes christianos pacem perveniri poterit.

Caeterum quoniam^d novissimis litteris suis ex Cracovia ad nos datis significas char. mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem, vehementer indignatum ob nostram ad [99] Plocensem ecclesiam factam provisionem, praetendentem de illa, etiamsi in Curia vacante, nonnisi ad suam presentationem disponi potuisse, prout etiam sua Maiestas litteris suis prolixis ac rigidioribus nobis plane testatus est²³. Dolemus sane nostram nos spem fefellisse remque optima et sincerissima a nobis intentione factam in contrariam partem acceptam fuisse. Qua de re rescribimus eius Maiestati etiam prolixe et causas, quae nos ad eam provisionem induxerunt, et finalem deliberationem nostram ad rei in omnibus, quantum fas erit, gratificandum expositam plane explicantes, prout ex ipsarum literarum exemplo, praesentibus alligato, ad longum videbis²⁴. Tuum igitur erit omnibus modis curare, ut regium animum mera veritate explicanda places summam-

¹⁹ Ps. 71, 18.

²⁰ 1 Cor. 1, 27.

²¹ Ps. 101, 23.

²² Cant. 2, 15.

²³ Ambae epistulae perierunt, de spiritu tamen, quo imbutae erant, coniici potest ex responso regis nuntio dato (cfr. supra, N. 3).

²⁴ Etiam haec epistula desideratur. Scimus tamen pontificem cedisse tandem voluntati regis et Raphaelem Leszczyński ad episcopatum Plocensem promovisse 8 VI 1523 (v. Gulik-Eubel HC III, p. 276).

que nostram erga ipsum charitatem et intentionis in omnibus actionibus nostris sinceritatem illi testatam ac persuasam facias omniaque ei de nobis policeare, quae optimus et charissimus filius ab indulgentissimo patre expectare queat, eius nihilominus Maiestatem hortando, velit etiam ipsa eam, quam aequum est quamque semper solet, [100] honoris nostri et huius Sanctae Sedis rationem habere. Et imprimis det operam, ne populi subditique sui Lutheranae haeresis fermento corrumphi et sub specie evangelicae libertatis in diabolicam servitutem et animarum suarum perditionem pertrahi valeant. In quo non minorem sibi gloriam comparare, nec minus gratum Deo obsequium praestare poterit, quam apertos religionis nostraes hostes Turcas aliosque infideles debellando; ut taceamus, quod pestis huius principiis obviando, regna sua a maximo incendio atque divisione, quam sicuti in Germania videmus, pessima Lutheranorum secta imprimis inducit, praeservabit. Et alia, quae tibi ad efficacem huiusce rei persuasionem conducibilia videbuntur, illi pro tua prudentia adducas.

Praeterea eundem ad pacem cum dilecto filio, nobili viro magno Magistro Prussiae^{d)}, ineundam pro viribus adhortaberis, ante oculos Maiestatis suae claris rationibus ponendo maxima discrimina, quae reipublicae christianaee ex mutuis ipsius et dicti magistri ipsorumque bellicosissimorum istorum populorum bellis hoc [101] tempore imminent²⁵. Et quum, uti scribis, plures istic conventus celebrandi sint in eum finem, ut publicis malis remedia statuantur, et pro certo tenemus tuam in illis praesentiam perutillem esse posse²⁶, licet celerem tuum ad nos redditum alioqui plurimum desideraremus, ut de omnibus ad plenum per te informari possemus, tamen publicum bonum privatis affectibus anteponentes, cupimus te istic tantisper manere, donec videoas, quorsum comitia ista evasura sint, ut et de his certiores nos facere possis. Nos interea tui et senectutis laborumque tuorum haud futuri sumus immemores.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die XXIII Ianuarii M°D°XXIII, pontificatus nostri anno primo.

a) *Suprascriptum.*

b) *Sequitur expunctum:* traco

c) *Sequitur:* in

d) *Suprascriptum pro expuncto:* quod

e) *Sequuntur 2 verba illegibilia.*

²⁵ Iam 9 IX 1522 pontifex scribebat regi, ut mitteret oratores suos Norimbergam, ubi cum oratoibus regis Romanorum Ferdinandi Habsburg, regis Bohemiae et Hungariae Ludovici II Jagellonidis necnon principum electorum Germaniae de pace cum Alberto ineunda tractarent (or. breve, Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 4 f. 77r-v).

²⁶ Agitur evidenter de conventibus particularibus nobilitatis per singulos palatinatus celebrandis, in quibus oratores principum exterorum non admittebantur.

N. 5.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Hadriano VI, pontifici maximo**

Cracoviae, 3 III 1523.

Gratias ei agit, quod Thomam Nigro (Crnić), nuntium omni genere virtutum praeditum, ad eum miserit, qui tam negotium expeditionis adversus infideles suscipienda ac ipsius cum magno magistro Alberto conciliationis, quam doctrinae Lutheranae debellandae optime promoverit. Illum et quae in commissis habet commendat.

Or.: olim in AV, AA I-XVIII n. 1420.

Cop. autenticata: AV, AA I-XVIII n. 1420 (manu Callisti Marini, qui in fine addit: "Descriptum et recognitum ex originali epistula membranea Archivi Arcis S. Angeli, Arm. IV, Caps. 2, Nr 11 [hodie AV, AA I-XVIII n. 1420, ubi tamen originale hoc desideratur], 3 Idus Decembris 1779, Callistus Marinius, eiusdem Archivi Custos").

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 29 f. 186r-v (n. 3802). Sine datatione. Subtus eadem manu: "R[egistra]ta".

Ed.: Działyński AT VI 224-225 (ex codice olim Rogalinensi, omissa inscriptione et conclusione). Ibidem (p. 225) similis epistula regis ad collegium cardinalium (sine dato).

Sanctissime ac beatissime in Christo Pater et Domine, D.ne clementissime. Post humilem mei regnique et dominiorum meorum commendationem et oscula pedum beatorum.

In summis huius turbulenti temporis angustiis et rei christianaे discriminibus magno mihi ^(a)solatio fuit^{-a)} Legatus Sanctitatis V.rae, Rev.dus in Christo pater d.nus Thomas Nigro, Epus Scardonensis, declarata mihi cum singulari sapientia et vitae integritate, tum ante omnia studio et cura V.rae Sanctitatis de vindicanda ab impendi ruina Republica christiana. Propterea ipse sua vegeta ac veneranda senectute, suo probatissimae vitae exemplo et moribus, suo prudenti consilio et rara facundia ac denique sua de rebus publicis summa et sincera solitudine non solum ^(b)ea, quae ad ^{b)} reprimendum conatum infidelium et meam cum Magistro Prussiae concordiam attinet, diligenter simul et cordate tractavit, sed etiam in extirpandis dogmatibus Lutheranis, quae undique magis in dies serpunt, valde profuit²⁷, tantumque me et regnicolas meos refecit, tantum delectavit, ut etiam me in

²⁷ Crnić is existimatur, qui *Edictum de libellis Lutheranis in Regnum non importandis, nec a quopiam adhibendis aut vendendis*, 7 III 1523 in comitiis generalibus Cracoviae editum, a rege obtinuit, cfr. Kolanowski SP, p. 341 et Wojtyska TC, p. 145.

maiorem erga Sanctitatem V.ram devotionem pertraxerit, quam nonnulla istic rerum mearum principia suadebant²⁸. Nam vel hinc facile coniici potest qualis esse is debeat, a quo tales nuntii delegentur, qui non quaerant quae sua sunt²⁹, sed quae ad gloriam Dei et publicam utilitatem [v] conductant. Atque utinam alias similes legati ab ista Sancta Sede ad externas regiones soliti essent mitti, non modica praesentium turbarum in re ecclesiastica occasio esset amputata.

Hominem igitur canicie venerabilem, vita incorruptum, prudentia conspicuum, eloquentia admirandum, moribus suavem, consuetudine iucundum ac omni denique virtute praeditum commendo ex corde V.rae Sanctitati. Et supplico illi, ut quae meo nomine, tam ad communem reipublicae christianaे salutem, quam etiam ad res meas privatas pertinentia retulerit, in his et plenam fidem illi adhibeat et se talem praebeat, qualem huius temporis christiani nominis durissima conditio et mea meique nepotis³⁰ erga istam Sanctam Sedem et V.ram Sanctitatem devotio et observantia exposcit, clementissime Pater. Deus optimus maximus servet V.ram Sanctitatem pro incremento rei christianaē et meo singulari desiderio diutissime sospitem et felicem conservet. Regnumque et dominia mea ac omnes res et negotia mea toto quo possum studio ac reverentia commendo. Datum Cracoviae, die tercia Marci, Anno Domini 1523, Regni mei decimo septimo.

Eiusdem Sanctitatis V.rae

^(c)observantissimus filius

Sigismundus Rex Poloniae manu propria^(c)

a-a) *Ita in min.; Marini legit: fuit usui, sed dubitat an recte (pergamena corrupta?).*

b-b) *Ita in min.; Marini legit (dubitans): ut quoad*

c-c) *Haec scripta erant, secundum Marini, manu ipsius regis.*

²⁸Cfr. supra, N. 3.

²⁹Phil. 2, 21.

³⁰Ludovicus II Iagellonides, rex Bohemiae et Hungariae.

**IOANNES ANTONIUS BUGLIO
BARO BURGII
(1524-1526)**

et

**GUNDISALVUS DE SANGRO
(1525)**

ANDREAE CRICII
EPISCOPI PREMIS-
tien ad Ioannem Antonium Pulle-
onem Baronem Brugii muntiu
Apostolicum in Vngaria,
de negotio Prutenico
Epistola.

STANISLAVS HOSIVS LECTORI.

Quis magis est clemens iniecto Rege Polono:
Die fodes, quisquis tam pia facta leges.
Hostilem potuit qui cum fudisse crux
Extripse manu fanditus exigua.
Abstinuit tamen ex vultu suscepit amorem
Vixera quem saepe diripiisse sua.
Id quod in hoc tradit nito fidelis libello
Qui decus est uatum gloria Pontificum.
Quem tu si memori lector studiose revolues
Sicut sacra hec res quo sicut acta modo.

Epistula Andreae Krzycki ad Ioannem Antonium Buglio de negotio Prutenico
Hieronymus Wietor impressit, Cracoviae 1 Maii 1525 (cfr. N. 19)

(exemplar conservatum in Bibl. Ossoliniana Vratislaviensi, sign. XVI.Qu.2682)

N. 1.

Litterae credentiales

**Clementis VII pro Ioanne Antonio Buglio
ad Sigismundum I, regem Poloniae datae**

Romae, 20 II 1524.

Notum facit se Ioannem Antonium Buglio, baronem Burgii, nuntium suum in Hungariam remittere in causa defensionis istius regni a Turcis, et praeterea legato suo in Germania, card. Laurentio Campeggio, commisso, ut de eadem re tractaret. Eiusdem rei gratia eundem baronem etiam ad ipsum proficisci, cui ut fidem adhibeat petit.

Reg.: AV, Arm. 39, ms. 44 f. 263r-v.

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 414-415 (cum mendis).

Cop.: Kórnik BPAN, ms. 213 f. 88v-89r.

- **Ed.:** Działyński AT VII, p. 7-8.

Car.mo in Christo filio nostro [...]^{a)}, regi Poloniae illustri.
Clemens Papa VII

Car.me in Christo fili noster, salutem etc. Revertente ad Nos dilecto filio nostro Thoma, Cardinali Sancti Sixti, Legato in Hungaria nostro¹, id quod Serenitati tuae iam notum credimus, nos, illius Regni, in nostra protectione et amore praecipui, curam paternam gerentes, Nuncium illuc nostrum istum, qui tuae Serenitati has reddet, dilectum filium Iohannem Antonium Pullionem, Baronem Burgii, nobis ob virtutes suas carum et huic muneri parem iudicatum, remisimus², ubi sane eum nostro nomine apud illum, tibi et amore et sanguine coniunctum Regem, nostrum in Christo filium car.mum³, eius ac Regni sui securitati et commodis, post Dei omnipotentis honorem, incumbere iussimus; parteque alia dilectum filium nostrum Lauren[tium]^{b)} Cardinalem Campegium, virum, de cuius auctoritate et multiplici [virtute]^{b)} Serenitas tua audire potuit, Legatum nostrum in Germaniam misimus, non minus ut

¹ Thomas de Vio, dictus Cajetanus (1468-1533) OP, card. tituli S. Sixti ab a. 1517, qui in consistorio, 8 V 1523 celebrato, nominatus erat legatus a latere in Polonia, Bohemia et Hungaria (Korzeniowski AR, p. 84), revocatus a Clemente VII die 28 I 1524 (cfr. Pastor SP IV/2, p. 410), tunc in Italianum revertebatur.

² Cfr. Introductionem.

³ Ludovicus II Jagellonides, rex Hungariae et Bohemiae.

eidem Hungariae Regno praesidia et auxilia, rebus ibi compositis, quam ipsis componendis invigilaret⁴.

Haec nos quoque tuae Serenitati significanda duximus^{c)}, quam sciamus pro pietate erga Deum et necessitudine erga eundem Regem tua, illius, quem filii loco in [263v] amore habes, quique Regni curam, non minorem quam tui, istius semper gessisse et gerere. Itaque, quamquam nos illi Legato et isti Nuncio nostris, viris prudentibus et nobis probatis, longe tamen plurimum spei et praesidii in eodem Regno tuendo nobis affert et pollicetur virtus atque auctoritas tua, quam quum semper in Christi hostes validam et victricem experti simus, nostris etiam temporibus pronam ac felicem fore speramus. Quare ex praeteritis tuis gestis te incitantes, hortamur Serenitatem tuam in Domino, ut pro Dei omnipotentis honore suaequae sanctae fidei dignitate, proque consuetudine et virtute tua ad illius cognati Regis et Regni sui commoda et dignitatem omne tuum consilium atque auxilium accommodes, nobis praecipue hortantibus, qui et tibi [et illi]^{b)} omni amoris significacione, [quantum poterimus^{b)}, defuturi non simus, quemadmodum haec pluribus verbis aget cum Serenitate tua idem Nuncius noster. Quam hortamur, ut eius dictis plenam fidem adhibeat. Datum Romae etc., die XX Februarii 1524, Anno primo.

a) *Lacuna in registro.*

b) *Charta corrupta.*

c) *Sequitur in reg.: ut*

N. 2.

**Clemens VII, pontifex maximus
Petro Tomicki, episcopo Cracoviensi**

Romae, 20 II 1524.

Ioannem Antonium Buglio, baronem Burgii, commendat et pro tuendis rebus Ecclesiae gratias agit ac hortatur, ut, sicut hactenus fecit, pro suo episcopali officio annitur de caetero ad Dei honorem atque istius Ser.mi regis commoda procurandum, quemadmodum super his latius cum Fraternitate tua colloquetur idem Nuncius noster, cui nostra causa apud tuum Regem opportune aderis et fidem adhibebis.

Reg.: AV, Arm. 39, ms. 44 f. 264v-265r.

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 415.

Cop. coaeva: Kraków, BJ, ms. 6549 p. 124.

⁴ Laurentius Campeggi (1474-1539), S.R.E. card. ab a. 1517, nominatus erat legatus a latere in Germania die 8 I 1524.

N. 3.

**Clemens VII, pontifex maximus
Christophoro Szydłowiecki, regni cancellario**

Romae, 20 II 1524.

Commendat Ioannem Antonium Buglio, qui cum esset nuntius in Hungaria, multa sibi rettulit de virtute et prudentia tua, quibus ad istam auctoritatem sublatus es⁵.

**Reg.: AV, Arm. 39, ms. 44 f. 265r-v.
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 414.**

N. 4.

**Ioannes Matthaeus Giberti
Ioanni Antonio Buglio**

Romae, 17 VI 1524.

Mittit bullam iubilaei et mandat, ut eam aepis Strigoniensi et Gnesnensi transmittat per Hungariam et Poloniam publicandam, si tamen cardinalis S. Sixti (Caietanus) nondum discesserit, ille hanc commissionem exequatur ipso sibi assistente.

Min.: AV, Lett. Particolari 154 f. 13r-v (manu ipsius Giberti).

Al Sig. Barone, Nuntio d'Hungheria

V.ra Signoria harrà alligato una^{a)} plico di bolle stampate qua et publicate da Nostro Signore, ^{b)}per le quali se intima el Iubileo, se exhorta^{b)} ogni homo ad prepararsi col ieunio et confessione, dassi facultà di absolvendi ogni ^{c)}uno da tutti casi, etiam riservati^{c)} et senza danari; il che quelle genti vogliono, ^{d)}come per una d'esse, quale se gli manda, V.ra Signoria più largamente ve-

⁵ Originale responsum Christophori Szydłowiecki (1467-1532, palatinus Cracoviensis et regni Poloniae cancellarius ab a.1515) ad hoc breve, die 21 VII 1524 datum, invenitur in AV, Lett. di Principi, ms. 2 f. 218r (ed. Theiner VMPL II, p. 419).

drà^d⁶. Et benché Nostro Signore per suo breve ordina a V.ra Signoria il medesimo che io con questa⁷, li dirrò^e [che] pure ad me anco ha commesso che gli scriva^f, per il gran desyderio [sic] che Sua Santità ha, ^gnon per alcuno suo commodo, ma solo per salute universale delle anime^g, che queste bolle si exequiscano. Nella quale cosa V.ra Signoria serrà diligente al solito di esser prima^h col Rev.mo Strigoniense, primate del Regno⁸, et mostrarliⁱ el vostro breve⁹ et exhortare Sua Signoria in nome di Nostro Signor ad distribuendum tra suoi suffraganei dette bolle ^d-et farle observare per tutto il Regno^d.

Et il medesimo V.ra Signoria potrà far con lettere ^k-in Polonia^k, scrivendo all'Arcivescovo Gneznense, primate ^l-in quelle bande^l¹⁰, mandandoli il suo breve et pachetto, che V.ra Signoria harrà qui alligato, ^d-del qual breve vi se ne manda copia^d¹¹. Et se tanto in quello, quanto in questo Regno vi bisognasse el favor del Re, ^d-il che non si stima necessario^d, V.ra Signoria ne potrà ricercare loro Maestà da parte di Nostro Signore, el quale di questo non gli scrive per esser cosa da se facile et^m pia, et appartenersiⁿ più ad la iurisdictione ecclesiastica che temporale.

L'effetto adunque è che^o [13v] per la autorità spirituale, se basterà, altamente etiam con la regia, queste bolle con el suo motuproprio declarativo di esse, si publichino, predichino et banniscano in le chiese et lochi celebri ^d-di tutti doi quelli Regni^d. Alché V.ra Signoria, et con parole et con lettere, exhorterà quelli dui Metropolitani ad farlo fare, sì^p in le loro diocesi, ^r-come de tutti^r loro suffraganeis^s; quali anco V.ra Signoria ^t-parimente sponsorizi^t et verbis et litteris, ^u-secondo saranno presenti o absenti, al medesimo, benché Nostro Signore giudica^u, per essere ^v-questa cosa tanto pia et non si^v domandaran danari, anzi per darsi plenaria indulgentia^w et absolutione gratis ad tutto l'mondo, ^x-che tutto^x habbi esser facile^y et che ognuno de quelli Signori prelati ^z-sia per^z exquire ardemente, et quelle due Maestà, tanto religiose, debbiano^{aa} prestarvi ogni favore opportuno. ^{ab}-Donde Sua Santità ne expecta votiva et presta risposta, riposandosi in la prudentia et diligentia di V.ra Signoria, in le quali^{ab} meritamente confida.

El presente plico si è indirizzato a V.ra Signoria, pensando che'l Rev.mo ^{ac}-Monsignor mio^{-ac} di San Sisto sia già partito all'arrivarr di questa. Ma se per caso^{ad} anco vi fusse, ad chi [sic] Nostro Signore anche scrive, V.ra Signoria^{ae}, excusando me ^{ac}-prima con Sua Signoria Rev.ma^{-ac} che non li scrivo per ^{af}-tal persuasione^{-af}, la soliciterà ^{ag}-poi et li assisterà con diligentia in^{-ag}

⁶ Haec bulla primae inductionis iubilaei Anni Sancti 1525 (pro Hungaris et Polonis tantum?) non est nota historicis. Bulla inductionis generalis, quae incipit "Inter sollicitudines", et bulla deputationis poenitentiariorum, signatae fuerunt a Clemente VII solum die 23 XII 1524, v. Pastor SP IV/2, p. 535-536.

⁷ Breve hoc non invenitur.

⁸ Vladislau Szalkai († 1526), aepus Strigoniensis a 6 V 1524, antea cancellarius regni Hungariae.

⁹ Breve, quo Clemens VII commendat Ioannem Antonium Buglio aepo Strigoniensi (non expresso nomine aepi Georgii Szakmári, qui obiit 7 IV 1524), 20 II 1524 datum, editum est a Theiner VMH II, p. 633.

¹⁰ Epistula nuntii ad Ioannem Łaski desideratur.

¹¹ Reg. brevis ad primatem, dati 10 VI 1524, invenitur in AV, Arm 40, ms. 8 f. 145r.

exequir quanto di sopra^{ah)}. [A la]^{ai)} V.ra Signoria quanto posso mi raccomando. Roma, XVII Iunii MDXXIIII.

- a) *Sequitur expunctum*: grosso
- b) *Suprascriptum pro expuncto*: sopra iubileo proximo et che
- c) *Suprascriptum pro expuncto*: homo con-trito
- d, d-d) *Adscriptum in margine*.
- e) *Sequitur expunctum*: pure usando l'officio quasi di translatore
- f) *Sequitur expunctum*: acciò per più vie per mostrarli
- g-g) *Adscriptum in margine pro expuncto*: per salute dell'anima
- h-h) *Suprascriptum pro expuncto*: presentar
- i) *Suprascriptum pro expuncto*: exhortare
- k-k) *Suprascriptum pro expuncto*: al
- l-l) *Suprascriptum pro expuncto*: in quel Regno
- m) *Suprascriptum pro expuncto*: per esser
- n) *Sequitur expunctum*: molto
- o) *Sequitur expunctum*: se bastaro...
- p) *Suprascriptum pro expuncto*: da
- r-r) *Suprascriptum pro expuncto*: et de
- s) *Sequitur expunctum*: Gli
- t-t) *Suprascriptum pro expuncto*: potrà exhortar
- u-u) *Adscriptum in margine, sequitur expunctum in textu*: al medesimo. El che
- v-v) *Suprascriptum pro expuncto*: cosa pia et senza
- w) *Sequitur expunctum*: ad tutti et
- x-x) *Suprascriptum pro expuncto*: il Nostro Signore
- y) *Sequitur expunctum*: a V.ra Signoria
- z) *Suprascriptum pro expuncto*: habbi da
- aa) *Suprascriptum pro expuncto*: ad
- ab) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu*: Lassando a V.ra Signoria la cura di governar questa cosa con la solita prudentia et celerità, in le quali
- ac) *Adscriptum supra*.
- ad) *Sequitur expunctum*: anco Sua Signoria Rev.ma
- ae) *Sequitur aliquid adscriptum in margine et in textu, penitus expunctum*.
- af) *Suprascriptum pro expuncto*: questa
- ag) *Suprascriptum pro expuncto*: ad
- ah) *Sequitur expunctum*: Di che Nostro Signore ne habbia votiva risposta più presto che V.ra Signoria potrà. A la quale mi offero et raccomando.
- ai) *Charta hic corrupta*.

N. 5.

**Ioannes Antonius Buglio
Ioanni Matthaeo Giberti**

Cracoviae, 18 VII 1524.

Notum facit se esse in Polonia a 12 diebus bene acceptum et sperare regem paratum esse cum rege Hungariae convenire, sicuti ipse nomine summi pontificis ei proposuisset, responsum tamen adhuc exspectare. Sperat se post 4 vel 6 dies Polonia discessurum esse et in Hungariam redditurum. Regem oratorem suum in negotio Bohemico elegisse amicum suum (Christophorum Szydłowiecki); Polonus exercitum 15 milium Turcarum viciisse; reginam (Bonam Sforza) gratias agere summo pontifici pro auxilio ab ipso praestito in ducatu Bariensi post mortem matris illius recuperando; oratorem imperatoris (Antonium Conti) redire ex Moscovia una cum missis illius ducis; confessionem Lutheranam vetitam esse in Polonia; parochum quendam Saxonem, qui uxorem duxerit, eiec-tum esse a plebe; oratorem Polonum discessurum esse in Bohemiam post duos dies.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 7r-8r. In f. 8v inscriptio, vestigia sigilli et summarium.
-Ed.: Fraknói ROP p. 3-5.

†

† Rev.mo Monsignor et Patrone honorando.

Di poi dila partita mia di Ungaria non ho scritto a V.ra Signoria Rev.ma per non si essere offerto portatore di le lettere. Al presente, havendo occasione di scrivere per via di Vinetia, ho voluto significare a V.ra Signoria Rev.ma como io son stato molto ben visto da questa Ser.ma Maestà, molto honorato et ben trattato. Ho proposto ala sua Serenità che volesse convenire con lo Re Ungaro¹², monstrando quanto era necessario che cossì si dovesse fare. Son stato XII giorni trattando lo negocio et resolvendo alcune difficultati che mi foro proposti, talmente che mi par vedere che lo negocio si inclina a la voluntà di Nostro Signore. Ma non oso affermarlo, perché non ho anchora havuto reposta diffinitiva, la quale mi hanno donato intentione donarmi infra tre o quattro giorni. Di qual serrà, con diligentia V.ra Signoria vi serrà havisata.

Io spero fra quattro o sei giorni partire per Ungaria et donare opera al negocio Boemico cum lo Sig. Legato¹³, sperando trovarmi in Ungaria al primo de laltro [sic]. Questa Maestà have electo uno Ambaxatore per Boemia ad instantia del Re Ungaro, sollicitato per me, a tal che cum li oratori di Ungaria trattasse lo negocio nostro. Quello che è stato eletto è persona atta a simile impresa, bon Christiano et mio amicissimo di assai tempo¹⁴. Al presente non è in corte, la Maestà sua l'ha fatto chiamare et lo aspetta di hora in hora. Et perché la dieta Boemica di Santa Margareta¹⁵ non si dissolva, ho suplicato la Maestà sua che mandasse uno messo ad pregare che la Dieta si prorogasse insin ala gita di questo Ambaxatore.

Questi giorni erano intrati repentinamente XV mil[a] Turchi in due parti di questo Regno. La Maestà sua have di continente mandato la Corte sua et altra gente ala difesa. Have piacuto a Nostro Signore Idio che li nostri hano havuto vittoria et hano in ambedue le parti debilitato, cachiato et profligato lo inimico; hano morto più di due mila et preso molti¹⁶. Et in segno di la vi-

¹² Ludovicus II Iagellonides.

¹³ Laurentius Campeggi habuit in commissis, ut, praeter res Germanicas solvendas et defensionem Hungariae procurandam, etiam de unione Calixtinorum Bohemorum tractaret, cfr. infra, N. 8.

¹⁴ Christophorus Szydłowiecki, quem Buglio cognovit, cum ambo conventui in Nova Civitate Austriae (Wiener Neustadt), mense Octobri anni antecedentis celebrato, interfuerint. Eius nominationem ed. Działyński (AT VI, p. 288). Pociecha (KB II, p. 530, nota 242) asserit missionem hanc non fuisse tunc ad effectum deductam.

¹⁵ Id est convocata pro die festo S. Margaritae, qui celebraatur 8 Iulii.

¹⁶ Disserit de victoria, quam exercitus Polonus, Petro Kmita duce, de Turcis prope Trembowlam in Podolia, die 2 VII 1524 reportavit, cuiusque notitia pervenit Cracoviam 11 eiusdem mensis (cfr. Pociecha KB II, p. 117). Aliam descriptionem huius victoriae, aliquantulum diversam a praecedente, v. infra, in N. 7. Romae de hac victoria exsultabatur: die 24 VIII 1524 in consistorio cardinalium "Ss.mus Domi-

ctoria, la Reginal Maestà¹⁷ mi ha presentato uno Turco di li captivi. La qual victoria spero ci serrà utile ad indurre la Maestà del Re al convento.

La Maestà Reginale, arregordandose di la bona amicitia che sempre è stata infra la Casa di Nostro Signore¹⁸ et la sua, et di li tanti honori fatti per la bona memoria di Papa [7v] Leone¹⁹ a la Signora Duchessa, sua madre²⁰, molto mi si è offerta per servitio di sua Santità, che have intercesso et interciede [sic] continuamente cum la Maestà del Re per le cose nostre; et sommamente have rengriatato et rengratia sua Santità per il favore che l'hanno prestato sopra la possessione del suo ducato di Bari²¹. Et perché sua Maestà intende per via di Milano che lo duca di Milano²² have sollicitato la Maestà Caesarea²³ che volesse impedire la possessione a la prefata Regina, a la quale persuasione have la Maestà Caesarea commandato al Consiglio di Napoli che voglia detenere lo ducato et stato di la prefata Regina in sequestro in sino in tanto che si veda di cui sia la ragione, contra ogni forma di razione, perché li privelegii di la Regina sono amplissimi. Li quali io ho visti et ben considerato. Suplica per tanto la prefata Signora Regina, como obediente figluola di la Sede Apostolica et di sua Santità, che sua Santità sia contenta perseverare in prestarli il favore, che have già principiato, et interponere le parti sue con la Maestà Caesarea et cum lo Vicere²⁴ et Consiglio Neapolitano et Duca di Sessa, Ambaxatore²⁵, che non voglino molestare indebitamente la possessione che ragginevolumente si deve a la Maestà sua²⁶. Et poi che la adomanda è iusta et questo Re solo fra Principi più si inclina a la libertà ecclesiastica et defensione di la fede catholica et la Regina è deditissima a sua Santità, mi ha parso drittamente di suplicarlo a la Santità sua. Et prego molto V.ra Signoria Rev.ma di risposta per potere fare intendere a le Maiestati sue quanto io desidero di servirle et Nostro Signore di farle cosa grata.

Nova del Turco non si tiene altro che si sta in Constantinopoli et par che per questo anno sia per quietarsi. Lo Ambaxatore di Cesare che era andato

nus Noster significavit victoriam nuperrime habitam a rege Poloniae duobus in locis, in quibus cederunt ex Turcis duo milia et multi capti; et ex Polonis tantum tres mortui" (Korzeniowski AR, p. 86).

¹⁷ Bona Sforza.

¹⁸ Familia Mediceorum, cuius Clemens VII membrum erat.

¹⁹ Leo X de Medicis.

²⁰ Isabella de Aragona (1470-1524), uxor Ioannis Galeatii Sforza (ab a. 1489), ducissa Barii.

²¹ Qui, mortua ducissa Isabella († 11 II 1524), Bonae eiusque consorti Sigismundo, regi Poloniae, cessit. De hac re ac de tractationibus, de quibus Buglio scribit infra, fusius in epistula membranea regis Sigismundi et reginae Bonae ad papam Clementem VII, data Cracoviae 8 VIII 1524 (AV, Lett. di Principi, ms. 1 f. 32r, ed. Theiner VMPL II, p. 421-422).

²² Franciscus II Sforza (1495-1535), filius secundogenitus Ludovici Moro, dux Mediolani a. 1521-1525 et 1529-1535.

²³ Carolus V.

²⁴ Carolus de Lannoy (1487/8-1527), dux exercitus et consiliarius imperatoris Caroli V, vicerex Neapolis a. 1522-1524.

²⁵ Ludovicus de Corduba († 1526), dux Sexae (Sessa), orator imperatoris Caroli V Romae a. 1522-1526.

²⁶ De ulterioribus tractationibus, ut sequestrum illud aboleatur v. Pociecha KB II, p. 243-251.

in Muscovia, è nova che ritorna²⁷. Serrà in queste parti fra XV giorni. Vieneno dui altri Ambaxatori del Duca, non si sa si per questo Re o per Caesare²⁸.

Le cose Lutherane qui cum gravissimi editti si prohibiscono²⁹. Et par questa Maestà et il suo sacro Consiglio molto inclinato a la contradictione di questa setta. [8r] Ha[visa]no questi Signori che una plebania in Saxonia, havendo molti anni tenuto un suo plebano, et novamente essendo diventato Lutherano et havendo preso moglie, quel povero et semplice popolo, parendoli mal fatto, lo have cachiato et in loco suo [h]a fatto uno prete che observasse lo rito antiquo. Che Dio sia quello che inspiri li animi di le genti a lo bon camino.

Altro al presente digno di haviso non ci è. Di Ungaria scrivirò a V.ra Signoria più largo. In la bona gratia di la quale quanto più posso mi arrecommando. Di Craccovia, XVIII Iulii 1524 etc.

(a) Lo Ambaxatore che have andare in Boemia non è venuto. Partirà ben instrutto da me fra due giorni.

Signor mio. Certissimo servitor di V.ra Signoria Rev.ma

lo barone del Burgio nuntio^{a)}.

a-a) Autographum.

N. 6.

**Sigismundus I, rex Poloniae
proceribus regni sui**

Cracoviae, 20 VII 1524.

Notum facit nuntium apostolicum sibi exposuisse, quomodo summus pontifex cuperet, ut ipse cum rege Hungariae conveniret et rationes defendendi illius regni contra Turcas quaereret. Ostendit se non esse alienum a tali conventu, nisi negotia domestica, praesertim conventus generalis regni proxime celebrandus et incursiones Turcarum, obstent, quominus id tempestive faciat. Ideo consilium expedit, quid nuntio respondendum sit.

Reg.: Warszawa, AGAD, Metr.Kor. 38 p. 37-39.
- Ed.: Pajewski SPW, p. 42-43 (fragmenta).

²⁷ Antonius Conti (cfr. N. 7), qui ab imperatore Carolo V in commissis habuit, ut antiqua pacta amicitiae inter ipsum et magnum ducem Basilius III confirmaret, discessit Moscovia 23 VI 1524 (cfr. Pociecha KB II, p. 168)

²⁸ Princeps Ioannes Jaroslavskij et diaconus Simeon Trofimov, cfr. infra, N. 7 et 10.

²⁹ De praescriptionibus a. 1520 et 1523 promulgatis cfr. infra, Ferreri N. 44 (nota 370) et Crnić N. 5.

Litterae ad proceres Regni
ut consilium praebeant, quomodo nuntio apostolico respondendum sit

Sigismundus, Dei gratia etc. Magnifice sincere nobis dilecte. Nuntius Summi Pontificis, qui fuit in Hungaria, huc ad nos veniens, diligenter et copiose exposuit, quantopere ceperit Sua Sanctitas esse sollicita de rebus christianis tumultuantibus pacandis et componendis, posteaquam ad fastigium summi pontificatus erecta est, et in primis de statu Ser.mi Nepotis nostri, d.ni Hungariae et Bohemiae etc. Regis, eiusque Regni Hungariae, iam infinitis periculis obnoxii, utpote cui Thurcorum [sic] potentia imminet et ita se instruit, ut illud suae dicioni, quod Deus omen avertat, subigere possit. Exposuit insuper Suam Sanctitatem, summo studio summaque cura omnia singillatim digerentem et dimentem, id potissimum quasi praesentissimum remedium invenisse, quo illius Regni calamitatibus mederi opitularique posse existimavit, ut nos admoneret et pro officii nostri debito, quod illi Regi ex sanguinis vinculo Regnoque item Hungariae ex vicinitatis et quasi communis periculorum coniunctione praestare debeamus, hortaretur, ut cum ipso Rege, dum aliquid superest temporis, quam celerius conveniamus, compositisque eiusdem Hungariae Regni domesticis discordiis et dissidiis, quae maximo sunt impedimento, id quod opus est, ad reprimendam vim hostis impendentis communibus consiliis constituatur et decernatur, Regeque ipso, qui nondum eam aetatem attigit, quae ad res tantas tantique momenti gerendas satis apta esset, cum subditis coadunato, ipsisque subditis in fide confirmatis, iam tandem, coniunctis consiliis, qui sit modus aprior et efficacior talis defensionis inveniendae, qua Regnum ipsum stare et ab instantibus periculis salvum et incolume cum Rege suo esse possit.

Adiecit praeterea Ser.mum D.num Regem Ludovicum, Nepotem nostrum, et consiliarios eius instare^{a)} summoque optare, ut omni mora posthabita, cum illius Maiestate convenire appoperemus, quippe quae a subditis suis summis precibus urgetur, ut generalem conventum, qui Rakosch appellatur³⁰, celerius indicere non differat, quem tantopere [38] illi efflagitant, ut si Sua Maiestas dilationibus uti velle videretur, ipsos solos sua auctoritate illum esse indicturos. Quod si fieret, verendum esset, ne qua gravior turbatio vel tumultus excitetur, qui, suprascriptis calamitatibus adiunctis, multo perniciosior esset futurus. Ipsius vero Maiestas vellet sub id tempus eum ipsum conventum Regni sui indicere, quo nos cum illa essemus conventuri.

Declaravit postremo ipse nuntius Suam Sanctitatem nihil praetermittere velle, quod ad res eiusdem Regis et Regni bene gerendas utile et necessarium possit videri, si modo et nos hac ipsa in re Suae Sanctitatis voluntati Regnique illius necessitati deesse nolimus. Si autem per nos staret, id est si ad eam rem curandam et agendam animum apponere^{b)} nollemus, quo minus via et modus futurae defensionis quae sit inveniatur, tunc vellet iam Suae

³⁰ Conventus generales regni Hungariae celebrabantur generatim in campo dicto Rákos.

Sanctitatis nomine testatum relinquere nihil in ea deesse, ymo [sic] vero officio et debito suo paterno eam satisfacere, ne posthac ab aliquo iure criminari possit, si id Regnum ad extremum discrimen adducatur, quod ceteris Regnis christianis, et nostris in primis, parem calamitatem suo casu sit allaturum. Ruere enim non posset, nisi ceteris sua mole parem afferret ruinam.

Nos quidem post mortem Ser.mi Fratris nostri, D.ni Wladislai, Hungariae et Bohemiae Regis³¹, nulla in re Maiestati Ser.mi Nepotis nostri, D.ni Ludovici, Hungariae et Bohemiae Regis, Regnisque eius defuimus et nunc deesse nollemus, considerantes eas calamitates utriusque nostrum Regnis communes esse. Attamen quid in praesenti statu rerum nostrarum responderemus Sanctitati debeamus, non satis compertum habemus. Res enim nostrae domesticae, quod tuam Serenitatem non latet, eciam celeri consilio curaque et labore per se indigent. Accedit quod nunctii ex conventu Colensi³², nuper ad nos missi, postularunt a nobis impense, ut conventum Regni generalem quam celerius statuamus. Praeterea quod, post eam calamitatem, quam nunc magna pars terrarum Russiae hac Turchica excursione accepit³³, id timere cogimur, prout frequentibus litteris capitaneorum et exploratorum nostrorum edocemur, ne his futuris diebus et Thurci et Tartari, coniunctis iterum auctisque viribus, terras ipsas invadant et adoriantur, et cum alienis calamitatibus subvenire vellemus, res nostras proprias deserere et periculis exponere videamur.

Tua igitur Serenitas super his rebus deliberet et consilium suum celerius ad nos perscribat, si prius cum Domino Hungariae et Bohemiae Rege censem nobis esse convenientium quam generalem Regni nostri conventum agamus et in eo res nostras Regnique et dominiorum nostrorum in aliquo meliori ordine constituamus, et qua ratione quibusve viribus [39] ipsum Regnum et dominia nostra futuris temporibus defensionem sint habitura, quorum utrumque pari indiget consilio et in defensione constituenda celeritate, vel si prius conventum generalem domi agere et habere debeamus quam in Hungariam proficiscamur. Bene valeat Serenitas tua.

Datum Cracoviae, feria quarta proxima ante festum Sanctae Mariae Magdalena³⁴, Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo quarto, Regni vero nostri decimo octavo.

a) *Sequitur in textu: ett*

b) *In reg.: appollere*

³¹ Vladislaus II Jagellonides obiit 13 III 1516.

³² Conventus particulares palatinatum Maioris Poloniae celebrabantur in Kołò ad fluvium Warta.

³³ Cfr. supra, N. 5.

³⁴ Festum S. Mariae Magdalenae celebrabatur 20 VII.

N.7.

**Ioannes Antonius Buglio
card. Laurentio Campeggio**

Cracoviae, 22 VII 1524.

Notum facit se Buda ipsi scripsisse de suo in Poloniam itinere, regem istius regni ad conveniendum cum rege Hungariae sollicitandi causa; propositionem istam bene esse a rege acceptam, qui tamen vult prius consilium senatorum suorum capere de tempore, quo is conventus fieri possit; oratorem Polonum Cracovia discessisse, ut negotio Bohemico solvendo una cum epo Olomucensi (Stanislao Turzo) operam daret; oratorem imperatoris (Antonium Conti) una cum 4 missis magni ducis Moscoviae intra 4 dies adventuros esse; Polonus magnam victoriam de Turcis reportasse.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 9r-v, sine inscriptione et sigillo (erat verisimiliter adiuncta alteri epistulae, quae desideratur). In f. 9v, in margine sub textu, alia manu: "1524. De Barone al Rev.mo Campeggio di Cracovia 22 di Luglio".

- Ed.: Fraknói ROP, p. 6-7.

†

Ill.mo et Rev.mo Monsignore, Patrone observando.

Di Buda havisai V.ra Signoria Rev.ma como partia per Pollonia per vedere si potesse far convenire questi dui Re per dare alcuno ordine al povero Regno di Hungaria³⁵. Son stato qui et proposto lo bisogno. Trovo bona disposizione. Et mi ha resposto la Maestà sua di voler convenire, solamente ci obsta il tempo. La Maestà di questo Re vorrà convenire in Gennaro o Febraro, et le cose di Hungaria hano bisognio di più presto rimedio. Purò [sic] non son for di speranza anchora di concludere il convento per Novembre. Al che la Maestà sua have preso tempo di respondermi XII giorni, fra li quali fa pinsero [sic] consultare il negocio cum li grandi del Regno che sono absenti de la Corte³⁶. E havuta la resposta partirò subito. Spero trovarmi al più lungo andare in Buda a li X o XII di Augusto, di onde porrò servire V.ra Signoria Reverendissima in lo negocio Boemico et in ogni altro conto.

Di qui si è ordinato uno Ambaxatore per Boemia, ad nullo altro conto che per lo negocio nostro. Il quale è persona prudente et mio amicissimo di assai tempo³⁷. Parte domatina. Deve insieme con lo vescovo Ulmocense³⁸ trattare

³⁵ Epistula desideratur.

³⁶ Cfr. supra, N. 6.

³⁷ V. supra, N. 5.

lo negocio dextramente da parte di questa Maestà; poi scriverà a V.ra Signoria Rev.ma et a me del tutto che si havirà fatto o che si porrà fare. Et Dio sia quello che ci incamina al meglio.

Fra quattro giorni serrà qui Messer Antonio di Conte, Ambaxatore Cesareo et del Signor Principe³⁹, di ritorno di Muscovia, et cum esso quattro Ambaxatori del Muscovita: due per questa Maestà et due per la Caesarea Maestà⁴⁰.

Questi giorni erano intrati in più lochi di questo Regno circa XVI mila Turchi. La Maestà del Re have lor mandato alincontro et ha voluto la sorte che Polloni li hano trovato separati et fatto fatto di arma in più [9v] lochi, in ogni parte hano vinto, tal che hano di loro morto circa due mila et molti presi, lo resto cachato et sconfitto⁴¹. Altro non ci è degno di haviso di V.ra Signoria Rev.ma. In la bona gratia di la quale mi arrecomando per infinite volte. Di Cracovia, XXII Iulii 1524 etc.

^(a)-Lo Ambaxatore che andarà in Boemia è partito.

E[iusdem] V.rae I[ll.mae] et Rev.mae D[ominationis]

servitor
Baro Burgii Nuntius etc.^(a)

a-a) *Autographum.*

N. 8.

Ioannes Antonius Buglio
Ioanni Matthaeo Giberti

Cracoviae, 22 VII 1524.

Notum facit regem sibi responsorum esse in negotio conventionis cum rege Hungariae infra 12 dies et ideo statuit responsum illud Cracoviae exspectare; regem oratorem suum ad negotium reconciliationis calixtinorum cum Sancta Sede tractandum (Christophorum Szydłowiecki) designasse; regem praeterea petere, ut pontifex, mortuo card. Achilli de Grassis, aliquem sibi benevolum nominet ad episcopatum Pomesaniensem, qui illicite occupatur ab homine a magno ordinis Theutonicorum magistro collocato.

³⁸ Stanislaus Turzo († 1540), epus Olomucensis ab a. 1497.

³⁹ Ferdinandus Habsburg (1503-1564), archidux Austriae, postea rex Bohemiae et Hungariae (ab a. 1526) et imperator (ab a. 1558).

⁴⁰ Re vera erant tres, cfr. infra, N. 10.

⁴¹ Cfr. N. 5.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 10r. In f. 11v inscriptio, summarium et vestigia sigilli.
- Ed.: Fraknói ROP, p. 7-8.

†

Rev.mo Monsignore et Patrono.

Poi di le mie ultime⁴², le copie di le quale [sic] serrano cum la presente, la Maestà sua mi ha fatto intendere di non potermi risolvere del tempo del convento finché non consulti cum li consiglieri suoi principali che sono fuor di la Corte⁴³, affirmando di volere ad ogni modo convenire. Et have messo in mio arbitrio di aspettar qui la risposta o in Hungaria. Per non mi partire irresoluto, ho determinato di aspettar qui, potendoci essere fra XII giorni, et conoscendo la presentia mia in Hungaria non essere necessaria, si non per le cose Boemice, le quale di qui ho cossì ben provisto, como porria provederle di Hungaria.

La Maestà sua manda uno Ambaxatore, homo di ingegno et patrico [sic] et amato in Boemia, mio amicissimo, lo quale, insieme con lo vescovo Ulmocense, traterà in Boemia la unione di Callicisti a la Sede Apostolica⁴⁴; et trovando dispositione, ordinirà che sia chiamato il Legato⁴⁵, et insieme con la Maestà del Re⁴⁶ trattino il bisogno. Io spero che al tempo che serrà questo in Boemia, io partirò di qui et serrò a tempo in Buda, per servire in questo nego- cio et altro la Signoria del Legato. Altro non è degno di haviso di V.ra Signoria.

La bona memoria di Papa Leone provvide di uno vescovado Pomesaniense in Prussia al Cardinale di Grassis⁴⁷. Per la morte del quale l'have sua Santità provisto ad un Cardinale, che non so che sia, il quale mai have man- dato per la possessione⁴⁸. Al presente è in lo dicto vescovado intruso uno mes- so per lo Gran Maestro et^{a)} administra in temporale et spirituale ogni cosa, senza provisione di la Sede Apostolica⁴⁹. Desideraria sua Maestà che lo pre- fato vescovado si conferisse ad alcuno homo di queste parti per poter pro- vedere al culto divino et a la setta Lutherana, che in quella provintia fa ogni giorno gran progresso, o che sua Santità proveda che il Cardinale che l'have

⁴² Cfr. N. 5.

⁴³ Cfr. N. 6.

⁴⁴ De missione Christophori Szydłowiecki et Stanislai Turzo cfr. N. 5, 7.

⁴⁵ Laurentius Campeggi, cfr. N. 7.

⁴⁶ Ludovicus II Jagellonides.

⁴⁷ Agitur de dioecesi Pomesaniensi in Prussia occidentali, partim in terris ordinis Theutonici, par- tim vero in Prussia regi Poloniae subiecta posita, quam Leo X, rege Sigismundo I petente, card. Achilli de Grassis contulit 9 VIII 1521, cfr. Kolankowski SP, p. 327.

⁴⁸ Is erat card. Nicolaus Ridolfi († 1550), "provisus tantum" de hac dioecesi a Clemente VII ipsa die mortis Achillis de Grassis, 22 XI 1523 (cfr. Gulik-Eubel HC III, p. 277, notam 5).

⁴⁹ Eberhardus de Queis, "non confirmatus" (Gulik-Eubel HC III, p. 277), qui eodem anno 1524 a fide catholica apostatavit.

solliciti la possessione. Sua Maestà ni parla perché molte terre che sono sotto la diocese del ditto vescovado in Prussia sono di la Maestà sua^{a)}. Et in bona gratia di V.ra Signoria mi arrecomando. Di Cracovia, XXII Iulii 1524.

Signor mio. Di V.ra Signoria Rev.ma servitore

lo barone del Burgio^{b)}

^{a)} *Sequitur: ad*
^{b-b)} *Autographum.*

N. 9.

Bona regina Poloniae
Clementi VII, pontifici maximo

Cracoviae, 22 VII 1524.

Gratias agit pro brevi per Ioannem Antonium Buglio sibi misso (desideratur) et negotium ducatus sui Bariensis commendat.

Autogr.: AV, Lett. di Principi, ms. 2 f. 219r-v. In f.224v fragmentum inscriptionis
 (manu ipsius reginae) et vestigia sigilli.
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 420.

N. 10.

Ioannes Antonius Buglio
Ioanni Matthaeo Giberti

Cracoviae, 25 VII 1524.

*Notum facit regem petivisse, ut intercederet, ne pontifex provideret de coad-
 iutoriis beneficiorum in Polonia vacantium cum dispendio eorum; regem Hung-
 gariae misisse oratorem suum (Nicolaum Gerendi), ut congressum ipsius cum
 rege Poloniae stimularet, eo magis quod timeantur tumultus adversus illum,
 etsi de coniurationibus nobilium cum Turco sibi non constet; advenisse Craco-*

⁵⁰ Responsum summi pontificis in hoc negotio desideratur. Scimus tamen initio Octobris 1524 nuntium habuisse Budae aliquot scripta, quae Andreas Krzycki, orator regis Poloniae, Petro Tomicki transmittens, ita commentatus est: "Suggerat, rogo, Maiestati Regiae, ut aliquem nostrum ad episcopatum Prabutensem [tunc residentia epi Pomesaniensis] praesentet. Id enim pontifex expectat" (Działyński ATVII, p. 84).

viam oratorem ducis Moscoviae, litterarum passus pro aliis oratoribus petendarum gratia. Promittit confirmare Ioannem Bornemissza in devotione ab ipso Sedi Apostolicae constanter praestita. Dolet de exiguis effectibus mediationis papae inter principes belligerantes.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 12r-v. In f. 13v inscriptio, sigillum et summarium alia manu confectum.

- **Ed.:** Fraknói ROP, p. 8-10.

†

Rev.mo Monsignore et Patronne.

Cum la presente serrano le copie di certe altre che a V.ra Signoria Reverendissima mandai per via di Buda⁵¹. Poi di le quali la Ser.ma Maestà mi mandò ad pregare che io facesse instantia cum Sua Sanctitate ad nomo [sic] di la Maestà Sua che fusse contenta non concedere cossì liberamente li [sic] coadiutorie in li vescovadi di questo Regno in quelli beneficii che sono senza cura, allegando che tutti vescovi si lamentano, dicendo che per tali coadiutorie concedersi, non vacano mai beneficii et vienon ad provedersi ad persone indegne et a cui non serve lo beneficio. Per me fu resposto che era solito anti-quamente di molti pape [sic] inanti [sic] sua Santità, che tale coadiutorie, cum consenso del possessore, si admettessero, et che sua Santità no facea cosa nova alcuna, ma che io ne haveria scritto ala sua Santità.

Novamente è venuto in questa Corte, mandato dal Re di Ungaria a questa Maestà, un secretario. Viene per adomandare lo convento cum grande instantia et prexa⁵². Et secundo mi pare fra intendere il Re Ungaro tiene suspecto che non si susciti alcuno gran tumulto da li suoi, et che anchora egli non periculi di la vita. Ma per non essere io in Ungaria, non posso ben intendere minutamente la cosa. Spero che questo nuntio mi aiutirà ad farmi ben expedire et presto.

Hiere [sic] è intrato uno Ambaxatore del Moscovita. Viene per adomandar il passo per due altri Ambaxatori che vanno ala Maestà Caesarea, insieme cum lo suo Ambaxatore che è di ritorno⁵³. Quello che l'altri Ambaxatori

⁵¹ Agitur fortassis de litteris, quae exstant sub N. 8?

⁵² Nicolaus Gerendi, qui iam mense Aprili 1524 alias missionem apud regem Poloniae absolvit, venit iterum Cracoviam 18 VII, ut conventum regis Sigismundi, non solum cum rege Ludovico, sed etiam cum archiduce Ferdinando Austriaco promoveret (cfr. Pociecha KB II, p. 194-195).

⁵³ Antonius Conti, quem comitati sunt Ioannes Jaroslavskij et Simeon Trofimov. Missus, qui literas passus pro ipsis petiit, erat verisimiliter diaconus Simeon Borisov, cfr. supra, N. 5.

voglino non si sa. Se verrano a tempo che io mi trovi qua, mi forzirò intenderlo et ne donirò haviso a V.ra Signoria Rev.ma⁵⁴.

Mi son state date le lettere di V.ra Signoria de l'ultimo di Magio⁵⁵. Et a quello che sua Santità mi comanda che sia diligente intendere quella vulgare fama, et non la trovando vera, di extinguherla, cossì si è fatto come sua Santità have ordinato. Io ho investigato cum ogni mezo, et trovo che la fama di nixuna altra causa viene si non di suspitione che ogni uno vede lo pericolo grande di lo Regno, et vedeno non pensar a li rimedii, et suspectano che alcuni del consiglio habino intellegentia cum il Turco⁵⁶. La qual cosa cum effetto credo che non sia. Si per caso alcuno sia cossì maligno che habbi intelligentia secreta contra lo Re suo cum Turco, questo non si può cossì agevolmente intendere. Ma per quanto io bastirò, farrò ogni diligentia de intenderlo.

[12v] Al Sig. Bornamissa susterrò io a li servitii di sua Santità, che mi par già che non haberò molta fatica, perché è molto dedito a lo servitio di sua Santità et persona che veramente pensa al ben comune⁵⁷.

Son restato molto contento di la speranza che anchora V.ra Signoria Reverendissima mi dona circa la pace o tregua di principi⁵⁸, benché qui per lettere di 24 di Vinetia si intenda che lo Rev.mo Capuano sia tornato senza haber fatto cosa bona⁵⁹, et che lo Gran Cancilliero⁶⁰ destinato a sua Santità, non sia per venire più in Roma. Pace non conosco [sic] a chi non bisogna. Forse tal la recusa che l'haverà un giorno più bisogno di chi la vole. Cossì sa Dio far voltar le cose del mondo. Et poi che altro non si porrà fare, haverrà sua Santità admostrato a tutto il mondo la sua bona et candida mente. Et Dio aiutirà la Ecclesia sua, como in sin qui have fatto. ^(a)Et in la bona gratia di V.ra Signoria mi arrecomando. Di Cracovia, XXV Iulii 1524.

Signore mio. Servitore certissimo di V.ra Signoria

lo barone del Burgio, nuntio etc.^{-a)}

a-a) *Autographum.*

⁵⁴ Habebant in commissis, ut tractatum imperatoris Maximiliani cum magno duce Basilio III, a. 1514 adversus Poloniā initum, renovarent, cfr. Pociecha KB II, p. 205.

⁵⁵ Desiderantur.

⁵⁶ Agitur de suspicionibus coniurationis adversus regem Ludovicum, in regno Hungariae intentatae, cfr. infra, N. 11.

⁵⁷ Ioannes Bornemisza († 1527), praefectus aerarii regis Matthiae Corvini a. 1481-1485, consiliarius intimus regis Vladislai II Jagellonidis, qui a. 1516 commisit illi (una cum aliis) curam educationis filii sui Ludovici, castellanus Budensis a. 1506-1526.

⁵⁸ Agitur de conflictu imperatoris Caroli V cum Francisco I rege Galliae, eorumque foederatis, quos summus pontifex pacificare conabatur.

⁵⁹ Card. Nicolaus a Schönberg, qui mensibus Aprili et Maio 1524 missionem pacis sine effectu absolvit in Hispania, Gallia et Anglia, cfr. Pastor SP IV/2, p. 168.

⁶⁰ Mercurianus Arborio de Gattinara (1465-1530), magnus cancellarius imperatoris Caroli V ab a. 1518, SRE cardinalis ab a. 1529.

N. 11.

Ioannes Antonius Buglio
[card. Nicolao a Schönberg]

Budae, 17 VIII 1524.

Reversus e Polonia, mittit ulteriore informationem de novis sparsis in Hungaria super coniuratione adversus regem (Ludovicum). Adiungit nova de recenti incursione Tartarorum et Turcarum in Poloniā facta, quibus obviam ierunt palatini Cracoviensis (Szydłowiecki) et Sandomiriensis (Tęczyński) nec non epus Camenecensis (Międzyleski); regem iam antea voluisse esse cum exercitu, nisi a consiliariis impeditus esset; congressum cum rege Hungariae hac de causa procrastinatum iri; regem suspicari magnum ducem Moscoviae titulum regis a summo pontifice petiturum, ut sibi imprimis nocere possit. Disserit de missione Antonii Rincon in Polonia et de eius proposito filium regis Poloniae cum filia regis Galliae, filiam vero eiusdem regis cum rege Scotiae matrimonio iungendi, regemque respondisse per oratorem suum, palatinum Siradiensem (Łaski), quem in Galliam miserat. Protestatur pensionem mensilem 60 ducatorum, sibi assignatam, insufficientem esse expensis, praesertim in legatione Polona factis, ubi 400 ducatos se expendisse asserit, petitque, ut eae ex mutatione monetae suppleri possint, sicuti sibi a summo pontifice promissum erat et postea per card. Salviati revocatum. Commendat petitionem regis Poloniae et epi Cracoviensis (Tomicki), ut quidam canonicatus Cracoviensis, tempore epi Erasmi Ciołek dioecesi Plocensi unitus, ecclesiae Cracoviensi restituatur.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 16r-19v. Deest involucrum cum inscriptione et sigillo.

- **Ed.:** Fraknói ROP, p. 20-21, qui inscribit epistulam hanc Nicolao a Schönberg, quia in AV inserta est litteris 25 VIII ad ipsum datis, quod mentione datarii (Giberti) in textu probari videtur, etsi forma chartae, stylus et contextus similis eam reddunt epistulis ad Ioannem Matthaeum Giberti datis.
- **Ed.:** Theiner VMH II, p. 716-719.

†

Rev.mo Monsignore et Patrone honorando.

Hier matino giunsi in Buda da Pollonia. [Ubi invenit epistulam sibi ab ipso missam. Describit conatus coadunandi exercitum pro defendendis confinibus Hungariae adversus Belibec, ducem exercitus Turcarum, qui aliquot castra obsessit et expugnavit. 3 milia ducatorum, ad hoc opus a summo pontifice donata, pro nihilo reputat].

[16v] Lo trattato, che io scripsi di Pollonia che si era discoperto contro il Re⁶¹, è questo che uno grande Signore di questo Regno, il quale io non ho posso sapere, ben ho molti indicii che sia Strigonio⁶², scrisse al Re di Pollonia, como erano... *[Sequitur descriptio coniurationis adversus regem Ludovicum]*.

Le cose Boemice: *[Aepus Strigoniensis rettulit sibi de bona spe unionis Calixtinorum cum Ecclesia Romana ob timorem Lutheranorum, qui multa sibi pollicentur, asserendo regem et reginam (Ludovicum et Mariam) illorum partium esse; etsi comitia, in quibus de hac re agi debebat, rebus infectis dissoluta sunt].* A me giova anchora sperare fin che intenda queste cose da via publica et hebbi lettere da lo Ambaxatore di Pollonia, che è andato in Boemia per questo conto⁶³.

[17r] ^(a)-Le cose Pollonice^{a)} sono in questo termino: Poi di haver intrato li Turchi, che io di illa [sic] scripsi⁶⁴, sono intrati da la parte di Podolia XXV in XXX ^(a)-mila Tartari^{a)} di la horda Precopense⁶⁵. Et hano intrato insino a XII milia apresso Cracovia, depredando et ruinando quanto ci è. Lo piccolo exercito del Re era diviso in molti lochi, né potea l'uno assoccorrer l'altro. Di Cracovia partì lo palatino Cracoviense⁶⁶, quello di Sandamaria⁶⁷ et lo vescovo Camonacense⁶⁸ cum alcuna gente per recuperar la preda. Ma si crede non seranno a tempo, perché Tartari tornavano cum la preda dietro. Un giorno avanti che io partissi era nova certa che per la via di Moldavia intravano XX mil Turchi, puro in Pollonia; che sono et quelli che foro fracassati⁶⁹ et altri, in subsidio dili Tartari. La Maestà del Re havea proposto nel Convento passato di uxir questo anno in campo⁷⁰. Si lo facea non haverian succeso queste ruine. Fo per li consiglieri disturbata la Maestà sua, che è seguito quanto è detto⁷¹. Et finalmente lo governo di quel Regno et le discordie tra prelati et baroni et la indignatione di la nobiltà son molto simili a quelli di questo Regno. La Maestà del Re veramente mostra humanissimo et gentile, ma par che sia vero fratello del patre del Re di Ungaria⁷². Solamente la diffesa del dinaro va cum miglior ordine, et si ne vede miglior conto.

61 Cfr. N. 10.

⁶² Aenus Vladislau Szalkai.

⁶³ Christophorus Szydłowiecki, cfr. N. 5 7-8.

⁶⁴ Cfr. supra N. 5 et 7.

⁶⁵ Horda Perecopensis (a faucibus huius nominis), pars Tartarorum, qui in Taurica Chersoneso (peninsula Crimea) vivebant.

⁶⁶ Christopheris Szydłowiecki

⁶⁷ Andreas Tęczyński († 1536), palatinus Sandomiriensis a. 1519-1527, Cracoviensis a. 1527-1532, et ab a. 1532 castellanus Cracoviensis.

⁶⁸ Laurentius Miedzyleski, epus Camenecensis

⁶⁹ Cfr N 5 et 7.

⁷⁰ In comitatu regni, 15 X - 17 XII a. 1523 consulto ad obviandum incursionibus Turcarum et Tartarorum concavatis, quae dissolute sunt nullis contributionibus pro bello statutis.

⁷¹ Ultima hebdomada Iulii a. 1524 Tartari Perecenses, duce Islam Girej, progressi sunt usque ad Premisliam, unde capta praeda recesserunt 31 VII. De incursione 25 milium Turcarum Cracoviae rumor spargebatur iam initio mensis Augusti, cfr. Pociecha KB II, p. 117-118.

⁷² Vladislaus II Jagellonides, pater Ludovici, erat frater regis Sigismundi natu major.

La Maestà sua a la mia proposta rispose che era ^(a)-contento di convenir^(a). Et mentre si risolveva del tempo, son giunti questi moti Tartarici et Turcheski [sic] et queste conventiculae di Ungaria, et non è stato possibile che sua Maestà in questa estate o autumno potesse convenir. Dice che ci risolvirà del tempo al festo di San Bartholomeo⁷³ per uno suo Ambaxator che mandirà a questa Maestà. Penso che lo prolongkirà [sic] insino a Natale. Poi del suo convento soliciterò che si fazi [sic] lo più presto sia possibile.

[18r] ^(a)-Ale cose Moscovitice^(a) sua Maestà iudica che fora gran preuditio di suoi Regni dar ^(a)-titulo al Duca^(a) di Moscova di Re; ma che non si debbia disperare adomandandolo, si non, cum bone parole intrattenerlo et far havisata sua Maestà di quello che si tratta. Io ho scritto a Messer Antonio di Conti, che è Ambaxator di Caesare in Muscopia, che mi havisa si la proposta ^(a)-di quel Genovese^(a) havea fundamento⁷⁴. Et non ho resosta. Messer Antonio ci serrà fra brevi giorni. Cum esso sono dui oratori del Mosco per il principe Ferdinando et Caesare⁷⁵. La Maestà sua dubita non si tratti lì alcuna cosa contra sua Maestà. Desidera che la Santità sua scriva a Mons. lo Legato⁷⁶ che abrazi le cose di sua Maestà, como è ragione, et si alcuna cosa si tratta contra sua Maestà, como questo titulo di Re o liga cum lo ^(a)-Maestro di Prussia et Imperatore^(a)⁷⁷ o altro, che la disturbi. Et perché mi pare ragionevole addimanda, per essere zelantissimo Re di la fede christiana, vi suplico sua Santità.

Sono alcuni mesi che qui fu uno Antonio Rincone, altra volta adoperato per Caesare. Venne messo dal Re di Franza. Trattò in Boemia et qui, *[ut Bohemos et Hungaros adversus Germanos et imperatorem incitaret]*. Tutto li fu interupto. Et cum molto periculo suo fu in Pollonia⁷⁸. Li propose matrimonio per la figluola [sic] del Re di Franza cum lo figliolo del Re Pollono et per la figliola del Re di Pollonia per il Re di Scotia⁷⁹. Ma sobro questi trattati si deppe [sic] trattare alcuna altra cosa⁸⁰. La resosta del Re fu che per uno suo Ambaxator haverrà resposto. Et cusì have mandato lo palatino Ceraniense,

⁷³ 24 Augusti.

⁷⁴ Paulus Centurione, mercator Genuensis, qui bis fuit Moscoviae, rumores in Curia Romana sparabat magnum ducem Basilium III paratum esse ad unionem cum Ecclesia Romana ineundam, si titulus regis ipsi a summo pontifice daretur, v. Pierling RSS, p. 296-298; cfr. infra, Cito passim.

⁷⁵ Cfr. supra, N. 5, 7 et 8.

⁷⁶ Laurentius Campeggi.

⁷⁷ Albertus Hohenzollern et Carolus V Habsburg.

⁷⁸ Antonius Rincon de Medina del Campo, Hispanus, in servitio regis Galliae, Francisci I, ab a. 1521. Qui iam a. 1522 missus erat in Hungariam et Polonię, ut pacta adversus imperatorem iniret. Clam in Polonia morabatur a mense Decembri 1522 usque ad Martium 1523, cfr. Pociecha KB II, p. 176-179.

⁷⁹ Iacobus V Stewart (1511-1542), rex Scotiae ab a. 1513. Cuius aetate pupillari regentis officium exercebat dux Ioannes Stewart, qui Gallis favebat adversus regem Angliae Henricum VIII, imperatori Carolo V foedere coniunctum. Hae propositiones matrimoniorum erant postea mutatae tempore secundae missionis Antonii in Polonia, ubi advenit ultimis diebus Augusti 1524, cfr. Pociecha KB II, p. 179-180. Cfr. etiam infra, N. 20.

⁸⁰ Re vera tractatum est imprimis de foedere adversus imperatorem Carolum V ineunda.

nepote di l'arcivescovo Gne[sne]nse, in Franza cum questa resposta⁸¹. Io ho scritto questo non perché mi sappia a che potesse servire, ma mi par bene che li Signori intendano tutti [sic] le cose. La Pollonia è inimicissima di Todeski como l'Ungaria.

[18v] *[De oratoribus Hungarum Vindobonam mittendis].*

Sa la V.ra Signoria Rev.ma che sua Santità, ultra la provisione mia, mi havea fatto gratia di quello cambio di ducati che erano qui, perché, como disse del primo giorno a V.ra Signoria Rev.ma, LX ducati non pono far la metà de la dispesa che è bisogno di far, maxime in queste parti. Fui qui et manigiai [sic] lo cambio di ducati. Et visto che lo utile che si ni cavava ascendia a mille ducati, et forse più, volendo servir sua Santità resta niente, scripsi quanto era l'utile et che aspettava intender di che fu la intentione di Nostro Signore di farmi gratia. Responsime sua Santità per il Sig. Datario⁸² che voglia che fussero miei sei cento ducati di oro; et di l'altra parte mi prohibixe per lettere di Mons. Salviati⁸³ che non vole che lo cambio faczi [sic], ma si lassi lo deposito in oro, como sta, che mi provedirà di altra parte. Io, et cum la prima speranza, et cum la secunda, per substirir lo grado mio in lo honore di sua Santità, mi s[on] messo ad far dispesa che non posso comportare, et maximamente a questa gita di Pollonia, che solamente ho dispeso 400 ducati. Sa V.ra Signoria che di illa non si esce solamente di beveragi seu manze cum cento ducati et altre spese che sono bisogno, di forma che ho contratto debito tale che or pena satisfardò cum le gracie che Nostro Signore mi ha fatte.

Io, replicando a Mons. Salviati sovra questo negotio, mi risponde un'altra volta che sua Santità non vole per niente che si faczi il cambio, ma che mi provedirà di altra parte. Suplico pertanto V.ra Signoria Rev.ma che mi deciferi questa cifara, et vogli favorirmi in quello che li pare che sia ragionevole. Io so [sic] ben contento metter tutto il mio al servitio di sua Santità, ma è tanto poco che poco potrà crexere. Et si sua Santità mi vole provedere di li sei cento ducati, et non vole che io faczi il cambio, in bona hora si vole che io faczi il cambio; anchora potrò farlo che io sia sovenito, che possa mantener la dignità di la [19r] Sede Apostolica. Si altramente sua Santità vole che io campi, satisfazami sua Santità a quello che mi ha promesso, aczoché [sic] io possi pagar li debiti. Et del resto io porrò limitarmi di tal sorte che bastirano non solamente LX ducati, ma XXX, si cusì vorrà sua Santità che io campi. Io credo che sua Santità ben creda che io non vogli spiccar et guadagnare cum sua Santità a la fine dil anno, né cinquanta, né cento ducati⁸⁴.

Lo Ambaxatore di Pollonia che morì in Corte⁸⁵, expedì una unione di un canonicoato di Cracovia cum una certa casa alo vescovato di Plosca. La Mae-

⁸¹ Hieronymus Łaski (1496-1541), nepos aepi Ioannis Łaski, palatinus Siradiensis (ab a. 1523), missus est in Galliam mense Ianuario 1524.

⁸² Joannes Matthaeus Giberti.

⁸³ Joannes Salviati († 1553), nepos Leonis X, SRE cardinalis ab a. 1517.

⁸⁴ Cfr. infra, N. 12.

⁸⁵ Erasmus Ciołek, qui obiit Romae 9 IX 1522.

stà del Re ha ne fatto instantia che si disunisca. Nostro Signore ha comesso lo negotio perché sia^{b)} informato de la volontà del Re. Et benché per lettere di li Commisarii sia sua Santità informata⁸⁶, have voluto la Maestà sua farmi intendere che volontà sua è che sia disunita questa unione. Et infatto pare mal fatta cosa che sia uno canonicato di una Chiesia [sic] unito ad un altra Chiesa, molti miglia lontani. Questo negocio lo sollicita lo vescovo di Cracovia, che è apresso la Maestà del Re lo primo⁸⁷ et veramente bona persona, et che merita da sua Santità la gratia. Si sua Santità li farrà la gratia, V.ra Signoria mi ni scriva, che possi ornare il dono cum le parole⁸⁸.

Le cose di Boemia [*refert in alia epistula huic alligata. Refellit accusaciones, quasi rex et regina Hungariae essent fautores Lutheri, quamvis verum sit in eorum aula praedicatorem quendam Lutheranum per aliquot temporis spatium versatum esse, quem tamen, edicto antilutherano promulgato, expulissent.*

^{c)}Di Buda, XVII Augusti 1524 etc.

Signor mio. Di V.ra Signoria Rev.ma certissimo servitore

lo barone del Burgio nuntio^{c)}

a-a) *Linea rubra subductum.*

b) *Correctum ex: si è*

c-c) *Autographum.*

N. 12.

**Clemens VII, pontifex maximus
Iacobo Fugger eiusque nepotibus**

Romae, 1 X 1524.

Committit eis, ut ex pecuniis apud ipsos olim a card. legato Thoma (De Vio) depositis, persolvant Ioanni Antonio Buglio, nuntio in Hungaria et Polonia, summam primo 380 ducatorum auri de Camera et deinde singulis mensibus 100 similes ducatos, donec nuntii munere functus sit.

Cop.: AV, Arm. 39, ms. 45 f. 116v-117r. Transumptum in brevi iisdem "Dilectis filiis Iacobo Fuccaro, eiusque nepotibus, Mercatoribus Germanis, aut eo-

⁸⁶ Commissarii, ad hoc nominati a summo pontifice, fuerunt suffraganeus Cracoviensis, Ioannes Amicinus, et abbas Tineensis OSB, Stanislaus Baranowski. v.infra, N. 14.

⁸⁷ Petrus Tomicki, regni Poloniae vicecancellarius.

⁸⁸ De ulteriore huius negotii tractatione v. infra, N. 13 et 14.

rum in Hungariae et Poloniae Regnis Agentibus", 12 II 1525 dato (ibidem, f. 116v-117v).

Clemens papa VII

Dilecti filii⁸⁹, salutem et apostolicam benedictionem. Volentes commodis ac necessitatibus dilecti filii Ioannis Antonii Pullei, Baronis Burgi Siciliae, quem dudum ad char. mos in Christo filios nostros, Ludovicum Ungariae et Boemiae ac Sigismundum Poloniae Reges Illustres, pro rebus et negotiis Catholicae fidei destinavimus, providere, ne, dum ibidem et nostro et huius Sanctae Sedis nomine permanebit, in aliquo patiatur, vobis in solidum per praesentes committimus et mandamus, ut acceptis praesentibus, eidem Baroni Burgi, nostro et huius Sanctae Sedis nuntio, sive eius legitimo procuratori, de pecuniis, quas dilectus filius noster Thomas, tituli Sancti Sixti presbiter Cardinalis, dum et ipse praedictae Sedis legatus ibidem existebat⁹⁰, apud vos, nostro et Camerae Apostolicae nomine, depositum, summam primo trecentorum et octoginta ducatorum auri de Camera, ad rationem X iuliorum pro quolibet ducato, [117r] tradatis et consignetis; deinde, donec ibidem moram traxerit, seu aliud a nobis habuerit in mandatis, centum ducatos similes singulis mensibus, a data praesentium inchoando, persolvatis seu persolvi faciat.

De quibus summis, sic ut confertur solutis et persolvendis, apochas seu chirographa ab eo factas apud vos retinebitis [unam], alteram vero ad dilectum filium Franciscum Armellinum Medices, tituli Sanctae Mariae in Transiberim et Callisti presbiterum Cardinalem, nostrum et S.R.E. Camerarium⁹¹, transmittetis. Nos enim dictas pecuniarum summas, postquam sic persolutae fuerint, in computis nostris admittemus ac praedicto Camerario, necnon dilectis filiis Praesidenti et clericis ac Thesaurario generali nostro, ut eas in dictis computis admittant mandavimus. In contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die prima Octobris 1524, Pontificatus nostri anno primo.

Evangelista^{a)92}

^{a)} Sequitur textus brevis 12 II 1525 dati:
Cum autem praedicta summa 380 ducato-

rum auri de Camera ducatorum quadrin-
gentorum sexaginta debeat esse [in mo-

⁸⁹ Fugger, celebris familia mercatorum Germanorum. Iacobus II mortuus est a. 1525.

⁹⁰ De legatione Thomae de Vio in Hungaria, v. supra, N. 1, 4.

⁹¹ Franciscus Armellini de Medicis († 1527), cardinalis ab a. 1517, tempore pontificatus Clementis VII camerarius et pro-vicerectarius Romanae Ecclesiae.

⁹² Tarasconi.

neta currenti], ne talis error in praeiudicium et damnum dicti Ioannis Antonii tendat, vobis et cuilibet vestrum mandamus per praesentes, ut ducatos octuaginta auri similes priori dictae summae quadringentorum sexaginta ducatorum primo solvendae eidem [117v] solvatis et solvi faciatis, necnon ad solutionem

centum ducatorum auri singulis mensibus eidem faciendo, prout in praeinsertis litteris latius continetur, vos continuare volumus et vobis mandamus. Contrariis non obstantibus quibuscumque. Datum Romae etc, die XII Februarii 1525, anno 2. Evangelista.

N. 13.

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 31 X 1524.

Notum facit regem Hungariae respondisse oratoribus Polonis in negotio defensionis adversus Turcas et suppressionis Lutheranismi eosque absolvisse; magnum magistrum ordinis Theutonicorum venisse Budam et petere, ut causa eius cum rege Poloniae decidatur, antequam induitiae quattuor annorum exspirent (10 IV 1525), qua in re statutum esse, ut arbitri vel eorum commissarii convenienter Possonii, ipse (nuntius) autem vellet, ut haec lis potius per oratores partium litigantium, mediantibus arbitris, solvatur. Exspectat responsum regis Poloniae de oratoribus eius Romanam mittendis. Gratias agit pro augmentatione pensionis, sed timet, ne si per card. Armellini solvi deberet, illam nunquam habiturus sit.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 26r-27t. In f. 27v inscriptio, vestigia sigilli et alia manu: "R[ispos]to XV di Novembre".
- Ed.: Fraknói ROP, p. 56-60.

†

Mon Signor Rev.mo.

[Respondet ad eius litteras 2 IX et 7 X datas. Notum facit regem Hungariae mittere suos oratores ad comitia Moraviae, in quibus agetur de unione calixtinorum Bohemorum cum Ecclesia Romana et oratoribus ad comitia Bohemiae eligendis; brevia pontificia in negotio istius unionis optime accepta fuisse, quod etiam de reprimendis Picardis (Lutheranis) Bohemicis bonam spem dare videatur].

Li Ambaxatori Polloni son stati hogi expediti⁹³. Et li è stato resposto che sua Maestà ha pensato bene ali periculi che li minacciano dal Turco, et che per assicurarsi non sa pigliar altra via che prepararsi ad defendersi; spera in sua Santità, in l'Imperatore et in lo Re Pollono, in li suoi subditi, tanto che porrà conservarsi cum l'aiuto divino, che mai manca a quelli che hano cussì bona intentione. Et questo fu per resposta de lo primo capo di la legatione sua, in che diceano che poiché tutti Principi l'abandonavano, doveano pensare li dui Re ad conservar li loro Regni lo meglio che potessero. Al altro capo, che era contro Lutherani, fu resposto che sua Maestà non è per mancare de fare tutte le provisioni possibile [sic] per stirpare questa setta, como ha fatto li Ambaxatori presenti⁹⁴.

[26v] Lo Maestro di Prussia è venuto qui⁹⁵. Have adomandato che la Mae- stà del Re expedisca la causa, secundo lo compromisso fatto quattro anni so- no, inanti che spiri lo termino, che è ali X di Aprile proximo⁹⁶. Haveriasi per decidere questa causa di far convento, ove convenisse questa Maestà, lo Prin- cipe Ferdinando, lo Duca di Sassonia, lo Cardinale Salspurgense, che sono Commissarii⁹⁷; ove si haveria di vedere per ragione si lo Maestro dovesse pre- star sacramento homagio al Re, o non. Lo qual convento pare molto difficile che si faczi, né par possibile che si possi questa causa decidere per viam iu- ris. Io era di parere che si mandassiro qui Ambaxatori per l'una parte et l'al- tra, et il Re vedesse di comprenderli cum alcun mezo, o di pace, o di tregua. Et cussì era concluso inanti la venuta di lo Maestro di Prussia. Al presente si hano resoluto che questo convento, che diviriano [sic] fare questi Principi in persona, si fazi per Commissarii in Posonio⁹⁸. Che al mio parere serrà niente, zoè che non si concludirà cosa alcuna; lo tempo passirà et questi signori ver- ranno in guerra, ad gran danno di la Christianità. Da che la mia voce non ha possuto in consiglio vincere, che era la più honesta et certa, travagliò in que- sto mezo che lo convento si fazi di far trattare la prorogatione di la tregua.

[De regno Hungariae adversus Turcas defendendo et de conflictu Hungaro- rum cum Venetis super expensis defensionis Clissae in Dalmatia].

⁹³ Andreas Krzycki, epus Premisiensis, et Ioannes Wieczfieński († 1535), castellanus Plocensis ab a. 1522, missi Budam mense Septembri 1524 (Działyński AT VII, p. 63, 83), advenerunt Budam 6 X (ibi- dem, p. 84).

⁹⁴ Instructio legationis Krzycki et Wieczfieński non invenitur. Pociecha, nixus epistulis Krzycki (ed. Działyński AT VII, 83-86), arbitratur eos missos esse in negotio defensionis catholicorum Bohemorum et conservationis privilegiorum Moraviae (Pociecha KB II, p. 196). Pajewski vero asserit causam eorum missionis fuisse rerum Hungaricarum accommodationem (Pajewski SPW, p. 43).

⁹⁵ De Alberti, magni ordinis Theutonicorum magistri, adventu Budam scribit etiam Andreas Krzyc- ki in epistula 25 X 1524 ad Petrum Tomicki data, v. Działyński AT VII, p. 85.

⁹⁶ Vide Ferreri N. 43; cfr. Biskup WP, p. 450.

⁹⁷ Ferdinandus archidux Austriae, Fridericus III dux Saxoniae (1486-1525) et card. Matthaeus Lang († 1540), aepus Salisburgensis ab a. 1519, card. ab a. 1512.

⁹⁸ V. epistulam regis Ludovici II ad regem Sigismundum I, 3 XI 1524 datam, qua omnia illi explicat et eum ad veniendum Posonium (Bratislava, Pressburg) pro festo Epiphaniae (6 I 1525) invitat (Dzia- lyński AT VII, p. 86-87).

La Maestà sua mi ha dato resosta di lo mandar li prelati in Roma, et me ha detto [27r] che lo farrà volintieri, anchora non sono però eletti. Io sollicitò che si eligano et che si mandino lo più presto sia possibile. Sua Santità, si volesse che tardassiro, mi disigni lo tempo. Da la Maestà del Re di Pollonia non ho per anchora resosta⁹⁹.

[*De postae difficultatibus superandis, de provisione epo Quinqueecclesiensi (Philippe More) concedenda, de negotio Philippi de Senis in capitulo Strigonensi concludendo.*]

Di li sei cento ducati et lo augmento di la provisione mia di li XL ducati al mese sopra li LX, che sua Santità mi havea deputato¹⁰⁰, fin qui io non so che si ni sia fatto. Et si lo negocio è in poter di Mons. Larmellino¹⁰¹, io o molto poco o niente ci spero. In questo modo non è possibile che io mi sustegni. Si sua Santità è contenta provedermi, mi proveda di sorte che sia cum effetto; si non piace che si fazi tanta dispesa, io non uscirò di la commissione di sua Santità, pur che mi disdebiti di li debiti passati. Et prego V.ra Signoria che mi fazi escire di questo negocio, che porrà più V.ra Signoria con una parola cum sua Santità, che li miei procuratori cum multe cum Larmellino. ^(a)In bona gratia di V.ra Signoria mi arrecomando. Budae, ultimo Octobris 1524.

Signor mio. Lo servitore di V.ra Signoria Rev.ma

lo barone del Burgio^{-a)}

^{a-a)} *Autographum.*

N. 14.

**Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto**

Budae, 22 XI 1524.

Commendat regis Poloniae ablegatum, qui negotium canonicatus Cracoviensis, Romae Francisco Marsupino commissum, promovere et expedire studeat.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 36r. In f. 39v inscriptio et vestigia sigilli.
-Ed.: Fraknói ROP, p. 84-85.

⁹⁹ Petatio haec, ut videlicet aliquot officiales Poloni, una cum Hungaris et aliis singularum nationum, Romae convenienter de reformatione Ecclesiae tractaturi, facta est regi Poloniae a summo pontifice iam mense Iunio 1524 (cfr. Gołab, p. 14-17), non vero Octobri, ut asserit Jedin (GKT I, p.187). Sigismundus I respondit ad eam solum 1 V 1525 (cfr. Theiner VMPL II, p. 427-428).

¹⁰⁰ Cfr. supra, N. 12.

¹⁰¹ Card. Armellini de Medicis, cfr. supra, N. 12.

†

Rev.mo Monsignore etc.

Lo portatore di la presente viene a Corte, mandato da la Maestà del Re di Pollonia per alcuni negocii importanti¹⁰². Secondo esso dice, lieva carco da la Maestà sua di expedire quella dissunione del Canonicato di Cracovia, che V.ra Signoria mi scripse che Messer Francisco Marsupino¹⁰³ l'haveria expedita, perché sua Santità ni era contenta¹⁰⁴. Suplico V.ra Signoria che li dia lo indirizzo como possa expedirla, perché ni sono pregato grandemente da la parte di sua Maestà di poi che io gli ho fatto intendere dale^{a)} lettere di V.ra Signoria Rev.ma la mente di Nostro Signore essere cussì. Et in la bona gracia etc. Di Buda, XXII Novembris 15XXIII [sic].

^{b)}-Signor mio. Al servitio di V.ra Signoria prontissimo

lo barone del Burgio nuntio etc.^{-b)}

a) In ms.: al

b-b) Autographum.

N. 15.

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 6 XII 1524.

Nuntiat litteras eius, 3 XI datas, sibi redditas esse una cum brevibus, ad reges Poloniae et Hungariae, necnon sibi de negotio Pruthenico inscriptis; quae in Poloniā destinatae essent, se eas regi misisse una cum litteris legati (Campaggi), regem ad conventum Posoniensem invitantibus. Refert ea, quae de hoc negotio dixerit oratoribus (magni Cruciferorum magistri) et quae in Polonia male accepta sint. Iterum commendat negotium disiunctionis canonicatus Cracoviensis ab ecclesia Plocensi et extensionis ad coadiutorias bullae, qua olim Leo X ordinariis provisionem beneficiorum in mensibus pontifici maximo reservatis concesserat. Negotium pensionis sibi competentis a factore eius Romae existente explicatum iri.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 43r-44r. In f. 44v inscriptio et vestigia sigilli.
- Ed.: Fraknói ROP, p. 88-92.

102 Nescitur quis iste fuerit. Cfr. infra, Fabro N. 4.

103 Orator regis Ludovici II Romae.

104 Epistula Iacobi Sadoleti (1477-1547), epi Carpentoracensis (ab a. 1517) et secretarii Clementis VII, qui in commercio epistulari cum Ioanne Antonio Buglio Ioanni Matthaeo Giberti, die 30 X 1524 ad regem Galliae Franciscum I misso (cfr. Pastor SP IV/2, p. 174), substitutus erat, desideratur.

†

Rev.mo Monsignore etc.

Le di V.ra Signoria di li III di Novembre¹⁰⁵ mi son state donate in sieme cum li brevi a la Maestà del Re et di quello di Pollonia, cum il mio per il negocio Prutenico¹⁰⁶. Quello del Re di Pollonia ho mandato et scritto a la sua Maestà, conformandomi cum una lettera che la Signoria del Legato havea fatta a la sua Maestà, invitandolo al convento di Posonio¹⁰⁷. Et aspettirò risposta di la sua Maestà et mi concordirò cum lo iuditio di Mons. lo Legato in questo negocio et in ogni altro, como sua Santità mi comanda.

Circa lo suspecto di Pollonia et lo iuditio di costà scritto in zifara, quello che io ho cum li Ambaxatori negociato viene molto a lo proposito, non però che io habbi andato "al fine che vui signori considerate"; ma per mostrar che non ci fano paura cum dire tante volte che vogliono far pace, ho detto: Dio volesse che si potesse trovar mezo di pigliar accordo alcuno cum la securità vostra, che forse a sua Santità non dispiacirebbe, ma lo accordo, voltandolo como volete, non potrà esser si non cum la perditione vostra¹⁰⁸. Questo havea io detto per mostrar loro che non ci fano filo et per liberar sua Santità da le loro addomande. Al presente, havendo inteso la mente di sua Santità, dirizirò sempre a quel fine la negotiatione di questo caso, si accadirà intenderne altro, et ni donirò haviso a sua Santità.

[Disserit de distributione subsidiis pontificii, Hungaris pro defensione adversus Turcas donati; de oratoribus baronum Bohemorum (calixtinorum?), qui unionem cum Ecclesia Romana expetunt. [43v] Exspectat responsum ducis Saxoniae ad litteras regis Ludovici].

La Maestà del Re di Pollonia mi ha scritto, et similmente il Vicecanceliere, como V.ra Signoria vederà per le loro lettere, che le mando cum la presente, sopra lo negocio di questa disunione del canonico Cracoviense¹⁰⁹. Parmi che sua Santità have commesso di novo a non so chi che volesse dar informatione di lo negocio a sua Santità¹¹⁰, benché la data del breve sia molto

¹⁰⁵ Desiderantur.

¹⁰⁶ Omnia desiderantur. De his brevibus scribebat legatus Laurentius Campeggi Iacobo Sadoleto Vindobona 23 IX 1524: "De li brevi in differentia Pruthenica con le prime risolutamente scriverò il bisogno et quello mi occorrerà" (Fraknói ROP, p. 39).

¹⁰⁷ Etiam hae epistulæ legati Campeggi et nuntii Buglio, quibus regem invitabant, ut cum rege Hungariae Posonij convenirent, non inveniuntur.

¹⁰⁸ Verba haec, ut ex accuratiore textus investigatione coniici potest, dicta erant magno magistro ordinis Theutonicorum Alberto eiusque comitibus, qui mense Octobri Budam venerunt de fine iudicii compromissari super lite cum rege Poloniae tractaturi (v. supra, N. 13). Oratores Poloni, Krzycki et Wieczfieński, tunc Budae praesentes, mala de his colloquiis suspiciati sunt, ut patet ex litteris Krzycki 11 XI 1524 datis (ed. Działyński AT VII, p. 86). Cfr. Pociecha GHP, p. 120.

¹⁰⁹ V. supra, N. 11 et 14. Epistulæ regis et epi Tomicki desiderantur.

¹¹⁰ Cum commissarii antea nominati, Amicinus et Baranowski, fuerint canonici Cracovienses, epus Plocensis, Raphael Leszczyński, petit a Clemente VII, ut alias commissarios nominaret, qui tandem 7 VI 1524 rem investigandam commisit aepo Łaski et epo Vladislaviensi Matthiae Drzewicki, v. breve eodem die datum, in quo integrum negotium describitur, apud Theiner VMPL II, p. 417.

prima che la gratia che have fatto al Re per le lettere di V.ra Signoria. A me in questo negocio mi par che sia superchio sua Santità aspettar altra informatione, perché apertamente pare quanto sia iusta la adomanda del Re. La bona memoria di papa Leone unì un canonicato di Cracovia perpetuamente al vescovo di Plosca, che è lontano l'un vescovato di l'altro più di cento miglia. Al Re pare extraneo et difforme, et dimanda la disunione. A me pare che per nixun conto porria mai star bene che un vescovo di Cremona havesse a prove der un canonicato in Carpentrasso. La Signoria V.ra haverà cum la presente le scripture¹¹¹ et quello che la Meastà sua desidera. Et è venuto uno a Roma che haverà cura di lo negocio¹¹². V.ra Signoria mi scriva che exito haverian.

Adomanda anchora una confermatione di una bolla, et vorria che si ampiasse ale coadiutorie di beneficii apartenenti ali ordinarii. Altra volta ni scripse non so che anchor di questo a sua Santità, ma non hebbi respostā¹¹³. V.ra Signoria mi farrà gratia di tutto arespondere.

[De praeparationibus Turcarum ad invadendam Hungariam. Iterum commendat expeditionem provisionis pro epo Quinqueeclesiensi (Philippo More). [44r] Regem Hungariae esse gratum summo pontifici pro auxiliis sibi suppeditatis. nomine summi pontificis se Stephanum Brodarics ad primum episcopatum vacantem regi commendasse, hactenus tamen nihil consecutum esse. Belibecum parare novam aggressionem arcium Pétervárad et Titel, quae ab aepo Colocensi (Tomori) defenduntur].

Di la provisione mia non dico più altro, per non fastidire a V.ra Signoria di più longa scriptura. Nicolò mio parlirà cum V.ra Signoria lo bisogno¹¹⁴. Né altro ci è che rescrivere ale lettere di V.ra Signoria, o novo di qui. Et in la bona gratia etc. Budae, VI Decembris 15XXIII.

(a)-Al servitio di V.ra Signoria prontissimo

lo barone del Burgio nuntio etc.^{-a)}

^{a-a)} *Autographum.*

¹¹¹ Copiae horum scriptorum ("bullae unionis canonicatus et praebendae ac domus canonicalis Cracoviensis episcopatui Plocensi a Leone X decretæ", s.d., "primi brevis apostolici" Clementis VII, 27 I 1524 dati, et "secundi brevis et posterius impetrati", dati 7 VI 1524), inveniuntur inter documenta a Sadoletto collecta, hodie in BV, Vat.Lat. 3924f. 347r-250v.

¹¹² Vide supra, N. 14.

¹¹³ Epistula nuntii de extensione ad coadiutorias bullæ Leonis X "in favorem ordinariorum super mensibus alternativis" 1 VII 1519 editæ, desideratur. Copia huius bullæ invenitur, una cum scriptis supra memoratis, in BV, Vat.Lat. 3924f. 345r-360v.

¹¹⁴ V. supra, N. 13.

N. 16.

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 26 XII 1524.

Mittit litteras regis Poloniae et cancellarii (Szydłowiecki), responsivas ad suas de mittendis Romam oratoribus Polonis, necnon alias epi Premisliensis (Krzycki), quibus respondet ad suas et legati (Campeggi) in negotio Pruthenico. Notum facit Paulum Centurione discessisse Buda, in Moscoviam per Poloniam profecturum. Legatum (Campeggi) advenisse Budam 18 XII. Existimat adiutorium papae, imperatoris et regis Poloniae, per eorum oratores concedendum, necessarium esse pro regni Hungariae conservatione.

Or.: AV, Nunz.Germiania 55 f. 40r-41v. In f. 42v inscriptio et sigillum.

- Ed.: Fraknói ROP, p. 96-100.

†

Rev.mo Monsignore etc.

La Maestà del Re di Pollonia, per una sua lettera, mi responde al negocio di mandare il vescovo et altri prelati che sua Santità adomanda da la sua Maestà¹¹⁵ et V.ra Signoria molti giorni sono mi sollicitava, secondo porrà vedere per le lettere di sua Maestà et del Cancelliere¹¹⁶. Et novamente mi responde il Vescovo di Primislia del negocio Prutenico, del quale havea Mons. Rev.mo lo Legato et io, conforme a le lettere di V.ra^{a)} Signoria, scritto a sua Maestà. Le quale [sic] lettere tutte vano cum la presente¹¹⁷. V.ra Signoria mi farrà gratia di arespondere, maxime a la materia di quella disunione et di l'altra ampliacione di la bulla, che lo Re desidera¹¹⁸.

Paulo Centurione, mercante Genovese, al quale sua Santità donò il breve per il Duca di Muscopia¹¹⁹, è capitato questi giorni qui. Et l'ho expedito per la via di Pollonia, pregando la Maestà del Re che li concidesse il passo¹²⁰. Et cum bona compagna si è partito a li XII del presente. Che Dio lo mandi a bon viagio cum bon fine di l'intento di sua Santità.

Mons. Rev.mo lo Legato gionse qui alli XVIII del presente, assai ben visto et honorato, al costume del paese. Et in quelli pochi giorni che sua Signo-

¹¹⁵ Cfr. supra, N. 12. Epistula regis ad nuntium desideratur.

¹¹⁶ Etiam litterae cancellarii Christophori Szydłowiecki ad nuntium non inveniuntur.

¹¹⁷ Nec una illarum inventa est.

¹¹⁸ Vide supra, N. 11, 14, 15.

¹¹⁹ Breve hoc, 25 V 1524 datum, editum est a Działyński in AT VII p. 21-22 ex copia verisimiliter per ipsum Centurionem in Polonia relicta. De missione huius mercantis in Moscopia cfr. supra, N. 11.

¹²⁰ Litterae nuntii ad regem desiderantur.

ria Rev.ma è stata qui have apertamente conosciuto quello che io tante volte ho et detto et scritto ala sua Santità, zoè che per mettere ordine a questo Regno una sola via ci è che cum consiglio humano si può vedere. Et è questa che apreso la Regina¹²¹ sia da parte di Limpertore [sic] uno Ambaxatore che dirizi la Regina per lo bon camino, et che havesse bon intelligentia cum li homini del Papa, et attendessero al ben comune; et un'altro Ambaxator porria tener il Re di Pollonia. Questi tre forano sufficienti di aconzar lo Regno.

[40v] *[Commendat Stephanum Verböczi, qui petiit reliquias sancti Sebastiani. Ex Bohemia scribunt de bona spe unionis calixtinorum cum Ecclesia Romana. De defensione arcium in confiniis adversus Turcas. [40v-41r] Exponit opinionem suam de commodis et incommodis societatis papae cum imperatore ex una et cum Gallis ex altera parte, et censem summum pontificem ante omnia bonum Italiae pree oculis habere debere].* Altro non accade, si non in la bona gratia di V.ra Signoria arrecomandarmi. Buda, XXVIII Decembris 15XXIII.

P.S. *[Dissensiones Hungarorum de officiis comitis Temesvarensis et palatini Transilvaniae assignandis].*

^{a)} Al servitio di V.ra Signoria prontissimo

lo barone del Burgio nuntio etc.^{b)}

^{a)} In ms.: sua
^{b-b)} Autographum.

N. 17.

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 6 II 1525.

Scribit se regi Poloniae significasse societatem a summo pontifice cum rege Galliae initam, necnon voluntatem eiusdem pontificis, ut aliquis e Polonia orator Romam mitteretur; Paulum Centurione in Polonia bene acceptum et in Moscoviam expeditum esse; magnum magistrum ordinis Theutonicorum venisse Budam, decisionem iudicii compromissorii in lite sua cum rege Poloniae petiturum, dixisseque condiciones, ut, si rex iste tergiversaretur, rex Hungariae arma adversus eum converteret et cardinalis legatus (Campeggi) illum excommunicaret; quas condiciones a legato reiectas esse notificat.

Or.: AV, Nunz. Germania 55 f. 47r-50v (a f. 48 ad f. 50 ordo foliorum inversus). In f. 51v inscriptio et vestigia sigilli.
- **Ed.:** Fraknói ROP, p. 132-138.

¹²¹ Maria Habsburg (1505-1558), soror imperatoris Caroli V, uxor regis Hungariae Ludovici II ab a. 1522.

†

Rev.mo Monsignore etc.

[*Refert reginam Hungariae aegre tulisse foedus a summo pontifice cum rege Galliae et Venetis adversus imperatorem initum* (5 I 1525), *illamque et eius comites Germanos invisos esse Hungaros*]. In Pollonia ho scritto non per via di iustificare, non ni havendo di bisogno, ma como in dare haviso simplicemente di quello che si intendeva di Italia¹²². Venuta risposta, serrà V.ra Signoria Rev.ma havisata di quello che respondiranno. Ben credo che non li dispacirà molto, perché mi parve vedere quando io fui là che pendevano più a Francesi che a Tedeschi. Ben credo che porria quella Maestà pigliare occasione per questa nova di non voler accordo cum lo Mastro di Prussia¹²³, conoscendo che non pò haver assoccorsa da l'Imperatore, per essere occupato in tanti affari suoi particolari. Questo a la nova, data da V.ra Signoria per lettere di li VI.

Vengo a questa di XVII. [47v] Di lo mandare di lo Ambaxatore in Corte, io havea scritto in Pollonia quello che V.ra Signoria Rev.ma mi havea scritto di questo, et soggionse che io credea che lo simile volesse la sua Santità intendere di quello di Pollonia¹²⁴. Io non sollicitirò né li scrivirò altramente. Di quello che si farrano loro, io intendendolo ni donirò haviso.

Paulo Centurione capitò in Pollonia et fu di la Maestà del Re expedito et provisto per haver stata data fede ale lettere mie, como V.ra Signoria Reverendissima vederà per una lettera che mi fa il Sig. Palatino di Cracovia, che serrà cum la presente¹²⁵.

[*De eius et legati Campeggi conatibus, ut regem Hungariae inducerent ad reformationem regni aggrediendam*].

[50r] Circa lo negotio Prutenico: lo Maestro di Prussia è qui¹²⁶, et have adomandato che si continuasse la dieta Posoniense et si venisse al fine del compromesso. Et per esser il tempo breve, che non ci restano si non dui mesi¹²⁷, non have parso possibile che si possi lo convento far, né decidere la causa. Et però si è trattato cum lo Maestro di prorogare le tregue, havendosi in

¹²² Scilicet de illo foedere summi pontificis cum Gallis et Venetis. Epistula baronis Burgii non inventur.

¹²³ De lite Alberti cum rege Poloniae solvenda v. infra in hac et sequentibus epistulis nuntii. Cfr. Pociecha GHP, p. 120.

¹²⁴ Epistulae de negotio missionis legatorum Ecclesiae Polonae Romam (cfr. supra, N. 13) non inventiuntur.

¹²⁵ Epistula palatini Szydłowiecki desideratur. De intercessione nuntii apud regem v. supra, N. 16. Originale responsum regis summo pontifici de Centurione a se bene accepto, 8 VI 1525 datum, invenitur AV, AA I-XVIII, n. 2435 (ed. Theiner VMPL II, p. 430).

¹²⁶ Albertus Hohenzollern advenit Budam die 16 I 1525, v. Campeggi ad Sadoleatum, 22 I 1525 (Fraknói ROP, p. 123).

¹²⁷ De conventu Posoniensi convocando et de indutiarum mense Aprili 1525 expiratione v. supra, N. 13 et 15.

animo di mandare per questo ambaxata al Re Pollono¹²⁸. Poi di molti trattati have il Maestro resposo [sic] di contentarsi cum certe conditioni, fra le quali sono due dishonestissime: La una è che vole che, si lo Re Pollono non volesse accettare la prorogatione di le inducie et compromesso che in le mani sue sta (non havendo questo Re¹²⁹ autorità di prolungarle per se, como iudice compromissario), che questa Maestà pigli l'arme in favore di gran Maestro contra il Re. L'altera si è che in lo medesimo caso vorria che il Cardinale procedesse contra medesimo Re, come si procede contra li perturbatori di la pace, cum censure. Monsignor Rev.mo li ha resposto assai prudentemente che non vol fare niente, mostrandoli le ragioni perché. Et cossì so[no] di parer li Consiglieri del Re che il Re aresponda. Ma la Regina¹³⁰, che favorisce lo Maestro, vorria che si li dasse la respuesta che lo Maestro vole. Noi staremo al vedere: si vorrano lo parer nostro, ci lo daremo, como havemo dato che non si ne faza [sic] niente, et travagliaremo cum ogni studio a metterci qualche accordo, si serrà possibile¹³¹.

[De reliquiis sanctorum pro Stephano Verböczi Roma mittendis. [50v] De praevio iudicio suo super rebus Italiae (v. N. 16). De diversitate opinionum calixtionorum Bohemorum in negotio bonorum ecclesiasticorum restituendorum et unione cum Ecclesia Romana ineunda. [49r-v] De confinium Hungariae ab aepo Colocensi (Tomori) defensione eiusque meritis]. (a-Et basando li Ss.mi piedi di Nostro Signore, in bona gratia di V.ra Signoria mi arrecomando. Budae, VI Februarii 1525.

Signor. Di V.ra Signoria certissimo servitore

lo barone del Burgio^{a)}

^{a-a)} Autographum.

N. 18.

**Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto**

Budae, 26 IV 1525.

Notum facit oratorem regis Hungariae (Ioannem Statileo) sibi scripsisse de homagio magni magistri ordinis Theutonicorum (Alberti) regi Poloniae praestito, de Prussia ipsi in feudum data ac de proposito filiam regis (Hedvigem) ip-

¹²⁸ Die 20 I 1525 Buglio scribebat Sadoleto: "Lo Maestro di Prusia è vinuto ad adomandare il fine del iuditio compromissorio. Mons. Rev.mo [Campeggi] forse si risolvirà mandare a questo effetto lo Ve-scovo Scarense [Franciscum Cito] al Re Pollono" (Fraknói ROP, p. 119).

¹²⁹ Ludovicus II.

¹³⁰ Maria Habsburg.

¹³¹ Idem refert etiam legatus Campeggi in sua epistula ad Sadoleto, 8 II Buda data (Fraknói ROP, p. 140-141).

si matrimonio copulandi. Censem hanc rem animum additurum Lutheranis, ideo proponit, ut rex a pontifice et imperatore vituperetur. Addit nova ab aepo Strigoniensi (Szalkai) habita de oratore Turcarum in Poloniam misso et recensem epistulam palatini Cracoviensis, qua factum regis excusat. Miratur reginam sibi nihil de hoc negotio responsi dedisse.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 60r-62r. In f. 62v inscriptio, sigillum et (alia manu) summarium.

- Ed.: Fraknói ROP, p. 171-175.

†

Rev.mo Monsignore et Patronne honorando.

[Gaudet de foedere (1 IV 1525, post imperatoris Caroli V victoriam Paniensem) a summo pontifice cum imperatore et rege Angliae (Henrico VIII) aduersus Gallos inito] a beneficio et salute di Italia.

Circa le cose Bohemice non ho che dire, attendendo ad aspectar li Ambaxatori, li quali son tardati ad venir per le cause che per le altre lettere scripsi a V.ra Signoria¹³².

Di lo negocio Prutenico haverà V.ra Signoria Rev.ma inteso quello che ni sentiva per lettere di lo Ambaxatore del Re¹³³. Al presente per lettere del medesimo Ambaxatore et altri si entende lo Maestro¹³⁴ haver fermato pace perpetua cum quella Corona et haver donato sacramento homagio al Re et preso lo standardo da la sua Maestà, et sua Maestà li haver donato la Prusia in ducato per se et heredi suoi¹³⁵. Et ho visto lettere del Maestro, ove si intitula Duca di Prussia. Et publicamente è fama che il Re li dona la figluola per sposa, la quale è sorella consobrina del Maestro¹³⁶. Particularitati et condizioni di la pace non posso fin qui sapere, perché non le scrivino. Ben credo essere tali che si ne vergognano di publicarle. Lo Ambaxatore si remette a dirle quando serrà qui, che serrà per tutta questa settimana. Ben so questo che

¹³² Cfr. epistulam 16 IV 1525 datam, Fraknói ROP, p. 160.

¹³³ Ioannes Statileo († 1542), Dalmata, ab a. 1521 praepositus Budensis, a rege Ludovico II in Poloniā pro componenda controversia cum Alberto missus; fuit Cracoviae a 12 II 1525, cfr. Pociecha KB II, p. 120.

¹³⁴ Albertus Hohenzollern.

¹³⁵ Sic dictum Homagium Prussicum, coniunctum cum tractatibus de saecularisatione Ordinis BMV Theutonicorum in Prussia et creatione ducatus hereditarii pro Alberto, tanquam regni Poloniae vassallo, celebratum est sollemniter Cracoviae 10 IV 1525. Cfr. Pociecha GHP, p. 128-142.

¹³⁶ De proposito hoc nihil scitur. Hedvigem (1513-1573), filiam primogenitam Sigismundi I et Barbarae Zápolya, paulo ante uxorem ducere volebat cognatus Alberti, Ioachimus, marchio Brandenburgensis, qui tandem, aliis propositionibus intermediis (de quo infra, in N. 30 et in nuntiatura Nicolai Fabro), despontavit eam a. 1535. Notandum est matrem Alberti, Sophiam, sororem fuisse regis Sigismundi. Cfr. Ferreri N. 15, annotationem 141.

questa cussì fatta pace have donato et donirà grande animo a tutti li Lutherani et Picardi di Bohemia, quando vedano uno Re vechio et cusi bon christiano haver consentito che una relligione se arruini del tutto, et che non solamente permette che lo Maestro pigli moglie, havendo fatto li tri voti che so gliono li maestri fare, ma li dona anchora la figlia per moglie. Et tanto più li vescovi che sono in Prusia, cum li altri preti et prelati, piglirano moglie et farrano di li beni di la Eclesia [sic] suoi feudi, como questi Lutherani si iactano.

Penso che nixuna cosa tanto haverà mosso il Re, quanto la victoria di Caesare in Italia¹³⁷ et il credersi la Sede Apostolica che seria aruinata. Et però mi è parso [60v] bene scrivere a sua Maestà la nuova confederatione¹³⁸, forse che li farrà tirare lo piede a retro, si non del tutto, almeno di una parte, si sua Santità si vorrà di questo resentire. Si però non è fatto di consenso di sua Santità, che si havesse mossa per alcune ragioni incognite a me. Nixuno altro remedio serrà più oportuno, secondo a me pare, como usare lo remedio di Caesare, il quale mostri arduamente dolersi del Re, como quello che appartiene lo ordine a sua Maestà Caesarea et a tutta la natione Tudesca et similmente farni dolere tutta la natione. Et cusi piccolo lo Regno di Pollonia et exhausto et tanto li è formidabile la potentia di Caesare, maximamente vendendola unita cum quella del Papa et il Re Anglico¹³⁹, che la Maestà del Re mutirà proposito¹⁴⁰.

Sua Maestà è buona persona et in molte cose si lassa gubernare, et lo consiglio, in mano di cui stano simili negocii, è in parte assai corrotto. Et per dir in poco [sic] parole, la Maestà del Re è vero ciò del Re di Ungaria. Et li negocii di quel Regno, cum lo governo, sono molto simili a questi di questo Regno. Mi era dimenticato di dire che lo bon Maestro di Prusia comenza ad scrivere, per coprire la sua colpa, li miraculi di Lutherani, como vederà per mia lettera, di la quale Mons. Rev.mo¹⁴¹ manda la copia.

[Sequitur descriptio negotiorum Hungaricorum et defensionis illius regni adversus Turcas (sub aspectu militari), necnon divulgationis Lutheranismi in Germania (insurrectio rusticorum)].

[61v] Poi di haver scritto la presente, Mons. Strigoniense¹⁴² have mandato una lettera che fa Statilio, cum la copia del sacramento prestato al Re¹⁴³. Et dice essere venuto uno nuntio dal Turco a la Maestà sua. Poi mi è stata donata una lettera che il palatino di Cracovia mi fa, et del negocio

¹³⁷ Victoria ab exercitu Caroli V de Gallis prope Papiam reportata, 24 II 1525.

¹³⁸ Summi pontificis cum imperatore, v. supra, N. 17.

¹³⁹ Henricus VIII.

¹⁴⁰ Eiusdem opinionis erat etiam legatus Campeggi, qui tunc Budae aderat, cfr. eius eplam ad Sadoletum, 26 IV datam, apud Theiner VMH II, p. 697. Cfr. etiam eius posteriores litteras, 8 et 26 Maii 1525 datas (ibidem p. 699-700 et Fraknói ROP, p. 196-203).

¹⁴¹ Legatus Laurentius Campeggi? Epistula desideratur.

¹⁴² Aepus Vladislau Szalkai.

¹⁴³ Id est textum iuramenti Alberti, recens creati ducis in Prussia, regi Poloniae praestiti. Textus hic invenitur etiam in epistula, quam Andreas Cricius ad nuntium dedit, v. infra, N. 19.

Prutenico et di questo nuntio, la quale mando inclusa ala presente¹⁴⁴. Mi si ricorda alcuni mesi sono di haver scritto a V.ra Signoria Rev.ma dili trattati del Re Pollono, zoè [sic] che volea il Re concertar la liga cum il Turco, et poi ordinato Ambaxatore per Roma et adomandare subsidio; et che mancandoli, volea fare tregua o pace cum esso¹⁴⁵. Al presente mi par che si vada verificando. Io ho scritto al palatino ben a proposito. Di la Regina mi son maravigliato che non habbi per anchora risposta di lo negocio Prutenico, anchor che scriva il palatino che non ci è altra condicione si non chri[62r]stiana, l'effetti mostrando il contrario. Ma in breve si sapirà il tutto. ^(a)Et basando li piedi di sua Santità, in bona gratia di V.ra Signoria mi arrecomando. Budae, XXVI Aprilis 1525.

Al servitio di V.ra Signoria prontissimo

lo barone del Burgio nuntio etc.^{-a)}

^{a-a)} *Autographum.*

N. 19.

**Andreas Krzycki, epus Premisliensis
Ioanni Antonio Buglio**

Cracoviae, [ante 1 V] 1525.

*Explicat, quomodo ad suppressionem ordinis Theutonici et creationem du-
catus in Prussia, regni Poloniae feudatarii, deventum sit, Georgio marchione
Brandenburgensi et Friderico duce Legnicensi id nomine magni magistri Alberti
proponentibus et re a pluribus regni consiliariis Cracoviae discussa. Id legitime
a rege factum affirmat. Describit caerimoniam homagii, a recens creato duce
Alberto Cracoviae die 10 Aprilis sollemniter praestiti.*

Cop. coaea: Kraków, BJ, ms. 6549, p. 491-502 (ms. Stanislai Górskei).

Ed. coaea: *Andreae Cricii, Episcopi Premisliensis, ad Ioannem Antonium Pulleo-
nem, Baronem Brugij[sic], nuntium Apostolicum in Ungaria, de negotio Prute-
nico Epistola.* In f. A1r dedicatio typographi Cracoviensis, Hieronymi Wietor,
cancellario Christophoro Szydłowiecki: "Cracoviae, Calendis Maij, Anno Do-
mini Millesimo quingentesimo vigesimo quinto" (editio officialis, curata a
secretario vicecancellarii Petri Tomicki, Stanislao Hosio, cfr. facsimile in p.
150).

Cop. coaea: Wrocław, BOss, ms. 177 II f. 254av-259v (ms. Stanislai Górskei).

- **Ed.:** Działyński AT VII, p. 244-255.

- - **Ed.:** Vetulani, p. 90-102 (versio Polonica).

¹⁴⁴ Epistula Christophori Szydłowiecki desideratur.

¹⁴⁵ Epistula huius tenoris deest inter editas a Fraknói; scripta erat 30 III 1525, cfr. infra, N. 21.

Cop. posteriores: AV, Nunz.Pol. 5A f. 84r-89v (in dorso:"Missum ab Epo Camerini [Berardo Bongiovanni, nuntio in Polonia a. 1560-1563] die 2 Novembris 1562");
 Kórnik, BPAN, ms. 213, p. 430-441;
 Kórnik, BPAN, ms. 223 p. 160-167;
 Wrocław, BOss. 77 II p. 69-76.

Ioanni Antonio Pulleoni, Baroni Burgi, Nuntio Apostolico in Hungaria agenti, Andreas Cricius [salutem plurimam dicit].

Audio te mirari, mi Baro, Magistrum Ordinis, quem vocant sanctae Mariae Theutonicorum, Ducem in Prussia creatum, eamque metamorphosim non probari a te hoc nomine, quod et a religione et a piis studiis Ser.mi Regis nostri quodam modo aliena videatur¹⁴⁶. Quare, ut cognoscas nichil, cum ab ipso religiosissimo Principe, tum a Senatu nostro actum esse perperam et inconsulte, explicandas tibi duxi succincte causas et raciones, quae nostros ad eam pacem conficiendam adduxerunt.

Primum, mi Baro, constat ferme universo orbi hanc controversiam Pruthenicam et tot proelia, tot lites, tot turbas, quae eciam universam Christianam Rempublicam concuciebant, non alia de causa obortas, quam quod Reges Poloniae terras Prussiae utpote suas hereditarias asserebant, Magistri vero et ordo ille Regibus Poloniae ut hereditariis dominis parere et subesse reluctabantur, donec, superis iusticiam nostram adiuvantibus, eo res venisset, ut ordo ipse, cuius imperium adeo excreverat, ut maximis quibusvis Regibus par censeretur, succumberet tandem et cum tota dictione sua in subiectionem Regibus et Regno Poloniae solemni concordia et pace perpetua cederet¹⁴⁷. Quam, longissimo tempore observatam, cum postea, refectis viribus, rursus ordo ipse infringere coepisset, reque aliquamdiu dissimulata et flamma sensim invalesceente, erupisset hoc postremum incendium¹⁴⁸, ac illud evestigio Divus Leo Pontifex, demum Adrianus sextus, ultimo vero Beatissimus Clemens noster, praeterea Caesarea Maiestas, Ser.mus Ungariae et Bohemiae Rex ac plerique Germani [492] Principes extinguere studuisserunt factis quadriennalibus induciis¹⁴⁹, sperantes per arbitriarum cognicionem eam controversiam componi posse; idque minime successisset, sed nec succedere forte unquam potuisset. Atque id videntes Ill.mi Principes Georgius, Marchio Brandenburgensis, et Fridericus, Dux Legnicensis et Inferioris Slesiae Capitanus, veriti ne bellum acrius incrudesceret, edoctique Comicia Regni

¹⁴⁶ Recenset hic epistulam, quam Buglio ad reginam Bonam de hoc negotio dederat, cfr. infra, N. 20.

¹⁴⁷ Pace Torunensi, a. 1466 stipulata.

¹⁴⁸ Bellum scilicet, a. 1519 coemptum, cfr. Ferreri, passim.

¹⁴⁹ Cfr. Ferreri, passim.

Pijotrkoviae de ipso negocio agi¹⁵⁰, rem suo marte aggrediendam pro debito necessitudinis duxerunt, venturosque se illuc ad proponendas Maiestati Regiae non nullas condiciones et modos pacis significarunt. Quia vero Comicia tum solvebantur, visum fuit rem ad Cracoviam reiicere, quo demum sequuti fuerunt Maiestatem suam plerique Consiliarii, tam Ecclesiastici quam Seculares, et facultas Conventus generalis fuit eo quo ad ipsam actionem producta¹⁵¹.

Venientes autem praedicti Principes, ingenue evestigio et citra ulla ambages id quod attulerant proposuerunt: Non posse ullam certam et firmam pacem cum ordine constitui, nec eum esse ordinem aliquem qui ordo putaretur, proindeque haberet bona non nulla in Prussia Magister, iure, ut vocant, feudi, et ex illis subiectionem debitam Maiestati Regiae, uti hereditario suo domino, prestaret, Duxque in Prussia et Princeps Regni Poloniae crearetur. Eandemque esse voluntatem et postulata, cum ipsius Magistri tum omnium membrorum et subditorum ordinis. Qui quidem ordo iam alioqui, tempore sic ferente, deficeret¹⁵².

Res ea ad Senatum relata, primum non mediocrem omnibus admiracionem, mox varias variis sentencias et opiniones iniecit. Quibus enim condicio non probabatur, has potis[493]simus raciones adducebant: Ordinem hunc, ut creditur, Sedi Apostolicae subiectum, proindeque sine autoritate illius destrui non debere; Caesarem et nationem Germanicam, quod ad se ordo ipse pertineat persuasum habere, unde pro pace maiora bella oriri posse in futurum; Magistrum et Commendatores, abiecta religione, uxores ducturos; id nostro consensu fieri male apud omnes Christianos auditurum; non fidendum esse his, qui ab unitate Sanctae matris Ecclesiae desciverunt, qui que votum et iusurandum Deo prestitum non servarent, minus hominibus servaturos. Et alia id genus, quae, verbis extensa, varie animos Senatorum affiebant.

Qui vero diversum senserunt, in hunc modum praedicta diluebant: An ordo esset seu religio eorum, qui miliciam profiterentur, nec ne, aut cui racione ordinis subessent, nostra nichil referre, verum, cum olim Prutheni Principibus Polonis, ad fidem conversis, solita tributa et debita pendere recusassent, damnaque insuper plurima Regno Poloniae inferre consuevissent, accitos fuisse ipsos milites, illicque in Prussia ea racione collocatos, ut adversus Infideles Principibus Poloniae auxilio essent et terras sub rebellibus Pruthenis partas cum illis partirentur¹⁵³; milites vero ipsos, ubi radices altius in terris

¹⁵⁰ Comitia haec celebrabantur Petricoviae a 21 XII 1524 usque ad 24 II 1525, v. Konopczyński, p. 35.

¹⁵¹ Res agebatur Cracoviae mense Martio 1525, post redditum regis ex comitiis 27 II eiusdem anni (cfr. Pociecha KB II, p. 119-120).

¹⁵² Georgius marchio Brandenburgensis et Fridericus dux Legnicensis, qui venerant Cracoviam 6 Martii, proposuerunt haec omnia nomine magni magistri Alberti, cfr. Joachim-Hubatsch RHD I/3 n. 27542, 27546, 27566, Pociecha GHP, p. 130.

¹⁵³ Pacta inita a. 1228-1230 inter ordinem et ducem Masoviae Conradum, qui Cruciferos ex Transsilvania duxit et in confinibus sui ducatus cum Pruthenis collocavit. Cfr. Biskup-Labuda, p. 120.

illis agere cepissent, impetrasse clam litteras, cum a Sede Apostolica tum eciam a Caesare, ut quas terras ab Infidelibus nacti essent, illas obtinerent¹⁵⁴; successu itaque temporis et monarchia Regni Poloniae in multas partes scissa¹⁵⁵, eos ipsos milites Polonus pro Infidelibus premere et infestare cepisse, occupatas terras, meram hereditatem Regni Poloniae, oppidis et arcibus firmasse, omniaque hostilia nunquam moliri destitisse, sed et domi subditos expilare, uxoribus eorum abuti, puellas et virgines violare, dies et [494] noctes potare ac pergraecari, nihil denique divini humanique pensi habere; unde bella ingentia cum Polonis et defectiones iustissime subditorum sequutas. Et quamvis, saepe caesis et succumbentibus Cruciferis, omnis ipsorum ditio in potestatem Polonorum redacta esset, maiores tamen Ser.mi Regis nostri se ad pacem et concordiam saepius ineundam adduci passos, quam nihilominus milites ipsos semper infringere solitos fuisse, ac denique pace perpetua, auctore Legato Sedis Apostolicae facta¹⁵⁶, et subiectione seu homagio, ut vocant, per Magistros plerosque et subditos omnes, longissimo tempore Regibus Poloniae praestari solito, neque dum finem hanc tragediam habere potuisse, data eciam illi maxima occasione per Sedem Apostolicam, recusantem semper eam pacem confirmare, quae alioqui per Legatum eius fuissest composita, unde periuria saepius commissa et bella denuo proximis temporibus orta esse, quae Maiestatem Regiam, quominus tueri se ab Infidelibus et Nepoti suo, Ser.mo d.no Regi Hungariae et Boemiae, adesse posset, destinebant ac prorsus impediebant, cum maxima tocius Reipublicae Christianae iactura et detimento.

Quare, cum ordo ipse constitutus esset in eo loco, septo undique dominiis Christianis, ubi secundum professionem suam nichil rei Christianae commendare posset, quin eciam bene de illa merentes interturbaret, sceleraque et sociates cum Scismaticis et Infidelibus iniret adversus Christianos et dominos suos hereditarios, ac nichil denique ordine seu religione dignum age ret, nichil iustius, nichil Regno Poloniae et toti rei Christianae utilius contingere potuisse, quam ut dudum haec pernicies religionis extincta fuissest, quemadmodum in plerisque aliis Regnis et dominiis Christianis factum constat, citra ullam Sedis Apostolicae autoritatem¹⁵⁷, quam adeo nunc demum non agnoscere ipsum ordinem, ut nichil apud illum nomine Pontificis inhonestius sit [495] et contemptibilis. Cum vero constitutum esset in Conventu generali novissimo neque pacem, neque inducias cum ipso ordine ineundas, sed illum ex terris illis exturbandum, quando quidem eo durante nullam

¹⁵⁴ Agitur de bulla papae Gregorii IX, 3 VIII 1234 edita, et de privilegio imperatoris Friderici II, mense Martio 1236 dato, quae tamen de feudo Sanctae Sedis et imperii loquebantur, cfr. Biskup-Labuda, p. 122, 126-130.

¹⁵⁵ A. 1138 Polonia divisa est a duce Boleslao (Krzywousty) inter eius filios in ducatus, qui tantum iure seniorili, ut vocabant, maiori duci subditi essent. Reintegratio Poloniae nonnisi annis 1305-1329, Vladislao Lokietek regnante, facta est.

¹⁵⁶ Pax Toruniensis a. 1466, a Rodulfo a Rüdesheim confirmata, cfr. Ferreri N. 1, 28.

¹⁵⁷ Ordinem equestrem S. Iacobi de Calatrava in mente habet, a rege Hispaniae Ferdinando, dicto Catholico, coronae regni incorporatum, v. Ferreri N. 14, annotationem 85.

unquam pacem vel concordiam firmam fuisse futuramque esse in posterum satis experimento constaret, discrimen vero commune cum Regno Ungariae suaderet concordiam qualemcumque faciendam et arma in Turcas converten- da, nihil optabilius et magis ex usu accidere potuisse, quam et ordinem, non minus quam olim Templarios¹⁵⁸ noxiū, a semet ipso sine bellico strepitu destrui, et pacem una rei Christianae pernecessariam confici. Hoc uno turbarum fomite e medio sublato, neque Pontificem, neque Caesarem, aut nacionem Germanicam ullam iustum causam adversus Polonus quicquam agendi habituros, cum ordo is esset, qui modo Pontificiam, modo Caesaream, aut nacionis Germanicae autoritatem et ius praetexendo et interim terras Regni Poloniae hereditarias occupando, hanc omnem Camarinam movere consue- visset; quod si maxime liberet cuiquam Polonus eam ob rem impetere, illos, uti hactenus fecerunt, constanter ac intrepide iusticiam et hereditatem suam defensuros esse.

Quod autem ad religionem attinet, significatum fuisse^{a)} iam pridem Summo Pontifici, Luteranismum apud ordinem ipsum, Sacro Sanctam Romanam vero Ecclesiam execrabilem esse, plerosque Commendatores, quos vocant, et Sacrificos nubere, altaria et imagines demolitas, ceremonias et ritus ecclesiasticos sublatos, Sacra omnia profanata; haecque non modo non animadvera et correcta esse per eius Sanctitatis aut Caesaream autoritatem, sed eciam ab utraque hactenus ordinem ipsum adversus nos, Sedi Apostolicae fidos et obsequentes continuoque cum Infidelibus decertantes, fotum esse et adiutum. Neque Ser.mum Regem, neque ullum Polonorum [496] occasionem dedisse, neque eciamnum dare ordini religionis abiiciendae, suum duntaxat ius ab illo exigere; satis esse Regnum et dominia Regni Poloniae ab hac peste haeretica, iam ubique in vicinia grassante, tueri et conservare. De aliis viderent illi, ad quos magis pertineat, qui quum pestem ipsam sinant in die magis invalescere, et ad bella intestina solum intenti, ad tantam Ecclesiae Catholicae perniciem et calamitatem oscitent et conniveant; cum praeterea, sublato per eam haeresim ordine, dicio ipsius ad Maiestatem Regiam et Regnum iustissime, ut hereditarium dominum, recidere debeat, nec ea repeti a possidentibus nisi armis et perniciosissimo tumultu posset, consulcius fore illam eis in feudum donare, qui iam eam tenerent et necessarii Maiestatis suaे essent, quam omnia aestu bellico miscere et Regno Ungariae suoque, tanta mole infidelium laborantibus, deesse. Quos quidem necessarios, si quid delirarent, sperari posse sub religiosissimo Principe et nacioni incontaminatae coniunctos, ad cor aliquando et celerius quam alia occasione redituros. Quod si maxime non fieret, nullam tamen esse rationem cur vel Regi, vel Regno Poloniae culpa impingi deberet, cum non hac concordia, sed longe ante fatis quibusdam, vel furiis potius, non in Prussia solum, sed eciam in tota ferme Germania ad hunc modum erretur. Quam rem si summates illi Principes et quorum magis interest sistere nequeunt, minus a Polonis prohiberi

¹⁵⁸ Ordo militaris Templariorum suppressus est a papa Clemente V a. 1312.

posse. Iusiurandum vero, cum unicum sit et ubique receptum subditorum vinculum, quo et Ruteni et Armeni, Iudeique et Tartari, qui Maiestati Regiae subsunt, vinciuntur, non posse eciam ab illis eo quicquam sanctius aut arcuus exigi.

Talibus utrinque rationibus tota ferme Quadragesima per Senatum nostrum satis frequentem diligenter expensis et disputatis, conventum est tandem nullam unquam pacem vel inducias [497] firmas cum ordine fuisse, ne cum fieri posse, proindeque cum tempore sic ferente a sua professione descisceret et bona ipsius, inique alioqui occupata, ad Maiestatem Regiam, uti hereditarium dominum, iure reciderent, pro quibus in tanto Reipublicae Christianae discrimine noxium foret bellum excitare, concederetur quod Magister et omnes subditi ipsius postularent. De religione vero reficienda, quum universae Germaniae consultum fuerit, quod iam pridem tantum incendium exposcit, eciam huic minori parti facile provideri et omnia ad rectum trahitem reduci posse, presertim firmata in terris illis Regia autoritate¹⁵⁹.

Habes, mi Baro, causas et raciones tocius transactionis huius pacis et concordiae, quae si tibi minus idoneae videbuntur, cogita eam esse horum temporum condicionem, ut pleraque mala minori dispendio tollerari possint, quam ut acrius resecari deberent; et presertim cum nos autores non simus erroris aut praevericationis alicuius, sed hac duntaxat occasione in rem nostram, immo rei Christianae, abusi sumus. Nam, ut ea omittam quibus probari posset ordinem hunc nunquam boni aliquid de re Christiana meritum, ubique vero et noxium fuisse et sediciosum, certe vulgus haud immerito estimat Crucem hanc eius latronis fuisse, qui Redemptori nostro ad sinistram pendebat, proinde ut ominosam, a bono Principe et militibus ipsis desertam. De qua ut more nostro inter nos tecum iocer, addam et meum epigramma olim aeditum, cum huiusmodi nugas nostras tibi placere sciam:

Esse cruces triplices constat, triplicique colore
 Distinctas, hominum quas gerit ordo triplex.
 Est rubra: haec recte domini dicetur Iesu,
 Sanguine quae illius facta cruenta fuit.
 Est alba: et recte haec latroni congrua dextro,
 Mundarunt cuius paucula verba nephias.
 [498] Est nigra postremo laevi latronis: et istud
 Quam recte, illius non minus ordo probat.

Sed de his hactenus. Nunc, quo ordine et quibus ceremoniis acta sit ea, quam dixi, Magistri methamorphosis et subiectio seu homagium prestitum accipe.

¹⁵⁹ Acta huius tractatus Cracoviensis, diebus 8-9 IV 1525 stipulati, inveniuntur edita a Działyński in AT VII, p. 215-241 (editio critica Balzer IV/1, p. 144-159). Cfr. commentarium Pociecha GHP, p. 133-136.

DUM hanc novam consilii materiam versamus, dum capitula et condicioneis huius tocius transactionis condicuntur et scribuntur, quae circa huiusmodi homagia fieri consuevit, tota abiit Quadragesima. Quare actum et celebritatem, quae circa huiusmodi homagia fieri consuevit, ad diem Lunae Sacrae Hebdomadae statui oportuit¹⁶⁰. Eo igitur die in ipso diluculo erigitur suggestum amplissimum prope Praetorium Urbis, tectum sericeis et aureis stragulis, et presertim locus ille edicior, quem vulgo maiestatem vocant, ubi Rex cum Ser.mo filiolo sessurus esset. Concursus fit ad forum immensae hominum multitudinis. Opplentur viae omnes, quacumque incessus erat armorum virorum catervis. Satagit pro se quisque vel ornatus vestitu, vel armis instructus apparere. Interim Maiestas Regia cingitur ingenti et splendida Senatorum Procerumque suorum corona. Accersuntur: primum Orator Ser.mi Ungariae et Boemiae Regis, d.nus Statilius, Praepositus Curiensis, vir, ut nosti, suavis et minime fucati ingenii; demum duo Principes: Georgius Marchio et Fridericus Dux¹⁶¹. Quibus omnibus Maiestas sua comitata est, praecedentibus Principibus ac omnis ordinis Consiliariis et aulicis, vexilloque pulcherrimo, novo Duci de more cum insigniis dando, sequente vero Ser.ma domina Regina cum Ill.mo Principe filio et Reginulis ingentique insignium faeminarum caterva, in essedis et carpentis decentissimis. Venit Maiestas sua in Praetorium, Serenissimaque Regina cum cohorte sua in domum oppositam suggesto divertit, ut illinc commodius eam actionem spectare posset. Principes vero duo ad diversorium Magistri concedunt, dum Rex ornatu Regali [499] indueretur, eo videlicet: sandaliis, amictu, alba, dalmatica, chlamyde seu pluviali et corona.

Erant, qui pro moribus huius seculi aegre ferrent Principem eo ornatu indutum, veluti quem Sacerdotes inepte commenti essent, non perpendentes Regem omnium Regum, Iesum Christum, eo modo ornatum fuisse ad ignominiam, qui modus postea cessit in eam memoriam et dignitatem Regum Christianorum; nec intelligentes Regiam potestatem a religionis subsidio dependeret, quandamque [sic] habere inter se, etiam apud Ethnicos, affinitatem et coniunctionem, unde priores illi clarissimi Romanorum Imperatores iidem Summi Pontifices extiterunt; unde eciamnum Reges itidem ut Sacerdotes, ex more et lege veteri, unguntur et Sacri Reges Sacraeque Maiestates appellantur. Maluissent hi ipsi Censores optimum Principem armatum, ceu Thrasonem quempiam in theatrum produci¹⁶², cum tamen innumeri Christiani et fortissimi Reges ac Imperatores ornatu isto, sanctissime instituto, in his et aliis id genus actis semper sint usi, qui nihilominus armorum suorum clarissima gesta posteris reliquerunt. Nunc hi, qui magis arma crepant seseque in illis, cum opus non est, ostentant, minus armis, cum opus est, agere solent.

¹⁶⁰ A. 1525 haec dies erat 10 mensis Aprilis.

¹⁶¹ Georgius marchio Brandenburgensis et Fridericus dux Legnicensis.

¹⁶² Thraso, miles vaniloquus in "Eunicho", comoedia Terentii.

Sed ad rem caeptam redeo. Induta Maiestas sua ornatu Regio, processit de Praetorio in suggestum, media inter Rev.mos dominos Aepum Gnesensem, Primatem¹⁶³, ac Epum Cracoviensem¹⁶⁴, praecedentibus contigue Pri-mariis d.nis Consiliariis Secularibus, Sceptrum, Pomum et Gladium Regium ferentibus, ac innumeris Proceribus aliis, sequentibus vero reliquis Episcopis et Secretariis. Ubi in Solio Regio Maiestas sua consedisset, venerunt pri-mum Epus Pomesaniensis¹⁶⁵ et plerique Consiliarii et Subditi Illustris Principis Alberti Marchionis, qui oracione decenti facta, quod gracias agerent domino Deo [500] de sublatis et compositis tandem omnibus controversiis et bellis, Christianae Reipublicae perniciosissimis, quae in Prussia per tot annos gesta essent, nec hactenus pacari potuissent, idque pia opera et christiano studio Illustrum Principum Georgii Marchionis Brandenburgensis et Frederici Ducis Legnicensis, suppliciter a Maiestate sua petierunt, ut Nepotem suum, Illustrem Albertum Principem, in graciam suam suspicere et illi terras ac bona conducta in feudum tradere et concedere illumque Principem feudalem Regni sui creare dignaretur. Postea venit ipse Illustris Princeps Albertus, medius inter dictos duos Principes, ac ferme in eandem sentenciam, comptius tamen, uti est ipse patrio sermone disertissimus, verba fecit, singularem fidem, supplicatatem et subiectionem testancia.

Responsum est, tam Consiliariis prius, quam illi Principi deinde, Latinis verbis ac illa rara facundia et lepore, quem nosti, per Rev.mum dominum (b) Petrum Tomiczki, Episcopum (b) Cracoviensem: Bellum, videlicet, quod inter Maiestatem Regiam et eundem Principem intercessisset, gestum esse ab eius Maiestate animo invitissimo, quando quidem esset illi tam arcta necessitudine Princeps ipse coniunctus, et discrimen rei Christianae postularet maxime omnium Principum Christianorum inter se pacem et concordiam. Proinde, cum divina benignitate essent tandem tot difficultates et controversiae compositae et eius Illustritas tantam fidem et propensionem erga illius Maiestatem et Regnum eius testaretur, missam facere non gravatim eius Maiestatem omnia, quae animum suum offendebant, et tam ipsum Principem, quam omnes Subditos et Optimates eius, omni favore et gracia complecti velle, eamque pacem et concordiam, quae conducta sit, amplecti et servaturam esse. Idque potissimum causa Reipublicae Christianae et tot postulatorum Ss.mi Domini nostri Papae, Caesareae et Catholicae Maiestatis ac Ser.mi Ungariae et Bohemiae Regis¹⁶⁶, cuius status id potissimum exigeret, aliorumque Principum Christianorum. Concedereque [501] illius Maiestatem haec singula, quae tam ipse Princeps, quam eius Subditi postularent, ea spe, quod se deinceps erga eius Maiestatem et Regnum ipsius ita gerent, uti probos et fidos subditos erga suum dominum hereditarium decebit.

¹⁶³ Ioannes Łaski.

¹⁶⁴ Petrus Tomicki.

¹⁶⁵ Eberhardus de Queis.

¹⁶⁶ Id est Clementis VII, Caroli V et Ludovici II.

His finitis, accessit Princeps ad solium et pedes Regios, inibique genu flexus, accepit ab eius Maiestatis manibus vexillum et insigne: Aquilam nigram cum "S" litera coronata in pectore, cumque institutione, ore Regio facta, ad Ducatum et terras designatas in Prussia. Deinde super libro Evangeliorum, ac tenens vexillum, fratre vero, Marchione Georgio, qui proximus successor est, caudam ipsius vexilli contingente, praestitit iusiurandum in haec verba:

Ego Albertus, Marchio Brandenburgensis, in Prussia, Stetinensis Pomeraniae, Sclavorum, Cassubarum Dux, Princeps Rugiae et Burgrabius Nurunbergensis, promitto et iuro, quod Ser.mo Principi et domino d.no Sigismundo, Regi Poloniae, Magno Duci Lithuaniae, Russiae ac omnium terrarum Prussiae domino et heredi, sicuti meo naturali hereditario domino, et eius Maiestatis heredibus et successoribus Regibus et Regno Poloniae ero fidelis et obsequens, eiusque Maiestatis ac heredum et Regni Poloniae bonum procurabo et damnum praecavebo, ac omne id faciam, quod ad fidelem Vassallum pertinet. Ita me Deus adiuvet et haec Sancta Dei Evangelia.

Accepto eiusmodi iuramento, Maiestas Regia, gladium educens, novum Ducem praecinxit, ut vocant, equestri dignitate, imposita illi eciam torque aurea, regio munere non indigna. Mox hospites primum, dehinc omnis ordinis homines, qui magna pressura ad id equestre munus contendebant, sunt praecincti.

[502] Quibus omnibus peractis ac depositis regalibus indumentis, rediit eius Maiestas cum toto illo comitatu in Arcem, ubi actis primum in Ecclesia, solenni cantu, Deo gratiis et benedictione pontificali accepta, reliquiisque Sanctorum Patronorum, cum a Maiestate sua tum a Principibus, osculatis, demum eius Maiestas in Regia sua omnes, tam hospites quam suos Optimates ac Proceres, lautissimo prandio accepit. Duo de hinc dies in conficiendis litteris, ultro citoque dandis, sunt consumpti. Tandem Principes omnes, donati ampliter, et eorum Consiliarii die Iovis Sacro¹⁶⁷ discesserunt.

Accipe, mi Baro suavissime, pro meo longo silencio, de quo tocies conquestus es, verbosissimas litteras, adeo tamen sinceras et fideles, ut nihil vel eorum praetermissum sit, quae secrecius et liberius sint in consilio nostro agitata et dicta. Non quidem in contumeliam, vel ordinis, vel cuiusvis alterius, sed ad declarandum duntaxat, quam utrinque non sine iustis ac decernentibus rationibus sit ea pax et concordia hoc modo composita. Nunc, mi Baro lepidissime, vale perpetuo et me dilige, tuamque aliquando de his et aliis rebus sentenciam ad me perscribito. ^(c) Cracoviae 1525 -c)

a) *Adscriptum supra.*

b-b) *Adscriptum supra alia manu. Deest in aliis codicibus.*

c-c) *Solum in codicibus Cracoviensi (BJ 6549)*

et Cornicensi (BPAN 213). Deest in reliquis.

Sequuntur aliquot poemata triumphum regis Poloniae de ordine Theutonico extollentia.

**Petrus Tomicki, regni Poloniae vicecancellarius
Ioanni Antonio Buglio**

Cracoviae, [initio Maii 1525].

De tardiore ad litteras eius responso se excusat. Se non potuisse fatetur ab epo Plocensi (Leszczyński) pensionem pro cardinali S. Sixti (Caietano) assequi, eo quod capitulum Plocense obstiterit, quominus eam obtineret; similiter restitutionem debiti, ab Andrea Tęczyński Romae contracti, obtineri non potuisse, cum ille, qui monitorium de hac re Roma attulisset, a Tęczyński offensus, rem ad iudicium detulerit. Significat regem oratores suos Romam missurum esse, si ceteri quoque principes ita facerent. De negotio Pruthenico, quomodo transactum sit, nepotem suum (Krzyczyki) iam ei scripsisse affirmat.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 6 f. 126r-v (n. 616). In margine sinistro eadem manu: "De nuntiis Romam mittendis", et supra, manu Stanislai Górska: "Quando transactum sit negotium Prussiae". Pars de pensione cardinalis S. Sixti et debito Andreea Tęczyński, pluries correcta, linea diagonalis expuncta esse videtur.

Cop. coaeva: Kraków, BJ, ms. 6549 p. 529-530 (ms. Stanislai Górska).

Cop. XVI saec.: Kórnik, BPAN, ms. 213 p. 428-430. In margine dextra p. 428 eadem manu: "Ioan[nes] Zamboczki".

Ed.: Działyński AT VII, p. 288-289 (ex ms. olim Rogalinensi).

Baroni de Burgo

Magnifice domine, amice charissime et honorande.

Etsi per tantum temporis intervallum^{a)} nullas ad Magnificentiam Vestram^{b)} dederim litteras^{c)}, quod quidem partim maximis occupationibus dissentus, partim propter nunciorum raritatem (qui si forte huc frequentes comitant, mihi tamen se non offerunt) ^(d)-facere praetermissi-^(d), tamen fixa permanebat in animo meo fecundissima V.rae Magnificentiae memoria, simul et mandatorum, quorum negotium explicandum mihi hinc discedens manda- verat. Quoniam autem ^(e)-eorum mandatorum exequendorum^{-e)} occasio hactenus michi defuerat, iusta excusatio michi se obtulisse videtur, quod hactenus a scribendo ad Magnificentiam V.ram michi temperaverim, cum aliud argumen- tum scribendi non facile occurrebat. Nunc, quia in attentandis negotiis nihil intentatum reliquerim, quomodo successit, Magnificentia V.ra paucis accipiat.

Primum in negocio Rev.mi D.ni Cardinalis Sancti Sixti, quo sibi nomine pensionis aliquid solveretur, nullum (quod aiunt) lapidem non movi. Egi apud

Maiestatem Regiam, conabar flectere D.num Epum Plocensem¹⁶⁸, qui etiam hic modo praesens aderat. Nihil tamen efficere potui eo, quod ipse Dominus Episcopus rem ad capitulum reiciebat, asserens quod capitulum ipsum enixissime repugnet, ut Ecclesia ipsa alicui insuetae pensioni subiciatur¹⁶⁹. Atque ita idem D.nus Episcopus, nullo certo responso super ea re dato, haud ita diu hinc discessit.

Quod vero ad illud attinet, pro quo etiam Magnificentia V.ra praesens hic egit, ut videlicet aes alienum apud mensarios Romae contractum dissolvereatur, atque ita consanguineus eiusdem Magnificentiae V.rae a cautione liberatur, res ita se habet: Adolescens ille, ^fAndreas de Thanczyn^f¹⁷⁰ (quod scit Magnificentia V.ra), tunc in expeditione erat, quare, eo absente, nihil in ea re agi potuit. Nuper rediit. Subsecutae sunt tum actiones maximae cum Ordine Theutonicorum et Magistro de Prussia. Interim supervenit e Roma quidam cum monitorio, qui etiam cum ceteris pro eodem debito cavit. Idem ipse, cum negotium executus esset, monitoriumque [126v] per templorum fores affixisset, ab feroci et nobili adolescente contumeliosius habitus est. Qua de re apud Principem actum et questum est. Deducitur res in iudicium. Adolescens interim abest, quare in eodem negotio quid certi ad Magnificentiam V.ram scribere debeam, habeo adhuc nihil. Et difficile quidem est coniectura assequi, quid sperandum est in hac temporum perplexitate, quibus contra Ecclesiam ^fet eius iurisdictionem ac censuras^f ultra quam cuique credibile est, consurgitur. Tamen priusquam res in iudicium introducetur, ^fcurabo omni studio omnibusque viribus meis, ut fiat iustitia et debitum illud exsolvat^f.

De oratoribus, quos Ss.mus Dominus Noster tandem mitti ad se postulavit¹⁷¹, deliberabat Regia Maiestas, et cum consiliariis ea de re contulit. Praestolatur, quonam pacto alii principes in hoc casu se gerent. Qua de re cum certior facta fuerit sua Maiestas, imitabitur non invita caeteros principes christianos, et ^goratores suos libertissimo animo^g Romam mittet et Sanctam illam Sedem, prout iam ab initio factitabat, venerabitur. Quam ad rem, atque etiam ad alias, de quibus supra attigi, mea opera, fides, diligentia, et si qua est auctoritas, nunquam deerit^h. De qua, tum etiam de actoreⁱ, cum primum occasio dabitur, nulla mora interposita, Magnificentiam V.ram faciam ^caliis litteris^c certiorem.

¹⁶⁸ Raphael Leszczyński.

¹⁶⁹ Card. Thomas de Vio, qui mortuo Romae 9 IX 1522 Erasco Ciołek, epo Plocensi, provisionem Hadriani VI obtinuit de hac dioecesi, quam tamen paulo post cessit Ioanni Alberto Hohenzollern, fratri Alberti, magni magistri ordinis Theutonicorum, pro pensione annua super hoc episcopatu 1000 duca torum (v. Kolankowski KJA, p. 3). Cum tamen Ioannes Albertus illa dioecesi renuntiare coactus esset (cfr. Crnić, N. 5), Cajetanus pensionem illam ab episcopo Plocensi actu exsistenti obtinere studebat.

¹⁷⁰ Andreas Tęczyński († 1561), consanguineus Andreeae, palatini Sandomiriensis, postea palatinus Lublinensis (ab. a. 1545) et castellanus Cracoviensis (a. 1561).

¹⁷¹ Vide supra, N. 14.

Quomodo negotium Prutenicum transactum fuerit, scio a nepote meo, domino Epo Premissliensi^{g)}, copiose ad Magnificentiam V.ram perscriptum¹⁷², (^g-ideo non existimabam^{g)} opere precii esse eandem cantilenam frustra repetere. Illud rogo et oroⁱ, me solita sua benevolentia (^g-Magnificentia V.ra prosequi et^{g)} negotia mea, quae hactenus Romae confecta non sunt¹⁷³, commendare velit. Valeatque felicissime V.ra Magnificentia, meque habeat sibi charum et commendatum. Datum Cracoviae etc.

- a) *Sequitur expunctum*: ad Magnificentiam novi non scriberem
- b) *Sequitur expunctum*: literas
- c) *Adscriptum supra*.
- d-d) *Supra expunctum*: facerem, maxime
- e-e) *Correctum ex textu expuncto, illegibili.*
- f-f) *Adscriptum in margine.*

- g-g) *Adscriptum supra aliquot verba penitus expuncta.*
- h) *Sequitur expunctum*: de quibus omnibus
- i) *Sequitur expunctum*: cum primum aliquid certi erit
- j) *Sequitur fragmentum textus penitus expunctum.*

N. 21

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 8 V 1525.

*Notum facit id, quod sibi de homagio ducis Alberti rettulerunt Statileus et
deinde epus Premisliensis (Krzycki) per epistulam, quam rex voluit, ut ab ipso
componeretur. Suspiciatur oratorem, quem mittit rex Poloniae in Hungariam
(Karnkowski), indutiarum cum Turcis procurandarum causa, a consiliariis
Hungariorum postulatum esse. Recenset nova de oratore Turco in Poloniā veniente
et de oratore Polono (Odrowąż), amico suo, in Turciam ituro, ut indutias ineat.*

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 63r-64r. In f. 64v inscriptio, sigillum et (alia manu)
summarium.
- **Ed.:** Fraknói ROP, p. 175-177.

†

Rev.mo Monsignore et Patrone honorando.

Poi di le mie ultime¹⁷⁴ è gionto qui Statilio, Ambaxator di questa Maestà
che era in Pollonia, cum cui poi che ho parlato, trovo quod sibi ipsi non con-

172 V. epistulam Andreae Krzycki, N. 19.

173 Disjunctionem canonicatus Cracoviensis ab ecclesia Plocensi verisimiliter in mente habet, cfr. supra, N. 11 et 14.

174 Cfr. supra, N. 18.

stat, mo' inculpa lo fatto Prutenico, mo' lo excusa. Fenalmente non sa quel che dice. Poi mi è sopragiunta una lettera del vescovo di Primislia¹⁷⁵, la quale ha ordinato il Re che si facesse poi che han visto la lettera che io scrissi ala Regina, secondo Statilio dice, per la quale porrà vedere V.ra Signoria Rev.ma tutto lo progresso del negocio Prutenico¹⁷⁶. Dice anchora Statilio che la Mae-stà del Re have scritto o mandato un messo al Papa, subito che la pace fu firmata¹⁷⁷. Si è vero, non so. Qui, né a Mons. Rev.mo Legato¹⁷⁸, né a me non fu, né scritto né resposto sin qui ale nostre lettere, salvo si questo Ambaxatore Pollono che viene a questa Dieta non portasse le lettere.

Il Re Pollono manda uno Ambaxatore a questa Maestà. Et viene a proponere la pace o tregua cum il Turco¹⁷⁹, la quale il Turco li offerixe per un suo nuntio, como per l'ultime si scrisse¹⁸⁰. Et secondo si può iudicare, mi par vedere che questo Ambaxatore sia stato ordinato da questi Signori, perché loro non osano proponere la pace o tregua cum il Turco in Dieta, ad causa che è vetato per li loro statuti, et perché la nobilità non vive di altro che di la guerra, et pono bene pensare che si li Signori in la guerra s[o]n et non tenino la gente solita, quanto meno la terriano in la pace. Et in quel caso la nobilità restirà senza poter vivere. Per levarsi del tumulto che ni porria venire, la farran proponere in Dieta da lo Ambaxatore Pollono. Et loro la persuadirano, perché quanto meno necessità terrà la Maestà del Re, tanto più comodamente porrano li Signori far li fatti suoi. Lo parir di Mons. Rev.mo lo Legato è che quando la pace o tregua non si facesse cum preiuditio di altri christiani, che non si [63v] dovesse inpugnare. A me ancho la tregua non dispiacirà, cum alcuna conditione tale che fosse integro ali Ungari, in caso che il Turco movesse le forze sue in Italia, senza lesione di la fede rompere la tregua; pur perché per le lettere di li XXX di Marzo io ho scritto di questo discusamente, divinandomi quel che seguiria¹⁸¹. Aspettirò per le prime di V.ra Signoria Rev.ma di intendere la mente di sua Santità sopra questo. Li animi di questi Signori et capi di li nobili si vedeno volti a la tregua o pace.

¹⁷⁵ Andreas Krzycki.

¹⁷⁶ Cfr. supra, N. 19.

¹⁷⁷ Agitur verisimiliter de litteris regis ad summum pontificem, solum 21 V 1525 datis (or. AV, AA I-XVIII n. 2427, ed. Theiner VMPL II, p. 429-430). Epistulam hanc summo pontifici porrexit Georgius Myszkowski (1480-1543), IUD Patavinus et canonicus Gnesensis ab a. 1517, cui, iam aliqua negotia privata aepi Laski Romae curanti, commissum est a rege, ut a summo pontifice peteret convocationem concilii universalis et rationes regis in negotio Pruthenico exponeret, quod feliciter absolvit, cfr. "Collocutionem familiarem Summi Pontificis et aliorum cum Doctore Misskowskij de concordia Prussiaca" ac "Responsum Papae d.no Miskowski", ed. Działyński ATVII, p. 282-285.

¹⁷⁸ Laurentius Campeggi.

¹⁷⁹ Ioannes Karnkowski (1472-1537), canonicus Cracoviensis ab a. 1500, secretarius regius ab a. 1506 (postea epus Premisliensis ab a. 1527 et Vladislaviensis ab a. 1531), qui idem est ac is, qui ad comitia mittebatur, de quo supra. De eius missione in Hungaria, quam mensibus a Maio ad Iulium absolvit, v. Pajewski SPW, p. 46-47.

¹⁸⁰ Cfr. supra, N. 18.

¹⁸¹ Epistula haec desideratur, cfr. supra, N. 18.

Vien inteso di Pollonia che la Maestà del Re have mandato un messo al Turco per adomandarli salvo condutto per poter mandar uno Ambaxatore. Il Turco have non solamente mandatoli uno salvo condutto per lo Ambaxatore, ma per tutti mercanti et altri che in Turcia voglino andare cum mercantia, o per comparare [sic] in amplissima¹⁸². Et già son venuti mercanti Turchi cum robbe importanti in Cracovia. Et have rimesso cum il nuntio del Re un'altro suo nuntio cum offerir la tregua o pace. Quel che porta questo nuntio per anchora minutamente non si sa, perché non ha voluto intrare in Pollonia si primo non li sia per il Re mandato un salvo condutto. Il Re l'ha mandato il salvo condutto et un gintilhomo per farli compagna [sic].

[Exitum comitiorum Hungariae, quae nunc celebrantur, nationi illi proficuum non fore. Oratores Bohemos, ad illa missos, nondum venisse].

(a) Lo Ambaxatore per el Turco la Maestà del Re Pollono lo have eletto, [64r] et è uno mio amico. Partirà, secondo scrivono, fra tre settimane, como porrà V.ra Signoria Rev.ma vedere per la copia di le lettere che mi fano, che le mando cum la presente¹⁸³. Et basando le piedi di sua Santità, in bona gratia di V.ra Signoria mi arrecomando. Budae, VIII Maii 1525.

Al servitio di V.ra Signoria Rev.ma prontissimo

lo barone del Burgio nuntio etc.-^{a)}

^{a-a)} *Autographum.*

N. 22.

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 25 V 1525.

Refert ea, quae orator regis Poloniae apud imperatorem (Ioannes Dantis-cus) regi suo scripserat de controversia inter principes intercedente et de oratore caesaris ad regem illum misso, ut aureum vellus ipsi traderet. Censem, petitioni regiae inclinatus et negotio homagii Pruthenici bene considerato, opportunum futurum esse, ut stabilis nuntiatura in Polonia instituatur. Breve pontificium ad regem Poloniae retinere statuit, donec dubia de negotio Pruthenico omnino tollantur.

¹⁸² Salvus conductus huius tenoris concessus erat misso regio (cuius nomen ignoratur) Adrianopoli 15 III 1525, cfr. Pajewski SPW, p. 44-45.

¹⁸³ Desunt. Orator designatus erat Stanislaus Odrowąż de Sprowa († 1542/3), capitaneus Opoczensis ab a. 1502, postea palatinus Russiae (ab a. 1537), qui tamen discessit Cracovia 17 VII 1525. Instructio illi data in forma orationis, propositionem pacis continens, exstat edita a Działyński (AT VII p. 279-281). Obtinuit 18 X 1525 indutias triennales. Cfr. Pajewski SPW, p. 7.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 71r-73r. In f. 73v inscriptio, sigillum et (alia manu) summarium.
- Ed.: Fraknói ROP, p. 184-188.

†

Rev.mo Monsignore et Patrono honorando.

[Refert de adventu Budam 12 oratorum Bohemorum. Longe disserit de negotiis Hungaricis, praesertim de comitiis regni futuris].

[71v] Questi giorni passati, per certa via indiretta ma certa, si ha inteso che lo Ambaxatore del Re Pollono che è appresso la Corte di Caesare¹⁸⁴ scrive a la sua Maestà molte cose, infra le quali quelle che mi par che sia bene sua Santità di intenderle. Sono queste: Il Gran Cancilliere¹⁸⁵ haverli detto che sua Santità havea scritto a Caesare di la concordia fatta cum il Re di Franza¹⁸⁶, et che Caesar respose: E' questa la fede, la quale deveno li pontifici osservar; et poi ci maravigliamo che la respublica christiana perisca¹⁸⁷. Et manda la lettera che Caesare fece in risposta a sua Santità, la qual dice havere havuto dal Gran Cancilliere¹⁸⁸.

Scrive essere grande et incredibile povertà in la Corte di Caesare. Dice il giorno che Caesare hebbe la nova di la vittoria¹⁸⁹, che udi un sermone, nel quale fu sua Maestà animata primo a la pace cum l'altri Principi, poi ala expeditione contra il Turco, ultimo a la riformatione di la Ecclesia. Dice il Re di Dacia haver adomandato di andar in Ispagnia, et che Caesare non ha voluto quel peso adosso; et che volendo il Re di Dacia partirsi cum certe nave che erano in Flandria, fu ordinato che le navi si partissiro senza sua saputa; et che a pena hano possuto obtinire tri milia floreni per suo subsidio¹⁹⁰. Anima multo il Re suo a la expeditione contra Prusia, dicendo et afermando che è impossibile che Caesare possi dare uno aiuto al mondo a lo Maestro¹⁹¹. Dice un figluol di un bastardo di lo Duca di Burgogna essere stato eletto per Ambaxiatore che viene per la via di Flandria a lo Arciduca¹⁹²; andrà in Pollonia

¹⁸⁴ Ioannes Dantiscus (1485-1548), cultor litterarum humaniorum, parochus Gedanensis ab a. 1523, postea epus Culmensis (ab a. 1530) et deinde Varmiensis ab a. 1537), a mense Martio 1524 usque ad a. 1531 oratorem egit regis Sigismundi apud imperatorem Carolum V Hispaniae et alibi.

¹⁸⁵ Mercurianus Arborio de Gattinara.

¹⁸⁶ Agitur verisimiliter de brevi, die 5 I 1525 dato, quo summus pontifex foedus cum rege Galliae eodem die initum, coram caesare legitimare conabatur (cfr. Pastor SP IV/2, p. 177).

¹⁸⁷ Epistula Dantisci ad regem Sigismundum, cuius tenorem Buglio hic recenset, deest.

¹⁸⁸ Copia huius epistulae desideratur.

¹⁸⁹ Papiensi, 24 II 1525 reportata.

¹⁹⁰ Christianus II, cum Isabella, Caroli V sorore, matrimonio iunctus, a. 1523 regno Daniae spoliatus, morabatur in Flandria, unde auxilia et pecunias obtinere conabatur ad recuperandum regnum necessarias, v. Brandi, p. 165-166.

¹⁹¹ Dantiscus, ut videtur, scripsit hanc epistulam, antequam ad homagium Alberti deuentum esset, i.e. ante 10 IV 1525.

¹⁹² Carolus Philippus, baro Bredae et Leffergen, missus ad archiducem Ferdinandum.

et portirà lo aureum vellus al Re, che l'Imperatore li manda¹⁹³, et che parlirà cum sua Maestà di non so che matrimonio, che non ben entendo che sia¹⁹⁴. Di la pace cum li Principi niente spera, perché dice il Turco dependere dal Re Anglico¹⁹⁵, et che non crede che quel Re vorrà buttar il suo dinaro in mare, como Crates philosopho¹⁹⁶.

[De vectigalibus ab Hungaris frustra susceptis. De spe sua Turcas hoc anno Hungariam non ivasuros, etsi Danubium iam transiissent. Nova ex Bohemia habita de morte Friderici, ducis Saxoniae († 5 V 1525) et de cardinali Moguntino (Alberto e marchionibus Brandenburgensibus) a rusticis rebellibus cato].

[72r] Lo Ambaxatore Pollono fin qui non si è scoperto ad parlare di la tre-gua o pace. Credo per queste turbulentie, che han visto li Signori in la nobilità, li è parso di soprasedere il negocio¹⁹⁷.

La Maestà del Re di Pollonia ultimamente mi ha scritto sopra il negocio di [72v] li Ambaxatori che sua Maestà adomandava per la reformatione di la Chiesia [sic]. Mo' vederà V.ra Signoria Rev.ma per la lettera che sua Maestà mi fa, che la mando¹⁹⁸; ben lo vescovo di Cracovia, Vicecancelliere di sua Maestà, mi scriva in altro senso, como V.ra Signoria porrà vedere per la copia di un capitolo, che mi fa¹⁹⁹. Signor mio, io intendo che in lo Regnio [sic] di Pollonia sono molto vexati i preti da li laici. Di giorno in giorno vanno aba-xando. Et anchor che quella Maestà sia catholica et bona, si lassa qualche volta cubernar [sic] da li più, como è stato in questo caso Prutenico. Mentre che il male è in principio, iudicheria che a curarlo non porria nocere. Et per un remedio mi pariria che fora necessario che in quel Regnio fosse uno homo di sua Santità, ma di tal vita, exemplo et industria, che non dasse che parlare di se, como il Zaccaria²⁰⁰, che sustinesse le parti nostre vive. Et per il poco iudicio mio, non mi pariria che questo negocio Prutenico si dovesse lassar passar cussì di ligiero, perché è di tanta importantia che nixuna cosa mal fatta have tanto animo dato a Lutherani quanto questa; anchor che creda che sua Maestà non habbia creduto di far questo. Et non sarrà impossibile poter ridurre lo negocio al pristino stato, si lo Imperatore vorrà pigliar lo caso cum quella severità che si li apartiene per multe cause et tener la Mestà del Re un stato di Bari nel Regnio et anchora questo trattato di pace cum il Turco

¹⁹³ Insigne equestre aurei velleris, iam a. 1519 a capitulo ordinis decretum, collatum est regi Sigismundo I ab imperatore Carolo V diplomate, 26 II 1525 dato. Sollemniss collatio facta est Cracoviae die 22 X eiusdem anni, cfr. Pociecha KB II, p. 121, 205.

¹⁹⁴ Agebatur de despousanda reginula Hedvige Ioanni Friderico duci Saxoniae, cfr. ibidem, p. 166.

¹⁹⁵ Henricus VIII, foedere imperatori Carolo V coniunctus.

¹⁹⁶ Locus hic et aliqua ex rebus, de quibus loquitur supra, occurrunt in epistula Dantisci ad Sigismundum I, Matriti die 16 III 1525 data (Działyński AT VII, p. 200), quae tamen repetita esse videntur ex epistula antecedenti, non conservata.

¹⁹⁷ De missione Ioannis Karnkowski v. supra, N. 21.

¹⁹⁸ Desideratur.

¹⁹⁹ Agitur de fragmento epistulae Petri Tomicki initio Maii scriptae, v. supra, N. 20.

²⁰⁰ Ferreri.

che quel Re fa²⁰¹. Et anchor che a nui para che poco possa nocere, pure io iudicheria che fosse bene haver hom [sic] proprio di chi minutamente si entenedesse como questi trattati passano et cum che conditioni.

[Sequitur dissertatio de operibus litterariis Sadoleti].

Lo breve che andava al Re di Pollonia, non è parso a Mons. Rev.mo [73r] lo Legato²⁰² né a me di mandarlo prima che non si entenda la mente di sua Santità di poi del caso, non essendo hormai più a tempo di turbare il negocio²⁰³. Et in gratia [etc]. Budae, XXV Mai 15XXV [sic].

[In postscripto refert novitates de tumultu adversus Iudeos excitato].

(a) Di V.ra Signoria Rev.ma servitor certissimo

lo barone del Burgio^{a)}.

a-a) *Autographum.*

N. 23.

**Gundisalvi de Sangro
ad Sigismundum I, regem Poloniae
oratio**

[Cracoviae], 25 V 1525.

Gladium et pileum, a summo pontifice donatos, ipsi sollemniter tradit et ad defensionem religionis catholicae hortatur.

Cop. coaevae: Wrocław, BOss, ms. 177 II f. 286v (ms. Stanislai Górska), cum nota: "In tradito Sigismundo regi Poloniae pileo et gladio, a Clemente Papa VII misso, verba per Consalvum de Sangro, Camerarium Papae, dicta Cracoviae intra missam in Ecclesia Cathedrali in solenni festo [Ascensionis Domini] in maximo Senatorum et populi concursu";

Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 6 f. 127r (n.617). In dorso nota eadem manu: "Quando d.nus Consalus de Sangro, Camerarius Ss.mi D.ni Nostri Clementis papae VII, obtulit nomine illius Sanctitatis Maiestatis Regiae ensem et pileum, Rev.mus d.nus Petrus [Tomiczki], Epus Cracoviensis, Regni Vicecancellarius, tradens illa in manus Maiestatis suae post 'Patrem' infra Missam die Ascensionis Domini anno 1.5.2.5. verba infrascripta dixit";

Kraków, BJ, ms. 6549 p. 554 (ms. Stanislai Górska). Notae, eiusdem tenoris ac in Theca Górska, praemittitur erronee: "Verba D.ni Tomiczii Episcopi ad Regem Poloniae in traditione pilei et gladii a papa missi";

Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 45.

Cop. saec. XVI: Kórnik, BPAN, ms. 213 p. 486.

- Ed: Działyński AT VII, p. 295.

²⁰¹ De negotio Bariensi et indutiis cum Turcis v. supra, N. 5, 18 et 21.

²⁰² Laurentius Campeggi.

²⁰³ Cfr. supra, N. 18.

Cop. XVII saec.: Kórnik, BPAN, ms. 223 p. 174. Praemittitur nota: "In allato ac tradito gladio et pileo Regi Sigismundo a papa missa verba ad Regem dicta".

Volens Ss.mus dominus noster Clemens VII approbatas Sanctorum patrum consuetudines observare, statuit Maiestatem V.ram, Principem Catholicum Sanctaeque Sedis, a Deo utrumque gladium habentis, devotissimum filium, hoc suo praeclaro munere insignire, nec non et hoc pileo in signum munimini et defensionis adversus inimicos fidei et Sanctae Romanae Ecclesiae protegere.

Firmetur igitur manus V.rae Maiestatis contra hostes Sanctae Sedis ac Christi nominis, et exaltetur dextera illius, eos (veluti ipsius assiduus intrepidusque propugnator) de terra delendo. Et armetur caput Maiestatis tuae Spiritus Sancti, per columbam figurati, protectione adversus eos, in quos Dei iusticia atque iudicium pro Romana Sancta Ecclesia et Apostolica Sede praeparantur. Quod Maiestati V.rae praestare dignetur idem Dei filius, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat, Deus per omnia secula seculorum. AMEN.

N. 24.

Responsum nomine Sigismundi I, regis Poloniae Gundisalvo de Sangro datum

[Cracoviae], 4 VI 1525.

*Rex summo pontifici pro muneribus acceptis gratias agit et familiam suam
ac dominia ei commendat.*

Cop. coaevae: Wrocław, BOss, ms. 177 II f. 287r (ms. Stanislai Górska);
Kraków, BJ, ms. 6549 p. 553 (ms. Stanislai Górska, qui post titulum addidit:
"Attulerat is Camerarius a Papa pileum et gladium et verba inania, ut
muneratus hic abiret").

Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 46.

Cop. saec.XVI: Kórnik, BPAN, ms. 213 p. 486-487.
- Ed.: Działyński AT VII, p. 295-296.

**Responsum a Sigismundo rege Poloniae
datum Consalvo de Sangro, Camerario Clementis Papae VII
die Sancto Pentecostes²⁰⁴ Anno 1525**

²⁰⁴ Anno 1525 festum hoc celerabatur die 4 Iunii.

SACRA Maiestas Regia, uti iam antea vobis dici ficerat, immensas agit et habet gracias Ss.mo Domino nostro pro muneribus, quae illius Sanctitas per vos Maiestati suae mittere dignata est²⁰⁵, quae Maiestas sua et gratis-simo accepit animo et illa inter alias res, quas habet charissimas et praeciosissimas, habitura est semper existimacionis non posterioris. Eum vero paternum affectum et benignitatem in se illius Sanctitatis vicissim illi et eius Sanctae Sedi sua perpetua fide et observancia referre et demererri curabit.

Commendabitis autem diligenter illius Sanctitati Maiestatem suam, Ser.mam dominam Reginam, Ill.mum Principem filium²⁰⁶ ac reliquos liberos Maiestatum suarum, totamque domum et familiam, Regnum, dominia, gentes et omnes facultates Maiestatis suae, quas pro re Christiana et Sancta Sede Apostolica Maiestas sua effundere semper est parata, et praesertim cognitam habens hanc Ss.mi Domini nostri erga se benignitatem et affectum. Quem ut illius Sanctitas perpetuo retinere et eius Maiestatem ac negocia ipsius sua gracia complecti velit, illam Maiestas sua omni studio et devocione rogit et praecatur.

N. 25.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Clementi VII, pontifici maximo**

[Cracoviae, post 4 VI 1525].

Gratias agit pro indulgentiis sibi concessis et pro donis (pileo et ense), per nuntium Gundisalvum de Sangro allatis.

Cop. coaeva: Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 713.
Cop. XVIII saec.: Kraków, BCz, ms. 273 IV p. 147-148.

Summo Pontifici

Fuit apud me Nunctius Sanctitatis V.rae Consalvus de^{a)} Sangro, reddidique michi cum binas illius litteras²⁰⁷ tum et dona, quibus me dignata est decorare et insignire²⁰⁸. Pro quibus V.rae Sanctitati immensas ago et habeo gratias. Accepi vero, tam indulgentias quamensem et pileum, omni devocio-

²⁰⁵ V. supra, N. 23.

²⁰⁶ Regina Bona et Sigismundus Augustus.

²⁰⁷ Unum ex his brevibus continet indulgentias pro festo Nativitatis BMV regi et eius subditis concessas 17 III 1525 (v. Theiner VMPL II, p. 428), alterum desideratur.

²⁰⁸ V. supra, N. 23.

ne et alachritate [sic], illaque inter charissima et preciosissima quaeque monumenta rerum mearum collocavi. Accepi et in eam partem ea fausta omnia, quae Sanctitas V.ra ipsis muneribus indidit, curaboque pro virili mea huic expectationi de me illius omni ex parte respondere remque Christianam, uti hactenus feci, et Sanctam Sedem Apostolicam omnibus viribus meis tueri et defendere. V.rae vero Sanctitati tantam in me benigitatem et paternum affectum, quem multifariam erga me demonstrat, omni studio omnique observancia mea referre ac demererri semper enitar. Cui me etc.

a) *Sequitur repetitum: de*

N. 26.

**Clemens VII, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 1 VII 1525.

Gratias agit pro opere per legatos eius praestito, ut (calixtini) Bohemi ad unionem cum Ecclesia Romana adducantur, et Ioannem Antonium Buglio, qui de hac re, in persona vel per litteras, cum ipso aget, commendat.

Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 270r. In f. 270v alia manu: "Anno secundo. 1525. Iuli prima. Regi Poloniae. Gratiae pro operibus eius Maiestatis in re Boemica".

- **Ed.: Balan, p. 160-161.**

Regi Poloniae

Carissime. Quae de Maiestate tua a dilectis filiis Laurentio card. Campiego et Ioanne Antonio Pulleone, barone Burgii, nuntiis nostris^{a)}, accepimus Serenitatem^{b)} tuam, sua et legatione et auctoritate interposita, adiuuisse causam Bohemorum et gentem illam ad unitatem et observantiam Sanctae Sedis Apostolicae hortata^m fuisse²⁰⁹, ea nobis acciderunt gratissima. Ac tanto gratori, quod abs te profecta sunt, in quo uno omnia optimi^{c)} regis officia et munera semper recognovimus ac virtutes quidem inter ceteras eximias^{a)}, sed illam religionis et pietatis maximam, quae una (^a-maximis regibus^{a)} praecipue (^d-digna est et semper fuit^{-d}). Sed etsi causa illa nondum ad eum, qui prestolatur exitum, perducta est, propterea quod his duris difficilibusque temporibus, fretus multitudine impiorum et sceleratorum, sathanas omnia

²⁰⁹ De legatione Christophori Szydłowiecki v. supra, N. 5, 7-8, 11.

ad se nititur revocare, confidimus tamen Domino Deo et in prudentia atque auctoritate tua magnam spem collocatam habemus fore aliquem aliquando^{a)} nostris desideriis aditum, et ad illas Bohemorum res et ad multas alias componendas, quod ita petimus et precamur, donari nobis a misericorde Deo, si ad boni publici et Christianitatis commodum, non ad nos ipsos omnia nostra studia et labores referimus.

Tibi quidem et agimus pro ea cura, quam in tam sanctum opus suscepisti, et, ut videmus saepe, acturi sumus gratias, nostrumque in te amorem optime semper locatum, quotidie magis augere non desinimus; quod utinam tibi possimus aliquando, ut cupimus, declarare. Et quoniam de his et aliis multis scribimus ad supradictum baronem, nuncium nostrum, ut agat verbis nostris cum Serenitate tua ac cum ea, ubi erit opus, omnia conferat, hortamur Serenitatem tuam in Domino, ut ei in cunctis fidem summam habere velit. Cui, cum dedimus etiam^{a)} alias in mandatis, ut si contingaret Serenitatem tuam cum car.mo in Christo filio nostro Ludovico, Ungariae rege, (^{a-}ne-pote tuo^{a)}, coniungi, quod cum tibi et illi nostra mandata^{e)} exponeret et litteras redderet, et si aliquando temporum esset permutata conditio, tamen qui^{f)} eadem illa, quae in dictis literis poscebamus, nunc quoque non minus quam illo tempore cupimus. Iterum petimus a te, ut illa quoque audire et litteras legere, nobisque, vel Deo omnipotenti potius et Reipublicae Christianae saluti solitam tuam virtutem et operam prestare velis. Quod facies nobis super omnia gratissimum, etc. (^{g-}Romae, die primo^{h)} Iulii M.D.XXV, anno 2^{g)}.

a-a) *Adscriptum supra.*

b) *Sequuntur erronee positaes siglae: V. S.*

c) *Adscriptum supra pro expuncto: summi*

d-d) *Adscriptum supra pro expuncto: regia
atque praestans est, utpote quae duas
in se contineat reliquis potiora, sapien-
tiam videlicet et bonitatem*

e) *Sequitur expunctum: et litteras*

f) *Sequitur unum verbum penitus expunc-
tum.*

g-g) *Adscriptum alia manu in margine.*

h) *Adscriptum supra pro expuncto: 3 (vel
30).*

N. 27.

**Clemens VII, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 20 VII 1525.

*Notum facit se plures eius litteras accepisse, quibus rationes exponit, cur
indutias cum Turco et saecularisationem ordinis Theutonicorum in Prussia ag-
gressus sit. Cum tamen aliqua adhuc dubia habeat, commisit Ioanni Antonio
Buglio, ut de illis cum ipso, in persona vel per litteras, tractaret, cui, ut fidem
habeat, petit.*

Redactio brevior

**Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 286r. In f. 286v nota: "Anno secundo. 1525. Iulii XX.
Regi Poloniae ad eius litteras responsum".**

Regi Poloniae²¹⁰

Carissime. Pluribus litteris tuis, uno tempore datis, satis cognovimus Serenitatem tuam et cum magno magistro Prussiae pacem composuisse et cum Turcarum principe ad industias devenisse²¹¹. Cuius rei utriusque rationes et causas ascribis, quae te moverunt atque adeo coegerunt, ut saluti regni tua^{a)} et in eo conservando etiam reipublicae Christianae utilitati consuleres. Nos, qui et Serenitatem tuam summe in Domino amamus et maximam de eius integritate et sapientia opinionem tenemus, quicquid a tua parte factum est, non possemus accipere nisi in partem optimam, si hi, cum quibus tibi conventum est, tales essent, quales nos optaremus, vel ipsorum potius fides et veritas postularet. Quae quum adhuc in animo nostro incerta et ambigua sint, madavimus dilecto filio Ioanni Antonio, baroni Burgii, nuntio nostro in Ungaria, ut Serenitatem tuam de omni animo nostro faceret certiorrem. Ex quo vel ex litteris eius [omnia] plane intelliges^{b)}, cui fidem omnem adhibebis. Nos, in omni eventu temporum, nec amorem nec optimam opinionem, quam de Serenitatis tuae praestantissimis virtutibus suscepimus, sumus dimissuri. Tua quoque Serenitas, ut nomen suum^{c)} christianissimi et sapientissimi regis apud omnes omnium gentium populos conservet, magnopere illi laborandum est, non enim nec thesaurus opulentior, nec dominatus magnificentior est virtutis et integratatis ac erga Deum pietatis nomine atque fama^{d)}. Quod maxime consequere, si corruptos et contaminatos artibus et dolis impiorum Prussiae populos ad pristinum verae et rectae religionis cultum tua auctoritate redegeris. Quod ut efficias, Serenitatem tuam, per Dei nostri erga te multa et magna beneficia, obtestamur. Datum Romae, die XX Iulii M.D.XXV, anno secundo.

^{a)} *Sequitur expunctum: et finitimarum tranquillitati*
^{b)} *Sequitur expunctum: Quibus*

^{c)} *Adscriptum supra expuncto: suorum*
^{d)} *Sequitur expunctum: reperiri potest*

210 Brevia, redacta in utraque forma, missa erant Buglio Budam, qui ex eis longiorem elegit regi mittendam, "perché dextramente et cautamente illà V.ra Signoria monstra che sua Santità si resente, et poi, como V.ra Signoria dice, si li tempi serran tali che parrà bene di resentirsene più caldamente, serrà sua Santità sempre a tempo di farlo. Io non ho scritto altro si non semplicemente mandandoli il breve" (Bulio ad Iacobum Sadoleto, 30 VIII 1525, Fraknói ROP, p. 259).

211 Litterae originales regis ad summum pontificem in negotio homagii Pruthenici, 21 V 1525 datae, inveniuntur in AV, AA I-XVIII n. 2427 (ed. Theiner VMPL II, p. 429-430), similes de industiis cum Turcis initis, 12 VI eodem anno datae, inveniuntur ibidem n. 2430 (ed. Theiner VMPL II, p. 430-431; utramque, ex copia sine data, ed. etiam Działyński AT VII, p. 257-258 et 290-291). Ambae lectae erant in publico consistorio 3 VII 1525 (v. Korzeniowski AR, p. 86). Cfr. supra, N. 22.

Redactio longior

Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 288r-v. *Textus expolitus.*
- Ed.: Balan, p. 165-166.

Carissime etc.. Accepimus plures uno tempore Serenitatis tuae litteras, in quibus nos cum de induciis cum Turcarum Principe factis certiores reddis, tum de tuo pacis studio, proque et nostris et praedecessorum nostrorum ac aliorum Principum christianorum hortationibus et precibus, res composuisse cum Magistro Prussiae significas, vetusque et diuturnum inter vos bellum, qua fieri nunc potuit ratione, sustulisse. Cui utrique facto tuo atque consilio, eas rationes affers, quae tibi non modo probabiles, verum etiam necessariae visae sunt, eaque in litteris ipsis tuis apte et prudenter expositae. Ac nos quidem de induciis cum Turca factis, quoniam tu praesens Regni tui necessitates nosse melius potes, dum salva tua et tuorum affinium ac vicinorum Principum dignitate, sine ullis iniquis et abiectis conditionibus factae sint, neque tendant in iacturam et detrimentum nominis christiani (quod nos tamen, tua freti sapientia et magnitudine animi, confidimus), possumus vel acquiescere hoc tempore, vel saltem connivere, nihilque existimare a Serenitate tua sine maximo consilio fuisse factum, quando ea omnium de te, et nostra imprimis, est opinio, neque te propter prudentiam falli in consiliis capiendis posse, neque propter perpetuam et praestantem in Deum omnipotentem fidem et religionem quicquam illius nomine indignum admissurum aut probaturum esse, cum ipse praesertim polliceare, si his intestinis et pene cilibus armis depositis, quae Christianitatem totam cruentarunt, arma communis studio in communem hostem convertantur, te publicae causae non defuturum. Quam promissionem tuam, dignam tua fide atque constantia, sic accepimus, ut simus eam suo tempore repetituri.

Illud autem alterum, quod cum Magistro Prussiae ad pacem et concordiam devenisti, praeclaris utique nominibus obtentum est. Nam et pacis iucundum nomen, et conditio Regni tui eiusmodi, ut tibi finire bellum cum illo ordine expediret, et tempora aliis bellis et periculis turbulentis, et nos semper pacis tibi cum illo ordine auctores fuimus, Tuque per huiusmodi pacem atque concordiam, ad ius et auctoritatem tuam melius pervenisti. Gravia ista omnia et dictu speciosa sunt, eaque a nobis libentissime probarentur, si is, cum quo tibi positis inimiciis pax suscepta est, si vera de eo ad nos allata sunt, dignum se tua ista et munificentia et mansuetudine praebuisse. Nunc quid debeamus de eo existimare aut scribere, incertum est. Ut enim omnia a tua parte plena optimi animi et sanctissima mente facta existimemus, sicut certe existimamus, nec aliter de tanto et tam Christi amante Rege sentire est fas, non possumus ex altera quid sentiamus decernere.

Illud quidem maiorem in modum ex tuis litteris gavisi sumus, quod Serenitas tua ostendit se omnem daturam operam, et iam dare coepisse, ut Christi fides atque religio in illis Prussiae populis restituatur. Quod te, fili Carissime, quanto possumus studio obtestamur per viscera misericordiae Dei nostri, ut hoc quoque monumentum pietatis et bonitatis tuae ad reliquias facta praeclara et fortia, quae antehac fecisti, adiungas. Miseret nos illorum miserorum et infortunatorum calamitatis, qui non fortunas suas, sed semetipsos perditum eunt, dum volunt pravis rectoribus et monitoribus suis obtemperare. In quibus, si tu hereditatem maiorum tuorum, ut scribis, repetiisti, in memoria habeas precamur hereditatem quoque Domini Dei in illis esse servandam. Cuius quidem Dei et nos et illi et Serenitas tua, iusta hereditas sumus. Nos, nisi paterni affectus dolore commoveremur, hac facile possemus cura et sollicitudine animi supersedere, sed pro Pastoris et Patris dumtaxat officio afficimur tot simplicium et miserorum saluti, quorum te quoque ut misericordia capiat deprecamur, quando eorum cura et custodia, pro tuae superioritatis iure, sapientiae etiam et fidei tuae commendata est. Ad hanc rem perficiendam nos omnia nostra studia atque officia Serenitati tuae offerimus, nihil recusaturi quod ad restaurandos Deo fideles suos pertineat; atque omnia acturi, ut intelligat Serenitas tua, nihil aequa nobis charum ac [post] Dei honorem nihil tam iucundum, quam tuam dignitatem et esse nunc et semper fuisse, ^{a-}sicut a dilecto filio Ioanne Antonio Pulleoni, nuncio nostro in Ungaria, Serenitas tua plenius cognoscet^{b)}, cui vel eius litteris fidem indubitatem habebit. Datum Romae etc., die XX Iulii M.D.XXV, Anno secundo^{-a)}.

^{a-a)} *Adscriptum alia manu post deletum:* Datum
Romae etc, die [lacuna] Julii M.D.XXV, Anno
secundo.

^{b)} *Suprascriptum pro expuncto:* intelliget

N. 28.

Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto

Budae, 30 VII 1525.

Notum facit regem Poloniae assensisse, ut interesset conventui, 8 IX Olomucii vel Posonii inter eum, regem Hungariae et archiducem Austriae celebrando, ut negotia religionis in Bohemia componantur. Petit brevia credentialia sibi pro hoc conventu mitti. Recenset, quid de negotio saecularisationis ordinis Theutonicorum in hoc conventu agere intendit.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 91r-95v. In f. 96v inscriptio, sigillum, breve sum-
marium et "R[ispos]to a li XXIII d'Agosto".
- **Ed.**: Fraknói ROP, p. 245-251.

†

Rev.mo etc.

[*De tumultu et expulsione 3 milium rusticorum, qui aliquod monasterium in Bohemia invaserunt a Lutheranis incitati*]. In questa dieta che farrà in Moravia [91v] sua Maestà cum il Serenissimo di Pollonia²¹² serrano Boemi. Lì si trattirà questo negocio tutto, et si farrà l'ultimo sforzo che quel Regnio si assetti et lo negocio di la fede proceda ala conclusione²¹³. Boemi adomandano il Re in Praga, et si li negocii di Ungaria, zoè domestici, si assettirano, porria essere che lo inpetrassero; quando non, farrò sforzo che l'Arcivescovo²¹⁴ vada lui Ambaxatore in Boemia, e che lo Re di Pollonia mandi anchora lo Vescovo di Cracovia²¹⁵. Per me non mancherà che non si usi la mia diligentia.

La Maestà del Re di Pollonia have dato la parola che è contenta di convenire cum questa Maestà per la festa di la Natività di Nostra Signora a li VIII di Settembre in Olomutio di Moravia. Hano mandato Ambaxatore al Principe²¹⁶, invitandolo a questo convento. Si il Principe verrà, lo convento si farrà apreso Posonio²¹⁷; si non, sarà in Olumutio [sic]; et si verrà, V.ra Signoria ni haverà haviso per lo Rorario²¹⁸, a cui scrivo che ni dia haviso a sua Santità. Per questo convento mi par che io habbi brevi freschi credentiali per la Maestà dil Re di Pollonia, per lo Arcivescovo Gne[sne]nse²¹⁹ et per lo Vescovo di Cracovia et per il Palatino di Cracovia²²⁰, che sono li tre persone che fano il tutto, [*necnon brevia credentialia ad regem et barones Hungariae ac etiam ad archiducem Ferdinandum*].

Non dubito che in questo convento si parlirà di la pace cum il Turco. Et in questo io mi portirò secondo li ordini a me dati per la Santità sua, salvo si altro V.ra Signoria Rev.ma di novo non mi ni commettirà. [92r] Non so se si parrà bene che in alcun modo io parli del negocio Prutenico²²¹. A me pare che io ni debbia parlare, ma in un modo, si lo successo di Ispagnia serrà tale che sua Santità stia ferma cum lo Imperatore; in altro modo, si quelle cose an-

²¹² Conventus Ludovici II cum Sigismundo I, de quo infra in eadem epistula.

²¹³ Unionem calixtinorum cum Ecclesia Romana in mente habet.

²¹⁴ Aepus Strigoniensis Vladislaus Szalkai.

²¹⁵ Petrus Tomicki.

²¹⁶ Ferdinandus Habsburg, archidux Austriae.

²¹⁷ Cum Posonium (Bratislava) tantum 65 km a Vienna distet.

²¹⁸ Hieronymus Rorario, orator papae ad nutum legati Campeggi, apud archiducem Ferdinandum Viennae, postea nuntius in Polonia (v. Rorario, *passim*).

²¹⁹ Ioannes Łaski.

²²⁰ Christophorus Szydłowiecki.

²²¹ Id est homagii Alberti Hohenzollern et saecularisationis ordinis Theutonicorum.

dassero perturbate. Si lo successo di Ispagnia è prospero et sua Santità per severa in la liga cum la Caesarea Maestà che fu fatta in Italia²²², parlarni animosamente et farni querela per me; et anchora mi pariria necessario che lo Principe mostrasse di sentirsene da parte de l'Imperatore, et vedere si potessimo retrattare che è fatto. Si per Caesare non è stata confirmata la liga et ciè alcun dubio di discordia, parlarni più modestamente, o forse dissimular del tutto, ad causa che non mi par bene che per un negocio già fatto, al quale a pena si può remediare, ci havessemo a fare un Re poco amico, atto, per l'odio che è fra quelle nationi, ad voltarlo non difficilmente ad danno di Tudeski. Questo è lo parer mio. Ma perché porrà essere a tempo la resposta, io ni farrò quanto per sua Santità mi serrà comandato.

[De informatione, quam desiderat habere super translatione regis Galliae captivi (post victoriam Papiensem) in Hispaniam. [92v-94v] De rei pecuniariae reformatione et variis difficultatibus, in quibus versatur Hungaria. De victoriis ab aepo Colocensi (Tomori) reportatis. De lite super canonicatu Strigoniensi solvendo. De epo Zagrabensi (Erdödi) bano Croatiae creando. [95r] De captivis a Turcis redimendis. De negotio suae pensionis et iterum de moneta nova Hungariae]. ^(a)-Et cum basar li piedi santissimi etc. Buda, penultimo Iulii 1525.

Di V.ra Signoria Rev.ma servitore

lo barone del Burgio nuntio etc.^{a)}

^{a-a)} *Autographum.*

N. 29.

**Clemens VII, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae
et Ludovico II, regi Hungariae**

Romae, 22 VIII 1525.

Gaudet de congressu, quem facturi sunt, quo imminentि periculo Turcico et haeresum divulgationi obviam eant. Hortatur regem Ludovicum, ut consiliis regis Sigismundi pareat, ab isto vero postulat, ne illi desit in rebus Hungariae melius constituendis. De quibus omnibus nuntius suus, baro Burgii (I.A. Bugglio), quem commendat, cum ipsis fusius locuturus est.

Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 307r-v. In f. 308v nota: "Regi Poloniae et Regi Hungariae Olomucii conventuris". In f. 307v sub textu: "duplicatum".

- Ed.: Balan, p. 170-171.

²²² Cfr. supra, N. 18.

Regibus

Carissimi. Gratias agimus Deo, qui vota nostra exaudiens, Serenitates v.ras in unum copulavit²²³. Non enim iam dubitamus quin quae nobis curam et molestiam afferebant, extrema prius ab hostibus Turcis pericula, deinde vero graviora etiam intestinarum haeresum mala, communi amborum vestrum consilio et unanimi concordia extirpentur, cum uterque vestrum semper tantam dederit operam in honorem summi Dei et fidei catholicae conservationem, ut et nos ipsi et quicunque Deo affecti sunt, magna se vobis devinctos fateantur gratia; nam et ad Lutheranam impietatem reprimendam uterque pro Dei nomine acer et promptus extitit, et ad illam inclytam Bohemorum gentem unitati christiana restituendam, omni a vobis cura et diligentia elaboratum est. Sed ut illa bene cepta sint, sic vos ambos obsecramus in Domino, ut instare et pergre et ad extremum deducere sancta vestra consilia debeat, Dei quidem ipsius imprimis causa, sed nonnihil etiam nostra, qui non verborum honore, sed vero animi affectu paternum amorem erga vos retinemus, tantumque desideramus vestram felicitatem et gloriam, quantum nostram.

Illa autem, quae nos admodum premunt et premebant, car.me fili Ludovice, quod regni tui statum^{a)} atque ordinem cupiebamus aliqua ex parte in melius constitui, propterea quod ingenium tuum, egregium et singulare, ad aetatem perfectam consilii nondum pervenerat, nunc sunt tibi, patrui tui consilio et sapientia, constituenda. Illum, precamur, ut audias. Habet ille erga te amorem patris, sapientiam in se summi regis. Eius tu similis es futurus. Hoc enim praeclera indoles tua nobis pollicetur. Interea quidem, quae ille admonuerit, tuae erit virtutis et bonitatis non praetermittere. Laboramus animo pro te, in patris locum tibi successimus et tutela et benevolentia et cura. Da nobis hanc laetitiam, premium curarum et sollicitudinum nostrarum, ut eam, quam optamus in te virtutem et magnitudinem animi cernere, celerius, quam aetas pati posse videatur, perfectam videamus²²⁴.

Tu vero, fili car.me Sigismunde, accipe etiam vias nostras et in eo filio ornando ac confirmando omnem tuam, qua plurimum vales, sapientiam exprime. Est ille tibi prope sanguine, nobis ex Deo filius, amore utrique nostrum par, [307v] ut quae ad eius decus et dignitatem pertinent, sint inter nos communia. Sed nos plurimum tua virtute, consilio, autoritate confidimus. Vellemus scribere omnia, si liceret, sed quum id non [placet?], hortamur vestrum utrumque in Domino, ut dilecto filio Baroni, nuncio nostro, homini prudentissimo et fidissimo, cui totum animi nostri sensum aperuimus, fidem

²²³ Breve hoc responsivum esse videtur ad informationem a Buglio die 30 VII 1525 Romam transmissam, v. infra, N. 28. Interea conventus hic, ut scribebat Buglio ad Sadoleum 30 VIII 1525, "si prolunga a la festa di San Martino [11 XI]. La causa dicono per li impedimenti che tiene il Principe [Ferdinando], ma io credo per aspetare la resposta del Turco" (Fraknói ROP, p. 261). Tandem demissum est omnino de illo loqui.

²²⁴ Fusius de timoribus summi pontificis, causa segnitiei regis Ludovici, v. in N. 29.

summam habere et omnia in optimam a nobis partem accipere velitis. Datum Romae, die XXII Augusti, M.D.XXV, anno secundo.

a) *Adscriptum supra verbum penitus expunctum.*

N. 30.

**Ioannes Antonius Buglio
Sigismundo I, regi Poloniae**

Budae, 7 XI 1525.

Quum congressus eius cum rege Ludovico haberi non possit, refert per litteras, quae pontifex maximus ipsi communicanda mandavit: papam videlicet in bonam partem accipere homagium Pruthenicum, cum spe innixus sit regem gernina Lutheranismi in Prussia suppressurum; regnum Hungariae, ob conflictus intestinos, regiae potestatis deminutionem, Lutheranismi divulgationem (etiam in Bohemia et Silesia), et praesertim Turcis Croatiam, Slavoniam, Transilvaniam et Moldaviam iam iam invadentibus, in extremo periculo versans, e vestigio reformandum esse: thesaurum et distributionem stipendiorum melius ordinanda, officium cancellarii regni Stephano Brodarics committendum aliaque, cooperantibus summo pontifice et illo, introducenda. Plura coram diceret, si ipsum convenire posset. Recenset nova, litteris 15 X datis allata, de pace inter regem Angliae et Gallos inita, de regis Galliae capitivi infirmitate, de ducis Borbonii in Hispaniam ex Italia discessu et de spe pacis condendae a summo pontifice concepta.

Or.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 6, f. 82r-85r (n. 592). In f. 85v inscriptio et sigillum. In textu correctiones manu Stanislai Górska factae, quae plerumque constant in substitutione minuscularum litterarum nominum litteris maiusculis, ut ita textus accommodetur regulis Actorum Tomicianorum apparandorum.

- **Cop. coaevae:** Wrocław, BOSS, ms. 177 II f. 324v-327r (ms. Stanislai Górski, cum datatione).
- **Ed.:** Działyński AT VII, p. 333-336 (cum aliquot omissionibus); Kraków, BJ, ms. 6549 p. 586-592 (ms. Stanislai Górski, sine datatione).
- **Cop. saec. XVI:** Kórnik, BPAN, ms. 213 p. 442-448.

Ser.ma ac Sacra Regia Maiestas.

His superioribus diebus commiserat et mandaverat mihi Ss.mus Dominus noster, ut nomine suaee Sanctitatis Maiestati v.rae aliqua exponerem.

Quae ego commodius fore putaveram coram ea Maiestati v.rae referre, si per Maiestatem v.ram licuisset, vel pocius per negligenciam nostram, conventum indictum celebrari²²⁵. Nunc vero, quum mihi omnis spes prorsus sit adempta conventus illius, cogor ea Maiestati v.rae perscribere.

Intellexerat Sanctitas sua pacem inter Maiestatem v.ram et magnum Prussiae Magistrum initam ac omnes causas et raciones, quae ad pacem in eundam iis condicionibus Maiestatem v.ram moverunt. Quae causae omnes luculentissime mihi per dominum Premisiensem ex mandato Maiestatis v.rae fuerant perscriptae²²⁶. Ad quas, etsi non minus iustis et persuasoriis rationibus posset ex altera parte responderi, tamen quia Maiestas v.ra eas iudicavit sibi ac Regno suo necessarias, et cum adhuc causas, quae Magistrum moverunt, sua Sanctitas non intelligat, nihil ad praesens ad causas illas sua Sanctitas iudicat esse dicendum, quum sibi persuasum sit maxime multis et variis documentis a tam prudentissimo ac christianissimo Principe nihil potuisse attentari, quod sanctitatem et prudenciam non saperet. Speratque Sanctitas sua fore, ut illa provincia, haeresi nefaria infecta, postea quam in dicionem et oboedienciam Maiestatis v.rae venerit, sua prudencia et severitate in pristinum Dei cultum redacta erit. De qua re tanto maiorem spem sua Sanctitas concepit, quanto Maiestas v.ra litteris suis sua sponte innuit se esse praestaturam, ad quod in Domino Sanctitas sua hortatur paternae Maiestatem v.ram. Ad pietatem et gloriam Maiestatis v.rae accedet etiam hic non parvus cumulus futurus laudum Maiestatis v.rae. Dicerem [82v] haec longioribus verbis, nisi scirem id esse Maiestatis v.rae ingenium in rebus fidei defendendis, quod soleat cogitationes suae Sanctitatis, ne dicam petitiones et adhortationes, saepius praevenire.

Cupiebat Sanctitas sua etiam, ut instantissime agerem cum Maiestate v.ra de ordine huic Ungariae Regno, omnino perituro, ponendo, aliquasque vias ad id perficiendum ut Maiestati v.rae declararem et Maiestati v.rae omnibus viribus meis inservirem²²⁷. Quod (^acerte eo libencius^a) fuisse facturus praesens, quo melius conceptus (^banimorum dicuntur quam scribuntur^b). Nunc vero, quum in dies velocissime ad ruinam Regnum hoc currat, quid aliud possum dicere Maiestati v.rae, quam cum eadem plorare calamitates totius Christianae Reipublicae ruentis. In ea tempora incidimus, ut nulla ex parte aliquem locum invenire possimus, ubi vel sediciones intestinae, vel crudelissimorum hostium arma, vel nefariae haereses non debachantur. Quae res, etsi singulae per se satis superque sint ad regnum unum destruendum, nescio si Dei ira, quam scelera nostra in nos provocant, vel aliqua alia occulta Dei providencia et causa effectum est, ut omnes tres in hac provincia et crescant et ita firmissimis radicibus in dies propagentur, quod non facilli-

²²⁵ Agitur de conventu Sigismundi I cum rege Hungariae Ludovico II, de quo v. supra, N. 28-29.

²²⁶ Cfr. epistulam Andreae Krzycki, N. 20.

²²⁷ Cfr. supra, N. 29.

mum videtur inde extirpari posse a valentissimis et diligentissimis quibuscumque cultoribus.

Quid sperandum sit a negligentibus, Maiestas v.ra considerare potest. Ordines dominorum inter se divisi sunt. Sunt etiam et Nobiles a dominis divisi^{c)}. Maiestas Regia trahitur ad vota quoruncumque. Propter quas divisiones fiunt quotidie conventus iniussu regio; fiunt eciam et conventicula, quae etsi speciem medicinae pre se ferant, abscondunt tamen crudelissimum venenum, et cum [83r] ad eum finem dicant tendere, ut authoritatem Maiestatis Regiae tueantur, Maiestatem Regiam ad id adducunt, ut apud omnes nullius vel admodum parcae sit existimacionis et authoritatis. Cogitur Maiestas sua conventibus et conventiculis ac confoederationibus, absque scitu Maiestatis suae factis, postea in honestissimis condicionibus consentire. Quae res facit, ut dum unis Maiestas Regia consensum praestet, alteris seminarium paret, et det inicium et fomentum. Et in tantum hoc ordine processimus, quod verendum est, ne aliquando aliquis talis conventus huiusmodi sediciosorum hominum fiat, ut tota authoritas Maiestatis Regiae aperto Marte pereat.

Haeresis quantum in Slesia, Moravia et Boemia vigeat, quid opus est dicere, quum Maiestas v.ra et prius ista quam nos audiat, et eciam propter vicinitatem senciat? Sed haec antiqua est querimonia. Hic vero in Ungaria nulla est civitas, quae Germanis vicina sit, quae vel in cordibus hominum secreto, vel in concionibus publice non det huic sectae fomentum. Sed ut reliqua taceam, in Civitate regia Budensi quantum haec labes vigeat, vel fassiones unius, qui morte damnatus est, liquido possunt ostendere. In quibus fassonibus tot cives vocantur et cittantur, ut fuerit his dominis consulcius visum, ut supprimerentur potius, quam in lucem venirent, verentes, ut aiunt, ne Civitas ditissimis civibus privata, in oppidum evaderet²²⁸. Sed quid de Civitate ego loquor? Utinam altius et proprius hoc malum non serperet, nihil ego taccerem, si praesens cum Maiestate v.ra essem; nihil foret Maiestati v.rae occultum. Nunc vero non sunt omnia litteris committenda. Quam potens sit hostis communis, stultissimum esset Maiestati v.rae recensere, quum^{d)} Maiestas v.ra eius vires non sine maxima sui regni iactura tot annos, [83v] inter tot alia bella, sola sua prudencia et fortitudine substituerit et saepius, ita Deo dante, fregerit.

Sed quam nos simus invalidi ad tantum hostem sustinendum, quam imparati quamque negligentes, pauca dicam. A^{e)} Croacia incipiens usque ad Moldaviam, per quas terras confinia huius Regni fere omnia cum inimicis protenduntur, ab uno mari scilicet usque ad aliud, fere nullus est locus ita munitus, ad quem vel astu, vel armis inimici facilime penetrare non possint. Ad haec accedunt animi populorum, per negligenciam nostram et importunam ac acerbissimam dominorum exactionem ita exasperati, ut incipient de rebus suis cogitare et quovis damno servitutem mutare potius, quam haec

²²⁸ Fusius de hoc casu scribit Buglio in epistulis 9 et 30 VIII 1525 datis, v. Fraknói ROP, p. 256, 262.

pati. Auditur enim Dominos omnes Croatas unitos esse et accepturos esse propediem condiciones, quamvis iniquas, a Turcarum Tyranno oblatis, idque non secreto, sed aperte indicant per proprios oratores Maiestati Regiae²²⁹. Quid credit Maiestas v.ra, quid sint facturi alii, quum se videant in simili necessitate constitutos ad exemplum D.num Croatarum? Et quis populus est in Ungaria, qui in eadem navi cum D.nis Croatis naufragium non faciat quotidie?

Certe admodum pauci post Croatas sunt Sclavi²³⁰, qui divisi sunt in multas partes. Neque tantum potuimus aut voluimus posse, ut eis opportunum et non contemnendum Banum daremus. Et dum de Bano Sclavis dando nos hic disputamus, interea ibi proventus Regni dissipantur et Sclavoniam ammittimus²³¹. Post hanc veniet Iaiza, proh dolor Iaiza, tot sudoribus antiquorum nostrorum a manibus hostium per vim et virtutem ablata, munitissima Civitas, per quam solam esset nobis spes [84r] aliquando totum Bosnae Regnum recuperandum, in tantam calamitatem devenit, ut careat omni comeatu, et multi sunt dies, quod panem non comederint, et mox timendum est, ne per famem ad manus hostium deveniat²³². Habemus inde Varadinum Petri, quod Oppidum²³³, virtute D.ni Colocensis, unquam satis laudati viri²³⁴, huc usque substinemus. Sed nunc, quum sint gentes omnium dominorum et Comitatum inde revocatae et Colocensis cogitet ad Maiestatem Regiam propediem, quo in periculo relinquetur Castrum illud, relinquo ut Maiestas v.ra cogitet. Themesvarum est postea, cui praefecimus duos Comites, certe bonos et strenuos, si possent gentes suas alere. De Transalpina Moldavia et Transylvania, quo in statu sint, nihil attinet dicere. Sunt Maiestati v.rae vicinae et inde veriorem poterit a suis haberi relacionem.

Haec omnia, et his etiam peiora mala, eo consilio visum est suaे Sanctitati [commemorare], quod potuissent provideri et curari, ut in primis proveniens regii in certum ordinem redigerentur, iique bonis hominibus darentur in arrendam; ac omnibus Capitaneis, qui fines tuentur, certa stipendia sua assignarentur apud eos mercatores, qui proventus regios arrendarent, quod quisque sciret deputacionem suam; sumptus a Maiestate Regia reformarentur atque in certum ordinem reducerentur; cavereturque etiam gravissimis censuris, ut quilibet integras gentes, pro quibus ei solutum est, in finibus quos tueretur detineret; quilibet ex aulicis Maiestati suaे serviret iis equis et armis, ad quae se Maiestati suaе astringit; unus Thesaurarius constituere-

²²⁹ Oratorem Croatarum egit, una cum aliis, Simon Erdödy († 1543), epus Zagrabiensis ab a. 1519, v. Buglio in epistula die 30 VIII data (ut supra, Fraknói ROP, p. 262).

²³⁰ Agitur procul dubio de incolis hodiernae Slavoniae.

²³¹ Agebatur de eodem episcopo Zagrabensi bano creando (ibidem, p. 262).

²³² Jaice in Bosnia, quae a. 1523 ab obessione Turcarum liberata erat a comite Christophoro Frangepan et postea difficulter retenta.

²³³ Pétervárad, oppidum et arx in alta ripa Danubii sita.

²³⁴ Paulus Tomori OFMObs († 1526), strenuus miles adversus Turcas, antequam ordinem ingressus sit, aepus Colocensis ab a. 1523. De eius virtute et meritis diffuse scribit Buglio in eadem epistula 30 VIII data (Fraknói ROP, p. 259-262); de defensione Varadini Petri v. Fraknói ROP, p. 92.

tur, qui probitate vitae et moribus ac integritate esset Maiestati Regiae probatissimus. Cancellarium speramus [84v] bonum fore Brudericum²³⁵, pro quo Maiestas v.ra et Sanctitas sua intercesserunt apud hanc Maiestatem et apud d.num Strigoniensem²³⁶; et ab ambobus mihi iam promissum est, et spero, quod propediem promulgabitur Brudericus Cancellarius, si fides erit apud quos esse debet. De Palatino moderno²³⁷ bene Sanctitas sua sperat. Est enim suae Sanctitati cognitus Romae in legacione, quam habuit apud illam Sedem²³⁸, qui et litteris et verbis multa Sanctitati suae pollicetur. Interponeretur autoritas Maiestatis v.rae cum autoritate Sanctissimi Domini nostri, nec non et subsidio et auxilio posset aliquis ordo constitui, qui foret non solum huic Regno utilis futurus, sed Regno Maiestatis v.rae et toti Christianae Reipublicae.

Haec omnia diffusius et subtilius fuisse Maiestati v.rae dicturus, ac aperuissem Maiestati v.rae authores scelerum et rapinarum, destructores autoritatis regiae, remedia ad singula opportuna, quae essent Regi profutura, sine aliorum dolore et displicencia, quae non potuissent adhiberi quin alios offenderent. Nihil enim reliqusem intactum, quae et si non tuto, non commode per litteras significari possunt. Volui Maiestati v.rae haec ex multis dixisse, ut si Maiestati v.rae placuerit, quum suos Oratores huc destinaverit, praecipiat eis, ut mecum communicent Maiestatis v.rae super his rebus consilium. Ego etiam eis Domini mei consilia aperiam, et paribus ac multis consiliis, postquam Maiestati v.rae non visum est convenire, agrediamur rem. Forsan Deus dabit, ut auspiciis Ss.mi Domini nostri et Maiestatis v.rae aliquid boni poterimus facere. Nec Maiestas v.ra relinquat dare in mandatis de rebus Bohemicis, [85r] Slesiticis et Moravicis, pro qua re Sanctitas sua summopere rogit Maiestatem v.ram.

Pax inter Ser.mum Angliae Regem et Regnum Franciae effecta est perpetua²³⁹. Rex Galliae captivus²⁴⁰ infirmus fuit his superioribus diebus ad mortem et rumor fuit mortuum fuisse; postea intellectum est ipsum convalescere

²³⁵ Stephanus Brodarics (1471-1539), secretarius regis Ludovici II ab a. 1524, eiusque orator Romae, regi Poloniae amicissimus; postea epus Sirmiensis (ab a. 1526) et Vaciensis (1539). Nominatus est Regni Hungariae cancellarius eodem anno 1525. De tractationibus v. Buglio apud Fraknói ROP, p. 258.

²³⁶ Aepus Vladislau Szalkai.

²³⁷ Stephanus Verböczy (1483-1541), electus est palatinus Hungariae in comitiis in Hatvan celebratis 4 VII 1525; coactus est huic officio renuntiare 28 IV 1526 (cfr. Fraknói ROP, p. 233 et 373). Post cladem Altinensem (Mohács) cancellarius regis Ioannis Zápolya.

²³⁸ Anno 1517 missionem explevit nomine novi regis Ludovici II Romae et in comitiis Imperii Vormatiae celebratis.

²³⁹ Buglio hic se refert verisimiliter ad quoddam scriptum, cui titulus *La pace et liga perpetua tra li ser.mi principi Re Christianissimo de Francia et Defensor della fede Re de Inghilterra*, editum in Italia (exemplar sine data et loco editionis in BV), in quo tractatus secretus inter regem Angliae Henricum VIII et Ludovicam, matrem Francisci I, regis Galliae, tunc captivi, die 30 VIII 1525 in Moor Park conclusus (cfr. Mackie, p. 316), publici iuris factus est.

²⁴⁰ Franciscus I, in captivitate apud imperatorem Carolum V post victoriam Papiensem manebat, in Hispania detenus.

iam. Dux Borboniae ex Italia solverat Hispaniam versus²⁴¹. Ss.mus Dominus noster sperat bonam concordiam et pacem, etsi haec nova confoederatio videatur non nihil impedimenti huic rei esse allatura. Sed tamen quum hae litterae datae sunt, nihil certi habebatur. Litterae datae sunt XV die Octobris. Et me meaque servicia v.rae Maiestati commendo. Budae, VII Novembris 1525.

(g-E[iusdem] V[estrae] Maiestatis certus servitor

baro Burgii, nuntius in Hungaria etc^{g)}

a-a) *Adscriptum in margine.*

b-b) *Adscriptum supra.*

c) *Hic in margine codicis Cornicensis (ms. 213) adscriptum est alia manu:* Tak w Polscze wlassnie.

d) *Correctum a Górski ex: cum*

e) *Correctum a Górski ex: De*

f) *Correctum a Górski ex: A*

g-g) *Autographum.*

N. 31

Sigismundus I, rex Poloniae
Ioanni Antonio Buglio

[Cracoviae, XI 1525].

Promittit se nuntios, quos summus pontifex mittit in Moscoviam pacis inter ipsum et magnum ducem componendae gratia, bene accepturum esse. Dolet de defectione regis Suetiae (Gustavi Vasa) ad Lutheranos.

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Leg. 5 f. 253v.

Domino Baroni

Magnifice, nobis sincere dilecte. Accepimus litteras vestras, quibus scribitis Ss.mum Dominum nostrum mittere Moscoviam gratia pacis inter nos et Ducem illum componendae, suadet[is]que nobis illius Sanctitatis nomine, ut pacem ipsam amplectamur²⁴². Nos, neque huius neque ullius alterius belli authores unquam fuiimus, nostra duntaxat, ut debemus, tutari semper adni-

²⁴¹ Fusius de hoc Caroli de Bourbon (1490-1527), ducis exercitus imperatoris Caroli V, ex Italia in Hispaniam reditu scribit etiam Ioannes Dantiscus in epistula ad Petrum Tomicki, 1 XI 1525 Toleti data, v. Działyński ATVII, p. 332.

²⁴² Epistula haec desideratur. De missione Ioannis Francisci Cito ad magnum ducem Basiliū, illi 14 X 1525 in consistorio demandata (Korzeniowski AR, p. 87), v. Cito passim.

xi sumus. Pacem igitur cum ipso Duce, neque respuimus antehac, neque nunc causa rei christiana et Ss.mi Domini nostri respuemus, si qua citra magnam iacturam et ignominiam nostram continget, id quod Oratores ipsi Ss.mi Domini nostri abunde ex nobis cognoscent.

Regem Suetiae non libenter audimus Luteranismo imbutum²⁴³. Si enim videtur perquam difficile pestis haec extingui posse, vulgo duntaxat maiori ex parte infecto, quanto magis difficultis erit, ubi ad reges dimanabit. Et proinde agemus nos quidem cum illo, licet inter nos nulla intercedat amicitia tam familiaris, ut a relligione [sic] maiorum suorum non desciscat. Verum opus erit profecto, ut Ss.mus Dominus noster tandem aliquid dignum sua sapientia et tanto discrimine agrediatur, ne postea lacius res serpat, quam [254r] ut aliquo consilio vel vi mederi possit. Optamus vos bene valere. Datum [...]^{a)}.

^{a)} *Antecedentes litterae sunt mense Novembri 1525 datae.*

N. 32.

**Ioannes Antonius Buglio
Iacobo Sadoleto**

Budae, 16 XI 1525.

Respondendo ad eius litteras, 15 X datas, notum facit se scripsisse epistulas in Poloniā, quibus proposuerat matrimonium reginulae (Hedvigis) cum marchione Mantuano (Friderico Gonzaga); recordatur tamen difficultatum, quae iam antea, cum in Polonia fuerat, a Polonis factae sunt propter alias propositiones matrimoniales regi a Gallis oblatas. Describit dotes animi et corporis reginulae necnon colloquium, quod tunc cum illa habuit.

Or.: AV, Nunz.Germania 55 f. 123r-126r. In f. 126v inscriptio, vestigia sigilli et (alia manu) summarium.

- Ed.: Fraknói ROP, p. 280-282.

- - Pociecha KB II, p. 594 (fragmentum).

Rev.mo Monsignore et Patronē honorando.

²⁴³ Gustavus I Vasa (1496-1560), rex Suetiae ab a. 1523, Lutheranismum ab a. 1524 aperte introducere in regnum suum coepit, v. Martin, p. 221-242.

L'ultime di V.ra Signoria Rev.ma son state di XV del passato²⁴⁴, le quali ricevi ali V. Et ho anchora havuto tutte l'altre lettere che per quelle mi accusa, ale quale ho fatto resposto per le mie di dua [sic] di Octobre, di X et di XXIX, di le quali resto creditor. Hor, rispondendo a queste di XV, dico che di continente scripsi in Pollonia tre lettere: l'una a la Regina, l'altra al palatino et un altra al vescovo di Cracovia, proponendo lo matrimonio del sig. Marchese di Mantua in quel meglio modo che ho saputo, conformandomi alo comandamento di sua Santità²⁴⁵. Et spero che non parirà incredibile che lo negocio lo proponi io da me, perché quando fui in Pollonia mi accadi ragionarvi del medesimo parentado cum la Regina et cum il palatino, parlando a caso di li parentadi che ci forno in Italia per quella Signora²⁴⁶. Ma in quel tempo erano Polloni molto alti a la mano, perché eran stati certi trattati poco giorni inanzi fatti per un Ambaxatore di Franzia, (^a-che offeria-^a) il parentado di la figluola per il figluolo del Re Pollono et per la figluola il Re di Scotia²⁴⁷. Polloni, como sono molto fomosi, attesero ala preposta [sic] et mandaro[no] Ambaxatore al Re ad offerire il parentado del Principe di Pollonia per la figlia del Christianissimo, cum conditione però che il Delphino pigliasse questa figlia del Re²⁴⁸. Li quali trattati si risolvero in aqua. La intentione del Christianissimo era di far mover querra a l'imperatore da queste parti. Di tutte queste cose allhora io scripsi a sua Santità²⁴⁹.

L'altra difficultate che trovava era che Polloni non hano anchora giurato Principe l'infante²⁵⁰ e di questa Maestà non hano altro figluolo. Et vedendo il Re vecchio et l'infante assai giovane, mi parve comprendere alhora che volessero tener questa figluola infra loro, per ogni caso che potesse intravenire. La quale per essere tutta Polacca et di buona natura et di bellissimo et venustissimo volto, di mediocre statura, ben [123v] criata [sic], et mostra di havere ingenio, il Re la tiene cum Corte, como [l]a Signora devotissima et dedita ad oratione, misse et elemosine sopra la età sua. E' veramente degna di ogni parte che lo Sig. Marchese ni haveria di restar molto satisfatto. Chiamasi Hedvis.

Et poi che sono in questo, non mi par for di proposito dire a V.ra Signoria quel che io parlai cum lei quando la visitai et quel che respose da se a se. Io li

²⁴⁴ Desiderantur.

²⁴⁵ Epistulae ad reginam Bonam, palatinum Cracoviensem Christophorum Szydłowiecki et epum Cracoviensem Petrum Tomicki, de matrimonio ineundo a Friderico II Gonzaga († 1540, marchione Mantuae ab a. 1519), cum reginula Hedvige non inveniuntur. Negotium hoc expresse in commissis habebat nuntius Ioannes Fabro (v. infra). Fusius de his tractationibus scribit Pociecha KB II, p. 404 et 524.

²⁴⁶ Tractabatur tunc verisimiliter de despoundsa Hedvige filio ducis Ferrariae, Herculi d'Este.

²⁴⁷ De propositionibus matrimonialibus tunc ab Antonio Rincon factis v. supra, N. 11.

²⁴⁸ Hieronymus Łaski, missus in Galliam initio a. 1524 (v. supra, N. 11), i. a. habebat in commissis, ut de matrimonio copulandis ageret Henrico, filio secundogenito regis Galliae Francisci, cum reginula Hedvige (vel Isabella), ac Sigismundo Augusto cum filia illius regis, Margarita (vel Magdalena). V. eius instructionem apud Działyński ATVI, p. 211.

²⁴⁹ Cfr. supra, N. 11.

²⁵⁰ Sigismundus Augustus, natus a. 1520, successor regni nondum electus erat, quamquam regina Bona eiusmodi electionem a senatu postulabat.

dissi che era stato mandato da la sua Santità in Pollonia per vendicar la Italia di una iniuria che la Maestà del Re l'havea fatta et dubitava io che la vindetta cadesse sopra la Serenità sua. La iniuria era che la Maestà del Re havea livato da Italia una Regina et menatola in Pollonia, et la vengia era che sua Santità volea livare una Regina da Pollonia et minarila in Italia. Et io cridea che havea di essere sua Serenità. Quella respose da per se in lingua sua che ella nocte et giorno pregava Dio per la vita et felice stato di sua Santità como obediente sua figluola, et così pregaria per lo advenire.

Io attendirò la risposta, et venuta che serrà, di continente expedirò una posta²⁵¹. Le lettere per Pollonia parterò [sic] a VII dì di questo. Del Mastro di Prussia non si ne ragiona più. Et io credo che sia stata una faula [sic]²⁵². Si dissì poi che havea di pigliare la sorella del Duca di Mazovia²⁵³. L'habito lo have buttato affatto.

[Sequitur longa descriptio rerum ad Hungariam et Bohemiam spectantium]. ^{a)}Buda, XVI Novembbris 1525.

Al servitio di V.ra Signoria prontissimo

lo barone del Burgio, nuntio in Ungaria^{b)}

^{a-a)} *Adscriptum in margine.*

^{b-b)} *Autographum.*

N. 33.

Clemens VII, pontifex maximus

Ioanni Antonio Buglio

Romae, 21 VII 1526.

Committit ei, ut se quamprimum ad Sigismundum regem Poloniae conferat, auxilium ipsius contra Turcas Hungariam invadentes petiturus.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 12 f. 33r-v.

²⁵¹ Hanc respcionem habuit nonnisi mense Maio anni sequentis. 5 VI 1526 scribebat enim Iacobo Sadoleto: "La Regina di Pollonia mi risponde a le prime mie lettere che io scrissi del negocio del Sig. Marchese di Mantua molto freddamente, como V.ra Signoria vederà per la lettera di sua Maestà. Non so como arispondirà la Maestà del Re, che per essere in Prussia, non ni ho possuto haver respuesta cum questo correro" (Fraknói ROP, p. 393).

²⁵² Id est de despnsanda Hedvige Alberto, cfr. supra, N. 18.

²⁵³ De hoc proposito Alberti nubendi Annae (1498/500-1557), sorori ducis Masoviae Ianussii, nulla alibi inventur mentio. Paulo postea (mense Martio 1526) Albertus proposuit eam nuptui dare Gulielmo, suo fratri, cfr. Pociecha KB II, p. 410-411. A. 1536 despnsata fuit Stanislao Odrowąż de Sprowa, palatinus Russiae.

Baroni Burgii, nuntio in Ungaria

Dilecte fili etc. Augent dolorem nostrum in dies et tuae et aliorum litterae, quo Regis²⁵⁴ Regnique istius pericula certiora propioraque esse nobis significant. ^{a)} Itaque ad omnia remedia circumspicientes^{a)}, maxime opportunum et necessarium fore iudicavimus, ut tu ad carissimum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae regem etc., statim te conferas, eiusque Serenitatem, in qua una aliquid spei nobis adhuc restat, nostro et Sanctae huius Sedis, ac imprimis Domini nostri Iesu Christi, cuius res praecipue agitur, nomine horteris et obtesteris, ut ne dum regiam et privatam fidem suam ei, qui nemini unquam fidem pactumve ullum servare solitus est²⁵⁵, neque adeo nunc Serenitati eius servat, quando in eius Regnum octo Tartarorum millia immittere iam molitur²⁵⁶, praestare et servare studet, divinam et catholicam omnium nostrum fidem, cum totius istius Regni Serenissimique et carissimi Nepotis sui interitu, ruere et perditum iri pati velit. Id, quod cum eius quoque Serenitatis Regni statusque perditione quam sit con[33v]iunctum futurum, et ipsa per se facile poterit cognoscere, et tu illi, qui huiusmodi melius istic praesens quam nos nosti, plane declara[bis].

Itaque tibi mandamus, ut his perfectis litteris, quamprimum^{b)} ad id peragendum, caeteraque omnia, quae ad eiusdem Regis et Regni istius salutem christiana deque fidei et nominis decus et conservationem spectare duxeris, apud eius Serenitatem procuranda, proficiscaris. In quo ad solitam diligentiam et prudentiam tuam, eam celeritatem et curam adjunctam abs te requirimus, quam rerum istarum status summam sibi exposcere nobis videatur.

Datum Romae etc., die XXI Iulii M.D.XXVI, anno tertio.

^{a-a)} *Additum in margine pro expuncto in textu:*

Verum multo illud magis auget, quod neque nos maiora istuc subsidia, quam quae misimus, mettere in praesenti possumus, neque alii christiani principes ad suam quisque opem ferendam, ut totiens nos eos hortati et obtestati sumus, ita se festinos praebent, ut et rei necessitas et officii pie-tas postulare omnino videbatur. Sed nos, quod ad nos attinet, ubi re ipsa et factis nequaquam possumus, deficerere plurimis

cogimur difficultibus, non certe nec voluntate, nec cura, nec cogitatione ulla desumus, quibus tanto imminentि malo aliquod semper remedium inveniamus.

Quare cum aliunde, vel propter locorum distantiam, vel propter alias causas, quas nos nescimus, nihil iam aut parum praesentis auxiliū istic expectandum sit.

^{b)} *Sequitur expunctum:* ad eundem Poloniae regem

254 Ludovicus II Iagellonides.

255 Solimanus II imperator Turcarum.

256 Re vera aliqui asserebant usque ad 40 milia Tartarorum aestate a. 1526 provincias meridionales et orientales Poloniae invasisse, cfr. Pociecha KB II, p. 125.

N. 34.

**Clemens VII, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 21 VII 1526.

Ioannem Antonium Buglio, nuntium suum ad ipsum proficiscentem, commendat.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 12 f. 32r.

Regi Poloniae

Carissime etc. Mandavimus dilecto filio Ioanni Antonio Pulleoni, Baroni Burgii, nuntio in Hungaria nostro, ut se inde ad Serenitatem tuam conferret, nonnullaque nostris verbis communicaret, quae ad christianitatis praecipue salutem et ad tuae Serenitatis honorem et laudem pertinere nobis visa sunt. Hortamur Serenitatem tuam in Domino^{a)}, ut fidem illi summam rerum omnium habere, eaque procurare et facere velit, quae virtute sua eximia, singularique in Deum et christianam fidem pietate digna esse cognoverit. Quod nobis a Serenitate tua futurum est gratissimum. Datum Romae etc., die XXI Iulii M.D.XXVI, anno tertio.

^{a)} *Sequitur expunctum:* quanto animi studio possumus, pro ea virtute et in Deum christianamque fidem pietate, qua semper ipsa apud omnes in omnibus suis

factis clarere studet, ita se praestare in iis, in quibus a dicto barone requiretur, Dei ipsius honoris et eius fidei conservationis causa velit

N. 35.

**Clemens VII, pontifex maximus
Ioanni Antonio Buglio**

Romae, 27 VII 1526.

Eius praeviā missionē revocat et ut tempestive Romā redeat committit.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 12 f. 36r.

Baroni Burgii

Dilecte fili etc. Accidit nobis in praesenti, ut nonnulla nostra et Sedis Apostolicae maximi momenti negotia hic tractanda sint, in quibus persona et opera tua potissimum est necessaria. Quare mandamus tibi, ut his lectis litteris, rebusque iis omnibus, quae tibi istic nostro nomine in Regni istius subsidium conficienda adhuc restant, ea diligentia, fide et prudentia, qua summa hucusque caetera fecisti, peractis et constitutis, cum bona Regis ipsius venia et gratia, illico ad (^a-hanc Almam^a) Urbem te conferas et coram nobis sistas, quod magno cum desiderio (^a-a te^a) expectamus. Datum Romae etc., die XXVII Iulii M.D.XXVI, anno tertio.

^{a-a)} *Adscriptum supra.*

N. 36.

Sigismundus I, rex Poloniae
Ioanni Antonio Buglio

Cracoviae, [IX 1526].

Dolet de clade Hungarum (ad Mohács) a Turcis inflictam. Mittit oratorem suum, qui plus informationis ipsi adferret et quibus remediis Hungarum succurri possit explorabit. Petit, ut et ipse postulet a summo pontifice modum ruentis reipublicae Christianae subveniendi.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 6 f. 199r (n. 656). In margine sinistro nota manu Stanislai Górska exarata: "1526. Septembris".

Cop.: Kraków, BJ, ms. 6550 p. 286-287.

Ed.: Działyński AT VIII, p. 223 (e codice olim Rogalinensi).

Ioanni Antonio Pulleoni, Baroni Burgi etc.

Magnifice, sincere nobis dilecte. Accepimus infoelicissimum eventum Serenissimi d.ni Ludovici, Ungariae et Bohemiae Regis, quanto dolore et amaritudine animi nostri, facilius est unicuique existimare, quam nobis exprimere²⁵⁷. Et quia cum de salute illius Maiestatis, tum etiam de reliquis rebus, uti se habent, adhuc plane incerti sumus, mittimus istuc nuncium nostrum,

²⁵⁷ Maxima clades, 29 VIII 1526 ad Altinum (Mohács) exercitui Hungaro a Turcis illata, in qua plurimi optimates regni et ipse rex Ludovicus II occisi sunt.

ut de omnibus quam primum certiores esse possimus, rogamusque tuam Magnificentiam, ut nobis significare velit, quid cum illius Maiestate et statu istius Regni sui agatur, detque operam consilio et adhortationibus suis, cum apud Ser.mam istam Reginam²⁵⁸, tum etiam reliquos dominos et proceres, subditos eius Maiestatis, ut pro amore Domini sui et suae ipsius et patriae suae salutis causa curare velint, quo id, quod reliquum salutis et opportunitum facto adhuc restare videtur, non praetermittant, sed quam primum quicquid consilii et auxilii praestari possit pro conservandis istis Regnis in tanto communi casu, non desint officio et debito suo²⁵⁹.

Sanctissimo etiam Domino nostro significet citra moram tua Magnificentia hunc tantum casum, non solum Regnorum istorum, sed etiam totius Reipublicae Christianae, ut iam tandem illius Sanctitas adnitatur illam tam diu parturitam expeditionem adversus hunc hostem ad effectum adducere et bella intestina christianorum sopire, ne quod nobiscum nunc agitur, brevi et ad eius Sanctam Sedem et reliqua regna christiana evertenda haec tempes-tas perveniat. Faciet tua Magnificentia pro sua fide et sedulitate et communi bono, quam in illa semper cognovimus, nos vero modis omnibus, quibus poterimus, deesse nolumus, ut debemus, Regno isti Ungariae et Reipublicae Christianae, utcunque haec alea fortunae sese verterit. Bene valeat tua Serenitas [sic].

²⁵⁸ Maria Habsburg.

²⁵⁹ Oratorem regis Sigismundi egit Nicolaus Nipszyc, cui commissum est inter alia: "Visendus etiam erit per te d.nus Baro, nuntius et legatus Sedis Apostolicae, cui declarabis nobis esse gratissimum, quod se adhuc in Regno Ungariae contineat, speramus enim, quod eius consilio et ope summi Pontificis, nobis laborantibus multum commodi sit accessurum" ("Legatio data Nicolao Nipszyc in Ungariam misso ad primam nunciationem de profligatis Ungaris a Turcis", Działyński AT VIII, p. 212).

NICOLAUS FABRO
(1525-1526)

R euterini Sig^r et patr^o mio sempre obseruanzo -

12

a xxvij de decembre arivai in Cracovia dove ricordandomi ch'ebbi promessa
di torna de uenire in un mes' troue et apena son giunto in giorni 37 n.
et la breuita del giorni et lo viaggio fuisse quantunque si non mi fuisse ferma
tre giorni et di altri et tene un giorno de donde fui al sig^r barone
et di de nata col seguente giorno in dments capo de Cracovia per expectare
compagnia de alcuni mercanti yett fatti gior auanti emmo stati mal trattati
per peregrini per deute ie era necessaria d'ouer passar se questa peregrinazione
se fuisse no troppo faria manente al mio debito ma assi lunghi viaggi et di quel
sto tempo ben su et u. 30 s. et si designj no cosi ripunte risceno: se lungo in
questa parata per rendersi conto dogm mia act.:

In Cracovia no ho rientrato ne re ne regina questa distante una giornata la
matt de re u. questa sera subite aruete he parlato a sua matt del negociale
dego le emine et belle parole molto gaglionamente me ha premesse egli fa...
et aiuto, e niente amonitamente mi ha instruito a quali del questi sig^r tempi
raij et spirituali habbia a comunicare la cosa a quelli medesimi sua matt sej
ne i miei favori e prima al sez^r sue censore et danno bona compagnia
sono decorriti da qui la da poter partire domattina alla uia della faccia.

Demandando io quali fusse il iudice de sua mat^r e quale pensava deusse seguir
me respond^e no cog noscer etta cosa in diuersi obstat al mio designo, bench' molte
mesi trane passate lo duca de Zwygawos faccia far pratiche jettamente de
yeterneque per sua persona quel medeime, et ne cede' nulla cosa, risguardate
per spes alteri, nol dimeno et ancora no u' erano state parole calde ne i' refle
tione et agri cosa era nucra integra, et et per questo no dovesse punto
me di negociale animosamente,

Perche lo portator adesso uel portor n' ha tempo serviret n' spes altera come qui
mi haueva ingreso per adesso bisogni si' contento dello aiuto che gli ha
u. 30 s. lagualo sii sempre felice, al primo giorno de dicembre m.
i neapolomiza

To:

To.

To. S

12

Humil servitor nico fabro

Epistula autographa Nicolai Fabro ad Iacobum Sadoleto data
ex Niepolomice 1 I 1526 (cfr. N. 5)

(AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 12r)

N. 1

**Litterae credentiales Clementis VII,
Sigismundo I, regi Poloniae,
pro Nicolao Fabro datae**

Romae, 14 XI 1525.

*Nicolaum Fabro, qui ei et rebus eius commoda et honorifica nuntiaturus
est, ad eum mittit et rogat, ut ipsi in omnibus fidem adhibeat.*

Min.: AV, Arm. 40, ms. 10 f. 361r. In f. 361v alia manu: "1525. Novembris XIII.
Regi Poloniae pro Nicolao Fabro".

Regi Poloniae

Car.me etc. Pro ea benevolentia et amore, quo paterno et summo Serenitatem tuam prosequimur et amplectimur, proque tuis eximiis^{a)} virtutibus ac meritis, quibus nos et hanc Sanctam Sedem tali erga te voluntate et affectu reddidisti, nonnullas cogitationes et curas, ad te et res tuas pertinentes, proxime suscepimus, quas tuae Serenitati minime fore ingratas arbitramur. Quare, ut eas^{b)} copiose et plane intelligeres, deinde^{c)} quae ex iis ^{d)-nobis} quidem satisfactura, sed etiam^{d)} tibi et rebus tuis commoda et honorifica ^{e)-futura} esse nos existimamus^{e)}, si ita tibi videretur, deliberares et faceres, misimus ad Serenitatem tuam ^{f)-certum} hominem, qui has tibi reddidit litteras^{f)}, dilectum filium Nicolaum Fabrum, nostrum diligentem, prudentem atque fidelem, qui cum Serenitate tua de iis loqueretur et ageret nostro nomine. Hortamur eam in Domino, ut plenam et indubitatam ei fidem in rebus omnibus praestare velit, quod erit nobis gratissimum. Datum Romae etc., die XIII Novembris [M.D.XXV], Anno secundo.

a) *Sequitur expunctum:singularis*

b) *Adscriptum supra expunctum: plene intelli-*

c) *Sequitur expunctum: deliberares et faceres*

d-d) *Adscriptum in margine.*

e-e) *Adscriptum supra expunctum: fore ea arbi-
tramus*

f-f) *Adscriptum supra aliquot verba penitus
expuncta.*

N. 2.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Mantuae, 30 XI 1525.

Adventum suum Mantuam significat et nuntiat marchionem (Fridericum Gonzaga) ante discessum suum se alloqui velle.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 25r. In f. 31r inscriptio et vestigia sigilli.

Rev.mo Signor mio et Patrone sempre observando.

El giorno de festa de Santo Andrea¹ la matina a bonhora arivai in Mantua. Parerà forse a V.ra Signoria Rev.ma ch'io sia stato tardetto. Nondimeno le vie de modo sonno [sic] sfondate per la molta pioggia che con pena li cavalli ne possono reoscire [sic]. Et anco non me son molto curato alungar una giornata per far via men cativa, cioè la via da basso, venendo a Rimino e Ravenna, et acciò che cavalli me durenno.

Questa matina, dopo le belle parole tra lo secretario dello ill.mo sig. marchese, che si chiama messer Giova[n]giacomo Calandra, et me, habiam concluso che questa sera a notte sarò chiamato in corte, che'l sig. marchese me vol parlare. Quanto seguirà, li sotto scriverò. El sopradetto secretario ad una hora di notte me ha fatto intendere che'l sig. marchese non vuol che doman parta, e che sarà tempo a ragionare senza che vada più questa notte. Solo ho voluto dar aviso a V.ra Signoria Rev.ma del esser mio, né ho expectato poter scrivere quanto succederà con sua Excellentia partendo domatina una stapheta. Et sia felice V.ra Signoria Rev.ma. In Mantua, a dì ultimo de novembre M.D.XXV.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

umil servitore Nicolò Fabro

¹ 30 Novembris.

N. 3.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Mantuae, 4 XII 1525.

Notum facit se a marchione quinque diebus retentum esse; eundem marchionem pecuniam et alia dona, si eis opus haberet, sibi obtulisse et arbitrio suo reliquise, ut negotium sibi demandatum ex voluntate tractaret.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 26r, 27r (scissum verticaliter in duas partes, separatis numeratas). In f. 29r inscriptio et vestigia sigilli.

Rev.mo etc.

Ho voluto che V.ra Signoria Rev.ma sappia quando la mia partita sia stata da Mantua. Hoggì me sono alecentiato dallo Ill.mo sig. marchese con animo de dover domatina partire, si altro sua excellentia non innovarà, perché io habbia ancora a restare. Con detto sig. marchese son stato a ragionamento in lungo doe [sic] volte. La quale me ha molto approbato tutto lo mandato datomi da Nostro Signore. Et dopo me ha dato ogni sua particularità de tutto, dandomi piena facoltà de negociare come a me meglio parerà; e che quel tanto da me sarà fatto, vuol sia rato e fermo. Si ritrovarò la cosa integra, spero negociarla de maniera, con lo aiuto de Dio, che V.ra Signoria Reverendissima non se habbia a pentire de haverme voluto exaltare, di che Dio ne li renda cumulato premio.

Lo sopradetto sig. marchese me ha retenuto in Mantua cinque giorni. Da sua excellentia me è stata fatta grande instantia ch'io havesse voluto accettare denari et altro, se io havesse bisogno. A cui sempre ho risposto essermi stato provisto de tutto dalla Santità di Nostro Signore. Sia felice V.ra Signoria Rev.ma. Alla cui bona gratia humilmente sempre me ricomando. A di IIII de decembre 1525, in Mantua.

[27r] D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humil servitore Nicolò Fabro

N. 4.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Ventioni, 10 XII 1525.

Adventum suum Ventionum nuntiat et scribit nonnullos Polonos illuc quoque pervenisse affirmantes regem Cracovia ad comitia Petricoviae indicta profectum esse; quendam eorum Romam iter facere, ut negotia epi Cracoviensis ibi promoveat; per illum has litteras mittit ipsumque commendat.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 28r. In f. 28v inscriptio et vestigia sigilli.

Rev.mo etc.

Questa sera sono arrivato in Venzon, ultima terra del Fruole e del Italia², dove essendo anco arrivati molti Polloni, de quali parte vengono a Roma, parte a Bologna, fui certificato la cosa per la quale io son mandato esser libera et integra³. E così vo molto più alegro che prima per tal certeza [sic]. Questi sopradetti me hanno anco detto che la maestà del re è partito de Cracovia a fare una dieta con tutti soi baroni e signori ad un luoco ombelico del regno Pollono chiamato Piotrkovie⁴.

El presente latore me dice esser homo de mons. de Cracovia. E' mandato a posta a dover tractare con Nostro Signore alcune cose⁵. Lo quale molto me pregò lo dovesse inviare ad alcuno signor, mediante el cui favore et autorità havesse facile ingresso e commodo tempo a tractare con sua Santità. E perciò me parso drizarlo a V.ra Signoria Rev.ma, al quale anco alla fine, senza questa mia, saria capitato. Non mancherò, in qualunque [sic] luoco se sia lo re, venire da sua maestà. Sia felice V.ra Signoria Rev.ma. Alla quale etc. A X de decembre 1525 in Venzone.

D[i] V.ra Signoria Rev.ma

humil servitore Nicolò Fabro

² Venzone, locus medio itinere inter Utinum et hodierna confinia Italiae et Austriae situs.

³ Id est reginulam non esse promissam alicui.

⁴ Comitia regni celerabantur Petricoviae diebus 6 XII 1525 - 29 I 1526, v. Konopczyński, p. 36.

⁵ De seiungendo canoniciatu Cracoviensi ab ecclesia Plocensi, v. Buglio N. 14.

N. 5.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Nepolomiciis, 1 I 1526.

Significat se 29 XII Cracoviam venisse, tardius quam promisisset, propter stationes Viennae et Olomucii factas; reginam (Bonam) favorabilem esse matrimonio a se proposito et illud regi et proceribus commendasse, quamvis etiam dux (Masoviae) de despnsanda reginula cogitet et satagat.

Autogr.: AA I-XVIII, ms. 6522 f. 12r. In f. 15r inscriptio et sigillum.
- Ed.: Pociecha KB II, p. 594 (fragmenta).

Rev.mo etc.

A XXVIII de decembre arivai in Cracovia, dove ricordandomi ch'io havea promesso in Roma de venir in un mese, trovo che apena son gionto in giorni 37. E' questo per la brevità de' igiorni [sic] et lo viaggio pessimo. Quantunque, si non me fusse fermato tre giorni in doi diversi luoghi^{a)}: in Vienna un giorno, de donde scrissi al sig. barone el dì de Natale⁶, col sequente giorno in Olmuns, capo de Cracovia [?], per expectar compagnia de alcuni mercanti, perché pochi giorni avanti erano stati mal tractati peregrini, per dove io era necessitato ^{a)} dover passare. Se queste due^{a)} posate io non havesse fatte, non troppo saria mancato del mio debito. Ma alli lunghi viaggi e di questo tempo, ben sa V.ra Rev.ma Signoria che li disegni non così apunto riescono. Son lungo in questa partita per rendersi conto d'ogni mia actione.

In Cracovia non ho ritrovato, né re, né regina⁷. Questa distante una gior-nata⁸, la maestà del re - VI. Questa sera, subito arrivato, ho parlato con sua maestà del negocio. Et dopo le comune et belle parole, molto gagliardamente me ha promesso ogni favore et aiuto, et molto amorevolmente me ha instrutto con quali de questi signori temporali et spirituali habbia a comunicare la cosa. A questi medesimi sua maestà scrive in mio favore, e prima al sere-nissimo suo consorte. Et dame bona compagnia. Già sono alecentiato da quella, da poter partire domatina alla via della sacra m[aestà]^{b)}.

Dimandando io qual fusse el iuditio de sua maestà, e quello pensava do-vesse seguir, me respose [sic] non cognoscer eser cosa che dovesse obstare al

⁶ Epistula ad Ioannem Antonium Buglio desideratur. Cfr. infra, N. 12.

⁷ Bona Sforza.

⁸ Niepołomice, residentia regia, distat a Cracovia 12 milia passuum.

mio designo, benché molti mesi erano passati che lo duca de $\zeta\omega\varphi\varrho\omega\tau\circ\circ$ faceva far pratiche sottomane [sic] de poter asseguire per sua persona⁹ quel medemo che necedemalis [?] cerca asseguire per spes altera [?]¹⁰. Nondimeno che ancora non ve erano state parole calde, né anche resolutione, e che ogni cosa era ancora integra, et che per questo non dovesse punto [scoragiar]me^c di negociar animosamente.

Perché lo portatore adesso vuol partire, non ho tempo scrivere a spes altera, come que[ll che]^c me haveva imposto. Per adesso bisogna se contente dello aviso che glie dom[anda]^c V.ra Rev.ma Signoria. La quale sia sempre felice. El primo giorno de anno novo M.D.X[XVI]^c in Neapolomizza.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humil servitore Nicolò Fabro

a) *Adscriptum supra.*

b) *Charta in margine abrupta.*

c) *Atramentum detritum.*

N. 6.

Oratio Nicolai Fabro ad Sigismundum regem Poloniae

Petricoviae, 8 I 1526.

Transmittit benedictionem summi pontificis, optat regi eiusque filii optimam salutem et prosperitatem, extollit eius merita in defendenda religione catholica adversus infideles, schismaticos et Lutheranos. Commendat matrimonium ineundum inter eius filiam natu maiorem (Hedvigem) et marchionem Mantuae (Fridericum Gonzaga), cuius statum, divitias, parentelam et virtutes diffuse describit; notum facit, quanto proficia sit futura haec affinitas Polonis, praecipue studiorum causa in Italiam proficiscentibus.

Cop. coaevae: Mantova, AS, Arch.Gonzaga, Busta 560 f. 115r-118r (Italice - minuta? - duabus manibus) et f. 119r-120v (Latine, textus brevior, item duabus manibus scriptus, intitulatus: "Sermo habitus Ser.mo Regi Poloniae ex templo").

⁹ Clavis notarum arcanarum Fabri ignoratur. Pociecha censem agi hic de duce Masoviae Ianussio (KB II, p. 594), quae opinio confirmari videtur sequentibus litteris nuntii (v. N. 7).

¹⁰ Nescitur, quid Fabro istis insolitis verbis exprimere voluerit. "Ne cede malis" videtur esse summus pontifex, "spes altera" vero marchio Mantuae Fridericus Gonzaga.

Sacra Maestà,

La Santità di Nostro Signore, dovendome mandar alla Maestà V.ra, principalmente mi comise [sic] che dovesse annontiarli la benediction apostolica et molta salute; del felicissimo stato della quale aspetta Sua Santità con grandissimo desiderio esser avisato per le prime mie littere, il che farò come prima me acchada occhasione [sic] di scriver a Roma.

Me comise Sua Santità ch'io dovesse tratar certo negocio con la Maestà V.ra, il quale la pensa dover esser grato, honorevole et utile, sì alla Maestà V.ra, sì alla Sedia Apostolica, sì a tutta la Christianità, per rispetto di tempi. Ma sopra tutte le cose, Sua Santità me recordò che questa cosa se dovesse tratar più secretamente che se potesse, sì per la importantia della cosa, sì perché Sua Santità non areportasse qualche nota non dignia [sic] di se quando la cosa non reusisse. La Santità Sua se move a questo negotio, qual adesso^{a)} explicarò, per due cause: prima, con qual animo et con quanta carità che qualunque bon Pontifice e bon pastor della humana generatione se deve mover, come quello che dì e nocte deve pensar, investigar et con effecto far, per quanto può, che una volta tutti li principi Christiani siano uniti et concordi intra se con tal^{b)} vinculo et coniunction che la pace et concordia tra loro duri in perpetuo, se è possibile.

Doppoi, molto magiormente se move Sua Santità cogioscendo [sic] tutte queste cose che hanno cognosciute [sic] li altri pontifici, suoi [115v] predecessori, cioè quali et quanti siano li meriti di V.ra Maestà conferiti et che de dì in dì la conferisce ala Sede Apostolica, imo [sic] alla religion Christiana, imperoché la Sacra Maestà V.ra, dali primi anni dala sua juventù fino a questa venerabile età, continuamente ha guerregiato contra infideli; imperoché hora combatte col Tartaro, hora col Moschovita, mò chol Turco, mò con Prusii, così che meritamente in questa nostra età puotemo apelar la Maestà V.ra un altro Hercule che combatte con la Idra di sette teste, delle quali una tronchata, subito ne nascevano tre; imperoché pocho inanti, fatto il conflitto col Turcho, insurge il Tartaro; debelato uno, un'altro si aparechia.

Ho voluto dir questo, così però che le mie parole non siano suspecte di adulation, abenché [sic] non ponno esser suspecte quelle cose che sono manifeste a tutto il mondo, et che sono note alla Maestà V.ra, auctor et causa del tutto. Una cosa non preterirò, la qual però non si può uguagliar con parole, cioè con quanta alegrezza et insperato gaudio della Santità di Nostro Signore et di tutto il Colegio di Cardinali sia stato inteso a Roma li di passati, con quanta diligentia et celerità la Maestà V.ra habia represso alcuni suoi subditi in el Ducato di Prusia, quali se sforzavano aderir alla nephanda secta Luterana¹¹.

Ma a che io commemoro tutte queste cose. Dio volesse, Sacra Maestà, che la età nostra et la fede Christiana havesse molti Re di Polonia. Forse che 'l

¹¹Cfr.infra, Cito N.27.

nome Christiano non saria così per tutto lacerato: da un canto da guerre, da l'altro [116r] da false interpretationi.

Ma, per ritornar in proposito, conoscendo tutte queste cose Nostro Signore, ha deliberato mostrar la gratitudine di animo della Sede Apostolica, così che, se in tutto non può render beneficii pari a tanti meriti, almeno non sii scordevole di tanti beneficii e del debito suo, del quale usarebbe se ne havesse la facultà. Ha adunque pensato la Santità di Nostro Signore dover far cosa iocunda et della qual ogni dì se havesse a receiver maggior fructo, dando al Re di Polonia un Genero di qualche illustre patria, dove Sua Maestà e li Poloni sono in veneratione, cioè dare un marito alla figliola maggior di V.ra Maestà¹². Imperoché pensa Sua Santità, la Maestà V.ra haverse acquistato assai nome et splendor et presidio in el suo paese, dove ha già successor un figliolo maschio¹³, al quale Dio conceda longhissima vita et ch'el vada per le vestigie paterne, come pare già ch'el demostri per la preclara et regale indole. Ha la Maestà V.ra di le altre figliole, le quali se potranno maritar et qui et in altri loghi. Per queste cause pensa Sua Santità che la Maestà V.ra deba propagar il suo sangue et la progenie sua in altri paesi.

Penso che la Maestà V.ra già molto tempo^{c)} sapia et da molti habia inteso quanto la Italia sia illustre per la amenità del celo, fertilità de la terra et copia di homini illustri, dove la Maestà V.ra è molto honorata et estimata, [116v] insieme con tutto il nome Pollono. In questa provincia la Santità di Nostro Signore ha assai discorso et considerato tutti li Duchi, Marchesi et Conti, ma a Sua Beatitudine è parso che solo lo Ill.mo Marchese di Mantua deba esser preposto a tutti li altri, et per nobilità et facultà et dignità et prestantia di animo. Imperoché, se guardamo al stato, non ritrovaremo in Italia né il più rico, né il più culto et abondante, né il più pacifico. Il ditto stato è in Lombardia, et in questa parte di Lombardia, la quale è più culta et più fertile, imperoché non se accosta così alle Alpi, né al Apenino, che sia troppo. Le confine sue sono con Venetiani, con Bolognesi, col Duca di Ferrara. Chi cavalca per quel stato, non è altro che cavalcar per un bellissimo giardino. Ha entrata cento milia ducati di oro in oro^{d)}, detratto ogni spesa et angaria. Se guardamo la dignità, l'ha li primi honori della Italia, imperoché lui è Capitano Generale della Chiesa¹⁴, da la quale ha per stipendio ogni anno cinquanta milia duc[ati] d'oro in tempo di pace. Al tempo di guerra se vi ne aggiungono tre milia al mese, quali se spendono in far soldati armati di tutte arme, et alla legera per la custodia di la sua persona. Et è anche Capitano Generale di Signori [117r] Fiorentini. Haverà presto un fratello Cardinale. O forse, per dir meglio, già l'ha, se in questo Natale sono stati creati Cardinali, perché Nostro Signore ha promisso crear Cardinale in li primi il detto suo fratello

¹² Hedvigis.

¹³ Sigismundus Augustus.

¹⁴ Fridericus Gonzaga nominatus est supremus dux exercitus Status Pontificii a. 1521.

Vescovo¹⁵. L'altro suo fratello è appresso lo Imperator in gran reputatione et autorità¹⁶. Et questi doi fratelli cadauno ha stato et entrata da sua posta. Et il stato di che ho parlato è del Sig. Marchese solo. La prestantia et fortitudine di animo suo penso esser ad ogniuono nota, havendone dato experientia, et precipuamente quando la prima volta li Francesi sono stati scacciati dal Duca di Milano, imperoché in quella impresa^{e)} se deportò di sorte che tutti li soldati et capitanei che vi si trovorno confessorno il Marchese con la prudentia sua et arme haver expulso li Francesi¹⁷. Papa Leone, io lo udis^{g)} con queste oreche [sic], diceva: il Marchese di Mantua solo me ha acquistato la vittoria contra Francesi. Dopo, quello che'l facesse contra li medesimi Francesi sede vacante, ne può render bon testimonio questo presente Pontifice, il quale andando a Roma al Conclave lassò il Marchese solo in la impresa. Ultimamente, per non racontar tutte le cose passate, se il Marchese non fosse stato di animo incorrotto et integerrimo, per li molti partiti [117v] che li offeriva il Re di Franzia¹⁸, forse che'l ditto Re non seria stato preso, né seria stata fatta strage di tanti nobili Francesi¹⁹.

Ma non voglio esser più longo in racontar le virtù d'un tanto Principe, quanto sia liberale, quanto splendido, quanto carissimo a tutti li suoi populi. Questo è l'ultimo che Nostro Signor Ss.mo^{h)} pensa la Maestà V.ra non dover estimar poco ch'ella possi haver un pede fermo in Italia. Come senza dubio haverà, se haverà il Marchese. Se l'ha il Marchese, haverà il Duca di Ferrara, che li è avunculo²⁰. Haverà la Sede Apostolica, de la quale è Capitano et per haver un fratello Cardinale. Haverà la Excellentissima Republica Fiorentina. Haverà un tale hospicio, parechiato non solamente alla posterità sua, ma a tutti li Polloni, et maximamente alli figlioli di nobili et signori, quali vedemo ogni dì andar a Bologna o a Padoa, tra l'una et l'altra de le quali è Mantua, in che, come saperanno haver un recetto et refugio et presidio a tutti li loro casi, molto più ne verrano. Et a questo modo il Regno di Pollonia se arrichirà di homini dotti et grandi.

Sole anche questo Regno sempre haver in Roma qualche Cardinale protettor. Chi sarà più amico [118r], chi più fidele che il fratello del marito d'una vostra figliola. Potranno seguir da questa affinità molto più et maggior comodi, che alcuno così prima facie non può comprender, né io adesso posso commemorar.

¹⁵ Hercules Gonzaga (1505-1563), epus Mantuanus ab a. 1521, creatus est S.R.E. cardinalis tantum 3 V 1527, in prima nominatione cardinalium a Clemente VII facta.

¹⁶ Ferdinandus (Ferrante) Gonzaga (1507-1557), unus ex capitaneis exercitus imperatoris Caroli V in Italia, posteas comes Guastalliae (ab a. 1539) et gubernator Mediolani (1546-1553).

¹⁷ Fridericus Gonzaga primus incursum fecit in Gallos, ducatum Mediolanensem occupantes, trans-eundo flumen Adda die 16 XI 1521. Galli reliquerunt Mediolanum 19 die eiusdem mensis. Cfr. Pastor SP IV/1, p. 320.

¹⁸ Franciscus I.

¹⁹ Meminit victoriae imperatoris Caroli V ad Papiam a. 1525 reportatae.

²⁰ Alphonsus I d'Este (1476-1534), dux Ferrariae ab a. 1505, erat frater celebris illius Isabellaes d'Este Gonzaga (1474-1539), matris Friderici.

Queste sono state le cause et ragioni che hanno mosso il Ss.mo Nostro Signor. Il resto tocca alla Maestà V.ra. La quale, come in le altre cose, sempre se ha deportato prudentemente et sapientemente, così sapientissimamente et prudentissimamente haverà in questo respetto alla propria et pubblica utilità.

- a) *Repetitum.*
- b) *Adscriptum supra.*
- c) *Sequitur expunctum: sia*
- d) *Sequitur expunctum: des*
- e) *Sequitur expunctum: tutti*
- f) *Sequitur expunctum: Sacra Maestà*
- g) *Hic terminatur textus orationis in versione Latina.*

N. 7.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Petricoviae, 10 I 1526.

Refert ea, de quibus cum regina Bona Nepolomiciis tractavit. Nuntiat se 6 I Petricoviam advenisse ibique a rege in audiencia humaniter exceptum esse, praesentibus nonnisi palatino Szydłowiecki et epo Tomicki, in qua mandata sua exposuisset; regem vero promisisse se responsum suum cito daturum esse. Sperat fore, ut regina hoc negotium promoveat. In comitiis agi de regno ab infidelibus defendendo et Lutheranismo, praesertim in Prussia (Gedani), abolen-do. Epum Cracoviensem monstrasse sibi litteras, a praedicatoribus Lutheranis ad regem datas, quibus eum ad puri Evangelii cultum adhortarentur.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 13r-v. In f. 14v inscriptio et sigillum. Char-ta in medio documenti scissa.

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 437-438.

- **Cop. contemp.:** Mantova, AS, Arch.Gonzaga, Busta 558 n. 1.

Rev.mo etc.

Per un'altra mia, scritta el primo giorno de l'anno novo, dava aviso a V.ra Rev.ma Signoria come io era giunto dalla maestà della regina de Pollonia, che stava lontana da Cracovia una giornata, in un luoco detto Neapolemiza, e come l'haveva ritrovata molto favorevole al desiderio de nostro Signore; e così bene instrutto de la natura del re et de suoi consiglieri, la mattina venente io era per partire alla volta de Petrocopia, lontana da Cracovia sei giornate, dove re con tutti signori del suo regno faceva una dieta, e che'l negotio era integro, excetto chel duca de Mossovia, già molti mesi, con grande instantia adi-

mandava per se quello che nostro Signore per spes altera; e che in ciò alcuni baroni de esso re molto favorivano detto duca, per esser quello e potente e vicino, dal quale^{a)} ogni giorno ne pottevano haver piacere; al quale esso re haver risposto che voleva termine un anno a risponderli²¹.

A VI giorni del mese de gennaro arivai in Petrocopia, dove andatomene da mons. de Cracovia²², feci adimandar alla maestà del re audientia secreta, che solo vi fussero presenti Christophoro platino²³ [sic], l'arcivescovo Gnenense²⁴ [sic] e sua signoria rev.ma. L'altri signori, cioè Vilnense e Plocense, ali quali anco tengo brevi diretti²⁵, non vi sonno, né ancora se expettano in questo convento. El martedì seguente²⁶ la matina hebbi gratissima audientia. Et monstrò sua maestà, con quelli suoi signori sopradetti, molto essersi mossa dal mio sermone, più presto lutulento che luculento, pure una abundantia d'amore e un candor d'animo so che apareva, havendo io materia ampla e tutta verità²⁷. Da sua maestà fui molto amorevolmente ricevuto, ma molto più al partire. Sua maestà me fece respondere per lo suo vicecanceliere, mons. de Cracovia, che se reputava a gran felicità tanta carità di nostro Signore, et che di ciò ne li restava in perpetuo obligato, et che pensaria soprat tal materia e me daria a un altra hora risposta.

Me resta aprensare et ambire li sopradetti consiglieri, et maxime el palatino e Cracoviano, che quanto questi vogliono tanto re fa. L'arcevesco[vo] de dignità è primo, ma la sua voce non val tanto in capitolo, e col palatino non è in tutto d'accordo. Non mancherò usar con questi ogn'arte che saperò. Asai Dio fin qui me ha aiutato che la regina tutta è mia fautrice, havendomi liberamente confessato che quasi haveva dato speranza a questi baroni de voler operare per [13v] lo duca sopradetto, ma che al fin più strenge la camisa che la veste. Me sforzarò dal canto mio, co' lo aiuto de Dio, non mancare in tutto alla bona opinione, non sò si falsa, che V.ra Signoria Rev.ma ha fatto de me, minimo suo servitore.

Quello che in questa loro dietta tractano de importantia è de provedere al suo Regno contro infedeli et altri inimici al Regno de Pollonia. Secundamente con grandissimo fervore la maestà del Re tracta de setta Luterana, quale incominciata a infectare la Prussia. Sua maestà ne ha castigati molti, e molti^{a)} tene carcerati. Et molti non hanno voluto comparire da sua maestà, in modo che se suspecta che sarà forza che sua maestà ce manderà gente armata. Ogni giorno comparisce alcun barone da quelle parte, che vene per ex-

²¹V. supra, N. 5.

²²Petrus Tomicki.

²³Christophorus Szydłowiecki, palatinus Cracoviensis.

²⁴Ioannes Łaski.

²⁵Brevia ad Ioannem e ducibus Lithuaniae, epum Vilnensem, et Raphaelem Leszczyński, epum Plocensem, similiter ac ea, quae ad supra memoratos data fuerunt, non inveniuntur.

²⁶9 Ianuarii.

²⁷Vide supra, N. 6 (secundum hanc relationem oratio habita est die 8 Ianuarii).

purgarse apresso sua maestà. E veramente, se non fusse la tanta bontà de questo re, la Pollonia saria già tutta Luterana²⁸.

Mons. de Cracovia hiermatina a tavola me fece legere certe lettere che alcuni predicatori scrivevano alla maestà de re, dicendo molto maravigliarse che, essendo quella sapientissima, non voglia ritornare alla vera fede evangelica, e che loro, come suoi subditi, non mancano pregare Dio del continuo che lo voglia illuminare a tornare alla fede bona; il che si sua maestà facesse, che in spatio de un mese haveria aquistato tanto paese al suo regno, quanto non conquistarà in eterno con arme. E cose simile. Sia felice V.ra Signoria Rev.ma. A X de genaro 1526 in Petrocovia.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humil servitore Nicolò Fabro

^{a)} *Sequitur verbum penitus expunctum.*

N. 8.

**Nicolaus Fabro
Ioanni Antonio Buglio**

[Petricoviae, 15 I 1526]²⁹.

Scribit se velle accelerare responsum regis in negotio matrimonii, explicando ipsi, quod summus pontifex promiserat se marchioni Mantuae responsum de hac re intra mensem Februarium proximum daturum esse. Auditis palatino et epo Craciensibus (Szydłowiecki et Tomicki), dubitat an propositum hoc assequi possit, senatoribus duci Mazoviae faventibus.

Cop. (duplicatum): AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 22r. In f. 22v alia manu: "Copia di lettere di Nicolò con le [lettere del Burgio] di 28 di febraro".

²⁸ Verisimiliter una cum his litteris Fabro misit Romam textum citationis regiae contra Gedanenses, Lutheri sectatores, promulgatum in comitiis Petricoviae 15 XII 1525 (invenitur in collectione scriptorum Sadoleti, BV, Vat.Lat. 3924 f. 337r-338r, ed. Działyński AT VIII, p. 29-30). De rebellione Gedanensi et primis repressionibus regis v. Pociecha KB II, p. 121.

²⁹ De hac epistula scribit Buglio Iacobo Sadoleto 15 II 1526: "Ho lettere da Nicolò di Pollonia di li 15 di Gennaro, per le quale mi scrive che li servitori che li mandai erano arrivati, et che facea pensero di expedirsi lo più presto potea, et che havea parlato cum alcuni li Signori che governano. Per lo parlar mozo che sopra lo negocio ci faceano, era assai dubio di poter concluderlo, pur che si ni resolveria presto" (Fraknói ROP, p. 322). Fragmentum, quod hic editur, transmisit Buglio Romam una cum suis litteris, 18 II 1526 Sadoleto datis (cfr. ibidem, p. 323).

[...] El star mio qui penso che sarà breve, perché farò intendere a re come la cosa passa. Che fin qui non me parso dirlo, perché apena arrivato haver voluto parlar de celerità non so quanto aconveneva, e maxime che sua maestà me disse che expetasse [sic] che me donaria risposta. Adesso voglio dirglie come lo sig. marchese [è] astretto a render risposta a un gran signore se voleva, o non, havere una sua figlia in matrimonio. Nostro Signore fece opra che'l marchese pigliasse termine a rispondere tre mesi, cioè decembre, genaro e febraro, che fra questo termine sua Santità resloveria el marchese di quanto havesse fatto con sua sacra maestà, e così mi è forza resolvermi a tal tempo che, prima spire lo termine profixo [sic], nostro Signore habbia la chiarezza, et perciò mi penso che presto sarò expedito.

Christophoro [e] Cracovia³⁰ me promettendo ogn'opra et aiuto molto galliardamente. Forza me e credere et acceptare quanto me promettendo. L'effetto vederò alla giornata. Il iuditio mio, che ne fo: dubito molto poterla aseguire, perché, secondo posso cogliere dal parlar, mezo de Christophoro e Cracovia, questi signori sono propitii al duca de Moscovia [sic]³¹, dal quale, per esser molto potente e vicino, ogni giorno ne sperano potersene valere. E credo che re farà un consiglio de tutti vescovi e palatini et magior[i] del regno, dove habbia a conferire questa cosa. Onde ne sto molto dubioso. Pure ogni cosa, e maxime parentati, pendono da Dio. Io la diligentia ho fatta e farò con li sopradetti. Voller recercar tutti, non me pare né posso farlo, per doverse trattare la materia secreta, come nostro Signore me commise. Con li doi sopradetti ho favorevole anco l'arcivescovo³², benché in sua signoria rev.ma poco fo fundamento, per ritrovarlo molto irresoluto et de una sua peculiar natura.

N. 9.

Responsum, nomine Sigismundi regis Poloniae Nicolao Fabro datum

[Petricoviae, 26 I 1526].

Rex gratias agit pontifici maximo pro benevolentia ipsi praestita; in memoriam ei revocat imperatorem iam antea matrimonium hoc proposuisse et postea propositum revocasse, ideo se reginulam (Hedvigem) alii promisisse et adhuc promissis istis teneri; suggestit alias reginulas (filias reginae Bonae) magis idoneas esse ad matrimonia cum Italib[us] ineunda.

³⁰ Szydłowiecki et epus Cracoviensis Tomicki.

³¹ Error hic ansam dedit Romae committendi negotium huius matrimonii etiam Ioanni Francisco Cito, nuntio in Moscoviam ituro. Buglio ita hunc errorem explicabat Sadoleti suis litteris, 27 III 1526 datis: "V.ra Signoria haverà inteso che Nicolò equivocò da Mazovia a Muscovia, et però non mi è parso di mandare la lettera a Scarense" (Fraknói ROP, p. 349-350).

³² Ioannes Łaski.

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib. Legat. 5 f. 267r-268v.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 29 f. 182r-v (n. 3798).

Ed.: Działyński AT VII, p. 18 (e cod. olim Rogalinensi, erronee intitulatum: "Responsum a Sigismundo Rege Poloniae datum Burgoni, nuncio apostolico".

Responsum Nunctio Apostolico

Ea, quae V.ra Dominatio copiose retulit Sacrae Maiestati Regiae de singulari benignitate et favore, quem Ss.mus Dominus noster gerit erga Maiestatem suam Regiam, sunt iampridem eius Maiestati cognita et perspecta. Habetque Maiestas sua inter omnes suas felicitates id neutiquam postremum, quod talem pontificem sibi tam propicium et faventem cognoscat, cuius prudencia, consilium, gravitas et integritas vitae a nemine satis laudari potest. [267v] Et proinde immensas agit gracias eius Sanctitati, quod se tanto favore et affectu paterno complectitur, quodque tam benignam curam agere dignetur rerum et status sui et liberorum suorum, ut maior a nemine desiderari possit. Quam tantam gratiam illius Sanctitatis, ut aliquando eius Maiestas suis obsequiis et gratificationibus referre possit, nihil magis in votis suis unquam habuit. Nam de observancia sua erga Sedem Apostolicam, quam a maioribus suis per manus accepit, nihil dubitat eius Maiestas esse illius Sanctitati satis exploratum.

Et profecto, licet parum conducant longinqua matrimonia, et sunt praeterea multae aliae difficultates, tamen, posthabitis omnibus, libentissime Maiestas sua sequuta fuisset consilium et desiderium illius Sanctitatis de tradenda filia sua illustri d.no Marchioni Mantuae, nisi iam esset ea res prorsus Maiestati sua nequaquam integra. Superioribus enim annis egerit Caesarea Maiestas, primum pro ipso d.no Marchione, ut Maiestas sua illi hanc filiam nuptui daret, postea vero scripserat illius Maiestas Caesarea petens rursus^{a)}, ne quid adhuc Maiestas sua de ipso matrimonio statueret, donec a se aliam significationem haberet, quod Maiestas sua pollicita fuit³³. [268r] Verum, cum hactenus illius Caesarea Maiestas nihil significavit et Maiestas sua ferre noluit se hoc modo ulterius duci, dedit non ita pridem alteri principi tam certam significationem collogandi [sic] illi eandem filiam suam, ut citra indignitatem et difficultates, quae oriri possent, nullo modo res mutari queat, maxime cum id factum sit ex sentencia regnicolarum, qui ex huiusmodi connubiis potissimum rei publicae suae prospicere consueverunt³⁴. Tamen, si ante eam significationem Maiestas sua compertam habuissest hanc sentenciam et desiderium illius Sanctitatis, libencius illi omnino, quam ulli mortalium gratificata et obsequuta fuisset.

³³ De hoc proposito imperatoris Caroli V, ut reginula Hedvigis desparsaretur marchioni Friderico Gonzagae ac postea Ioanni Friderico, duci Saxonie v. supra, Buglio, N. 22.

³⁴ Ianussio duci Masoviae.

Itaque excusabit V.ra Dominatio eius Maiestatem ipsi Ss.mo Domino nostro, petetque illius Sanctitatem nomine Maiestatis suae, ut hoc, quod in praesens nullo pacto praestari potest a Maiestate sua, Sanctitas eius boni consulat, neque aliorum quam res est accipiat. Nam, ut dixi, nihil magis in votis habet eius Maiestas, quam omnibus in rebus illius Sanctitati morem gerere et gratificari. Et cum eius Maiestas habeat alias filias, magis ad illa matrimonia idoneas, ut pote sermone et educacione [268v] non minus Italas quam Polonas³⁵, vult eius Maiestas in illis collocandis consilium illius Sanctitatis postea libenter sequi.

Commendabitque V.ra Dominatio illius Sanctitati eius Maiestatem regnumque, dominia et omnes facultates eius, quibus praesto esse semper ad omne beneplacitum et necessitatem illius Sanctitatis vult et pollicetur.

a) *Adscriptum supra.*

N. 10.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Clementi VII, pontifici maximo**

Petricoviae, 29 I 1526.

Repetit ea, quae dicit in responso Nicolao Fabro dato (v. N. 9), nuntiumque istum commendat.

Or.: AV, AA I-XVIII, n. 2432. In dorso inscriptio, vestigia sigilli et alia manu: "Poloniae regis Sigismundi de gestis per D.num Nicolaum Fabrum, Sanctitatis suae nuncium".

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 438.

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 261v-262r.

Sanctissime ac Beatissime in Christo Pater et domine, d.ne clementissime. Post humilem mei Regnique et dominiorum meorum commendationem et oscula pedum beatorum.

Fuit apud me hic Nobilis Nicolaus Fabri et ea negotia, quae V.ra Sanctitas illi mecum tractanda commisit, omni fide, industria ac diligentia peregit, ut omnino dignus a sapientissimo Pontifice nunctius videri possit. Referet ille vicissim meam erga V.ram Sanctitatem observantiam et deditissimum studium, et quam in ipsis negotiis, quae mecum egit, obsequi et gratificari V.rae Sanctitati ex animo cupiverim, si quo pacto res integra mihi fuisset.

³⁵ Id est filias reginae Bonae Sforza: Isabellam (natam a. 1519), Sophiam (natam a. 1522) vel Annam (natam 1523).

Quod V.ram Sanctitatem, cum intelliget, non dubito aequi bonique, pro sua prudencia et bonitate, consulturam esse. Cui me et obsequia mea etiam atque etiam humiliter commendo. Datum Pyotrcoviae, die antepenultima Ianuarii, Anno Domini MDXXVI, regni mei vigesimo.

Eiusdem V.rae Sanctitatis obsequerntissimus filius

(^{a)}Sigismundus rex Poloniae
manu propria subscriptis^{a)})

^{a-a)} Autographum.

N. 11.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Cracoviae, 4 II 1526.

Notum facit se venisse Petricoviam 7 I, mandata sua regi exposuisse et responsum eius (quod exponit ut in N. 10) accepisse negativum, cui vicissim respondendo asseruisse id in bonam partem a pontifice acceptum iri; epum Plocensem et ducem (Masoviae), cui reginula promissa sit, graviter aegrotare; comitia Petricoviensia antiqua regni statuta reformasse, regemque nova comitia in Prussia de supprimendo Lutheranismo indixisse; se postero die in Hungariam profecturum, baronis Burgii visitandi causa.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 16r-17r. In f. 17v inscriptio et sigillum.

Rev.mo etc.

La sorte mia non ha voluto ch'io ritrove el negocio de maniera che habbia potuto aquistarme grata servitù con Nostro Signore et V.ra Signoria Rev.ma. E de ciò molto me doglio. Quantunque ch'è, me pare che tanto lo primo, quanto l'ultimo del mondo non altrimenti havria potuto remediare. Et però supplico V.ra Rev.ma Signoria che da questo mal fine non faccia iuditio de me, e me habbia per escusato.

Arivai in Petrocobia, dove re faceva la dieta con tutti e primi del suo regno, a VII de genaro, dove me fu data secreta audientia, cioè standovi l'arcivescovo, el vescovo de Cracovia et messer Christophoro palatino³⁶, come io

³⁶ Aepus Ioannes Łaski, epus Petrus Tomicki et palatinus Cracoviensis Christophorus Szydłowiecki, cfr. supra, N. 7.

haveva adimandato. Et esposta la mia imbasciada con quel meglio modo ch' io seppi, sua maestà me respuse el giorno dopo la Conversion de San Paolo³⁷ in questa sententia: *[Sequitur fidele summarium responsi regii, ut in N. 9, omissa tamen mentione filiarum reginae Bonae.]*

La risposta mia fu in persuaderli che sua maestà, né altri, dovessero suspettare che Nostro Signore havesse punto a diminuire lo amore paterno et carità verso sua maestà et lo regno. Anzi, che quando sua Santità l'udiria, non meno sene alegraria che si fusse la cosa successa come quella desiderava, atento lo fundamento [16v] del desiderio de Nostro Signore non esser stato per commodo alcuno privato, ma solo per far cosa grata et utile a sua maestà et al suo regno, come da me glie fu esposto in lungo nel primo parlamento; et perciò che si così se era ben provisto a tutte queste parti, ch'io già mene congratulava e che a Nostro Signore se era satisfatto et che sua Santità non mancharia pregar Dio che questo et ogn'altro desiderio li prosperasse.

Perché si la cosa non era integra, tanto è stata tarda la risposta. Arivato che fui de doi giorni, venne nova alla maestà del re che'l vescovo Plocense era morto³⁸, et lo duca de 3ω99ω+05 era per campar pochi giorni, donde sua maestà, desiderosa compiacere a Nostro Signore, mandò un suo fidato secretamente a informarse della infirmità de esso duca, si fusse curabile o no, lo ritrovò migliorato et con fermo iuditio de medici che la malathia non era susspetta [sic] de morte³⁹. Questo seppi io per via de un mio amico⁴⁰. Et dopo tornato in Cracovia, dalla maestà della regina me fu confermato el medemo. Questo duca è quello a cui sua maestà ha fatto la sopradetta promessa. Plocense fin qui non è morto, ma ancora sta molto male et è entrato in frenesia suo antiquo male, el mal francese; et de età è vechio.

Non deve parere contradiction in le mie lettere, havendo scritto per altre mie, al principio che arivai, che la regina me haveva detto la cosa esser integra quanto al prefato duca, impercioché la prima risposta che fu data agli ambasciatori publici de esso duca fu in Cracovia in consiglio publico, dove dare et da tutti soi consiglieri li fu risposto molto gratiosamente et con speranza che la cosa havrebbe effetto. Et così partirò senza altra conclusione, dopo esso re, essendo stato in questa dieta più vicino al ducato del detto duca, per homini privati et lettere s'è stretta la materia; non però con altre dechiaratione [sic], ma secretamente con parole, di che né la regina né lo palatino né mons. de Cracovia sapevano alcuna cosa; si loro non me dicono la busia.

In questa dieta de Petrocovia se sonno rasetati li statuti et legge del regno, quali erano stati corrotti, né se^{a)} osservano, et datosi ordine per la defension del regno, chi habbiano andare presentialmente in la militia et chi hab-

³⁷ 26 Ianuarii.

³⁸ Raphael Leszczyński mortuus est 23 III 1527.

³⁹ Janusz, dux Masoviae, obiit Varsaviae 10 III 1526.

⁴⁰ In transumpto huius epistulae, quam repetit in epistula subsequenti (N. 12), scribit amicum illum fuisse "un certo doctor polacco".

bino a pagare altri che in luoco loro siano del continuo in le arme⁴¹. [17r] Sua maestà^{b)} ha inditto nova dieta in Prusia per obstar alla heresia maledetta de Lutero⁴², quale ha incominciato a labefactare tutto quel paese. La maestà sua, a principio de quadragesima, cavalcrà⁴³. Parte dellì consiglieri, senza tornar più a Cracovia o a loro case, de Petrocovia già se sonno aviati. Sopra di questo più a longo ne parlerò a bocca con V.ra Signoria Rev.ma.

Domatina, con lo aiuto de Dio, partirò de Cracovia et, per esser vicino, farò la via per Hungaria, per visitare el barone⁴⁴, come me pare che sia mio debito, dove poco me fermarò. Questa lasso qui, a magior cautela, si alcuno acadesse a venir in Roma. De Buda non mancherò scrivere. Et sia felice etc. A IIII de febrero M.D.XXVI, in Cracovia.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humil servitore Nicolò Fabro

a) *Adscriptum supra.*

b) *Sequitur expunctum: a*

N. 12.

**Nicolaus Fabro
Iacobo Sadoleto**

Budae, 17 II 1526.

Repetit ea, quae in epistula praecedenti scripserat. Notum facit baronem (Buglio) duos servitores sibi adiutorio pro itinere in Poloniam antea misisse; se 15 II Budam appulisse, ubi per aliquot dies requiescere intendit, epistulas, quas habet, secum portaturus.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 18r-19r. In f. 19v inscriptio, sigillum et (alia manu) summarium.

Rev.mo etc.

La sorte mia etc. [repetit primos 5 paragraphos epistulae praecedentis, v. N. 11]. El sig. barone, subito hauto mie lettere da Vienna⁴⁵, me mandò doi

⁴¹ Cfr. "Ordinationem conventualem de defensione Regni Poloniae", 24 I 1526 Petricoviae editam, necnon "Contributiones ad conscribendum exercitum" (Działyński AT VIII, p. 17-19, 21).

⁴² Comitia terrarum Prussiae, convocata ad Marienburgum (Malbork) pro 4 III 1526, litteris regiis, datis Petricoviae 29 I 1526, (Działyński AT VIII, p. 24).

⁴³ Discessit Cracovia 18 II 1526, v. Gaśiorowski p. 264.

⁴⁴ Buglio, v. infra, N. 12.

⁴⁵ Cfr. supra, N. 5.

servitori, de quali io mene potesse honorare con lettere⁴⁶, che me davano informatione e del negocio e della qualità de questi primi baroni; con lettere de cambio, che quanti denari mi bisognasse, tanti mene fussero dati.

[19r] *[Pergit transumptum epistulae praecedentis: de comitiis Petricovien-sibus et aliis in Prussia futuris, ut in N. 11].*

A XV del presente arrivai in Buda, dove me riposarò fino a X giorni, e maxime per refare un poco li cavalli⁴⁷. Le lettere del re et de alcuni de questi signori portarò meco per non esser importante⁴⁸. Un'altra in simil genere las-sai scritta in Cracovia, pensando che dovesse venir più presto, come ancora me credo⁴⁹. Sempre humilmente me recommando alla bona gratia de V.ra Signoria Rev.ma. La quale Dio prosperi. In Buda, a XVII de febraro M.D.XXVI.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humil servitore Nicolò Fabro

N. 13.

**Nicolaus Fabro
Iacobus Sadoleto**

Mantuae, 16 III 1526.

Notum facit se 15 II Mantuam venisse. Miratur, quod eius litterae, Craco-via 4 II et ex Hungaria (17 II) datae, nondum ad manus eius pervenerint.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 23r. In f. 24v inscriptio et sigillum.

Rev.mo etc.

Arivai in Mantua a XV del presente, dove fo fantasia fermarmi doi giorni, aciò li cavalli et ancora io me repose un poco. De donde, con bona licentia del sig. marchese, mene verrò drittamente a Roma.

Subito che fui gionto, el castellano del sig. marchese me venne a ritrovare per udire la resolution del negocio. Donde ben me son maravigliato che a quest' hora le mie lettere, date in Cracovia a IIII, o vero a V de febraro, et an-

⁴⁶ V. supra, N. 8.

⁴⁷ Buglio scribebat Sadoleto 18 II: "... et perché è venuto stracco per lo camino et poco ben disposto, mi è parso di tenerlo qui octo o dieci giorni" (Fraknói ROP, p. 323).

⁴⁸ Praeter epistolam regis (v. N. 10), Fabro portavit etiam litteras reginae Bonae ad papam, Cra-coviae 6 II 1526 datas, quibus nuntium et "le cose del statu [sic] mio de Bari", quas ipse expositurus erat, commendabat (autogr. AV, Lett. Principi 4 f. 22r-v).

⁴⁹ Vide N. 11.

co l'altre, date in Hungaria nel medesimo mese, non sono pervenute in man de V.ra Signoria Rev.ma⁵⁰. Per le quale udirà niente esserse concluso, per essere prima concluso con altri. Di che Dio sa quanto me doglio. Sia felice etc. A dì XVI de marzo M.D.XXVI, da Mantua.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humil servitore Nicolò Fabro

⁵⁰Vide N. 11 et 12.

IOANNES FRANCISCUS CITO
(1525-1527)

H. U. M. Moris. mio obsecrato.

G'us' h'ist'ra g'ui c'ho' n' macro fr'echi li Cavalli d'li person' p'f'li n' del grande oltra'
il solito ho n'occhi' p'li tutta Moravia e Slesia. Ma quello ch' l'pri' mi p'sa. i' ch' n' ho trovato
qui n'uno. a M^{re} del R^e parti son bog' x' giorni et li andato in Prussia dove dico
c'oggi' g'ra' d'ra' d'li signori di quelle parti li particolar'i d'cio n'ho a'che n' p'sso.
to m'edet'. (ar R^e Regno) d'co' d'li qui' guarr miglia ho tr'pedito questa matina un mio
v'mani la p'ste. Li p'ch' part' r'f'chiam' t'. questo m'esse n'ho valere p'rocl'm' g'ra' p'sso.
opportunita' p'li dare ad'ci' di quel n'ho si puo.

Se' so' moi' n'no ch' l'om' s'uo' sia r'stata appriso la R^e Regia delli cogli me'li. ogni h'ome n'li
dico ch' s'io u'ghie andato ar T'ronard la Mre Regia, n'li d'co' d'la mia' d'ci'li' p'li
di Miglia/ Deco' Italiani. si ancora u'ghie aspettar' g'ra' m'fer'ce'cer' d'ra' p'li ogn' i'n
rispetto. preferim' ch' n' credo u'ghie il M'orosita t'uo' rimanent'. T'uo' d'ci' aspettare il
c'ogli' d'la' s' Regia, quell' s'on li fructi d'udicissimi ch' r'accolgo del bon' v'ntilo di
verit'ia. q'ri' n' fu' f'ato sp'gnato quel tipo li cui' t'uo' i'commodo et perd' m'ia. q'gn' c'osa m'
scrut'li' succesa a p'lo. et in questa T'asca/ s'en' d'ubbi' f'at'li' s'or in "l'ofosia". Ma s' p'ri' n'
si' po'. Chi de' ci' i' p'ro' caufa' n'or'w' p'ro'us'g' la d'cima' parte di quell' p'ro'vi' s'ide' q'el
p'erd'no.

T'ronai il Vescou' Olimpiu' m' st'm' un giorno c' molta brama. Et mi' mo'ra' una lis' del R^e
de' H'ugariati ch'li' sp'luca che s'ir'ga' altra' dilanion' d'lettri/ R^e b'ni' c'ustod'li' il Proposito
Cimelli' suo suffraganto. p'li ha'nt' cor'ata mattina n'no c'li' v'ma. Nonache nobilli' e' il
di parti i'li parti ancora' s'ia'. p'li f'ar' d'li' effetto. Poi' mi' d'f'li' ch' que' s'ut'ra la
Moravia era m'feta d'li' f'eci' (subtrami). et preferim' gla' Castelli' assai' m'f'g'nd' ch'li' ad
sug'f'sion' di un' f'ado' sperare, han'ci' im'zato tutto l' r'io' att'gno d'li' d'ci'li' off'ni'.
e' ch'li' p'nt'ua' p'ro'videt' p'rgo' la p'ntia del R^e.

E' no' d'li' an'li' cop'po' m's'c'ritario del R^e de' H'ugariati, d'adans' m' Olimpiu' ad p'li.
parare' le' s'at'li' p'li C'oncilio di d'ci' R^e, di quell' de' T'olomeo et de' F'erdinando,

d'ci'li' p'rl' p'f'li di 5° fo'bb'. Il ch'li' n'li parti'ca' ossai' d'ff'cile. p'li c'li' si' d'f'fo'
p'li il R^e de' T'olomeo. Et' c'ndo p'f'li a'quel' tipo' c'ogn'li' le' cogli' l'estr'ich'li'
"il tempo" del cogli' di qua' n'li' s'li' d'li' m'f'fici, p'li eff'li' p'li' b'ni' v'nti'li' e' p'li m' ha'nt' c'ogn'li' f'ato' q'li' vi'
no. Altre man'g' mio' n' accad' j'iro' b'rmel'm' h' be'go' li 5° piedi ar tt'. et r'com'andar'
le' cogli' me'li' on' g'ra' d'f'f'cile p'f'li ar'c'li'. Dar Cracovia' n'li' d'li' primo' di Marzo

M. D. 27 VI

D. C. R'ent'li' s.

H'ann'li' for

El' vescou' S'ant'.

Epistula autographa Ioannis Francisci Cito ad Iacobum Sadoleto, data Cracoviae 1 III 1526 (cfr. N. 23)

(AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 75r-v)

N. 1.

Facultates

**a Clemente VII, pontifice maximo
Ioanni Francisco Cito concessae**

Romae, 16 XI 1525.

Impertit ei, praelato suo domestico, quem hodie ad car. mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae Regem illustrem, et dilectum filium, nobilem virum Basilium, Ducem Moscovitarum, et eorum dominia et alia loca Regi Poloniae^{a)} subiecta, pro nonnullis arduis universae Sanctae Ecclesiae et salutis reipublicae christianaे peragendis negotiis, suum et Apostolicae Sedis nuntium destinavit, facultates indulgendi, iudicandi, dispensandi et diversas gratias conferendi. (Tenor bullae facultatum idem est, mutatis mutandis, ac earum, quae a. 1519 Zachariae Ferreri a Leone X concessae erant - vide Ferreri N. 11 - omissa tamen parte introductorya, quae immediate sequitur inscriptionem).

^{a)} In ms. erronee: Ungariae

Reg.: AV, Reg.Vat. 1280 f. 323v-327v.

N. 2.

**Clemens VII, pontifex maximus
Ioanni Francisco Cito**

Romae, 16 XI 1525.

Cum haeresis Lutherana in Polonia magis ac magis spargatur et episcopi earum partium in ea supprimenda negligentes exstant, impertit ei facultatem in tales haereticos, illis adhaerentes ac eorum fautores et receptatores inquirendi eosque excommunicandi, infames declarandi et sepultura ac bonis privandi; necnon his, qui adversus illos arma sumerent, diversas gratias spirituales concedendi.

Reg.: AV, Reg.Vat. 1280 f. 331r-332r. In margine ad caput textus alia manu: "Hie[ronymus] Vasion".

Clemens etc. Ven.li fratri Francisco Epo Scarensi, ad char.mum in Christo filium nostrum Sigismundum, Poloniae Regem Illustrem, ac dilectum filium, Nobilem virum Basilium, Ducem Moscovitarum, nostro et Apostolicae Sedis Nuntio, salutem etc.

Apostolicae Sedis prudentia circumspecta contra haereticae pravitatis labe respersos, quorum nequitia serpet, ut saepius in aliorum perniciem sua venena diffundat, sed pro eorum versutiis et pravis conatibus compescantur, remedia adhibet opportuna. Cum itaque, sicut accepimus, licet felicis recordationis Leo papa X, praedecessor et frater patruelis noster, non solum Martinum Lutherum, qui certos articulos, ut haereticos et veritati catholicae obviantes et perditos, de fratrum suorum consilio et assensu, intra terminum sibi ad illos revocandum, per eundem Leonem praedecessorem praefixum, revocare et de eorum revocatione fidem facere contempserat, verum etiam eius complices et illi adhaerentes, illorumque fautores et receptatores haereticos esse declaraverit, et ne morbida pecus gregem inficeret pecusque sincera ad infectionem traheretur, omnibus et singulis ecclesiarum praelatis et aliis personis ecclesiasticis, ut Martinum, complices et adhaerentes, illorum fautores et receptatores in eorum ecclesiis, dominicis et aliis festivis diebus, dum maior inibi populi multitudo ad divina convenerit, excommunicatos, maledictos et anathematizatos publice indicarent et declararent, mandavit¹.

Tamen ordinarii locorum Regni Poloniae et aliorum locorum, ad quae Fraternitatem tuam pro nonnullis urgentissimis negotiis, rem publicam christianam concernentibus, nostrum et dictae Sedis nuntium et oratorem destinamus, in huiusmodi mandatorum executione negligentes fuerunt et propterea errores dicti Martini ad Regna ipsa pervenerunt [.....]a) illicque quamplures huiusmodi haeretica labe infecti ipsique [331v] Martino adhaerentes et eius errores ac scripta sequentes existant, Nos huic veneno haeresique nefariae ac labi pestiferae, pro gregis dominici nobis commissi salute, omni salubri remedio, quo possumus, accurrere ac opportunam adhibere medicinam cupientes, eidem Fraternitati tuae, quae in Sacra Theologia inter theologos nostri temporis non mediocrem locum tenet, contra tales haereticos et illis adhaerentes, eorumque fautores ac receptatores in Regni illius provinciis et locis, ad quae Fraternitatem tuam declinare contigerit, existentes, inquirendum et huiusmodi haeretica labe infectis, si ab eadem Fraternitate tua moniti ad cor redire neglexerint, primo a Sacrosanctae Romanae Ecclesiae communione, velut putrida membra, separatos et divisos esse

¹ Vide bullas "Exurge Domine" et "Decet Romanum Pontificem", a. 1520 et 1521 editas, de quibus supra, Ferreri N. 37 et 44.

et damnationi aeternae. cum Sathan et angelis eius, addictos ac perpetuo infames et intestabiles esse; castra, terras, fortalitia et bona eorum quaelibet, mobilia et immobilia, cuivis fidelium licite et impune invadere, occupare et sibi acquirere licere; personas eorum captivare ac in perpetuam servitutem abstrahere; corpora eorum, postquam defuncta [sic] fuerint, sepultura ecclesiastica carere debere, auctoritate nostra decernendi, denunciandi et declarandi, sub gravissimis quoque poenis et censuris, de quibus sibi videbitur; universis et singulis christifidelibus, quibus ad terras, loca et domos ipsorum haereticorum et illis adhaerentium seu fautorum et receptatorum eorundem, postquam pro talibus declarati fuerint, granum, vinum, oleum et quasvis merces deferre seu deferri facere nullo modo praesumant, expresse inhibendi, mandandoque ut in omnibus et per omnia eos, tanquam Crucis Christi inimicos, impios habeant, reputent et vitent, donec ad cor reversi, haereticae huiusmodi pravitatis errores et opiniones demiserint et veritatem catholicae fidei audire et capere voluerint.

Absolutionem vero illorum, quos, praemissa ad eos [332r] deferendo vel cum eis communicando, poenas et censuras eis praeinfligendas incurgere contigerit, nobis et successoribus nostris, Romanis Pontificibus, ac Fraternitati tuae durante huiusmodi officio nuntii et oratoris, per nos tibi commisso, reservamus. Universis quoque regibus, principibus, episcopis et aliis christifidelibus, qui a te requisiti, sumptis armis, adversus huiusmodi haereticorum personas, iuxta tempus a te praefixum, militaverint, seu qui legitimo detenti impedimento, alium in huiusmodi militiam expeditionemque suis sumptibus transmiserint, ut confessor [competens], saecularis aut cuiusvis ordinis, etiam mendicantium, regularis, quem quilibet eorum duxerit eligendum, remissionem suorum peccatorum, de quibus, corde contriti et ore confessi cum fuerint, semel tamen in vita et in mortis periculo, plenariam remissionem, auctoritate nostra concedere valeat, licentiam concedendi; ac omnia et singula alia in praemissis et circa ea [.....]a) quomodolibet ad plenam praemissorum executionem opportuna faciendi, mandandi, disponendi et exequendi, plenam et liberam, auctoritate apostolica, tenore praesentium damus et concedimus facultatem ac etiam potestatem. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, caeterisque contrariis quibuscumque. Datum Romae apud Sanctum Petrum, Anno Nativitatis millesimo quingentesimo vicesimo quinto, Sextodecimo Kalendas Decembris, Pontificatus nostri anno secundo.

Visa de man[dato]. B. Gentilis

A. de Carboniano

Coll[ata]. P. Pau[lus] Arditinus

a) *Verbum illegibile.*

**Litterae credentiales Clementis VII
pro Ioanne Francisco Cito
Sigismundo I, regi Poloniae, datae**

Romae, 18 XI 1525.

*Recordatur, quomodo iam tempore Leonis X, Paulo Centurione Genuensi
mediatore, aliquae relationes inter Sanctam Sedem et Basilium, magnum du-
cem Moscoviae, initae et nunc, misso etiam oratore ipsius ducis Demetrio
Erasmi (Gerasimov), solidatae fuerint. Ideo, spe unionis Ecclesiae Graecae cum
Romana innixus, nuntium suum ad eundem ducem, Ioannem Franciscum (Ci-
to), epum Scarensem, mittit, cui se in commissis dedisse asserit, ut in omnibus
eius consilio et auxilio utatur; eumque commendat.*

Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 354r-355r. In f. 355v alia manu: "Anno secundo.
1525. Novembbris XVIII. Regi Poloniae pro Epo Scarensi".
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 433-434.
- Ed.: Balan, p. 183-185.

Regi Poloniae

Carissime. Anno praeterito, cum dilectus filius Paulus Centurio, civis
Genuensis, mercaturaे cuiusdam, ut ipse dicebat, tractandae et ordinandae
causa in Moscoviam profecturus esset, sibique cum illo duce diceret cognitio-
nem quandam et familiaritatem intercedere^{a)}, petiit litteras a nobis com-
mendatitias, quod eas sibi magno usui apud illum futuras affirmaret, quan-
do et a felicis recordationis Leone X, praedecessore et patruele nostro, simi-
libus litteris obtentis, multum illae sibi apud eundem ducem profuissent².
Quo huius hominis consilio intellecto, cum, inspirante nos Domino, aliquid
amplius quam eum commendare cogitavisset, dedimus quidem litteras,
sed quibus magis etiam illi duci concordiam et unionem cum Sancta Sede
Apostolica christianisque principibus commendabamus eumque invitaba-
mus quodammodo, ut nobis ipsius amicitiam et coniunctionem appetenti-
bus, se benignum et facilem exhiberet. Quibus litteris effectum est ut dux
ipse Moscorum hominem suum ad nos cum litteris mitteret, prae seque fer-
ret desiderium facienda nobiscum coniunctionis, modum autem et consi-
lium a nobis quereret.

Quas res hactenus non dubitamus Serenitati tuae fuisse notas, atque eo
etiam notiores, quod ambobus illis, et Paulo et Demetrio Mosco, per regni tui

² Paulus Centurione, munitus litteris commendatitiis Leonis X, fecit hoc primum iter suum ad Mo-
scoviam exeunte a. 1518, cfr. Pierling IR, p. 11.

regiones transeuntibus, tantum tu humanitatis et liberalitatis nostra causa exhibuisti, ut pro isto tuo praestanti officio maximam quoque gratiam tuae Serenitati nos debere profiteamur. Paulum quidem ipsum, licet non noster homo esset, sed suo nomine iter haberet, tamen quia ille nomen nostrum in necessitatibus suis apud te praetulit, quid illi defuit ^b-ullo in ^b- genere beneficentiae tuae, quod vel affini nostro praestare potuisses³. Verum haec erunt infixa in animo nostro ad memoriam tuae humanitatis sempiternam.

Illud, quod ad susceptum negotium pertinet, cum hoc principio amicitiae et cognitionis facto, Demetrioque^c ipso auditio, cogitavimus colere^d Deum, quandoque vel minima scintilla parvi boni maximum charitatis conflare incendium, non duximus occasionem praetermittendam ac, ut primum potuimus, elegimus ven.lem fratrem ^{(e)-Ioannem Franciscum^e}, eum Scarensem, virum probum et prudentem et doctum, in magnis rebus cum laude et optima fama versatum⁴, cui nos magnam fidem habemus, quem ad ipsum ducem Moscoviae mitteremus ad tentan[354v]dum et experiendum, si interdum studio animi nostri, flagranti ad sui nominis honorem et christianitatis commodum, aliquem aliquando feliciorem exitum ^{(e)-nostrorum conatum^e} concedere dignaretur. Nam adhuc quidem cum nostra omnia consilia atque acta semper ad pacis et religionis et fidei catholicae studium et stabilitatem et ornamentum contulerimus, parum prosperos eventus sumus experti, repugnante nostris piis desideriis vel procella temporum vel ira Dei debita, quam tot peccata nostra vetera concitarunt. Neque tamen desistimus sumusque destituti. Scimus enim qui dixit: Qui perseveraverit, hic salvus erit⁵. Non sumus digni fortassis^e tanta Domini gratia, at erimus non indigni illius misericordia, qui^f conscient bonae nostrae voluntatis mentem ipsam probabit, etiamsi actionibus nostris minus ^{(g)-fuerit propicius^g}. Quamquam et eventus prosperi et rectae^h voluntatis donum ex Deo est, hac fide et spe erga Deum armati, nec laboribus, nec sumptibus, nec curis animi ponimus modum, dum aliquid bonae salutis in christiana republica afflcta et laborante constituere possimusⁱ, nec Nos, aut nostra et huius Sedis paupertas, aut odium hominum et furor ardantium haeresum deterret. Sed non est opus ista cum Serenitate tua, quae omnium non inscia est, pluribus verbis exponere. Nos^j, priora copta non relinquentes, hanc novam provinciam, domino Deo inspirante, aggressi sumus, ut cum duce Mosco experiamur ecquid illi possimus verae fidei catholicae cultum et amorem pacis cum christianis principibus, ac praeципue cum Serenitate tua, immittere et insinuare. Sed ita spe nitimur effici aliquid posse, si tua proba mens, si sapientia, si consilium, si animi aequitas nobis auxilio fuerit, vel potius, si^e tu Nos quasi manu in iter rectum deduxeris.

³ Vide supra, Buglio N. 11, 16.

⁴ Missiones Ioannis Francisci ad Maronitas in mente habet, v. Introductionem.

⁵ Matth. 10, 22 et 24.

Mandavimus igitur praedicto episcopo, nuntio nostro, ut apud Serenitatem tuam ita exponeret et aperiret omnes huius rei cogitationes nostras, ut non solum auxilium a te, sed etiam consilium rerum omnium peteret. Qui quid habeat in mandatis, ^k-ipse tibi copiosius referet^k). Tua Serenitas, ut illum instruat et moneat, et quae^l) agenda aut cavenda illi fuerint, eum plene edoceat, magnopere illam obtestamur^m). [355r] Ac ut celeriter eum expeditat etiam desideramus, cum tanti itinerisⁿ) longinquitas et rerum omnium difficultas requirat celeritatem. Sine te quidem et sine opera prudentiaque tua, facile Nos agnoscimus, frustra a nobis laborem susceptum iri. Sed ita confidimus, temperantia^o) et animi magnitudine tua, ut cum Nos tuum honorem et commodum primarium^p) in re hac habeamus et potissimum speremus, ut tibi imprimis satisfiat. Te quoque non dubitemus, si necesse fuerit, ad omnem conditionem^q) et facilitatem, Dei omnipotentis et fidei catholicae causa, esse deflexurum. Sed de his ab eodem nuncio nostro uberior intelliges et fidem illi summam habebis. Nos ita Deum praecamur, ut nostris actionibus propitius esse velit, si ex illis nullam nostram propriam utilitatem, sed tantum illius honorem et humani generis salutem commodumque ^e-christianae reipublicae^e) expetimus.

Datum ^r-Romae etc., die XVIII Novembris M.DXXVI, anno secundo^r.

- a) *Correctum ex: intervenire*
- b-b) *Adscriptum supra pro duobus verbis penitus expunctis.*
- c) *Suprascriptum pro expuncto: Ersamo*
- d) *Sequitur expunctum: domino*
- e) *Adscriptum supra.*
- f) *Sequitur expunctum: optime*
- g) *Suprascriptum pro expuncto: auxiliabitur*
- h) *Sequitur expunctum: ipsis*
- i) *Sequitur expunctum: non nos*
- j) *Sequitur verbum penitus expunctum.*
- k-k) *Suprascriptum pro expuncto: non solum sermone, sed instantionibus tibi*

- ostendet.
- l) *Sequitur expunctum: cavenda aut*
- m) *Sequitur expunctum: Habet ille in praeciptis, ut si qua tibi minus grata fuerint, prorsus abstineat ab iis. Tu vero, si qua eum*
- n) *Sequitur expunctum: diff*
- o) *Sequitur expunctum: animi*
- p) *Suprascriptum pro expuncto: potissimum*
- q) *Suprascriptum pro expuncto: aequitatem*
- r-r) *Alia manu.*

N. 4.

**Litterae credentiales Clementis VII
pro Ioanne Francisco Cito
Basilio III, magno duci Moscoviae, datae**

Romae, 18 XI 1525.

*Gratias agit pro litteris et oratore ad se misso. Libenter accipit propositum
arma adversus Turcas cum aliis principibus christianis uniendi et, ut de hac re*

ac etiam de unione ecclesiastica ineunda tractetur, mittit nuntium suum Ioannem Franciscum (Cito), quem commendat.

Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 352r-v. In f. 353v alia manu: "Anno secundo. 1525.
Novembris XVIII. Duci Moscoviae pro epo Scarensi".

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 433.
- **Ed.:** Balan, p. 182-183.

Duci Moscoviae

Dilecte fili, s[alutem etc.]. Summa cum laetitia nostra accepimus tuae nobilitatis litteras et nuntium tuum Demetrium Erasmi vidimus, hominem solerter^{a)} et in tuis mandatis exponendis accuratum, quae tamen mandata omnia litteris continebantur⁶. In quibus ostendis te velle esse nobiscum et cum aliis christianis principibus adversus infideles et Christi inimicos coniunctum, ac etiam nos hortaris, ut hominem ex nostris ad te mitteremus, qui omnia nostra consilia posset tibi significare. Quod fecimus libentissime, missimusque ven.lem fratrem^{b)}Ioannem Franciscum^{b)}, eum Scarensem, virum plenum prudentiae et boni spiritus, cuius nos opera et industria in magnis rebus saepe usi sumus et cum quo loquimur confidenter omnia consilia nostra. Nam antea dilectus filius Paulus Centurio, civis Genuensis, non a nobis missus fuit, sed cum is ad tuam nobilitatem ob alias causas veniret, dedimus illi litteras nostras⁷. Quas plurimum gaudemus tibi fuisse acceptas, fecerunt enim, ut tu hominem tuum ad nos et munera etiam nobis gratissima mitteres, non quod multum curemus munera, sed tuam illam benignam et humanam voluntatem erga nos supra omnia^{c)} habemus gratissimam.

Quoniam autem et de coniunctione nobiscum ac unione contra infideles promittis nobis omnia, quae fortissimus et maximus princeps, Christum Deum agnoscens, Romano pontifici, beati Petri successori, promittere potest, et queris a nobis modum, quo pacto^{d)} ista coniunctio fieri possit et debeat, iste ven.lis^{e)} nuncius, quem mittimus, de omnibus te plenissime instruet et omnia desideria nostra tibi aperiet. Cui, rogamus nobilitatem tuam, ut tantam fidem habeat tantumque credat, quantum nobis ipsis credere, si te praesentes alloqueremur, eumque benigne et prompte ad nos remittat, ubi nostra consilia^{f)} sibi significaverit, sicut etiam nos benigne et cum cura atque amore tuum nuncium tibi remittimus.

In his autem litteris non scribemus omnia, quae tecum agenda sunt, quoniam nuncius noster ore et verbis largius et melius illa declarabit, quem^{g)},

⁶ Epistula ducis Basillii III, per eius oratorem Demetrium Gerasimov adportata, desideratur. De ardenti acceptance Demetrii Romae medio Septembre 1525 v. Pierling IR, p. 34.

⁷ Vide infra, Buglio N. 16; cfr. Pierling IR, p. 31.

iuxta tuam [352v] egregiam humanitatem et sapientiam, libenter et attente audies. Illud solum scribemus, petere et orare nos ab omnipotente Deo, ut tua voluntas sit ita erga nos prompta et benivola, sicuti nostra erga te est; et tibi promittere, si, ut cupimus, fiet desiderata coniunctio, ea te experturum esse nostra et huius Sanctae Sedis in augmentum honoris et dignitatis tuae studia (^{h-ac} beneficia^{-h}), ut re ipsa sis cogniturus nos sincero animo, optima fide, incomparabili amore tibi et praeclaris tuis virtutibus affectos esse et semper fuisseⁱ), sicut de his et aliis ab eodem ven.li nuncio nostro tua nobilitas latius intelliget. Datum ^{j-Romae, XVIII^k} Novembris M.D.XXV, anno secundo^j.

- a) *Adscriptum supra pro expuncto:* prudentem
- b-b) *Adscriptum supra pro expuncto:* Bartholomeum
- c) *Sequitur expunctum:* alia
- d) *Sequitur expunctum:* illa
- e) *Adscriptum supra.*

- f) *Suprascriptum pro expuncto:* mandata
- g) *Sequitur verbum penitus expunctum.*
- h-h) *Suprascriptum proexpuncto:* atque opera
- i) *Sequitur expunctum:* Datum
- j-j) *Alia manu.*
- k) *Sequitur expunctum:* octo

N. 5.

**Clemens VII, pontifex maximus
Bonae, reginae Poloniae**

Romae, 18 XI 1525.

Nuntium suum, Ioannem Franciscum (Cito), epum Scarensem, atque negotium ab eo in Moscovia tractandum commendat et petit, ut apud consortem suum illud adiuvet.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 10 f. 363r-v.

[Repetit, mutatis mutandis, fere omnia, quae in litteris commendatitiis ad regem Sigismundum I scripsit de praemissis et causis missionis Ioannis Francisci Cito, cfr. supra, N. 3], cui mandavimus, ut omnia nostra consilia et sensus circa eam rem communicaret et participaret cum Serenitate tua. Nos, et si non dubitamus te, pro tua in Deum pietate et mente rectissima^{a)}, singularique in Nos et hanc Sedem observantia, eidem episcopo nulla in re defutaram^{b)}, tamen magis ex officio nostro, quam necessario, hortamur Serenitatem tuam impensis in Domino, ut totam hanc provinciam, quam Nos pro sanctissima fide, auctore Domino, freti etiam maximo Ser.mi coniugis tui et

Serenitatis tuae auxilio, consilio et auctoritate assumimus, velis omni opera, gratia, favore, tum apud ipsum [363v] coniugem tuum, tum apud quemcumque et ubicumque opus fuerit, adiuvare, teque nobis in hoc pio et salutari opere se adiungere, et praefatum episcopum, nuntium nostrum, dirigere atque commendatum habere, eique in omnibus, quae tibi circa has nostro nomine referet, fidem indubiam adhibere. Quam rem Serenitati tuae in coelis proemium, in terris vero gloriam et laudem comparaturam pro certo nobis pollicemur, Domino ac Deo nostro freti. Neque vero nos huius tanti officii unquam futuri sumus immemores^{c)}. Romae etc., die XVIII Novembris M.DXXV, anno secundo⁸.

a) *Adscriptum supra pro expuncto: sanctissima.*

b) *Sequitur expunctum: eodemque hanc provinciam, quam, Deo auctore, pro sanctissima fide*

assumimus, omni opera, consilio, auctoritate adiuturam.

c) *Sequuntur duo verba penitus expuncta.*

6-13.

Clemens VII, pontifex maximus 4 praelatis et totidem nobilibus Polonis

Romae, 18 XI 1525.

Exponit causas missionis Ioannis Francisci (Cito), epi Scarenensis, in Moscoviam (ut in N. 3, sed magis concise), de quibus ad regem Poloniae affectuose scribimus. Sed cum tua quoque Fraternitas nobis possit apud eundem et alibi esse adiumento, hortamur eam summopere in Domino, ut coniungere nobiscum suas curas et sollicitudines ad tam paeclarlam rem perficiendam velit, agereque cum isto optimo et praestantissimo rege, necnon apud alios, ubi opus fuerit, ut praedictus nuncius noster benigne accipiatur ac singulari regis sapientia tuisque monitis dirigatur.

Min. I: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 356r. Ad caput textus alia manu: "In Poloniam", et ad finem item eadem manu: "4 praelatis, 4 nobilibus". In f. 356v annotatio ut in N. 1-2, mutatis mutandis.

- **Ed.:** Balan, p. 186.

Min. II: AV, Arm. 40, ms. 10 f. 371r, pars sinistra (alia forma).

⁸ Eodem die commendabat summus pontifex eundem nuntium, "iter ad ducem Moscoviae facientem", etiam Andreae Gritti, duci Venetiarum (min. AV, Arm. 40, ms. 10 f. 370r-v).

N. 14-20.

**Clemens VII, pontifex maximus
3 praelatis et 4 nobilibus laicis ducatus Moscoviae**

Romae, 18 XI 1525.

Exponit succincte praemissas et causas missionis Ioannis Francisci, epi Scarenensis, ad eorum ducem Basiliū (ut in N. 4), scilicet, ut eam inter nos coniunctionem et amicitiam procuret, quae ipsi duci honorifica et fructuosa, nobis certe et grata et probata futura sit. Ideo eos impensius hortatur, ut sua auctoritate et gratia totius huius laudabilis et Deo acceptissimae copulationis nostrae procreationem et effectum amplecti, [...] dictum nuntium nostrum, tum apud ipsum ducem, tum ubicunque opus fuerit, commendatum facere velint.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 10 f. 371r (pars dextra). Ad caput textus alia manu: "In Moscoviam", et sub textu eadem manu: "3 venerabilibus, 4 nobilibus".

N. 21.

**Litterae passus,
a Clemente VII, pontifice maximo,
Ioanni Francisco Cito datae**

Romae, 18 XI 1525.

Ioannem Franciscum (Cito), epum Scarensem, et Demetrium Gerasimov, oratorem magni ducis Moscoviae, in Poloniam et Moscoviam eentes, commendat.

Min.: AV, Arm. 40, ms. 9 f. 285r. Textus, in membrana exaratus, ad mittendum paratus, deinde alia manu correctus. In dorso (f. 285v) alia manu: "Anno secundo. 1525. Novemboris XVIII. Passus pro epo Scarensi", et subtus adhuc alia manu: "sine subscriptione".

- Cop. saec. XVII: AV, Arm. 39, ms. 45 f. 470r-471r.

Universis et singulis Regibus, Principibus, Archiducibus, Ducibus, Marchionibus, Baronibus, Comitibus, Populis, Nationibus, Civitatibus, Universitatibus, Communitatibus, Provintiarum, Regionum, Terrarum, Urbium, Op-

pidorum, aliorumque locorum quoruncumque, tam privatorum quam publicorum, Dominis, Legatis, Vicelegatis, Praefectis, Praesidentibus, Gubernatoribus, Praetoribus, Nuntiis, Commissariis, Magistratibus, Officialibus, armorumque item Praefectis, Capitaneis, Ductoribus, tam maritimis quam terrestribus, eorumque omnium et singulorum Locatenentibus, Substitutis, Ministris, aliisque quibuscumque et ubicunque cuiusvis dignitatis, auctoritatis, potestatis, status, gradus, conditionis, tam iure et libertate propria fungentibus quam nostris et Sanctae Romanae Ecclesiae mediate^{a)} vel immediate subditis ac subiectis, ad quos hae nostrae litterae pervenerint, salutem et apostolicam benedictionem.

Cum Ven.lem fratrem Ioannem Franciscum, Epum Scarensem, Praelatum nostrum domesticum, virum doctrina, prudentia, probitate, aliisque virtutibus insignem, Nobisque idcirco, et quoniam de nobis etiam^{b)} nostrisque praedecessoribus, Romanis Pontificibus, deque Sancta hac Sede ^{c)valde et bene-}^{c)} meritus est, maxime probatum et gratum^{d)}, in Poloniam, Moscoviam et alias Provintias et loca ^{b)nostrum et eiusdem Sedis Nuncium-}^{b)} pro negotiis et rebus ad Christianam fidem Christianitatisque commodum et ornamentum pertinentibus mittamus; unaque cum eo dilectus filius Demetrius^{e)} Erasmi, vir valde honestus et prudens ac Principis Moscoviae Nuncius^g, a Nobis ad ipsum Principem revertatur.

Cum autem praeterea, quod ad pestilentiam attinet, nulla contagione aut labie, neque ipsi neque eorum comites, quantum humana coniectura et investigatione perspicere potuimus, tacti aut laesi, sed incolumes omnes, partim ex Palatio nostro apostolico, in quo Nos habitamus, partim ex domibus viciniisque minime suspectis et sanis hinc ab Alma Urbe discesserint, cipientes Nos, ut eis et eorum comitatui liberum, commodum et honorificum iter, et nunc eundo et postea redeundo, pateat ubique, supradictos omnes et singulos, pro ipsius D.ni Nostri Iesu Christi, eiusque fidei sanctae ac nostrae et apostolicae Sedis honore et reverentia, ^{f)pro sua ipsorum humanitate,} Nostris vero et Sanctae Romanae Ecclesiae subiectis etc. (in forma). Datum Romae etc., XVIII Novembbris M.D.XXV, Pontificatus nostri anno secundo^{h)}.

^{a)} *Correctum ex: subditae*

^{b)} *Adscriptum supra.*

^{c-c)} *Ordo verborum inversus.*

^{d)} *Sequitur expunctum: virum et eiusdem Sedis Nuncium*

^{e)} *Correctum ex: Desyderius*

^{f-f)} *Correctum ex: omnibus privatis animi affectibus, passionibus quibuslibet omissionis et posthabitibus, suamque ipsorum humanitatem et benignitatem post Deum ipsum aspicientes.*

Clemens VII, pontifex maximus
Ioanni Francisco Cito

Romae, 19 XI 1525.

Ad munus nuntii apud magnum ducem Moscoviae (Basilium III) destinato, praecipit ei, ut in omnibus agendis a rege Poloniae pendeat eumque exhortetur, ut regi Suetiae (Gustavo) scribat, ne is haeresi Lutheranae faveat et ut negotium possessionis eius dioecesis Scarensis promoveat.

Min.: AV, Arm. 44, ms. 9 f. 357r, 358r (2 exemplaria: textus adumbratio et versio nitidior).

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 434-435.
- **Ed.:** Balan, p. 187.

Episcopo Scarensi

Ven. lis frater etc. Cum Fraternitatem tuam, ipsius prudentia et integritate docterinaque adducti, ad principem Moscovitarum nuncium nostrum per alias nostras in forma brevis litteras destinaverimus ac deputaverimus¹⁰, multaque tibi verbo praeceperimus ad id negocium pertinentia, cuius ex sententia conficiendi omnem spem nostram in Car.mo in Christo filio nostro Sigismundo, Poloniae Rege illustri, positam habeamus, illud tibi etiam atque etiam praecipiendum et mandandum in scriptis quoque duximus, ut praefati Poloniae Regis in omnibus et per omnia utare consilio negotiique totius finem et consilium ad illius commoda et voluntatem omnino dirigas. Quod eo te diligentius curare volumus, quo sumus certi iosum quoque Regem pro sua incomparabili in Deum omnipotentem et christianam religionem voluntate et pietate ad omnia recta et honesta facilem se et benignum redditurum.

Cumque praeterea Rex modernus Suetiae¹¹ multum ipsius Regis Sigismundi consilio auctoritatique tribuat, atque is omnium sermone praedicatur Sedi Apostolicae hostis esse et inimicus, obtestaberis Sigismundum Regem nostris verbis, ut suam fidem virtutemque velit interponere, quo in illis Suetiae partibus ista Lutherana impia haeresis comprimatur, verusque fidei catholicae cultus conservetur. Et quoniam Ecclesia Scarensis, cui de tua persona per felicis memoriae Adrianum, praedecessorem nostrum, fuit provisum, in Regno Suetiae est, cuius tu nunquam possessionem obtinere potuisti¹², dices isti Regi Ser.mo nos mandaturos, ut ius tuum in gratiam ipsius Suetiae

¹⁰ Non inveniuntur.

¹¹ Gustavus Vasa.

¹² Vide Introductionem.

Regis renuncies, modo ille dignam et catholicam personam illi Ecclesiae iubat praefici¹³. Denique in omnibus prorsus rebus, quae ad huiusmodi negotia pertinebunt, non minorem te volumus voluntatis Ser.mi Sigismundi Regis quam nostrae met habere rationem. Datum Romae etc., die XVIII No- vembris M.D.XXV, anno secundo.

N. 23.

**Ioannes Franciscus Cito
Iacobo Sadoleto**

Cracoviae, 1 III 1526.

Notum facit se heri venisse Cracoviam, ibique neque regem neque reginam invenisse; hanc proximis diebus videre intendere, illum in Prussiam usque, etsi minus libenter, sequi debere; ex itinere epum Olomucensem (Stanislaum Turzo) salutasse, qui sibi plura de episcopo suo suffraganeo apostata (Pettendorfer) et de Lutheranismi per totam Moraviam diffusione rettulerit.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 75r-v. In f. 76v inscriptio et vestigia sigilli.

Rev.mo Monsignor mio observandissimo.

Giunsi hiersera qui, cum non manco stracchi li cavalli che le persone, per le [sic] neve grande oltra il solito ho trovate per tutta Moravia e Slesia. Ma quello che più mi pesa è che non ho trovato qui niuno. La Maestà del Re partì son hogie [sic] XI giorni, et è andato in Prusia, dove deve congregare una dieta deli signori di quelle parte¹⁴. Li particolari di ciò non ho anchora possuto intendere. La Regina è discosto di qui quattro miglia¹⁵. Ho expedito questa mattina un mio. Dimani l'aspecto. Et perché parte repentinamente questo messo, non ho voluto perdere questa oportunità per dare avviso di quel tanto si può.

Non so, Monsignor mio, che commissione sia restata appresso la Regina dele cose mei [sic]. Ogni homo me dice che s'io voglio andare a trovare la Mae- stà Regia, mi discosto dala via directa più di miglia DCCCC Italiani. Se an-

¹³ Cfr. infra, N. 27-28.

¹⁴ Sigismundus I discessit Cracovia 18 II 1526 (v. Gašiorowski, p. 264) comitia terrarum Prussiae celebraturus (v. Fabro N. 12).

¹⁵ Reginam Bonam fuisse tunc in Niepolomice, ex litteris Nicolai Fabro (v. N. 5-6) constat.

chora voglio aspettare qui, me sarà cosa dura per ogni rispetto, praesertim che non credo voglia il Moscovita¹⁶ tanto rimanere. Purò [sic] di ciò aspectarò il consiglio dila [sic] Ser.ma Regina. Questi son li fructi dulcissimi che racoglio del bon cambio di Venetia. Quando non füssi stato impignato quel tempo lì, cum tanto incommodo et perdita mia, ogni cosa mi serrebe successa a punto et in questa Pasca senza dubio serrebe [sic] stato in Moscovia. Ma più non si pò. Chi di ciò è stato causa, vorrebe [sic] provasse la decima parte di quello provo io. Idio gli el perdoni.

Trovai il Vescovo Olumucense¹⁷. Me tenne un giorno cum molta humanità. Et mi monstrò una lettera del Re di Hungaria¹⁸ che li imponeva che senza altra dilatione detenesse et ben custodisse il Preposito Cunicense, suo suffraganeo, per haver contracto matrimonio cum una monacha nobile¹⁹. Et il dì partì io, partì anchora sua Signoria per fare dicto effecto. Più mi disse che quasi tutta la Moravia era infecta dila fece Lutherana, et praesertim Igla, castello assai insigne²⁰, che ad sugistione di un Paulo Sperato²¹, haveva immunitato tutto il rito antiquo dili divini offitii, et che non se li poteva providere senza la presentia del Re.

Era dui dì avanti comparso un secretario del Re di Hungaria. Andava in Olumuz ad preparare le stantie per el Convento di dicto Re, di quel di Polonia et di Ferdinando; diceva per la festa di Santo Ioanne Baptista²². Il che mi pare cosa assai difficile, per essersi discosto il Re di Polonia. Ni credo possa a quel tempo componere le cose Pruteniche.

Dele cose di qua non so dir niente, per esser stato brevissimo ^(a)-il tempo-a) et per non haver conversato cum veruno. Altro, Monsignor mio, non accade, si non humilmente basar li Ss.mi Piedi a sua Santità et raccomandare le cose mei [sic], cum quanta instantia posso, a V.ra Signoria. Dat[um] Cracovia, a dì primo di Marzo M.DXXVI.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humilissimo servitor
el Vescovo Scarense

^{a-a)} *Adscriptum in margine.*

¹⁶ Demetrius Gerasimov, cfr. supra, N. 3-4.

¹⁷ Stanislaus Turzo.

¹⁸ Ludovicus II.

¹⁹ Ioannes Pettendorfer, praepositus in Konice, epus titularis Nicopolitanus et suffraganeus Olo-mucensis ab a. 1512, apostatavit a. 1523.

²⁰ Jihlava, Germanice Iglau.

²¹ Paulus Speratus (1484-1551), sacerdos catholicus a. 1506, Lutheranus ab a. 1520/21, parochus Igloviae a. 1522-1523 (in carcere Olomucii ob haeresim detentus aestate 1523), ab a. 1524 ordinator Ecclesiae Lutheranae in Prussia, ab. a 1530 epus Pomesaniensis.

²² Id est 24 Iunii. De hoc congressu regis Ludovici II cum Sigismundo I et archiduce Ferdinando vide supra, Buglio N. 28-30.

N. 24.

**Ioannes Franciscus Cito
Iacobo Sadoleto**

Cracoviae, 15 [III] 1526.

Refert de suo cum regina Nepolomiciis habito colloquio et quomodo ipsa se convicerit, ut Marienburgum, regem visurus, se conferret, etsi Moscovita (Gerasimov) id aegre tulerit. Notum facit oratores imperatoris et archiducis Ferdinandi, in Moscoviam eentes, per Cracoviam transivisse; ducatum Masoviae, mortuo eius duce (Ianussio), regno Poloniae annexum esse. Petit, ut sibi de pensione a pontifice provideatur.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 73r-v. In f. 74v inscriptio et vestigia sigilli.
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 439-440.

Rev.mo etc.

Scripsi a V.ra Signoria Rev.ma al primo di questo la mia giunta in Cracovia e che haveva trovato partito il Ser.mo Re, et era ito verso Prusia, et che ni anche la Ser.ma Regina era qui, ma presso tre leghe²³. Ala quale andando a farli reverentia son hogie [sic] giorni sei, presentaili il breve di Nostro Signore²⁴ e li narrai la substantia deli negotii. Sua Maestà cum molto affetto et riverentia ringratìò Nostro Signore cum dire che non (^aprima che^a) haveva congnosciuto [sic] l'animo benivolo et clementissimo di sua Beatitudine verso il Ser.mo Consorte suo e il suo regno. Et di ciò cum parole honorevole et amorevole molto disse.

Dopo il giorno seguente, essendo longamente cum sua Maestà et investigando sellera [sic] meglio ch'io aspettasse qui el Re o vero l'andasse a trovare col dispendio del camino più longo leghe LXXIII, et essendo adducte molte ragione, sì da l'una parte, come da l'altra, parve tandem a sua Maestà ch'io vada verso Marimburgo²⁵, dove hora si trova il Re. Questo primo persuadeva che sua Maestà non ben intendeva li negotii Moschovitici, cossi di ciò non mi poteva dare expeditione alchuna; deinde che quando io havesse voluto mandare messo et scrivere etiam longamente ogni cosa, non serebbe [sic] satisfacto sì pienamente alla Maestà del Re, come in persona. Ma omnium potissimum me facto in questa parte inclinare il precepto et mente di Nostro Signore, che per un breve mi commanda, come V.ra Signoria Rev.ma sa, che in

²³ Vide supra, N. 23.

²⁴ Vide supra, N. 5.

²⁵ Marienburg (Polonice Malbork) in Prussia Regali, antiqua sedes magnorum magistrorum ordinis Theutonicorum.

tutti questi negotii seguiti il consiglio di sua Maestà²⁶. Il che non ben posso fare quando non odi la voce viva. Et quando dila mia Instructione dubitava che havesse a fare quando non havesse trovato qui sua Maestà. Sa V.ra Signoria Rev.ma che sua Beatitudine me rispose che l'andasse a trovare dove era. E cossì dimani mattina mi parto verso Marimburgo cum elongare il cammino ditte leghe LXXIII, che son miglia CCC Italiani, e qualche cosa di più.

Non ho possuto partire di qui più presto che hogi, per esserme stato necessario providerme d'un carro per portare victualia et altre cose necessarie, che cossì man [sic] consigliato tutti, che spesso si va [73v] tre e quattro giorni senza trovar niente. Son stato constrecto prepararme quasi una casa di utensili, che mi consta di bon dinari. E parllando [sic] di ciò con magistro di casa dela Ser.ma Regina, cum chi mi trovai in Ierusalem (e me parso un miraculo haverlo trovato qui), me disse che pensasse un'altra volta h avere andare per li diserti di Egipto²⁷.

Ho havuto alchuno fastidio in persuadere al Moschovita²⁸ venisse cum mi per questa via, et benché primo stesse duro forse tre giorni, tandem il [sic] vinse questa ragione che non havendo lui salvoconducto del Re, non serrebe [sic] stato seguro per Lithuania, ni anche l'arrebeno [sic] lassato passare. E cossì sene viene meco.

Primo gionsesse [sic], forse a X giorni, son passati l'oratori di Cesare et Ferdinando, che vanno pur in Moschovia²⁹, et non senza suspecto di questi signori Polachi, dubitando non succeda quel che successe al tempo di Maximiliano³⁰. Pare a molti cosa nova che in uno medemo tempo vadano in Moschovia l'oratori di Nostro Signore et di Cesare. Questo anche me stato sperone in farme andare ala Maestà del Re, aciò si rimova ogni suspecto.

Di nove qui non ho altro, si non che morto el Duca di Mosovia, Ducato opulentissimo. Et perché non li è herede, succede la Maestà del Re³¹.

Monsignore mio, io non perdono a fatiche ni a cosa alchuna solo per obbedire a sua Beatitudine. Supplico, quanto più humilmente posso, non se dismentiche di mi, quando Idio me concederà che ritorni, habia dove reclinare il capo, dopo tanti periculi e fatiche. Che, quando di ciò fusse certo et non stesse con la mente sempre suspesa di che debia vivere come torno, certo queste fatiche serrebano per la magior parte alleviate. Ogni dì ce son nove occasione, et io povero sempre son postposto. Facto sia il voler di Idio. Et altro non acca-

²⁶ Cfr. supra, N. 22.

²⁷ Nicolaus Wolski († 1548), maiordomus reginae ab a. 1518, peregrinatus est in Terram Sanctam a. 1511-1512. Cum Cito suam primam missionem ad patriarcham Maronitarum perfecerit nonnisi a. 1514-1515 (v. Introductionem), agi videtur de praecedenti ignota huius nuntii in Palaestina commemoratione.

²⁸ Gerasimov.

²⁹ Leonardus Nogarola et Sigismundus ab Herberstein, cfr. infra, N. 27.

³⁰ Cum scilicet a. 1514 conclusum est, per oratores illius imperatoris, secretum foedus inter eum et magnum ducem Basilium adversus regem Poloniae, cfr. Buglio N. 10.

³¹ Mortuo ultimo duce Masoviae Ianussio († 10 III 1526), ducatus iste tandem, cum 26 VIII 1526 rex Sigismundus I Varsaviam venisset, regno Poloniae incorporatus est (v. Pociecha KB II, p. 104).

dendo, humilmente baso li Ss.mi Piedi a Nostro Signore, cum racommendar-
me a V.ra Signoria Rev.ma. Da Cracovia, a dì XV di Marzo^{b)} M.DXXVI.

D[i] V.ra Rev.ma Signoria

humillissimo servitor
el Vescovo Scarense

a-a) *Correctum ex: primogeno (?).*

b) *In ms.: Febr[aro], quod tamen esse non
potest, nam mense Februario rex adhuc
erat Cracoviae (v. supra, N. 23, notam*

*14). Errorem testatur etiam summarium
praecedentium litterarum, quae sine du-
bio sunt illae, quae 1 III datae erant.*

25.

Responsum

**nomine regis Sigismundi I
Ioanni Francisco Cito datum**

Marienburgi, 5 IV 1526.

*Rex gratias agit summo pontifici pro studio in commodando rebus suis ad-
hibito et concedit nuntio liberum transitum per sua dominia usque ad fines
Moscoviae.*

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 274r-v.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 7 f. 33r (n.729) cum annotatione: "R[e-
gistralta".

- **Cop. coaeva:** Kraków, BJ, ms. 6550 f. 40r-v.

Ed.: Działyński AT VIII p. 46-47.

Responsum

datum D.no Ioanni Francisco, Epo Scarensi, Legato Apostolico,
5 die Aprilis Marienburgi, Anno D.ni M.D.XX.VI.

Sacra Maiestas Regia expendit secum ea omnia, quae et litterae Ss.mi
Domini Nostri continent³² et V.ra Rev.ma Dominatio nomine illius Sanctitatis
Maiestati suae retulit, [274v] et commendat impense Maiestas sua regia
hoc studium et curam illius Sanctitatis, cum ad pacandas turbas et dissidia

³² Vide supra, N. 3.

principum et statuum christianorum, tum etiam ad reducendos eos, qui in religione [sic] nobiscum dissident, ad unitatem sanctae fidei catholicae.

Quodque illius Sanctitas inter eas curas et studia sua non praetermittit negocia Maiestatis suae regiae, cupiens illis pro virili sua commodare, id et gratissimum habet eius Maiestas, et eam benignitatem ac paternum officium vult eius Maiestas illius Sanctitati fide et observantia sua referre.

Concedit autem libenter eius Maiestas V.rae Rev.mae Paternitati liberum et securum transitum per regnum et dominia sua, ita ut illius Sanctitas optavit, et conductorem illi ad fines usque Moscoviae fidum et idoneum praebet.

N. 26.

Instructio

a Sigismundo I, rege Poloniae

Ioanni Francisco Cito, in Moscoviam eunti, data

Marienburgi, 10 IV 1526.

Committit ei, ut duci Moscoviae missionem suam ita exponat, sicut in commissis a summo pontifice habet, ne suspicio oriatur eum ab ipso rege missum esse. Praeterea eum affirmare posse regem ad pacem cum duce illo ineundam paratum esse, ea tamen condicione, ut arx Smoleńsk sibi restituatur; sin minus, solas indutias nunc vigentes ad 10 vel plures annos longius producendas admitti posse.

Cop. coaeva: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 77r-v (manu I. F. Cito, cfr. N. 27).

- Ed.: Theiner VMPL II, p. 441-442.

- Ed.: Balan, p. 356-357.

- **Cop. XVIII saec.:** Kraków, BCz, ms. 2585 p. 121-125 (manu I. Albertrandi).

- - Ed.: Turgenev I, p. 133-134.

Min: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 7 f. 30r-v (tanquam data a rege; incipit: "Sigismundus etc" et utitur forma: "Nos"), sine datatione.

- **Reg.:** Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 5 f. 274v-276r.

- **Cop. coaevae:** Kraków, BJ, ms. 6550 f. 40v-41v;
Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 f. 223-224.

- **Cop. XVII saec.:** Kórnik BPAN, ms. 223 p. 184-186.

- - Ed.: Działyński AT VIII, p. 47-48.

Instructio summaria,
data nomine Regio Rev.do in Christo patri d.no Ioannifrancisco [sic],
Epo Scarensi, Nuntio Apostolico in Moscoviam

Postquam placuit Ss.mo Domino mittere in Moscoviam V.ram Paternitatem et Maiestatem Regiam ad ineundam pacem cum cum illo Duce Sanctitas sua exhortatur, tametsi multae sint causae et rationes Maiestatis sua, quae diversum suadent, cum experta sit Maiestas sua fidem et iusurandum parvi esse apud illum momenti, nollet tamen Maiestas sua in hac re, uti in omnibus aliis consuevit, et votis illius Sanctitatis et necessitati rei christianaes deesse.

Verum ante omnia vitandum est, ne quam Dux occasionem capiat suspicandi hoc instinctu Maietatis sua fieri, maxime cum ad Maiestatem suam Paternitas V.ra una cum Nuntio ipsius³³ descenderit, unde et dignitati Maiestatis suae nonnihil detraheretur et Ss.mus Dominus Noster suspectum se apud illum reddere posset.

Et proinde ingenue illi referendum censem Maiestas sua^{b)} id, quod res est, fuisse apud Maiestatem suam Paternitatem V.ram et de pace inter eum et illum nomine Ss.mi Domini Nostri egisse; Maiestatem vero suam, tametsi gravissimis iniuriis ab ipso Duce affecta fuerit, ad postulata tamen illius Sanctitatis et causa rei christiana pacem ipsam, quae digna esset et illi ferenda, non detractare.

De conditionibus vero pacis, licet Maiestas sua, mox post provectionem suam ad Magnum Ducatum Lituaniae, iniverit perpetuam pacem cum ipso Duce, et illud litteris et iuramento firmaverit³⁴, quibus ille violatis, bellum Maiestati sua intulit et arcem eius Smolensko per proditionem occupavit³⁵, unde verisimile est nullam cum eo pacem firmam et solidam fieri posse; tamen cum ita res fert, ut ex ipso usu videatur reipublicae christiana, contenta est Maiestas sua et id agat Paternitas V.ra, ut ipsa pax perpetua, quam initio fecit cum illo Maiestas sua, reintegretur et ad suas conditiones et modos priores reducatur; ut quocumque post illius violationem utrinque [77v] est interceptum restituatur et in ea sententia Paternitas V.ra perpetuo, quo ad pacem perpetuam ineundam, persistat.

Si vero Dux ille arcem Smolensko exceperit et restituere illam noluerit, nec ab eo instituto nullis rationibus V.rae Paternitatis deduci poterit, et praesertim quod intercepta esset post pacem perpetuam, quam ipse violavit, non intelligit Maiestas sua, quibus aliis modis pax solida confici posset, maxime in modernis rei christiana motibus, in quibus difficillimum esset de modis et conditionibus aliis utrinque tractare.

Et proinde, quod extremum est, agendum erit de induitiis hiis, quae inter Maiestatem suam et illum Ducem sunt, in praesens longius producendis, etiam ad annos usque decem vel plures, ut interim res, quae componi non possent, penderent ad tempus aliud. Hoc enim Maiestati suae tollerabilius es-

³³ Gerasimov.

³⁴ Sigismundus I creatus erat magnus dux Lituaniae a. 1501, dictam vero "pacem perpetuam" cum magno duce Moscoviae Ioanne III concluserat a. 1508 (fusius de conditionibus eiusdem pacis v. Bielski, p. 461).

³⁵ Arx Smolenscensis occupata est a Moscovitis 30 VII 1514, cfr. Bielski, p. 471.

set, quam arcem illi, tam indigne occupatam, conditionibus aliquibus pacis amittere, ut interim, Nuntiis inter Maiestatem suam et eundem Ducem commantibus et commertiis existentibus, melior occasio pacis conficienda se offerret et necessitas rei christiana non impediretur.

Et haec est sententia et instructio Maiestatis sua in praesens, iuxta quam se V.ra Paternitas, pro virtute et industria sua, gerere curabit.

Ad eas indutias producendas, si ille videbitur accedere velle, poterit V.ra Paternitas pro sua Maiestate polliceri, quod eas quoque, causa Ss.mi Domini Nostri et rei christiana, sit susceptura et ad eas firmandas oratores suos missura, nam ille haud dubie non tractaret et firmaret illas, nisi cum oratoribus Maiestatis sua, qui etiam ab illo iusurandum acciperent, ut fieri est consuetum.

Datum in arce Marienburgensi, die decima Aprilis, Anno Iesu Christi M.DXXVI, Regni Maiestatis sua anno vigesimo.

a-a) *In minuta solum et in textibus ex illa
pendentibus.*

b) *Adscriptum supra.*

N. 27.

Ioannes Franciscus Cito
Iacobo Sadoleto

Marienburgi, 11 IV 1526.

Notum facit se venisse Marienburgum 28 III et bene acceptum esse, responsum tamen a rege non potuisse habere nisi die 4 IV, post festa Paschatis, cum rex devotioni Hebdomadae Sanctae intentus esse voluerit. Transmittit et recenset copiam instructionis pro Moscovia, quae, se instante, data sibi erat a rege. Notificat transitum per Cracoviam Leonardi Nogarola et Sigismundi ab Herberstein, pacis mediatorum, in Moscoviam euntium. Recenset, quid epus Pomesaniensis (Queis) nomine ducis in Prussia apud regem egisset de liberandis 2 monachis apostatis, qui Marienburgum haeresi infecerunt. Notum facit regem censere partem epatus Pomesaniensis sibi subiectam, alicui episcopo vicino committendam esse, ne penitus Lutherana fiat; regem heri Gedanum profectum esse ad pacandos ibi tumultus a Lutheranis concitatos, se etiam cras per Vilnam in Moscoviam iter ingressurum; regem promisisse se scripturum esse regi Suetiae (Gustavo) de Lutherismo suppressendo et dioecesi sibi restituenda; aepum Rigensem (Blankenfeld) petere auxilium a rege Poloniae contra subditos suos, qui, Lutherismo infecti, pellere illum attendant. Petit, ut sibi a pontifice maximo de sustentamento provideatur. Mittit copiam citationis Gedanensem a rege editae.

Autogr.: AV, AA I-XVIII, ms. 6522 f. 79r-81r. In f. 82v inscriptio et vestigia suggilli.
 - **Ed.**: Theiner VMPL II, p. 442-444.
 - **Ed.**: Balan, p. 357-359 (authorem huius epistulae dicit Hieronymum Rorario).

Rev.mo Monsignor mio.

Scripsi da Cracovia primo del giorno che giunsi et dopo dela partita mia di là verso Marienburgo, terra di Prusia, dove era gita la Maestà del Re per porre remedio ale insolentie de Gedanesi, del tutto impazati nelle factione [sic] Lutherane³⁶. Et per la longeza del camino non possi più presto arrivare che alli XXVIII del passato, ch'era el Mercordì Santo. Et facendo instantia fui udito dala Maestà del Re il giorno seguente. Presentai il breve³⁷ et expusi quanto havea in commissione. Che tutto fu a sua Maestà et al Conseglie suo gratissimo, cum commendare summamente sopra el conseglie di Nostro Signore nelle cose di Moscoviti come prudentissimo et pieno di pietà, et cum referire a Sua Santità gratie immortale dila benivolentia et amore dimonstra verso sua Maestà et suo Regno. In altro allora mi fu risposto, per essere quelli giorni sancti, et presertim per haver il dì seguente, ch'era il Vener[dì] Santo, sua Maestà a comunicare, et non voleva essere impedito dale sue devotione per negotio alchuno. Cossì anche ha fatto tutte queste feste.

El mercor[dì] di Pasca, che forno li IIII di questo, fui da sua Maestà domandato. E presente il conseglie me fe [sic] respondere che tutti li giorni passati erano state le cose da mi proposte ben examinate e discusse, e che piaceva molto a sua Maestà ch'io andasse al mio viaggio, mi darrebe salvocondotto e guida per tutto il suo dominio, e che in servitio di Nostro Signore era per fare magior cosa di questa³⁸. Dil che ringratiai sua Maestà cum quelle parole che convenevano.

Me fe subito chiamare da parte e da Mons. di Cracovia³⁹ mi fe dire che me serrebe semelmente [sic] data la instructione, ch'io cum molta instantia haveva chiesta, che continerrebe il modo debo tenere in tractar la pace, et explicarrebe la mente di sua Maestà. Di la quale cum questa mando copia, aciò Nostro Signore intenda il tutto⁴⁰. [79v] Et perché più volte di ciò il Duca è stato sollicitato e mai s[h]a possuto concluder niente, per non volere restituire Smolesko, pertinente al Ducato di Lithuania, che tolse al Re, essendo tra loro pace, non è dubio che di ciò harrò difficultà grandissima, per non volere cum altra conditione il Re la pace che cum questa che li sia restituito Smolesko.

³⁶Cfr. supra, N. 23-24.

³⁷Cfr. N. 3.

³⁸Vide supra, N. 24.

³⁹Petrus Tomicki.

⁴⁰Vide supra, N. 26.

Scripsi anchora che diece dì avanti gionsesse in Cracovia, erano passati li Oratori di Cesare. Vanno pur in Moscovia⁴¹. Un di loro è il Conte Leonardo Nogarola, certo non ingrato al Re e al suo Conseglio. L'altro è Todesco del Conseglio del Prencipe [Ferdinando], segondo ho inteso; chiamasi Sigismundo de Herbestayn⁴²; non è tanto grato a questi Signori come l'altro, per esser tenuto homo Lutherano. Dio voglia non me siano impedimento in ogni cosa. Dicono vanno per tractare anchor loro la pace tra il Re e 'l Duca in nome di Cesare.

Qui è comparso el Vescovo Pomezaniense⁴³, mandato dal Duca di Prusia, già Magestro di quell'Ordine. Et in Concilio presente^{a)} se lamentò che sua Maestà haveva carcerato due predicatori Monachi apostati che haveano infecto di l'heresia Lutherana tutto Mariemburgo, deputati per lui. Sua Maestà li fe rispondere che siva quello pertineva a christiano Principe e lui non havea cagione di querelarse che fusse impedito dala sua iurisdictione per esser solo dal dicto Duca nominato Vescovo e non confirmato dala Sede Apostolica. Rispose cum molta insolentia che non trovava nella scriptura divina che li vescovi debano esser confirmati per la Sede Apostolica, ma che quamprimum uno fusse eletto, in sua Diocesi era papa; e che queste erano humane ceremonie, cum li quali non voleva haver cosa alchuna comune, e voleva remanere in la sua vocatione. Et altre cose semile, piene di molta insolentia. Sua Maestà iterum li fe [80r] finalmente rispondere che queste cose erano tutte frustrarie cum lui, che era in ciò impersuasibile, ni per questo si moverebe un pelo, ni dal rito antiquo, ni dal suo proposito, che era ch'il ditto Vescovo non administrasse nelle terre subdite a sua Maestà⁴⁴. Cum questo si partì poco contento.

Questo Vescovo ha parte dela sua Diocesi nel dominio del Re, ma la nominatione pertiene al detto Duca di Prusia, olim Magistro. Il quale, per voce comune in queste parteb^{b)}, è Lutheranissimo. E parlando di ciò meco Mons. di Cracovia, dice el Re esser di parere che Nostro Signore commetta la administratione di quella parte dela diocesi è nel dominio di sua Maestà ad alchun Vescovo vicino catholico, aciò ní lui, né li suo[i] predicatori pervertan queste parte. Il che sua Maestà harreve [sic] molto molesto, quando seguisse che solo per porre remedio a ciò è venuto in queste parte. Credo sua Maestà di questo scriva a Nostro Signore.

Mandò sua Maestà il lunedì di Pasca⁴⁵ il Palatino di Cracovia⁴⁶ e altri Signori a Gedano, cum grande cavalcata. Mi dicono erano cavalli VI cento. Parte di qui sua Maestà, passando dimani per Gedano. Parto anchora io al

⁴¹Vide N. 24.

⁴²Sigismundus ab Herberstein (1486-1566), plures legationes in Moscoviam et Poloniam nomine Ferdinandii Habsburg absolvit, auctor celebris descriptionis Moscoviae (v. Bibliographiam).

⁴³Eberhardus Queis.

⁴⁴Cfr. supra, Buglio N. 8, annotationem 49.

⁴⁵2 Aprilis.

⁴⁶Christophorus Szydłowiecki.

mio viagio per Vilna. Rincresceme non possa esser lì per intendere et videre questi progressi, dopo che non possi essere presente ale ineptie di quel Vescovo, che subito dopo il facto parti insalutato hospite. Ma di ciò questi Signori m'an [sic] facto la excusa, che non credano prorumpisse in tanta pervicacia et insolentia. Per questo non fui chiamato. Non ho voluto fare instantia al Re dele cose di Gedano, per non monstrarme curioso et impacciarme di quello che non ho commissione, et anche per non perdere più tempo in andare deviando, che pur troppo ho perso.

Ho facta instantia cum sua Maestà dele cose di Suecia, secondo la commissione di Nostro Signore, per il breve⁴⁷. [80v] Me risponde non havere cosa niuna comune col Re di Suecia, benché due anni avanti ditto Re circasse haver cum sua Maestà amicicia perpetua cum certi passi e conditione expressi. Li fu risposo che non posseva [sic] ciò fare senza li suoi Consigliarii, ma che aspectasse ala dieta futura. Li suo[i] Nuntii andorno via in altro, dopo è stato rechiesto [?]. Purò me dice Mons. di Cracovia che sua Maestà farrà⁴⁸ l'offitio quando serrà in Gedano, sì di admonirlo non voglia accostarse ala impietà di Luther, come dila mi Chiesa, segondo Nostro Signore mi commanda⁴⁹. E di ciò lasso a sua Maestà ricordo⁴⁹.

L'Archiepiscopo Rigense in Livonia⁵⁰ è stato spogliato dari proprii subdit di ogni dominio, di modo che non li è rimasto si non una solo Roccha, dove si tiene, cum dire che voleva dare tutte queste terre al Duca di Moscovia, il che questi Signori extimano [sic] vanità. Ma perché quelli popoli son tutti Lutherani, han trovato questa inventione per conseguire il proprio intento. Altri dicono esser farina et haver origine dal Duca di Prusia, che aspira a quel dominio. L'Archiepiscopo, non sapendo altro fare, ha scripto al Re, chiedendo aiuto⁵¹. Diceme Mons. di Cracovia, che quando sua Maestà harrà reassectate li tumulti Gedanesi e castigati molto ben li Lutherani, per ogni modo vole aiutarlo. Al che io anchora ho facto qualche opra, videndo la indignità patisce il povero Archiepiscopo.

Altro, Monsignor mio, non ho, si non che quanto posso^{b)} mi raccomando a V.ra Signoria Rev.ma, voglia per sua humanità tener memoria di mi et raccomandarme a Nostro Signore, li cui Ss.mi Piedi baso cum ogni humeltà, che per sua clementia me dia pane da mangiare, che al mancho, dopo tante fatiche, habia tanto possa nutrire la mia vechieczza [sic], già consumpta nelli servitii dila Sede Apostolica. Il che Sua Santità più volte mi promise primo partisse, etiam presente V.ra Rev.ma Signoria. Et certo durissima cosa mi pare solo a pensare che in XII [anni] che servo, non habia ancho[81r]ra meritato il

⁴⁷ Desideratur.

⁴⁸ Cfr. supra, N. 22.

⁴⁹ Cfr. infra N. 28.

⁵⁰ Ioannes Blankenfeld († 1529), ab a. 1523 coadiutor et a 19 IX 1525 aepus Rigensis.

⁵¹ Epistula non invenitur. Iam ab a. 1524 Lutherani in Livonia rebus novis studebant, occupata etiam per aliquot temporis ipsa ecclesia cathedrali Rigae. Albertus Hohenzollern his motibus alienus non fuisse putatur.

pane et sia cum questa continua anxietà di non posser vivere senza rincrescere hora questo, hora quello. Purò spero nella clementia di Nostro Signore et humanità di V.ra Rev.ma Signoria harrò al mio ritorno dove reclinare il capo.

Cum questa mando copia dila citatione del Re contra Gedanesi, benché pensi primo che mò esser stata mandata in Roma⁵². Et cum raccomandarme di novo a V.ra Signoria Rev.ma fo fine. Da Mariemburgo, a dì XI di Aprile MDXXVI.

D[i] V.ra Signoria Rev.ma

humilissimo servitor
el Vescovo Scarense

a) *Sequitur in textu, additum per errorem: la
Maestà del Re*
b) *Adscriptum supra.*

c) *Adscriptum in margine.*

N. 28.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Gustavo I, regi Suetiae**

Marienburgi, [post 11 IV 1526].

*Adhortatur eum, ut dogmata Lutherana repellat et ad catholica revertatur.
Commendat epum Scarensem (Cito), qui promptus sit in Suetiam se conferre,
ut pacis in eius regno componendae conciliator sit; petitque, ut in assequenda
possessione eius episcopatus facilem se illi praebeat.*

Cop. XVII saec.: Kórnik BPAN, ms. 223 p. 187-188.
Ed.: Działyński AT VIII, p. 43 (ex codice olim Rogalinensi).

Litterae Sigismundi Primi, Regis Poloniae,
ad Gustavum, Regem Sueciae

Ser.me Princeps et Domine, frater noster charissime. Rogamus plurimum Maiestatem V.ram, ut quae illi animo integerrimo et benivolenti scribimus, boni consulere et in eam partem uti scribimus accipere dignetur.

52 Vide Fabro, N. 7.

Accepimus persuasum esse Serenitati V.rae dogmata Lutherana et traditiones Ecclesiae Witembergensis potiores esse maiorisque momenti et auctoritatis, quam dogmata sanctorum doctorum et traditiones Ecclesiae Catholicae, hactenus tot saeculis ab omnibus regibus et principibus, regnis et dominiis christianis observata. Cui rei quamvis fidem adhibere non potuerimus, quod Serenitas V.ra potius sibi sequendos impios et sceleratos apostatas quam universalem Ecclesiam et alios reges et principes christianos in animum suum induxisset, quodque magis V.ra Serenitas sibi de sede Witembergensi quam de sede Romana persuadere ac polliceri deberet, tamen ad eam famam, quam accepimus, non mediocriter indolentes facere non potuimus, quin de his Serenitatem V.ram, pro nostra [188] singulari erga illam benivolentia, admoneremus. Quam plurimum ex animo rogamus, ut vestigia maiorum suorum sequi et religionem sanctam Catholicam Sedemque Apostolicam ea, qua decet, observantia prosequi velit. Reducat in animum, qua gloria quave felicitate acti sunt omnes, qui religionis hostes aut praevericatorum extiterunt, et quid boni in omnibus regnis et dominiis huiusmodi insolentes fidei ac religionis novatores pepererunt.

Cognoscere autem vel hinc potest V.ra Ser.ma Maiestas non mediocrem in se favorem moderni summi pontificis Clementis VII, qui cum non pridem mitteret epum Scarensem ad ducem Moscoviae, sciens inter illum et regnum Serenitatis V.rae aliquas esse inimicitias, dedit illi in mandatis, ut de perpetua pace et concordia inter Serenitatem V.ram ac ducem ipsum operam faciat. Quod, ut ab illo intelleximus, est diligentissime facturus. Nec ab re faret, ut Serenitas V.ra aliquem nuncium suum in Moscoviam mitteret, qui una cum episcopo negotium ipsum pacis seu concordiae tractaret.

Et proinde commendamus Serenitati V.rae eum ipsum epum Scarensem, et rogamus illam, ne in assequenda possessione episcopatus sui illi Serenitas V.ra obstat velit, aut, si id adversus iura vel consuetudinem regni Serenitatis V.rae sit, iubeat magistro Magno, aut huic qui a Serenitate V.ra, aut a capitulo electus est^{52a}, aequo et decenti modo cum ipso episcopo componere, quo facto renunciaturum se iuri suo in gratiam Serenitatis V.rae offert et submittit. Quod nobis dignum et iustum videtur. Factura V.ra Serenitas pro virtute et existimatione sua. Quam optime valere et in omnibus felicibus successibus perfri ex animo desideramus. Datum Marienburgi^{a)}, [...]^{b)} Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo sexto, Regni nostri anno XX etc.

^{a)} *Ita Działyński; in copia Cornicensi: Cracoviae*

^{b)} *Lacuna in copia; editio Działyński omnino caret datatione.*

52a Initio septembris 1523 capitulum Scarense, rege ita volente, elegit in epum magistrum Magnum Haraldsson († 1550), archidiaconum illius ecclesiae, quem rex Gustavus petiit 14 IX 1523 a summo pontifice Hadriano VI confirmari (cfr. AV, AA I-XVIII n. 1426). Is postea fuit acerrimus novi regis adversarius, cfr. Martin, p. 168, 298.

N. 29.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Ioanni Francisco Cito
et Leonardo Nogarola ac Sigismundo ab Herberstein**

[Marienburgi, aestate 1526].

Notum facit se oratores suos in Moscoviam mittere, qui ipsis praesto sint, ne quid sibi incommodum fiat in tractationibus pacis vel induciarum ab ipsis faciendarum.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 7 f. 32r (n. 728).

Cop. coaeva: Kraków, BJ, ms. 6550 f. 43r.

Ed.: Działyński AT VIII, p. 45-46 (ex codice olim Rogalinensi, cum inscriptione: "Oratoribus Papae, Caesaris et Ferdinandi in Moscova existentibus").

Oratoribus in Moscoviam

Rev.de in Christo Pater et Magnifici, nobis sincere dilecti. Mittimus istuc ad V.ras Sinceritates oratores nostros cum plena facultate et instructione, Magnificos N.⁵³, quibus commisimus, ut omnia cum scientia et mutuo consilio Sinceritatum V.rarum tractent⁵⁴ cum isto duce de concordia et pace, seu etiam longioribus induciis inter nos ineundis. Postulamus a V.ris Sinceritibus, curam adhibeant, ne quid in conficiendis hiis rebus cum incommodo aut indignitate nostra committatur. Quam operam illis omnimoda gratia et favore nostro referemus. Quae bene valeant.

N. 30.

**Responsum
nomine Sigismundi I, regis Poloniae
Ioanni Francisco Cito datum**

[Cracoviae], 28 I 1527.

⁵³ Missi tunc fuerunt Petrus Kiszka († 1534), palatinus Polocensis ab a. 1519, et Michael Bohusz Bohowitynowicz († 1530), thesaurarius terrestris Magni Ducatus Lituaniae ab a. 1520 (v. Herberstein, p. 134).

⁵⁴ Dicti oratores non sunt admissi Moscoviae, ubi Cito et oratores imperatoris ac regis Romanorum commorabantur, sed audientiam habuerunt in Možajsk, die 14 X 1526, v. Pierling IR, p. 62.

Rex gratias agit summo pontifici et ipsi pro opera in conficiendis indutiis cum duce Moscoviae impensa et pro eo, quod in tractationibus illis opposuerit se iis, quae in detrimentum regis vergere videbantur, eaque ipsi communicaverit.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 8 f. 47r-v (n.879).

- **Ed.:** Celichowski AT IX, p. 36.

Cop. coæva: Kraków, BJ, ms. 6550 f. 408r-v (datum 1 IV 1527).

Responsum

a Ser.mo D.no Sigismundo, rege Poloniae,
datum epo Scarensi, nuntio Papae Clementis VII,
ex Moscova reverso

Sacra Maiestas regia, Rev.me domine, immensas agit et habet gratias Ss.mo Domino Nostro pro hac cura et sollicitudine paterna, quam illius Sanctitas gerit de bono statu Maiestatis sua, ita ut sua sponte mittere dignata sit V.ram Rev.mam Dominationem ad ducem Moscoviae causa pacis inter eius Maiestatem et ipsum ducem componendae. Quam curam et benignitatem paternam in se illius Sanctitatis vult eius Maiestas omnibus officiis et observantia sua, quacunque poterit, illius Sanctitati perpetuo referre et demereri.

Et quamvis maluisset eius Maiestas cum ipso duce Moscoviae, causa rei christiana, pacem et concordiam stabilem inire, quae et dignitati Maiestatis sua non officeret et iuribus Magni Ducatus Lithuaniae non detraheret, tamen cum ea in praesens ita contingere non potuerit, suscepit eius Maiestas grato animo eas indutias, quae per V.ram Paternitatem Rev.mam et oratores Caesareae Maiestatis Ser.mique Regis Ferdinandi sunt conductae⁵⁵, illasque Maiestas sua, uti christianum decet principem, firmiter et inviolabiliiter observabit.

[47v] Agit etiam Maiestas sua plurimas gratias V.rae Rev.mae Paternitati pro hac opera, quam in ipso negotio tam sedulo et fideliter impedit, ut et opposuerit se illic multis tractatibus, qui in detrimentum Maiestatis sua vergere videbantur, et illos eius Maiestati communicarit. Quod sicutrum obsequium V.rae Rev.mae Dominationis vult Maiestas sua acceptum habere semper et illud suo regio favore per omnem occasionem V.rae Reverendissimae Dominationi libenter referre.

⁵⁵ Modum, quo indutiae hæ confectae sunt Moscoviae primis diebus Novembri 1526, testibus Ioanne Francisco Cito et oratoribus imperatoris et Ferdinandi, diffuse describit Sigismundus ab Herberstein (v. Herberstein, p. 135-136).

Postulat autem eius Maiestas a V.ra Rev.ma Dominatione, ut Ss.mo Domino Nostro Maiestatem suam diligenter commendare velit, pro cuius Beatitudinis ac illius Sanctae Sedis bono statu et dignitate offert Maiestas sua regnum, dominia, gentes, facultates et vitam denique suam, nec ullis unquam laboribus, sumptibus et discriminibus suis parcere dignabitur Maiestas sua, quibus religioni catholicae et Sanctae Sedi Apostolicae ita, ut hactenus consuevit, conducere et inservire posse videbitur⁵⁶.

N. 31.

**Instructio
a Sigismundo I, rege Poloniae,
Ioanni Francisco Cito Romam redeunti data**

[Cracoviae], 1 IV 1527.

Commendat ei, ut - una cum card. protectore (Pucci) - a summo pontifice, quo gratiam iubilaei petat, annatas et denarium Sancti Petri pro defensione adversus infideles sibi, necnon indulgentiam plenariam peccatorum his, qui in proeliis adversus eos occumbant, concedere dignetur; adhortetur etiam eum suo nomine, ut reges Hungariae (Ioannem Zápolya) et Bohemiae (Ferdinandum) ad concordiam reducat.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 7 f. 99r-100r (n. 770). In margine eadem manu: "R[egistrata]", et subtus: "1527, prima Aprilis".

- **Ed.:** Celichowski AT IX, p. 99-100.

Cop. coaeva: Kraków, BJ, ms. 6550 f. 408v-409v (ms. Stanislai Górska).

Instructio Rev.do^{a)} d.no Epo Scarensi, nuntio Apostolico.

Post factam apud Ss.mum Dominum Nostrum commendationem nostri, referet V.ra Paternitas, ut ipsa vidit, quantis discriminibus regnum et dominia nostra sunt exposita, quot et a quantis hostibus infidelium et scysmatiorum assidue oppugnatur, ut subditi nostri nullo unquam externo subsidio suffulti, sed suis dumtaxat viribus et impensis tantas moles hostium sustinentes, in dies magis atteruntur et deficiunt. Commemorabit V.ra Paterni-

⁵⁶ Cfr. responsionem, separatim oratoribus imperatoris et regis Ferdinandi 28 I 1527 datam, quae frigidior appetat (Celichowski AT IX, p. 44-45).

tas, ut Sedes Apostolica consuevit regno Ungariae non vulgares suppetias ferre, quod tamen cum^{a)} uno dumtaxat hoste infideli rem habet, nobis vero, qui cum eodem hoste et aliis insuper infidelibus et scysmaticis assidue conflictantes, nihil hactenus, neque a Sede Apostolica, neque ab ullo alio principe christiano^{b)} subsidii est unquam praestitum.

Suplicabit itaque Paternitas Vestra, una cum Rev.mo d.no Cardinali ^{(c) Sanctorum Quatuor}, protectore regni nostri^{d)}⁵⁷, ipsi Ss.mo Domino Nostro, ut eius Sanctitas, si aliquo^{e)} impendio suo non potest nobis in praesens suppecias ferre, saltem his^{a)} rebus, quae eius Sanctitati^{f)} parum vel nihil constant, nobis adesse, pro paterna benignitate^{f)} dignaretur. Nempe, ut eius Sanctitas gratiam aliquam singularis Iubilaei ad aliquot annos ^{(g) ad regnum nostrum, Magnum Ducatum Lituaniae et caetera dominia nobis subiecta}^{g)}, et annatas ^{(h) episcopatum et omnium sacerdotiorum}^{h)} ex regno nostro provenientes, ^{(h) simul ac denarium Sancti Petri, post expiratam et finitam donationem eiusdem denarii Sancti Petri, quam habemus a bonae memoriae Leone pontifice decimo}^{h)}⁵⁸, nobis in defensionem contra infideles concedere dignaretur, ^{(h) et omnes milites et subditi nostri, qui in proeliis cum infidelibus pugnantes occumbunt, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam consequantur}^{h)}. Et licet devocio hominum erga indulgentias et iubileos hoc tempore nimis refriguit, annataeque raro contingunt et exiguae sunt ^{(i) in hoc regno, denarius etiam Sancti Petri est satis exilis, tamen}ⁱ⁾ hoc qualicumque subsidio consolati subditi nostri, et ardencius suis hostibus resisterent et Sedem Apostolicam tanto maiore veneratione observarent.

Si quid praeterea eius Sanctitas, citra suum magnum incommodum, praestare nobis possit in subsidium regni nostri, et praesertim quid ad lites et turbas ecclesiasticorum tollendas conducere videretur, ex quibus magna pars malorum in ecclesias redundant, id eius Sanctitas concedere dignaretur, ita tamen ut illud, quicquid esset, nobis prius ad expendendum et elargendum deferret.

Aget postremo V.ra Paternitas apud ipsum Ss.mum Dominum Nostrum, ut illius Sanctitas operam suam facere velit, et quidem citra moram, de reducendis in concordiam, cum aliis principibus christianis, tum potissimum Ungariae et Bohemiae reges⁵⁹, inter quos si ad arma ventum fuerit, regnoque Ungariae, alioquin satis calamitoso, vis inferre videbitur, omnino sese Turco subiciet. Unde quanta ruina instaret, non nobis solum vicinis, sed universae christianitati, eius Sanctitas facile cognoscere potest. Agimus quidem magna cura et impendio de ipsa concordia apud utrumque, sed veremur ut soli

⁵⁷ Laurentius Pucci. Cfr. infra, N. 32, annotationem 60.

⁵⁸ Documentum huius donationis non inventur. Iam a. 1522 rex conformatiōnem huius gratiae ab Hadriano VI petebat, v. Kolankowski SP, p. 323.

⁵⁹ Post cladem Mohacensem regisque Ludovici II mortem (29 VIII 1526), regna Hungariae et Bohemiae divisa sunt. Hungari elegerunt sibi 10 XI 1526 in regem Ioannem Zápolya (1487-1540), regnum vero Bohemiae, vi pactorum anni 1515 cessit Ferdinando Habsburg, archiduci Austriae, qui agnitus est a statibus Bohemiae 23 X 1526.

id ⁱ⁾ perficere possimus absque adiutorio illius Sanctitatis et aliorum^{j)} principum christianorum et proinde ut in eo negotio illius Sanctitas operam suam ⁱ⁾ maturare velit, ne interim regnum Ungariae in potestatem Turcae veniret^{j).}

- a) *Adscriptum supra pro verbo penitus expuncto.*
- b) *Sequitur expunctum: quicquam*
- c-c) *Adscriptum supra pro expuncto: S. 40r*
- d) *Sequitur expunctum: eius Sanctitati*
- e) *Suprascriptum pro expuncto: aliquomodo*
- f) *Sequitur verbum penitus expunctum.*

- g-g) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu: concederet*
- h-h) *Adscriptum in margine.*
- i-i) *Adscriptum, partim in textu, partim in margine, pro expuncto: tamen*
- j-j) *Adscriptum in chartula a parte.*

N. 32.

**Sigismundus I, rex Poloniae
Clementi VII, pontifici maximo**

[Cracoviae, circa 1 IV 1527].

Epum Scarensem (Cito), ad eum redeuntem, et negotia, quae ipsi commisit una cum card. protectore tractanda, commendat.

Cop.: Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 655. In margine: "Commendaticia Epi Scarensis, Legati Apostolici".

Summo Pontifici

Sanctissime etc. Ago immensas gratias V.rae Sanctitati, quod hunc Reverendum D.num Epum Scarensem, virum prudentem et expertum, mittere dignata sit in has oras ad mea potissimum negotia procuranda, in quibus quia sedulam et fidelem operam praestitit, eum V.rae Sanctitati ex animo commendando, supplicoque, ut illi hos eius labores sua benificentia rependere dignetur.

Postulavi autem ab illo, ut unacum Rev.mo D.no Cardinali Sanctorum Quattuor, protectore Regni mei⁶⁰, exponeret V.rae Sanctitati statum et angustias meas et subditorum meorum, supplicaretque meo nomine V.rae Sanctitati pro nonnullis gratiis, quas ipse referret⁶¹. Oro itaque V.ram Sanctitatem

⁶⁰ Laurentius Pucci.

⁶¹ Vide supra, N. 31. In epistula ad card. protectorem rex commendat negotia, de quibus Cito apud pontificem tractabit, et addit: "Et quia idem d.nus epus Scarensis bene se hic apud nos gessit, eaque

humilibus precibus meis, ut illi fidem adhibere et postulatis meis benigne annuere dignetur. Quo faciet rem clementia sua dignam, reique christianaee conducibilem. Dominus Deus servet Sanctitatem V.ram diutissime sospitem et felicem. Cui me iterum Regnumque et dominia mea humiliter commendabo. Datum [...].

N. 33.

**Ioannes Franciscus Cito
Sigismundo I, regi Poloniae**

Venetiis, 29 V 1527.

Describit Romae depraedationem et crudelitates ab exercitu imperatoris patratas. Affert nova de exercitu Gallico in auxilium summo pontifici in Italiam misso. Excusat se, quod rebus ita se habentibus, commissa eius exequi non potuit.

Or.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 7 f. 120r-v (n. 782). In margine ad caput textus alia manu: "R[egistra]ta". In f. 121v inscriptio et sigillum.

- **Cop. coaeva:** Kraków, BJ, ms. 6550 f. 485r-486r.

- **Cop. XVII saec.:** Kórnik, BPAN, ms. 223 p. 340-342.

Ed.: Celichowski AT IX p. 105-107 (ex cod. olim Rogalinensi, cum mendis).

Ser.me Domine et excell.me Princeps.

Post manuum osculum sacrarum. Puto iamdudum ex frequentioribus meis scriptis et aliorum relatione ad aures Sacrae Regiae Maiestatis V.rae Romanæ Urbis excidium perlatum fuisse⁶². Cupidus enim Ss.mus Dominus Noster christianaee pacis, ut nihil omitteret, quod ad verum Christi vicarium pertineret, quamquam victor, cum Caesare foedus percussit, atque Aquilam, Aprutii metropolim, et Salernum, insignem in Regno Neapolitano civitatem, quas acceperant milites sui, Caesari restituit, armaque depositit et universum exercitum dimisit, credens se omnino Caesaris fidei⁶³. Rebus igitur com-

omnia, quae ad nostram cum Duce Moscoviae concordiam attinent, diligenter simul et cordate tractavit, commendamus illum V.rae Rev.mae Dominationi et rogamus illam, iuvare illum velit favore et patrocinio suo in rebus et negotiis ipsius" (cop. sine dato, Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 659 cum annotatione: "Cricius dictavit").

⁶² Litterae nuntii desiderantur.

⁶³ Agitur potius de induitiis, quas summus pontifex conclusit cum vice-rege Neapolitano, Carolo de Lannoy, 15/16 III 1527, quibus innixus, dictas civitates restituit et exercitum magna ex parte dimisit (Pastor SP IV/2, p. 241-242).

positis atque foedere iureiurando firmato, Hispanus miles, adiunctis Germanicis copiis, quae dudum per Italiam vagabantur, VI Maii, omnino pacis et concordiae foederis, per Caesarem cum Ss.mo Domino Nostro percussi, oblii, Romam hostiliter invaserunt, ibique ea, quae nulla unquam antea narravit historia, ita crudelissime exercuerunt, ut crudelius a quoquam neque scribi, neque excogitari potuissent.

In quo conflictu Dux Borbonius interiit, gloriosiore certe nece quam sua impietas merebatur⁶⁴. Prophanata enim tempa, adeo ut sacer locus non sit, seu minimum sacellum, quod non in stabulum sit immutatum. Homines religiosi unacum innocentibus pueris imperfecti. Prostituta Sanctimonialium monasteria sacrosancta. Infirmi ex hospitalibus in Tyberim proiecti. Sanctorum reliquiae auro, argento et lapidibus preciosis spoliatae. Neque beatissimorum Petri et Pauli Apostolorum capitibus, seu Veronicae (quem vocant) Vultui Sancto est parcitum⁶⁵, neque (quod omnium nephantissimum est) venerabili Eucharistiae Sacramento, Corpori Domini Servatoris. Est enim (quod aures abhorrent audire) in terram proiectum et pedibus conculcatum. Aurum ablatum, omniaque contaminata et conspurcata adeo, ut ex celeberrimo mundi loco factum sit stabulum equorum. Campanae silent. Divina intermittuntur officia. Organa confacta. Praelati (si qui inventi sunt) nudis pedibus ante Hyspanos [sic] et id genus homines, eorum tectis infulis et equis insidentes, servitoris officium exercendo, in magnum religionis dedecus, inambulare coacti sunt. Ss.mus vero Dominus Noster, una cum Rev.mis Cardinalibus, in castrum Sancti Angeli se recepit, cum quibusdam Italicis capitaneis, videlicet Laurentio Cerri et Horatio Baglioni⁶⁶, ibidemque Sanctitatem suam vigesima quinta eiusdem mensis auditur frustra oppugnatum fuisse; quinimmo, parva pontifica manu quatuor machinas ab Hispano milite ablatas, multos quoque cesos.

Quis non doleret? Quis non summo cum fletu contemplaretur tam celebrem Urbem adeo fuisse devastatam, adeoque cecidisse religionem? Quid nunc Moscovitae, quid Tartari, [120v] quid Turcae dicant, cum manifestum sit totius Christianitatis caput a Christianis oppugnari et vim pati? Sed quid futurum sit, latet in fatis.

Haec scripsi, non ut christianissimum Sacratissimae Regiae Maiestatis V.rae pectus, quod pietatis plenum semper fuit, novi doloris commemoratione per amplius exulcerarem, nam potius lachrimoso silentio involvenda fuisse. Sed quia servus sum Sacratissimae Regiae Maiestatis V.rae, nolui, quamvis non sine summo dolore, obticere ea, quae ex officio et religionis amore manifestare compellor. Quae etsi tacere conarer, propalant equidem

⁶⁴ Carolus de Bourbon occisus est ipsa die 6 V 1527, dum incursum contra Civitatem Leoninam conducebat (v. particularitates eius mortis apud Pastor SP IV/2 p. 255).

⁶⁵ Velum S. Veronicæ, quod custodiebatur in basilica S. Petri, scissum in partes, in diversoriis vendebatur (ibidem, p. 264).

⁶⁶ Horatius Baglioni (1493-1528), exercitus pontificii capitaneus generalis, Laurentio de' Ceri adiuvante.

innoxii sanguinis fusi innumerabiles querulaeque voces, quae absque intermissione clama[n]t ad Deum de terra.

In rebus vero Sacratissimae Regiae Maiestatis V.rae, si illud non est actum, quod commissum fuit et sperabatur, mirandum haud quicquam est. Videt enim Sacratissima Regia Maiestas V.ra quale sit oppositum impedimentum. Dabit tamen (ut sperandum est) DEUS OPTIMUS MAXIMUS his quoque malis felicem exitum. Interim faciet Sacratissima Regia Maiestas V.ra rem liberalitate sua dignissimam, si mihi in omnibus rebus tanquam mancipio semper imperabit suo.

Antequam autem Venetias venissem, quo quindecima huius applicui, nihil harum rerum certi habere potui. Quinimo, omnia ad me perferebantur subobscura. Alias celerius significassem Sacratissimae Regiae Maiestati V.rae. Fertur autem fama constantissima viginti millia peditum et quingenitos cathaphractos, a Christianissimo Galliarum rege destinata, in Italiam intrasse, Pontifici et labenti religioni suppetias latura. Ego vero tam diu Venetiis immorari compellor (quamquam cum summa rerum mearum iactura et immodico sumptu), quamdui aliquam harum rerum faciem conspicere datum fuerit. In universa autem Italia summa est annonae caritas, maiorque reformidatur futura. Pluviae enim ita frequentes sunt et tam magnae, ut aestas in hyemem videatur immutata, et coeli ipsi religionis miseriam defle re sese praeseferant. Ager enim Mantuanus et Ferrarensis ab irrumpente Pado, fluviorum maximo, pene est totus submersus. Oscular demum manus Sacratissimae Regiae Maiestatis V.rae. Cui me tanquam mancipium deditissimum humiliter et saepius commendo. Ex Venetiis, XXIX Maii, Anno MDXXVII.

E[iusdem] Sacratissimae Regiae Maiestatis V.rae

(^a-fidele mancipium
Ioannes Franciscus, epus Scarensis^{-a)}

^{a-a)} Autographum.

N. 34.

**Ioannes Franciscus Cito
Sigismundo I, regi Poloniae**

Venetiis, 23 VIII 1527.

Venetiis morari coactus, ultimos eventus bellicos in Italia describit et notum facit se ad Picenum mox profecturum esse, ordine summi pontificis, qui etiam eum ecclesiae Puteolanae praefecit.

Or.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 7 f. 150r-v (n. 797). In f. 151v inscriptio et vestigia sigilli. Ad caput textus manu Stanislai Górska: "Papa captus. Roma vastata", et in margine eadem manu: "1527. 23 Augusti. R[egistra]ta".
Cop. coeva: Kraków, BJ, ms. 6550 f. 486r-487r.
Ed.: Celichowski AT IX p. 133-134 (ex cod. olim Rogalinensi).

Ser.me et invictissime Rex.

Post manuum osculum sacrarum. Ex litteris, quas iam dudum Sacratisimae Regiae Maiestati V.rae miseram, arbitror eam satis de Romanae Urbis excidio, Ecclesiaeque calamitate intellexisse⁶⁷, atque nunc eadem repetere supervacaneum censeo. Ego vero in hanc usque horam hic immoratus sum, propediem Picaenum petiturus, quemadmodum Ss.mus Dominus Noster per litteras suas mihi mandavit⁶⁸, ibidemque immorabor donec Sanctitas sua me, una cum oratoribus Moscoviae Ducas, ad se vocaverit.

In Italia vero, quid nunc agatur, si scire cupit Sacratissima Regia Maiestas V.ra, Hyspanus miles, qui una cum Germanicis copiis Romam vastaverat, magna parte peste interemptus, nam ex vigintiquattuor millibus, qui Urbem intraverant, plus minus octo exiere atque Narniae, Interamnis et Tuderti nunc se continent. Galli autem potente manu Italianam ingressi sunt; qui nuper, adjuncto sibi Venetorum exercitu, Ianuam ceperunt, una cum classe Caesarea (quae potentissima ibidem fuerat), nam eam partim diripuerunt, partim in potestatem suam adegerunt⁶⁹. Mediolani paucos Caesareos esse intelligo. Timentur ubique bella. Ss.mus autem Dominus Noster, sub quibusdam conditionibus, Caesareis se dedidit, atque Parmam, Placentiam, Ostiam et Centumcellas civitates dedit⁷⁰. Ipsique Ostiam et Centumcellas iam acceperunt; Parma et Placentia modum receptae sunt. Dicitur Sanctitatem suam nullam molestiam pati, certumque est eam omnia, quae ad Pontificem pertinent, ut antea, exercere et a paucis Caesareis custodiri. Speratur Sanctitatem suam statim liberam fore, nam dicitur a quibusdam Ss.mi Domini Nostri captivitatem Imperatori summe displicuisse atque nolle [sic]. Auditur Hyspanum militem Neapolim se recepturum. Faxit DEUS OPTIMUS MAXIMUS, ut, rata pace inter principes Christianos habita, saevissimus Christiani nominis hostis, Thurcus, decrescat et deleatur.

⁶⁷ Cfr. supra, N. 33.

⁶⁸ Non inveniuntur.

⁶⁹ De hac expeditione bellica capitanei exercitus Gallici Odeti de Foix, vicecomitis de Lautrec, et occupatione Genuae ab exercitu Caesaris Fregoso, 19 VIII 1527, v. etiam informationes a Christophoro Szydłowiecki ad Albertum, ducem in Prussia, diebus 11 VIII et 3 XI 1527 missas (ed. Lanckorońska DARP IV, p. 88 et 99).

⁷⁰ Conditiones deditonis, quae 5 VI 1527 facta erat, praevidebant traditionem imperialibus arcium S. Angeli, Ostiae, Centumcellarum (Civitavecchia) et Civitatis Castellanae ac civitatum Placentiae, Parmae et Mutinae necnon certae pecuniarum summae. Clemens VII in ipsa arce S. Angeli remansit detenus.

[150v] De meis autem rebus nolle latere Sacratissimam Regiam Maiestatem V.ram, quod Ss.mus Dominus Noster, ut est clementissimus, inter omnes angustias mei immemor non exstitit, nam Puteolanae Ecclesiae, nuper vacanti, me praefecit⁷¹. Quod tanto gratius est, quod Sanctitati suae, me absente adhuc diligentiam meam perspectam fuisse intelligo. Omne vero, quod a Ser.ma Regia Maiestate V.ra mihi iniunctum est, quam primum clementissimos oculos Sanctitatis suae intueri licuerit, exequar diligentissime⁷². Id quoque non omittendum arbitror, Imperatorem Maritimum dominii Venetorum (quem generalem vocant) magna classe, navium scilicet et triremium non modico numero Venetias exivisse, summo certe fastu et maxima pompa. Et quantum coniicere possum et tectius intelligere, Apuliam atque Siciliam invasurum⁷³. Osculor demum manus etc. Ex Venetiis, XXIII Augusti MDXXVII.

E[iusdem] Sacratissimae Regiae Maiestatis V.rae

(a-fidele mancipium
Ioannes Franciscus, Epus Scarensis
et Puteolanus^{a)}

a-a) *Autographum.*

N. 35.

Sigismundus I, rex Poloniae
Clementi VII, pontifici maximo.

Radomiae, 3 XI 1527.

De excidio Urbis condolet et Petrum de Gamratis, ut sacerdotia, quae possidebat eius frater Nicolaus, Romae occisus, obtinere possit, commendat.

Or.: AV, Lett. di Principi 4 f. 220r. In f. 222v inscriptio, sigillum et alia manu:
"D[omine] Blosi, Sanctissimus mandat fieri responsum his litteris".
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 454.

Ss.mo in Christo Patri et Domino, D.no Clementi VII, divina providentia Sacrosanctae Romanae et universalis Ecclesiae Summo Pontifici, D.no cle-

⁷¹ Vide Introductionem.

⁷² Vide supra, N. 31.

⁷³ De hac classe, cui praerat Petrus Lando († 1545), "Capitano General del Mare" (postea dux Venetiarum ab a. 1539), v. Sanudo XLV, col. 521, 574, 600.

mentissimo, Sigismundus, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Prussiae, Masoviaeque etc. dominus et heres, filiale oboedientiam et sui commendationem.

Beatissime Pater. Post oscula pedum beatorum Sanctitatis V.rae. Cum primum infelicem Urbis Romanae cladem intellexisse, scripsi V.rae Sanctitati quanto me dolore affecerit ista Sanctitatis V.rae perturbatio, et, si quid pro illa possem praestare, obtuli omnem operam et facultates meas⁷⁴. Et quia nullum hactenus responsum habui, neque a Rev.mo D.no Cardinali Sanctorum Quatuor, Regni mei Protectore, cui idem paene scripseram⁷⁵, neque plane scire possum, quo in statu sit V.ra Sanctitas et Urbs Roma, de quo desidero fieri certior. Et cupio ex corde, ut V.rae Sanctitati feliciter in omnibus succedat. Quae sibi persuadeat, me nihil posse, quod pro honore proque vita V.rae Sanctitatis non possem.

Caeterum intellexi in ista Urbis turbulentia Ven.lem Nicolaum de Gamrathis, secretarium meum, mortuum esse, supplico V.rae Sanctitati pro ipsius fratre germano, servitore meo⁷⁶, dignetur ei sacerdotia sic vaccantia [sic] conferre, ut disponere videtur bulla Sanctitatis V.rae, per quam debentur beneficia istic decedentium proximioribus⁷⁷. Quod Sanctitatem V.ra, non dubito facturam mearum precium intuitu. Et cupio, ut D.nus Deus servet V.ram Sanctitatem felicem et in columem. Cuius amplitudini me et Regnum meum commendo.

Datum in op[er]ido Radom, tertia Novembris, Anno Domini MDXXVII⁷⁸.

(a-Sigismundus Rex
Poloniae manu propria subscriptis-a)

a-a) *Autographum.*

⁷⁴ Epistula haec non invenitur.

⁷⁵ Etiam haec epistula regis ad card. Laurentium Pucci desideratur.

⁷⁶ Petrus Gamrat (1487-1545), servitor reginae Bonae, postea epus Cracoviensis (ab a. 1538) et Gnesnensis (ab a. 1541). Eius frater Nicolaus, decanus Plocensis, olim servitor Erasmi Ciołek, post ipsum mortem (1522) negotiorum regis Poloniae Romae curam habebat (cfr. Celichowski AT IX, p. 46).

⁷⁷ Bullam Clementis VII de hac re tractantem reperire non potui.

⁷⁸ Fere eiusdem tenoris litteras, Italico idiomate scriptas, dedit ad summum pontificem etiam regina Bona, Radomiae 4 XI 1527 datas (or. AV, Lett. di Principi 4 f. 225r). Litterae vero regis in commendationem Ioannis Francisci Cito, ad cardinalalem protectorem et ad collegium cardinalium datae, editae sunt (sine dato) a Celichowski in AT IX, p. 100-101.

PAMPHILUS DE STRASSOLDO
(1536)

Sigismundo Regi Poloniae

181

1. **U**nusq[ue] ceteris episcopis credimus eum. sed hoc non est eius restitutus. tam tunc ipso gallo
ad illas transgredi de voluntate proprio metropolitano. quod in ecclesiastica scolia. etiam
sunt loca omnia. quod ex communione constituta a nobis in ecclesiis metropoli. cuius proxime futura
metropolitana. et nichil ad ecclesiastica de ceteris. sicut sunt. nomen. & dicitur. capitulo. decrevimus.
etiam enim non contra nos publice agit. nam sedula est alioquin sufficeret. etiam
particulariter proponit. et significat Regno. tam officiis et discursu ab omnibus
metropolitana. et ipse ad premitrem ita vocatur. in Andante. libenter. tunc si
esta per propriam suorum. propriasq[ue] tractat. et Bullam substantia significandam
non solum pro mali. sed pro amore Regis et misericordia. Nam enim ipso celebratio
clementis ad hoc mittitur a nobis. ut heretici tollantur. dissensiones complicantur. et
in maiori reformetur. sicutq[ue] omnium generalis expeditio aduersus perniciosos. Tunc
qui inservit hanc celebrationem concilii significabimur. q[ui] tibi. qui tempore festivitatis
et q[ui] regni Athos. pro prima adiutoris impies exercutis. et omnes heretici
1. **U**nusq[ue] virius et a tuo Regno et Dominis comprobacione profutus. Ita ergo tunc ceteri habentes
valores ista pp[ro]p[ter]e optimam ac pientissimum Principem ipsam celebrationem concilii tangi
sufficiunt. ut vero singularemque intercessum remedium leuant et fieri acceptendum esse.
Sed hinc pro sacerdoti scimus ad te dedica opera discitum scilicet Panaghium a St. soldo sedis
in hac diebus. secundum q[ui] regni prout voluntarium. et in eum camaratrum. ac sanctum iacobum patrum
poparet. Proq[ue] latet. ut se tuae haec sanctitatem et salutarem opus particulariter significet.
Ab his dies depositis decimatu[m] cultu metropolitano. et opis iacobi Regni et dominiorum idem agerit et
ad 50 p[re]dicti ^{de} Regni et dominiorum idem agerit et
ad alijs q[ui] regni preciosis metib[us]. et idem concilii dominus faciet et ipsi. nec saltem p[ro]
solenniter etiam tuos intercessus. utq[ue] metropolitani. q[ui] et asy tuorum Regni
et dominiorum. Primitus ad priores operas. h[ab]ent sine. domini adhuc opere ac studiis
concedit et efficit a nobis. etiam non dubitamus te hoc modo scribentem erga cl[er]icis
adij art.

Minuta litterarum credentialium Pauli III pro Pamphilo de Strassoldo
Sigismundo I, regi Poloniae, 10 IX 1536 datarum (cfr. N. 1)

(AV, Arm. 41, ms. 3 f. 89r)

N. 1

Litterae credentiales

**Pauli III pro Pamphilo de Strassoldo
Sigismundo I, regi Poloniae, datae**

Romae, 10 IX 1536.

Commendat Pamphilum de Strassoldo, quem mittit in Poloniam, ut concilium oecumenicum, 23 V 1537 Mantuae inchoandum, intimet.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 3 f. 89r.

- Ed.: Raynaldus XIII, p. 429.

- Ed.: Ehses CT IV, p. 37-38 (cum abbreviationibus).

Sigismundo Regi Poloniae

Carissime. Etsi credimus, cum hae litterae nostrae Maiestati tuae redundantur, iam fama ipsa perlatum ad Maiestatem tuam fore de indictio per nos generali concilio, quod in civitate Italiae Mantua, loco omnibus tuto et commodo, celebrabitur, atque in XXIII mensis Maii proxime futuri inhoabitur, (^ain Dei nomine^a) decrevimus, tamen cum non contenti publicatione generali Romae facta¹, quae alioqui sufficeret, etiam particulariter per omnia Christianitatis regna eam publicari et divulgari^{b)} ad pleniorum rei notitiam mandaremus, libentissime tuae Maiestati, per proprium nuntium propriasque litteras nostras^{c)} significandam, non solum pro more, sed pro amore erga te nostro duximus. Cum enim ipsa celebratio concilii ad hoc intendatur a nobis, ut haereses tollantur, dissensiones componantur, Ecclesia in moribus reformatur, fiatque demum generalis expeditio adversus perfidissimos Turcas, cui iustius hanc celebrationem concilii significabimus quam tibi, qui semper fortissimus Christi athleta pia arma adversus impios exercuisti et omnes haereses a tuo regno et dominiis, (^dquamquam vicinas et validas, ita propulsasti, ut nemo haereticus te sciente in tua ditione diem unum vivere potuerit. Pro quo tibi Deus omnipotens ad hoc terrestre, quo frueris, etiam coeleste regnum numquam desiturnum adiiciet^d).

Itaque pro certo habentes, te, optimum ac pientissimum principem, ipsam celebrationem concilii, tamquam singulare praesentibus turbationibus

¹ Bulla inductionis concilii, publicata 2 VI 1536, edita est ab Ehses CT IV, p. 2-5.

remedium, laetanter et pie accepturum esse, mittimus ad te, dedita opera, dilectum filium Pamphilum a Strasoldo, Sedis Apostolicae protonotarium et intimum camerarium, nuntium nostrum, praesentium latorem, ut Maiestati tuae hoc sanctum et salutare opus particulariter significet, deindeque cum metropolitanis et episcopis tuorum regni et dominiorum idem agat et exequatur. Hortamur itaque Serenitatem tuam et rogamus in Domino, ut tuae inclytæ pietatis memor, eidem concilio omni favore adesse ac per te ipsum aut saltem per solennes oratores tuos interesse, utque metropolitani, episcopi et alii tuorum regni et dominiorum praelati, ad quos spectat, intersint, omni adhibita opera ac studio efficere velis. Sicut non dubitamus te, pro tuo singulari erga christianam rem publicam affectu, esse facturum^{e)}. Datum Romae a[pud] S[anctum] P[etrum], X Septembris 1536, anno secundo.

Blos[ius]

- a-a) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu:* de consensu et assensu fratrum nostrorum SRE Cardinalium
- b) *Sequitur expunctum:* ab omnibus metropolitanis et episcopis
- c) *Sequitur expunctum:* et bullam sub plumbo
- d-d) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu:* constantissime propulsasti
- e) *Sequitur expunctum:* Et quoniam omnium laetorum Maiestatis tuae debemus esse particeps, quodque ad Dei ipsius honorem, deindeque Christianitatis universae et huius praecipue Sanctae Sedis commodum etiam pertinet,

ut istic post te tui similes habeamus Reges, maxima [89v] hoc sumus laetitia perfusi audientes, quod natus tuus Sigismundus [Augustus] totius tui Regni Procerum unanimi consensu in Regem post te et in successorem tuum fuerit designatus. Idque tibi et illi paterno affectu gratulantes, feliciter vobis utrique vestrisque Regno et dominiis ac toti Christianitati evenire cupimus, futurumque speramus, ut et ille paternam virtutem ac pietatem referat, et referens pacem, felicitatem, longevitatemque vitam a Deo omnipotente promereatur.

N. 2.

Paulus III, pontifex maximus Bonae, reginae Poloniae

Romae, 10 IX 1536.

Iisdem fere verbis ac ad regem (v. N. 1), Pamphilum de Strassoldo, nuntium pro intimando concilio generali, commendat (etiam hic textus gratulationis de filio, in regem et successorem patris a regni proceribus assumpto, est expunctus).

N. 3.

Paulus III, pontifex maximus
Andreae Krzycki, aepo Gnesnensi

Romae, 10 IX 1536.

Convocationem concilii universalis notam facit, Pamphilum de Strassoldo, nuntium suum pro ipso intimando, commendat ac exempla litterarum illius convocationis pro suffraganeis eius et aliis praelatis suaे provinciae mittit publicandas.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 3 f. 90r. In f. 91r minuta similis brevis (in forma breviorre) ad epum Vladislavensem (cum expuncto: "per te...necnon universitatibus studiorum generalium in tua dioecesi existentium...mittendi") et, cum lectionibus variantibus, ad Cracoviensem (addito: "necnon universitati generali Cracoviensi mittendum") et Plocensem (addito et postea expuncto: "In hoc dicatur post 'verba': 'particulariter tuae Fraternitati', ob eius vicecancellariatus istius Regni dignitatem et auctoritatem" (v. infra, annotationem 10). In f. 91v enumerati sunt relictii episcopi metropolis Gnesensis (inclusis Varmensi et Culmensi), ad quos secundum istam formulam brevia confici debebantur. In f. 92r minuta similius brevium ad aepos Leopoliensem et Rigensem, cum nota suffraganeorum eorundem.

Archiepiscopo Gnesnensi²

Ven.lis frater, salutem. Quamvis oecumenicum, universale ac generale concilium de ven.lium fratrum nostrorum, S.R.E. Cardinalium, consilio et assensu [Romae iam est publicatum etc., ut in N. 1], tamen id etiam particulariter eidem tuae Fraternitati (^aper dilectum filium Pamphilum a Strasoldo, Sedis Apostolicae prothonotarium et nuntium nostrum, praesentium exhibitem^a), significandum ac exempla litterarum ipsius inductionis, tibi, pro te et suffraganeis tuis et abbatibus ac aliis ecclesiasticis praelatis et eorum capitulis, necnon universitatibus studiorum generalium, in tua et eorundem suffraganeorum tuorum dioecesibus existentium, una cum brevibus ad ipsos tuos suffraganeos mittenda et distribuenda, ut pleniore rei notitia per vos habita, omnia in dictis litteris contenta, te et illos concernentia, cum Dei nomine effectualiter adimpleantur. Fidem vero huius nostrae significationis, per nos tibi et illis per te factae, ad nos postea destinare curabis^b). Datum Romae a[pud] S[anctum] P[etrum] etc, die X Septembris 1536, anno 2°.

Blos[ius]³

² Andreas Krzycki, qui translatus est ad sedem Gnesensem 27 X 1535.

³ Blosius Palladius, secretarius summorum pontificum inde a tempore Leonis X, annis 1540-1547 epus Fulginatensis.

- a-a) *Adscriptum in margine.*
 b) *Sequitur expunctum:* Et quoniam scribimus pariter Ven. libus Fratribus Leopoliensi et Rigensi Archiepiscopis eorumque suffraganeis, exemplaque litterarum inductionis authentica eis mittimus, his nostris alligata, fierique posset, ut ad eos ob nimiam distantiam et viarum discrimina noster Nuntius per venire diffideret, hortamur Fraternita-

tem tuam, eique iniungimus in Domino, ut si idem noster Nuntius Fraternitati tuae hoc onus putaverit relinquendum, velis litteras et exempla huiusmodi eisdem aepis Leopoliensi et Rigensi fideliter mittere, fidemque receptionis ab eis exigere, ad nos posteamittendam. Quod recipiemus a Fraternitate tua pergratum.

N. 4.

Itinerarium in Poloniā Pamphilo de Strassoldo propositum

[Romae, 10 IX 1536].

Cop. coeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 70r, 71r-72v.

Pro D.no Pamphilo

Forum Iulii dominiorum Venetorum:

Sanctus Daniel [San Daniele] - Venzona - Ponteva [Pontebba].

Stiria, provincia Regis Romanorum:

Vilak [Villach] - Feltrikirchin [Feldkirchen] - Sanctus Vitus [Sankt Veit] - Frisak [Friesach] - Naimark [Neumarkt in Steyermark] - Szaiflink [Scheifling] - Uczmark [Unzmarkt].

Carinthia, Comitatus:

Judemberg [Judenburg] - Knithifelth [Knittelfeld] - Leuben [Leoben]⁴.

Archiducatus Austriae:

Bruck [Bruck an der Mur] - Kriegel [Krieglach] - Spital [Spital am Semmering] - Sadwin [Schottwien] - Naikierchen [Neunkirchen] - Naistath [Wiener Neustadt] - Vienna - Urlikirchen [Ulrichskirchen] - Mislboch [Mistelbach] - Visthonicze [Dolní Vestonice in Moravia].

[71v] **Marchia Moraviae:**

Numcicze [Nemčice] - Samcicze [?] - Slawkow [Slavkov u Brna] - Viskow [Vyškov] - Olomuniecz [Olomouc], sedes Stanislai Turzo, Epi Olo mucensis - Lipnik - Granicze [Hranice] - Tezin [Česky Těšín, Cieszyn] - Ostrava.

Ducatus Slesiae:

Fristath [Fryštat] - Strumyen [Strumień] - Pczina [Pszczyna].

⁴ Haec distributio locorum inter provincias Styriae et Carinthiae est evidenter erronea ab auctore itinerarii proposita.

Regnum Poloniae:

Osswiemczim [Oświęcim] - Lipowiecz [Lipowiec] - Cracovia, sedes Iohannis Lataliki, Epi Cracoviensis⁵. Unde, accepto ductore, facile habebitur transitus ad Ser.mum Sigismundum Poloniae Regem⁶ et ad Rev.mos Archiepiscopos Gnesnensem et Leopoliensem.

Archiepiscopus Gnesnensis, Regni Poloniae primas, est Andreas Cricius, cuius suffraganei: Cracoviensis - Iohannes, Vladislaviensis - Iohannes⁷, Wratislaviensis - Iacobus⁸, Posnaniensis - Iohannes⁹, [72r] Plocensis - Iohannes¹⁰, Culmensis - Iohannes¹¹, Varmiensis - Ambrosius¹².

Archiepiscopus Leopoliensis - Bernardus Wilczek¹³, suffraganei: Premisiensis - Petrus¹⁴, Chelmensis^{a)} - Iohannes¹⁵, Vilnensis - Paulus¹⁶, Camenecensis - Sebastianus¹⁷, Kyoviensis - Franciscus¹⁸, Mednicensis - Wenceslaus¹⁹, Luceoriensis - Gregorius²⁰.

Livonia, in qua Aepus Rigensis²¹ est dominus in spiritualibus et temporalibus, cuius suffraganei: Osiliensis, Trabatensis, Coroniensis, Wyomensis, Sambiensis^{b)}, Pomosaniensis in insula Beatae Mariae, Ruteniensis, Woysoniensis, Semigalensis²².

⁵ Iohannes Latalski (1463-1540), epus Cracoviensis a 15 III 1536, postea aepus Gnesnensis (ab a. 1537).

⁶ Qui tunc Vilnae commorabatur, v. Gąsiorowski, p. 266.

⁷ Iohannes Karnkowski, epus Vladislaviensis ab a. 1531.

⁸ Iacobus de Salza (1481-1539), epus Vratislaviensis ab a. 1521.

⁹ Iohannes e ducibus Lithuaniae, epus Vilnensis, promotus ad ecclesiam Posnaniensem 15 III 1536.

¹⁰ Iohannes Chojeński (1486-1538), epus Plocensis ab a. 1535, regens cancellariae regni, qui tunc, mortuis antea cancellario Christophore Szydłowiecki (1532) et vicecancellario Petro Tomicki (1535), officia eorum exercebat, donec anno sequenti cancellarius regni et epus Cracoviensis nominatus fuerit.

¹¹ Iohannes Dantiscus, epus Culmensis ab a. 1530, postea Varmiensis (ab a. 1538).

¹² Recte: Mauritius Ferber († 1537), epus Varmiensis ab a. 1523. Notetur epos Culmensem et Varmensem antiquitus suffraganeos fuisse aepi Rigensis; tunc temporis tamen aepi Gnesnenses iura metropolitanorum erga eos sibi vindicare nitebantur.

¹³ Bernardinus Wilczek († 1540), aepus Leopoliensis ab a. 1505.

¹⁴ Petrus Gamrat, epus Premisiensis ab a. 1535.

¹⁵ Recte: Iacobus Buczacki († 1541), epus Chelmensis ab a. 1518, postea Plocensis (ab a. 1538).

¹⁶ Paulus Algimundus Holszański (†1555), epus Vilnensis a 15 III 1536. Notetur dioecesis Vilnensem ad metropolim Gnesnensem tunc pertinuisse.

¹⁷ Sebastianus Branicki (1484-1544), epus Camenecensis ab a. 1535, postea Chelmensis (ab a. 1538) et deinde Posnaniensis (ab a. 1539).

¹⁸ Franciscus Leopolita († 1544), epus Kioviensis ab a. 1534.

¹⁹ Venceslaus Wierzbicki († 1555), epus Mednicensis, alias Samogitia, ab a.1534. Notetur dioecsim Mednicensem ad metropolim Gnesnensem tunc pertinuisse.

²⁰ Recte Georgius Palczewski († 1544), epus Luceoriensis a 24 IV 1536.

²¹ Quem ab a. 1529 fuisse Thomam Schöning († 1539) constat.

²² Ab a. 1255 usque ad initia saec. XVI ad metropolim Rigensem pertinebant episcopatus recte vocati: Osiliensis (insula Osilia, Germanice Ösel, Estonice Saaremaa), Tarbatensis (Germanice Dorpat, Estonice Tartu), Revaliensis (Germanice Reval, Estonice Tallinn), Curoniensis (alias Semigallienis in Curlandia), Sambiensis (in Prussia septentrionali), Pomesaniensis (in Prussia occidentali, cuius sedes erat Marienwerder, seu Insula Beatae Mariae) necnon Varmiensis. Ex tribus aliis, qui hic enumerati sunt, episcopatus Ruthenensis ("in Ruthenia") erat primaeva denominatio dioecesis Rigensis, hic verisimiliter erronee substitutae pro Revalensi, quae in supradicto catalogo omissa est; episcopatus Wyomensis, est verisimiliter Vironiensis, qui initio saec. XIII erectus est pro Vironibus in Estonia (Virumaa),

- a) *In ms.: Chelmnensis*
 b) *Sequitur additum alia manu: Warmiensis*

N. 5.

Instructio prima
Pamphilo de Strassoldo data.

[Romae, circa 10 IX 1536].

Nuntius, antequam ex Urbe discedat, debet eligere sibi socios itineris viros exemplares et exigere in Curia brevia ac exempla bullae inductionis concilii ad regem, episcopos et abbates Poloniae, Lithuaniae et Livoniae, necnon provinciae Salisburgensis et ad Georgium, marchionem Brandenburgensem, qui in catalogo et itinerario sibi datis sunt enumerati.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 56r-v.
 - Ed.: Ciampi NIPR p. 61-62.

In nomine Domini. Amen.

Haec sunt, quae D.nus Pamphilus a Strasoldo, prothonotarius apostolicus et Ss.mi Domini Nostri, D.ni Pauli papae III, ad Ser.mum Poloniae Regem et eius Regni Praelatos nuntius destinatus, procurare et praeparare habet ante suum ab Urbe discessum.

In primis procuret ducere secum familiam, quae habitu et moribus clericalem modestiam praeseferat^{a)} et praestet, et ubique de se bonum odorem relinquat.

Ferat secum brevia ad Ser.mos Regem et Reginam ac Archiepiscopos, Episcopos, Universitates Generalium Studiorum Regni Poloniae, Ducatus Lituaniae et provinciae Livoniae, iuxta iam sibi datum catalogum omnium supradictorum²³.

Habeat item secum uniuscuiusque generis dictorum brevium exempla, facta pro numero brevium sibi datorum, totidem copias bullae inductionis concilii, sigillo D.ni A[uditoris] Cam[erae] et subscriptione alicuius notarii publici authenticatas. E quibus illa, quam Regi praesentare habet, sit in membrana impressa et aliquantum honeste comparata.

sed paulo post suppressus est; nomen vero episcopatus Worsoniensis referri potest ad insulam Wormsoe (hodie Vormsi), quae tamen pertinebant ad episcopatum Osiliensem. Cfr. Arbusow, p. 266, 270, 278, 285, 332.

²³ Cfr. supra, N. 1-3.

Desribat e libro taxarum Camerae Apostolicae numerum Abbatiarum praedicti Regni et Ducatus ac etiam Livoniae (quae in [56v] spiritualibus et temporalibus ad Aepum Righensem spectat). Et inter illorum numerum totidem similiter authenticas bullae copias ferat, prout inferius ordinatur distribuendas.

Non oblidiscatur ferre secum iam sibi datum itinerarium²⁴ et catalogum praelatorum Regni Poloniae etc.²⁵, e quibus facile et recte negocium sibi commissae legationis, favente Domino, exequetur.

Et quia civitas Saltzburgensis non admodum distat ab itinere, quo in Poloniam itur, idcirco ferat secum brevia et bullae authenticas copias ad Reverendissimum D.num Cardinalem Saltzburgensem²⁶ et omnes eius suffraganeos, necnon totidem bullas similes, quot in Saltzburgensi Provincia Abbes reperiuntur, prout inferius ordinabitur distribuendas.

Ferat etiam breve ad Georgium, Marchionem Brandenburgensem, qui in Moravia (qua iter in Poloniam est) aliquod dominium habet et illic^{b)} commorari in plurimum consuevit²⁷.

a) *Correctum ex: praeseferentes*

b) *Adscriptum supra.*

N. 6.

Instructio secunda

Pamphilo de Strassoldo data

[Romae, paulo post 10] IX 1536.

Paratis quae in Urbe paranda erant, nuntius quam primum se conferre debet ad card. Salisburgensem (Lang) eique, vel - eo absente - eius vicario, breve et bullam inductionis concilii praesentare et ab eo litteras fidei super hac praesentatione exigere. Deinde, per Moraviam iter faciens, declinet ad Georgium, marchionem Brandenburgensem, cui similiter breve et bullam praesentet. Cracovia, salutato episcopo (Latalski) et accepto ab eo ductore, recta ad regem in Lithuaniae perget, cui praesentando breve ac bullam, utatur verbis honorabilibus ac intercessione Ioannis Andreae Valentino. Similiter, praesentando breve ac bul-

²⁴ Vide supra, N. 4.

²⁵ Iste catalogus invenitur in BV, Vat.Lat. 3915 f. 70r (eius minuta in AV, Arm. 41, ms. 3 f. 91v), cum tamen omnia nomina dioecesum et episcoporum, in eo contenta, inveniantur repetita in itinerario (inclusis etiam erroribus, v. N. 4), nulli usui visum est eum hic publici iuris facere.

²⁶ Matthaeus Lang.

²⁷ Georgius Hohenzollern († 1543) de Brandenburg-Ansbach, frater Alberti, ducis in Prussia, a rege Hungariae, Ludovico II, a. 1524 obtinuit in feudum bona Krnov (Jägerndorf) in confiniis Moraviae et Silesiae, versus septentrionem ab Opavia. De eius ad Lutheri doctrinam propensione v. infra, in instructione secreta (N. 7).

lam reginae (Bonae) et regi iuniori (Sigismundo Augusto), nitatur adiutorio Marci (della Torre) Veneti. Deinde perget ad aepum Gnesnensem, vel - si ex Lithuania commodius esset - prius ad Leopoliensem (Wilczek), ac ipsis eorumque suffraganeis brevia et bullam praesentet ac litteras fidei super hac praesentatione accipiat. Aepo Rigensi eiusque suffraganeis, ob distantiam, poterit similem praesentationem facere per aliquem ex suis.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 57r-60r.

- **Ed.:** Ciampi NIPR, p. 62-65.

- **Ed.:** Ehses CT IV, p. 38-40.

Instructio data D.no Pamphilo a Strasoldo,
Protonotario Apostolico et Ss.mi D.mi Nostri D.mi Pauli papae III
pro intimatione et publicatione generalis concilii ad Ser.mum Poloniae
Regem et eius Regni Praelatos nuntio destinato,
die [post 10]^{a)} Septembris MDXXXVI

In primis D.nus Pamphilus, implorato pie et sancte divino auxilio et habitis secum his, quae pro conditione huius sancti operis et Ss.mi Domini Nostri commissione prius in Urbe procuranda et praeparanda erant, quanto diligentius poterit (habita tamen bonae valetudinis conservandae ratione) ad Rev.mum D.num Card. Salzburgensem recta se conferat²⁸, cui brevia et authenticas bullae copias, tam ad dictum Cardinalem, quam ad eius suffraganeos directas, praesentabit, et totidem bullas, quot in omnibus eorum dioecesis abbatiae inveniuntur. Quae omnia praedictus Cardinalis, iuxta brevis formam sibi a Ss.mo Domino Nostro scripti²⁹, distribuenda procurabit. Ut autem id maturius fiat, D.nus Pamphilus etiam suam diligentiam et processus adhibebit.

Exhibebit etiam praedicto Cardinali formam litterarum fidei, quas faciunt sunt omnes illius provinciae episcopi et abbates super praesentatione dictarum bullarum sibi facta. [57v] Non tamen similes litteras fidei a praedicto Cardinali requirat, sed oret Dominationem Suam Rev.mam, ut ad Sanctissimum Dominum Nostrum de praesentatione huiusmodi sibi facta rescribat et suffraganeorum et abbatiarum suaem provinciae litteras fidei mittat.

Quod si praedictus Cardinalis adeo procul a civitate sua abesset, ut ad eum non nisi magno viae dispendio D.nus nuntius declinare posset, tunc praesentet breve et praedictas bullae copias eius vicario generali, ac ab eo non solum petat, ut quae Ss.mus Dominus Noster praedicto Cardinali scri-

²⁸ Cfr. supra, N.5.

²⁹ De die 10 IX 1536, v. Ehses CT IV, p. 30.

bit, fideliter et diligenter exequatur, verum etiam fidei litteras super presentatione huiusmodi sibi facta praedicto D.no nuntio det.

A Rev.mo D.no Cardinali Saltzburgensi absolutus, Viennam Austriae pergit et inde per Moraviam iter faciens, breve praesentabit una cum bullae copia marchioni Brandenburgensi Georgio³⁰. Qui si forte longe a sua residentia abesset, tunc D.nus nuntius mittat ad eum breve et bullae copiam una cum suis litteris, quibus se excuset, quod non potuerit a destinato in Poloniam itinere ad Dominationem suam deflectere³¹.

Et quia per Olomucium, Moraviae civitatem, transire habet, visitabit illic omnino Rev.dum Patrem D.num Stanislaum Turzo, [58r] episcopum illius loci, virum praeclarum et doctum, cui breve et bullam praesentabit, et tot alias bullae copias, quot intellexerit in eius dioecesi abbates esse.

Cracoviae visitabit episcopum³², non tamen illi breve aut ellas bullas praesentabit, ea de causa quod executionem suaे commissionis a regia Maiestate incipere in mandatis habeat, sicuti ratio postulat. Habere se tamen dicat ad praedictum episcopum breve et bullas, tam pro se quam pro abbatis suaे dioecesis, quas Dominatio sua, post praesentationem regiae Maiestati et archiepiscopis regni factam, sit suo tempore brevi habitura. Utatur erga dictum episcopum omni humanitate et affabilitate, cum sit vir omni laude dignus et multae auctoritatis in regno Poloniae. A quo accepto etiam viarum ductore, facile et tuto ad Ser.mum regem et Rev.mos archiepiscopos Gnesnensem et Leopoliensem³³ ducatur.

Postea ad Ser.mum regem recta pergit³⁴, neque interim alicui alii quidquam praesentet. In praesentatione autem brevis et bullae regiae Maiestati facienda declareret optimam mentem Ss.mi Domini Nostri, quam habet super dicti concilii celebratione et Ecclesiae Dei reformatione et exaltatione atque amplificatione, iuxta tenorem bullae et formulam sibi datam. Poteritque, si vult, etiam addere gaudere plurimum Sanctitatem suam [58v] et gratias agere deo, quod in hoc desiderio augendae et ornandae Ecclesiae Dei talem regem habeat cum sua voluntate conformem.

Habet Ser.mus rex apud se D.num Ioannem Andream Valentimum Mutinensem, medicum et canonicum Cracoviensem, non parvae apud praedictum regem et reginam auctoritatis et gratiae³⁵, cum quo D.nus nuntius inita amicitia facile poterit, tam apud regem quam apud reginam, commissionem suam exequi.

³⁰ Vide supra, N. 5. Summarium minutae huius brevis, dati etiam 10 IX 1536, invenitur in AV, Arm. 41, ms. 3f. 88r.

³¹ Cum marchio tunc in Germania versaretur, ergo re vera supra dictam missionem apud eum non Strassoldo, sed nuntius in Germaniam destinatus, Petrus van der Vorst, absolvit (Ehses CT IV, p. 65).

³² Latalski.

³³ Krzycki et Wilczek.

³⁴ Sigismundo I Cracoviae absente, cfr. supra, N. 4, annotationem 6.

³⁵ Ioannes Andreas Valentino (ca 1495-1547), medicus aulae reginae Bonae ab a. 1520, canonicus Cracoviensis ab a. 1531. De eius auctoritate in aula regia v. Pociecha KB II, p. 59-63.

Post huiusmodi praesentationem regiae Maiestati factam et acceptis a Maiestate sua super hac re ad Ss.mum Dominum Nostrum responsoriis litteris, D.nus Pamphilus Ser.mam reginam visitet et apostolicum breve, qua decet reverentia, praesentet³⁶, pauculis additis verbis, praedicti brevis sententiae consonis, non tamen bullam concilii praesentet, aut concilium sic uti regi intimet, vel litteras fidei, aut quidquid tale hac de re petat. Poterit autem apud eam uti etiam opera Rev.di magistri Marci Veneti, ordinis Minorum Conventualium, qui in ea provincia minister sui ordinis, praedictae reginae admodum carus atque, si recte memini, eius confessor est³⁷.

Visitabit etiam Ser.mi regis filium, iam in regem a regno acceptatum³⁸. Apud quem non est opus aliis verbis uti, [59r] nisi Ss.mum Dominum Nostrum Celsitudinem suam cum benedictione apostolica salutare et se offerre felicesque ei successus a Domino precari.

Quod si regina aut etiam regis filius longe distarent a curia (id quod vel nunquam vel rarissime contingere dicitur), procedet D.nus nuntius, ante omnes alias, ad aepum Gneznensem, primatem regni Poloniae et legatum natum³⁹, apud quem omnia tractabit sicuti apud card. Saltzburgensem, excepto quod ab eo quadam dexteritate petet litteras facientes fidem praesentationis brevium et bullarum huiusmodi sibi factae, et ut similes litteras, a suffraganeis et abbatibus suae provinciae expeditas, quanto citius poterit ad Ss.mum Dominum Nostrum mittat⁴⁰.

Verum, quia facile fieri posset, ut rex in Lituania esset⁴¹, unde aepus Gneznensis plurimum distaret et Leopoliensis sibi proximior esset, tunc habebit praesentare brevia et bullas praedicto aepo Leopoliensi, servando semper formam sibi datam.

In Lituania constitutus, praedictus D.nus nuntius, si cognosceret [se] posse tuto in Livoniam proficisci, faciat pro suo iudicio et consilio tam regis quam aliquorum episcoporum, [59v] quos iudicare poterit huic Sanctae Sedi esse benevolos, et brevia et bullas aepo Righensi⁴², tam in spiritualibus quam in temporalibus Livoniae domino, iuxta formam solitam praesentet. Alias, si videret iter in Livoniam vel nimis longum et difficile, vel etiam for-

³⁶ Breve ad reginam Bona Sforza v. supra, N. 2.

³⁷ Marcus de la Torre Utinensis (ca 1480-1545), provincialis et commissarius generalis ordinis fratrum minorum conventionalium in Polonia ab a. 1517, professor theologiae Academiae Cracoviensis ab a. 1519, confessor reginae Bonae ab a. 1521.

³⁸ Sigismundus Augustus electus erat in regem adhuc novennis 18 XII 1529 et 20 II 1530 coronatus (v. Kolankowski ZA, p. 26-30); cum electio haec confirmari debuerit in comitiis regni mense Novembri a. 1536 celebrandis (Kolankowski ZA, p. 51 et 57), ideo in minutis brevium ad regem Sigismundum et reginam Bonam inserta fuerunt verba de eius recenti in regem electione, quae postea, explorata verisimiliter veritate, expuncta sunt (v. supra, N. 1-2).

³⁹ Andreas Krzycki.

⁴⁰ Vide infra, N. 12 et 15.

⁴¹ Re vera istic a mense Octobri 1535 usque ad finem Octobris 1536 commorabatur, v. Gaśiorowski, p. 266.

⁴² Thomas Schöning.

tasse non tutum esse, tractabit cum aepo Leopoliensi⁴³, aut alio magis propinquo episcopo, interponendo etiam ad hoc (si necesse erit) consilium et auctoritatem regiae Maiestatis, ut honestis expensis ipsius nuntii unus aliquis ferat brevia et bullas ad aepum Righensem praedictum, tam pro ipso quam suffraganeis et abbatibus suae provinciae. Ad quem idem nuntius scribat causam, quare non potuerit illuc personaliter accedere, et per eum, quem mittet, fidem praesentationis in scriptis accipiat, relicto ordine, ut medio illius episcopi, cuius opera in Livoniam praedicta brevia et bullas D.nus nuntius destinaverit, ad Ss.mum Dominum Nostrum litterae fidei super praesentatione huiusmodi mittantur, casu quo D.nus nuntius iam in reditu esset⁴⁴.

Oportebit autem, si forte brevia et bullas prius Leopoliensi aut etiam Righensi archiepiscopis D.num nuntium praesentare [60r] contigisset quam Gneznensi⁴⁵, excusare se postea apud eundem Gneznensem, quod quia post praesentationem factam regi, praedictis Leopoliensi et Righensi vicinior erat factus, idcirco, ne bis ad eosdem magno viae dispendio sibi redeundum esset, hanc occasionem, tam opportunam, non passus sit frustra praeterire.

His, ut praemittitur, executioni, auctore Domino, demandatis, D.nus Pamphilus nuntius, cum Dei nomine ad pedes Sanctitatis suae felici itinere revertatur, ab ea, pro re bene et prudenter (ut speratur) gesta, benigne excipiendus.

Quod supra dictum est: acceptis regiae Maiestatis responsoriis fidei literis etc., intelligendum est: si dederit. Alias enim non sunt petendae, sicut nec ab aliis, quam ecclesiasticis.

Sigillum annuli Piscatoris

Fabius Vigil⁴⁶

a) *Lacuna in textu.*

N. 7.

Instructio secreta Pamphilo de Strassoldo data

Romae, [circa 10 IX 1536].

*Committitur nuntio, ut formam praesentationis brevium et bullae indictio-
nis concilii, sibi datam, stricte observet. Commendatur ei summa prudentia,*

⁴³ Bernardinus Wilczek.

⁴⁴ Vide infra, N. 16.

⁴⁵ Andreas Krzycki.

⁴⁶ Fabius Vigil († 1553), secretarius summi pontificis, postea epus Fulginatensis (ab a. 1539) et deinde Spoletanus (ab a. 1540).

praesertim in praesentatione illorum marchioni Georgio, qui est acerrimus Lutheranorum fautor; nullam ab eo, vel ab alio quoquam, declarationem scriptam de concilio accipiat; in discussiones de fide et haeresi inducere se non sinat; omnia observet et postea in scriptis redigat. Eius "familia" sit exemplaris, non loquatur et epuletur nimis, ieunia more in Polonia vigenti observet, ne scandalum generetur, sicut olim Saxoni cuidam (Carolo a Miltitz), Leonis X cameario, in Germania accidit.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 64r-66v.

- Ed.: Ehses CT IV p. 40 (fragmentum de marchione Brandenburgensi).

Instructio secreta
data eidem Pamphilo a Strasoldo

Post instructionem datam D.no Pamphilo a Strasoldo, nuntio Apostolico ad intimandum generale concilium in Poloniam ituro, haec videntur animad-vertenda, quae ipse penes se in arcanis habeat.

In primis illud observet, ut in praesentatione brevium et bullarum Apostolicarum eodem modo atque iisdem fere verbis utatur apud omnes, tam regem quam cardinalem, archiepiscopos, episcopos, principes, mutatis tamen titulis et aliis quibusdam verbis pro personarum conditione, prout in forma huic secretae instructioni inclusa videri potest⁴⁷. Quod si quicquam in laudem regis aut cardinalis aut alicuius (^a-alterius archiepiscopi vel ^a) principis in principio orationis suae dicere voluerit, poterit id quidem facere, dummodo circa principalem materiam concilii a forma et sententia sibi data nequam recedat.

Quantum ad Georgium marchionem Brandenburgensem attinet, cum ipse semper fuerit acerrimus Lutheranorum defensor, dubio procul credendum est eum non ita recte responsorum sicuti alii facient, qui in oboedientia Sanctae Sedis Apostolicae perseverant, sed vel aliquid sinistri dicturum, vel saltem, sicuti alias fecit, se velle cum complicibus consultare. Eapropter magna apud eum dexteritate et prudentia utatur D.nus nuntius, praesertim quia nuper, cum Ss.mus Dominus Noster, quid Sanctitas sua haberet animi super generali concilio celebrando, ad praedictum marchionem [64v] scripsisset, rescripsit idem marchio ad Sanctitatem suam litteras non nisi honestas et aliquid pietatis p[re]a se ferentes⁴⁸. Quidquid autem dederit responsi in litteris ad breve et bullae praesentationem, accipiat D.nus nuntius, vel si viva voce tantum respondebit, observet diligenter quae dicet et deinde domi de iis auten-

⁴⁷ Non invenitur.

⁴⁸ Quas litteras, 4 VIII 1535 datas, ed. Friedensburg NBD I/1, p. 472.

ticam notam fieri procuret per aliquem e suis notarium publicum, quem in accessu ad dictum Georgium, una cum suis aliis familiaribus tamquam testibus, secum duxerit, antea tamen de iis commonefactum et secreto, una cum praedictis testibus, requisitum. Quod si dictus marchio Georgius vellet aliquid in scriptis dare praedicto nuntio, ut id Ss.mo Domino Nostro tamquam iudicialiter insinuaret, nequaquam illud acceptet, sed quadam cum modestia dicat, se Ss.mi Domini Nostri nuntium esse, non autem cursorem aut notarium publicum. Supradictis autem duobus modis respective utatur etiam apud alios principes, qui aut viva voce tantum respondebunt, aut in scriptis aliquid sinistri exhibere tentabunt.

Caveat D.nus nuntius et sui alias movere disputationes super materia fidei aut haeresibus. Quod [65r] si ab aliis similes quaestiones moverentur, paucis verbis prudenter respondeat: Iam tempus prope esse, in quo de huiusmodi rebus in generali concilio discutiatur et decidatur, et eum ob intimationem et publicationem praedicti concilii esse solummodo illuc missum. Hoc, si cum aliqua honesta gravitate responderit, facile obstruet ora malignantium, usque adeo ut ex prudentia ipsum de his rebus tacere sint iudicaturi, et non quia ad ea nesciat respondere.

Si forte rex vel princeps aliquis de loco concilii quicquam contradicerit, respondendum: Ss.mum Dominum Nostrum non solum ex sua et Rev.morum D.norum Cardinalium prudentia (habita omnium nationum ratione) hunc locum prae caeteris elegisse, verum etiam et communicato prius consilio cum principibus christianis, eorumque in Urbe oratoribus, atque iis praesertim, quorum maxime id concilium interest, invenisse eos cum Sanctitatis suaे sententia conformes. Et si contradicere et altercari pergent, respondeat: Hanc materiam esse cum Sanctitate sua et reliquis nationibus discutiendum, se vero intimandi et publicandi concilii causa illuc esse destinatum.

[65v] Illud autem D.nus nuntius una cum suis perpetuo meminerit, ut iuxta divi Iacobi Apostoli verba, velox sit ad audiendum et tardus ad loquendum⁴⁹, praesertim apud eas nationes. Sic enim ab aliis in sermone non capietur, et quo animo erga Ss.mum Dominum Nostrum et hanc Sanctam Sedem sint affecti (licet de Polonis, per Dei gratiam et Ser.mi Regis curam et diligentiam hactenus semper catholicis et bonis, nihil sinistre sit suspicandum) et quid dicant aut adstruant facile cognoscet. De quibus omnibus in tempore Sanctitatem suam, sed non nisi per fidos nuntios et caute, certiore reddit.

Superfluum est D.num nuntium de iis, quae sequuntur, commonefacere. De cuius prudentia et innata probitate Ss.mus Dominus Noster est optime gnarus. Tamen id adnectendum est, saltem propter eius familiam, ut in sermone et factis sint bene morati, neque aliquid de se malum exemplum illis nationibus praebeant, sed tempore debito cultui divino in templis intersint, observent festa et pios ritus, quos a catholicis illarum partium viderint aut intellexerint observari.

⁴⁹ Jac. 1, 19.

[66r] Et quia in Polonia quarta feria ab esu carnium, sexta feria etiam a lacticiniis et ovis abstinent (diebus autem sabbati sicuti nos faciunt), idcirco eundem morem D.nus nuntius cum suis adamussim servet, neque de hac re quicquam obloquatur aut damnet.

In cibo et potu familiares eius modestia utantur, alternis compotationibus inter se non certent, et si alias ab aliquo illius regionis ad potum de more invitantur, hilari quidem vultu acceptare se fingant invitationem, sed in respondendo modum non excedant, ne id forte mali illis accidat, quod cuidam nobili Saxoni, camerario quondam Leonis X felicis recordationis, qui ab eo ob Lutheranam causam componendam in Saxoniam missus est, id tantum fructus reportavit, quod, saepe turbatus vino, de pontifice et Romana curia effutire inducebatur non modo quae facta erant, sed quae illi populi, ex malae in nos mentis affectu imaginabantur et optabant, et ea omnia scriptis excipientes, postea in conventu Wormatiensi nobis publice, coram tota Germania, exprobrabant⁵⁰.

In summa evitent omnem arrogantiem et intemperantium, praeseferant autem et re vera praestent pietatem et devotionem. Et in colloquiis et convictu erga omnes illos populos permistam quadam temperata ferant hilaritate gravitatem, ne alterutrum excedens alteri officiat. Nimia enim gravitas odium, nimia hilaritas contemptum parturit, quum apud omnes, tum apud septentrionales nationes, apud quas, si unquam alias, nunc maxime oportet uti prudentia et dexteritate. Quam si Dominus nuntius praestabit, sicuti Ss.mus Dominus Noster de eo sperat, poterit merito de Sanctitatis suae gratitudine et benignitate sibi maiores honores maioraque proemia polliceri.

a-a) *Adscriptum in margine.*

N. 8.

**Pamphilus de Strassoldo
Ambrosio Recalcato**

Cracoviae, 23 XI 1536.

Notum facit se 18 XI venisse Cracoviam, tempore quo comitia regni celebrabantur; 23 XI acceptum se fuisse a rege, qui se responsurum ipsi dixit, consultatione senatorum prius habita; eodem die audientiam habuisse apud regi-

⁵⁰ Agitur de Carolo a Miltitz, qui annis 1518-1520 re vera infeliciter coram Martino Luthero et Friderico III, Saxonie duce, operam summo pontifici praestabat. Mentio huius casus confirmat opinionem Huberti Jedin, quod omnes supradictae instructiones, Strassoldo datae, scriptae fuerunt a Hieronymo Aleandro (v. Jedin GKT I, p. 254-255, 551), qui in comitiis Vormatiensibus a. 1521 Leonem X reaepresentabat.

nam (Bonam), cum qua aliquas res secretas (de filio eius Sigismundo Augusto?) discussisse; paucos tantum episcopos in comitiis adesse, ideo necessarium ipsi fore Leopolim et Rigam properare, necnon in reditu ad marchionem Georgium declinare, quod - etiam comitiis regni tractationes eius procrastinantibus - redditum eius Romam usque ad Martium retardaturum sit; se tantum pensionem 3 mensium accepisse, cum autem peregrinationem eius per quattuor menses protractum iri censeat, ideo petit, ut de expensis sibi provideat.

Autogr.: Parma, AS, Carte Farnesiane, Estero, Polonia, busta 119, Strassoldo, f. 1r-v. In f. 2v inscriptio, sigillum et (vix legibile) alia manu: "Sig. Pamphilo Strasoldo. 23 Novembre. Da Cracovia. Ricevute a 3 di Gennaro. Arrivò là a 18 et fu accettato honorevolmente, benché non hebbe prima audience che a 23 per rispetto d'un convento che fa[n]no, dove intervengon Signori. Ha [...]".

- **Ed.**: Meysztowicz-Wyhowska I, p. 4-5 (omissis notis arcanis).

Molto Rev.do Monsignore, Signor mio colendissimo.

Dopo baciati li Ss.mi piedi di Nostro Signore etc. Arrivai qui in Craccovia alli XVIII^{a)} del presente, ben visto et honoratamente accettato, ma per le molte occupationi in che 'l Re Ser.mo è implicato, per havere chiamato li principali del Regno a un convento generale⁵¹, m'ha differita la prima audience fin hoggi. La qual havuta^{b)} et fatti gli atti miei in frequenti senatu, Sua Maestà per l'Arcivescovo Gneznense⁵² mi fece quivi officiosamente rispondere, et con molta osservanza rimettendosi a volerla consultare, et che poi risponderebbe. Uscito che^{b)} fui fuori, mi condussero alla Regina, oltra l'espettation mia, per[ché] a me non pareva conveniente inculcare queste visitatione regie così tutte in una fiata. Nientedimanco andai menato volontieri per spedirmi più presto, et presentai lo breve pontificio⁵³, accompagnandolo con quelle parole che a me parbero [sic] convenienti. Mi rispose Sua Maestà con filial reverentia *u[m]m[ph]t[g]o4+r+pRf pɔqufmpg[x]j̄i+o2531g cðpfur* visitatione voleva *30q[x]v pɔg mp[ue]jmpu+q 25*, un'altra volta voleva *qbgrp[un]fo* meco di 1; ho poi inteso da *vhony[.....]c) hRf u c w 25nfmpqrbg+o* della *Lmn+q[x]* Roma la cancellaria *v+Lgf m.*

A questo convento non c'è de prelati che l'Arcivescovo Gneznense et cinque Vescovi: Craccoviense, Plocense, Premisiense, Camenecense et Chelmense⁵⁴, di maniera che mi sarà de bisogno ire in Rossia all'Arcivescovo di

⁵¹ Comitia regni celebrata Cracoviae a 11 XI 1536 usque ad 2 II 1537, v. Konopczyński, p. 48.

⁵² Krzycki.

⁵³ Cfr. supra, N. 2.

⁵⁴ Id est Krzycki, Latalski, Chojeński, Gamrat, Buczacki et Branicki.

Leopoli et in Livonia al Rigense⁵⁵, et ritornare per Slesia al Marchese Georgio Brandeburgense, attale [sic] che non potrò essere prima che a mezzo Marzo in circa a Roma. Massime ch'io non potrò usare da mò innanzi la diligentia che fin qui ho fatto, per la stagione ch'ogni dì si fa peggiore. Niente di meno non mancarò d'ogni celerità possibile.

Fin qui un semicorriere, che non voglio dir più, non m'harrebbe passato avanti se l'giusto impedimento di negoziare non m'havesse in qualche luogo trattenuto, et anche lo uscire di strada per ritrovare quelli con chi havea da trattare le cose commessemi⁵⁶. Nostro Signore mi fece dare danari per tre mesi et una lettera di cambio del quarto, della qual per amicitia me ne servirò ora qui, affine d'andar più provisto, massime che in paesi più lontani non c'è respondentia. Supplico V.ra Signoria sia contenta impetrare da [1v] Sua Beatitudine lo viatico per l'altro tempo, che necessariamente metterò più delli quattro mesi. Et certo, se non fosse ch'io ho tolto senza comprare sei cavalli in casa mia et da miei parenti, et un poco d'aiuto d'un Signore, così non so come havessi possuto adempiere lo grado della legatione. In manus tuas, Domine, commendo negotium meum⁵⁷.

Lo Re giunse qui a XII del presente. Ha ora un pò di podagra. Del resto è prosperoso. E' coetaneo di Nostro Signore⁵⁸. Lo figliuolo è di sedici anni, bellissimo principe, salutato et coronato Re⁵⁹; intraviene col padre ad ogni pubblica attione. Sabbato, che sarà XXV, m'ha designato l'udienza particolare per visitar Sua Serenità, che così ho in mandatis di fare⁶⁰. Certo che non so se in dodeci dì anchora m'habbia ad spedire de qui, tanto si negotia adagio, credo per questo lor benedetto Convento, lo qual è solito di farsi ogn'anno, ma per l'absentia del Re Ser.mo in Lithuania, sono tre anni che non s'ha possuto celebrare, et imperò c'è molto più che fare del solito, overo che negociare così ~~di pomerania~~. Nec plura, se non che risupplico V.ra Signoria a non mi levare la potente sua man da adosso, senza l' qual adminiculò sono da per me una vite che non può reggersi sola ritta. Et baciole la mano. Di Cracovia, alli XXIII di Novembre MDXXXVI.

Di V.ra Signoria molto Rev.da

eterno servitore
Pamphilo de Strasoldo

a) *Meysztowicz legit:* primi
b) *Adscriptum supra.*

c) *Charta abrupta.*

⁵⁵ Aepi Wilczek et Schöning.

⁵⁶ Aepum Salisburgensem, Card. Matthaeum Lang, in mente habet, apud quem missionem suam absolvit die 28 X 1536, v. Ehses CT IV, p. 43-44.

⁵⁷ Paraphrasis responsori horae breviarii, quae olim vocabatur completorium.

⁵⁸ Papa Paulus III natus est a. 1468, rex vero Sigismundus a. 1467.

⁵⁹ Vide supra, N. 6, notam 38.

⁶⁰ Vide supra, N. 6.

N. 9.

Pamphilus de Strassoldo
Ambrosio Recalcato

Cracoviae, 28 XI 1536.

Scribit se mittere, sicut praecedentem 23 XI datam, ita et hanc epistulam per manus servitoris reginae Bonae. Refert de audientia apud regem iuniorem (Sigismundum Augustum) pridie habita, quem hortatus est, ut vestigiis parentum suorum incederet; se fecisse illam adhortationem, quia audivisset illum Lutheranis favere, quam ob rem multi insinuant, ut concilium quam primum celebretur; se iterum etiam apud reginam fuisse, quae iura sua ad successionem ducatus Mediolanensis, mortuo duce Francisco, vindicasset et a summo pontifice defendi cupivisset. Regem responsum sibi daturum die 30 XI. Mittit copias epistulae Melanchthonis ad aepum Gnesnensem (Krzycki) et articulorum de concilio a Lutheranis Vitembergae publicatorum. Non obstantibus difficultibus, habitis litteris responsivis super intimatione concilii, iter suum prosequi promittit, cum tamen longius istic subsistere debeat, petit, ut sibi de expensis provideatur.

Autogr.: Parma, AS, Carte Farnesiane, Estero, Polonia, busta 119, Strassoldo f.

3r-v. In f. [4v] inscriptio, sigillum et alia manu (vix legibile): "Messer Pamphilo. De 28 di Novembre da Cracovia. R[icevu]ta a III di Gennaio. Ha visitato il Re giovane, al quale ha [...] non bona [openione]. Ha fatto una longa conversatione, così advertito da Prelati et [...] de la Regina. [...] si è doluta seco della [Casa?] et no gli vuol far la resposta, sì perché [...]. Manda copia di un capitolo [della lettera che].

- **Ed.**: Ehses CT IV, p. 50-51 (sine supradicto summario et notis arcanis).
- **Ed.**: Meysztowicz-Wyhowska, p. 5-6 (cum parte summarii, omissis notis arcanis).

Molto Rev.do Monsignore etc.

Dopo baciati etc. Per un corriere, a giornate tamen, di questa Ser.ma Regina, che si partise alli XXIII del presente per Venezia, detti aviso a V.ra Signoria del giunger mio qui in Cracovia et della prima mia audienza, havuta dalli Ser.mi Re et [...]^{a)} Regina⁶¹. Ora parte da qui un gentiluomo Italiano, auditore della Regina, pur per Venezia et poi per Bari⁶², raguagliarò V.ra Signoria di quello che per me è stato fatto dapo le precedenti. Hieri solamente

⁶¹ Vide supra, N. 8.

⁶² Franciscus Grosso Venusinus, auditor generalis reginae saltem ab a 1532.

visitai lo Re giovane⁶³, né prima ho havuto copia de farlo, perché dui frate m'hanno dato 'l dì et levatolo⁶⁴. Tanto che hieri pur mi condussero alla visitatione di Sua Celsitudine. La qual visitatione dissi fare per mandato di Nostro Signore, et che in nome di Sua Santità, con la beneditione apostolica et con affettione et amor paterno, la salutava, eshortandola a voler seguire le vestigie della santa lor prosapia Iagella (che così si chiama questa regal et certo santa famiglia che regna adesso), et massime le fresche et presenti orme dell Ser.mi Re, padre et madre di Sua Serenità, la cui fama, virtù et religione muove gli animi dell essteri ad imitarli; nonché Sua Maestà, che è lor figliuolo et che continuamente ha così lucido specchio et esempio avanti gli occhi, e cose simili, con le debite offerte etc. Questa eshortatione non ha vea già pensato di usare seco, ma così *nbbwqnmkbodprz+Rbmrpmoympt* da molti *dptg+kfmp20ggmohbgxhRtfhnflbodptsm4ptzhmmq* a tal che mi parea proprio che le parole *vthfgjpbogmstfmp28mpnfovckmoforse o per l'età o per qualche preuditio visto*⁶⁵, che non *mpfnLbhwqgfp+mp25qfmp11g30mp+nlmo* del drino *LmRbgfLwoLmufhwmp* et molto per questa ragione mi dicono *gfqdptgmkfo* che desiderarebbono lo concilio si facessi [sic] presto.

Sono stato la seconda fiata dalla Regina et m'ha detto la causa perché si *gwagtqfmp1q*, laqual è quella che nell'altra mia scrisse essermi stata detta, cioè per *qmolmmtmp* della *LmhLrsmptqurnm*, o darà *mifqfsunkpfjuxoh fdwkf2nywplfmo*, a che ella [3v]*dptkthqoq*. Ho risposto che tutte le attion *gmp1q* sono *zfunkta*, et che così deve essere *xutnkmg*. Ma non essend'io informato di questa Casa, ^{a)}non sappea ^{b)}render la ragione perché *2qggminog wpmqg+kmg*, et che questo sappea io bene et ne potea far testimonianza che l'eccellentia del duca Francesco morto teneva la F. M. del Ill.mo Signor *cwownwmpdtponywqdmphkt*⁶⁶. Sua Maestà m'ha pregato ch'io alla tornata mia ne voglia parlare a Nostro Signore et che mi darà lettere in tal materia a Sua Beatitudine et etiandio d'altra cosa.

Lo Ser.mo Re non m'ha anchora risposto, se no alle ceremonie nella prima audienza per bocca dell'Arcivescovo Gneznense. Giovedì, che sarà l'ultimo di questo mese a Domenica [sic] dicono che in pieno senato, ut me suscepit, mi farà rispondere, perché volse, com'è solito, a consultare.

Mando la copia d'una lettera del Melanthone, compagno e forse più dotto di Luther, scritta all'Arcivescovo qui di Gnesna, datami da Sua Signoria Rev.ma et Ill.ma. Laqual lettera a me non dispiace, parendomi che voglia già

⁶³ De praeparatione huius visitationis apud Sigismundum Augustum vide in N. 8.

⁶⁴ Agi videtur de Marco de la Torre (v. supra, N. 6) et Francisco Lismanino (1504-1566), consiliario reginae Bonae, custode conventus Cracoviensis OFMConv ab a. 1533, qui postea (ab a. 1545) favere coepit reformationi protestanticae et tandem apostatavit ab Ecclesia Catholica a. 1554.

⁶⁵ Agebatur verisimillime de Sigismundi Augusti ad Lutheranos inclinatione, sicut demonstrat instructio postea a Paulo III Hieronymo Rorario data (v. Rorario N. 6).

⁶⁶ Pociecha opinatur agi hic de ducatu Mediolanensi, in quem, mortuo duce Francisco II Sforza († 1 XI 1535), regina Bona, illius legitima haeres, filium suum Sigismundum Augustum introducere cupiebat (v. Pociecha KB IV, p. 280-281). Mentio "Casae" in textu suspicari tamen facit agi hic potius de rebus, quae tractatae postea fuerunt privatim a nuntio Rorario (v. Rorario, N. 17).

redire in viam⁶⁷. Mando etiandio li articoli Lutherani del concilio, stampati in Witemberg⁶⁸. Li quali credo bene che molto prima de questi Nostro Signore gli harà [sic] havuti. Se così è, quella gli abbruscia, che in ogni modo meritano el fuoco.

Io per questo caldo di stuphe ho gli occhi pieni d'una fastidiosa lippitudine, et per aggiunta li snangoglioni anchora. Ma mi sforzo di non interlasciare negotio alcuno et aggiungere alla buona inertie [sic] che ho nelle attion mie, etiandio diligentia et sedulità, quand'altro non sia. Havuta la risposta et lettere responsorie, se me le daranno, del Ser.mo Re et prelati che qui sono, et etiandio presa licentia da chi si deve, me riandrò più oltra al mio camino. E' ben vero che mi bisognerà più viatico che per lo quarto mese, come nell'altra mia ho scritto a V.ra Signoria⁶⁹, perché se adesso mi voltasse per tornare a Roma, stante la pessima stagione et brevità de giorni, non potrei essere a tutto mio potere, se non alla fine di Gennaio, o forse più oltra, nonché havere a cercare anchora altro camino. Venirà al tempo debito un mio parente a recordare a V.ra Signoria questa cosa, tanto a me necessaria, et etiandio ne scriverò a Nostro Signore. Supplico Quella [sic] a volermi aiutare in questo et in ogn'altro mio bisogno, come sempre per humanità sua ha fatto. Alla quale sono infranchabilmente obligato. Et baciola reverentemente la mano, perché non è sempre ora di ceremoniare. Di Craccovia, alli XXVIII di Novembre MDXXXVI.

Di V.ra Signoria molto Rev.da

eterno servitore
Pamphilo de Strasoldo

a) *Charta abrupta.*

b-b) *Adscriptum supra.*

N. 10.

Modus recognitionis super intimatione concilii a Pamphilo de Strassoldo insinuatus (exemplo dioecesis Olomucensis)

S.l., [XI-XII 1536].

Suggerit modum et ordinem, quibus epus Olomucensis praesentare debet suo capitulo cathedrali et abbatibus suaे dioecesis exemplaria bullae indictio-

⁶⁷ Agitur fortassis de copia ignotae epistulae, quam Melanchthon scripsit aepo Krzycki post ultimum interventum Pauli III, qui 18 III 1535 permisit archiepiscopo ultra agere, ut Melanchthon in Polonię veniret, ea tamen condicione, ut rex Sigismundus id permetteret. Historicis non constat de posterioribus tractationibus interventum hunc subsequentibus, v. Pociecha RMP, p. 420.

⁶⁸ Agi videtur de Articulis Smalcaldicis, autumno eiusdem anni 1536 a Luthero et Melanchthonne Vittenbergae compositis, cfr. Jedin GKT I, p. 258.

⁶⁹ V. supra, N. 8.

nis concilii et brevia summi pontificis, et dicere quaenam attestations eiusdem praesentationis ab eis sint requirendae.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 144r.

Hic ordo praemittitur a Rev.do D.no Stanislao, Epo Olomucensi, super recognitione generalis concilii, sibi per Rev.dum D.num Pamphilum a Strassoldo, Nuntium Apostolicum intimati, et per eundem Episcopum Capitulo Ecclesiae suae et eius provintiae Abbatibus insinuatus.

Primo, ponit breve Ss.mi Domini Nostri ad se scriptum super inductione generalis concilii.

Secundo, addit bullae inductionis Sacrosancti Concilii universalis ad se missae exemplar.

Tertio, [adiungit] eiusdem exemplaris bullae auscultationem et subscriptionem cuiusdam Stephani, notarii publici et Olomucensis Consistorii seu Capituli scribae, ex mandato magistri Ioannis Scomberger, canonici, vicarii et officialis Olomucensis, cum quodam sigillo apposito.

Quarto, eiusdem brevis inductionis concilii universalis exemplum Rev.do D.no Bernardo Jubek, decretorum doctori⁷⁰, et toti Ecclesiae Olomucensis Capitulo insinuat et publicatum declarat.

Quinto, inductionis generalis concilii recognitionem Rev.di Patris Martini, abbatis Ordinis Premonstratensis⁷¹, apponit.

Sexto, [addit] Rev.di D.ni Gregorii⁷² super eadem insinuatione recognitionem.

Postremo, quorundam abbatum subscriptiones [adiungit].

N. 11.

**Sebastianus Branicki, epus Camenecensis
Pamphilo de Strassoldo**

Cracoviae, 10 XII 1536.

Fidem facit se breve pontificium et bullam inductionis concilii e manibus servitoris eius recepisse.

⁷⁰ Bernardus Zubek (†1541), decanus capituli Olomucensis, postea epus eiusdem dioecesis (anno 1541).

⁷¹ Martinus de Přemyslovice, abbas monasterii Praemonstratensium in Hradisko (hodie suburbium Olomucii) annis 1530-1548.

⁷² Nescitur quis iste fuerit.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 142v.

Sebastianus Braniczki, Regis Poloniae Referendarius,
Pamphilo a Strasoldo, Protonotario Apostolico et Pauli papae III nuntio etc.

Rev.de Domine et amice gratiose ac honorande, salutem et sui commendationem. Scire dignetur V.ra Rev.da Dominatio breve Ss.mi Domini Nostri papae et transumptum bullae convocationis concilii generalis, per suam Sanctitatem indicti, traditum in manus meas esse per servitorem V.rae Rev.dae Dominationis, ad me missum. De qua Suae Sanctitatis gratia magnas gratias ago, si[c] ut eius Sanctitas demandare mihi dignatur, pro virili mea eniti curabo, idque V.rae Rev.dae Dominationi specialiter mereri volo. Cuius me gratiae commendo, eamque felicissimam esse ad vota eius cupio. Cracoviae, X Decembris, Anno Domini M.D.XXXVI.

Ad vota semper paratissimus

Sebastianus Braniczki, confirmatus Camenecensis
et Sacrae Regiae Maiestatis Poloniae Referendarius
manu propria.

N. 12.

**Iacobus Buczacki, epus Chelmensis
Paulo III, pontifici maximo**

Cracoviae, 10 XII 1536.

Fidem facit, nomine suo suique capituli, se breve eius et bullam inductionis concilii a nuntio (Pamphilo de Strassoldo) recepisse et in dioecesi sua intimasse. Gratias agit pro dicti concilii convocatione.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 141v-142r. In capite textus inscriptio litterarum.

Sanctitatis V.rae devota et humilis creatura Iacobus, Dei et Apostolicae Sedis gratia epus Chelmensis, post oscula pedum Sanctitatis V.rae, fidem facio cum capitulo Ecclesiae meae Chelmensis, quod postquam Sanctitas V.ra mihi litteras in forma brevis cum aliarum litterarum inductionis Concilii Generalis transumpto, per Sanctitatis V.rae specialem nuntium particu-

lariter directas, quibus Sanctitas V.ra mihi hoc ipsum, Deo favente, consilium significavit celebrandi, easdem litteras, ob reverentiam Sanctitatis Vestrae et obedientiam Sedis Apostolicae, in primis cum summa veneratione, debito filiali honore et sinceritate, cum summo desiderio excepti et praemissio osculo aperui ac cum maxima bonitatis Sanctitatis V.rae contemplatione legi, ac lectas diligentissime, pro tam pio et sancto opere ac ad Sanctae Romanae Ecclesiae perpetuam futuram emendationem et haeresum et tantorum scismaticorum et novarum [142r] sectarum excogitatarum extirpationem et evellicationem, per episcopatum meum Chelmensem universum, universis et singulis meae dioecesis abbatibus et aliis ecclesiarum praelatis, quibuslibet personis utriusque status, solemniter per meas patentes litteras et processus, exemplum bullae Concilii Generalis una cum brevi mihi directo in se continentis, intimavi, insinuavi ac etiam notificavi ita, quod nemo de illic ac de contentis in eisdem, ac de concilio futuro indicto ignorantiam aliquam praetendere seu allegare poterit.

Sed nos et dictae personae in dioecesi nostra, omnes dioecesani multum fuerunt contenti de huiusmodi concilio, tamquam pio et sancto opere et proposito, summa cura Sanctitatis V.rae ordinato. Quod D.nus Deus ad finem bonum, prosperum et gloriosum perducere pro sancta religione et fide, ac ut Sanctitatem V.ram pro bona huius sacri concilii constitutione et determinatione conservare Deus Optimus Maximus dignaretur, ego, creatura Sanctitatis V.rae, cum toto clero et populo christiano dioecesis meae, pro incolumitate et sanitate Sanctitatis V.rae et aliis, qui ad fidem Christi et Ecclesiae Dei augmentum spectarent, Deum Optimum Maximum ac totam Curiam Supernam exoraturi. Praesentes manu et sigillo propriis nostris obsignantes. Datum Cracoviae in Comitiis regni generalibus, die X mensis Decembris, Anno Domini M.D.XXXVI.

Eiusdem Sanctitatis V.rae et Romanae Apostolicae Ecclesiae creature
 obedientiae humillimus filius
 Iacobus Chelmensis epus
 sua manu subscrispsit.

N. 13.

**Pamphilus de Strassoldo
 Paulo III, pontifici maximo**

Cracoviae, 11 XII 1536.

*Notum facit se die 7 XII in sollempni audientia responsum regis obtinuisse,
 qui intimationem concilii laetus acceperit et personaliter vel per praelatos regni
 sui illi interesse promiserit.*

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 138r.

Ss.me Pater. Post pedum oscula beatorum.

Alli 7 di questo, in consiglio, ho havuto risposta da questo Ser.mo re, la quale l'arcivescovo Gneznense, primate et legato nato in questo regno⁷³, con una oratione per nome di sua Maestà espouse, accettando volontariosissimamente l'intimatione del concilio, dando somma laude a V.ra Beatitudine per tal ottima mente ch'habbia voluto dar questo remedio a tante turbulentie che nella chiesa di Dio sono, commemorando molte cagioni et necessità di doverlo fare, cioè tante heresie penetrate nelli animi di tante nationi et che continuamente serpeno contra la volontà qualche fiata de boni principi, tante terre perse de christiani (et che tuttavia se perdono, perché qui si dice ch'el Turco habbia preso molte castella in Croatia et Schiavonia), tante cose interlasciate et alterate, et che in simil necessitate sempre l'antichi boni Pontefici ricorrevano a questo salutifero remedio, come li marinari nelle tempesta all'anchora; promettendo dal canto di sua Maestà fare ogni poter, sì di presentialmente intravenirci a questa santa synodo, come di mandare ad effetto ogni qualunque altra cosa a se pertinente, da obediente e bon figliolo di V.ra Santità et Sede Apostolica; pregando longa vita a V.ra Beatitudine per molte ragioni, ma maxime per questa sua santa volontà, inclinata et volta così al bene. Questo è il succo, Padre Santo, et substantia dell'oratione. La quale per ragguaglio di V.ra Beatitudine ho voluto scrivergle. Di cui, prostrato in terra, baso li ss.mi piedi etc. Di Craccovia, alli 11 di Dicembre 1536.

Di V.ra Beatitudine

menomissima factura
Pamphilo de Strasoldo

N. 14.

Sigismundus I, rex Poloniae
Paulo III, pontifici maximo

Cracoviae, 11 XI 1536.

Fidem facit se breve eius super convocatione concilii e manibus Pamphili de Strassoldo recepisse. Laudat nuntium et res ad regnum suum spectantes, quas illi commisit Romae tractandas, commendat.

⁷³ Andreas Krzycki.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 138r (ex originali, ad usum Hieronymi Aleandro).

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 21 f. 46r (n. 958). Haec est alia (prima?) redactio huius epistulae, cum dato "9 Decembris 1536".

Ss.me et beatissime Pater et Domine, D.ne clementissime.

Post humilem mei regnique et dominiorum meorum commendationem. Accepi litteras V.rae Sanctitatis de indicto concilio generali⁷⁴ et quae praete-rea mihi nuntius eius, Ven.lis Pamphilus a Strasoldo, qui mihi in omnibus hic acceptus fuit, nomine eiusdem V.rae Sanctitatis retulit. Quae omnia quo animo acceperim, ipse nuntius latius V.rae Sanctitati referet. Cui discedenti a me commisi seorsum nonnulla negotia, quae ad me et bonum statum rei ecclesiasticae Regni mei attinent, V.rae Sanctitati referre⁷⁵. Cui humiliter supplico, ut benigne illum audire et preces meas, pro sua excelsa virtute ac bonitate paterna, exaudire dignetur. Commendo me et obsequia mea in gratiam Sanctitatis V.rae. Quam Deus Optimus Maximus pro commodo et incremento rei christiana diutissime servet sospitem et semper felicem. Cracoviae, XI die Decembris, Anno Domini MDXXXVI, regni vero mei anno tricesimo⁷⁶.

Sigismundus Rex Poloniae
manu propria subscrispit

N. 15.

**Andreas Krzycki, aepus Gnesensis
Paulo III, pontifici maximo**

Cracoviae, 11 XII 1536.

Nomine suo suorumque suffraganeorum fidem facit se litteras eius et copias bullae inductionis concilii a Pamphilo de Strassoldo recepisse, inter suffraganeos distribuisse et dictum concilium intimasse.

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 139r-v.

⁷⁴ Vide supra, N. 1.

⁷⁵ Agebatur probabiliter de condonanda regi annata a novis episcopis solvenda, cfr. Pociecha KB II, p. 74.

⁷⁶ Eodem die scribebat pontifici etiam regina Bona, notum faciens, quod Strassoldo "invisit ac salutavit me Sanctitatis V.rae nomine, pro quo ingentes habeo Sanctitati V.rae gratias, precans summopere, ut hoc pius institutum felix faustumque sit ad reipublicae christianaem salutem et pacem. Commisi etiam huius nuntio nonnulla Sanctitati V.rae meis verbis referre. Cui plenam fidem adhibere...plurimum rogo", BV, Vat.Lat. 3915 f. 139r (data erronee transcripta "VI" pro "XI").

Sanctissime in Christo Pater et Domine, D.ne clementissime.

Post humilem mei commendationem et oscula pedum beatorum. Reddi-
dit mihi [139v] litteras V.rae Sanctitatis simul ac diplomata inductionis sa-
cri concilii generalis D.nus Pamphilus a Strasoldo, nuntius eiusdem Sancti-
tatis V.rae⁷⁷. Quibus ego reverenter parens, e vestigio illa suffraganeis meis
distribuenda curavi, ut et illi iuxta mandatum V.rae Sanctitatis ea capitulis
et abbatibus suis declararent. Quod omnes sedulo exequuntur, neque in hoc
ulla committitur negligentia. Cuius rei hanc pro me et pro ipsis suffraganeis
meis V.rae Sanctitati fidem facio, ne pluribus scriptis V.rae Sanctitati mo-
lestiam exhibeamus. Commendo me iterum humiliter in gratiam V.rae San-
ctitatis. Quem Deus Optimus Maximus servet diutissime in columem et sem-
per felicem. Cracoviae, XI Decembris, Anno Domini MDXXXVI.

Humilis creatura

Andreas aepus Gneznensis
subscript⁷⁸

N. 16.

**Thomas Schöning, aepus Rigensis
Pamphilo de Strassoldo**

Kokenhuseni, 25 XII 1536.

*Fidem facit se breve summi pontificis, copias bullae inductionis concilii
Mantuae celebrandi ac eius litteras, per tabellarium eius missas, recepisse, eas-
que intimandas suffraganeis suis missurum. Dolet de morbo, qui ipsi venire in
persona ad se non permisit.*

Cop. coaeva: BV, Vat.Lat. 3915 f. 140r.

Thomas, Dei gratia Sanctae Rigensis Ecclesiae Archiepiscopus, pro recon-
gnitione Universalis Concilii a se facta, Pamphilo a Strasoldo, Protonotario

⁷⁷ Vide supra, N. 3.

⁷⁸ In ms. Vat.Lat. 3915 inveniuntur exemplaria similia "recognitionum super inductione universa-
lis concilii": Stanislai Turzo, epi Olomucensis, data 10 XI 1536 (f. 139v-140v), Thomae Schöning, aepi
Rigensis, data 25 XII (f. 140v-141r) et Iacobi a Salza, epi Vratislaviensis, data 20 XII eiusdem anni (f.
141r-v).

Apostolico et SS.mi Domini Nostri P[auli] papae III Nuntio, salutem cum omnis foelicitatis incremento.

Rev.de Domine, nobis sincere dilecte. Ss.mi Domini Nostri super inductione oecumenici sive universalis concilii, Mantuae XXIII Maii praesentis anni celebrandi, cum ad nos, tum ad suffraganeos nostros litteras directas, nec non inductionis et publicationis eiusdem concilii exempla vestrasque litteras, per tabularium v.rum exhibitas, reverenter accepimus, nec mediocriter [140v] casum v.rum indoluimus, qui ob longorum itinerum molestiam ac insueti aeris intemperiem in id morbi genus incideritis, quod vos ab instituto ad nos itinere averterit. Et quamquam nobis pergratum fuisse vos et ditiones nostras coram invisere ac Ss.mi Domini Nostri mandata exponere, non possumus tamen consilium v.rum, quo valetudini prospicere [et] vos secundioribus rebus servare studueritis, non vehementer probare.

Habemus itaque apostolicas litteras ac exempla nobis cum fidei v.ro tabellario officiose consignata, pro insinuatis nixe curaturi, ut et reliqua ad manus suffraganeorum nostrorum quamprimum perferantur et indictio concilii generalis eis intimetur, quodque in eo apostolicis iussionibus vestrisque hortationibus facit satis. Quas vero receptionis suffraganeorum nostrorum litteras consecuti fuerimus, una cum nostris responsoriis, quantocitius per itineris spacia longa licuerit, ad Ss.mum Dominum Nostrum perferri iuxta praescriptum curabimus. Vobis etiam, cui, pristinae (ut speramus) valetudini restituto, omnia laeta evenire ac nos Ss.mo Domino Nostro humillime commendari cupimus. Datae Kockerehusii⁷⁹, die XXV Decembris, Anno Salutiferi Partus M.D.XXXVII⁸⁰.

⁷⁹ Kokenhusen, arx aeporum Rigensium.

⁸⁰ Sequitur "Recognitio" (ut supra). Ex suffraganeis aepi Rigensis recognitionem misit summo pontifici solus, ut videtur, Ioannes Gellinghausen, epus Tarbatensis (fragmentum ed. Ehses CT IV, p. 52).

HIERONYMUS RORARIO
(1539-1540)

Sigismundo
Polonia Regi

Caro dicitur Misericordia Christi in aliis annos

Veneris, deo dilectionis suorum

statim exponit Trinitatem

qui nobis regnunt quanto in dignitatem

regnum illud unde regnante nos

sotus nisi si natura succurrere,

non numeri nihil potest nobis aeribus

esse ut pote qui haec clavis erat?

mutare illo in impia Turca

mutus Laboris regis primi

ut mox ad reliquum Christiani

satorem ratione pacieulo subiici. Itaq;

missimus Statim distributionem schism

Hesychiorum et orationem (monachorum)

et Nomisma regum ad haec mra

x filium Pred. me. regum: quod

et cito solitus ut coenam cras

littera mea praecepit. ut mihi licet auxilio illas, argui involu-

re pote et amissione regis regni miti contulimus. quemadmodum

ab eodem Numio reo intelligat Hes

chiesa que ut intelligi agnoscitur

nam regis saepe summa spes filii

sum pectora christiana mittimus

et missis in Pilorum et Eboracum: quibus

et chirotonia haec filius regis. Sc

Aficae sequitur bene meriti deo-

viri solent. Id circa illi in signis om

nos cum a te non degeneremus con-

qui pro Christi fideli et tuis A.

dignitate in misericordia extiter

Sempore Laborasti ergo numeris

Minuta brevis Pauli III ad Sigismundum I, regem Poloniae,
29 VI 1539 data, manu Hieronymi Rorario confecta (cfr. N. 1)

(AV, Arm. 41, ms. 13 f. 535v)

N. L

**Paulus III, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 29 VI 1539.

Refert, quid sibi per Ioannem Statileo communicavit Ioannes rex Hungariae de periculo, cui expositum sit regnum Hungariae. Mittit in hac re ad illum, ad Ferdinandum, regem Romanorum, et ad ipsum nuntium suum Hieronymum Rorario, quem commendat.

Min: AV, Arm. 41, ms. 13 f. 535v, 420r (ordo chartarum inversus, textus manu Hieronymi Rorario confectus).

Sigismundo Poloniae Regi

Carissime etc. Misit ad nos Char.mus in Christo Filius noster^{a)} Ioannes, Ungariae Rex¹, ^(b)dilectum filium^{-b)} Ioannem Statileum, Electum^{c)} Transylvaniensem², qui nobis exposuit, quanto in discrimine Regnum illud Ungariae versetur nisi ei mature succurratur. Quo nuntio nihil potuit nobis acerbius esse, utpote qui hoc clarius cernamus, Regno illo in impias Turcarum manus ^{(d)-(quod misericors Deus avertat)-d)} labente, Regna primum vestra, mox etiam reliquam Christianitatem eidem periculo subiici.

Itaque misimus statim dilectum filium Hieronymum Rorarium, Camerarium et Nuncium nostrum ad Char.mum in Christo filium nostrum^{a)} Ferdinandum, Romanorum Regem³, quem etiam ad te mittimus, ut communi consilio et auxilio illius Regni incolumitati consulamus, quemadmodum ab eodem Nuncio nostro intelliget Maiestas tua.

Quae, ut^{e)} agnoscat nostram erga se et summae spei filium suum⁴ paternam charitatem, mittimus ei muneri Pileum et Ensem ^{(d)-in} Sacratissima

¹ Ioannes Zápolya (1587-1540), rex Hungariae ab a. 1526.

² Statileo (v. Buglio, N. 18), confirmatus est epus Transilvaniensis (Albae Iuliae) 30 V 1539.

³ In minuta brevis credentialis ad Ferdinandum, eodem die data, summus pontifex explicat fere iisdem verbis causam mittendi Rorarii "ad te primum et deinde ad Char.mum in Christo filium nostrum Sigismundum Poloniae, ipsumque Ioannem regem" (AV, Arm. 41, ms. 13 f. 525r). In litteris vero ad Ioannem Zápolya, regem Hungariae, eodem die datis, eadem repetit, amabilius tamen et longius (min. ibidem, f. 420r-v. In f. 422r-423v et 536r-537v minutae brevium ad reginam Hungariae Isabellam, filiam regis Sigismundi, necnon ad senatores et episcopos Hungariae et Bohemiae).

⁴ Sigismundus Augustus.

Nativitatis Domini nocte benedictos^{d)}, quibus clarissimi^{f)} Reges, deg^{g)} Sanctae Sedis Apostolicae dignitate bene meriti, (^dprout tu es^d), decorari solent. Id erit illi in signum nos eum a te non degenerem censere, qui pro Christiana fide et Sedis Apostolicae dignitate in viridiore aetate semper laborasti, et nunc etiam [420r] laborare non cessas⁵. Reliqua ab eodem Nuncio intelliget Maiestas tua. Cui plenam in omnibus fidem^{h)} perhibebit. (ⁱDatum Ro[mae] a[pud] S[anctum] P[etrum], 29 Iunii 1539, anno 5.

Blos[ius]^{j)}

a) *Adscriptum supra.*

b-b) *Adscriptum supra pro expuncto:* Ven. fratrem

c) *Sequitur expunctum: Epum*

d-d) *Adscriptum in margine.*

e) *Sequitur expunctum: intelligat. Hic in margine
invenitur annotatio, eadem manu scripta et dein-*

*de expuncta: De ense et pileo fiat breve
separatum.*

f) *Adscriptum supra pro expuncto: magni*

g) *Sequitur expunctum: Christiana fide et*

h) *Sequitur expunctum: adhibebit*

i-i) *Adscriptum in margine manu Blosii.*

N. 2.

**Paulus III, pontifex maximus
Bonae, reginae Poloniae**

Romae, 29 VI 1539.

*Gratias agit pro educatione catholica filii, cuiensem et pileum benedictos
mittit. Hieronymum Rorario commendat. Adhortatur, ut in bono opere pergat.*

Min.: AV, Arm. 41, ms. 13 f. 420v-421r (manu Hieronymi Rorario).

Reginae Poloniae

Carissima etc. Retulit nobis nuncius noster, quem ad vos novissime misseramus⁶, eximiam et vere regiam virtutem tuam et singularem erga nos et hanc Sedem Apostolicam devotionem. Quae nobis singula gratissima fuere. Quin etiam quanto labores, ut egregiae indolis filius tuus⁷ per sapientissimi aeque ac Catholici^{a)} Parentis, (^b-consortis tui^b), vestigia incedat. Quod, ut ala-

⁵ Donatio huius ensis et pilei Sigismundo Augusto decreta erat in consistorio iam 24 III 1539, v. Korzeniowski AR, p. 96.

⁶ Pamphilus de Strassoldo.

⁷ Sigismundus Augustus.

crius exequatur et ad maiora in dies animetur, mittimus ad eum Pileum et Ensem ^{c)} in Sacratissima Natalis Domini nocte benedictos^{c)}, quo munere soliti sunt Romani Pontifices, praedecessores nostri, de^{d)} Sede Apostolica benemeritos ^{e)}Principes et clarissimos Reges^{e)} insignire.

Et quia dilecto filio Hieronymo Rorario, Camerario^{f)} nostro, quem istuc pro^{e)} arduis rebus Nuncium nostrum mittimus, plura tecum conferenda in iunximus, hortamur te, ut adhibita illi fide, se [421r] talem ergag^{g)} religionem Christianam nosque et Sedem Apostolicam praestes, quam hactenus praestitisti, confidasque misericordem et iustum Deum cumulate tibi seminique tuo omnia relaturum. ^{h)}Datum Ro[mae], a[pud] S[anctum] P[etrum], 29 Iunii 1539, anno 5.

Blos[ius]^{-h)}

a) *Correctum ex: Christianissimi
b-b) Suprascriptum pro expuncto: sui
c-c) Adscriptum in margine.
d) Sequitur expunctum: Christiana fide et*

e-e) *Adscriptum supra.
f) Sequitur expunctum: et Nuncio
g) Sequitur expunctum: nos
h-h) Adscriptum in margine manu Blosii.*

N. 3.

**Paulus III, pontifex maximus
Sigismundo Augusto, regi Poloniae iuniori**

Romae, 29 VI 1539.

Mittit ei per Hieronymum Rorario pileum et ensem, a se nocte Nativitatis Christi benedictos, adhortaturque, ut Ecclesiam ab hostibus strenue defendat.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 13 f. 542r (redactio definitiva, expolita). In f. 542v summarium. Ibidem, in f. 421r redactio prima, brevior (deest mentio Turcarum), manu Hieronymi Rorario exarata et deinde expuncta.
- Ed.: Raynaldus XIII, p. 506-507 (mutatis nonnullis).

Sigismundo^{a)} secundo, Poloniae Regi Illustri

Carissime etc. Consueverunt Romani Pontifices in Sacratissima Nativitatis Domini Nostri Iesu Christi nocte quotannis Ensem cum Pileo solenni ceremonia benedicere et alicui Christianorum Principum dono mittere, quem et hoc sacro munere ornent et spirituali virtute adversus Sanctae Ecclesiae

et catholicae fidei hostes muniant⁸. Quod si quando antea, fili Carissime, nunc maxime, cum ^(b) et Turcae contra nos bellum gerunt et ^(b) haereses Sanctam Ecclesiam lacerant, pernecessarium est. Cum vero nos, exemplum nostrorum praedecessorum secuti, ipsum Ensem cum Pileo in proxima Natalis Dominici nocte solenniter benedixissemus, et ad quem potissimum mitteremus eos animo volveremus, tua in primis Maiestas nobis occurrit, quae dignissima eo munere nobis videretur. Id enim cum^{c)} aetati et virtuti congruit tuae tuique clarissimi genitoris, tum etiam utriusque vestrum praestantisimae religioni et in Deum ac Sanctam Ecclesiam devotioni aptissimum est.

Ad te igitur, quem Catholicum Principem et huius Sanctae Sedis devotissimum filium habemus, et peculiari charitate atque affectu prosequimur, hunc Ensem cum Pileo per dilectum filium Hieronymum Rorarium, Nuncium nostrum, praesentium latorem mittimus, Deum suppliciter deprecantes, ut tibi, qui una cum praestantissimo Rege, patre tuo, vestrum Regnum venenis haeresum vicinarum nunquam inquinari passus es, omnem felicitatem concedat, dexteram Ense firmet, caputque tuum hoc Pileo, vi Spiritus Sancti per Columbam figurati protegat ad tutelam Sanctae Ecclesiae et catholicae fidei adversus tum communes nostrae religionis, tum particulares catholicae fidei hostes, tuamque iuventam, indole maxima virtutis splendentem, vestigiisque paternae fortitudinis gradientem, ad summum gloriae et laudis culmen perducat.

Tu igitur, pro tua pietate, hoc munus nostrum christiano affectu et devota veneratione suscipes, nec tam muneris qualitatem, quam mysterium et vim spiritualem eius perpendes, ob quae maximi quique Principes semper se hoc munere valde a Sede Apostolica honestatos putaverunt, sicut et te, pro nostra in te benevolentia tuaque pietate, existimatur speramus. Ut autem donum ipsum debita cum ceremonia, ^(b)sicuti a nobis benedictum est^(b), tuae Serenitati tradatur^{d)}, mandamus Ven.li fratri Archiepiscopo Gnesnen-^{si}⁹, vel cuivis alteri Catholico Antistiti per te eligendo, ut solenni missa in aliqua ecclesia, per te pariter eligenda, ab eo in tua praesentia celebrata, post eius solennia dictum Ensem cum Pileo tuae Maiestati ex parte nostra assignet. Reliqua ex eodem Hieronymo, Nuncio nostro, intelliges, cuius verbis plenam fidem habebis. ^(e)Datum Romae, apud S[anctum] P[etrum], 29 Iunii 1539, anno 5.

Blos[ius]^{-e)}

a) *Sequitur expunctum*: Augusto

b-b) *Adscriptum in margine*.

c) *Adscriptum supra*.

d) *Correctum ex*: tradebitur

e-e) *Manu ipsius Blosii*.

⁸ Benedictio pilei et ensis originem dicit ex medioevalibus caerimoniis coronationis regis et benedictionis militis. Benedicti ea nocte Nativitatis Christi et donari regibus in usum venit saec. XIV, tempore, quo summi pontifices Avenioni commorabantur, cfr. Cornides, p. 34-65.

⁹ Ioanni Latalski.

N. 4.

Paulus III, pontifex maximus

Ioanni Chojeński, regni Poloniae cancellario

Romae, 29 VI 1539.

Commendat Hieronymum Rorario, qui ad Ferdinandum Romanorum, Ioannem Hungariae et Sigismundum Poloniae reges proficiscitur, causam defensionis Hungariae adversus Turcas tractaturus.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 13 f. 421v. Manus Hieronymi Rorario. In margine expuncta annotatio, eiusdem manu exarata: "Aliis Poloniae Epis brevia credentia". In eodem folio minuta brevissimae recommendationis nuntii "Palatino Poloniae" (?).

Cancellario Poloniae¹⁰

Dilecte fili etc. Esta^{a)} perpetuo nobis cordi Regnum illud Ungariae, ne cum aliorum Regnorum^{b)} ruina, praecipue eorum quae viciniora sunt, in impias Turcarum manus (quod Deus avertat)^{c)} incidat. Itaque mittimus dilectum filium Hieronymum Rorarium, Camerarium et Nuncium nostrum, ad Charissimos in Christo filios Ferdinandum Romanorum, Ioannem Ungariae^{d)} vestrosque Poloniae Reges^{d)}, ut communi^{e)} ope illi succurratur. Huic tu, pro solita tua erga nos hancque Sedem Apostolicam devotione et observantia, omnem favorem praestabis^{f)} et in omnibus, quae nomine nostro referet, fidem [habebis].^{g)} Datum Romae, a[pud] S[anctum] P[etrum], 29 Iunii 1539, anno 5.

Blos[ius]^{g)}

a) *Sequitur expunctum: nobis*

b) *Sequitur expunctum: pr*

c-c) *Adscriptum in margine.*

d-d) *Adscriptum in margine pro expuncto
in textu: Regesque vestros*

e) *Sequitur expunctum: consilio et*

f) *Adscriptum in margine pro expuncto
in textu: adhibebis*

g-g) *Manu ipsius Blosii.*

¹⁰ Ioannes Chojeński, epus Cracoviensis (cfr. supra, Strassoldo N. 4, annotationem 10).

N. 5.

**Litterae passus
a Paulo III, pontifice maximo
Hieronymo Rorario datae**

Romae, 29 VI 1539.

Commendat eum universis, per quorum loca ipsi, ad Ferdinandum Romanorum, Ioannem Hungariae et Sigismundum Poloniae reges eunti, transire contigerit, ut eum et eius comites benigne accipient et adiuvent.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 13 f. 538r.

Universis et singulis, quibus hae nostrae litterae praesentabuntur, salutem.

Mittentes dilectum filium Hieronymum Rorarium, Camerarium et Nuntium nostrum, praesentium exhibitem, ad Car.mos in Christo filios nostros Ferdinandum Romanorum, Ioannem Ungariae ac Sigismundum Poloniae Reges Illustres, pro rebus universae Christianitatis salutem concernentibus, omnes et singulos Principes, Republicas, Communitates ac particulares personas nobis non subditas hortamur et requirimus in Domino, subditis autem nostris ac personis ecclesiasticis serio etiam praecipimus, ut ^(a)non solum^{-a)} dictum Hieronymum Nuntium, una cum familia ac comitiva sua, necnon carvaggiis [sic], sarcinis et rebus eius et eorum universis, per omnia loca vestrae ditionis tuto, libere et sine alicuius oneris vel vectigalis solutione, ^(a)tam eundo, quam postea ad nos redeundo^{-a)}, transire permittatis, sed eum benigne et honorifice nostra causa excipientes, de commodis hospitiis ac de necessariis victualiis pro honesto pretio, necnon de comitiva et salvo conductu, si opus fuerit et ipse vos requisierit, prompte ei provideatis. In quo facietis nobis rem gratissimam et ^(b)per nos^{-b)} vobis in occasionibus compensandam. ^(c)Datum Romae, a[pud] S[anctum] P[etrum], 29 Iunii 1539, anno 5.

Blos[ius]^{-c)}

a-a) *Adscriptum in margine.*

b-b) *Adscriptum supra.*

c-c) *Manu ipsius Blosii.*

6.

**Instructio nomine Pauli III, pontificis maximi,
data Hieronymo Rorario
ad Sigismundum I, Poloniae regem, proficiscenti**

[Romae, 29 VI 1539].

Mandat ei, ut gratuletur regi Poloniae de matrimonio filiae eius Isabellae cum rege Hungariae (Ioanne Zápolya); ut referat ipsi ea, quae in commissis habet regi Romanorum (Ferdinando) referenda; ut filium suum (Sigismundum Augustum) a commercio cum Lutheranis cohibeat. Eadem tractare debet cum regina (Bona).

Min.: AV, Arm. 41, ms. 13 f. 541r-v. In f. 541v sub textu alia manu: "29 Iunii [correctum ex "Martii"] 1539 anno 5. Expeditio Hieronymi Rorarij ad Reges Romanorum, Ungariae et Poloniae".

- **Ed.:** Raynaldus XIII, p. 506 (fragmentum).

- **Cop. XVI saec.:** AV, Nunz.Div. 238 f. 163v-164v.

Cop. XVII saec.: BV, Ottob. Lat. 1111 f. 292v-293v.

Ed.: Laemmer, p. 205 (ex cod. "Germania II 161").

Instructio de his,
quae dilectus filius Hieronymus Rorarius, Camerarius et Nuncius noster,
agere debet nostro et Sedis Apostolicae nomine apud Char.mum in Christo
filium Sigismundum, Poloniae Regem etc.

Gratulabitur Maiestati sua idem Nuncius noster de matrimonio inito inter Char.mos in Christo filios nostros Ioannem, Ungariae Regem, et Ely-sabeth, filiam suam¹¹, nosque illis omnem felicitatem optare.

Referet inde, prout supra ad Romanorum Regem, paucis quibusdam mutatis, quae ipsius Nuncii prudentiae discutienda relinquimus¹².

¹¹ Matrimonium regis Ioannis cum Isabella (Elisabeth), filia primogenita reginae Bonae, contractum est per procuratores Cracoviae, 28 I 1539 (v. Pociecha KB IV, p. 218).

¹² In registro minutarum instructionem hanc praecedit "Instructio de his, quae dilectus filius Hieronymus Rorarius, Camerarius noster, agere debet... apud Char.mum in Christo filium nostrum Ferdinandum, Romanorum Regem" (f. 539r-540v), in qua nuntio committitur, ut gratuletur Ferdinandu de pace ab ipso conclusa cum rege Hungariae Ioanne Zápolya (recognitio Ioannis tanquam regis Hungariae, stipulata in Nagy Várad 24 II a. 1538), ut dicat quantum summus pontifex fecerit pro pace inter principes christianos componenda et ut adhortetur illum regem ad arma, una cum regibus Hungariae et Poloniae, sumenda adversus Turcas; sequuntur aliquae commissions particulares. In instructione de agendis cum rege Hungariae (servatur tantum copia in BV, Ottob.Lat. 1111 f. 293v-295v) committitur Rorario, ut gratuletur illi regi de eadem pace cum Ferdinandando conclusa et de matrimonio cum filia regis Poloniae inito, ut commendet oratorem ipsius regis Romae Ioannem Statileo necnon cardinales Alexandrum Farnese et Ennium Filonardi et ut promittat nomine summi pontificis summam 10 millium ducatorum pro munienda Buda et aliis arcibus, quibus incursio Turcarum imminet.

Declarabit insuper nos aegerrime tulisse intelligere quosdam esse non Dei filios apud summae spei Adolescentem, filium suum, qui bonam puramque mentem eius labefactare nituntur et in perniciosissimas haereses inducere, quae miseræ illi Germaniae exitio fuere et egregio documento esse possunt, quam aptae sint ad quocunque etiam firmissimum Regnum subvertendum. Nos certo certius habere Maiestatem suam latere haec, nec enim huiusmodi homines ausuros talia perferre ad aures illas, quae semper bonis piisque operibus patuere, et his, quae in omnipotentis Dei cultum et sanctae suae Sedis Apostolicae dignitatem redundant. Non temere Maiestati suae longam vitam elargiri misericordem Deum, nempe ut possit dulcissimi filii sui vitam instituere et iuvenilem aetatem, quae ad malum citius quam ad bonum lubrica solet esse, divinis praceptis, veluti quibusdam frenis cohíbere et paternam semitam ingredi docere¹³. Hoc ut tanto alacrius facere possit, nostramque erga se paternam charitatem agnoscat et Adolescentis ad bene de christiana religione et sanctae Sedis Apostolicae dignitate promerendum animetur, prout ipse Pater fecit facitque^{a)}, mittere nos Pileum et Ensem, in sacratissima Natalis Domini nocte benedictos, quo munere clarissimi Reges [541v] Maiestatisque suae similes, ob aliquod insigne erga Sedem Apostolicalam meritum decorari solent.

Agetque eadem cum Char.ma in Christo filia nostra ^{(b)-Poloniae Regina}^{-b)}.

^{(c)-Fabius Vigil}^{-c)}

a) *Sequitur expunctum: nos*

b-b) *In ms. Ottob.Lat.: Regina eius Consorte.*

c-c) *Manu Fabii.*

N. 7.

**Hieronymus Rorario
card. Alexandro Farnese**

Ex Portu Naonis, 18 IX 1539.

Notum facit se scripsisse illi Venetiis die 3 IX; refert epum Transsilvanensem (Statileo) petuisse, ne antecederet illum in via ad regem Romanorum, ita ut ambo simul Vindobonam pervenire possent, se vero accepisse hoc propositum eo, ut interea res suas privatas melius componere posset.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, [fasc. 729] (destructum).

- Ed.: Ováry, p. 76.

¹³ Cfr. Strassoldo, N. 9.

Rev.mo et Ill.mo Monsignor mio.

Scrissi ali III del presente a V.ra Signoria da Venetia, et li mandai una di Mons. di Transilvania¹⁴, scripta a me, nela quale mi exhortava a non partir fin a la sua venuta in Venetia. [*Qui, redux ex Gallia, Venetias appulit et in colloquio, quod secum habuit die 11 IX, iterum petiit, ut saltem 8 diebus retardet profectionem suam, ita ut ambo simul ad regem Ferdinandum pervenire possint*). A la qual richiesta sua assentiva tanto più che era constrecto expectar le mie robe da Pesaro, tardate per li tempi, et quali giongeranno solo fra dui giorni qui. In questo mezo ho ordinato la famelia et la casa mia. Et ali 23 over 24 al tutto partirò. Et a V.ra Signoria Rev.ma humilmente mi ricomando. Da Pordenone, ali XVIII di Septembre MDXXXIX.

Rev.mae et Ill.mae Dominationis V.rae

humillimus servitor
Hieronimus Rorarius

N. 8.

Hieronymus Rorario
card. Alessandro Farnese

Villaci, 11 X 1539.

[*Notificat se pridie profectionis Venetiis in febrem incidisse et ideo iter procrastinare debuisse, sperare tamen adhuc hac hebdomada Vindobonam pervenitum. Longe disserit de salvoconductu, quem Statileus a rege Romanorum obtinere cupiat*]. Fu dismenticato scriver un breve al Arcivescovo [che] ha da cantar la messa ne la presentation si farà del capello et spatha. Et me ricordo ch'el Rev.do Mons. Blosio lo ordinò, ma in efecto non fu expedito. V.ra Signoria Rev.ma si degni commettere ch'el me sia mandato, per esser necessario et de more. Et el nome del Arcivescovo è Petrus Laszko, Archiepiscopus Gnesnensis¹⁵.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, [fasc. 729] (destructum).

- Ed.: Ováry, p. 78-79.

¹⁴ Ioannes Statileo.

¹⁵ Error, quem Rorarius correxit in sequenti epistula, v. N. 9. Constat archiepiscopum tunc fuisse Ioannem Latalski.

Hieronymus Rorario
card. **Alexandro Farnese**

Vindobonae, 28 X 1539.

Recenset respcionem hodie vesperi a rege Romanorum (Ferdinando) sibi datam de 2 articulis instructionis sua: de expeditione adversus Turcas, cui accedere se paratum esse dicit, auditio tamen prius imperatore et habitis subsidiis a subditis suis, necnon de profctione sua in Hungariam et Poloniā; ad Hungariam quod attinet, rex suspicatur illius regem (Ioannem) velle, collecta prius magna pecunia, in Poloniā fugere, vel cum Turcis induitias protrahere, ut interim videat, an filium habere possit et pacta secum conventa rumpere, quae res regnis Hungariae et Poloniae omnino periculosa esset; si vero vires suas secum uniret, facilius etiam auxilia ex Germania habere posset; questus est deinde rex de Georgio, epo Varadiensi, quasi de pacis turbatore et regnum ambire volente; profctionem vero suam in Poloniā commendabat, et ut rex iunior (Sigismundus Augustus) in fide catholica confirmaretur, scripturum se illi esse promittebat. Notum facit epos Agriensem et Transilvaniensem discessisse, se etiam cras discessurum esse. Breve aepo Ioanni Latalski esse inscribendum. Petit, ut plus pecuniae pro expensis legationis sua sibi per Petrum Croatum mittatur.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 729, n. 14 (destructum). Consignatum ab Adamo Darowski (cfr. Kraków, BPAN, ms. 8466 f. 143r).

- **Ed.:** Ováry, p. 82-85.

Rev.mo et Ill.mo Monsignore etc.

Le ultime mie furon de 25¹⁶. Questa sera Sua Maestà me ha dato resosta, presente Mons. il Nuncio¹⁷, a dui articuli, che ali altri rispose el primo giorno, sì come scrisse a V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma¹⁸. El primo è dela gente et aiuto possea dar quando si faccia la expedition contra Turchi. Et a questo rispose generalmente, come ha facto prima, cioè che era per metterli

¹⁶ Re vera, praecedens epistula data erat 24 X, in qua Rorarius notum faciebat Farnesio suum Vindobonam die 19 huius mensis adventum et primum colloquium cum rege Ferdinando, die 23 X habitum, in quo disputabatur de concordia inter illum regem et Ioannem regem Hungariae restituta ac de societate bellica adversus Turcas inter ipsos et regem Poloniae instituenda (cfr. Ováry, p. 79-81).

¹⁷ Morone, qui hanc audientiam etiam describit in litteris ad Farnesium 29 X datis, editis a Dittrich NBD 1, p. 42-44.

¹⁸ Vide supra, annotationem 16. Articuli, de quibus hic dicitur, continebantur instructione, Rorario ad Ferdinandum data (v. supra, N. 6, annotationem 12). Ferdinandus respondit se pacem cum rege Hungariae tantum pro bono rei Christianae iniisse, de bello autem Turcis inferendo velle se prius consilium capere et videre, quid de hac re reges Hungariae et Poloniae senserint (Ováry, p. 79-80).

quante forze havea et la persona propria, rendendo la causa de non posser venir ad altra spetialità per più cause: la una che li bisognava haver prima la mente de la Cesarea Maestà¹⁹ et quello era per far Sua Maestà; la seconda, saver quello aiuto li erano per dar li sui subditi, con li quali di continuo tractava supra tal materia.

El secundo articulo fu di quello havea ad operar in Ungaria et Polonia. Et qui se extese in dirmi li dessegni faceva el Ser.mo Re Giovane, quali erano dui: l'uno di fugirsene in Polonia et arbandonar [sic] il Regno; et per tal causa non attendeva ad altro che a cumular danari; et fugiva el publicar de la pace²⁰ a questo medemo fine, aciò non fusse constrecto insieme con Sua Maestà communibus expensis suscipere arma et spender quello havea accumulato. L'altro dissegno di experimentar se'l si possea anchor intetener con el Turco et andar producendo il tempo, et veder se'l possea haver figlioli et romper quello era concluso tra lor Maestà²¹. El qual conselio, dal uno et l'altro canto, era poco prudente: che la fuga, accompagnata da danari, poneva in pericolo la vita et perder dil Regno de Ungaria, lo seguiria etiam el Regno di Polonia; lo haver speranza in intetenerse con il Turco, era vano, che già sapea l'odio de Turco contra di se. De dove, che se si lassasse questi andamenti et stringesse seco sinceramente, daria causa de animar tanto più tutta la Germania ala defension di quel Regno; et che lo volea amar sinceramente come fratello (il che affermò con giuramento) et poner tutte le forze sue in conservarlo in Regno, né, quando ben el Regno di Polonia non fusse per contribuir, non restariano lor dui di difendersi, pur che'l Turco con una extrema potentia personalmente non li venisse, ancor che in tal caso lo Imperio se moveria, né restariano di difendersi.

Se dolse grandamente de Fra Zorzi, Vescovo di Varadino²², che lui fusse disturbator de la pace et ruina di quel Regno, agiongendo che'l dicto Vescovo, qual non teneva né havea timor alchun de Dio, parimente aspirava al Regno, disegnando che se'l Re Giovane per qualche caso mancasse, pigliar la Regna²³, butar la cappa et farsi Re, usando el favor dil Turco. Et che trovaria Sua Maestà in tucto havermi dicto il vero.

Quanto ala mia andata in Polonia, li era più che grato aciò confirmasse lo animo di quel Re giovene [sic], del quale intendea ogni bene, né per altro li

¹⁹ Carolus V.

²⁰ Inter ipsos Varadini (Nagy Várad) conclusa.

²¹ In supradicta pace, quae ambobus contendentibus titulum regis Hungariae confirmabat, facta erat conditio, ut mortuo rege Ioanne, successio eius partis Hungariae transiret in domum Austriacam, filius vero eius, si quem haberet, obtineret tantum, lege vasalitia, principatum Scopusiensem (v. Roderich Goos, *Oesterreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien 1911, p. 65-85, cfr. Pajewski WPP, p. 4-5).

²² Georgius Utiešenović vel - ex matre - Martinuzzi (1482-1551), Croatus, professus ordinis S. Pauli Eremitae, olim prior Czestochoviae, servitor et consiliarius Ioannis Zápolya, antequam is ad thronum evectus sit, ab ipso nominatus thesaurarius regni et a. 1534 epus Varadiensis (Nagy Várad); post mortem regis a. 1540 curator eius filii Ioannis Sigismundi; ab a. 1541 fautor regis Ferdinandi; a. 1551 nominatus SRE cardinalis.

²³ Isabella.

dava la filia²⁴, salvo per locarla in loco non infecto di heresia; anzi, nutrita dicta filia di sorte che'l sperava fusse apta a contenere in officio di bon christiano et religioso el marito; et se pur se trovasse qualche macula in lui, qual saria per causa ^(a)-di quel che Principe [è] giovene inconsiderato-a), la potria facilmente levare con el mezo deli Ser.mi Padre et Madre di Sua Serenità, quali haveano sempre preservato boni et catholici, offerendo etiam se a far tutti quelli officii iudicasseno esser necessarii, afffermando aver sempre desiderato metter le forze sue non manco contra heretici che contra Turchi. Dilche rengriatassem Sua Maestà, agiongendo che io desiderava Sua Maestà se degnasse scrivere secondo una minuta havea lassato in man del Rev.do Nuncio, de la qual ne mando una copia a V.ra Signoria Rev.ma²⁵.

Disse etiam Sua Maestà da se che volea che etiam li suoi Vescovi pilias-seno la confirmatione, *[petit tamen ut liberi sint a solutione annatae. Ad quod respondit illi rem difficulter concessum iri, nam exemplo esset aliis; praeterea regem Hungariae eadem petuisse episcopumque Agriensem alios ad non solvendum palam incitasse].*

El prefato Agriense è partito un de questi giorni per Polonia, mandato da suo Re²⁶. Il Transilvano²⁷ partì heri de qui. Et io, con la gratia de Dio, partirò dimane, che za [sic] ho piliata licentia da Sua Maestà.

Scrisse per altre mie da Villacho non esser sta [sic] expedito il breve al Arcivescovo harà da celebrare la messa ala prae-sentation della spatha et capello in Polonia. V.ra Signoria Rev.ma si degnarà ordinarlo²⁸. El nome del Arcivescovo è Ioannes Latalski, Archiepiscopus Gnesnensis.

Havendo la occasione del lator de la presente, Meser Pietro Croato, servitor del Rev.do Transilvaniense, qual ha da ritornare, non ho voluto mancare a mi medemo in avisar V.ra Signoria Rev.ma che sopra la fede che porto in Dio ho speso oltra li 200 scudi me dette Nostro Signore prima che habbi posto al ordine me et la famelie [sic] et che me sia conducto fin qui. Supplico a V.ra Signoria Rev.ma se degni farmi gratia impetrar da Sua Santità che sia dato al prae-fato servitor del Transilvano la provi[s]ion de dui mesi, che non harò sempre una tal occasione di posserli have [sic]. E el remetterli per mar-canti è difficile in sì lontani paesi, né si po'l far senza perdita. Dio conservi et

²⁴ Elisabeth (1526-1545), primogenita Ferdinandi, cuius matrimonium cum Sigismundo Augusto stipulatum est Vratislaviae 16 VI 1538, cfr. Pociecha KB IV, p. 389.

²⁵ Copia haec inveniebatur olim Neapoli, huic epistulae adjuncta, sicut asserit A. Darowski (v. Kraków, BPAN, ms. 8466 f. 143r). De hoc colloquio et hac epistula scribebat cardinali Farnesio etiam nuntius Morone, asserens quod rex Ferdinandus "comendava molto l'officio, qual Sua Santità faceva per conservar quel Regno dalli heretici. Al che io dissi che essendosi già inteso qualche principio di male et essendo Sua Maestà quasi padre del Re giovane, era offitio sia adjutar questo buon desiderio di Nostro Signore et scrivere gagliardamente in conformità, acciò che con maggior reputatione il Nuntio de Sua Santità potesse prooveder alli bisogni. Al che Sua Maestà si è offerto. Et habbiamo pensato, il Nuntio Rorario et io, far scrivere qualche bona lettera", Dittrich NBD 1, p. 42-43.

²⁶ Franciscus de Frangipanibus OFMObs († 1543), epus Agriensis (Eger) a 30 V 1539; retinuit tam en etiam officium aepi Colocensis, quod gerebat ab a. 1530.

²⁷ Statileo.

²⁸ Cfr. supra, N.8.

prosperi V.ra Signoria Rev.ma Ala qual humilmente me riccomando. Da Vienna, ali XXVIII de Octobre 1539.

Di V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma

humilissimo et obbedientissimo servitor
Hieronimus Rorario

a-a) *Ováry legit:* di qualche Principe giovane
in inconsiderato

N. 10.

Hieronymus Rorario
card. Alexandro Farnese

Budae, 22 XI 1539.

Transmittit nova de missione secreta Hieronymi Łaski a rege Ferdinando in Constantinopolim et de indignatione quam haec res in Hungaria excitavit; de oratore Turco, qui reges Poloniae et Hungariae ad acceptandam religionem mahometanam adhortari debet; de proposito regis Angliae (Henrici VIII) iisdem regibus facto, ut per oratores de defensione adversus Turcas cum ipso tractent; de misso regis Ioannis ad uxorem marchionis Brandenburgensis (Hedvigem), ut exhortetur eam, ne haeresi mariti consentiat; de dimissionis sua a rege et in Poloniā profectionis procrastinatione.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 729, n. 17 (destructum). Consignatum a Darowski, qui asserit intus inveniri "decifratum" earum partium, quae notis arcanais exaratae erant (Kraków, BPAN, ms 8466 f. 145r). Ibidem, sub n. 18 inveniebatur "Sommario delle lettere non cifrate del Rorario di 22 di novembre 1539" (Darowski, ibidem, f. 146r).

- Ed.: Ováry, p. 92-94.

Rev.mo et Ill.mo Monsignore etc.

(a- Il Re de Romani ha mandato Hieronymo Laschi²⁹ al Turco et li ha dato otto millia [sic] ducati da donar a dui bassa, et quattro per suo spendere. El quale si trova in Constantinopoli et ha fatto veder al Turco la compositione

²⁹ Hieronymus Łaski (cfr. Buglio, N. 11), fautor Ioannis Zápolya usque ad a. 1534, transit hoc anno in clientelam regis Ferdinandi, a quo mense Septembri 1539 missus est secrete Constantinopolim, ut de indutis cum Turcis tractaret.

fatta tra i Re de Romani et il Re Giovane³⁰, sogiungendo che così che il Re Giovane havea gabbato il Re de Romani, così lo gabbaria lui. Questo me referrisse el Transilvano³¹ per cosa certa. [*Haec res induxit etiam regem Hungariae ad mittendum Constantinopolim, una cum oratore Turco, Georgium Croatum, viceprovisorem castri Budensis, qui istis duobus "bassis" 20 mila ducatorum dono daret proponeretque*] che parimente non hanno da servar el salvoconducto a Laschi, servitor del Re de Romani, et li facciano tagliar la testa. Di modo che non li vedo segno di amore tra questi due Re, ma solo simulatione^{a)}.

[*Scribunt Constantinopoli Turcam magnum exercitum parare, quem ante mensem Martium adversus christianos mittere in animo habet*]. El Turco ha mandato un suo Orator al Ser.mo Re di Polonia, così come ha fatto a questo Re, ad invitar Sua Maestà a la circumcissoione deli filii et maritar dela filia³². Dicono la peste esser cessata fra loro et il Turco³³ trovarsi in Constantinopoli.

El Re de Ingilterra³⁴ ha scripto a questo Re et a quel di Polonia, exhortandoli a mandar li Oratori, con li quali desidera tractar. Et rispondendo ale proposte, li fece Mons. di Transilvania per sue lettere, dice, quanto al aiutar questo Regno contra il Turco, che ogni volta che res serio agetur non è per mancarli; quanto a voler tractar con Nostro Signore, dice quod est paratus tractare cum Episcopo Romano tanquam cum Principe Christiano. Se scrive Defensor Fidei, Vicarius et Administrator Religionis Christianae in Regno Angliae. V.ra Signoria Rev.ma se degnarà avisar se parerà a Nostro Signore che questo Serenissimo li mandi et se ha[n] da tractar alchuna particularità per Sua Santità.

Questo Ser.mo Re et quello di Polonia ha scripto ala filia, molie del Marchese di Brandiburg, che più presto la se lassi iugular che la consenti a le heresie del marito. Et questo Re li ha mandato uno a posta al Marchese con una ambassata molto ressentita; et al ultimo che se non li piace la molie, la remandi, che se li trovarà marito degno di lei³⁵. La Domenica passata Sua

³⁰ Pax conclusa a. 1538 inter Ferdinandum Habsburg et Ioannem Zápolya in Nagy Várad.

³¹ Statileo.

³² De isto oratore scribebat etiam Severinus Boner, castellanus Biecensis, ad Albertum, ducem in Prussia, litteris Cracovia 7 XII 1539 datis: "Fuisse eciam hic Ill.ma Dominatio V.ra non ignorat Imperatoris Thurcarum Internuncium, a quo Maiestas Regia sit invitata ad ceremonias celebrandas, quas ille in elocanda filia et in circumcidendis duobus filiis proxime instaurat. Quam ob rem Sua Maiestas mittit eo suum Nuncium, D.num Thomam Sobotski, Pocillatorem [...]. Credibile autem est Ser.mi quoque Regis Ioannis Oratorem cum nostro Nuncio ad Thurcam iturum. Causam istarum legacionum eam esse nemo non facile intellexerit, ut Thurcae animus et impetus a Regno Ungariae aliquo modo averteretur" (Lanczkońska DARP VI, p. 55). Similiter etiam rex Galliae invitatus est a Solimano II ad illas nuptias filiae eius dilectae, Mirimae, quam magno visir, Rüstem Bassa, in uxorem dabat (v. Clot, p. 188).

³³ Id est sultanus Solimanus II.

³⁴ Henricus VIII.

³⁵ Hedvigis, filia Sigismundi I et eius primae uxoris Barbarae, sororis regis Ioannis Zápolya, a. 1535 despontata Joachimo II, marchioni Brandenburgensi (fr. Buglio, N. 18), qui non obstante iuramento non mutandi religionem, occasione nuptiarum facto, die 1 XI 1539 aperte se declaravit sequacem Lutheri.

Maestà mandò per me et mostrò haver molta passion di tal cossa. Et certo che io lo ho per un religioso Principe.

Fin al presente giorno non ho risposta da Sua Maestà. Facendola sollicitar, Sua Maestà rispose non esser pressa di andar in Polonia per conto dela Dieta, qual durarà anchor da mesi tre o più³⁶; et che volea prima tractar con me almeno tre volte familiarmente, et poi me daria la risposta et expediria³⁷.

[De colloquio suo cum Capitaneo Generali Regni Valentino Török, cui transmisit breve pontificium et a quo obtinuit declarationem fidelitatis Sedi Apostolicae. De inimicitia intercedente inter oratorem imperatoris et epum Varadiensem Georgium, quos rex Ioannes pacificare studet. De crastina profectione Urbani Batthyány, oratoris Hungari, ad regem Ferdinandum. De dono 2 equorum Arabicorum, quos epus Transilvaniensis proximo mense Martio cardinali Farnesio transmittet]. Da Buda, ali 22 di Novembre 1539.

Rev.mae et Ill.mae Dominationis V.rae

humilis et obedientissimus servitor
Hieronymus Rorarius

a-a) *Scriptum notis arcanis.*

N. 11.

Hieronymus Rorario
card. Alexandro Farnese

Budae, 27 XI 1539.

Notum facit regem Hungariae in colloquio meminisse oratorem Polonum, cui Constantinopoli dictum sit imperatorem Turcarum indignatum esse de concordia inita inter reges Romanorum et Hungariae; cum vero ille miserit Constantinopolim Hieronymum Łaski de hac re tactaturum, ita et ipse mittere debet oratorem suum, epum Varadiensem. Adiicit regem dimissurum se esse intra 8 dies.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 729 n. 19 (destructum). Consignatum a Darowski (Kraków, BPAN, ms. 8466 f. 147r).

- Ed.: Ováry, p. 94-97.

[Mittit annexas litteras suas, 22 XI scriptas, quas per quem mitteret usque nunc non habuit. Describit hodiernam audientiam, quam habuit apud regem

³⁶ Re vera comitia regni Poloniae, convocata Cracoviam pro die 6 I 1540, celebrata sunt ibi a die 19 I usque ad 19 III eiusdem anni, v. Konopczyński, p. 51.

³⁷ Textum huius responsi (sine data), quod de rebus mere internis Hungariae tractat, ed. Ováry, p. 99-101.

Ioannem, qui laudabat summi pontificis conatus, ut defensio adversus Turcas instrueretur, dixit tamen pontificem non debere expeditionem maritimam pare, nam incursio inimici sine dubio per terram sit futura, promittebatque exercitum 30 milium Hungarorum et totidem stipatorum colligere, si stipendum 120 milium ducatorum pro mense ipsi procuretur], (a-agiungendo che poco avanti, ritrovandosi un Orator de Re di Polonia vecchio apresso el Turco³⁸, quelli sui Bassa, presente il Turco, li hebbeno a dire lo odio havea concetto contro di se per la pace et concordia fatta col Re de Romani et con lo Imperatore, et imposeno al praefato Oratore che lo exhortasse a mandar un suo Ambassatore insieme con l'uno del Re di Polonia a placar l'ira del Turco. La qual cossa essendo pervenuta ale orecchie del Re de Romani, mandò subito a pregar il Re di Polonia che non volesse mandar il suo Oratore insieme con il suo; et dal altra parte mandò un seditioso, chiamato Hieronymo Laschi, a far molti mali officii. Donde [anche lui] è forzato di presente mandar el suo Thesoriere, Vescovo di Varadino, al Turco. La quale andata con li praesenti li costerà un cento millia ducati^a). [Deinde rex Ioannes, deplorans de regis Ferdinandii modo secum agendi, iustificare studebat istam missionem, asserens se, adiutorio aliorum destitutus, indutias cum Turco inire coactum esse].

Cerca le bolle³⁹ et altre proposte non ho anchor risposta da Sua Maestà, con tutto che dice volermi expedire fra octo giorni che possia andar in Polonia. [De misso a rege Ferdinando, qui attulit nova imperatorem Carolum V in Flandriam se contulisse]. Altro non ho che a V.ra Signoria Rev.ma humilmente ricomandarmi. Da Buda, ali 27 de Novembre 1539.

Di V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma

humilis et obedientissimus servitor

Hieronimo Rorario

a-a) *Notis arcanis exaratum.*

N. 12.

[Pamphilus de Strassoldo]

Hieronymo Rorario

[Romae], 8 XII 1539.

Notum facit epistulam eius ad card. Farnesium, 16 XI datam, ante 4 dies Romam pervenisse; summum pontificem fuisse valde contentum de his, quae ipse egerit cum Ioanne rege Hungariae; card. Farnesium ante 10 dies cum 35

³⁸ Agitur verisimiliter de missione Erasmi Kretkowski (ca 1508-1558), castellani Brzestensis (ab a. 1538), qui autumno anni 1538 istud colloquium habuit cum sultano Solimano II Hadrianopoli, v. Halina Kowalska, PSB XV, p. 277.

³⁹ Bullae, quae petebantur, confirmationis episcoporum Hungariae, nominatorum a rege. Fusius vide infra, N. 17.

equis discessisse, missum tanquam legatum a latere ad regem Galliae (Franciscum I) et imperatorem (Carolum V) pro pace inter eos confirmanda. Mandat, ut de iis, quae Budae et in Polonia acturus sit, Romam diligenter scribendum cureret.

Min.: Parma, AS, Carte Farnesiane, Estero, Polonia, ms. 119, Strassoldo, f. 5r.
 - Ed.: Meysztowicz-Wyhowska I, p. 7-8.

Al Rorario, alli 8 di Dicembre 1539^{a)}

Rev.de Domine, Amice Car.me.

La Vostra lettera di 16 del passato, direttiva a Monsignor mio Rev.mo et Ill.mo di Farnese, comparse 4 dì sono per via del Nuntio di Germania⁴⁰. Et con piacere et satisfatione di Nostro Signore fu visto quanto havete fatto fin all' hora col Ser.mo Re Gio[vanni]⁴¹ et li avvisi che date delle cose di là. Et perché penso che alla ricevuta di questa dovrete esser partito per Polonia, non accade che io mi estenda in dirli altro, salvo laudar la diligentia et prudentia vostra et dirvi che qui stamo in espettatione d'intendere l'arrivo della Maestà Cesarea in Fiandra, dove tenemo per certo che habbia da seuire lo stabilimento della pace tra Sua Maestà et il Christianissimo⁴², secondo che per altre dupplicate li è stato scritto alli giorni passati da Mons. mio Rev.mo et Ill.mo Farnese⁴³. Il quale a quest' hora si deve trovare vicino a Lione, essendo partito di qua hoggi sono X giorni, in poste con 35 cavalli, mandandolo Sua Santità Legato all' una et l' altra di quelle Maestà per rallegrarsi di questa santa opera, frutto delle sue mani, et per exhortarli per debito suo a quelle executioni che sono subsequenti alla pace, per beneficio publico della Christianità et per honor di Dio et exaltatione et confirmatione della fede^{b)} sua etc⁴⁴.

Da Buda si aspettano altre vostre lettere della resolutione, con la quale vi sarete partito da quel Re; et di poi di Polonia, di quello che havrete exequito, tanto co'l Re et figliolo, come con la Regina; li quali tutti benedirete da

⁴⁰ Ioannes Morone, qui in epistula sua ad card. Farnese, data Vindobonae 25 XI 1539, scribit: "Sono anchora qui alligate lettere de Mons. Rorario, havute in questo punto che si serrava il plico" (min. BV, Vat.Lat. 6404 f. 87r). In epistula per eum transmissa scribebat Rorarius de ulterioribus colloquiis suis Vindobonae habitis, ad res Hungariae et Ferdinandi Habsburg spectantibus (ed. Ováry, p. 86-91).

⁴¹ Zápolya.

⁴² Occasione transitus Caroli V per Galliam in Flandriam euntis, Paulus III obtinuit, ut ambo reges una convenienter et pacem Niceae a. 1538 initam confirmarent. Cfr. infra, N. 14.

⁴³ Litterae hae non inveniuntur.

⁴⁴ Alexander Farnese, nominatus legatus a latere in consistorio 24 XI 1539, discessit Roma 28 eiusdem mensis, v. Pastor SP V, p. 243. Acta huius legationis ed. Lestocquoy ANG I, p. 504-621.

parte di Sua Santità et farete le mie humili raccomandationi⁴⁵, offerendome-li etc. Et bene vale. Roma etc.

a) *Repetitum sub textu cum nota, alia manu
exarata: Per mani*

b) *Adscriptum supra.*

N. 13.

**Hieronymus Rorario
card. Alexandro Farnese**

Budae, 12 XII 1539.

Notum facit Ioannem regem Hungariae missurum esse oratorem ad imperatorem (Carolum V), ut pactis cum rege Ferdinando initis renuntiet; aepum Colocensem (de Frangipanibus) ex Polonia redire; sibi vero regem promisisse postero vel eo ipso die licentiam discedendi daturum.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 729 n. 22. Consignatum a Darowski (Kraków, BPAN, ms. 8466 f. 149r: asserit intus servari folium "decifratum").

- **Ed.:** Ováry, p. 99.

[Refert de proxima profectione Georgii, epi Varadiensis, ad imperatorem Turcarum, cuius missionem regi dissuadere studet, timens ne is causam inficiat et habitum religiosum reiiciat].

(a)-Intendo da bon loco che el Re Giovane è per mandar un Orator al Imperatore a renunciar al concordio facto; et questo per li torti, dice haverli fatti el Re de Romani con el mandar de Laschi al Turco⁴⁶. Et forse li moverà nuovi partiti il Colocense⁴⁷. Lo haveano mandato al Re di Polonia vecchio, non per cosa de momento, ma per ablegarlo da lor conseglii. Al presente è di ritorno^{a)}. *[In Danubio glacies dissolvi cooperunt]*. Havea Sua Maestà dicto volermi heri over hozi expedir. Altro non ho etc. Da Buda, ali XII di Decembro 1539.

Di V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma

humilis et obedientissimus servitor
Hieronimo Rorario

a-a) Notis arcanis exaratum.

⁴⁵ Haec recommendatio indicare videtur Pamphilum de Strassoldo, clientem Farnesiorum, tanquam huius epistulae auctorem; notandum est minutam hanc conservatam esse Parmae una cum eius epistulis a. 1536 ex Polonia scriptis.

⁴⁶ Cfr. supra, N. 10-11.

⁴⁷ Franciscus de Frangipanibus, missus in Poloniam (v. supra, N. 9).

N. 14.

Hieronymi Rorario

**ad Sigismundum I et Sigismundum Augustum, reges Poloniae,
oratio**

[Cracoviae, medio Ianuario 1540].

Optat regi Sigismundo longam vitam, ut filio paternis monitis praesto esse possit. Hunc autem adhortatur, ut vestigiis genitoris sui incedat. Dicit summum pontificem misisse se, ut pacem inter reges Romanorum (Ferdinandum) et Hungariae (Ioannem) conderet. Recordatur quid papa de conciliandis imperatore (Carolo) et rege Galliae (Francisco) fecerit, tam personaliter Nicaeam eundo, quam et recens nepotem suum, card. Alexandrum Farnese, legatum in Flandriam mittendo. Adhortatur regem, ut operam navet in regibus Hungariae et Romanorum, cognatis suis, conciliandis. Notum facit se pileum et ensem regi iuniori portare, ipsi in templo praesentandos. Cetera in privata audientia se esse communicaturum.

Cop.coaeva: AV, Lett.Principi 14 f. 476r-478r (in copiario scriptorum card. Alessandri Farnese).

Cop. posteriores: AV, Misc.Arm. II 115 f. 210v-213v;

AV, F.Bolognetti 241 f. 256r-258r;

BV, Ottobon.Lat. 2433 f. 303r-305r;

BV, Chigi, R.I.26 f. 133v-135r;

Firenze, AS, Carte Stroziane, Series I, ms. 301 f. 21r-24r.

Il parlamento fatto alli Ser.mi Re di Polonia etc.

Summus Pontifex salutat Maiestates V.ras^{a)} et tibi quidem, sapientissime Rex, optat, ut incolmis, quod longissimum homini datur, vitae curriculum expleas, quo summae spei adolescentem filium tuum, per paterna vestigia amplio gradu vadentem, in dies magis instituas, dirigas, componas, dum iuvenilis aetas lubrica sisti, caerea flecti monitis paternis potest. Tibi vero, iucundissime Rex, eam precatur felicitatem, ut ab utroque sanctissimo Parente tuo nunquam te degenerem praebeat. Hoc Tibi, hoc Regno tuo, hoc Christianae Religioni consuli posse putat.

Sanctitas eius, ab initio statim Pontificatus sui, sentiens se non hominem magis quam misericordis Dei nutu ad Apostolatus apicem evectum, dignas Deo gratias referre creditit, commissum sibi Dominicum^{b)} gregem tuendo et in id omnes curas, conatus omnes impendendo. Itaque cernens duorum Regum discordia patentem portam recludi acerrimo et perpetuo Christiani nominis hosti ad invadendam Rempublicam Christianam, misit me, me inquam misit, ad Ser.mos Ioannem Hungariae et mox ad Ferdinandum Roma-

norum Regem, qui dissidentes de Regno, Sanctitatis [476v] eius nomine, auctoritate, precibus componere[m], simultates tollerem, fraterni amoris vinculis necterem, altera manu ostendendo venturum ex eorum discordia exitium et sibi et suis et vicinis Regnis, altera ex concordia quietem, otium, securitatem⁴⁸. Quae, si tunc audita' et paterna eius monita quibus debebant auribus excepta fuissent, cessassent vulnera, cessassent clades utrinque illatae, nec impius hostis eos in nos spiritus concepisset.

Spe lapsa Sanctitas Sua, quum animadverteret haec eadem ex duorum itidem potentissimorum Regum dissidio, inimiciis, odio pendere, qui vel soli vulneribus nostris mederi et possent et deberent, non dubitavit longum illud et difficile iter Niciam usque obire, parvam aut nullam ingravescentis aetatis ac salutis suae rationem habens, dummodo saluti nostrae consuleret. Ibi invictissimum Caesarem, ibi Christianissimum Regem, in mutuam perniciem plus nimio accensos, sic extinxit, sic conciliavit, ut decem annorum inducias inter ipsos pepigerit, quae pacis initia et fundamenta forent⁴⁹. Et iam nunc incipit pius, prudens et re potius quam titulo Sanctissimus Pontifex, iactae bonae sementis suae optatas, uberes, plenas spicas metere. Audire potuerunt Maiestates [477r] V.rae Caesarem ipsum, parva comitante manu, per dispositos equos ab Hispaniis Galliam petuisse, illic inter Reges iunctas dexteras, illic fraternum amorem imbibitum, illic inviolabile futurum foedus percussum et connubia in Flandria ac reliqua amoris et concordiae robora sequutura⁵⁰. Audire potuerunt Maiestates V.rae utrumque Regem sui in Italia exercitus Duces ad Venetos destinasse, qui foedus inter se ictum referrent, et ut animati forent non rem solum Christianam adversus crudelissimum hostem tutari, sed et ipsum Tyrannum, Duce et Auctore et Auspice Christo, invadere, hortarenturque Patres illos, ut maiores suos sequuti, qui Rempublicam illam, exiguis ortam initii, sola erga Deum et Rempublicam Christianam pietate magnam et opulentam reliquere, secum, pro sua, pro communi salute in tam sanctam, utilem, necessariam expeditionem consiperent. Audire potuerunt Maiestates V.rae, quam dignum illi Illustri Senatui responsum tulerunt: neque Maiores suos Reipublicae Christianae defendendae propagandaeque defuisse, neque se defuturos, privataque commoda et salutem propriam publice posposituros⁵¹. Audire demum potuerunt Maiesta-

⁴⁸ Meminit suarum praeviarum legationum a. 1523-1527 ad Ferdinandum, et a. 1534-1535 ad Ioannem Zápolya, v. Paschini, p. 170-185.

⁴⁹ Haec pax, vel potius industiae, maximis conatibus summi pontificis obtentae, conclusae sunt Nicæae 18 VI 1538. De itinere Pauli III eiusque colloquiis cum imperatore Carolo V et rege Galliae Francisco I v. Pastor SP V, p. 184-193.

⁵⁰ Sermo est de itinere Caroli V in Flandriam facto, ubi matrimonium inter ducem Aurelianensem, Carolum de Angoulême, et filiam imperatoris, Mariam, ad finem perducendum erat. Quod tamen conubium tum conclusum non est. Tempore huius itineris Franciscus I comitatus est Carolum V a Loches usque ad Lutetiam Parisiorum (v. Brandi, p. 363-366), ubi diebus 1-7 I 1540 etiam card. legatus Alexander Farnese colloquia cum eis habuit (Pastor SP V, p. 243, cfr. supra, N. 13).

⁵¹ Veritatem egredi videtur. Agitur potius de societate bellica contra Turcas inter papam, imperatorem et Venetos 8 II 1538 inita (v. Pastor SP V p. 182-183). Hieronymus Verallo, nuntius Venetiis tunc existens, nullam colloquiorum hac de re in senatu habitorum facit mentionem (v. Gaeta NV, II passim),

tes V.rae, quaemadmodum Beatissimus Pontifex, vere beatus, utpote tanti et tam elaborati operis compos effectus, Sedis Apostolicae [477v] Legatum miserit, Rev.mum Cardinalem Farnesium, S.R.E. Vicecancellarium, Nepotem suum, qui utrius Regi gratuletur et ad reliqua persequenda accendat, inflammet, Caesaremque ipsum in Germaniam comitetur, ut et futuro Concilio modus et dies praescribatur⁵².

Harum rerum laetum, exoptatum, salutiferum nuncium me Maiestatis bus V.ris afferre iussit Maximus Pontifex, ut tametsi aliunde referri audissent, eo tamen certiores secum communi saluti gratularentur. Sperat certe Sanctitas eius Maiestatem tuam, quae publici commodi plus quam sui avidissima semper fuit, hoc tam certo quam inexpectato nuncio perfusam, revirescere debere et vel ob id ei multorum annorum, quod in primis Deum praeccatur, aevum accessurum. Cui insuper gratulatur, quod sua solita prudentia usa, duplici vinculo sibi iunxerit Romanorum et Hungariae Reges, alterius filiam dulcissimo filio suo nuptui, alteri filiam dando⁵³. Confiditque Maiestatem tuam, utpote quae nexus capita manu teneat, et modo trahendo, modo remittendo moderetur, nunquam passuram illos ab inito semel concordiae et foederis iure labefactari.

Mittit autem Ser.mo Maiestatis tuae filio paterni amoris et conceptae de eo spei pignus, Pileum et [478r] Ensem, in Sacratissima Natalis Domini nocte benedictos, quo munere clarissimi Reges ob aliquod insigne meritum erga Catolicam fidem et Sanctam Sedem Apostolicam decorantur. De qua re nunc verba non faciam, facturus forsitan cum munus ipsum in templo Summi Dei inter sacra solemnia de more offeretur. Reliqua privatim referenda, quum Maiestati tuae maxime opportunum visum fuerit, copiosius exponam^{c)}.

a) *In copiis posterioribus: Maiestatem Vestram*

b) *Adscriptum supra.*

c) *Sequuntur duo verba penitus expuncta.*

N. 15.

Hieronymi Rorario ad Sigismundum Augustum oratio

Cracoviae, 15 II 1540.

Dicit summum pontificem ei - adhuc iuveni - pileum et ensem in nocte nativitatis Christi benedictos dono dare, ut - vestigiis parentum et patrui, beati

ex relationibus autem nuntii in Gallia, Filiberti Ferrerio, non sequitur, ut Franciscus I ad bellum contra Turcas movendum accedere in animo habuerit (v. Lestocquo ANG I passim).

⁵² Vide supra, N. 12.

⁵³ Scilicet Elisabetham Austriacam Sigismundo Augusto et Isabellam Jagellonicam Ioanni Zápolya.

*Casimiri, incedens - fidem catholicam defendat et societatem depravatorum iu-
venum vitet, ne Poloniae aliquando id accidat, quod Germania nunc patitur,
quae omni genere malorum affecta est a tempore, quo Lutheranismus ibi radi-
ces agere coepерat.*

- Cop.:** BV, Vat.Lat. 13464 f. 36r-39r (1 parte saec. XVI);
 BV, Ottobon.Lat. 2433 f. 317v-321r;
 BV, Chigi R.I.26 f. 145r-148r (mala transcriptio);
 AV, Misc.Arm. II, ms 115 f. 230r-234v (pessima transcriptio).
 - **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 530-532 (correctis erroribus).
 - **Ed.:** Paschini GR, p. 92-93 (fragmentum).
 AV, F.Bolognetti 241 f. 270r-273v.
 Firenze, AS, Carte Stroziane, Series I, ms. 301 f. 41r-46r (cum annotatio-
 ne: "Rivista").
 Roma, Bibl.Casanatense, ms. 2335 f. 196r-202v.

In oblatione Pilei et Ensis
 Ser.mo Sigismundo Secundo, Poloniae Regi,
 per Rorarium

Vides, Ser.me Rex, quo te munere donet Maximus Pontifex, nempe quo Romani Pontifices Illustres Reges, de Catholica Fide, de Sancta Sede Apostolica benemerentes, illustriores reddunt. Te vero quoniam argumento, qua ratione, quo consilio potissimum elegerit^{a)}, qui per aetatem vix dum aliquid meditari, nedum patrare voluisti? Ob quod praeferri debueris tot clarissimis Regibus, tot famosissimis Principibus, qui non cessant Catholicam Fidem et Sedis Apostolicae dignitatem contra impios hostes defendere?

Ser.morum^{b)} profecto Parentum tuorum pia et nunquam intermissa merita prudentissimum Pontificem excitarunt, nunquam fore desperantem, ut tali semine satus degeneres. Possunt quippe aeterni nominis Genitores tui (pace aliorum Principum dixerim) in primis gloriari hoc Poloniae Regnum inter tot fluctus, tot procellas, tot turbines, quibus Ecclesia Dei, quibus Respublica Christiana quatitur, sua pietate, religione, prudentia ab impiis haereticis impollutum, ab immanibus barbaris tutum servasse servareque. Sed et haec plusquam Regia indoles tua, si tam oculis a Summo Pontifice [36v] cerneretur et a Sacro illo Cardinalium Collegio, quam a me nunc cernitur, aut quae auribus est accepta, quanto alacriores redderet, quanto in magnam certamque spem erectos, in maiorem etiam numerum certioreunque erigeret, macte virtute Adolescens, quem talis tantusque Pontifex, qualem multa saecula non viderunt nec gregi suo diligentius invigilantem, nec in ea simili aetate pro publico commodo fortius insudantem, nec dignos dignis laudibus, premiis, honoribus magnis extollentem; quem porro tot illustres Cardinales, quot nullo unquam in coetu, nullo in aevo sanctitate vitae, sapientia, erudi-

tione, omni virtute conspicis, micuere; macte inquam virtute; quem tot tanti-que viri ex omni Regum numero elegerunt, quem hoc munere dignum censem-ent.

Gloriari potest Maiestas tua ab illis usque primordiis, quibus Sancta Sedes Apostolica instituit in illa Sacratissima Natalis Domini nocte Pileum et Ensem benedicere, ut de se benemeritos Reges non querna, non graminea, non aurea corona decoraret, sed suis longe preciosioribus, vel quod benedicti-cuntur in ea nocte, in qua humano generi salus illuxit, vel quod ab illo, qui Omnipotentis Dei vicem in terris gerit, vel quod non de grege cuilibet, ut illa, sed Regibus mittuntur. [37r] Gloriari nempe potes nunquam contigisse, ut in huiusce usque adeo iuvenilis aetatis Regem tantorum virorum iudicii praerogativa caderet. Felix ter et quater. Felix tamen, si cogitaveris non tantum honoris quam oneris tibi adjunctum, difficilemque prorsus, caeterum glorio-sam, provinciam humeris tuis impositam. Quam nisi graviter substinueris expleverisque, non iactum in Genitoribus tuis fundamentum eos, qui te ele-gerunt fefellisse, sed te tibi defuisse apparebit. Possunt etenim hominem immutare, amissa paterna semita, prava sodalitia et, ut ille Roboam Salomonis, iuniorum potius quam seniorum consiliis inhaerens animus⁵⁴. Gene-ratio bona, educatio sancta, pertinax virtus mentiri alioquin non possunt.

Hoc tibi Pileo, Spiritus Sancti specie insignito, veluti impenetrabili ga-lea munito, erunt hostes fidei repellendi. Hoc tibi Gladio erunt iidem transfigendi, et praesertim istae dolosae vulpeculae, quae pietatis personam deferentes, Vineam Domini demoliri nituntur⁵⁵, prophana sacris, privata publicis miscentes, dumtaxat ut apud imperitum vulgus turpe lucrum et inanem au-ram aucupentur.

*(c-*Ah, infelix Germania, quo te impostores^d isti praecipitem traxerunt, dum tu Sanctorum Patrum via ambulasti, qui sanguine Christi fundatam Ecclesiam, sanguine suo erexerunt [37v] et ad hanc toto orbe coruscantem amplitudinem evexere. Nulla terrarum pars te felicior atque beatior vivebat, nulla reperiebatur in te urbs, nullum oppidum, nullus pagus, in quo ferverent factio-nes, quae sunt non civitatum tantum, verum ipsorum Regnorum exitia-les pestes. Quisque Deo, quisque sibi, quisque amico vivebat. Eras et tuis et exteris nationibus probitatis imago, religionis specimen, mutui amoris exem-plar. Postquam autem vivendi rationem mutare libuit et pro illis, qui in soli-tudinibus, in eremo, in ieuniis atque assiduis lacrimis, situ et squalore ob-sisti, animosam et inopem vitam traxerunt, in suppliciis, in igne, in carnificiis auctorem vitae sequentes; postquam, inquam, illos deserere, istos amplecti libuit, qui pro solitudine turbas amant, pro eremo tabernas, pro ieuniis compotationes, pro lacrimis cantilenas, nitidi et delicati, non in suppliciis, sed in voluptatibus; non in igne, sed in ardore libidinum; non in carnificiis, sed in omnis lasciviae et turpidinis caeno, voluptatis, caecitatis - [ideo] la-

⁵⁴ Cfr. 3 Reg. 12, 6-15.

⁵⁵ Cfr. Cant. 2, 15.

psa es, ut, tot inter dissidentium atque invicem digladiantium haereticorum turbas divisa, nedum vel hoc imperitiae et impietatis argumento monita, quid in fide sequare, teneas, credas, penitus ignores.

Hinc [38r] veluti mente abalienata et furiis concita, in mutua dissidia, mutua vulnera ruisti. Vidimus perpaucis ante annis tuorum civium sanguine campos madere. Vidimus virentia prata interfectorum ossibus albescere. Vidimus cadaverum tumulis planities insurgere, dum ab istis tuis egregiis Evangelicis Doctoribus, an corruptoribus, edoceris nullas erga Deum ceremonias colere, nullam Principibus obedientiam, nullum Sacerdotibus cultum, nullam maioribus observantiam [320r] exhibere, Christianam libertatem nullis hominum subiici legibus, nulli timori, nullis imperiis; solutum aequa ac sacris initiatum, rusticum ac civem, civem ac nobilem, nobilem ac principem Christianum esse. Id unum nomen cuiusque ordinis, cuiusque dignitatis discrimen tollere.

At ubi publica cessarunt et satis sanguinis superque haustum est, nec compressis manibus desiderent, inimica pacis Erynnis et invidens publico bono Tesiphone [sic], colubris et facibus armatae, in privatos lares irruperet⁵⁶. Nulla est tam angusta atque tam humilis domus, nulli tam privi habitantium numero penates, in quibus non diversa sentientium haereticorum insanis debachetur; cuncta illitis veneno discordiis, livore, inimicitii, rabie ardent; pater in filium armatur, [38v] frater in germanum, maritus in coniugem, servus in dominum; dum etiam et mulieres (si Deo placet) et vilissima mancipia non horrent Vas illud Electionis illotis manibus tangere, impuris oculis inspicere, polluto ore proferre et mystica illa sensa ac divina arcana, quae etiam eruditissimis, qui Spiritu Sancto non ducuntur, obscura et ignota sunt, ceu vanitates suas agentes invicem iactare audent^{c)}. Et miramur, si iustissimus vindex Deus has poenas, haec supplicia de Catholicae fidei, de Sanctae suae Sedis Apostolicae contemptoribus sumit in istos fascinatores, Deo et bonis omnibus invisos.

Gladius is tibi stringendus erit, ne qua futura tempestate (horret animus dicere), cum^{e)} Ser.mi Parentes tui aut penitus senuerint, aut in Caelos rapti migraverint, florentissimum Poloniae Regnum, quod illorum nunc institutis, pace, otio, quiete fruitur, pestilentissimis dogmatibus turbetur, miscetur, laceretur. Si recte memorata recordor, Themistocli illi Atheniensi, sola ambitione impulso, Miltiadis trophyaeum somnos adimebat⁵⁷. Quanto magis tibi haec a me hodierna die breviter recitata somnos adimere debent. Ita Deus faxit, Deus ille, qui in hoc Regio vultu venerandam in Patre maiestatem effinxit; Deus ille, qui [39r] pietatem, religionem, caetera animi bona in utroque Genitore, Regno ipso clariora, hoc tam pulchro in corpore inclusit, ut longaevos Parentes longaevis ipse superes, quo possis, non repetam a ma-

⁵⁶ Vergilius, *Aeneis* passim.

⁵⁷ De controversia inter Themistoclem et Miltiadem v. Pauly-Wissowa, *Real-Encyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, T. 15/2, Stuttgart 1932, col. 1688-1689.

ioribus, per manus traditam Religionem, recentia sequar, ab ipso Patruo tuo, Beato Casimiro, qui hanc unam Religionem colendo, quam isti osores nostrae salutis evertere conantur, Caelos adipisci et innumeris clarere miraculis meruit⁵⁸, pari cultu Maiestas tua, non dicam observare, ne certa in dubia revocem, sed a subditis tibi gentibus observari. Sic Summi Pontificis, sic Sacri illius Cardinalium Collegii conceptam de te spem non frustraberis; sic Poloniae populi, qui sub hoc mitissimo atque sapientissimo Sene, sub hac religiosissima atque prudentissima Faemina feliciter degunt, felicius adhuc sub te fortunabuntur, et Maiestas tua, per hos tramites gradiens, Regni sui terminos, quod felix faustumque Reipublicae Christianae sit, ultra Scithas et Pontum propagabit, etc.

- a) *In omnibus copiis: eligitur*
- b) *Ita in omnibus copiis excepta Vat.Lat, quae habet:*
Summorum
- c-c) *Ed.Paschini, p. 192-193.*
- d) *Ita in Ottob.Lat. et aliis; Vat.Lat. habet:*
in posteres
- c) *In omnibus copiis: cura*

N. 16.

**Hieronymus Rorario
card. Alexandro Farnese**

Cracoviae, 24 II 1540.

Notum facit se ad illum superiores suas dedisse Agriae 28 XII; se esse bene acceptum in Polonia, ubi longam orationem in audience apud regem habuerit, cuius exemplar mittit. Describit caerimoniam traditionis pilei et gladii, Sigismundo Augusto die 15 II in ecclesia cathedrali Cracoviae porrectorum, mittitque suae orationis tunc habitae exemplar. Recenset duo longa colloquia cum regina (Bona) habita de ducatu Rossanensi et quodam palatio Romano nepotibus papae vendendis, necnon de expeditione adversus Turcas, ad quam ineundam inducere illam conabatur, diversos casus violationis indutiarum a Turcis ipsi significando. Mittit epistulam Hieronymi Łaski Constantinopoli missam et describit, quomodo is bene ibi sit acceptus. Queritur, quod pecunia sibi deficiente, expensis regis vivere debeat, exspectans licentiam in Hungariam sese conferendi. Petit, ut ad imperatorem sibi proficiisci liceat. Gratulatur de evectione Marcelli (Cervini) ad cardinalatus dignitatem.

Autogr.: AV, Carte Farnesiane 19 f. 47r-50r. In f. 50v inscriptio et sigillum.
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 528-530 ("Ex Archivo Farnesiano Neapolitano"?)

⁵⁸ Cfr. Ferreri, *passim*.

Rev.mo et Ill.mo Monsignor etc.

Da li 28 Decembre, da Agria⁵⁹ in qua, non ho scripto a V.ra Ill.ma Signoria per mancamento de messi et per non li esser cossa [sic] degna di aviso. Non ho perho [sic] mancato di scriver spesso a Roma⁶⁰, essendomi più volte offerti messi per Venetia. Io de qui son stato et son molto honorato et acharizzato [sic] da questi Ser.mi Re. La prima audientia hebe, volseno fusse pubblica. Perilché me parse retirar el parlar mio al segno, V.ra Signoria Rev.ma vedarà per la copia penso mandarli con questa⁶¹. Et certo vide nel principio questo bon Vechio Re lachrymar.

Non ho havuto poi altra audientia salvo che dui da la Ser.ma Regina, parte per le occupatione grande vi sono in questa sua Dieta, parte per la indisposition del Re Vechio, per la qual si è etiam differito el presentar de Spatha fin ala prima Domenica di Quadragesima⁶², aciò Sua Maestà possesse esserli presente. In quel giorno mandò a levarmi di casa per dui Vescovi, sì come havea etiam prima facto. Et ala porta de la Chiesa el Re Giovene con la processione et con el Vescovo di Cracovia⁶³ in pontificale vene ad incontrar. El qual cantò la Messa, essendovi [47v] presenti el Ser.mo Re Vechio, la Regina, li Oratori del Ser.mo Re de Romani⁶⁴, sei Vescovi et li Baroni del Regno. Avanti li quali, finite le ceremonie, fece una breve oratione, qual mi parse esser a proposito di questi tempi et beneficio di questo Regno. Et mi forzarò mandarne copia a V.ra Ill.ma Signoria, se non con queste, con le prime⁶⁵.

Nela seconda audientia de la Ser.ma Regina tocai la cossa [sic] di Roxano et di la Casa. Quanto a Roxano me disse che la havea havuta intentione di venderlo per esser gente rixose et factiose, ma che intesa la cossa quelli populi mando[rono] a supplicarli li facesse gratia de non li alienar, et per questo si era levata dal primo proposito; et che ne havea trovato octanta cinque millia scudi, over ducati; et quando fusse per venderlo, lo daria a chi più ne desse. Me parve de qui comprender che quando se li facesse melior partito, forse lo acceptaria. Ma perché Nostro Signore mi commesse solo tentasse lo animo suo senza venir a conclusione, non hebe ardir passar più oltra. Ben occorrendomi a partir prima che habi altra risposta sopra de ciò da Sua Serenità, [48r] over da V.ra Ill.ma Signoria, tentarò come da me se la fusse per lassar per li 85 millia scudi, o per qual menor pretio⁶⁶.

⁵⁹ Eger in Hungaria, unde etiam dedit longam epistulam, notis arcanis exaratam, exclusive de rebus Hungaricis tractantem, ad Durantem de Durantis, secretarium Pauli III (autogr. AV, Carte Farnesiane 7 f. 46r-49r).

⁶⁰ Vide infra, N. 17.

⁶¹ Vide supra, N. 14.

⁶² Anno 1540 cecidit in diem 15 Februarii.

⁶³ Petrus Gamrat, epus Cracoviensis ab a. 1538.

⁶⁴ Sigismundus ab Herberstein eiusque socii.

⁶⁵ Vide supra, N. 14.

⁶⁶ Agitur de ducatu Rossanensi, quem, ut videtur, Farnesii a regina Bona emere volebant.

Quanto a la Casa, fece cascar il parlarne incidenter. Sua Maestà si dolse molto non haver mai havuta gratia da Nostro Signore, anzi haverli levate alchune nominatione, gratificando più presto ogni vil Pollacho ch'a se, et hora levarli quella Casa, con volerla appropriar al Nepote, come di Casa Sforzescha et che lei non conoscea altri de Casa Sforzescha, né più proximi di se⁶⁷; et più che Sua Santità havea levata al Vescovo de Lodi una pension li pagava un Cardinale⁶⁸. Et si mareveliava [sic] che Sua Santità tolleret alicui ius quaesitum, concludendo che la Casa valea da XX a XXV millia scudi et se^{a)} li pagasse Sua Santità^{b)}, veria ad esser satisfacto el Vescovo da Lodi et lei. Rispose ad ogni parte: et quanto a le nominatione, che'l era consueto a tempi levarle, etiam al Imperatore et altri Re⁶⁹; et quanto ala pensione, non ne credeva cossa alchuna, ma ben credeva fusse arte de Mons. de Lodi per far che Sua Maestà lo subvenisse. In fine non vedo se li possa cavar cossa alchuna, salvo con pagar et strapagar.

Li parlai etiam cerca le cosse publice⁷⁰: prima per voler lei intendere et intervinir al tutto, et poi per aquietarla, [48v] dimostrando che Nostro Signore me havea expressamente imposto che in tutto el negociar mio facesse capo a Sua Maestà et mi governasse secondo el suo conselio, confidandose Sua Santità nela prudentia de Sua Maestà et nel amore havea portato ala Ill.ma Sua Madre, mentre era in minoribus. Et qui me slargai cerca la expeditione general ogni volta se facia, ricercando el parere di questo Ser.mo Re, et per età et altre qualità prudentissimo, del modo et qualità de la Gente, et qual subsidio possesse dar per defension del suo Regno et dil resto de la Christianità. Se risolse in mia parolla [sic] che lorro [sic] haveano bona pace con el Turcho, né erano per mancarli la fede et intrar in tal bello con exponer a certo periccolo [sic] el suo Regno, sapendo molto ben le discordie de li Principi Christiani et avidità insatiabile de occupar quel dil compagno et non di conservargelo [sic].

Al che anchor che con diverse ragione respondesse, monstrandoli etiam qual animo havea il Turcho verso di lorro, havendo da quattro mesi in qua fabricata una forteza sopra el Fiume Nestor, qual divide la Vallachia da la Polonia, et havendola aedificata parte su quello di Pollonia [sic] et piliata la

⁶⁷ Agitur de palatio Romano olim card. Ascanii Sforza († 1505), ad quod ius hereditarium vindicabat sibi regina, quod tamen Paulus III dedit nepoti suo, Guidoni Ascanio Sforza, e linea comitum de Santa Flora oriundo (cfr. Pociecha KB I, p. 27; de Guidone Ascanio Sforza v. infra). De occupatione huius palatii querebatur regina iam coram Strassoldo a. 1536 (v. Strassoldo, N. 9).

⁶⁸ Constat epum Laudensem tunc fuisse Ioannem Simonetta (ab a. 1537), tamen, ut conici potest, agi hic de pensione annua 800 ducatorum, quam sibi reservavit Octavianus Sforza (1477-1541), filius naturalis Galeatii Mariae, patruus reginae, epus Laudensis ab a. 1497, renuntiando huic episcopatu a. 1519. Cardinalis, de quo hic loquitur est Iacobus Simonetta, secundus successor Octaviani in episcopatu Laudensi a. 1536-1537 (v. Gulik-Eubel HC III, p. 220).

⁶⁹ Agitur de iure patronatus regii. Bona obtinuit tale privilegium circa nominationem dignitatut in ecclesiis cathedralibus Poloniae a Leone X anno 1519 et a Clemente VII a. 1524, v. Pociecha KB II, p. 452-460.

⁷⁰ De his rebus publicis colloquebatur in prima audiencia apud reginam, die 18 Februarii habita, ut constat ex epistula ad card. Guidonem A. Sforza data (v. infra, N. 17).

materia^{c)} per [49r] la fabrica su quello di Sua Maestà, contra la confederatio-ne hano insieme; et più havendo di novo mandato un numero de cavalli a verder un altro loco, più verso il Septentrione, per fabricar un'altra forteza et se-rar questo Regno da ogni canto per posserlo a suo bon piacer opprimer⁷¹. Respose che di questa ultima partita non haveano ferma certeza, ma ben ch'el Turco preparava tre grossi exerciti: uno contra el Sophi⁷², el secondo contra Christiani, el terzo contra Moschobiti [sic]; et che non vedeano al'incontro apparati de Christiani di possersi defender, non che lorro havessen causa de metter il suo in compromesso; che ben ne possea parlar con el Ser.mo Re, ma che non ne cavaria altra risposta ch'el Turco se laudava de lui, dicendo che 'l non era Re Christiano, qual più li servasse la fede.

Mando a V.ra Ill.ma Signoria un capitulo, extracto da lettere de Hieronimo Laschi a questa Ser.ma Regina da Costantinopoli, quale Sua Maestà mi ha mandato, aciò lo vedi⁷³. A [sic] benché, per quanto se intende de qui, el dicto Laschi deve esser già ritornato a la Caesarea Maestà, pur potria venir a qualche proposito a V.ra Signoria Rev.ma ^(d-d'-vederlo-d'). Dicono ch'el se ritrovò a la circuncision de li filioli dil Turco et li [49v] fu dato el primo loco tra li Oratori, et che'l primo giorno del anno partì da Constantinopoli, accompagnato da IIIe milia Cavalli fin a li confini dei Turchi.

Ill.mo et Rev.mo Signor mio, io non so quello me habia a fare. Dal tempo partito da Roma non ho mai havuto cossa alchuna de la mia provisione et son stato con gran spesa. Et oltra quello ho consumato del mio, fui etiam forzato nel partir da Buda piliar cento scudi da Mons. di⁰ Transylvania⁷⁴. Qui questo Ser.mo Re me fa le spese con suo grande damno, che dove ho XIIIII servitori, computato me, lorro ne tengono XVI a servirme; di modo che ho con bon modo inteso che in 43 giorni che son stato qui, la spesa facta passa quattrocento fiorini⁷⁵. Et me ne vergogno darli questa graveza, maxime non havendo che negociar con lorro. Ma perché Nostro Signore me commette nela instruzione non parte senza licentia sua, non lo posso far. Et benché habia le spe-se, sapia V.ra Signoria Rev.ma che tanti sono li extraordinarii facti, et che sarò forzato a la partenza far che'l me saria stato più a proposito, me haves-sen lassato far le spese da me. Oltra di questo non ho [50r] resolutione al-chuna da Roma cerca le bolle de Hungaria, se le ho a dar a le mane del Sere-

⁷¹ Agitur de arcibus Tehinia (hodie Biendiery in Moldavia Sovietica) et Horejów, de quibus Nicolaus Sieniawski ita ad Albertum, ducem in Prussia, die 30 X 1540 referebat: "Ad littora tum demum Nestri, a confiniis Sacrae et Ser.mae Regiae Maiestatis, D.ni nostri, consistencia, arcem Thehynya nun-cupatam, defense cumprimis accommodatissime provisam, [idem Thurcal] muro constructam erexit. Ad-huc vero pro futura in proximo aestate alteram quoque arcem in loco dicto Hereyow, ab ipsa priori arce erecta versus nostratum oram superius tendendo, [...] erigendam velle dicitur. Successive, proh dolor, hostis ille serpit versus nostratum oram" (Lanckorońska DARV VI, p. 91).

⁷² Id est Tahmasp († 1576) ex dinastia Saphavidarum, regem Persarum ab a. 1524.

⁷³ Copia haec desideratur. De alio eius exemplari, annexo epistulae Rorarii ad card. Guidonem A. Sforza, v.infra, N. 17.

⁷⁴ Ioannes Statileo.

⁷⁵ Cfr. infra N. 19.

nissimo Re⁷⁶. Che altramente non sono per piliarle. Et supplico a V.ra Ill.ma Signoria, se degni cerca il tutto risolverme. Et perché considero che la Caesarea Maestà, facta la Pascha, verrà in Germania, iudicaria, parendo cussì a V.ra Signoria Rev.ma, che'l non fusse fora di proposito, di ritorno far quel camino et mostrar a Sua Maestà haver commissione da Nostro Signore venir a Sua Maestà et farli intender quello ho tractato in Hungaria et in Polonia, aciò cognosca la bona mente [de] Sua Santità in ogni conto.

Et perché tegno [sic] Nostro Signore ordinarà che dia le bolle al Ser.mo Re de Hungaria, che non vedo se possia far altramente, iudicaria fusse a proposito che de lì me fermasse alquanto, sin se conludesse con quel Re. Con el qui ho singular gratia, et me ha aperto lo animo suo con una gran fede^{g)} verso di me.

La promotion del Rev.mo Mons. Marcello, cussì come è gloriosa a Nostro Signore, qual non se affatica in altro che exaltar la virtù et procurar el ben publico, non altramente spero che la sarà proficua a V.ra Signoria Ill.ma et che lei serà quella ne caverà il fructo⁷⁷. Che Dio lo faccia. A la qual baso la man et humilmente me li ricomando. Da Cracovia, a li XXIIII de Fevraro 1540.

Di V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria

humile et obedientissimo
servitor Hieronimo Rorario

a) *Adscriptum supra.*

b) *Sequitur expunctum: che*

c) *Sequitur expunctum: de l*

d-d) *Adscriptum in margine.*

e) *Originaliter: IIII, sed prima cifra videtur esse expuncta. Cfr. infra, N. 17.*

f) *Sequitur expunctum: Trar*

g) *Sequitur expunctum: a me [e di]*

N. 17.

Hieronymus Rorario
card. Guidoni Ascanio Sforza

Cracoviae, 24 II 1540.

Scribit, quomodo sua oratio ad regem iuniorem habita bene accepta sit ab omnibus et quomodo postea epularentur. Recenset colloquia sua cum regina (Bona) de expeditione adversus Turcas et de filio in haereticos propenso, quem illa ipsis proclivem esse omnino negavit. Mittit copiam epistulae Hieronymi Łaski, qui dolet de exclusione regis Hungariae a colloquiis de induitiis cum Turcis ineundis. Suggerit concessionem annatae novis episcopis Hungariae, tum

⁷⁶ Vide supra, N. 11.

⁷⁷ Marcellus Cervini (1501-1555), epus Neocastrensis ab a. 1539, praceptor Alexandri Farnese, quem tunc comitabatur in legatione in Galliam et Flandriam; creatus SRE cardinalis in consistorio 19 XII 1539 habito; postea summus pontifex Marcellus II (a. 1555).

ob eorum, praesertim eorum Quinqueecclesiensis et Agriensis, reddituum diminutionem, tum ob iniuriam (iniustam excommunicationem) olim regi Hungariae a Clemente VII illatam. Petit, ut, regibus in Lithuania proficiscentibus, licentia sibi Polonia discedendi concedatur.

Autogr.: AV, Carte Farnesiane 6 f. 20r-23v (deest folium cum inscriptione).

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 532-533 ("Ex Archivo Farnesiano Neapolitano", sine nomine destinatarii).

Cop.coaeva: Roma, Bibl. Vallicelliana, ms. L.4 f. 41r-44r (in registro litterarum card. Ioannis Morone). In margine manu Hieronymi Aleandro: "Rorarii, Cardinali S. Florae" et "E Cracovia [...]4 Februarii. [Ricevuta] Romae, X Aprilis [15]40".

Rev.mo et Ill.mo Monsignore etc.

Le mie ultime furon de cinque Fevraro⁷⁸. Ali XV poi, che fu la prima Domenica di Quadragesima, fu presentata la Spatha [*sequitur descriptio ceremoniae ut in N. 16. Oratio sua audita est*] con tanta attensione, et maxime di questo Ser.mo Re Vechio, de la Regina (qual intende benissimo) et di quelli^{a)} Rev.di Praelati, che la magior parte piangeva quando fui al passo de deplorar le calamità di Germania. A caso me rivoltai a la parte dove stavano molti Baroni Alemani, subditi perhò a questo Re, et [20v] quelli sono iudicati in qualche parte infecti de la haerese Lutherana. Dil che Sua Maestà ne prese consolatione. La risposta fece Mons. Chelmense, Vice Cancelliero⁷⁹, molto copiosa et non meno accomodata. Ne mando copia de la mia a V.ra Ill.ma Signoria, aciò se degni vederla⁸⁰. Fui dapoi conducto da tutti li Vescovi et molti Baroni al Pallazo del Rev.do Quiaviense⁸¹, qual dete un bancheto al solito de cento et cinquanta vivande. Et durò fin a la nocte.

Poi el terzo giorno fui chiamato da la Ser.ma Regina, dove per esser sta [sic] advertito de molte cosse, quale saria longo a scriverle, mostrai haver expressa commissione da Nostro Signore in tutto el negociar mio far capo a Sua Maestà et con lei communicar il tutto [*etc., ut in N. 16*]. Prima tocai cerca la general expeditione se havesse a fare per la commune salute de Christiani et particular del suo Regno et dil Ser.mo Genero suo⁸², quali erano li più vicini al pericolo, et che speranza de aiuto si potesse [21r] haver del suo Regno. Secundariamente tocai la sinistra information data a Nostro Signore che'l ci

⁷⁸ Desiderantur. In illis descripsit verisimiliter adventum suum Cracoviam et primam audientiam apud regem habitam, de qua in N. 16.

⁷⁹ Samuel Maciejowski (1499-1550), epus Chelmensis a 17 X 1539, vicecancellarius regni a. 1538-1547, postea epus Plocensis (ab a. 1542), Cracoviensis (ab a. 1545) et cancellarius regni (1547-1550).

⁸⁰ Cfr. supra, N. 15.

⁸¹ Lucas Górká (1482-1542), palatinus Posnaniensis 1535-1538, epus Vladislaviensis seu Cuiavien-sis ab a. 1538.

⁸² Joanne Zápolya, rege Hungariae.

fusse alchuni, quali se sforzasseno infectar el Ser.mo Filio suo de la heresi Lutherana, la qual cossa perhò Sua Santità non possea persuaderse^{b)}, considerando ch'el era sta educato da Sua Maestà et fin al praesente giorno perseverava sotto la tutella sua, né io, per quanto havea possuto comprender, trovava che Sua Santità se fusse de la concepta speranza inganata.

A la prima parte respose molto ben cognoscer le discordie de Principi Christiani [*etc. ut in N. 16 usque ad*] piacer opprimer. Et^{c)} benché etiam andasse^{d)} moderando la proposta mia, con dir che Nostro Signore non ricercava se rompesseno con el Turco et mettesseno il Regno suo in pericolo, ma solo dicesseno el conselio et parer suo, et quando poi vedesseno li Principi Christiani esser talmente uniti et potenti che possesseno resistere al nemico et la impresa in esser, che alhora facesseno da boni Principi Christiani et da quelli sono; agiongendo ch'el suo Ser.mo Genero, Re Gioane, non obstante ch'el è più vicino al pericolo, non havea mancato dal debito suo in tal cossa et facto lo officio di bon et vero Principe Christiano. Non per questo ne posse cavar altra risposta che esser vero de la prima forteza, et che haveano mandato a dolerse con il Turco; de la seconda non ne haver anchor ferma certeza; et che ben possea parlarne con la Maestà del Re, ma che non caveria altra risposta.

Cerca el Filiolo disse Nostro Signore esser sta mal informato; che lei lo havea educato, oltra che la sua natura [22r] lo inclinava, a la bontà et religion del Padre; et che in conto alchuno non ne parlasse a Sua Maestà, che'l saria un metter molestia et affano a quel bon vechio, senza causa.

Dapoi Sua Maestà mandò da me un suo con un extracto di una de Hieronimo Laschi da Constantinopoli de XXVIII Decembrio (del qual ne mando copia a V.ra Signoria Rev.ma)⁸³ dolendosi che Nostro Signore, insieme con li altri Principi Christiani, tractassen con el Turcho senza far mention dil Ser.mo Re de Hungaria. A questo li rispose, Sua Maestà non haver da dolersi, né manco da mareveliarsi, attento che li Oratori del prafato Ser.mo Re⁸⁴ hano largamente exposto a Sua Santità il suo Re tener amicicia con el Turcho, et più, offerto per mezo suo operar che il Turcho facilmente inclinaria^{e)} a tregue etc.; et quello hano dicto a Sua Beatitudine pono etiam haver dicto ad altri Principi Christiani, de modo che non li è parso, né ha iudicato necessario includerlo nel numero de li altri, anzi, che'l saria stato un farlo cascar in suspecto al Turcho. Mandò a replicar che chi havea facto tal officio appresso Nostro Signore, havea facto male et contra la verità.

Dicono, el prafato Hieronimo Laschi haver scripto ch'el fu invitato [22v] dal Turco a la solemnità del circumcision di filii, et hebe el primo loco tra li Oratori, et che partite el primo de Genaro, accompagnato da III milia cavalli

⁸³ Haec copia desideratur, nisi agitur de epistula, die 30 VIII 1538 Buda data, quae inventur in eodem ms. Carte Farnesiane 6 f. 14r-16r.

⁸⁴ Agitur verisimiliter de Ioanne Statileo, cfr. supra, annotationem 12.

fin a un loco de Confini, qual lui recercò; et de lì se ne andava a la Caesarea Maestà.

Sto in expectatione di haver risposta quello ho a fare de le bolle de Hungaria et del mio star o partir de qui. Cerca le bolle non restarò con ogni humiltà recordar che'l se ha da haver respecto magior a Nostro Signore et a la Sede Apostolica che a Principe alchuno sia qual se volia. Sua Santità, per non alienar quel Regno da la divotion sua verso la Sede Apostolica, con tanti contrasti li concesse la confirmation de Vescovati. Li Vescovi non sono per levar le bolle, che, oltra che ne sono alchuni quali poco se ne curano, hano etiam dui ragioni promptissime: che li sono Vescovati quali non hano la mità de le enfrade haveano; et sono li principali: le Cinque Chiese⁸⁵, del qual Vescovato li Turchi occupano da XII milia scudi (^e-de entrada^e), et quel de Agria⁸⁶, del quale, per quanto me vien dicto, el Ser.mo Re de Romani occupa da X milia. L'altra ragione è che dicono li sui Vescovati non esser pacifichi né sicuri, et che sariano pazi da cathena a spender questi denari, non essendo certi de posserli goder solo questa aesta[te?]. Da l'altra parte, quel Ser.mo Re non se pol desmenticar la iniuria de la santa memoria de Clemente⁸⁷, et me la exprobrò da novo nel suo Conselio. [23r] Alche alhor rispose con dimostrar le difficultà premevano Clemente, di modo ch'el era forzato a sentir et operar contra lo animo suo; et parimente li fece cognoscer quello havea etiam^f facto a la prima andata mia in Hungaria: la bona mente et bone operatione di Nostro Signore fin alhora quum esset in minoribus⁸⁸. Ma se vede al praesente che Nostro Signore non li conceda queste bolle, o che differisca la risposta per haver il parere di qualche Principe⁸⁹, la qual cossa non pol star ascosa, anchor che Sua Santità poi gele [sic] dia, non li haverà gratia alchuna et porà cascar tal sinistro, al qual né Sua Santità, né altro Principe li potrà proverder. Prometto a V.ra Signoria Rev.ma avanti Dio, che io no'l facio per gloriar-me che Sua Maestà ha più volte havuto^g a dire che se'l non fusse la dextreza^h et modestia, uso con ogni altro, se saria più volte roto [sic]. Et il medemo ha dicto Fra Zorzi Thesoriero, Vescovo de Waradin⁹⁰.

Poi del mio partir non so quello me habia a far, havendomi Nostro Signore ne la instruction commesso non me parta senza licentia. El Ser.mo Re, facta la Pascha, partirà per Lituania⁹¹, paese lontano de più de 700 milia. Et qui me fa le speseⁱ con sua graveza, che dove ho XIII servitori, ne tene XVI deli sui a servirme, di modo che per bona via ho inteso che in 52 giorni⁹² lì son

⁸⁵ Quinqueecclesiensis (Pécs).

⁸⁶ Agriensis (Eger).

⁸⁷ Excommunicationis meminit, a Clemente VII die 22 XII 1529 in Ioannem Zápolya, tamquam Turcarum fautorem, fulminatae, cfr. Pastor SP IV/2, p. 417-419, 734.

⁸⁸ Id, quod exposuit regi tempore suae primae apud eum missionis a. 1534, cfr. Paschini GR, p. 185.

⁸⁹ Ferdinandum, regem Romanorum, in mente habet.

⁹⁰ Utiešenović.

⁹¹ Re vera rex discessit Cracovia die 24 IV 1540, v. Gašiorowski, p. 266.

⁹² In epistula ad card. Farnese, eodem die data, loquitur de 43 diebus et 14 servitoribus, cfr. N. 16.

stato è sta speso più di CCCC fiorini⁹³. Dil che me ne vergogno [23v] ad esserli ad una tanta gravezaⁱ⁾; et tanto più non havendo cossa importante da negoziar. Ne ho scripto al Rev.mo Legato⁹⁴. Et supplico a V.ra Signoria Rev.ma che se degni al più presto risolvermi. Ala qual humilmente me ricomando. Da Cracovia, a li XXIIII de Fevraro MDXXXX.

Rev.mae et Ill.mae Dominationis V.rae

humilis et obedientissimus
servitor Hieronymus Rorarius

- a) *Sequitur expunctum: Rev.di*
- b) *Correctum ex: persuadersela*
- c) *Sequitur expunctum: anda*
- d) *Sequitur expunctum: modificava*
- e) *Adscriptum supra.*

- f) *Sequitur expunctum: prima*
- g) *Adscriptum in margine.*
- h) *Correctum ex: dextereza*
- i) *Correctum ex: spesce*
- j) *Sequitur expunctum verbum illegibile.*

N. 18.

[Card. Guido Ascanius Sforza]
Hieronymo Rorario

[Romae], 20 III 1540.

Notum facit summum pontificem omnes eius epistulas accepisse et omnia ab eo operata laudasse; oratorem Polonum (Wilamowski) honorifice a papa acceptum Romae fuisse. Expectat ulteriores eius litteras.

Min.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane (destructa).

- **Ed.:** Ováry, p. 103-104 (erronee ascrub cardinali Farnesio, cum auctor fuisse videtur card. Sforza, uti patet ex contextu et mentione epistulae eidem cardinali Cracovia scriptae).

Al Rorario, il 20 di Marzo 1540.

Rev.mo Mons.^{a)} Hieronimo. Tutte le lettere che scriveste, prima da Vienna, poi da Buda dupplicatamente, et così queste ultime da Cracovia, sono comparse fedelmente, et con piacere sono state viste et lette da Nostro Signore. La cui Santità è restata in tutto ben contenta et satisfatta di voi. Et perché si sta in aspettatione de altre vostre lettere, per le quali si intenda che habbiate parlato con quel Ser.mo Re, per poter poi ordinare quel che ha-

⁹³ Cfr. N. 16 et 19.

⁹⁴ Alessandro Farnese, v. N. 16.

vrete da fare, non sarò molto longo con questa, solo vi dirò che di qua le cose passano al solito.

Del Ambasciatore, ch'è stato qui per cotoesto Ser.mo Re, non vi dico altro, salvo che è stato ben visto et accarezzato da Nostro Signore⁹⁵, etc.

a) *Ita legit Ováry.*

N. 19.

Expensa pro sustentatione Hieronymi Rorario a rege Poloniae facta

S.l., 14 I - 5 IV 1540.

Or.: Warszawa, AGAD, ASK I, Rachunki Poselstw, ms. 1 f. 28r.

Anno Domini 1540.

Distributa in provisionem oratorum papae in manus Ioannis Thurski⁹⁶, de peccuniis exactionum publicarum per D.num Raphaelem Wargawski⁹⁷

Die 14 mensis Ianuarii in manus Ioannis Thurski dati ^{a)}	flor.	60
Item die 19 mensis Ianuarii in manus Ioannis Thurski dati	flor.	20
Item die 21 mensis Ianuarii	"	100
Item die prima Februarii	"	100
Item die 12 Februarii	"	100
Item die 24 Februarii	"	100
Item Sabato ante Dominicam Iudica ⁹⁸ in manus Ioannis		
Thurski dati per grossos 30	flor.	100
Item feria secunda, die 5 Aprilis [sic] in manus Ioannis		
Thurski dati per grossos 30	flor.	100
	Summa facit flor. 680

^(b)-Matthaeus de Jezow [dispensator]
R[egiae] M[aiestati]s^{b)}

a) *Unumquodque "Item" scriptum est alia manu.*

b-b) *Manu propria Matthaei.*

⁹⁵ Ioannes Wilamowski († 1540), epus Camenecensis a 17 X 1539, secretarius regius, missus ad regem Ferdinandum et ad summum pontificem initio Ianuarii 1540 (v. litteras commendationis reginae Bonae ad Paulum III, Cracoviae 28 XII 1530, AV, Lett.Principi 9 f. 153v).

⁹⁶ Socius (superintendens, Polonice "przystaw"), qui de victu et habitatione oratorum principum exterrorum curam habere debebat (v. AGAD, ASK I, Rachunki Poselstw, ms. 1 f. 18v).

⁹⁷ Raphael Wargawski († 1561), notarius thesauri regii, canonicus Cracoviensis ab a. 1548.

⁹⁸ Anno 1540 cecidit in diem 13 Martii.

N. 20.

[Card. Guido Ascanius Sforza]

Hieronymo Rorario

[Romae], 24 IV 1540.

Notum facit se eius litteras recepisse; laudat diligentiam in rebus agendis; e missione revocat et mandat, ut in reditu, Vindobonae nuntium Morone exspectet.

Min.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane (destructa).

- **Ed.:** Ováry, p. 104 (erronee asserit authorem huius epistulae fuisse Alexandrum Farnese).

Al Rorario, il 24 d'Aprile 1540.

Io non ho tempo per questa volta d'accusarvi la data di tutte le lettere che havete scritte, così d'Hungheria, come di Pollonia. Bastavi sapere che se ne sono havute molte, et l'ultime sono de 14 et 18 passato⁹⁹. Pe le quali tutte Nostro Signore ha visto et inteso la diligentia che havete usata et la destrezza et bona maniera, con che siete proceduto, con satisfattione di Sua Beatitudine et laude vostra. Et parendoli che habiate satisfatto a tutta la vostra commissione, dice che alla ricevuta di questa diate volta in qua, facendo la volta di Vienna et fermandovi lì sin tanto che Mons. di Modena vi sarà, che menso debba essere presto¹⁰⁰. [*Una cum illo debet componere controversiam de bullarum confirmationis episcoporum Hungariae expeditione, secundum instructionem illi nuntio datam*]¹⁰¹.

N. 21.

Hieronymus Rorario

card. Alejandro Farnese

Ex Portu Naonis, 13 VIII 1540.

Notum facit se a die 8 XII (1539) nullas habuisse ex Roma litteras, ideo unum mensem Vindobonae substitisse, et cum etiam ibi nullum habuerit ex Urbe mandatum, transiisse in Portum Naonis, ut ulteriora mandata istic exspectaret. Notum facit regi Ioanni (Zápolya) natum esse filium, quam rem iterum rixas inter ipsum et regem Romanorum excitaturam esse censem.

⁹⁹Desiderantur.

¹⁰⁰Nuntius Ioannes Morone, qui ex Germania redire Vindobonam debebat.

¹⁰¹ De hac tractatione scribit Rorarius in epistula, data Vindobonae 28 V 1540 (ed. Ováry, p. 104-105).

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane (destructum).
- Ed.: Ováry, p. 106 .

Rev.mo et Ill.mo Monsignore *etc.*

Da Vienna per mie dupplicate de XXVIII dil passato scrisse a V.ra Ill.ma Signoria che non havendo dali VIII di Decembre havuto mai lettera da Roma, né resolutione al negotio de Hungaria, et partendosi li Ser.mi Re di Polonia per Lituania, non havea voluto andar in Hungaria per non metter Sua Santità in necessità di dar le bolle a quel Re trovandomi di là et per non essere io forzato a dir che non havesse mai havuto risposta a tal cossa¹⁰²; et come havendo in Vienna temporizzato un mese, né venendo aviso da alcun lato, anzi, intendendo che V.ra Signoria Rev.ma era partita di Fiandra per Roma¹⁰³, mi era risoluto venir in casa mia et expectar quello V.ra Ill.ma Signoria mi commettesse, che quando pur Nostro Signore si fosse risolto compiacer al Re di Hungaria delle bolle, non li saria altra perdita che de X giornate¹⁰⁴. Donde la supplico humilmente se degni ordinar che sia avisato quello ho a far.

Per camino intese che'l era nato un filio maschio al Ser.mo Re d'Hungaria¹⁰⁵. Questo levarà ogni concordia con el Re de Romani, né credo che Monsignore di Transilvania sia andato con altra commissione alla Caesarea Maeštā che habino a consentir alla successione dei filii del suo Re, et caso mancasse senza heredi, alhora succeda la Casa de Austria¹⁰⁶. Altro non ho che humilmente etc. Da Pordenon, ali XIII de Zugno 1540.

Di V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria

humile et obedientissimo servitor
Hieronimo Rorario

N.22.

Sigismundus I, rex Poloniae
Hieronymo Rorario

Vilnae, 17 XI 1540.

In memoriam ei revocat, quid sibi promiserit de dimidia parte annatae, ab episcopis tunc nominatis solvenda, pro necessitatibus regni relinquenda apud

¹⁰² Vide ibidem, cfr. supra, N. 17.

¹⁰³ Card. Alexander Farnese rediit Romam die 31 Maii 1540, cfr. Pastor SP V, p. 256.

¹⁰⁴ Epistula, in qua omnia haec scripta erant, desideratur.

¹⁰⁵ Cum Ioannes Sigismundus, filius regis Ioannis et Isabellae Jagellonicae, natus est Budae die 7 VII 1540, agi videtur de rumore tantum eius nativitatis (nisi datatio huic epistulae sit erronea lecta ab Ovary).

¹⁰⁶ Agitur de missione Ioannis Statileo ad imperatorem pro corrigendo Tractatu Varadinensi, a. 1538 inito.

summum pontificem se esse facturum, ac petit, ut etiam pro episcopis a se recens nominatis idem obtinere studeat.

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 9 f. 40r-v.

Theronimo [sic] Rorario
Ss.mi Domini Nostri non ita pridem apud nos Oratori

Magnifice, sincere nobis dilecte. Non est nobis dubium, quin teneat memoria Sinceritas Tua, quae se isthic de annatis in rem nostram acturum nobis receperit. Ac iam aliquid ab ea profectum esse confidimus. Ita enim nobis de studio in nos Sinceritatis Tuae persuademos, nihil eam curae, diligenciae et laboris praetermissuram in dimidia saltem parte annatarum reliquaeque pecuniae, quae a recens factis episcopis isthuc transmitti solet, pro Regni nostri necessitatibus impetranda.

Nunc accedit, ut mortuis aliquot in Regno nostro episcopis, alii sint nobis in eorum locum nominandi. Quare hortamur Sinceritatem Tuam, atque ab ea expostulamus, [40v] det operam, ut quam illi pecuniam e Regno isthuc exportare tenentur, eius dimidiā partem pro necessitate Regni nostri relinquere hic possint. Nam, si antea periculum nobis impendebat Valachia per Turcas occupata, nunc multo maiore versari videmur in discrimine, cum et Hungariae Regnum, alterum, non nostrarum modo dicionum, sed et tocius Christiani Orbis propugnaculum, in ancipiūt esse videtur, periculumque sit ingens, ne utraque ex parte vicinos Turcas habeamus. Quare quantum potest tantum contendat et elaboret Sinceritas Tua, ut Ss.mus Dominus Noster, perspectis iis in quibus versamur periculis, et eius quae nunc et quae postea erit eadem de causa pecunia efferenda, dimidiā partem perpetuo nobis condonet. Nos vero et Sanctitati eius hoc nomine multum debebimus, et erga Sinceritatem Tuam gratos nos et memores praestabimus. Datum loco, die et anno ut supra¹⁰⁷.

Ad mandatum Sacrae Maiestatis Regiae proprium.

¹⁰⁷ Praecedens in registro documentum inscriptum est "Vilnae, XVII Novembris, Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragesimo".

OTTO TRUCHSESS A WALDBURG
(1542)

10

tanò quanto tra via d'oro lo suppiono con vni e non
effors & questo ne potra far esperienza v. Borges

Montevi poi una tra a v. & me si copia la qual ha
Scritto uno sonetto della Regina Isabella Vizcaya & Virgin
via nella quale v. & me si vedra tutto il suo ex
molti altri cose degne de et. Inve

In questo modo io mi raccomando a papa
Urbano s. e dm. La sappio se dovrà ricordarsi
di me suo servito pino Sambonio et me resu
d'altro grado o nel contrario caso in alij serviti de
S. S. Et tenendo qualch'auso de
Ullamogna no, me disinterris.

No me vuole in la bma Xolanta et grata de
v. & sua et sua s. alla quale, per la mano
di carona alij 21 de ottobre 1542
D. v. & me C. f. f. s.
humile scribent

Q. ch/lo Barone

Fragmentum epistulae autographae Ottonis Truchsess
ad card. Alexandrum Farnese datae, Cracoviae 21 X 1542 (cfr. N. 5)

(Parma, AS, Carte Farnesiane, Esterio, Polonia 119 f. 10v)

N. 1

**Paulus III, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae**

Romae, 29 VII 1542.

Notum facit se concilium generale ad diem 1 XI 1542 in civitate Tridentina indixisse, mittereque Ottонem Truchsess, ut illud ei et primati Poloniae (Petro Gamrat) intimet.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 24 f. 515v-516r (breve in membrana iam pro expeditione confectum, deinde correctum).

Paulus papa III

Char.me in Christo fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Etiamsi arbitramur iam innotuisse Maiestati tuae, quemadmodum nos oecumenicum, universale et generale concilium, toties frustra prorogatum, omnino decrevimus celebrare, diemque ad Calendas Novembbris proxime futuri, locum vero civitatem Tridenti, non solum Germanicae Nationi, ipsum Concilium desideranti, verum etiam isti inclyto tuo Regno viciniorem et commodum, elegerimus, bulla generali desuper publicata¹, tamen id ipsum tuae Serenitati, cuius litteras ad id nos pie hortantes recepisse recordamur², ^(a)per dilectum filium Othonem Truchses, Baronem in Wallpurg, Nuntium nostrum, praesentium exhibitorem, nobis virtute et nobilitate sua charum et probatum^(a), particulariter significandum, ac Ven.li Fratri Archiepiscopo Gneznensi, tui Regni Primati³, scribendum duximus, ut tuae primum Maiestati consignaret, deindeque inter suos suffraganeos, caeterosque tuorum Regni et Dominiorum Praelatos exempla ipsius bullae distribuenda curaret, quo pleniore rei notitia habita, omnes ad dictum Concilium convenire debentes se ad id quantocius accingerent ac praepararent⁴.

¹ Bulla haec, publicata die 22 V 1542, edita est ab Ehses CT IV, p. 226-231. Eius copia, in cancellaria regis Sigismundi I olim conservata, invenitur Varsiae, AGAD, Theca Górska 24 f. 47r-50v (n. 2787).

² Per oratorem regis, epum Ioannem Wilamowski, mense Aprili a. 1540 porrectas, cfr. Ehses CT IV, p. 186.

³ Petrus Gamrat, qui anno praecedenti univit dioecesi Cracoviensi, quam obtinebat ab a. 1538, etiam sedem metropolitanam et primatiale Gnesensem.

⁴ Vide infra, N. 2.

Quamobrem hortamur ac requirimus tuam Serenitatem in Domino, ut pro tua excellenti in Christianam Rempublicam pietate, si personaliter propter aetatem venire non poteris, saltem tuum illuc oratorem mittere et ut omnes Praelati tuorum Regni et Dominiorum illuc in tempore convenient, prout debent et nos eis praecipimus, tua autoritate efficere velis, sicut confidimus tuam Serenitatem esse facturam. Datum Romae apud Sanctum Marcum, sub annulo Piscatoris, die XXVIII Iulii M.D.XXXXII, Pontificatus nostri anno octavo.

(b-Blo[sius], el[ectus] Fulgin[atensis]-b)

a-a) *Adscriptum in margine.*

b-b) *Manu Blosii.*

N. 2.

**Paulus III, pontifex maximus
Petro Gamrat, aepo Gnesnensi**

Romae, 29 VII 1542.

Fere iisdem verbis ac regi Sigismundo notificat ei concilii convocationem per Ottонem Truchsess in Polonia intimatum iri (cfr. N. 1) et mandat, ut exempla bullae inductionis, prius regi, deinde sibi porrecta, postea inter episcopos, abbates et alios praelatos exemptos distribuat, necnon universitati studiorum (Cracoviensi) praesentet. Fidem vero huius nostrae significationis, per te illis factae, ad nos postea destinare curabis (v. infra, N. 7).

Min.: AV, Arm. 41, ms. 24 f. 517v-518r (breve in membrana iam pro expeditione confectum, deinde correctum).

N. 3.

**Ottonis Truchsess
ad Sigismundum I, Poloniae regem, oratio**

Cracoviae, 15 X 1542.

In memoriam revocatis iis, quae summus pontifex fecit, ut concilium universale tandem convocaretur, intimat illud et petit, ut rex ipse et praelati eius regni Tridentum pro Calendis Novembribus proficiscantur.

- Cop.coaevae:** Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 24 f. 59r-v (n. 2790, duplicitum?).
 - **Cop.coaevae:** Kraków, BJ, ms. 6561 p. 395-398 (Stanisław Górski);
 Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 23-26.
Cop. 2 parte XVI saec.: AV, Misc. Arm. II 59 f. 135r-136v.
 - **Ed.:** Ehses CT IV, p. 259-261.

Oratio Ottonis Truchsess,
 Nuncii Papae Pauli III ad Sigismundum Primum, Poloniae Regem,
 habita Cracoviae [XV]⁵ Octobris 1542

Ss.mus Dominus Noster Paulus, Divina Providentia Papa III, ablegavit me ad Tuam Maiestatem, Ser.me atque invictissime rex, ut ei serenissimique filio salutem atque Apostolicam benedictionem nomine Suae Sanctitatis dicerem et Tuae Maiestati has litteras traderem⁶. Quod nunc ea qua debo reverentia facio et V.ris Maiestatibus omnem eam prosperitatem atque incolumentem, quam Sua Sanctitas propensa in vos praestantique voluntate vobis precatur, ex animo opto. Deinde rogo, Ser.me rex, ut lectis quas reddidi litteris, mandata quae habeo exponendi facultatem mihi concedas.

Cum Ss.mus Dominus Noster commissam sibi a Deo Christianam rempublicam videret innumeris et perniciosis dissensionum, perturbationum atque schismatum vulneribus sauciam, pro paterna sollicitudine et pastorali officio omnem curam et cogitationem, in ingressu statim Pontificatus, in id adhibuit, ut omnes contentiones, controversias atque discordias, quae cum evidenti periculo et miseranda nostrae reipublicae iactura nimium excreverunt, Dei Optimi Maximi auxilio funditus tolleret ac Christiano gregi, cuius ipse in terris rector est atque pastor, integritatem tandem restitueret.

Ad quod faciendum cum sacro generali^{a)} concilio nullum opportunius medium inveniret, statuit illud, quamprimum in illustri Pontificatus fastigio positus fuit, omnibus aliis rebus posthabitatis, congregare; et ob eam causam saepius illud per omnia Christiani orbis regna publicari atque intimari fecit, quemadmodum Tuae Maiestati constare non dubito⁷, sed non sine gravissima pii animi sui anxietate a sanctissimo suo proposito iniqua rerum et temporum iniuria in hunc usque diem fuit impeditus. Nam dum pacem inter principes veluti potissimum fundamentum concilii quiete ac libere celebrandi plurimis et indefessis animi et corporis laboribus, senili suae aetati minime convenientibus, constituere accuratissime niteretur, illam praeter omnem opinionem non solum obtinere non potuit, sed novas potius atque exitia-

⁵ In omnibus copiis Polonicis datatio est "XIX", tantum copia Vaticana, edita ab Ehsess, habet "XV", quod consonat cum assertione ipsius Ottonis (v. N. 4; re vera dies Dominica a. 1542 cadit in 15 Februarii).

⁶ Vide N. 1.

⁷ Vide integrum nuntiaturam Pamphili de Strassoldo.

les discordias oriri et, quod omnium maxime abominandum, occulta et impia consilia machinari vidi, quae et concilium (quaemadmodum hactenus) retardare et totam Christianam rempublicam, non sine gravissima omnium culpa, subvertere possent.

[59v] Quamobrem, cum ad eum, qui Christi vicarium in terris gerit, omnis Christianae reipublicae cura atque sanatio maxime spectet, noluit unicum hoc atque opportunissimum generalis concilii remedium, quo in huiusmodi malis maiores nostri, praedecessores sui, viri sanctissimi usi sunt, diutius quam opus est differre, sed illud propter extremam necessitatem, pace etiam non obtenta, sine longiori mora celebrare, ea scilicet spe atque fiducia, Deum Optimum Maximum in suo nomine congregatis adfuturum et, quod hactenus humanis consiliis confici nequivit, divina sua virtute atque misericordia effecturum.

Quapropter sacrosanctum generale concilium in civitate Tridentina ad Calendas Novembbris proxime futuras celebrandum in Urbe publice et solemniter indixit^{b)}, annuntiavit et convocavit, statuit atque decrevit⁸, eaque de causa me in Germaniam (quae omnium provinciarum maxime languet) ad conventum Norenbergensem misit, ut Invictissimo atque Ser.mo Romaniorum regi⁹, Rev.mis et Ill.mis electoribus principibus, tam ecclesiasticis quam saecularibus, caeterisque omnibus Sacri Romani Imperii ordinibus et statibus locum tempusque concilii significarem. Qui, mente Ss.mi Domini Nostri cognita, unanimi laudabilique consensu se ipsos, omnibus aliis negotiis pospositis, venturos aut, si iusto aliquo impedimento praepedirentur, legitimos saltem oratores suos missuros receperunt¹⁰.

Quam inductionem etsi Sua Sanctitas ad regiam Tuam Maiestatem certo perferri non dubitaret, pro singulari tamen suo et perpetuo erga te imperiumque tuum amore, particulariter per me tibi significari voluit, per viscera misericordiae Dei et D.ni Nostri Iesu Christi rogans et obsecrans, ne Dei causam, qui a Deo rex potens et prudentissimus es constitutus, deseras, sed ipsem ad concilii celebrationem venias. Perspectissimum enim habet Sanctitas Sua, regiam tuam praesentiam pro sua mirifica rerum omnium cognitione atque sapientia huic divino et pernecessario operi non modo plurimum ornamenti atque auctoritatis, sed et maximam utilitatem allaturam. Sin autem legitima aliqua causa impediari, graves saltem virtute prudentiaque probatos viros, tuos oratores, qui communi omnium utilitati salutique et aeternae et temporali in Christo Iesu D.no Nostro consulere possint, cum auctoritate et sufficienti mandato, quamprimum fieri potest, Tridentum mittas; et id cures, ut archiepiscopi, episcopi, abbates et praelati ex tuo regno et provinciis, sublata omni excusatione et mora, ad sacrosanctum conci-

⁸ Vide supra, annotationem 1.

⁹ Ferdinando.

¹⁰ De intimatione concilii a Truchsess in conventu Norimbergensi, die 13 VIII 1542 facta, v. Ehses CT IV, p. 236-237 et Jedin GKT I, p. 368-370.

lium proficiscantur, quaemadmodum Tua Maiestas ex bulla Suae Sanctitatis, quam tibi legendam trado, copiosius intelliget.

Sed etsi Calendae Novembbris iam iam appetentes facultatem tibi tuisque ad diem indictum comparendi excludant, nihilominus Tua Maiestas (si consultum reipublicae Christianae velit) quovis alio, tanto itineri commodiore tempore, remota tamen nimia mora, officium suum hac in parte et Deo et Ecclesiae praestet. Quod Suae Sanctitati, habita temporis et longi locorum intervalli ratione, aequa gratum fore non diffidet, ac si Tua Maiestas vel sui ad ipsas Calendas Novembbris venissent.

^(c)Rogo itaque Tuam Maiestatem^(c), ut Ss.mo Domino Nostro in iis, quae vere paterne et amanter petit, satisfaciat, et in hac re ita se gerat, quemadmodum summi huius negotii magnitudo postulat. Quod cum Tuam Maiestatem proprio suo erga Christianam rempublicam amore et perpetua erga Sedem Apostolicam observancia fideliter facturam non dubitem, pluribus non agam, sed, quod reliquum est, Deum Optimum Maximum praecabor, ut Tuam filiique tui Ser.mi Regiam dignitatem, amplitudinem atque splendorem, et optimae ac populosissimae tuae Nationis tranquillitatem et vigorem tueri atque augere velit.

a) *Adscriptum supra pro expuncto:* reginali
b) *Adscriptum supra pro expuncto:* indit

c-c) *Misc.Arm. II 59 habet:* Quia de causa
Tuam Maiestatem rogo

N. 4.

Otto Truchsess
card. Alejandro Farnese

Cracoviae, 17 X 1542.

Notum facit se appulisse Cracoviam 12 X ibique liberali hospitio exceptum esse; dieque sequenti venisse ad se aepum Gnesensem (Gamrat), palatino Cracoviensi (Kmita) et epo Plocensi (Maciejowski) comitantibus, petiisseque, ut in Polonia subsisteret usque ad synodi provincialis conclusionem, Petricoviam pro 17 X convocatae, quae de rebus maxime religionem et Sedem Apostolicam concernentibus decernere debeat; se tamen excusatione usum esse, quod sibi Romam quam primum redeundum sit, ut de intimatione concilii, a se in Polonia et Germania facta, summo pontifici referat. Describit audientiam apud regem die 15 II habitam, in qua concilium intimavit et responsum habuit valde gratum. Suadet, ut scribantur brevia exhortatoria ad principales regni praelatos et proceres, quorum merita refert. Notificat praesentiam Cracoviae oratorum Turci, Valachorum, Tartarorum et Moscovitarum.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane 753 (destructum).

- **Ed.**: Wierzbowski U II, p. 4-9.

- **Cop.**: Kraków, BPAN, ms. 8466 (Theca Romana 126) f. 383r-385r, 387r-390v
 (duabus manibus, quarum una est Adami Darowski; adsunt differentiae inter ipsum et Wierzbowski, cuius lectio videtur esse credibilior. Textus originalis, ut conici potest ex lacunis occurrentibus, tam in lectione Wierzbowski quam Darowski, debebat esse in aliquibus partibus valde corruptus).

Rev.mo et Ill.mo Monsignor, Signor et Patron mio osservantissimo.

La ultima [scrissi] de Vienna¹¹, dapo la quale sono andato in Polonia et ai 12 de questo sono arrivato in Cracovia, dove la Maestà del Re con grandissima accoglienza m'ha fatto recevere, con mandarmi contra sua Corte, et poi m'ha fatto [proveder] de logiamento commodissimo con ogni necessaria et abbondante provision et con gran magnificenza. Et tutto questo per la singular osservanza verso la Sede Apostolica. Et in questa parte ben posso affirmar che vincono tutt'il resto de Principi, perché oltra de quello ch'a me e tutta famiglia subministrano tutti bisogni largissimamente, hanno mirabil diligenza d'intratenir et soprasodisfar, cioè constituito uno soprastante Signor de questo Regno, fratello del Vescovo Plocense Vicecancelliero¹², qual ha sotto di lui scelti^{a)} speditori e parecchi altri officiali, quali tutti insieme cercano de vincer l'uno l'altro a far li servitii che me bisognano e mai se partino del mio logiamento. Oltra de questo, ogni giorno vengono li primi Signori gentilhuomini della Corte e restano a mangiar per tenir la compagnia. Et ogni volta ch'io ho d'andare fora, sempre sopravengono doi Signori deputati, uno ecclesiastico e uno secolare, quali in nome del Re me deducono et reducono. Et in effetto, maggior humanità e cortesia [383v] non se pot' imaginare. Delle quale, benché non dubito che li altri signori nuntii, quali sono stati qui, habbino scritto et referito ogni cosa, niente di meno m'ha parso che mancharia al debito mio s'ancora io non avisasse particolarmente V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria de tutte queste grandezze che in questo Regno [si fanno] alli servitori della Sede Apostolica. Non scri[.....], ma perché [sono] tante che troppo [poco sarebbe] la lettera a scriverle tutte, me reservo a referirle a bocca a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria, la quale so, grand' contentezza pigliarà de queste grandezze.

Quel medesimo giorno che fu gionto, poco da poi che fu condutto al logiamento, mandò la Maestà del Re il Vescovo Plocense, Vicecancelliero del Regno, per visitarmi de parte de Sua Maestà et offerirme tutto quello che me bisognasse, con eshortarmi che reposasse et che non me lasasse rincrescer de spettar un poco l'audienza, per esser sopragiunto uno accidente de debolezza

¹¹Desideratur.

¹²Stanislaus Maciejowski († 1563), scriptor cancellariae regiae, frater Samuelis Maciejowski, vicecancellarii regni et epi Plocensis.

de stomacho a Sua Maestà, la qual subito che sarebbe migliorata, manderia per me. Io lo ringratiai, promettendo di referir tante accoglienze a Nostro Signore, quale, benché sempre havesse havuta ferma opinione della osservanza de Sua Maestà, pur gratisimo li sarebbe de veder la medesima constanza in Sua Maestà; ma [384r] quanto all'audienza, che me rincresce questo accidente per amor de Sua Maestà, alla [quale] me rimetto a ogni sua commodità; pur pregava, quanto più presto fosse possibil che Sua Maestà me spedissi, per haver io bisogno de tornar presto al servitio de Nostro Signore per far relatione de quello che in nome de Sua Santità ho fatto in queste bande.

Il giorno sequente^{a)} de mattina venne l'Arcivescovo Gnesnense¹³ et con lui il Vescovo Plocense et il Signor Pietro Kmitta, Palatino et Capitano Cracoviense¹⁴, in compagnia de tutti primi della Corte, et dapo longhe et debite ceremonie che s'usano qua, començò il Arcivescovo recevermi, [prima] volta da parte del Re, con offerte et scusa della [.....], et poi me disse qualmente ad 17 de questo mese se faria un general Sinodo et Dieta ecclesiastica in Petercovia, dove conveneriano tutti Vescovi, Abbati, Prelati, Capituli et il Clero del tutto il Regno di Polonia, al quale lui, come capo, fosse constretto d'andare¹⁵; per questo era venuto a tor bona licenza da me. Et mostrava grandemente rincrescerlo il suo partir, per non poter far le convenevole visite et opere verso di me come servitor della Sede Apostolica; pur persuadersi, con grandissima instanza, ch'io per conto nessuno me partessi avanti il fine del detto Sinodo, nello quale se trattaria cose importantissime alla Sede Apostolica et tutta la Christiana religione.

[384v] Sopra qual cosa io al principio lo ringratiai et, come prima, me remetti alla volontà de Sua Maestà, pregando però che quanto più presto fosse possibil me dessi audienza et poi spedizione; et quanto a questo Sinodo laudava lo suo andare et l'exhortava che in questo se deportasse come conviene a uno tanto Arcivescovo. Et poi lo feci intendere che haveva uno breve et commissione de Sua Santità, et perché lo vedessi nel procinto d'andarsene, che adesso senza perder tempo li faria intendere la volontà de Nostro Signore, acioché sapessi ordinar le sue cose necessarie. La qual cosa ascoltò con ogni debita reverenza et promessi de non voler mancar in cosa alcuna [.....], ma che in ogni modo me bisognava spettar il suo ritorno, qual serà dapo la conclusione del Sinodo et la Dieta, et come pensava in 20 giorni: prima perché lui volle proponer questa intimatione et con tutti li prelati concluder, poiché la Maestà del Re non me risolverà fin tanto che prima habbia inteso la conclusione sopra di questo delli suoi Ecclesiastici, et quando lui ritornerà che farà dar risposta conforme; et principal[385r]mente trattandosi adesso cose ecclesiastiche et molto pertenente alla Sede Apostolica, che molto vene

¹³ Petrus Gamrat.

¹⁴ Petrus Kmita (1477-1553), capitaneus Cracoviensis ab a. 1533 et palatinus ibidem ab a. 1536.

¹⁵ Haec synodus re vera celebrata est Petricoviae die 17 X 1542.

a proposito che in questo Regno sia una persona de Sua Santità¹⁶; pertanto dovesse metter l'animo in riposo, et per contentar la Maestà del Re et per satisfar alli Ecclesiastici, li quali per special gratia hanno havuto il esser a questo tempo venuto uno nuntio, con il quale liberamente possino consultar l'obedienza della Sede Apostolica et molte altre ragione.

Alle quale io respondeti [sic] che tanto era l'amore et l'affettione che la Santità de Nostro Signore porta particolarmente a questo Regno, et massime alli Ecclesiastici, che ogni volta che la presentia d'uno nuntio de Sua Santità potesse giovare qualche cosa, che senza dubio gratissima saria la tardanza del mio ritorno; ma s'altro non potesse far che spettar la risposta per tanto tempo, che instante adesso il concilio, [387r] forzato sono de ritornar in Roma per referir quello che et qui in Polonia et in Allamaigna in questa intimatione ho spedito; et mandando loro dietro la conclusione del loro venire al concilio, tanta [sic] grata saria a Nostro Signore, quanto se io la portasse; promettendo ancora se de niente m'informano che possi venir a loro utilità et honore, che de molto bona voglia l'farò intender a Nostro Signore, et che so che Sua Santità in ogni [.....] secolare et ecclesastico non mancherà.

Et li dissi ancora molte altre ragione, pregandolo che appresso la Maestà del Re me volessi impetrar presta speditione. Qual non solamente non me promesse, ma più caldamente me cominciò a persuader de novo che restasse, aggiungendo che se Nostro Signore sapessi la importanza de questo mio restare questi pochi giorni, me lo commandaria; et che ogni modo partendomi, non haverò risposta, né de Sua Maestà, né dellli Ecclesiastici. Per questo me pregava, per il ben publico de questo Regno, indugiar per poter [387v] partir risoluto. Similmente dicevano altri Signori, consiglieri de Sua Maestà, quali con lui in camera mia erano retirati, de maniera che in consideration della reputation della Sede Apostolica fu[i] forza[to] de consentir alla sua domanda, però con questo mezzo ch'il Signor Arcivescovo andasse al detto Sinodo et Dieta ecclesiastica et che per primo articolo proponesse la intimatione del concilio¹⁷, qual concluso che fosse, mandasse a avisar Sua Maestà, acioché quella, havuta la resolutione de suoi Ecclesiastici, più presto me potessi spedir. Et con questo accordo andò via il Arcivescovo.

Dopo io fu intratenuto fin la Domenica, che fù a dì 15 de questo. Nel qual giorno, dopo desnare [sic], me feci chiamare Sua Maestà et condurre de doi

¹⁶ In dicta synodo re vera agebatur de gravissimis rebus, reformationem Ecclesiae Polonae et certamen adversus Protestantismum concernentibus (v. Subera, p. 114-120).

¹⁷ Etsi ex decretis synodi non constat intimationem concilii in illa tractatam esse (v. Subera, ibidem), exstat tamen instructio regia Erasmo Kretkowski, oratori regio ad illam synodum, die 24 X 1542 data, in qua orator i.a. dicere in commissis habebat: "Hac quoque de re etsi scripsit Rev.mis Dominationibus V.ris Sacra Maiestas Regia, per me significari nihilominus illis voluit venisse Nuncium Apostolicum et concilium, quod ad Calendas Novembbris Tridenti habebitur, promulgasse, atque una postulare, ut si ipsa non possit Sacra Maiestas Regia, mittat aliquem suo loco ad concilium. De hoc itaque consultare vult Dominaciones V.ras Sacra Maiestas Regia, quem ex Regno ad concilium id mittendum esse censem" (Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 248-249)

Signori, uno ecclesiastico et uno secolare, del mio logiamento fin nel palazzo, dove il Re vecchio et ancora il giovane¹⁸, con tutto il Gran Consiglio et la Nobilità spettavano. Et gionto che fui, Sua Maestà me mostrò singular benevolentia, et facandomi per rispetto della Sede Apostolica gran reverenza, [diede una] gratissima audienza, nella quale, [388r] fatto le salutationi et dato lo breve de parte de Sua Santità, feci la mia proposta, in forma come con questa alligata V.ra Ill.ma et Rev.ma Signoria vederà¹⁹. Alla quale Sua Maestà me feci rispondere che gratissima cosa li era stato la salute [sic] et benedictione apostolica fattali de parte de Nostro Signore, la quale, per constantissima et vecchia sua osservantia verso la Sede Apostolica, il riceveva con ogni reverenza et devotione; et ch'il prega Dio ch'ogni prosperità et bene voglia duplicar a Sua Santità, conservandola longamente in ogni sanità et felicità. Similmente il Re giovane, aggiongendo de voler in questa osservanza imitare li vestigii de suo padre. Ma quanto alla intimatione del concilio adesso fatta, che le Sue Maestà voglino deliberar et darmi matura risposta.

Il giorno seguente hebbi audienza alla Regina, alla quale io disse la salute et benedictione apostolica da parte de Nostro Signore, et de più qualmente Sua Santità habbi gratissima informatione dell'i suoi [...] portamenti et special protettione et favori che'l usa verso la Santa Sede Apostolica et tutti li Ecclesiastici; per la qual cosa Sua Santità non dubita che Dio longa[388v]-mente la conservaria in ogni prosperità, offerendoli de parte de Sua Santità tutto quello che li fosse per conservation et augmentation de sua reginal dignità, honore et splendidezza. Sopra qual cosa me fece dar dignissima risposta con ogni reverenza. Et aggiungeva che non solamente per il passato, ma ancora per l'avvenire farà sempre quello che sarà honore et bene della Santa Chiesa; et similmente pregava Dio per la longa vita et ogni contentezza de Nostro Signore, congratulandosi che Sua Santità habbia nel animo questo santissimo proposito de remediar a tanti mali della fede nostra.

Questo scrivo a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria, accioché la sappia quello ch'io ho fatto in queste bande. Et circa la cosa dell'annate²⁰, me sono informato dell'Arcivescovo inanzi che se partessi et del Vescovo Plocense et altri Prelati, delli quali ho inteso tanto che per adesso non è stato necessario de farne molto. Pur per opinione de tutti Ecclesiastici sarebbe stato grandemente necessario ch'io havesse portato più brevi gratulatorii, laudatorii, ringratiatorii, monitorii et simili per intratenimento de questo Regno: alla Regina, al Re giovane [389r] «et alli principali Signori ecclesiastici et secolari, cioè il Vescovo Vladislaviense, chiamato Lucas de Gorca, qual è il primo de tutto il Regno et è» ben meritato della Chiesa Romana. Poi è il Vescovo Plocense Vicer cancelliero, chiamato Samuel²¹, qual è una persona così ben qualificata ch'è

¹⁸Sigismundus Augustus.

¹⁹Vide infra, N. 3.

²⁰Cfr. supra, Rorario N. 22.

²¹Maciejowski.

degnissimo de grande consideratione, et tanto de più che lui è de special autorità appresso il Re, et è similmente ben meritato della Sede Apostolica. Poi tra li seculari è il primo il Signor Joan, Conte de Tharnow, Castellano Cracoviense, supremo et generale Regni Poloniae Capitaneo, seconda persona dapoi il Re, huomo de grande conto et esperienza de guerra, de primo et grandissimo credito nel Regno; qual fin adesso sempre è stato catholicissimo et in tutte le Diete ha favorito li Ecclesiastici²². Similmente è il Sig. Severino Boner de Balicse, Castellano et Capitaneo Biecense, Burgrabio zuppense²³, qual è il primo consigliero de Sua Maestà, et è de prudentia, integrità specialmente dotato; pot' ogni cosa appresso Sua Maestà; ha sempre favorito li Ecclesiastici; et ogni volta con singolar destrezza et ingenio, come rarissima persona, ha mantenuto [389v] et fatto mantenir in questo [...] me far grandi favori et ogni cosa per l'amor de detta Sede²⁴. Questui [sic] ogni modo, per esser ben meritato, conveniva carezzare con scriverli tal volta et con altri tratenimenti. E' ancora il Sig. Pietro Kmitha, Palatino et Capitaneo Cracoviense, et alcuni altri Ecclesiastici et seculari, delli quali più largamente m'informarò per poterne dare buona relatione a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria²⁵.

Delle cose d'Ungaria haverà più certi avisi V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria, benché se dubi[t]a de qualche male. Dio ci metta sua mano.

Qui è uno Ambasciadore de Grande Turco, però non persona de grand' autorità. E' venuto per discretio [sic], come si pensa, se non con 8 overo 9 cavalli, et ha proposto tre cause della sua venuta: l'una è che uno Capitaneo del Re di Polonia, chiamato Prittwtz, huomo de grande stima, ha havuto una differenza con uno wascha²⁶ Turcescho nelli confini de Podolia²⁷; la seconda è che alcuni Walachi sono venuti habitare le terre del Regno de Polonia per fugir la tyrannide Turcesche; la terza è che vuol saper et haverne caution se il Re de Polonia vole servar li patti et tregue tra il Grande Turco et lui. Va intratenendo a posta. Et come se vede, [390r] non è venuto per altro, se non per spionare quello che se fa in questo Regno. Il Re li fa far diligente guardia. Et

²² Ioannes Tarnowski (1488-1561), castellanus Cracoviensis ab a. 1536, supremus exercituum regni Poloniae capitaneus (hetman wielki koronny) ab a. 1527.

²³ Severinus Boner de Balice (1486-1549), capitaneus (ab a. 1520) et castellanus (a. 1536-1546) Biecensis, burgrabiis et zupparius Cracoviensis ab a. 1520, postea castellanus Sandecensis (a. 1546-1549).

²⁴ Hoc loco, quem neuter editorum legere potuit, Truchsess loquebatur verisimiliter de Iodoco Ludovico Decio (ca1485-1545), secretario regis, cui etiam, praeter supra nominata, breve pontificium fuit postea apparatum (v. infra, N. 9).

²⁵ Minutae brevium Pauli III ad omnes hic nominatos, 1 II 1543 datarum, inveniuntur in AV, Arm. 41, ms. 26 f. 95r-99v. In omnibus fit mentio relationis, quam Truchsess, post redditum suum, de eis fecit. Vide breve ad Sigismundum Augustum sub N. 11.

²⁶Bassa.

²⁷ Agitur fortassis de eadem controversia Bernardi Pretwicz (ca 1500-ca 1563, capitaneus Barenensis ab a. 1540) cum capitaneo (santsacbe, non bassa) Tehinensi, "qui Pretfficz et subditos Sacrae Maiestatis Regiae affecerat minis", quem imperator Solimanus II promisit a. 1540 eiicendum, "pontemque in litto Sacrae Regiae Maiestatis factum [cfr. Rorario, N. 15, annotationem 71] Sądzyakoni suffecto dirimendum et deiiciendum mandavit, interminatusque est ne Sądziak in littus regium aliquem ingredi permetteret" (relatio Thomae Sobocki, oratoris Poloni apud Solimanum, ed. Lanckorońska DARP VI, p. 70).

mai pot' uscire nessuno de casa sua, n' intrar, che ne^{d)} siano sempre aggionti huomini sufficienti, in maniera che non potrà tramar niente de malo.

Questo Regno teme forte, et se li nostri Tedeschi non fanno qualche frutto per questo anno, li hanno per certo l'impresa de Grande Turco contra di loro, perché volendo il Turco impatronirse dell'Allamaigna, non lassarà dietro tanta forte spala [sic], come è questo Regno; tanto de più che questo Regno non potrà durare tanto quanto l'Ungaria overo l'Allamaigna, per esser uno paese tutt'aperto et privo de fortezze, sito et muraglie.

Se trova ancora qui per adesso uno Ambasciatore delli Walachi, et pochi giorni fà è partito un'altro de Grande Tartaro. Similmente passati 25 giorni s'è partito de qui uno Ambasciatore de Moscoviti, qual haveva mille cavalli in ordine et più de doi cento de cariagi. Alli quali tutti il Re ha fatto le spese.

[390v] Certo, Monsignore, tante sono le grandezze de qua et tanta è la potenza de questo Re che merita esser grandissimamente reputato, come più a pieno a bocca a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria referirò. In questo mezo largamente m'informarò de ogni cosa et d'ogni particularità, per poterne informare V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria. La quale prego, degna se havermi in sua buona gratia et essermi benigno patrono, che ho fermato nell'animo mio fidelmente et [.....] scrivere. Baso la mano a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria. Datum in Cracovia, a dì 17 d'Ottobre 1542.

De V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria

perpetuo et umilissimo servitore
Truchsess, Barone in Waltpurg
propria manu subscrispsit

a) *Darowski legit: scaltri, Wierzbowski vero: scalti (?)*. c-c) *Deest in copia a Darowski confecta.*
b) *Wierzbowski legit: 12 X (!)*. d) *Wierzbowski legit: non*

N. 5.

Otto Truchsess
card. Alexandro Farnese

Cracoviae, 21 X 1542.

Nuntiat nova de obsidione Pesti a Turcis et de morte fratris sui, qui ibi occisus est. Mittit exemplar litterarum secretarii reginae Hungariae (Isabellae), in qua illa describit miserandum regni sui statum. Petit, ut sibi aliquod officium in futuro concilio vel apud summum pontificem reservet.

Autogr.: Parma, AS, Carte Farnesiane, Esterio, Polonia 119 f. 10r. In dorso in scriptio, sigillum et alia manu: "R[ispos]ta [ricevuta?] a 21 di Novembre".
- Ed.: Meysztowicz-Wyhowska I, p. 14-15.

Rev.mo et Ill.mo Monsignore etc.

Questi giorni passati ho scritto a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria circa il negocio dell'intimatione Concilii²⁸, ma perché adesso sono sopragionte male nove d'Ungaria, non ho potuto de non darne quello aviso che s'ha qui in Cracovia, benché per lo privato danno mio non lo posso se non con grande dolore scrivere.

Prima l'assediar Pesthe non è stato fatto con tutti debiti modi et ordini. Quello che se ha conosciuto per effetto poi all'assaltar, sono stati così frode et cattivi deportamenti, che non se pol giudicar se non evidente ira de Dio. Et il giorno sequente è stato uno battimento crudelissimo, non senza perdita de christiano et del mio proprio sangue, come per la presente copia V.ra Rev.ma Signoria conoscerà²⁹. Et certo, se io ho perso uno charissimo fratello, V.ra Rev.ma Signoria ha perso uno affectionatissimo et raro servitore, qual, finita questa guerra, m'haveva promesso de venir con un basar la mano a V.ra Reverendissima et Ill.ma Signoria, et ogni volta che V.ra Rev.ma Signoria ha- vesse havuto bisogno de 5 overo 6 milia fanti, volere servire. Ma havendolo tolto Dio, il mio fratello più giovane et io, tanto quanto nostra vita durerà, lo suppliremo con vivi et veri effetti. De questo ne potrà far esperienza V.ra Rev.ma Signoria.

Mando poi una lettera a V.ra Rev.ma Signoria copiata, qual ha scritto uno secretario della Regina Isabella, vidua d'Ungaria, nella quale V.ra Rev.ma Signoria vederà tutt'il stato suo et molte altre cose degne de esser intese.

In questo mezo io me raccommando a [V.ra] Rev.ma et Ill.ma Signoria et ben la supplico se degni de recordarse de me, suo sviceratissimo servitore, et me reservi qualche grado o nel concilio, over in altri servitii de Sua Santità et V.ra Rev.ma Signoria. Et venendo qualche aviso de Allamaigna [sic] non me dismentici [sic]. Io me rimetto a la bona voluntà et gratia de V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria. Alla quale baso la mano. De Cracovia, alli 21 de Ottobre 1542.

Di V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria

humile servitore Torchses Barone

²⁸ Vide supra, N. 4.

²⁹ Desideratur. Obsidio Pesti, opera exercitus christiani peracta, duce Ioachimo, marchione Brandenburgensi, primis diebus Septembris 1542 copta, die 8 X eiusdem anni vertit in illius cladem, in qua cecidit etiam Iacobus Truchsess (1512-1542), frater Ottonis, dux stipatorum (v. relationes nuntii Vindobonensis, Hieronymi Verallo, datae Vindobonae a die 2 X usque ad 26 X 1542, Cardauns NBD I/7, p. 258-269).

N. 6.

**Responsum nomine regis Sigismundi I
Ottoni Truchsess datum**

Cracoviae, 6 XI 1542.

Rex gaudet de concilio a summo pontifice tandem convocato, ut praesertim novationibus in fide, quae undique radices agunt, obviam eatur; recordatur, quanto istam convocationem efflagitaverit; cum ipse ob valetudinem et pericula regno suo imminentia proficisci non possit, suos ad concilium mittere promittit.

Cop.coaevae: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górska 23 f. 63r-64r (n. 2792).
 Kraków, BJ, ms. 6551 p. 398-402 (Stanislai Górska).
 Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 26-30 (Stanislai Górska).

Responsum a Rege Nuncio Apostolico
 sexta Novembris 1542³⁰

Quod Ss.mus Dominus Noster Concilium Oecumenicum, tanto studio ab omnibus efflagitatum, a se vero toties iam prorogatum, tandem aliquando convocare certo decrevit, gratius id est quam dici queat Sacrae Maiestati Regiae. Nichil enim aeque in vita sua atque diem illum videre concupivit, quo, congregato Concilio Oecumenico, valde fluctuantes in fide multorum animi confirmarentur, errores pravitatis, quibus imbutae sunt mentes hominum, radicitus evellerentur, atque ista opinionum tot dissidia tollerentur, quae animorum quoque tantum dissidium induxisse videntur, vix ut unquam fuerit, post hominum memoriam, in universo orbe Christiano par tumultus excitatus, vix unquam aeque sit odiis atque inimicitias inter eos, quos propter multa necessitudinis vincula esse coniunctissimos oportuit, certatum. Quid enim nobis aliud attulit haec religionis novacio? quos fructus alias eius videamus, quam eos, quos inter carnis opera recenset quidam: inimicitias, contentiones, aemulationes, iras, rixas, dissensiones, sectas, invidias, homicidia³¹. Huic debemus tantam Christiani sanguinis profusionem, dum se mutuis ipsi cedibus conficiunt, quos, fraternalae charitatis et Christianae professionis memores, vires suas integras ad commune incendium extinguendum conferre oportebat. Huic debemus, quod, cuius hostis olim nomen tantum audiebat Germania, eum in viscera nunc sua videt sevientem. Huic debemus clades,

³⁰ Auctorem huius responsi fuisse Stanislaum Hosium (1504-1579), secretarium regium ab a. 1538 (cancellariorum regni ab a. 1534), postea epum Culmensem (ab a. 1549) et deinde Varmensem (ab a. 1551) et SRE cardinalem (ab a. 1561), ex ipso scribendi modo patet.

³¹ Galat. 5, 27.

quas tulit innumeras populus Christianus, quodque nulli adhuc conatus contra Crucis hostes satis nobis feliciter ceciderunt. Denique quicquid per hos omnes annos accepit detrimenti Respublica Christiana, quotquot calamitates pertulit, quae et plures et maiores fuerunt, quam ut ulla satis oracione possint explicari, non alii ferre debemus acceptum, quam novae huius doctrinae, quae longe diverso sensu, quam a Christo dictum est, non pacem, sed gladium se mittere gloriatur³². Neque vero malorum quidquam evenit, quod non multo ante quam accidisset eventurum praeviderit Sacra Maiestas Regia, quae pro ea prudentia et rerum usu, quem vel aetatis grandioris beneficio non mediocrem est consecuta, facile prospiciebat hanc religionis novacionem novas Reipublicae Christianae calamitates allatarum. Solet enim religionis mutationem Regnorum quoque et rerum publicarum consequi mutatio, cum non aliunde, quam ex religione conservata Regna pendeant, qua eversa, ipsa eciam Regna diu durare non possunt.

[63v] Quae cum animo secum voluntaret Sacra Maiestas Regia, neque aliud videret remedium, quo periclitanti Reipublicae Christianae succurri possit, quam si Concilium Oecumenicum convocaretur, pro virili sua contendit et elaboravit, ut et ediceretur per Ss.mum Dominum Nostrum, et postquam edictum semel fuit, haberi tandem aliquando inciperet. Testis est eius rei Senatus Regni huius universus, quo cum frequenter, maioribus eciam in Comiciis, de concilio Sacra Maiestas Regia tractavit. Testes sunt Ser.mi et excellentissimi fratres, arctissimis propinquitatis vinculis Maiestati Regiae coniunctissimi: Regia Romanorum et Imperatoria Maiestates³³, quarum utranque et litteris et nunciis sollicitavit Sacra Maiestas Regia ac diligenter cohortata est, ut authoritatem suam interponerent, quo semota quavis cunctatione concilium haberetur. Testis est locupletissimus etiam Ss.mus Dominus Noster, cui tanquam indubitate Christi in terris Vicario, Maiestas Regia supplicavit, aliquot ea de re Nunciis missis, ut memor officii sui pastoralis, venientibus malis obviam iret ac primo quoque tempore Concilium Oecumenicum congregaret.

Quod itaque tantopere semper expetivit Sacra Maiestas Regia, id certo deliberatum esse Ss.mum Dominum Nostrum vehemente laetatur, neque aliud illi potuit accidere nuncius optacior, modo ut prorogacionum istarum finis aliquando fiat et quod promittitur concilium haberi serio tandem incipiat. Nisi enim mature subventum sit aegrae ac prope depositae Reipublicae Christianae, abesse vix poterit quin grandi aliquo mactetur infortunio, firmiores enim in dies radices agunt ista mala, quae pacem et tranquillitatem Ecclesiae perturbant, ut ea tanto sit postea futurum difficilius extirpare, quanto plus ei re morae fuerit allatum. Quae lues intra Germaniae modo fines antea se continebat, ea serpit semper lacius, neque civitates modo et oppida, verum et Regna iam tota occupat. Angliae, Scotiae, Daniae,

³² Cfr. Matth. 10, 34 et Luc. 12, 51.

³³ Ferdinandus et Carolus Habsburg.

Sweciae [sic] Regna omni iam ex parte labe ista sunt infecta, a qua ne ipsa quidem prorsus est immunis Hungaria, quae quod priscam illam fidem atque religionem firmiter retinebat, hostilem vim atque impetum feliciter satius propulsabat, nunc haec et opinionum et animorum tanta dissensio quorsum florens olim Regnum perduxerit, quis est qui sine^{a)} lachrimis commemo- rare queat?

Circumseptum est undequaque Regnum hoc Poloniae^{b)}, partim Christi crucis hostibus, partim his, qui ex nobis quidem prodierunt, sed non erant ex nobis, nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum; in quo et ipso etsi circuit diabolus tanquam leo rugiens, querens quem devoret³⁴, facit tamen sanctitas et religio Sacrae Maiestatis^{c)} Regiae, facit cura illius et vigilancia, ut irriti cadant conatus eorum, qui suum nostris hominibus virus afflare conantur. Sed et Ser.mus filius Maiestatis eius Regiae^{d)35}, qui non corporis magis, quam animi lineamentis religiosissimum parentem refert, et sacra eius vestigia persecui semper nititur, eo est animi robore, ea in prisca illa fide et religione constancia, omnia ut prius et facere et pati sit paratus, quam ut vel minimum a paterna religione deflectat. Sibi enim illa verba dicta putat: O Thimothee, depositum custodi, devitans prophanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scienciae, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt³⁶. His itaque duobus ad Regni huius gubernacula sedentibus et clavum, quod aiunt, rectum tenentibus, modo ut adsit gratia quoque et misericordia Domini Nostri Iesu Christi, fore spes est, ut et Cathedram et fidem, Apostolico ore laudatam, Regnum hoc nunquam deserat. Verum in fide semper sit et potestate Sanctae Sedis Apostolicae atque ei Petrae perpetuo innitatur, adversus quam non praevalituras portas inferi Christus pollicetur³⁷. Sed cum cinctum sit ex omni parte Regnum hoc, partim iis, qui prorsus a fide Christiana sunt alieni, partim iis, qui transferri^{e)} se passi sunt ab eo, qui eos vocavit in graciam Christi, in aliud Evangelium, tam esse id necessarium putavit, quam quod maxime Sacra Regia Maiestas, ut a Ss.mo Domino Nostro concilium istud nulla mora interposita congregaretur.

Quod ita decrevisse Sanctitatem eius gaudet; quodque tot sit laboratum prorogacionibus, quandoquidem nullam eius rei culpam penes Ss.mum Dominum Nostrum residere videt, in optimam partem accipit; ac factura esset lubens, quod postulat Sanctitas eius, ut ad concilium hoc ipsa proficisceretur, si aut per affectam et aetatem et valetudinem licuisset, aut hoc tam periculo tempore a Regno eam longius abesse fas esset. Nunc, cum ipsa venire non possit, mittet viros graves et prudentes, qui loco Maiestatis eius concilio intersint atque una cum aliis consultacionem habeant de iis, quae ad

³⁴ 1 Pet. 5, 8.

³⁵ Sigismundus Augustus.

³⁶ 1 Tim. 6, 20-21.

³⁷ Cfr. Matth. 16, 18.

tranquillandos [64v] motus istos in Republica Christiana excitatos pertinebunt.

Quod superest, Deum precatur, ut is ad gloriam nominis sui sanctissimas Ss.mi Domini Nostri cogitationes secundet, pacem et tranquillitatem Ecclesiae suae restituat, atque ab ea genus omne periculorum clementer propulset.

- a) *Adscriptum supra, pro expuncto: sijne*
- b) *Adscriptum supra.*
- c) *Sequitur expunctum: Vestrae*

- d) *Adscriptum in margine.*
- e) *Additum in margine pro expuncto in textu: litteras ferri*

N. 7.

**Petrus Gamrat, aepus Gnesnensis
Paulo III, pontifici maximo**

Cracoviae, 7 XI 1542.

Nuntiat Ottонем Truchsess sibi peropportune, hoc est in ingressu itineris ad Synodus nostram provincialem, litteras intimationis concilii generalis redditisse, de quibus ego, secundum mandatum Sanctitatis V.rae, cum caeteris fratribus meis Episcopis et universo ordine Abbatum et Sacerdotum in illa ipsa synodo communicavi. Ostendit se paratum esse in persona Tridentum proficiisci, si per valetudinem licebit, sin minus, alios viros doctos et prudentes ablegare, sicut ipse nuntius fusius expositurus sit.

Or.: AV, Lett. Principi, ms. 9 f. 176r. In f. 181v inscriptio et sigillum.

- Ed.: Theiner VMPL II, p. 541-542.

- Ed.: Ehses CT IV, p. 279-280.

N. 8.

**Otto Truchsess
card. Alejandro Farnese**

Vindobonae, 25 XI 1542.

Notum facit se post 25 dies habuisse tandem responsionem regis in materia concilii, die 6 XI in publica audientia datam, cuius exemplar mittit. Recenset, quid regi dixerit de annata, quam solvendam Romae non esse comitia anni

praecedentis statuerunt. Notificat suum die 8 XI Cracovia discessum et describit difficultates itineris per Moraviam.

Autogr.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 725, n. 7 (destructum).
- Ed.: Wierzbowski U II, p. 10-11.

Rev.mo et Ill.mo Monsignore etc.

Come a dì 17 d'Ottobre ho scritto a V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria il successo della mia rivata [sic] in Polonia et della tardanza della risposta del Re³⁸, così sono stato intertenuto 25 giorni, benché ogni tre over quattro giorni con grandissima instanza habbia sollicitata mia spedizione. Et Sua Maestà non m'ha voluto spedir, allegando la breve tornata dell'Arcivescovo. Et secondo il solito de questo Regno ha mandato per la Maior et Minor Polonia recercar il consiglio de tutti suoi consiglieri, quali sono stati tardi.

Pur con gratia di Dio alli 6 di questo presente fui chiamato de [sic] Sua Maestà et dapoi benigne et corteze [sic] accoglienze, secondo l'usanza, liberamente donato. Et in presenza del Re giovane et li principali Signori del Regno me feci dar questa risposta, che qui inclusa mando a V.ra Rev.ma et Ill.-ma Signoria³⁹. Io de parte de Nostro Signore ringratiai Sua Maestà, eshortandola che non mancasse del bono suo proposito. Qual cosa promesse. Poi m'accostai a Sua Maestà et, secondo il ricordo datomi da Mons. Datario⁴⁰ dell'Ecclesiastici, dissi a Sua Maestà qualmente Nostro Signore haveva inteso che nell'ultima Dieta fatta in Cracovia alcuni Signori havessero tentato di persuader a questo Regno che retenessero l'annate per subsidio contra loro inimici et de non lassar proceder l'appellatione a Roma in causis beneficiorum etc.⁴¹, ma che Sua Santità era certa che Sua Maestà, per sua solita osservanza verso la Sede Apostolioca et la religione Christiana, non patirebbe per niente che tale novità nascessero nel suo Regno, havendo inanzi l'occhi tanti esempi qualmente ogni minima mutatione de obedientia genera ancora mutatione de stati; et che per questo Sua Santità non eshortava altramente, se non che Sua Maestà volesse mantenirse per l'avenire come per lo passato et a questi tali imponer silentio. Similmente sopragionsi che nella natione di Germania io posso testimoniar, benché sia grandissima natione et habbia infiniti Vescovati [l'annate si pagano]; pur che l'annate sono assai minore che

³⁸ Vide supra, N. 3.

³⁹ Hic Wierzbowski asserit nullam se huic epistulae annexam invenisse eiusmodi responsum.

⁴⁰ Vincentius Durante († 1570), epus Termularum (ab a. 1536) et datarius pontificius a. 1536-1545.

⁴¹ Hanc informationem habuit Paulus III ab ipso rege, qui diminutione annatae per oratorem suum Romae, Ioannem Ocieski, a. 1540 non obtenta, scribebat illi Vilna 25 III 1541 se timere, ne in comitiis nobiles de his rebus conquererentur (reg. Warszawa, AGAD, Lib. Legat. 9 f. 112r-v). In comitiis Cracoviensibus, celebratis a die 19 I usque ad 19 III 1540, nihil tamen de ea re statutum est (cfr. *Volumina legum* I, p. 272-277).

le spese che Sua Santità ha fatto et fa di continuo in mantenir soldati et mandar denari al Re de Romani contra li Turci, similmente che Sua Santità fa grandissima spesa ogni anno nelli porti d'Italia contro detto inimico.

Sopra questo me fece rispondere Sua Maestà ch'il era stato assente della ultima Dieta fatta⁴², et che non se maravigliava che tal novità s'havesse tentato; dapoi che in presentia sua molti in tutte le Diete renovano tal cose, ma che Sua Maestà, si come fin adesso non lor haveva dato orechia, così ancora per avenir Sua Maestà in questo et altro se porteria come Christiano Re et Principe Cattolico. All'ultimo se offersi con ogni humilità et reverenza, et m'ha commesso de parte sua et del suo figliolo bassar il pede a Nostro Signore. Similmente feci la Regina.

A dì 8 del medesimo, dapoi disnare, mi parteti [sic] de Cracovia, et per mala mia sorte trovai tanta trista la strada, così grandi fanghi in la Mora-via, che con li impedimenti non ho potuto prima del 21 rivare in Vienna. [*sequitur relatio de rebus, quas Vindobonae egit*]. De Vienna, a dì 25 de Novembre 1542.

De V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria

perpetuo et umilissimo servitore
Truchsess, Barone in Walpurg
propria manu subscrispsit

N. 9.

**Memoriale Ottonis Truchsess
card. Marcello Cervini datum**

[Romae, mense Ianuario 1543].

Enumerat illos, qui - praeter utrumque regem (seniorem et iuniorem) et reginam - maiore auctoritate in Polonia utuntur, quibus brevia mittenda sunt, ut in defensione religionis catholicae confirmentur.

Cop.: BV, Vat.Lat. 12127 f. 483r (manu Angeli Massarelli, secretarii Concilii Tridentini).

Memorale datum ab Ill.mo Ottone, Barone in Trukzes,
redeunte nuncio e Polonia et Germania, Rev.mo Sanctae Crucis⁴³,
pro brevibus mittendis

In Germania etc. [editum ab Ehses CT IV, p. CXL-CXLI].

⁴² Tempore comitiorum Petricoviensium a. 1542 rex degebat Vilnae, cfr. Gąsiorowski, p. 267.

⁴³ Marcello Cervini, card. tit. Sanctae Crucis in Ierusalem.

In Polonia ex re Ss.mi Domini Nostri esse putarem non solum Regem seniorem, sed et iuniorem atque Reginam crebris litteris visere. Nec non, cum Regnum Politicum sit, primates Regni frequentibus exhortationibus in officio continere, quemadmodum Archiepiscopum Gnesnensem^{a)44} et Episcopum Plocensem, Vicecancellarium Regni⁴⁵, inter ecclesiasticos; Dominos Ioannem Comitem de Tarnow, Castellanum Cracoviensem ac Regni Capitaneum generalem, Petrum de Knitta⁴⁶, Palatinum ac^{b)} Capitaneum Cracoviensem, Marsalcum Regni, inter saeculares, qui maioris post Regem sunt auctoritatis, atque si viderint se a Ss.mo Domino Nostro aestimari, ad illius observantiam propensiores fient.

Supersunt etiam duo, et ingenio et auctoritate praestantes viri: Severinus Bonerus, Castellanus et Capitaneus Biecensis, magnus procurator Regis^{c)}, et Jostus Ludovicus Decius, Secretarius Regis, qui plurimum et apud reges et apud Regni proceres valent, atque uterque de Sede Apostolica bene mereri student⁴⁷.

In Moravia plurimum prodesse censerem vere probum et integrum virum Ioannem, Epum Olomucensem⁴⁸, litteris cohortari, ut in coepio suo erga Sedem Apostolicam studio constanter permaneat atque sedulo curet Bohemos, quantum potest, ad veram Religionem reducere, eaque in re consilia sua Ss.-mo Domino Nostro libere communicare, et Suam Sanctitatem officii^{d)} atque laborum suorum non immemorem fore.

Haec volui, prout Rev.ma Dominatio V.ra commisit, paucissimis agere, atque me illi humiliter commendare.

^{a)} *Adscriptum in margine, pro expuncto in textu:* Genen

^{b)} *Adscriptum supra, pro expuncto:* et

^{c)} *Sequitur expunctum:* qui plurimum et apud Regem

^{d)} *Additum in margine.*

N. 10.

**Paulus III, pontifex maximus
Sigismundo Augusto, Poloniae regi iuniori**

Romae, 1 II 1543.

Laudat eius virtutes, paternis similes, de quibus abunde ipsi Otto Truchsess rettulit, hortaturque, ut in illis exercendis persistat.

⁴⁴ Petrum Gamrat.

⁴⁵ Samuelem Maciejowski.

⁴⁶ Kmita.

⁴⁷ De his omnibus vide supra, N. 4. Minutae brevium ad eos, vigore huius memorialis die 1 II 1543 confecti, inveniuntur in AV, Arm. 41, ms. 26f. 95r-99v.

⁴⁸ Iohannes Dubravsky († 1553), epus Olomucensis ab a. 1541. Minuta brevis ad eum, etiam die 1 II 1543 dati, invenitur ibidem, f. 97r.

Min. secunda: AV, Arm. 41, ms. 26 f. 95r-v.

Min. prima: ibidem f. 99v (alio modo redacta, brevior, penitus expuncta).

Sigismundo Augusto iuniori^{a)} Poloniae Regi Illustri

Charissime. Magna afficimur laetitia quottidie audientes Serenitatem tuam patris sui praestantissimi^{b)} ac pientissimi Regis cum virtutes ceteras, tum praecipue pietatem imitari et una^{a)} cum illo fidem catholicam, quamvis alibi graviter^{a)} concussam^{c)}, tamen in vestro Regno integrum et illaesam studiose^{a)} conservasse et conservare. Id enim cum antea saepius ex multis, tum^{d)} nuper ex dilecto filio Ottone Truchses barone, Camerario et Nuntio nostro, istinc reverso, plenius et certius intelleximus. Qui sane in laudes tuae Serenitatis effusus, a qua etiam se honorifice et benigne susceptum testatus est, gaudium nostrum de tuae Serenitatis fama et gloria (^e-renovans cumulavit^e). Merito enim, (^a-fili charissime^a), gaudemus, Sanctaque Ecclesia et Christiana Respublica universaliter gaudere potest, Ser.mum tuum genitorrem, saeculorum vita dignum Principem^{a)}, in Serenitate tua, non solum corporis (^a-et nominis^a) similitudine, sed etiam^{a)} animi ac virtutum imagine propagari. Nec tu minus laetari potes ex hac paternae gloriae et^{f)} pietatis quam ex amplissimi Regni successione. Hoc^{g)} enim terrenum^{h)}, illa celestia sunt^{a)} ac perpetuo mansura. Tuam igitur Serenitatem dignis in Domino laudibus commendantes et ad perseverandum (^a-in coepita pietate^a) hortantes, Deo Omnipotenti gratias pro ho[c] munere agimus, cuius clementiaⁱ⁾ celeste regnum talibus a se repromissum largietur in coelis. ^{j)}-Datum Romae, prima Februarii 1543, Anno 9.

Blos[ius]^{j)}

^{a)} *Adscriptum supra.*

^{b)} *Sequitur expunctum: Regis*

^{c)} *Sequitur expunctum: et labefactatam*

^{d)} *Adscriptum supra, pro correcto et deinde expuncto: nostris et aliis, tum praecipue*

^{e)} *Correctum ex: renovavit*

^{f)} *Sequitur expunctum: virtu...*

^{g)} *Adscriptum supra, pro expuncto: Id*

^{h)} *Sequitur expunctum: est*

ⁱ⁾ *Sequitur longa sententia praecedentibus similis, correcta et deinde expuncta.*

^{j-i)} *Manu Blosii.*

N. 11.

Paulus III, pontifex maximus
Sigismundo I, regi Poloniae

Romae, 18 II 1543

Gratias agit pro responso per Ottонem Truchsess sibi dato. Confirmat voluntatem concilii celebrandi, cuius causa Bononiam ire decrevit, ut cum imperatore et rege Galliae de eorum concordia tractaret. Petit, ut oratores suos et praelatos regni sui ad concilium mittat.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 26 f. 163r-v.
 - Ed.: Ehses CT IV, p. 312.

Regi Poloniae

Carissime. Magnam cepimus animo laetitiam ex responso Tuae Maiestatis, quod dilectus filius Otto Truchses, Baro, Camerarius et Nuntius noster, ad nos attulit, in quo commemoratis detrimentis et cladibus, quae miserae Christianitati ex hac novatione dissensioneque religionis acciderunt et impendent, valde te gavism scribis, quod ad illorum remedium Oecumenicum Concilium omnino celebrare, nec ulterius prorogare decreverimus⁴⁹. Quod ipsum denuo ^(a)Serenitati Tuae^{-a)} confirmamus per praesentes. Stat enim animo nostro fixum non ferre ulterius alienam culpam, quae hactenus immerito in nos collata, non iam verbis, sed rebus diluenda est. Cumque id nostra ipsi voluntate atque officio libenter faciemus, tum aliquanto etiam libentius et alacrius, quod id tam probatum et gratum Tuae Serenitati fore perspicimus, cuius si omnes^{b)} Reges similes haberemus, certe non laboraremus.

Itaque dabitur a nobis opera, concedente Domino, ut sicut tua Serenitas ex ipso Ottone causas prorogationum et impedimenta celebrationis ipsius Concilii intellexit, ita propediem audiat nos Roma exisse Bononiamque profectos esse, ^(c)tum ut experiamur denuo, an tentato iterum cum Caesare et Rege Francorum colloquio, cui rei iam pridem insistimus, aliquid ad concordiam proficere possimus^{c)}, tum ut ex loco propinquiore ipsum Concilium foveamus^{d)}. Huius enim ^(e)inter illos concordiae^{-e)} si nos Deus reddere compotes dignaretur, tum enimvero, sicut Tua Serenitas facile perspicere potest, et ipsius Concilii frequentioris celebrandi et cunctorum aliorum Christianitati salutarium ratio multo expeditior ac facilior futura^{a)} esset. Sed et si hac quoque spe frustrati fuerimus, non tamen ideo a constantia propositi nostri desistemus, quin cum his Praelatis, qui ad Concilium venerint, rem prosequamur. Proptereaque nunc, iterata iussione, omnes ubique Praelatos ad conveniendum urgemus et tuos maxime expectamus.

Quamobrem Serenitatem Tuam, magis ex consuetudine quam quod hortatione egeat tua pietas, hortamur, velit curare, ut una cum tuis Oratoribus, quos te missurum pie promisisti, etiam ipsi Praelati tui Regni quam prius ad Concilium veniant. Nos enim Tuae Serenitati, quamvis maximum ex sua praesentia ornamentum ac dignitatem ipsi^{a)} Concilio allatura esset, [163v] tamen ob aetatem et Regni tui rationes onus personaliter veniendi non solum remittimus, sed etiam gratias pro eius humanitate agimus, De-

⁴⁹ Nulla exstat, quantum conici potest, epistula a rege ad pontificem de hac re scripta. Agi videtur potius de responso regis Ottoni Truchsess dato (v. supra, N. 6), quod, scripto mandatum, nuntio porrectum est summo pontifici praesentandum.

umque oramus, ut te talem Principem, tuumque Ser.mum filium, tibi animo et corpore simillimum, qua laudatione maior ei tribui non potest, nobis diutissime sospitet ac conservet. Te enim et illo in columbus, tuum quoque Regnum in colume in sancta religione et cultu Dei omnipotentis fore non dubitamus. ^f-Datum Romae apud Sanctum Petrum, die 18 Februarii 1543, anno 9.

Blos[ius]^f

a-a) *Adscriptum supra.*

b) *Suprascriptum pro expuncto:* multos

c-c) *Adscriptum in margine.*

d) *Sequitur expunctum:* tum ut infelices conatus nostros suadendae inter Caesarem et Francorum Regem pacis toties tentatos, si qua possimus, et colloquii facultas nobis non denegetur, repetamus.

Ratio mutationis huius ordinis, sub litteris c-c et d adnotatae, invenitur scripta

in margine manu card. Marcelli Cervini:

Prima ratio profectionis Bononiensis debet assignari pro colloquio habendo, secunda pro rebus concilii, ne videretur pontificem quasi ad concilium velle proficisci et postea substituisse Bononiae. *Et subtus manu correctoris:* Ista verba, manu Cardinalis posita, non scribantur.

e-e) *Adscriptum supra, pro expuncto:* voti

f-f) *Manu Blosii.*

HIERONYMUS MARTINENGO
(1548)

Duca de Ferr^{da} che se ne tornava da S. Co^{lo} del quale fu molto
nato nient'altro cosa leggna di legno - Alla giornata pomer
sero i serviti qui copiosam^{te} e trattòsi (no) bene lo stesso in vac
comodo summi^{te} in buona fr^a li V.S. R^{ma} effettua alla
gle f^{ra} d'elli ci ceda qui a lei questa considera
ci faccio le exx^{ay} di f^{ra} poche: D^r L^r M^r

D^r. V^r M^r et D^r. S^r

Humilissimo servitore l'Abate Marcellino.

Conclusio epistulae autographae Hieronymi Martinengo
ad card. Marcellum Cervini, datae Cracoviae 24 VIII 1548 (cfr. N. 11)
(Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 n. 155)

N. 1

**Hieronymus Martinengo
card. Marcello Cervini**

Romae, 25 II 1548.

*Gratias agit pro intercessione, apud summum pontificem pro se ab eo facta,
ut nuntius in Poloniam mitteretur.*

Autogr.: Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 n. 10. In dorso inscriptio (Bononiam) et sigillum, ac alia manu: "Ricevuta a 28, risposta all'ultimo".

Rev.mo et Ill.mo Signore.

Essendosi resoluto Nostro Signore di mandarme in Pollonia, perché non me conosco tale che da me dovessi essere operato in questa overo altra negociacione, crederò che'l testimonio, co'l qual piacque a V.ra Rev.ma Signoria di ornarme, habbia havuto forza per far pigliare questa tale resolutione a Sua Santità, supplendo co'l peso dell'authorità sua alla debolezza et imperfettion mia. Onde era mio debito di darle subito quelle più gratie che potevo. Però, havendome detto Mons. de Massa¹ che partendo sarei rimesso a Lei costà in Bologna², pensando poter meglio sodisfare al suddetto debito di bocca che con lettere, ho differito fin adesso el scriverLe. Hora, che veggo che'l despaccio mio se va trattenendo, non ho voluto più tardare affare [sic] questo tale officio con V.ra Rev.ma Signoria, con animo anche di farlo più gagliardamente come prima me vegga fatto di vederLa.

Io adunque infinitamente La ringratio, et me Le trovo sì fattamente obbligato che non crederei saldare la metà de'l obbligo, se tutto 'l tempo de mia vita La servissi; che quando facessi molto più di quel che posso, farei sempre manco di quel che devo. Tuttavia, sapendo che V.ra Signoria resterà servita di quel che io posso, Le prometto che in tutte l'occasjoni che se me offeriranno, me sforzardò de portarme di sorte che almeno sardò conosciuto affettonato suo servidore et con molto desiderio di esserLe conoscente et grato. Il che sa-

¹ Bernardinus Maffei (1514-1553), secretarius Alexandri Farnese et - ab a. 1546 - Pauli III, epus Massanensis ab a. 1547; postea SRE cardinalis et aepus Teatinus (ab a. 1549); viceprotector regni Poloniae ab a. 1550.

² Ubi Marcellus Cervini erat tunc legatus pontificius in concilio, quod 11 III 1547, vi bullae Pauli III iam 22 II 1545 datae, Tridento Bononiam translatum est, v. Jedin GKT II, p. 367-371.

rà 'l fine di questa. Riverentemente basandoLe le mani. Di Roma, alli 25 di febrero de'l [15]48.

D[i] V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria humilissimo servitore

l'Abbate Martinengo

N. 2.

**Litterae credentiales
a Paulo III, pontifice maximo,
ad Sigismundum Augustum, regem Poloniae,
pro Hieronymo Martinengo datae**

Romae, 21 VI 1548.

De morte patris, regis Sigismundi I, ei condolet. Nuntium Hieronymum Martinengo, qui ei etiam de ascensu ad thronum regni gratulaturus et quo in statu sint res concilii generalis relaturus est, commendat.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 42 f. 260r-261r.

- **Ed.:** Raynaldus XIV, p. 351-352.

- - Le Plat IV, p. 101-102.

Cop. XVI saec.: Simanca, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa 1) f. 33r-34r.

- **Cop. XX saec.:** Kraków, BPAN, ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, 1) f. 1r-2r.

Sigismundo Regi Poloniae

Charissime. Obitus clarae memoriae Sigismundi, Poloniae Regis, Genitoris tui³, gravissimus nobis accidit, ut debuit. Ea enim erat in eo pietas, prudentia et regia^{a)} virtus, ut si unquam alias, hoc maxime tempore necessaria esset Reipublicae Christianae eius vita et incolumitas. Quamvis enim Deus omnipotens illi praestantissimo et optimo Regi vitam in multos annos propagaverit, ut valde longaevus ex ea discessisse videri possit, parum tamen vixisse dicendus sit, qui et suo Regno et universae Christianitati^{b)}, tam erat utilis et necessarius, nam et semper in commune consuluit, semperque fidem Catholicam adversus Schismaticos defendit, nec in suum Regnum haereticas unquam opiniones admisit. Quam ob rem nobis, in praesentium acer-

³ Rex Sigismunsus I extrellum diem obiit 1 IV 1548.

bitate temporum positis, in quibus nos undique mala nostra perturbant, Genitor tuus vere est desiderandus.

Esetque multo desiderabilior, nisi te, ex illo genitum, [260v] in illius Regnum pariter ac virtutes successisse intelligeremus^{c)}, quo uno solatio tantum dolorem ex illius morte susceptum temperemus. Te enim firmiter credimus, tam bonae arboris germen, optimos Paternarum laudum fructus nobis relaturum ac producturum esse, ^{(d)iamque egregia pignora ac testimonia dignissimarum tuarum actionum habemus^{d)}, quo fit, ut minus ex obitu Genitoris tui doleamuse^{e)}, ^{(d)cuius imaginem virtutis vivam ac certam in te, novo rege et char.mo filio nostro, perspicimus^{d)}.}}

Cum igitur illum viventem, maximis eius adducti meritis, singulariter dilexerimus, totumque in illum amorem nostrum in te, illius filium, optime spei regem transfuderimus, mittendum ad te duximus, dedita opera, dilectum filium Abbatem Martinengum, Camerarium secretum et Nuntium nostrum, exhibitorem praesentium, ut nostro nomine consolationem ad te nostram de obitu Genitoris tui, simulque gratulationem de tua in Regnum successione perferret, tum deinde Serenitatem tuam de omnibus hic rebus, et quo in statu [261r] negotium universalis concilii hoc tempore reperiatur ^{f)et} quid a te et regno tuo fieri cupiamus^{f)}, edoceat. Quod sane officium, cum una cum ipso tuo Genitore exequi statuissemus, variis praepediti impedimentis fuimus, ne id citius facere potuerimus, sicut haec omnia idem Abbas Nuntius plenius tuae Maiestati referet.

Hortamus proinde Ser. tem Tuam in Deo Domino, ut per vestigia paternae pietatis inconcussaeque erga Sanctam Romanam Ecclesiam devotionis incedens, Catholicae fidei tutelam paterna constantia atque exemplo in tuo Regno continuare et Apostolicae^{g)} Sedis autoritatem, in honorem Dei Omnipotentis ac beatorum eius Apostolorum Petri et Pauli, tueri velis, ut gloriam ^{h)maiorum Vestrorum [sic], imprimisque-}^{h)} Genitoris tuiⁱ⁾, qui hoc indesinenter egit dum vixit, simulque Coeleste Regnum, ad quod illum translatum esse ^{j)sperandum est^{j)}, assequaris; tum ipsi Abatti Nuntio, magnae nobilitatis ac doctrinae viro, in omnibus, quae tuae Maiestati nostro nomine retulerit, plenam et eandem fidem semper habeas, quam nobis ipsis haberes, si praesentes cum tua Serenitate colloqueremur. Datum Romae apud Sanctum Marcum, XXI Iunii 1548, anno 14.}

Blos[ius]

a) *Adscriptum supra expuncto:* bellica
 b) *Sequitur expunctum:* cui semper consuluit
 c) *Adscriptum supra et linea subductum.*
 d) *Linea subductum (expunctum?).*
 e) *Adscriptum supra, pro expuncto:* dolere
 debeamus

f-f) *Adscriptum in margine.*
 g) *Adscriptum supra, pro expuncto:* huius
 Sanctae
 h-h) *Adscriptum in margine pro expuncto:* tui
 i) *Adscriptum supra.*
 j-j) *Adscriptum supra pro expuncto:* credimus

N. 3.

Paulus III, pontifex maximus
Bonae, reginae Poloniae

Romae, 21 VI 1548.

De morte regis Sigismundi, coniugis eius, condolet hortaturque eam, ut filium, novum regem (Sigismundum Augustum), ad vestigia paterna sequenda admoneat. Abbatem Martinengum, nuntium suum de his acturum, commendat.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 42 f. 262r.

Cop. coaeva: Kórnik, BPAN, ms. 221 p. 467-468 (ex originali?).

Cop. XVIII saec.: Kraków, BCz, ms. 66 (Theca Naruszewicziana) p. 221-222.

Bonae Regiae Poloniae

Carissima etc. Etsi mors clarissimi Regis Sigismundi, viri tui, non solum isti Regno, sed etiam universae Reipublicae Christianae importuna ^(a)-ac molesta^{-a)} accidit, cum ille semper, et praesertim his nostris^{a)} turbulentis temporibus, sua virtute et prudentia ^(a)-in commune^{-a)} consoluerit, consolari tamen et te et istud Regnum ac nos et Rempublicam Christianam possumus, quod ille, annis et gloria plenus, Regnum istud tibi, tantae virtutis et probitatis feminae, et communi vestro nato, optimae spei Regi, reliquit ^(b)-non solum contra Turcas munitum, sed etiam^{-b)} ab haeresibus, ^(b)-quas diu vicinas habuistis^{-b)}, intactum, ^(c)-quodque ex vita eius pientissime acta et ex Dei misericordia^{-c)} sperandum est, [ut] ^(a)-ipse de terrestri Regno^{-a)} ad coeleste Regnum ^(d)-translatus sit^{-d)}. Quae duo illi, tanquam optimo et prudenti Principi, semper curae fuisse non dubitamus.

Ut autem nos, pro paterno nostro erga Serenitatem Tuam amore, ^(e)-offitium et consolationis ob illius mortem et gratulationis ob communis vestri filii ad Regnum assumptionem tecum etiam per proprium nuntium exequamur^{-e)}, mittimus ad vos dilectum filium Abbatem Martinengum, Camerarium secretum nostrum, ^(f)-praesentium exhibitorem^{-f)}, virum sua doctrina et nobilitate nobis valde carum, utrumque offitium, et cum Ser.mo nato tuo Rege et cum Maiestate tua executurum, ipsam Maiestatem tuam in Deo Domino hortantes, ut ipsi Abbatii [262v] Nuntio plenam fidem adhibens, pro tua solita in Deum pietate et in Apostolicam Sedem reverentia, ipsum natum tuum, ^(f)-licet sua sponte in hoc promptum et animatum^{-f)}, in hac iuvenili aetate suo consilio dirigere et ad ampliandam ^(f)-paterno exemplo^{-f)} Christianam religionem et Catholicae fidei et eiusdem Sedis defensionem materna ^(g)-pietate

accendere continue velis^{g)}, ut tecum gaudeamus, ^{f)}quod et futurum speramus^{h)}, ipsum tuum et illius communem filium in paternas virtutes haud minus quam in Regnum successisse. Datum Romae apud Sanctum Marcum etc, 21 Iunii 1548, anno 14.

Blos[ius].

- a-a) *Adscriptum supra.*
- b-b) *Linea subductum (expunctum?).*
- c-c) *Additum in margine pro expuncto in textu: et sicut*
- d-d) *Adscriptum supra, pro expuncto: ascendet*
- e-e) *Adscriptum in margine pro alia simili forma expuncta in textu.*
- f-f) *Adscriptum in margine.*
- g-g) *Suprascriptum. Subtus 2 lectiones va-*

riantes linea subductae (expunctae?): au-
ctoritate exhortari velis, ut, quod ipse
sua sponte et paterno exemplo libentis-
sime facturus erat, tuo nutu admonitus
libentius faciat. Datum [...]. Sequitur: ut,
sicut clarissimum Regem in eius geni-
tore extinctum dolemus, ita ipsum tuum
natum pari gloria et virtute patri suo
successisse gaudeamus. Datum [...].

N. 4.

**Paulus III, pontifex maximus
Nicolao Dzierzgowski, aepo Gnesnensi**

Romae, 21 VI 1548.

Petit, ut nuntio Hieronymo Martinengo, quem inter alia de negotio concilii generalis ad regem Poloniae mittit, fidem adhibeat.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 42 f. 258r.

Ven.li fratri Nicolao,
Archiepiscopo Gneznensi, Regni Poloniae Legato nato et Primati⁴

Ven.lis frater, salutem etc. Cum mitteremus^{a)} ad istum Ser.mum novum Regem, nostrum in Christo filium carissimum, dilectum filium Abbatem Martinengum, Camerarium secretum et nuntium nostrum, ^{b)}praesentium exhibitorem^{b)}, eius Maiestati inter caetera expositurum, quo in statu sit ad praesens universalis concilii negotium, voluimus etiam ut Tuae fraternitati id^{c)} aperiret eique causam^{d)} exponeret, cur id hactenus facere distulerimus, quidque a te et istius Regni praelatis fieri cupiamus.

⁴ Nicolaus Dzierzgowski (1490-1559), aepus Gnesnensis ab a. 1546.

Quamobrem eandem Tuam fraternitatem in Domino hortamur, ut ipsum Abbatem, Nuntium nostrum, sua virtute et nobilitate [nobis] carum, tam in hac quam in quavis alia re, quam tibi nostro nomine dicet, libenter et cum fide audire velis⁵. Datum Romae, a[pud] S[anctum] M[arcum], die XXI Iunii 1548, anno 14.

Blos[ius]

a) *Correctum ex: mittimus*
b) *Adscriptum in margine.*

c) *Sequitur expunctum: exponeret*
d) *Linea subductum (expunctum?).*

N. 5.

Paulus III, pontifex maximus
Hieronymo Martinengo

Romae, 12 VII 1548.

Committit ei, ut quam primum iter in Poloniam arripiat et operam suam interponat, quo regnum istud, periculis dissensionibus laborans, pacari qreat. Hortatur omnes, cum quibus ipse de his acturus est, ut ei fidem adhibeant.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 42 f. 340r, 341r (textus valde corruptus).

Breve apertum

Dilecto filio Abbatii Martinengo, ad partes Poloniae Nuntio nostro, salutem. Moleste ac dolenter acceperamus obitum clarae memoriae Sigismundi Regis Poloniae, quippe qui magnum praesidium in eo amisisse videbamus. Auxit postea molestiam et dolorem nostrum, quod post obitum eius^{a)} non-

⁵ Similia brevia commendationis Martinengi, forma tamen breviore redacta, data erant eodem die 21 VI 1548 Samueli Maciejowski, epo Cracoviensi, regni cancellario (ibidem, f. 258v); Petro Starzechowski, aepo Leopoliensi (ibidem, f. 258v), et eodem exemplo: Andreeae Zebrzydowski, epo Vladislaviensi; Benedicto Izdbieński, epo Posnaniensi; Andreeae Noskowski, epo Plocensi, Ioanni Dziaduski, epo Premisiensi; Ioanni Drohojowski, epo Chelmensi, et Leonardo Słonczewski, epo Camenecensi (ibidem, f. 259r). Die antecedenti, 20 VI 1548, data sunt brevia, eadem forma exarata, senatoribus laicis regni inscripta: Ioanni Tarnowski, castellano Cracoviensi; Ianussio Latalski de Łabiszyn, palatino Posnaniensi; Petro Kmita de Wiśnicz, palatino Cracoviensi; Ioanni Tęczyński, palatino Sandomiriensi; Stanislaw Łaski, palatino Siradiensi; Andreeae Górką, castellano Posnaniensi; Nicolao Brudzewski, palatino Lanciensi; Petro Firlej, palatino Russiae; Felici Sokołowski, palatino Plocensi, et Ioanni Dzierzgowski, palatino Masoviae (ibidem, f. 257r-v).

nullas seditiones seu dissensiones inter illarum partium Praelatos, Magnates et Nobiles exortas ^(b) fuisse audivimus^(b), quae nisi componerentur illius Regni pacem et tranquillitatem facillime turbare ac plurimum obesse possint⁶. Quamobrem^{c)}, cupientes pro nostro officio et paterna erga omnes christianos, ^(d)qua illud praecipue Regnum semper prosecuti sumus, charitate^(d), quantum in nobis est, auctoritatem et partes nostras in componendis huiusmodi discordiis ^(e)ac pacando^(e) illo Regno interponere, de tua prudentia, virtute ac diligentia confisi, te Nuntium nostrum, tanquam pacis Angelum ad illas partes duximus destinandum.

Quare volumus, ut statim iter ad illud Regnum arripias, et ubi eo perverneris remque ut se habeat cognoveris, apud quos opus fuerit de sedandis seditionibus, de restituenda pace pacandoque^{e)} Regno omni studio et diligentia nostro nomine agas, operamque et auctoritatem [340v] nostram, quam super hoc tibi largimur amplissimam, in omnibus interponas, quae ad publicam illius Regni quietem (quam omnibus modis exoptamus) quomodo pertinuerint. Illa enim saepissime ad memoriam reduci a te volumus, ad quantum honoris et gloriae culmen illud Regnum, unitate et concordia roboratum, illo eo fortissimo Rege sit erectum; quot triumphis ^(f)contra hostes fidei partis^(f) decoratum, dum idem omnes sentierunt et unanimi inter se benevolentia ac voluntate conspiraverunt. Quod si illa unio Polonica, quod absit, se ipsam dissensionibus fregerit^{g)}, valde metuimus, ne tota hostibus circumvicinis, has divisiones desiderantibus, aperiatur. Si concordes fuerint, solida florebunt felicitate et Dei favorem sibi continuari prorogarique merebuntur. Recipient, quaesumus, charitate filiali paterna monita et suasiones nostras; audiant amantissimi patris ^(f)et eorum salutis cupidissimi^(f) vocem; pacemque Deo placitam, a Deo suis Apostolis relictam, semper hominibus salutarem, eo libentius [341r] amplexentur, quo nos, quamquam immeriti, vices Christi et successionem beati Petri in terris gerentes, ex parte Dei omnipotentis illam eis suademos.

Hortantes proinde eos universos et singulos, ut tibi in omnibus, quae eis super his ac aliis quoque rebus et negotiis ex parte nostra exposueris et dixeris, eandem fidem adhibeant, quam nobis ipsis adhiberent, si praesentes cum eis loqueremur. Datum Romae, a[pud] S[anctum] [Marcum, die] XII Iulii 1548, anno 14.

Blos[ius]

a-a) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu: illius Regni Regis*
 b-b) *Suprascriptum.*
 c) *Adscriptum supra, pro expuncto: Nos*
 d-d) *Adscriptum in margine pro expuncto in textu: praecipue illud Regnum charitate.*

e) *Adscriptum supra, pro expuncto: de tranquillando*
 f-f) *Adscriptum in margine.*
 g) *Sequuntur 3 verba penitus expuncta.*

⁶ Dissensiones in mente habet exortas ex clandestino matrimonio novi regis, Sigismundi Augusti, cum subdita sua Barbara Radziwiłł (1520-1551), anno antecedenti inito (v. Kuchowicz, p. 160-189).

N. 6.

**Instructio generalis
a card. Alexandro Farnese
Hieronymo Martinengo data**

Romae, 15 VII 1548.

Salutatis ac benedictis nomine papae rege et reginis, nuntius debet: declarare eis dolorem, quem summus pontifex accepit audit a morte regis Sigismundi; novum regem adhortari, ut vestigia patris sequendo religionem defendat; referre, quo in statu sint res concilii generalis, et exhortari regem, aepum Gnesnensem (Dziergowski) et epum Cracoviensem (Maciejowski), ut mittant ad concilium aliquos viros, partes Poloniae repraesentaturos; explorare, an possit inveniri modus Moscoviam ad unitatem fidei cum Ecclesia Romana reducendi; procurare, ut supprimatur statutum de beneficiis officialibus Curiae Romanae non concedendis; admonere epum Cracoviensem, ne in praesentationibus regiis ad beneficia retractiones et mutationes praesentatorum fiant; ipsum cardinalem regi et reginis commendare.

Cop.coaeva: AV, Misc.Arm. II 93 f. 450r-453r.

- Ed.: Marani, p. 230-232 (accommodato textu ad normas linguae Italicae modernas et omissis aliquibus fragmentis, etiam alicuius momenti).

Cop. XVI saec.: BV, Ottobon.Lat. 2716 f. 82r-87r (inscripta: "Instruttione per voi Abbate Martinengo, Nuntio al Re di Polonia etc").

- Ed.: Rykaczewski I, p. 1-3 (versio Polonica, omissis aliquot partibus textus).

- Cop. XVIII saec.: Kraków, BCz, ms. 66 (Theca Naruszewiciana) p. 193-194.

Cop. XVI saec.: Simancas, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa1) f. 31r-32v.

- Cop. XX saec.: Kraków, BPAN, ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, 1) f. 3r-5v.

Cop. XVII saec.: BV, Urbin.Lat. 865 f. 320r-324v (peior).

**Instruttione
per il Sig. Abbate Martinengo, Nuntio in Pollonia
di Luglio 1548**

In prima, andando in poste, usarete diligentia nel viaggio; nel quale, per esser lungo et i tempi pericolosi, dovete però haver riguardo a la sanità. Arrivato che sarete in Pollonia, usando quella gravità che si conviene ad un ministro di Nostro Signore, benedirete il Re et la Reina et la Reina madre del Re⁷ per parte de Sua Beatitudine, consolandoli de la perdita del Re morto et allegrandovi de l'assontione sua, in conformità de brevi che portate, quali dove-

⁷ Id est reginam-sponsam Barbaram et reginam-matrem Bonam.

rete accompagnar con quelle accomodate parole che sapete fare et che la prudenza vostra vi detterà.

Satisfatto a questo primo offitio con Sua Maestà, dovete parlarle de le cose de la religione, mostrando quanta laude habbi il Re morto havuto appresso il mondo et quanto merito appresso Dio, havendo con l'esempio et pietà sua conservato quel Regno, tanto quanto ha, da l'heresie circonvicine et da gl'infedeli; et che Sua Maestà in questa parte, com'è successore nel Regno, così ancho vogli imitar le vestigie del Re suo Padre, accettando li paterni recordi di Sua Beatitudine con quello affetto d'animo, che ne le fa dire non solo il debito de [451v] l'offitio suo, ma ancho la paterna affettione ch'ella porta a la Maestà Sua et al Regno di Pollonia, del quale questa Santa Sede ha tenu-to sempre particolare protettione; ostendendovi in questa parte secondo che giudicherete a proposito et vederete esser bisogno per servitio di Dio et conservatione di quel Regno.

Di poi haverete da dar conto a Sua Maestà di tutto quello che è passato del concilio, mostrando il desiderio che Sua Santità ha sempre havuto, et ha più che mai, perché si proseguisca, et gl'impedimenti che hanno ritardato la celebratione di esso concilio. Et in ultimo essorterete Sua Maestà a mandarvi de' suoi prelati quella maggior parte che sarà possibile, o almeno alcuno, che rappresenti quella natione Pollonica, com'ha fatto non solo il Re Christianissimo et il Re di Portogallo⁸, ma molti altri Regni et provincie, non meno lontane che la Pollonia, havendo deletto che sieno persone dotte et di vita esemplare, accioché possino, in una opera così santa com'è questa, aiutare il pio desiderio di Sua Beatitudine et il servitio di Santa Chiesa. Il medesimo offitio [452r] haverete da fare con l'Arcivescovo Gnesnense et co'l Vescovo di Cracovia⁹, o con chi altri vi parrà che sia a proposito, non mancando a quelli due (a l'uno come primate di quel Regno, a l'altro come cancelliere) di dimostrare la fede che Sua Santità ha ne la bontà, dottrina et integrità loro, et la paterna affettione che le tiene, essortandoli ad abbracciare le cose de la religione, come debite a l'offitio loro et a la vocatione, ne la quale Nostro Signor Dio gl'ha chiamati.

Dovete ancho tentare se vi fosse via et modo, per mezzo di sopradetti prelati o altri di quel Regno, et principalmente con l'autorità di Sua Maestà, di poter ridurre li Moscoviti a l'obedientia de la Sede Apostolica et a la unità del resto de Christiani, come sono stati altre volte. Il che pare tanto più facile hora, quanto si trova un concilio ecumenico aperto, con l'assistentia di tante nationi christiane.

Per levar via l'occasioni de le liti et disperari tra la Sede Apostolica et quel Regno è necessario di provedere a lo statuto, che fu fatto publicato anni passati circa la libertà ecclesiastica et l'antica consuetudine di quel Regno,

⁸ Henricus II Valesius (1519-1559), rex Galliae ab a. 1547, et Ioannes III (1502-1557), rex Lusitaniae ab a. 1521. De episcopis ab eis missis et mittendis Bononiam v. Jedin GKT III, p. 106, 437.

⁹ Nicolaus Dzierzgowski et Samuel Maciejowski.

di bandire quelli che hanno beneficii, o ragioni di essi, per ressignatione de forestieri, et che forestieri non possino godere pensione¹⁰, donde sono nate liti, quante sono di presente tra [452v] Polloni istessi, con tanto scandalo de bandi fatti contra persone ecclesiastiche et vilipendio de le provisioni apostoliche et de beneficii vacati de Corte¹¹. Però havete da parlar aprima di questo capo con li Vescovi che si trovaranno in Corte et farli bene capaci de la ragione; far etiam officio co'l Re et con altri, che sarà di bisogno, mostrando sopra tutto che Sua Santità si mova a questo, non solo per conservatione de la libertà ecclesiastica, ma anco per interesse loro proprio et per quiete del Regno, al quale si può chiaramente conoscere il rispetto che Sua Santità porta in questa parte de la collatione de benefitii, essendo stata così larga in concedere gl'indulti a Vescovi che gl'hanno chiesti a Sua Santità, per le quali io non ho mancato d'intercedere appresso Sua Beatitudine, etiam state le spettative, et dipoi per la revocatione di esse.

Appresso potrete essere con Mons. di Cracovia come Cancelliere di quel Regno, acciò che si pigli qualche expediente che ne le nominationi che il Re farà de le Chiese di Pollonia Sua Maestà tenghi mano che non si facci, come per il passato, di scrivere in un modo et poi rivocarlo; et particolarmente sopra le retentioni de [453r] beneficii, che oltre che è cosa indegna, è ancho causa di molte liti. Et similmente si avverta ne lo scrivere le lettere commendatitie, perché scrivendo il Re hoggi per uno et domani contro di esso, non si sa qual sia la mente di Sua Maestà, né chi di loro si habbi a gratificar et favorire in quel si può honestamente. Et passando le lettere per le mani di Sua Signoria, ne deve essere avvertita. Questo officio lo doverete fare per parte mia, come di Protettore di quel Regno¹², essendomi a cuore l'onore di Sua Maestà et il mio proprio. Et presentando le mie lettere particolari, così al Ser.mo Re, come a la Maestà de le due Regine, dovete farli fede de la devota servitù mia verso l'una et l'altra, supplendo a quelli complimenti che giudicherete necessarii, et con loro Maestà et con li ministri, così secolari come ecclesiastici. Né altro. Di Roma, a li XV di Luglio 1548.

A[lessandro] Car[dinale] de Farnesio

¹⁰ Cfr. statutum "De revocatione Cortesanorum", editum in comitiis Cracoviensibus a. 1540 (*Volumina legum I*, p. 275).

¹¹ Casum Alexandri Sculteti in mente habet, quem, ut videtur, Martinengo ore tenus defendere in commissis habebat, vide infra, N. 14, 15, 17.

¹² Alexander Farnese fungebatur hoc officio ab a. 1544, v. Wojtyska PP, p. 258.

N. 7.

**Instructio particularis
a card. Alexandro Farnese
Hieronymo Martinengo data**

[Romae, 15 VII 1548].

In schedula huic instructioni, quam ipse scribi et sibi tradi petierat, inclusa mittit descriptionem itineris ex Tarvisio Cracoviam usque perficiendi. Nuntiat sumptum itineris ex Venetiis Cracoviam esse 6 scutorum vel circa, quibus una persona 20 dierum spatio commode deduci possit; impensam vero in commorationem nuntiorum in Polonia regem ipsum facere solere, quem si tamen Cracovia abesse acciderit, amplioribus impensis opus fore. Suadet ei, ut dona vel munera a proceribus regni nuntiis offerri solita acceptare non recuset, quibus redonare quicquam non sit necessarium praeter humanitatem. Enumerat res, quibus munerum loco uti posset, necnon vestes, quas in Polonia deferri poterit.

Cop. XVI saec.: Simancas, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa 1) f. 39r-40r.

- Cop. XX saec.: Kraków, BPAN, ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, 1) f. 6r-7v (cum mendis).

**Instructio
Card. Farnesii ad Nuntium Poloniae
super servandis in eius itinere et legatione**

Rev.de Domine.

Praesens scriptum trado Rev.dae Dominationi V.rae, non quod eo egeat, sed quod scribi et tradi sibi mandavit.

Primo habet V.ra Dominatio iter conscriptum ex Terviso¹³ Cracoviam usque, quod continebit cedula praesentibus inclusa¹⁴, unde dietas suas, quas facere volet, distinguet.

Quod spectat numerum familiae secum ducendae, id erit in arbitrio Rev.dae Dominationis V.rae; quod vero ad eius sumptum, existimo quod una persona cum equo sex scutis auri satis commode deduci poterit spatio XX dierum, vel circa, ex Venetiis Cracoviam usque, ubi est Regia sedes. Quod si Regia Maiestas cum sua curia Lithuaniae vel Podoliae versus Turcarum limites consideret, quod facile accidere posset, hoc praesertim tempore, ut Regia

¹³ Tarvisium (Tarvisio) in confinibus Italiae et Austriae.

¹⁴ Non invenitur.

Maiestas in eo principio sui dominii revidere vellet custodias ac vigilias illorum locorum, et V.rae Dominationi esset illuc eundum, amplioribus forsan impensis illi esset opus, si sumptus ex liberalitate Regiae Maiestatis subministrari solitus, non ab ingressu Regni, sed in loco Regiae residentiae solummodo subministrari solitus sit, de quo mihi non constat.

Item V.ra Dominatio habeat in consideratione, quod accidere posset Regiam Maiestatem non uti ea liberalitate erga Nuncios Principum, qua re usus est in subministrandis necessariis, accidente aliqua necessitate vel expeditione Regni, ut in eo casu V.ra Dominatio sit provisa.

Inter familiares V.rae Dominationis non esset ab re, ut essent duo ad minus, cum quibus posset confidenter de his, quae accidere solent, consultare mutuisque ac familiaribus colloquiis pro sublevando interdum animo uti. Tales autem periti rerum et aetate matura constituti esse deberent; quorum altero loco Secretarii uti possit. Idque ideo, quia Rev.dae Dominationi V.rae per varias nationes transeundum erit, quod nonnunquam vix sine molestia fieri poterit.

Et quoniam Nuntii Apostolici soliti sunt semper excipi humaniter a Regia Maiestate et Ordinibus Regni, idem procul dubio Rev.dae Dominationi V.rae eveniet. Quod si aliqui huiusmodi humanitatem et benevolentiam observantiamque suam erga Rev.dam Dominationem V.ram testificari voluerint aliquibus donis seu muneribus, V.ra Dominatio acceptet et non recuset, maxime a primis, seu primatibus, quibus non erit necessarium redonare quicquam, meo iudicio, praeter humanitatem et benevolentiam animi. Eorum vero [qui] talia nomine dictorum offerrent, habenda erit ratio pro qualitate personae, vel etiam, si videbitur, munerum. Talibus possent dari aurei annuli, cathenulae [sic] vel panni serici, pro iuppone, sagulo - pro qualitate, ut praemissum est. Non esset etiam ab re, ut V.ra Dominatio haberet secum aliquos annulos valorum X, XX, XXX, XL vel circa aureorum, medagliam [sic] aliquam, quae cappellis affigi solent. Hae, si non exposcit necessitas donare cuique, reportare illa secum poterit, vel, si voluerit coemere aliiquid in illis partibus pro usu suo vel aliorum amicorum, ut pelles sabellinas et alia huiusmodi, illa talia poterint dari in permutationem. Posset etiam V.ra Dominatio secum habere aliquot paria chirothecarum, conditarum odoriferis, quibus posset uti munusculorum loco; his praecipue, quorum frequenti familiaritate fruetur, vel quibus aliis visum fuerit.

Quo ad vestitum, sunt formae aliquot, quarum forsan gnare servire posset: una est, quae V.ra Dominatio usa est hic Romae, dum alias hic esset; altera equidem forma, sed cum bavaro; alia a la spagnola, cum bavaro, tonello [sic], manicis pendentibus. Et[iam] sottana - longa vestis, qua Prothonotarii hic in Urbe utuntur - non esset forsan inconveniens.

Haec sint arbitrii Rev.dae Dominationis V.rae.

N. 8.

**Hieronymus Martinengo
card. Marcello Cervini**

Venetiis, 24 VII 1548.

Notificat suum adventum Venetias, post molestum iter maritimum ex Ravenna factum. Dubitat regem Romanorum (Ferdinandum) liberum transitum sibi per dominia sua concessurum.

Or.: Firenze, AS, Carte Cerviniane 43, n. 153. In dorso inscriptio et sigillum.

Rev.mo et Ill.mo etc.

Hier mattina, et non prima, arrivai in Venetia, impedito (oltra l'esser poco avezzo a correre) dalla qualità de tempi caldissimi et da una burasca che mi trattenne in mare tra Ravenna et questi porti tre dì et tre notti con molta incommodità et fastidio, là ove pensavo avvantaggiar per questa via agiamente il camino. Il che mi ingegnarò far da qui innanzi. Et continuaro il viaggio, spedito che io mi sia d'alchune mie poche occurrentie necessarie che ho in questa città. Onde non ho voluto partire senza render conto di me a V.ra Signoria Rev.ma et baciarli la mano. Che sarà el fine della presente, dopo essermi humilmente raccomandato a lei. Alla quale Nostro Signore Dio conceda quanto desidera. Di Venetia, li 24^{a)} li Luglio 1548.

Di V.ra Rev.ma et Ill.ma Signoria

^(b)-Io non resterò di dire a V.ra Signoria Rev.ma che in questa terra destramente mi è stato accennato che non sarebbe gran miracolo che nelle terre del Re di Romani me fosse fatto impedimento nel passare¹⁵. Di più, sono accertato che questi Signori, per gran partito che se li offera, non piglieranno resolutione di entrare in novi capitolationi¹⁶.

humilissimo servitore
l'Abbate Martinengo^{b)}

^{a)} *Correctum ex: 23*
^{b-b)} *Autographum.*

¹⁵ Ob contentionem, ut videtur, de ducatu Placentiae, tunc inter papam et imperatorem Carolum V, fratrem regis Ferdinandi, existentem (v. Pastor SP V, p. 591-597). Hoc enim postea "per coniecturam" ex ipso Martinengo assequutus est Cracoviae informator Alberti ducis in Prussia, Stanislaus Bojanowski (v. Lanckorońska DARP VIII, p. 65). Cfr. infra, N. 10.

¹⁶ Agi videtur de senatu Veneto, qui partes summi pontificis in supranominato conflictu, una cum Gallis, sequi paratus erat (v. Pastor SP V, p. 597).

**Hieronymus Martinengo
card. Alexandro Farnese**

Vindobonae, 15 VIII 1548.

Notum facit se 12 VIII Vindobonam advenisse, tardius quam voluerit, ob difficultates, quas in itinere passus sit; die 13 VIII in venatione, ac postero etiam die post vesperas locutum se esse cum rege (Ferdinando), qui missionem suam in Poloniā commendaverit, et de indignatione Polonorum, praesertim in Polonia Maiore, ob matrimonium regis, necnon de oratore eiusdem regis (Martino Cromero) Romam misso certiorem eum fecerit. Nova refert de pompa funebri regis Poloniae mortui; de Hispanis quibusdam Vindobonae suspicantibus eum esse missum, ut rationes proprias summi pontificis protegeret; de reginis Poloniae Cracovia absentibus et fratre card. Augustani ex Polonia in Germaniam redeunte, necnon de comitiis Poloniae ad diem 18 X dilatis.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 729 (destructum).

- Ed.: Friedensburg NBD I/11 p. 379-380 (sine initio et sine fine; editor asserit hanc epistulam habuisse annotationem: "Ricevuta 11 di Settembre".

[...]^{a)} Giunsi in questa città alli 12, non con quella diligentia con la quale havevo disegnato ricompensare le poste. Et ne fu causa (oltra esser sopratutto in Venetia più di quel ch'io pensavo) la difficoltà che fuor d'ogni mio credere incontrai nel provedermi di cavalli per il Friuli, dove per questo effetto fui forzato consumare da quattro giorni. Nel resto il viaggio è stato felicissimo, salvo che due giornate di qua sopra il monte di Schandevien¹⁷, ove si cavalcava con molto sospetto di certi Boemi, quali si erano posti alla strada et hanno fatti di mali scherzi ad alcuni mercanti. Pur con la gratia di Dio passai, come ho detto, senza impedimento alcuno.

Il di seguente, che furono li 13, il Sig. Nuntio¹⁸ mi fece favore di menarmi a una caccia del Re, ove non lassai l'occasione che hebbi di far reverentia a Sua Maestà. La quale mi disse ricevermi all' hora non come nuntio, ma come maschera [sic] et persona amica. Conobbi (oltra la grata accoglienza che mi fece) che il piacer, qual vedeva dar a noi^{b)} altri, radoppiava quel che sentiva nel corso et presa de cervi.

Hieri fui al vespro di Sua Maestà et doppo satisfeci alla mia commissione, con visitar et salutar la Sua Maestà in nome di Nostro Signore, il che mostrò essergli oltra modo accetto. Et dicendogli appresso che Sua Santità

¹⁷ Schottwien (?), 80 km a Vindobona meridionem versus.

¹⁸ Prosper Santacroce (1514-1589), epus Chissamensis a 22 III 1548, nuntius apud regem Romanorum Viennae a 5 IV 1548 (usque ad a. 1550), postea SRE cardinalis (ab a. 1565).

me mandava in Polonia a condolersi con quel Re della morte del padre et a congratularsi della assuntione sua, commendò grandemente l'offitio, dicendo essere tanto più degno di Sua Beatitudine, quanto quella era et si dimostrava buon padre a tutti. In questo proposito dimandai quel che intendeva delle cose di Polonia. Risposemi che il Re si trovava in Cracovia et che vi starebbe anchora buon pezzo; inoltre che in quel regno era intrinsecamente mala satisfactione di questo matrimonio, ma che la Polonia maggiore se ne scopriva peggio contenta, talmente che alcuni di quei populi osavan dire che se Sua Maestà non se ne removeva, non lo volevano conoscere per loro Re. Mi confermò anchora quel che di già havevo inteso da Mons. Nuntio, cioè che di qua era passato un Ambasciatore del predetto Re per Roma, il quale poteva a quest' hora esservi agitatamente arrivato¹⁹. Cosa che non ho mai inteso per cammino, anchorché in Venetia parlassi con molti Poloni. Rallegrami che l'opera mia non habbia ad essere necessaria in quello offitio, qual deve venire a fare con Sua Santità il predetto oratore.

Ho anche inteso che l'apparato et pompa funerale delle esequie del padre, fatte celebrare da Sua Maestà è stata grandissima, sì come la Signoria V.ra Rev.ma et Ill.ma può per ventura esser raguagliata dal proprio Ambasciatore et di questa et d'ogni altra particularità ch'io gli sapessi dire delle cose di quel regno, verso il quale io mi inviarò, se non hoggi, al più lungo dimane [...]^{a)}. Di Vienna, li 15 d'Agosto 1548.

(c)-Non resterò di dire a V.ra Signoria Rev.ma che questi Spagnoli di Corte stanno spiando questa mia andata; et facendovi commenti sopra, dicono che non può essere che Nostro Signore non me mandi per aiutarse da ogn banda contra chi tiene querela. Et vengono anche a maggiori particolari²⁰. Inoltre la Regina nova se trova in Lituania²¹, et la vecchia doveva partire per Massovia²²; et il fratello del Card. d'Augusta, che era andato alle esequie del Re morto per nome de Imperatore²³, era di ritorno. El convento che era inditto per il giorno di San Lorenzo, è stato differito fin Santo Luca²⁴ [...]^{a, c)}.

^{a)} *Hic adest apud Friedensburg signum omissionis.*

^{b)} *Friedensburg legit: doi
c-c) Autographum.*

¹⁹ Martinus Cromerus (Kromer, 1512-1589), eximius bonarum litterarum cultor, secretarius regius ab a. 1544, orator Sigismundi Augusti ad Paulum III (postea epus Varmiensis), venit Romam 25 VIII 1548. De negotiis, quae Romae confidere debebat, v. infra, N. 16 (de integra missione v. Wojtyska PP, p. 304-313).

²⁰ Agi videtur de dissensionibus inter summum pontificem et imperatorem, de quibus supra, in N. 8, annotatione 15.

²¹ Barbara Radziwiłł commorabatur tunc Vilnae (cfr. Kuchowicz, p. 175).

²² De commoratione reginae Bonae Varsaviae vide infra, N. 16 et 17.

²³ Gulielmus Truchsess Iunior (1518-1566), frater card. Ottonis Truchsess, orator imperatoris Caroli V.

²⁴ Comitia generalia Poloniae, convocata Petricoviam primum ad diem 10 Augusti (festum S. Laurentii), dilata deinde ad diem 18 Octobris (S. Luciae Evangelistae), tandem coepta sunt die 31 Octobris et celebrata usque ad diem 12 Decembbris 1548 (v. Konopczyński, p. 59).

N. 10.

**Hieronymus Martinengo
card. Marcello Cervini**

Vindobonae, 15 VII 1548

Notum facit se esse Vindobonae a 12 VII; regem (Ferdinandum) contentum esse de sua in Poloniam profectione. Oratorem regis Poloniae (Cromerum) iam Romam pervenisse putat. Colloquium suum cum nuntio Vindobonae (Santa-croce) refert, cui quod habuit in mandatis se exposuisse dicit.

Or.: Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 n. 154. In dorso inscriptio, sigillum, et alia manu summarium ac: "Resposta a XIII".

Rev.mo et Ill.mo etc.

Ritrovomi dalli XII in qua in Vienna, dove ho satisfatto allo offitio che io dovevo fare in nome del Nostro Signore col Re²⁵, al quale è stata gratissima la visita et le [sic] saluti di Sua Santità. Et commenda anche grandemente quello ch'io vado a far co'l Re di Polonia. Il quale, Sua Maestà mi ha detto, esser in Cracovia, ove starà buon pezzo. Così io harò ventura di non haver a distendermi più oltre di quel che dubitavo, essendosi detto che la Sua Maestà passava in Lituania²⁶.

Ho similmente inteso che a quest' hora può esser arrivato a Sua Santità un Ambasciatore del prefato Re, del quale non ho havuto mai sentor alchuno per strada²⁷. Onde a me par superfluo scriver a V.ra Signoria Rev.ma quello che di già può haver più particolarmente udito delle cose di Polonia.

Parlai con Mons. Nuntio²⁸, secondo il memoriale ch'ella mi fece dare. La Sua Signoria mi dice esser instruttissimo et ricordevole del tutto, sì come penso che ne scriverà più a pieno a lei medesima²⁹. Per questo io non la tediardò co' più lunga lettera. Solo mi raccomando humilmente in sua buona gratia, et tra tanto ch'io seguitarò el mio cammino, che sarà al più lungo domane, pregarò Dio che gli conceda quanto desidera. Di Vienna, li XV di Agosto M.D.XLVIII.

D[i] V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma.

²⁵ Ferdinandus.

²⁶ Re vera Sigismundus Augustus commorabatur Cracoviae a die 1 VI usque ad 13 VIII 1548, v. Ga-siorowski, p. 268.

²⁷ Martinus Cromerus, vide supra, N. 9.

²⁸ Prosper Santacroce.

²⁹ Santacroce, in epistula, quam eo ipso die 15 Iulii ad card. Alexandrum Farnese scripserat, nullam huius secretæ rei facit mentionem, v. Friedensburg NBD I/11, p. 378-379.

(a-Sig. Nuntio, mostrandose memorissimo del successo de la causa de la prepositura Eugubina³⁰, me levò la fatica di farlo capace dentro. Et me dice scriverne a bastanza a V.ra Rev.ma Signoria, et secondo la verità et desiderio di V.ra Signoria farne ampio et ricco testimonio a Signori di Rota, sì che me ne rimetto alle lettere sue.

humilissimo servitore
l'Abbate Martinengo^{a)}

^{a-a)} *Autographum.*

N. 11.

**Hieronymus Martinengo
card. Marcello Cervini**

Cracoviae, 24 VIII 1548.

Notum facit se die 23 VIII venisse Cracoviam, sed regem ibi non invenisse, qui ante comitia, Petricoviam ad diem 18 X convocata, nullum oratorem exterrorum recipere desiderat; ideo scripsisse se epo Cracoviensi petuisseque, quid interea facere debeat. Refert, quod in Polonia, etsi matrimonium regis multis displiceat, pacata sunt omnia, et quod nullas novitates ab oratore ducis Ferrariae, a rege redeunte, habere potuit.

Or.: Firenze, AS, Carte Cerviniane 43, n. 155. In dorso inscriptio, sigillum et alia manu: "1548. Cracovia, L'Abbate Martinengo, delli 24 d' Agosto. Ricevuta a 19 del Ottobre, resposta a 20".

Cop. XVIII saec.: Kraków, BCz, ms. 1603 f. 24r-v.

Rev.mo et Ill.mo Signore etc.

L'ultime mie furno [sic] di Vienna delli XV, per le quali V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma potrà haver inteso di quanta sodisfattione fusse al Re de Romani l'offitio che io feci con Sua Maestà in nome di N.ro Signore, et quanto commendassi quello che venivo a fare con questo Re³¹.

Giunsi poi hieri in Cracovia, accompagnato per la maggior parte della via da una pioggia et un tempo così brusco, come si sia costì nel maggior verno.

³⁰ Agitur de beneficio, quod Santacroce, ad episcopatum evictus, alicui suo familiari vel amico cessit, de quo postea in Romana Rota contendebatur.

³¹ Vide supra, N. 10.

Et quel che più mi spiacque, trovai che il Re e la Regina³² erano partiti di qua molti giorni inanzi: l'uno è lontano cento, et l'altra dugento [sic] miglia delle nostre³³. Et per quel che io intendo, il Re se ne va a suoi spassi et diporti, ove par che non voglia appresso alcuno di negotio, et senza speranza di lassarsi riveder prima che al convento in Petricovia, che cominciarà a San Luca³⁴. Similmente il Vescovo di Cracovia era anche lui partito, et ritrova si ad un suo luogo³⁵ per appressarsi poi a Sua Maestà. Onde ritrovandomi qui in dubbio di quello ch'io dovesse fare, non ho trovato migliore expediente che di far sapere la venuta mia al predetto Vescovo, ricercandolo di quanto gli pareva conveniente ch'io faccia in questa absentia di Sua Maestà. Et così aspetto tra due giorni la sua risposta, et dubito che sarà necessario ch'io soprasegga qui tanto che sia tempo et luogo di poter negoziare.

Per quel che io ho potuto vedere et indendere, le cose di questo Regno passano quietamente et con tutto che ci sia qualche mala satissfatione [sic] di questo Matrimonio. Imperò non se ne è veduto né sentito in parte alcuna segno estrinseco.

Lontano di qua cinque di queste miglia scontrai l'Ambasciatore del Sig. [v] Duca di Ferrara³⁶ che se ne tornava da Sua Eccellenza, dal quale similmente non ritrassi cosa degna d'avviso. Alla giornata spero scrivere più copiosamente. Et tratanto (non havendo altro) mi raccomando *etc.* Di Cracovia, li XXIII di Agosto M.D.XLVIII.

D[i] V.ra Ill.ma et Rev.ma Signoria

(^a-Humil.mo servitore
l'Abbate Martinengo^{a)}

^{a-a)} *Autographum.*

N. 12.

**Samuel Maciejowski, epus Cracoviensis
Hieronymo Martinengo**

Severiae, 24 VIII 1548.

Moleste fert, quod proiectus Czestochoviam ad explenda vota, ipsum Cracoviae recipere non potuit. Consulit ipsi, ut parum illic subsistat, donec a rege responsum habebit; interea vero hospitium in possessionibus suis ipsi offert.

³² Reginam Bonam in mente habet.

³³ Sigismundus Augustus commorabatur tunc Radomiae (v. infra, N. 17 et Gąsiorowski, p. 268); regina Bona vero Varsaviae (v. infra, N. 17).

³⁴ 18 Octobris. Cfr. supra, N. 9.

³⁵ Samuel Maciejowski commorabatur tunc in Siewierz, arce episcoporum Cracoviensium, in confinibus cum Silesia sita, v. infra, N. 12.

³⁶ Ruggieri?, de quo referabat Vindobona nuntius Santacroce, v. Friedensburg NBD I/11, p. 389.

- Cop. XVI saec.:** Simancas, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa 1) f. 37r-v. In margine summarium epistulae, eadem manu exaratum.
- **Cop. XX saec.:** Kraków, BPAN, ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, 1) f. 8r-9r.

Lettera del Vescovo di Cracovia
al Martinengo, Nuntio Apostolico etc. in Polonia

Rev.me Domine. Magnam ex eo molestiam accepisse te, quod neque Maiestatem Regiam, neque me, Dioeceseos istius Episcopum^{a)}, Cracoviae repperis, mihi quidem dubium non est, sed certe non minus ea^{b)} res mihi quoque molesta accidit, quod sub id tempus isthinc discesserim, quo tu venturus eras. Si id scissem, nunquam pedem isthinc movissem. Sed ita accidit, ut cum per paucos dies graviter ex febre laborassem, votum nuncuparem Divae Virgini Gostochorviensi^{c)}, cuius persolvendi causa, simul ut paululum ex morbo recreatus sum, cum de adventu in Civitatem istam tuo nihil prorsus allatum esset³⁷, in has oras me contuli. Et quoniam non longe absum ab eo loco, ubi Diva Virgo religiose colitur, coeptum iter me prosequi necesse est³⁸. Doleo vehementer in ea Civitate, cuius ego sum Episcopus, me praesentem non adesse, neque eum, quem debedo, Ss.mi Domini Nostri Legato honorem isthic me praestare posse. Sed quando ita cecidit, peto ab te, ut absentiam hanc meam boni consulas.

Quod verum consilium a me tibi dari vis, quid porro faciendum tibi sit, aliud consilium quod dem non^{d)} habeo, quam ut paululum isthic subsistas. Et si autem non dubito, quin per alios iam renuntiatum sit Maiestati Regiae de adventu isthic tuo, misi tamen ego quoque tabellarium meum, per quem [37v] hac ipsa de re certior Maiestas eius fieri posset. Quicquid illi visum fuero, id esse faciendum tibi censeo. Est quidem ita, quod eo in oppido nunc est Maiestas eius, sic rationibus eius flagitantibus, in quo pro dignitate tua parum commode excipi poteris³⁹. Sed si tamen ea sententia fuerit Regiae Maiestatis, ^{(e-}proficiscendum eo erit^{-e)}. Vellem autem per possessiunculas meas iter^f te facere, ubi dabitur a me opera, ut omnia tibi praestentur humanitatis officia. Quod ut facias, etiam atque etiam abs te peto. Posteaquam illuc perveneris, ubi adventum tuum expectare decrevi, ipse te ad Maiestatem Regiam comitabor atque omnia faciam, ut officium studiumque meum tibi non defuisse cognoscas. Interea vero dedi negotium Canonicis isthic meis, ut te meis verbis quam officiosissime^{g)} salutarent, adventum gratularentur, atque omnibus humanitatis officiis prosequerentur. Quem cum^{h)}

³⁷ Quod non est verum, iam enim 22 VIII 1548 secretarius eius, Stanislaus Hosius, scribebat Martino Cromero: "Częstochowiam religionis proficiscimur [...]. Audio proficisci hic legatum quendam, hominem saecularem. Gaudent, qui villis abbatum inhiant, cum esse monachi nolint, sperant enim se quoque fore abbates" (Hipler-Zakrzewski I, p. 269).

³⁸ Siewierz distat a Częstochowa 40 km.

³⁹ Rex tunc commorabatur Radomiae (v. supra, notam 33), oppido distante 200 km a Cracovia versus Varsaviam.

his recte valere optoⁱ⁾. Ex Siewier' Arce nostra, XXIIII Augusti, Anno Domini M.D.XLVIII^{j)}.

V.rae Dominationis

frater obsequentissimus
Samuel, Episcopus Cracoviensis
et ^{k)}Regni Poloniae^{-k)} Cancellarius etc.

- a) *In ms.:Episcoporum*
- b) *In ms.:eas*
- c) *Recte:Częstochoviensi*
- d) *Sequitur repetitum:non*
- e-e) *In ms.: profiscendum coerit*
- f) *In ms.:inter*

- g) *In ms.:officiosissimae*
- h) *Sequitur expunctum: ipse*
- i) *In ms.: ope*
- j) *In ms.: M.D.XLIII*
- k-k) *In ms.:R.E.*

N. 13.

Sigismundus Augustus, rex Poloniae
Paulo III, pontifici maximo

Sandomiriae, 5 IX 1548.

De consolatione ob mortem patris, gratulatione ob ascensionem ad regnum necnon de hortationibus, ut eius vestigiis insequatur, per nuntium Martinengo allatis, gratias agit. De concilio vero responsum suum separatim nuntio dedit affirmat, hortatur tantum, ut, disceptationibus de loco illius congregandi postpositis, prosequatur.

Or.: Parma, AS, Carte Farnesiane, Estero, Polonia 119 n. 42. In dorso inscriptio et sigillum.
- Ed.: Meysztowicz-Wyhowska I, p. 40-41.

Beatissime Pater et Domine, D.ne clementissime. Post oscula etc.

Reddidit mihi Rev.dus Pater, Abbas Martinengus, V.rae Sanctitatis litteras, quibus et consolari me de obitu divi parentis mei et gratulari, quod ad Regni quondam illius gubernacula accesserim, et hortari simul dignata est, ut per illius vestigia pietatis incedam⁴⁰. Credibile non est, quantum ex iis litteris et ex Nuncio [sic] Sanctitatis V.rae, qui litterarum humanitatem ora-

⁴⁰ Vide supra, N. 2.

tione sua mirifice subsequebatur⁴¹, consolationis acceperim. Nulla maior ad ferri potuit moerori meo levatio, quem ex morte divi parentis mei gravissimum hauseram, quam fuit ea, quam epistola V.rae Sanctitatis, quamque mihi nunctius illius attulit. Sed et gratulatio Sanctitatis V.rae, quod in Regnum divi parentis mei successerim, valde mihi grata accidit. Paternum illius erga me animum cernere visus sum, sive dum consolatur, sive dum gratulatur, sive dum hortatur, ut tanquam bonae arboris germen, optimos paternarum laudum fructus Sanctitati V.rae referam et producam. Quod ego pro virili mea sedulo me facturum promitto. Quod si paternas virtutes assequi non licebit, ut proxime tamen ad eas accessisse videar, omni ope contendam et elaborabo ac in aliis quidem superiorem fuisse divum parentem meum patiar, studio vero erga Sanctam Sedem Apostolicam et in tuenda fide catholica constantia nunquam committam, ut illo posteriores tulisse videri possim. Hoc sibi certo de me Sanctitas V.ra polliceri potest, non fallam opinionem illius.

Quae communicat mecum verbis Sanctitatis V.rae nunctius eius de eo, quo in statu sit negotium universalis concilii, etsi parum iucunda, grata mihi tamen fuerunt. Cui cum scripto responderim, eadem illa iterare supervacaneum visum est. Ex eo enim responso, quod illi meo nomine datum est, quae sit sententia mea, facile Sanctitas V.ra cognoscet⁴². Quam iterum atque iterum supplex oro et obtestor, ut horum perturbatissimorum temporum rationem habeat ac pro ea cura, quae illi a Deo mandata est, diligenter provideat, ne dum de loco concilii habendi disceptatur, locus amittatur Reipublicae Christianae racionibus consulendi. Nam quibus malis mederi debet Sanctitas V.ra, ea serpunt in dies longius et latius radices figunt, quam ut evelli postea sine magno negotio possint. Deum precor, ut Sanctitatem V.ram longissimo tempore servet incolumem et omni genere felicitatis cumulet. Cui me atque omnia ea, quae ab obsequenti filio benemerenti patri debentur obsequia, diligenter commendando. Datum Sandomiriae, die quinta Septembris, anno Domini MDXLVIII, Regni et dominiorum meorum XIX.

Eiusdem Sanctitatis V.rae

obsequentissimus filius
 (a-Sigismundus Augustus
 Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae
 manu propria subscrispsit-a)

a-a) Autographum.

⁴¹Desideratur.

⁴²Vide infra, N. 14.

N. 14.

Responsum

**nomine Sigismundi Augusti, regis Poloniae
Hieronymo Martinengo datum**

Sandomiriae, 6 IX 1548.

Rex gratias agit summo pontifici pro iis, quae nuntius exposuit, et vestigiis patris sui incedere promittit. Gratum sibi fuisse etiam de concilli oecumenici statu nova cognoscere, ad quod ut episcopi Poloniae proficiscantur, per eos stare dicit, se vero oratores suos, qui in comitiis praeteritis ad Tridentum designati fuerint, Bononiam mittere non posse sine futurorum comitiorum consensu. Petit tamen ut, disceptationibus de loco postpositis, concilium continuetur et concludatur. Laudat propositum summi pontificis, ut Mosci ad unitatem fidei reducantur, sed, cum inimicitiae inter se et illos intercedant, quomodo id faciat se nescire. Ad poenitentiarii (in basilica S. Petri Romae) munus aliquem idoneum sacerdotem se mox propositurum promittit. Statutum de amovendis curialistis Romanis a beneficiis Polonicis, a comitiis editum, a comitiis tantum derogari posse affirmat; Alexandro Sculteti, in gratiam card. protectoris (Farnese), salvum conductum concedit, de canonicatu eius cum epo Varmensi tractandum remittit, sed ut decreta contra eum a patre emanata scindantur, filio indignum esse putat. Marcum Antonium Maffei libenter in advocatum regni sui in Curia Romana accipit.

Cop. coaeva: Firenze, BNC, II-II 379 f. 808r-810v (confecta ex originali ad usum Concilii, contenta fasciculo inscripto: "Responsum Regis Poloniae ad Paulum III in causa Concilii" (f. 807r-812v).

- **Ed.:** Ciampi BC II, p. 29-31.

Reg.: Warszawa, AGAD, Lib.Legat. 12 f. 31r-35v (registratum in cancellaria regia sub titulo: "Responsum Hieronimo Martinengo, nuncio Apostolico, datum Sandomiriae VI Septembris A.D. 1548").

Responsum

Oratori Ss.mi Domini, D.ni Pauli, divina providentia Papae III,
a Sacra Regia Maiestate datum

Quae renuntiari fecit Ss.mus Dominus Noster de paterna sua benevolentia erga Maiestatem hanc Regiam, quod eam filii loco semper habere, quodque omnia officia praestare velit, quae a patre filium sperare et expectare par est, ea, etsi antea quidem obscura minimeque nova, cum primis tamen Maiestati eius auditu grata fuerunt et iucunda. Nunquam dubitavit Maiestas eius, quin quo fuit animo Sanctitas eius erga parentem suum, qui non ita pridem in Christo obdormivit, eodem erga se quoque semper futura esse,

cum praesertim deliberatum sit prorsus Maiestati Regiae, Christo conatum eius adiuvante, quem sui nominis gloria totum terrarum orbem implevisse ac tam gratam sui memoriam apud cunctos reliquisse videt, parentis sui vestigia in omnibus persequi, ut eam non Regni magis quam laudatissimorum illius morum haeredem et successorem esse cognoscant et laetentur omnes. Itaque, cum illa^{a)} Maiestas eius pro virili sua faciet semper, quae laudem et approbationem hominum in divo parente suo meruisse perspicit, tum illud imprimis curabit, ut studio et observantia erga Sanctam Sedem Apostolicam illi minime concessisse neque secundus fuisse iudicetur; quin etiam, si quis ad [808v] studium illud primum recessioni locus erit, ut illud superasse etiam videatur, omnibus viis et rationibus contendet et elaborabit, neque ullum unquam obsequentis in se filii officium requiri patietur.

Quae vero de statu Oecumenici Concilii Sanctitas eius cum Regia Maiestate communicare dignata est, ea quoque gratum illi fuit cognoscere; idque tanto magis, quod cum pro partium studio varia ea de re perlata essent, nihil in hunc usque diem certi cognoverit. Quamobrem gratias agit Ss.mo Domino Nostro Maiestas Regia, quod iis de rebus certiorem facere voluerit. Facile Maiestas eius omni culpa Sanctitatem eius liberat, de qua iam pridem persuasum id habet, quod publicas Ecclesiae rationes longo intervallo privatis suis anteponat; neque alia de re magis anxia sit et sollicita, quam ut motus istos tranquillare ac sedare tempestates queat, quibus mergenda nunquam Petri navicula vehementer iactari nunc et agitari videtur. Quam ad rem si quid opis ipsa quoque Maiestas eius adferre possit, non committet, ut studii quicquam, laboris et diligentiae praetermississe videatur.

Quod Regni huius Episcopis non impedit Maiestas Regia, quominus ad concilium vocati, qui velint, quando velint, quo velint proficiscantur, scit illa disiuncta esse Regnum et Sacerdotium: ad Reges Palatia, ad Episcopos Ecclesias pertinere. Quare quae muneris eorum sunt, in ea se non ingerit, neque quicquam eorum sibi Maiestas eius usurpat. Per illam licet, [809r] ut suis officiis libere fungantur. Quamobrem hactenus profecti non sint, reddent illi rationem, cum postulati fuerint. Hoc Maiestas eius tuto potest affirmare: neque per se, neque per divum parentem suum stetisse, quominus proficiscerentur; dummodo ne quid in concilio, absentibus Regni Nuntiis, decerneretur, quo Regnum hoc gravari videretur.

Quod vero postulat Sanctitas eius ab ipsa quoque Regia Maiestate et a Regno eius mitti Nuntios, qui et Maiestatis eius et Regni totius personam sustineant, memoria tenet Regia Maiestas: in maioribus Regni comitiis, qui ad concilium proficiscerentur, designatos fuisse⁴³ et iam eos in viam se dare voluisse, cum allatum est Tridento Bononiam concilium esse translatum. Quod quoniam iterum Bononia Tridentum translatum iri credebatur, quod

⁴³ In comitiis Cracoviensibus, mense Martio a. 1547, electi erant oratores regni ad concilium: Ioannes Drohojowski, epus Chelmensis, et Stanislaus Łaski, palatinus Siradiensis. Eorum designationem notificabat summo pontifici aepus Dzierzgowski epistula data 15 IV 1547 (ed. Wierzbowski U, III, p. 15).

minus multi Bononiam venire dicerentur, ea res cunctandi causam dedit iis, qui erant a divo parente Regis Nuntii designati, qui sibi tantisper expectandum esse duxerunt, dum certius aliquid de Concilii loco statueretur. De quo quoniam ne nunc quidem satis inter omnes convenit, quid porro faciat Maiestas Regia, statuere non potest. Ad Regni sui maiora comitia referendum censem, ubi deliberationem ea de re cum ordinibus Regni suscipiet ac quoad poterit efficere conabitur, ut satisfieri Ss.mi Domini Nostri voluntati queat, cuius auctoritatem libenter agnoscit Maiestas eius, et agnoscat semper. Quicquid autem in maioribus Regni comitiis decretum erit, aut per Nuntium suum, aut per litterass Ss.mo Domino Nostro significabit. Sed ita suos [809v] animatos esse videt Maiestas Regia, ut adductos iri non putet, quo Bononiam mitti Nuntios permittant. Quamobrem etiam atque etiam rogat Sanctitatem eius Maiestas Regia, ut provideat pro officio suo, ne dum de Concilii loco disceptatur, maiores in Ecclesia motus existant. Conveniat cum Caesarea Maiestate⁴⁴. De eius assenso quicquid statuerit Sanctitas eius, in eo facile Regia Maiestas cum omnibus Regni sui ordinibus aquiescat. Quod si vero inter Sanctitatem eius et Caesaream Maiestatem de Concilii loco non convenerit, perspicit Maiestas Regia maiores tempestates excitatas iri, quam quae sedari facile possint. Ad quas tranquillandas iterum atque iterum Sanctitas eius defert operam suam, sed quoniam vicinum malum serpit in dies longius et ad terras etiam Regiae Maiestatis permanasse iam videatur, etiam atque etiam supplicat Sanctitati eius Regia Maiestas, ut mature occurrat. Occurrendi autem ratio alia non est, quam ut sublata de loco disceptatione, primo quoque tempore Concilium celebretur. In quo celebrando, si qua mora longior erit interposita, necesse habebit Regia Maiestas, cum vicina mala radices in Regno suo in dies altius agere videat, aliquid constituendum curare, quod ad pacandas suorum conscientias et ad unitatem quoquo modo retinendam videbitur pertinere. Qua tamen de re nihil Maiestas eius, nisi auctoritate Ss.mi Domini Nostri, quam summam esse in ea re, et cuius proprium hoc esse munus scit, statuere decrevit.

Quod vero de Moscis quoque Sanctitas eius tam est solicita, ut ad Ecclesiae corpus redeant, laudat Maiestas eius [810r] vehementer tam sanctum illius institutum. In hoc enim plane ostendit se illius esse vicarium, qui de coelo in terram descendere, carnem nostram indui et in ea cruciatus varios, mortem ad extremum ipsam perferrere dignatus est, non aliam ob causam, quam ut filios Israel, qui erant dispersi, congregaret in unum⁴⁵. Caeterum ii non modo non sunt in officio potestateque Maiestatis Regiae, verum etiam infestis erga eam animis esse videntur. Itaque non videt Maiestas eius, qua ratione pios conatus hos Sanctitatis eius adiuvare possit

Quod Regni Poenitentiarium attinet, quandoquidem de quibus scripsérat divus parens eius Maiestatis ex quorundam commendatione, ii minus

⁴⁴ Carolo V.

⁴⁵ Ioan. 11, 52.

idonei sunt reperti, dabit operam suo tempore Maiestas Regia, ut vir dignus, gravis et doctus reperiri queat, qui recte munere^{b)} hoc fungi possit⁴⁶.

Quod petit Nuntius Apostolicus, ut statutum de proscribendis iis, qui iure cortezanico in Regno utuntur, certis in casibus abrogetur, de eo Sacra Maiestas Regia in praesentiarum nihil statuere potest, nam quae communi consensu omnium ordinum in comitiis constituta sunt, ea extra comitia Regiae Maiestati abrogare non licet. Itaque in Regni comitiis ea de re agi necesse erit⁴⁷. De Alexandro Sculteti faciet Regia Maiestas in gratiam Rev.mi D.ni Cardinalis Protectoris⁴⁸, ut ei publicae fidei litteras, quem salvum conductum vocant, dari iubeat⁴⁹. Ut antea rescindat divi sui parentis decretum, fas illi esse non videtur⁵⁰. Multo minus autem [810v] licere sibi Maiestas eius intelligit, ut qui ex provisione Ss.mi Domini Nostrri possessionem canonicatus illius, quem Varmiensis nactus est, eum deturbatum atque Alexandrum restitutum esse velit⁵¹. Alterius haec iurisdictionis sunt, in qua se Regia Maiestas non ingerit. Ut autem restitui Regia Maiestas mandet, quae praeterea possessiones Alexandro ademptae sunt, sive etiam quae alia bona ipsius mobilia donata aliis sunt per paternam Maiestatem⁵², id quoque non videt Maiestas eius, quemadmodum rite a se fieri possit, cum praesertim iureirando se obstrinxerit, quod acta divi sui parentis omnia, privilegia, donationes, non modo nolit rescindere, verum etiam confirmare velit, ratificare et approbare. Nihilominus aget Maiestas eius cum D.no Episcopo Varmiensi⁵³, et quoad fides et religio illius patietur, Rev.mo D.no Cardinali Protectori liberenter gratificabitur.

De fratre Rev.mi D.ni Bernardini Maphei, Epi Massanensis, faciet Maiestas Regia tanto libentius quod a se postulari videt, quanto virtutem D.ni Bernardini plurium testimoniis commendatam habet, ex qua minime deflexisse fratrem eius confidit. Itaque nullo libentius quam ipso Regni sui Advocato utetur⁵⁴. Etc.

a) In ms. Florentino: alia

b) In ms. Florentino: monere

⁴⁶ Haec commissio non erat inclusa in instructione, v. N. 6. Designatus postea est Albertus Siemkowski (Sigismundus Augustus ad Alexandrum Farnese, 12 VIII 1549, Wojtyska PP, p. 428).

⁴⁷ Cfr. supra, N. 6.

⁴⁸ Alexandri Farnese.

⁴⁹ Litterae salvi conductus datae erant Sculteto die 7 IX 1548, v. Theiner VMPL II, p. 562-563.

⁵⁰ Decretum bannitinis, ob haeresim, in quam Scultetus lapsus erat, mense Maio 1540 latum, rex Sigismundus I die 5 VI 1541 confirmari a summo pontifice petabat (v. Meysztowicz-Wyhowska I, p. 8-10). Fusius de "casu" haeresis, bannitionis, fugae Romam et defensionis in Curia Alexandri Sculteti († 1564) v. Barycz PSR, p. 99.

⁵¹ Canonicatum, quo privatus est Scultetus, potitus est a. 1545 Caspar Hannow (1519-1571), epi Varmiensis Ioannis Dantisci ex sorore nepos, parochus in Frombork (alias Varmiensis).

⁵² Vi decreti de bannitione.

⁵³ Joanne Dantisco.

⁵⁴ De Marco Antonio Maffei (postea nuntio in Polonia, v. infra), quem card. viceprotector Bernardinus Maffei, loco mortui Achillis, alterius eius fratris, advocatum regni Poloniae a rege designare cupiebat, deque officio huiusmodi advocati, v. Wojtyska PP, p. 297-300. Notandum est hanc commissionem non inveniri in instructione Martinengo data, cfr. N. 6.

**Stanislaus Hosius, secretarius regius
Ioanni Dantisco, epo Varmiensi**

Sandomiriae, 7 IX 1548.

Notum facit venisse nuntium Martinengo, ut causas concilii Bononiam transferendi explicaret. Suspicatur tamen veram rationem eius adventus fuisse statuti de proscribendis curtaianis, et praesertim Alexandro Sculteti, derogationem. Recenset colloquium suum cum nuntio de haeresi istius et a regno bannitione. Petit, ut - nuntio ita postulante - ipse et nepos eius Caspar (Hannow) causam inter Scultetum et ipsos intercedentem describant.

Autogr.: Olsztyn, ADWO, D 19 n.85. In dorso inscriptio, sigillum et alia manu:
"prima Octobis Anno XLVIII".

- Ed.: Hippler-Zakrzewski I, p. 270.

Rev.me Domine, D.ne colendissime, officiosissimam servitutis meae commendationem.

Venit huc nuntius apostolicus, Abbas quidam Martinengus, homo mere saecularis. Legationis praetextus fuit hic, ut causas diceret quamobrem Concilium Bononiam translatum esset, ac eo legatos mitti postularet. Sed ego suspicor a Curtisanis⁵⁵ conductum fuisse, ut huc veniret: neque enim alia de re ulla diligentius egit, quam ut abrogaretur statutum de proscribendis Curtisanis⁵⁶; tum et nomine Cardinalis Protectoris⁵⁷ restitui Alexandrum⁵⁸ postulavit, non modo in Patriam, verum et ad sacerdotia et in bona omnia, quae illi adempta fuerunt. Responsum est salvum conductum datum iri; ut restituatur ad Canonicatum, non esse id Regiae potestatis, quod ea se non ingerit in iurisdictionem alienam; deinde vero, cum iureiurando se Regia Maiestas obstrinxerit, quod acta, privilegia, donationes paternas et id genus alia rata sit habitura, non licere sibi contra iusiurandum suum aliquid facere, sed se tamen ad Rev.dam Dominationem V.ram ea de re scripturam et eius consilio usuram. Reliqua omnia ad comitia sunt reiecta⁵⁹.

Dixit Martinengus hic bis Alexandrum absolutum fuisse: semel ab auditore, iterum a Cardinalibus. Cui ego respondi, quantum memoria tenere potui, quod prior illa absolutio nulla fuerit, a Cardinalibus vero iussus fuerit haeresim abiurare, quod etiam fecerit. Post abiuratam haeresim denuo voca-

⁵⁵ Sic vocabantur Poloni, qui in Curia Romana degebant.

⁵⁶ Vide supra, N. 6.

⁵⁷ Alexandri Farnese.

⁵⁸ Sculteti.

⁵⁹ Vide supra, N. 14.

tus in iudicium sit tanquam relapsus⁶⁰. Quid porro statutum de eo sit, mihi non constare. Vellem adesset D.nus Caspar⁶¹, facile sermones eius refutas- set. Haec ego Rev.dae Dominationi V.rae scribenda putavi. Instructionem, quae data est ad comitia, mittet Rev.dae Dominationi V.rae D.nus Palatinus Marienburgensis⁶². Deum praecor, ut Rev.mam Dominationem V.ram diu servet incolumem et felicem. Cuius me gratiae commendo. Sandomiri[ae], pridie Natalis Divae Virginis.

Eiusdem Rev.dae Dominationis V.rae

servitor deditissimus
Stanislaus Hosius
Cantor et Canonicus Varmiensis.

(a-Rev.de Domine, D.ne colendissime. Nuntius Apostolicus iussit sibi describi, quomodo res acta sit cum Alexandro. Quod quoniam Rev.da Domina- tio V.ra cum nepote suo, D.no Caspare, melius novit quam alius quispiam, vehementer cuperem, ut ipsa describi faceret et descriptum huc primo quoque tempore mitteret. Puto enim aliquot hebdomadas eum in Regno commo- raturum, nam profectus est ad Maiestatem Reginalem⁶³, inde ad D.num Ar- chiepiscopum⁶⁴. A quo cum discesserit, huc ad Rev.mum Dominum⁶⁵ redire cogitat^{a)}.

a-a) *In folio adiuncto.*

N. 16.

**Card. Alexander Farnese
Sigismundo Augusto, regi Poloniae**

Romae, 14 IX 1548

Notum facit adventum oratoris eius, Martini Cromeri, papae gratissimum fuisse, qui orator ipse renuntiaturus sit, quid ad mandata eius et de causis dif-

⁶⁰ Haec purgatio et abiuratio Sculteti Romae facta est a. 1541, sed novis argumentis a rege Sigis- mundo porrectis (v. supra, annotationem 48), iterum in arcem S. Angeli Romae detrusus est, ibique de- tentus usque ad liberationem, quam card. Alexandre Farnese intercedente a. 1544 obtinuit (v. Barycz PSR, p. 99).

⁶¹ Caspar Hannow.

⁶² Achatius Czema (†1565), palatinus Marienburgensis ab a. 1546, qui Sandomiriae obtinuit instruc- tionem regiam ad comitia Prussiae particularia, quibus epus Varmiensis ex officio praeesse debebat.

⁶³ Martinengo fuit apud reginam Bonam, quae Varsaviae tunc commorabatur, diebus 12-14 Sep- tembris (Bona ad Alexandrum Farnese, Varsaviae, 13 IX 1548, or. olim Neapoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 720; summarium Cracoviae, BPAN, ms. 8466 (Theca Romana 126)f. 111r. Cfr. infra, N. 17).

⁶⁴ Nicolaum Dzierzgowski, qui Lovicii commorabatur. Die 17 IX 1548 aepus gratias egit Alexan- dro Farnese pro epistula sibi per Martinengum allata (or. AV, Carte Farnesiane 7 f. 102r, ed. Theiner VMPL II, p. 563).

⁶⁵ Samuelem Maciejowski.

ferendi concilii summus pontifex responderit. De epo Cracoviensi (Maciejowski) cardinalitia dignitate ornando, etsi ad praesens sunt aliquae difficultates, ipse summo pontifici tempore opportuno in memoriam revocare promittit.

Cop. coaeva: Firenze, BNC, II-II 379 f. 804r-805r (in fascicolo inscripto: "Copia della lettera al Re di Polonia etc", f. 803r-806v).

Cop. 2 parte saec. XVI: Simancas, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa 1) f. 35r-36r.

- **Cop. XX saec.:** Kraków, BPAN, ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, I) f. 10r-11v.

Ser.me Rex.

Adventus Regiae Maiestatis V.rae Nuntii, Rev.di Viri D.ni Martini Cromerii, Ss.mo Domino Nostro et universo S.R.E. Cardinalium collegio gratis simus et acceptissimus fuit, tum quod gravi et eleganti oratione dolorem eum levavit, quem omnes ob Ser.mae Maiestatis V.rae piae memoriae parentis obitum ceperamus, tum quod ea de praeclara voluntate ac propenso animo Maiestatis V.rae erga ipsum Beatissimum Dominum Nostrum et Sacrosanctam Sedem Apostolicam testificatus est, quae etsi pro comperto habebantur, ipsius tamen Cromerii oratione quasi repraesentata, multo iucundissima fuerunt. Persuasum itaque habeat Maiestas V.ra de eius virtute, fide, constantia iam omnia expectari, quae a summo et generosissimo Rege expectanda sunt.

Quid ad mandata, quae nomine Maiestatis V.rae Cromerus diligenter exposuit, Ss.mus Dominus Noster responderit, quod ab ipso singula fidelissime renuntiatum iri pro certo habeo, litteris hisce mandare supervacaneum duxi. Duo tamen haec non praetermittenda mihi putavi: Primum de Concilio Oecumenico Ss.mum Dominum Nostrum eodem animi ardore et solicitudine, quo illud indixit et ut rite celebraretur operam dedit, modo per litteras, modo per Nuntios suos Principes hortari, rogare, urgere, ut frequenti Episcoporum [804v] conventu sacrosancta haec comitia continuentur, tantaque cura et tam flagranti studio in hanc unam rem incumbere, ut plane nemo dubitare possit, nunc per Sanctitatem Suam omnino non stare, quominus tam sancto tamque divinitus suscepto operi aliquando eiusdem Dei gratia et aspiratione, cuius praesenti numine foelicissime est inchoatum et magna ex parte confectum, extrema manus imponatur, quod certe eventurum, Deo fretus, Beatitudo Sua sperat, accedente praesertim Maiestatis V.rae aequissima ad optimam causam tuendam voluntate. Verum quae sint dilationis causae, quique totius negotii progressus, cognoscet Maiestas V.ra ex D.ni Cromeri verbis, et eadem, puto, ipsi enarrata iam fuerunt a Nuntio Sanctitatis Suae, Rev.do Viro Abbatte Martinengo.

Alterum, quod esse iis etiam litteris mandandum existimavi, illud nempe est: accuratam Rev.mi D.ni Cracoviensis commendationem ad Cardinala-

tus honorem gratissimam Sanctitati Suae contigisse, quod ex ea liquido perspexit talem esse virum, qualem ex fama et multorum fide dignissimorum testimoniis id pridem intellexit⁶⁶. Quare praecipuae esset Sanctitati Suae curae, et Maiestatis V.rae voluntatis ac iudicii certissimam rationem habere, et simul^{a)} Nationem Polonicam, sibi merito carissimam, hoc recenti suo beneficio prosequi, et ipsum Rev.mum D.num Cracoviensem [805r] pro suarum virtutum meritis ornare et honestare. Sed quominus in praesentia quod maxime vellet possit, cum multae temporum horum difficultates et perturbationes, tum vero ad Concilium pertinentes actiones adversantur. Opportunitatem tamen diligenter observabo, quam ubi primum nactus fuero, sedulo Sanctitati Suae Maiestatis V.rae commendationem in memoriam redigam. Et fore confido, ut neque Suae Beatitudinis parternam in obsequendo voluntatem, neque meam in suo hoc honestissimo studio adiuvando diligentiam Maiestas V.ra desideret.

Illud nunc pro summo meo amore et singulari in Maiestatem V.ram observantia, ac pro eo, quo fungor, sui Regni protegendi munere, ipsam magnopere hortor, ut quam apud Ss.mum Dominum Nostrum et Rev.mos Collegas meos de virtutibus suis expectationem concitavit, eam meritorum et officiorum erga hanc Sacrosanctam Sedem suorum perpetuitate^{b)} superare contendat. Me quidem meosque omnes semper sui et studiosissimos et observantissimos habebit. Bene ac foeliciter Maiestas V.ra valeat, cui ut Regnum et fortunas suas omnes praepotens et sempiternus Deus tueatur et amplificet, maiorem in modum cupio. Romae, die XIIIII Septembris M.D.XVIII etc.⁶⁷.

^{a)} *Ita in ms. Septimancensi; in ms. Florentino: sibi*

^{b)} *Ita in ms. Septimancensi; in Florentino: perpetuitatem*

N. 17.

**Hieronymus Martinengo
card. Alexandro Farnese**

Cracoviae, 22 IX 1548.

Notum facit se Sandomiriae a rege bene acceptum esse et, expositis quae in mandatis habebat, responsum tulisse regem semper velle vestigiis patris ince-

⁶⁶ Maciejowski commendatus erat ad cardinalatum a Sigismundo Augusto, ea praesertim causa, quod defendebat matrimonium regis cum Barbara Radziwiłł aduersus aepum Gnesnensem Nicolaum Dzierzgowski, qui tanquam Poloniae primas ius novam reginam coronandi habebat (v. Pociecha AMD, p. 56). Summus pontifex noluit tamen temerarie aduersus primatrem agere, ideo rem diferebat.

⁶⁷ Eodem die dedit Farnesius etiam epistulam, eiusdem fere tenoris, ad cancellarium regni, epum Maciejowski (copia Simancas, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa 1) f. 47r-48r).

dere, ad concilium tamen oratores suos mittere sine consensu comitiorum non posse; episcopos vero, cum quibus de hac re egerit, respondisse se nunc ob pericula Lutheranismi a dioecesibus suis abesse nolle. De Moscovitis Ecclesiae Romanae uniendis, de novo poenitentiario in basilica S. Petri Romana designando, de decreto super cortesanis abrogando ac de Alexandro Sculteto restituendo regem respondisse sicut in N. 14. De his, quae egerit Varsaviae apud reginam (Bonam) ac de aliquibus rebus sibi a rege commissis se post redditum suum Romam esse relaturum. Opinatur episcopos per brevia incitandos esse, ut ad concilium se conferant. Episcopum Cracoviensem excusare se de incongruentiis in commercio epistularum cum Curia Romana intercedentibus.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane (destructum).

- Ed.: Theiner VMPL II, p. 563-564 ("Ex Archivo Farnesiano Neapolitano").

- Ed.: Buschbell CT XI, p. 471-472 (fragmentum de concilio, ex "AV, Carte Sciolte VI"!).

Al Rev.mo et Ill.mo Monsignore, Signor mio col.mo il Card. Farnese Vicecancellario⁶⁸ a Roma⁶⁹.

Dopo le ultime mie ch'io scrissi a V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma di questa medesima città⁶⁹, il Re, come seppe la venuta mia, mandò un suo gentilhuomo per me, co'l quale andai a Sandomiria, luogo lontano di qua 20 di queste miglia, dove venne Sua Maestà da un altro luogo vicino, detto Radomia. Così il dì poi all'entrata sua [ho] havuto gratissima audience. Satisfeci all'offitio impostomi da Sua Santità, che certo gli fu oltremodo accetto et di consolatione grandissima. Et le gracie, che Sua Maestà ne rese, [erano] infinite. Esposi appresso il restante della mia commissione. La quale fu udita et intesa attentissimamente. Et mi parse non lassar indietro parte che ricercasi la qualità et la importantia del negotio. Le risposte sustanziali mi furono rese il giorno sequente. La somma delle quali è questa che Sua Maestà, sì come si ingegnerà sempre caminar per le vestigie del Padre, che fu in ogni tempo devotissimo alla Sede Apostolica, così in ogni tempo et occasione si sforzará rappresentar la medesima devotione et animo verso quella Sede.

Et quanto alla venuta di questi Prelati al Concilio, che più presto si maraviglia non venghino, che ne habbino mai havuto impedimento alcuno. Quanto poi al mandar i Nuntii del Regno, che gli è necessario parlarne nella futura conventione, nel che non mancarà per satisfar a la voluntà di Sua Beatussime; et quello che seguirà in detta conventione circa queste pertinentie, lo farà saper, o per Ambasciatore o per lettere, ma che la deliberatione del luogo dove si dovesse celebrar il Concilio, evacuerebbe tutte le difficultà che

⁶⁸ Alexander Farnese fuit Vicecancellarius Sanctae Romanae Ecclesiae ab a. 1535.

⁶⁹ Epistula haec desideratur.

di presente si allegano, così dalli spirituali come dalli temporali. Similmente quei Prelati, con i quali ho parlato diffusamente del tutto, che son stati il Vescovo di Cracovia, l'Arcivescovo Gnesnense, il Vescovo di Cameniez⁷⁰, mi hanno risposto che non possono mancar di venir, o di mandar, ma dall'altra banda che la persona loro è molto necessaria di qua, così per le occorrentie delle cose presenti, come per poter reparare a questa labe della heresia, penetrata in qualche parte di questo regno, che in absentia loro andarebbe ogni dì più contaminando le regioni; tutta volta che obediranno alli commandamenti di Sua Santità, et sperano che ogni contradittione, qual potessero fare i temporali, debbia esser convinta dalla promessa, quale Sua Maestà dirà havermi fatta di mandargli.

Quanto all'exhortare i Moschoviti a reunirsi alla Sede Apostolica, Sua Maestà ha commendato grandemente questo buon zelo di Nostro Signore, et che si affaticarebbe molto prontamente per aiutarlo se tra loro fussi miglior intelligentia, che non è, maxime essendo al fine della tregua; et che quando pure venisse la occasione, che farebbe ogni conveniente offitio.

Delli Penitentieri raccomandati già dal Ser.mo suo padre, non essendo giudicati idonei, che darà opera per trovar persona atta a tale offitio.

Quanto allo statuto concernente la impetrazione dell'iure, come dicono, cortegianico, Sua Maestà non può darne resoluta risposta, si non alla detta conventione, nella quale non è parso a Sua Maestà che io mi ritrovi per modo alcuno, allegandomi (oltra le incommodità grandi, quali io dissi essermi facili dove seguisse il servitio di Nostro Signore et di Sua Maestà anchora) i rumori che vi potrebbono nascere per causa di questo matrimonio, per i quali non vuole che io vegga quanto fosse^{b)} minore l'autorità sua di quella che doveria esser in un Re. La quale risposta mi è parso che non habbia replica.

Allo Sculteti Sua Maestà, in gratia di V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma, si contenta fare un salvocondotto, ma che non gli è lecito rescinder el decreto del suo padre. Similmente che le cose benficiali sono sotto altrui iurisdizione, ove Sua Maestà non s'ingerisce, ma che non mancarà di raccomandarlo etc⁷¹.

Fui similmente in Varsovia dalla Ser.ma Regina⁷², con la quale feci li ofitii che dovevo. Et riportai molte risposte, piene di buona satisfactione, si come più diffusamente renderò conto di questo et d'ogni altro particolare, al mio ritorno, maxime non havendo più tempo dal messo che parte di questa città, ove io mi ritrovo da ieri in qua licenziato et in camino d'Italia. Tratanto mi raccomando humilmente in buona gratia di V.ra Signoria Rev.ma et Ill.-ma. Alla quale Nostro Signor Dio conceda quanto desidera. Di Cracovia, alli XXII Settembre 1548.

⁷⁰ Leonardus Skończewski († 1562), epus Camenecensis ab a. 1546, qui ad breve pontificium, sibi per Martinengum allatum (v. supra, annotationem 5), respondit epistula ad Paulum III, data Varsaviae 13 IX 1548 (ed. Meyszewicz-Wyhowska I, p. 39-40).

⁷¹ De his omnibus v. supra, N. 14.

⁷²Bona.

La pressa del mezzo è in causa che strettamente si scriva il successo della negociacione, però me riservo alla venuta mia, con la quale sarà anche di ragionare di qualche altra cosa per commissione di questo Re. Non resterò di dire che con tutto che questi Prelati dichino di venire prontamente al Concilio, dove vorrà Nostro Signore, non veniranno se non haveranno un altro breve precettorio, anchor che io, servandomi del breve mio credentiale, gli ho civilmente commandato per virtù de la credenza, che Sua Santità voleva che^{c)} me desse che se disponghino al venire.

Quanto alle lettere che alle volte vengono contrarie circa retentione de benefici et commendatitie, Mons. di Cracovia se ne excusa galantemente, come V.ra Signoria Rev.ma intenderà poi.

Di V.ra Signoria Rev.ma et Ill.ma

humilissimo servitore
l'Abbate Martinengo

a) *Ita legit Theiner.*

b) *Apud Theiner sequitur: sarebbe*

b) *Theiner legit: se*

N. 18.

**Samuel Maciejowski, epus Cracoviensis
card. Alexandro Farnese**

Bodzentini, 24 IX 1548.

*Excusat se, quod nuntium Martinengo non ita, uti volebat, acceperit. Affir-
mat eum a rege honorifice exceptum esse. Officia sua defert.*

Or.: AV, Carte Farnesiane 7 f. 104r-v. In f. 105v inscriptio et sigillum.
- Ed.: Theiner VMPL II, p. 564-565 ("Ex Archivo Farnesiano Neapolitano"!).

Rev.me in Christo Pater et Ill.me Princeps et Domine, D.ne observatissime.

Officiosissimam perpetuae servitutis meae et orationum commendationem. Etsi Rev.dus D.nus Abbas Martinengus, nuntius Apostolicus, vel hac ipsa de causa commendatione egere minime videbatur, quod eius personam sustinere, qui cum Christi in terris locum teneat, non est aliis, cuius maior authoritas apud omnes esse debeat, tamen Rev.mae Dominationis V.rae litterae, ad id quod mea sponte facturus eram, credibile non est, quantum mihi currenti calcar addiderint, ut quem alioqui pro officio meo, quo summo licuis-

set honore excepturus eram, propter commendationem Rev.mae et Ill.mae Dominationis V.rae aliquid etiam addere ad eum honorem cupivissem, cuius augendi locus iam non fore videbatur. Quod si minus prolixè praestiti, quam vel ipse volebam, vel eius dignitas postulabat, in causa fuit quod ab ea civitate, in qua maiore cum honore et uberioribus officiis prosequi licuisset⁷³, longius aberam; atque in quo loco congressi sumus⁷⁴, in eo aequè propemodum hospes ego fui atque ille. Facultas ergo defuit, non voluntas, ea praestandi, quae cupiebam, vel pro Ss.mi Domini Nostri, cuius legatum egit, dignitate, vel pro V.rae Rev.mae et Ill.mae Dominationis, quam ego merito illius plurimi facio, tam accurata commendatione. Sed spero tamen promptam et alacrem voluntatem meam non minus illi gratam fuisse, quam si ad rem collata esset. Auditus est a Sacra Maiestate Regia et quo maximo fieri potuit in eo loco honore acceptus.

Quod me attinet, hoc sibi de me persuadeat velim, quod de addictissimo sibi homine, quibuscumque officiis atque obsequiis meis demererri mihi gratiam Rev.mae et Ill.mae Dominationis V.rae potero, nullam eius rei occasionem praetermittam. Opto Rev.mam et Ill.mam Dominationem V.ram [104v] quam diutissime incolumem esse et foelicem. Cuius gratiae benevolentiae que me diligenter commendo. Ex Bodzaczin⁷⁵, XXIIII Septembris, Anno Domini M.D.XLVIII.

(a) Eiusdem Rev.mae et Ill.mae Dominationis V.rae

humilis servus et capellanus
Samuel Epus Cracoviensis
et R[egni] P[oloniae] Cancellarius
subscriptis^{a)}

a-a) *Autographum.*

N. 19.

Hieronymus Martinengo
card. Alexandro Farnese

Venetiis, 27 X 1548.

Notum facit se ipsi scripsisse alli 18 di questo, vicino a Szolimbergo⁷⁶ , per un corriero della Regina di Polonia, che all' hora passava a Bari; se ipsi portare martem zibellinam vivam.

⁷³ Id est a Cracovia, cfr. N. 12.

⁷⁴ Id est Sandomiriae, cfr. supra, p. 408.

⁷⁵ Bodzentyn, arx episcoporum Cracoviensium, prope Kielce.

⁷⁶ Verisimiliter Schellenburg prope Carnoviam (Krnov, Jägerndorf) in Moravia, vel (quod minus probabile videtur) Schellenburg ad saltum Brenneri.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 727, epistula M (destructum). Nota et copia fragmenti textus manu Adami Darowski invenitur Cracoviae (BPAN, ms. 8466 (Theca Romana 126) f. 132r.

N. 20.

**Hieronymus Martinengo
card. Marcello Cervini**

Venetiis, 27 X 1548.

Non putat necessarium ei de missione sua in Polonia scribere praeter ea, quae scripserit Cracovia, maximamente dovendo esser presto a Roma. Gli dirò solo che vicino a questa città hebbi la di V.ra Signoria Rev.ma, che il Sig. Crumero portava⁷⁷. La quale essendo anche responsiva alle mie prime, tanto manco ricerca che io mi estenda. Salutat.

Or.: Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 n. 156. In dorso inscriptio (Romam) et sigillum.

N. 21.

**Nicolaus Dzierzgowski, aepus Gnesnensis
Hieronymo Martinengo**

Lovicii, 30 XII 1548.

Rogat, ut sui adversus malevolos defensionis curam apud card. Farnesium habeat. Nuntiat in comitiis proxime praeteritis nuntios ad concilium confirmatos esse eos, qui antea electi fuissent, profecturos tamen esse, cum de loco celebrationis conventum fuerit. In memoriam revocat, quod illi de defensione religionis catholicae in synodo Lanciensi dixerit. Mittit copiam epistulae suae ad regem, in qua expulsionem e Vilna praedicatorum Lutheranorum postulabat.

Epistula:

Cop. XVI saec.: Simancas, AG, Estado, leg. 2002 (Berzosa 1) f. 38r-v. In margine summarium eadem manu confectum.

- Cop. XX saec.: Kraków, BPAN, ms. 8497 (Theca Nuntiaturarum, 1) f. 14r-v.

⁷⁷ Tum litterae Martinengi Cracovia datae (verisimiliter 22 IX una cum litteris ad Alexandrum Farnese), tum Marcelli Cervini ad illum responsivae non inveniuntur.

Folium annexum:

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane, fasc. 120 f. 388r (destructum). Pociecha affirmat fuisse folium separatum, sine inscriptione et dato. Qua re et consideratis circumstantiis, in quibus scriptum illud confectum esse potuit, supponi potest illud una cum epistula ab archiepiscopo expeditum esse Martinengo, qui deinde supradictam copiam confecit et card. Alexandro Farnese transmisit.

- **Ed.**: Pociecha AMD, p. 57.

Lettera dell'Arcivescovo Gnesnense al Martinengo etc.
super mittendis ex Regno Poloniae legatis ad Concilium etc.

Illustris et Rev.de Domine, Amice et Frater in Christo charissime. Cum mihi certus oblatus esset tabellarius in Urbem Romam proficiscens, sine meis ad Rev.dam Dominationem V.ram litteris eum dimittere nolui, quibus tum benevolentiam meam ei testatam facerem, tum ut ipsa quoque mutua voluntate, sicut est pollicita, mihi respondeat, eam admonerem. Quae quidem nusquam commodius mihi responderit, quam si me dignitatemque meam habuerit commendatam et, si quando occasio inciderit res meas promovendi atque contra malevalorum conatus defendendi⁷⁸, mihi apud Ill.mum et Rev.mum D.num Card. Farnesium, Regni huius Protectorem, non defuerit. Id vero Rev.dae Dominationi V.rae praecipue ut sit curae, ab ea pro ista nostra coniunctione singularique eius humanitate maximopere peto. A me viçissim dabitur opera, ut istius officii gratum ac memorem fuisse me Rev.da Dominatio V.ra agnoscat.

Caeterum eam non lateat in proximis^{a)} Regni huius comitiis me cum Serenissimo Rege totoque Senatu diligenter egisse de mictendis [sic] ad Generale Concilium Legatis, perfecisseque communi sententia, ut decerneretur eos ipsos esse mictendos, non prius tamen profecturos, quam de loco Concilii inter Ss.mum Dominum Nostrum et Caesaream Maiestatem fuerit conventum⁷⁹, quemadmodum ea de re ex Nuntio meo, quem [38v] ad Ss.mum Dominum Nostrum atque etiam ad hoc idem Concilium brevi mittam, Rev.da Dominatio V.ra uberius cognoscet. Quam diu felicem valere cupio. Lovicii, die penultima Decembris, Anno Domini etc. MDXLVIII etc.

^{b)}Cum V.ra Dominatio Rev.da Suae Sanctitatis nomine me de diligentissimis in manutenenda religione orthodoxa requisisset, inter multa verba, quae ea de re cum V.ra Dominatione Rev.da habui, ostendi eidem, quae in sinodo Lanciensensi anno proxime praeterito de retinenda sacrosancta religione ege-

⁷⁸ Dzierzgowski accusatus est Romae, quasi minus recte de aliquo Ecclesiae instituto sentiret, quam accusationem in curia epi Cracoviensis, Samuelis Maciejowski, ortam esse. Pociecha (AMD, p. 56-57) opinatur. De accusatoribus vide infra, in eodem documento.

⁷⁹ Cfr. supra, N. 14 (p. 402).

rim [...]c)⁸⁰. Nec illud obliviscetur, Lithuaniae duos perversos praedicatores esse per Regiam Maiestatem Poloniae modernam praeterito anno a cathedra per meam admonitionem amotos, prout hoc testatur literarum per nos illius Maiestati scriptarum copia⁸¹. [*Affirmat calumniatores suos Romae, Franciscum quendam et Scipionem, homines esse sceleratos*]^{b, d)}.

Eiusdem Rev.dae Dominationis V.rae

Nicolaus, Dei gratia Archiepiscopus
Guasensis [sic], Legatus Natus
et Regni Poloniae Primas etc.

a) In ms.: proximi

b-b) *Folium annexum, editum a Pociecha.*

c) *Lacuna in editione a Pociecha facta.*

d) *In textu a Pociecha edito adest solum summarium Polonice ab ipso exaratum.*

N. 22.

**Ioannes Dziaduski, epus Premisiensis
Paulo III, pontifici maximo**

Brzozowiae, 18 II 1549.

Gratias agit pro litteris sibi per Martinengum allatis, quas aepus (Dzierzowski) sibi reddidit. Certiorem eum facit, se in omnibus dioecesibus, quarum gubernaculum teneret, semper adversus haeresim Lutheranam processisse et onera boni pastoris expleuisse, exemplo eius, quem Romae olim admiratus esset. Exaltat opus Concilii, quod ut quamprimum concludatur petit, ne novitatum sectatores affirment licere sibi postulata Lutheri sequi. Laudat opera eius in ornanda Urbe et viris doctis promovendis.

Or.: olim Napoli, AS, Carte Farnesiane (destructum).

- **Ed.:** Theiner VMPL II, p. 566-567 ("Ex Archivo Farnesiano Neapolitano").

⁸⁰ Synodus provincialis, celebrata Lanciae 15 IX 1547, re vera multa decreta edidit ad reformationem Ecclesiae spectantia, v. Subera, p. 122-124.

⁸¹ Copia haec non inventur. Praedicatores isti, Ioannes de Koźmin et Laurentius Discordia (Niegzoda) de Przasnysz, Lutheranismum aperte in aula Sigismundi Augusti Vilnae saltem ab initio a. 1547 praedicabant. Interventus episcoporum (praesertim Samuelis Maciejowski mense Maio 1547) nihil valuit. Sigismundus Augustus eos non expulit, etsi se hoc facturum promitteret. Cfr. T. Wotschke, *König Sigismund August von Polen und seine evangelischen Hofprediger*, "Archiv für Reformationsgeschichte", 4 (1907), p. 332-333.

Beatissime pater et domine, d.ne clementissime. Osculo pedum beatorum V.rae Sanctitatis humiliter oblato.

Cum veniret Abbas Martinengus Camerarius iussu Vestrae Sanctitatis [in] Poloniā, attulit etiam mihi a V.ra Sanctitate credenciae litteras⁸², quas humiliter, pro debito meo, cum reverencia a Rev.mo D.no Archiepiscopo Gneznensi oblatas suscepī, illi enim is Nuncius V.rae Sanctitatis reliquerat litteras mihi pertinentes. Et exposuit d.nus Rev.mus Archiepiscopus mihi mentem et fere divinum desiderium mandatumque V.rae Sanctitatis, ut vigilanter superintenderem, quo Secta Lutherana eliminaretur in mea dioecesi, et populus Christianus in recta fide et constitucionibus ecclesiasticis constanter perseveret, et ut Rutheni adducantur ad unionem fidei orthodoxae.

Scire dignetur Sanctitatis V.ra, quod toto conatu et sollicitudine, sinceraque intencione ago nunc, ut egi in aliis meis dioecesibus, ex quibus sum translatus⁸³, pro conservando cultu divino et ne error aliquis oriatur, aut ne diocesis mihi a Domino Deo et a Sanctitate V.ra commissa pravitate haeretica inficiatur. Subito enim iuris processu contra tales procedere consuevi, multos coercens, praedicans ipsem populo verbum Dei et adducens ad constanciam religionis sanctae; similiter Ruthenos ad unionem.

Didici enim in Urbe existens sub pontifice maximo felicis recordationis Clemente Septimo, et intuens assidue faciem et vultum Sanctitatis V.rae, quum egregie praeesset tunc celeberrimo ordini Cardinalium, iustoque iudicio gerebantur et processerunt, et quia perversi corrigebantur⁸⁴. Nunc autem multo magis, postquam magnitudine virtutis Dei Sanctitas V.ra assumpta est, et suscipere dignata est gubernationem et curam hominum et statuum orbis totius, ita ut nihil magis opportunum seu pernecessarium praemeditari Sanctitas V.ra audiatur et videatur, nisi ut fides sancta Christiana integra involataque permaneat, tranquillitasque sit in populo Christiano, extirpati quibusvis erroribus.

In quo optato felicique desiderio et sancta expectatione Dominus Deus prosperare semper dignetur V.ram Sanctitatem, quando quidem laudabiliter Concilium iamdudum indictum est per V.ram Sanctitatem, illudque cum dignitate procedit. Tribuat denique Dominus Deus ex alto, ut uno consensu omnium in vetusta et firma observacione canonum et constitucionum ecclesiasticarum determinetur seu concludatur, ex quo Luterus cum suis sequacibus in sectas dudum damnatas incidit; aut si aliquas moderaciones impii nunc expectarent, ne demum ludibriis inconstancia astruant nobis et illudant, et se praevaluisse contra determinacionem praesentis Concilii laetentur. Sic

⁸² Vide supra, annotationem 5.

⁸³ Ioannes Dziaduski (1496-1559), 1540 epus auxiliaris Vladislaviensis, 1542 epus Camenecensis, 1543 Chelmensis, ab a. 1545 Premisiensis.

⁸⁴ Dziaduski, completis studiis utriusque iuris Bononiae (ab a. 1519), per aliquod tempus commorabatur Romae (cfr. Jan Kwolek, PSB VI, p. 71-73), non prius tamen quam a. 1524, nam solum die 15 VI huius anni card. Alexander Farnese, futurus papa, nominatus est a Clemente VII cardinalis-episcopus Ostiensis, collegio cardinalium praesidens (v. Gulik-Eubel HC III, p. 5).

enim est, quod expectatur in dies decisio et finis Concilii a malevolis, et cominaciones fiunt contra Clerum, tanquam liceret sub utraque specie de caetero communicare (quod Deus procul avertat) et ne decimae solvantur ad decisionem Concilii, sitque liberum uxores Clero ducere; ita sibi certocercius proponunt et persuadent; affirmantque purgatorium non esse, ac multa alia scandala, carnibusque diebus prohibitis vesci impune ut liceat, in detrimentum Ecclesiae et Cleri, libertatumque ecclesiasticarum ab impiis praestolari feruntur.

Quae Sanctitati V.rae, Domino meo clementissimo, significare dignum censui, ut prospero successu Concilii, hisce et aliis erroribus opportune obviaretur et diffiniretur, quo in sacrosancta fide Christiana et bonis operibus, perpetua et antiqua, laudabili observacione canonum atque constitutionum et libertatum ecclesiasticarum, iuriumque, unusquisque per orbem perseveret et permaneat.

Clarissima profecto et magna sunt gesta Sanctitatis Vestrae, tam de huiusmodi Concilio, quam de diligenti et sumptuosissima structura templi Sancti Petri, atque de munitione Urbis Romanae et doctissimis virtuosissimisque viris fovendis et retinendis, necon indigentibus sublevandis, et ut quaeque in bono ordine et fama et honestate procedant et conserventur passim per Sanctitatem V.ram in bonum exemplum universis Christifidelibus. Sicut pro tot et tantis muneribus ab omnipotente Deo V.rae Sanctitati concessis, laus et honor et gratiarum actio sit Deo Optimo Maximo, qui tribuat Sanctitati V.rae longitudinem dierum et ad multa tempora incolumem sospitemque servet V.ram Sanctitatem exoro; prosperam denique semper et laudabilem gubernacionem et directionem Sanctae Romanae Sedis et Universalis Ecclesiae concedat V.rae Sanctitati, pro mea et omnis status spiritualis singulari consolacione. Et cum his me commendo, et oraciones meas in gratiam Sanctitatis V.rae omni mea devocione devoveo. Datum in Brzozow, die XVIII Februarii, Anno Domini MDXLIX⁸⁵.

Sanctitatis V.rae

dev.mus et deditissimus humilisque servitor
Iohannes Epus Premisliensis

⁸⁵ Eodem die dedit Dziaduski etiam similes litteras ad card. Alexandrum Farnese (ed. Meyszto-wicz-Wyhowska I, p. 44).

MARCUS ANTONIUS MAFFEI
(1553)

per tutti da sua B.^{ne} se li sarebbe cariss^{mo} per memoria di quelli.
dimani forse faranno dalla M. di sue faccio e farò a licenziar
mi per seguire il mio viaggio al set^{mo} d^e di Polonia il quale
essendo un poco infermo sarò più difficile le no^{te} per alcuni
giorni con speranza che Sabi a sbarcare presto, ancora che
per questi io non voglio da procurare per seguire qualche
prima, qualche mi è stato commesso da N.^{ro} qualche
mi farà gratia d'ignorarsi di fare intendere quanto è stato
grato et accetto qualche fin qui si è fatto in nome di
sua B.^{ne} se mi occorrerà altro boso scrivetemi
li mani di V. S. allemano R^{on} Di Vicchia alle
XIV di Giugno del C.^{ro}

Marc'Ant^o Steffew

Fragmentum epistulae autographae Marci Antonii Maffei
ad card. Innocentium Del Monte, datae Viennae, 17 Junii 1553 (cfr. N. 7)

(AV, Lettere di Principi, 19 f. 135v)

N. 1

**Iulius III, pontifex maximus
Sigismundo Augusto, regi Poloniae**

Romae, 27 V 1553.

Gaudet de matrimonio, quod rex cum filia regis Romanorum inire statuit et multa bona ex illo proventura praedicit. Dispensationem, pro illo requisitam, collata prius re cum cardinalibus, libenter concedit. Marcum Antonium Maffei, qui nomine suo ipsi gratulabitur et nuptiis intererit, ei commendat.

Or. correctum: AV, Arm. 41, ms. 68, f. 248v-248ar. In f. 248r inscriptio et in f. 248av summarium.

Min.: Ibidem f. 215r-v (cum datatione: "22 Maii").

Iulius Papa III

Charissime in Christo fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Omnes quidem nuntii et litterae, quas a Maiestate tua accipimus, magna nos semper in Domino laetitia solent afficere ex novis quotidie atque illustribus, quae ad nos afferuntur, tuae erga nos benevolentiae et in Deum Sanctamque eius catholicam religionem piae mentis testimoniis, sed tamen nullae unquam gratiore quam postremae hae litterae fuerunt, quae nobis tuae Maiestatis de ducenda uxore constitutum consilium declararunt¹, ex ea prae-sertim familia, quae et ^(a)regiae amplitudinis et dignitatis splendore et verae^{-a)} religionis cultu ac^{b)} recta vivendi disciplina nulli sit secunda. Itaque multum sane de eo, pro nostro paterno tuae Maiestatis atque istius tui nobilissimi Regni commodorum studio, sumus laetati, quod in tali eligenda uxore tuorum et populorum desiderio et provinciarum praesidio, non in praesens modo tempus, sed in longinguam etiam aetatem prospiceretur.

Auxit vehementer laetitiam nostram publici boni, quod ex ea re existit, cogitatio. Cum ex huiusmodi magnorum ac piorum christianorum Principum sanguinis inter se et sanctissimae necessitudinis coniunctione, non solum generis semen ad nobilissimas familias propagandi, sed animorum etiam con-

¹ Epistula, qua Sigismundus Augustus tertium suum matrimonium (secunda uxor eius, Barbara Radziwiłł, mortua est 8 V 1551) cum Catharina (1533-1572), filia Ferdinandi Habsburg, notificabat, desideratur, nisi ea ipsa est, qua rex etiam dispensationem postulat (v. infra, annotationem 2).

sensus ac benevolentia ad Christianae Reipublicae firmitatem corroborandam conflatur. Ad hoc accessit tua proprie in nos ipsos humanitas, qui nos tam amanter ad eas ipsas nuptias invitaris. Nos vero et animo et voluntate aderimus, easque omni studio nostro amantissimisque ad Deum precibus et votis prosequemur, ut vobis, populisque vestris, universaeque simul Christianae Reipublicae (quemadmodum quidem sperandum est) faustae illae sint et salutares.

Quod vero per alteras suas litteras tua Maiestas a nobis petiit, ut scrupulis, qui in vestri huius matrimonii coniunctione incidenter², vos nostra atque huius Sanctae Sedis auctoritate liberaremus, ea res, cum nec usitata esset, nec ita facile concedi solita, eam cum ven.libus fratribus nostris S.R.E. Cardinalibus statim communicavimus, qui sane frequentes in eam nobiscum sententiam ierunt, ut ratione praefatae publicae christianorum populorum utilitatis, quae ex ista cognitione speranda est, id Maiestatis tuae et Ser.mi Romanorum Regis petitioni concedendum esset. Quare eius dispensationis auctoritatem, aliis nostris litteris expressam tua Maiestas habebit³.

Dominus autem Deus, qui omnium gratiarum et donorum auctor est et largitor, vestras huiusmodi nuptias suis coelestibus beneficiis in dies magis uberes ac fecundas reddat. Haec autem omnia expressius tua Maiestas intellicet ex dilecto filio Marco Antonio Maffaeo, ^(c)Sanctae Sedis Apostolicae Protonotario, Nuntio nostro^(c), dilecti filii nostri Card. Maffaei, nominis tui rerumque istius Regni studiosissimi, germano fratre. Quem pro temporis angustia, ut celeriter iter conficere posset, confessim istuc misimus, ut Maiestati tuae et Ser.mo Romanorum Regi de istis optatissimis nuptiis nostro nomine gratuletur, et ut in ipsarum etiam nuptiarum celebratione intersit et testis nostrae paternae erga Maiestatem tuam charitatis, et divinae benedictionis et favoris interpres. Datum ^(d)Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo Piscatoris, die XXVII Maii M.D.LIII, Pontificatus nostri anno quarto⁴.

Pau[lus]^(d)⁵

a-a) *Correctum (partim in margine, partim in textu) ex: amplitudine et dignitate, veraeque b) Suprascriptum pro expuncto in textu: et*

c-c) *Adscriptum supra, pro expuncto: Aulae nostrae Consistorialis Causarum Advocato d) Alia manu.*

² Inter sponsos habebatur duplex impedimentum: primi gradus cognationis, nam Catharina erat soror germana primae uxoris regis, Elisabeth, et secundi (cum tertio) gradus consanguinitatis, cum mater eius Anna fuerit filia Vladislai, regis Hungariae, fratris regis Sigismundi I. Cfr. petitionem dispensationis a rege Sigismundo Augusto, die 15 IV 1553 summo pontifici missam (reg. Warszawa, AGAD, Lib. Legat. 14 f. 50r). Similem petitionem ad papam misit rex Ferdinandus die 4 V 1553 (Theiner VMPL II, p. 574).

³ Originale membranum bullae dispensationis, 23 V 1553 datae, conservatur Varsaviae (AGAD, Archiwum Koronne Krakowskie, Pontificales, Dokumenty pergaminowe, n. 4429).

⁴ Eodem die datum fuit breve commendatitium pro M. A. Maffei ad reginam Bonam (min. AV, Arm. 41, ms. 68 f. 244r).

⁵ Paulus Sadoleto († 1572), nepos celebris Iacobi Sadoleti, epus Carpenteratensis ab a. 1535, secretarius litterarum Latinarum Iulii III a. 1552-1554.

N. 2.

**Iulius III, pontifex maximus
episcopis regni Poloniae**

Romae, 27 V 1553.

Notum facit se mittere Marcum Antonium Maffei, qui nuptiis regiis interfuturus et cum illis de quibusdam collaturus sit. Hortatur illos, ut aemulationibus et dissensionibus postpositis, contra impiorum impetus Ecclesiam defendant.

Min.: AV, Arm. 41, ms 68 f. 246r-v. Sub textu summarium.

Cop. coæva: Kórnik, BPAN, ms. 245 f. 83r-v.

Episcopis Regni Poloniae

Ven.les fratres, salutem etc. Cum mitteremus dilectum filium Marcum Antonium Mapheum, Sanctae Sedis Apostolicae Protonotarium^{a)}, ut gratis istis et optatis Ser.mi Poloniae Regis nuptiis nostro nomine interesset, eique nostris verbis praesens gratularetur, eidem iniunximus, ut Fraternitates quoque vestras, quas ad easdem honestandas nuptias conventuros arbitrabamur, solita nostra ex Deo salute bendictioneque impartiret, et ut vobiscum etiam partem gaudii nostri, quod ex istius praestantissimi Regis Regnique commodis capimus, communicaret.

Est etiam illa propria nobis vobiscum gratulandi et virtutem pietatemque vestram summopere in Domino laudandi occasio, quod vos, pro communi religione conservanda, veraque et recta in Deum catholica fide adversus illius oppugnatores tuenda, tam strenuam quotidie operam, cum ipsi Deo, tum fidei, integritati, dignitatique vestrae praestatis. Non sunt nobis, Fratres, vestrae curae et labores incogniti, quos in hac perturbatione temporum ad intestina mala aut sananda aut comprimenda suscipitis. Omnia vestrum sigillatim officia et gesta nobis sunt explorata, eademque a nobis debita erga unumquemque vestrum gratitudine animi ponderantur⁶. Porro maximas clementissimo Deo agimus gratias, quod talem vestro labore et opera per Regis istius bonitatem ac providentiam det proventum. Quem sane in dies ex unanimi consensu vestro, fraternaque ea, quae muneris atque ordinis vestri propria est, concordia, ampliorem uberioremque fore non dubitamus.

⁶ In mente habet modum, quo singuli eorum agebant tempore comitiorum anni praecedentis, cum iurisdictio ecclesiastica, postulantibus novatoribus, diminuta esset. Informatorem fuisse videtur epum Varmiensem Stanislaum Hosium, cui unico episcoporum separatas summus pontifex dedit eodem die 27 Maii litteras laudatorias, pro epistula sibi scripta gratias agens (AV, Arm. 41, ms. 26 f. 242r).

Quare hortamur vos, Fratres, ut si quae per inimicos pa[246v]cis homines seminentur inter vos aemulationis aut dissensionis causae, eas aut magnanimiter abiicientes, aut Deo pie condonantes, id ipsum^{b)} sentiatis omnes, ut consentientium inter vos voluntatum consiliorumque robore, impiorum ac malevolorum impetus frangantur. Quae vero per nos istic vel ad consolatiō nem bonorum, vel ad malorum resipiscentiam agi aut curari oportere iudica veritis, si de eis (^{c-}nos reddideritis certiores^{c)}, nos nec diligentia nostra, nec huius Sanctae Sedis auctoritate vestro rectissimo studio ullo loco deerimus. Datum ^{d-}Romae apud Sanctum Petrum etc., die XXVII Maii 1553, Anno 4°.

Pau[lus]^{d)}

a) *Sequitur expunctum:* dilecti filii nostri Card. Maphei, rerum atque hominum istius Regni studiosissimi, germanum fratrem
 b) *Sequitur expunctum:* invicem

c-c) *Adscriptum supra, pro expuncto:* aut nos ipsos, aut praefatum dilectum filium nostrum Card. Mapheum admonueritis
 d-d) *Manu Pauli Sadoleti.*

N. 3.

Iulius III, pontifex maximus senatoribus saecularibus regni Poloniae

Romae, 27 V 1553.

Communicat eis se per Marcum Antonium Maffei (quem etiam eis commendat) regi et ipsis de matrimonio regio gratulari et adhortatur eos, ut religionem catholicam contra novas sectas defendant.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 68 f. 247r-v.

- Ed.: Raynaldus XIV, p. 518.

Cop. coaeva: Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 f. 111r-v.

Dilectis filiis Nobilibus viris Senatoribus Regni Poloniae

Dilecti filii, nobiles viri, salutem etc. Mittentes dilectum filium Marcum Antonium Maphaeum, Sanctae Apostolicae Sedis Protonotarium, Nuntium ad Ser.mum istum Regem, ut illi nostro nomine de istis exoptatis nuptiis gratularetur, atque eas etiam huius Apostolicae Sedis auctoritate, quantum pro temporis angustia fieri posset, cohonestaret, iussimus eum cum Nobilitibus quoque vestris, ad quas pro^{a)} sua eximia virtute insignique, quem in

isto amplissimo Regno obtinent loco, magnam huius laetitiae partem pervenire scimus, nostrum hoc gaudium, quod de istius Regni commodis capimus, communicare. Multae enim sunt causae, tum privatae, tum publicae (sicut ad ipsum Serenissimum Regem scribimus)⁷, quamobrem matrimonium istud probatum nobis sit atque iucundum, sed illa praecipua et maxima, quod ex hac mutua duorum magnorum Regum Regnorumque benevolentia, duabus amplissimis nationibus, nobilitate, fortitudine, casta et pura in Deum religione in primis florentibus, pax et securitas inter se constituitur, robur autem et firmamentum adversus exterarum iniurias confirmatur. Quare de tantis istius Regni commoditatibus vobiscum etiam gratulandum per nos esse duximus, Deumque optimum maximum coniunctis vobiscum precibus orandum, ut optime constituta consilia secundi etiam rerum eventus consequantur.

Illud etiam a nobis, pro nostro perpetuo omnium salutis desiderio, praetermittendum non est, ut scilicet Nobilitates V.ras de ea, quam in hac temporum agitatione catholicae fidei atque optimarum in christiana religione partium adversus impios seditiososque homines suscipitis propugnatione, in Domino plurimum commendemus, debitaque laude, quae verae virtutis comes est, prosequamur. Cum multa sint et amplissima erga istud nobilissimum Regnum Dei munera atque^{b)} dona, nullum omnino est, quod tam nobis illius stabilitatem diuturnitatemque polliceatur, quam ista, tum ipsius optimi Regis, tum optimatum principumque virorum, qui sub illo praestantisimo capite Reipublicae gubernacula moderantur, in vero Dei cultu et catholica religione conservanda unanimis atque censors consensio.

[247v] Hoc consilium, cum erga Deum pium et ad eius benignitatem nobis conciliandam maxime est idoneum, tum in ratione verae sapientiae in primis prudens est et salutare, cum istae novarum sectarum opinones (id quod tot iam provinciarum exemplis perspicuum est) non tam ad ecclesiasticarum rerum ordinem confundendum, quam ad labefactandos^{c)} omnes ordines, praefecturas et imperia, ut temeritati atque licentiae omnia permittantur, sint intentatae. Quod V.ras Nobilitates pro sua prudentia et dispicere et providere ita nobis gratum est, ut plus propterea^{d)} in dies et nostrae erga vos dilectioni indulgeamus, et vestrae tribuamus virtuti. Id quod ex praefato Marco Antonio plenius poteritis cognoscere. Cui Nobilitates V.rae fidem habebunt. Datum ^{e)}Romae apud Sanctum Petrum etc., die XXVII Maii 1553, Anno 4°.

Pau[lus]^{-e)}

a) *Sequitur repetitum: pro*

b) *Suprascriptum pro expuncto: et*

c) *Suprascriptum pro expuncto: tollendos*

d) *Adscriptum supra.*

e-e) *Manu Pauli Sadoleti.*

**Iulius III, pontifex maximus
Nicolao Radziwiłł, palatino Vilnensi**

Romae, 27 V 1553.

Cum Marcum A. Maffei, qui gratulandi matrimonii causa ad regem Poloniae proficiscitur, eum in itinere (Vindobonae) conventurum esse intellexisset, separatis ei scribere constituit, ut gratias ei ageret eumque hortaretur ad constantiam in fide catholica adversus impiorum conatus defendenda.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 68 f. 198r. In f. 198v: "17 [sic] Maii 1553, anno 4" et summarium.

Radivivo [sic]⁸

Dilecte fili^{a)}. Ex Marco Antonio Mapheo, Sanctae huius Apostolicae Sedis Protonotario, Nuntio ad Ser.mum Poloniae Regem nostro, tua Nobilitas intelliget, quae ^{b)-sit illius-}^{b)} mittendi causa, nempe ea quae propter ipsius Regis commodum et sui Regni consolationem et quietem ^{c)-nobis et vobis, [qui]} illius am[plitudi]ni et digni[tati]^{c)}, est gratissima, ut ei scilicet de novis nuptiis gratulemur^{d)}. Quod, etsi alias ad Nobilitatem tuam litteras cum istius Regni proceribus communes dedimus, tamen cum intelligeremus prae-fatum Marcum Antonium te primum in itinere conventurum⁹, has privatum ad te ipsum^{e)} dare voluimus litteras, ut et quanti Nobilitatem tuam pro sua virtute facimus, ex ea re^{f)} intelligat, et ut eam etiam atque etiam in Domino hortemur, ut suo semper consilio atque excellenti auctoritate Dei et rectae Christianae catholicae fidei causam adversus impiorum conatus tutari velit. Quamquam tuam Nobilitatem in eo ipso^{g)} magis gratiarum actione quam hortatione indigere scimus¹⁰. Caetera nostra ex eodem Marco Antonio tua Nobilitas intelliget, cui fidem habebit. Datum ^{h)-Romae apud Sanctum Petrum etc., die XXVII Maii 1553, anno 4°.}

Pau[lus]-^{h)}

⁸ Nicolaus Radziwiłł, dictus Niger (1515-1565), palatinus Vilnensis ab a. 1551, tunc intimus regis Sigismundi Augusti consiliarius.

⁹ Radziwiłł tunc commorabatur Vindobonae, ubi de conditionibus matrimonii huius ineundi cum rege Ferdinando tractabat. Maffei tamen iam eum Vindobonae non convenit, nam palatinus, matrimonio 23 VI 1553 stipulato et per procuratorem (quem ipse agebat) contracto, post 10 VII eiusdem anni in Polonię profectus est. Cfr. Jasnowski, p. 110.

¹⁰ Mira est haec laudatio, nam Radziwiłł iam hoc tempore ad Lutheranos inclinare cooperat, quo-rum catechismum in versione Polona eodem anno 1553 Brestiae imprimi curavit, v. Jasnowski, p. 199.

- a) *Sequitur expunctum: Intelle*
- b-b) *Adscriptum supra, pro expuncto: sint ad eum*
- c-c) *Adscriptum in margine, qui deinde in parte abscissus est.*
- d) *Correctum ex: gratularemur*
- e) *Adscriptum supra, pro expuncto: unum*
- f) *Adscriptum supra, pro expuncto: cognoscet*
- g) *Adscriptum supra.*
- h-h) *Manu Pauli Sadoleti.*

N. 5.

**Iulius III, pontifex maximus
Catharinae, archiducissae Austriae**

Romae, 28 V 1553.

De matrimonio eius cum Sigismundo Augusto gratulatur. Nuntium suum ad nuptias honestandas, Marcum Antonium Maffei, commendat, per quem ei reliquias Sanctae Crucis dono mittit.

Min.: AV, Arm. 41, ms. 68 f. 250r.

Catharinae Archiducissae Austriae

Char.ma in Christo filia nostra, salutem etc. Significavit nobis Ser.mus Rex Romanorum, pater tuus¹¹, te Char.mo (^ain Christo-^a) filio nostro Sigis-mundo Augusto, Poloniae Regi, despondisse. Quae nuptiae ut rite perfici^b) possint^c), huius Sanctae Sedis auctoritate (^dper nos, sicut^d) ille a nobis petiit, est indul-tum¹². Quare cupimus eas vobis omnibus, vestrisque regiis familiis atque universalii Christianae Reipublicae faustas esse et perpetuorum gau-diorum effectrices. Ut autem nostram erga praedictos Ser.mos Reges propen-sam voluntatem declararemus, misimus istuc^a) dilectum filium Marcum Antonium Maffaeum, Apostolicae Sedis Protonotarium, Nuntium^a) nostrum, qui in istis ipsis nuptiis nostro nomine intersit quasi interpres divinae erga eos benignitatis et favoris. Is tuae Celsitudini partem ligni Ss.mae^e) Domini No-stri Iesu Christi Crucis, in quo Salus mundi pependit, auro quidem^a) et gemmis inclusam, (^fsed omnibus humanis rebus longe pretiosiorem^f), nostro no-mine exhibebit¹³, ut^g) sit apud te monumentum paternae nostre erga Celsi-tudinem tuam charitatis. Eam te et venerabunde accipere, et in debita reve-

¹¹Ferdinandus.

¹²Vide supra, N. 1.

¹³Pro cruce hac elaboranda expensi sunt a thesaurario pontificio Iacobo quodam aurifabro "scudi 2 d'oro, per havere racconcio una crocetta d'oro, piena di diamanti, la qual si mandò alla Ser.ma Regina di Pollonia" (Roma, AS, F. Camerale I, Tesoreria Segreta, ms. 1295, fasc. D, f. 30v).

rentia cultuque^{a)} habere^{h)}, et rei ipsius dignitati atque excellentiae et pietati tuae conveniet. Datum ⁱ⁾Romae apud Sanctum Petrum etc., die 28 Maii 1553, anno 4°.

Pau[lus]^{j)}

- a-a) *Adscriptum supra.*
- b) *Adscriptum supra, pro expuncto: fieri*
- c) *Sequitur expunctum: per nos*
- d-d) *Adscriptum supra, pro expuncto: ut*
- e) *Sequitur expunctum: Crucis*

- f-f) *Adscriptum in margine.*
- g) *Adscriptum supra, pro expuncto: Quae*
- h) *Sequitur expunctum: tuae pietati conve-*
niet.
- i) *Manu Pauli Sadoleti.*

N. 6.

**Litterae passus
a Iulio III, pontifice maximo
Marco Antonio Maffei datae**

Romae, 28 V 1553.

Cupiens dilecto filio Marco Antonio Maffeo, Sanctae Sedis Apostolicae Protonotario, quem ad Ser.mum Poloniae Regem nuntium nostrum mittimus, ac Adamo, eiusdem Regis secretario¹⁴, una proficiscentibus, tutum iter ubique patere, commendat eos omnibus et singulis, per quorum possessiones eos transire contingat (eodem exemplo ac Hieronymo Rorario, v. N. 5, sed brevius).

Min.: AV, Arm. 41, ms. 68 f. 251r.

N. 7.

**Marcus Antonius Maffei
card. Innocentio Del Monte**

Vindobonae, 17 VI 1553.

Notum facit se die 16 VI regi (Ferdinando) porrexisse breve et dispensationem pro matrimonio ab eius filia cum rege Poloniae ineundo, qui grato animo ea accepisset; eadem die fuisse etiam apud sponsam, cui etiam breve et reli-

¹⁴ Adamus Konarski (1526-1572), secretarius et agens regis Poloniae Romae a. 1552-1555 (cfr. Wojtyska PP, p. 376-390, 429-430), postea epus Posnaniensis (ab a. 1562).

quam s. Crucis dederit. Postero die in Poloniam proficisci se intendere, etsi rex ob infirmitatem, nuptias differre coactus sit.

Autogr.: AV, Lett. di Principi 19 f. 135r-v. In f. 136v inscriptio, sigillum et alia manu: "1553. Vienna. De Messer Marc'Antonio Maffeo 17 Iunii. Ricevuta 7 Iuli".

Ill.mo e Rev.mo Signor mio osservantissimo.

Hiersera, che furno XVI del presente, insieme con Mons. Nuntio¹⁵ hebi odienza [sic] da Sua Maestà, non si essendo possuto prima per la caccia che l'ha tenuta fuori della terra et i consegli, dove è stata occupata. Salutai Sua Maestà in nome di Nostro Signore, ralegrandomi con quelle parole che mi parveno più convenienti e più affettuose, per monstrar l'alegrezza et il piacere che haveva preso di questo nuovo parentado con il Re di Polonia.

Li presentai dipoi il breve insieme con la dispensa¹⁶, mostrando a Sua Maestà quanto gratiosamente e con quanto favore li era stata conceduta. Dalla quale mi fu risposto con parole molto amorevoli e piene di osservantia verso Nostro Signore, replicandomi le cagioni che l'havevano spinta a far questo parentado et i buoni effetti che erano per seguirne, e che Sua Maestà non intendeva che fosse fatto cosa alcuna senza la voluntà di Nostro Signore, essendo per questa, come obediente figliolo, ricorsa da Sua Santità; la quale ringratiaava della gratia tanto favorevole, offerendosi sempre paratissima ad ogni cosa che tornasse in beneficio di Sua Santità e della Sedia Apostolica.

Fatto questo offitio, visitai subito la sposa, e ralegrandomi seco, li presentai il breve, insieme con la croce¹⁷. La quale pigliò con molta divotione, mostrando che li fosse gratissima, sì per il dono istesso, sì ancora [135v] per venir da Sua Beatitudine, che li sarebbe carissima per memoria di quella.

Dimane penso tornare dalla Maestà di suo padre e da lei a licentiarmi per seguire il mio viaggio al Ser.mo Re di Polonia. Il quale essendo un poco infermo, si sono differite le nozze per alcuni giorni, con speranza che habi a sanarsi presto¹⁸. Ancora che per questo io non resterò di prevenire per eseguire quanto prima quel che mi è stato commesso da Nostro Signore. Al quale mi farà gratia degnarsi di fare intendere quanto è stato grato et accetto quel che fin qui si è fatto in nome di Sua beatitudine. Né mi occorrendo altro, baso

¹⁵ Hieronymo Martinengo, qui nuntius fuit apud regem Romanorum Vindobonae a. 1550-1554 (cfr. Goetz NBD I/16).

¹⁶ Breve ad regem Ferdinandum, verisimiliter eodem die 27 Maii datum, non invenitur. Dispensatio, de qua hic sermo est, est alterum exemplar bullae, de qua supra in annotatione 3.

¹⁷ Vide infra, N. 4.

¹⁸ Regem iam 8 VI, "consilio astrologorum" nuptias procrastinasse infirmitatis causa testificantur litterae eius ad oratorem Vindobonae, Nicolaum Radziwiłł, datae (Wojtyska PP, p. 62).

humilmente le mani di V.ra Signoria Ill.ma e Rev.ma. Di Vienna, alli XVII di Giugno del [MD]LIII.

Di V.ra Signoria Ill.ma e Rev.ma

humilissimo et obligatissimo servitore
Marc'Antonio Maffeo

N. 8.

Marcus Antonius Maffei
card. Innocentio Del Monte

Cracoviae, 3 VII 1553.

*Notum facit se venisse Cracoviam et ab omnibus bene acceptum esse; au-
dientiam suam et nuptias ob regis aegritudinem procrastinatas esse.*

Autogr.: AV, Lett. di Principi 19 f. 137r-v. In f. 138v inscriptio, vestigia sigilli et alia manu: "1553. Cracovia. Del Maffei. 3 di luglio. Ricevuta alli 26".

Ill.mo et Rev.mo Signor etc.

Ancora che non habi possuto fin' hora far con questo Ser.mo Re l'offitii che mi sono stati commessi da Nostro Signore, non ho voluto restar per questo di avisar V.ra Signoria Ill.ma della mia giunta in Cracovia, dove mi trovo al presente, ben visto et accarezzato da Sua Maestà e da tutti questi Signori ecclesiastici e seculari, non mi si mancando di tutto quello che si convien loro di fare ad un Nuntio di Sua Santità, verso della quale, cominciando dal Re, tutti mostrano di havere una grande osservanza et una gran riverenza alla Sedia Apostolica. Però io non manco di mantenerlo con tutti quelli offitii che si convengono di fare in nome di Nostro Signore.

La Maestà del Re non si può ancora rihavere da una febre, che son già cinque settimane che la tengono [sic] infermo. E per questo me si [137v] differisce l'odienza e si differiscono le nozze, più di quello che si pensava. Li medici dicono che ci è certezza di sanità e speranza che debbia essere presto, ma la opinion de molti è che il male andarà in lungo. Io, dopoi che harò visitato sua Maestà, aspettarò la venuta della Regina, secondo che mi commise Nostro Signore, se in questo mezzo non harò altro aviso da V.ra Signoria Ill.ma.

Alla quale baso humilmente le mani. Di Cracovia, alli III di Luglio del [MD]LIII.

Di V.ra Signoria Ill.ma et Rev.ma

humilissimo et obligatissimo servitore
Marc'Antonio Maffeo

N. 9.

**Senatores saeculares regni Poloniae
Iulio III, pontifici maximo**

Cracoviae, 14 VIII 1553.

Gratias agunt pro litteris, per nuntium (Maffei) ipsis transmissis, quibus hortatur eos ad religionis catholicae defensionem; certiores eum reddunt se nunquam fidei mutationem in Polonia permissuros.

Cop. coaeva: Kórnik, BPAN, ms. 245 f. 84v-85r.

Senatores saeculares Iulio III, pontifici maximo

Sanctissime ac Beatissime Pater et Domine D.ne clementissime. Post oscula pedum beatorum, perpetuam servitutem Sanctitati V.rae deferimus.

Quod nobiscum Sanctitas V.ra per oratorem suum, ad cohonestandas istas nuptias Ser.mi Regis nostri missum, tum etiam per litteras suas de integritate religionis, opt [...]a) in Ecclesiam Dei receptis moribus in Regno hoc conservandis egit¹⁹, ea nos, pro debito fidei nostrae atque erga Sedem Apostolicam, tum Sanctitatem V.ram observantia, non minus reverenter quam gratae accepimus, admonitionemque hanc, ut rectam et piam, ab animo que plane paterno profectam, obviis votis amplexi sumus. Etsi vero nihil est adhuc atque adeo attentatum, quod sacrosanctam fidem Catholicam syncerosque et tot saeculis iam confirmatos eius usus labefactare aut submovere posset, licet in tanta varietate atque discrimine morum, quo homines ad invicem in tota Christianitate inter se dissident, non unum fortassis omnes sapient, status tamen religionis, autoritas Ecclesiae et caetera fidei orthodoxae fundamenta atque ornamenta integra hactenus per Dei clementiam manent, Ser.mo Principe nostro et optimatibus Regni in id unice incumben-

¹⁹ Vide supra, N. 3.

tibus. Ita ut nihil verendum sit aliquid a praescripto Verbi Divini et veteri norma Ecclesiae in religione nobis, quoad Deus voluerit, viventibus, immutatum iri. Quod tamen adhuc Sanctitas V.ra calcar addit ultro currentibus, facit eo ad certamen istud alacriores et convitatores, erigitque simul animos nostros in optimam spem certae quietis et unitatis in Ecclesia Dei. Fovere enim illam, pacemque et stabilitamentum [85r] illius hac sollicita et vigilanti cura eximiisque studiis Sanctitas V.ra abunde cernitur. Quod ut Deus Optimus Maximus magis ac magis in dies promovere, Sanctitatemque V.ram sanam et felicem diutissime servare dignetur, sedulo precamur. Datum Cracoviae, 14 Augusti, Anno [MD]LIII²⁰.

a) *Illegibile.*

N. 10.

**Marcus Antonius Maffei
Martino Cromero, secretario regio**

Romae, 30 X 1553.

Notum facit causam Christophori Konarski, quam commendat et quae ante suum ex Polonia discessum iam commendata sibi erat, in curia Romana, Adami Konarski consensu et card. Putei auctoritate, transactam esse.

Or.: Olsztyn, ADWO, D 28 n. 35. In dorso inscriptio et vestigia sigilli.

Rev.de Domine.

Litteras tuas accepi, quibus Christophori Conarschi²¹ causam mihi commendas, quam mihi, priusquam a vobis discederem, Ser.mus Rex et Varmiensis noster plurimum commendavit²². Quorum autoritatem et virtutem sicuti a me plurimi fieri non ignoras, ita etiam tibi persuasum esse certo scio, me maximam curam adhibuisse, ut Christophorum huiusmodi moles-

²⁰ Similes litteras ad Iulium III dedit die 11 VIII 1553 etiam aepus Nicolaus Dziergowski, ad pontificias (v. supra, N. 2) responsivas (copia ibidem, f. 83v-84v, fragmentum ed. Pociecha MD, p. 77-78).

²¹ Christophorus Konarski (ante 1526 - ca 1574), secretarius regius ab a. circiter 1549.

²² Konarski promissum habebat ab epo Ioanne Dantisco, iam a. 1546, rege Sigismundo I postulante, primum canonicitum vacantem in dioecesi Varmensi; qua exspectativa mox renuntiassse una cum habitu ecclesiastico, Romanus Zelewski affirmit (PSB XIII, p. 466-467). Ex epistula hic reportata patet rem nondum a. 1553 finitam fuisse, cum adhuc hoc anno tam rex Sigismundus Augustus, quam epus Varmiensis, Stanislaus Hosius, pro ipso intercesserint.

tiis liberarem. Atque tandem eo res est, ut controversiam hanc non iniquis conditionibus transegerimus, quarum exemplum licet Adam, illius propinquus²³, cuius consensu et Cardinalis Putei²⁴ autoritate transacta res est, ad eum mittat, omnia tamen ex illius negocioribus cognosces.

Caetera, quae a te mihi commendata sunt, quantum mihi curae sint, malo te ex illorum, quorum interest, quam ex meis litteris intelligere. Pergratum mihi feceris, si quamprimum per oculum tibi licuerit, id ad me scriperis, quod tu et praesens es pollicitus, et nunc iterum per literas te facturum confirmas. Vale. Romae, XXX Octobris MDLIII.

(^a-Tui addictissimus Marcus Antonius Mafaeus
Archiepiscopus Theatinus^{-a)}

^{a-a)} *Autographum.*

²³ Adam Konarski, socius legationis Maffei in Poloniam (v. supra, N. 6). De eius "propinquitate" cum Christophoro Konarski non constat (v. Źelewski, PSB XIII, p. 466).

²⁴ Iacobus Puteo (1495-1563), card. ab a. 1551, viceprotector regni Poloniae a mense Augusto 1553.

I N D I C E S

INDEX

nominum, institutionum et locorum

In indice omittuntur nomina Sigismundi I regis Poloniae et locorum, in quibus scripta hic publicata inveniuntur (cfr. indicem fontium et tabulariorum). Cum de nuntiis agitur, numeris "crassioribus" signatae sunt paginae, in quibus de eorum missione in Polonia expleta praecipue sermo est; idem valet de pontificibus maximis et Sigismundo Augusto, cum de paginis agitur, in quibus de tempore eorum pontificatus vel regni tractatur.

Abel: 109.

Abraham, patriarcha: 107, 125.

Accoltis, Petrus de, card., viceprotector regni Poloniae: 6.

Adda, fluvius: 235.

Adriaticum mare: 137-138.

Aegyptus: 39, 96, 264.

Agareni, gens beduina: 42.

Agnes Sancta, festum: 128.

Agria (Eger), civitas: XLII, 339-340.

- dioecesis: 344, 346.

- epus: v. Frangepan Franciscus.

Alani, gens: 140.

Alba Ducalis (Alba Radivillorum, Biała Podlaska), oppidum: XXXIX, 94-96.

Alba Graeca (Belgrad), civitas: 96.

Alba Iulia, caput dioecesis Transilvaniensis: v. Transilvania.

Albergati Vianesius, scriptor brevium: 28.

Albertrandi Ioannes Baptista: 266.

Albertus Hohenzollern, ordinis BMV Theutonicorum magnus magister, postea dux in Prussia: VI, X-XI, XIII, XXXIV, XXXVII, 3, 5-7, 12, 14-16, 18, 30-31, 33-34, 36-38, 40-41, 44, 46-69, 71-74, 77-84, 94-99, 106-107, 116-117, 128-129, 140-143, 145-146, 162-163, 169, 173-174, 176-177, 180-196, 199, 206-207, 209, 213, 220, 270-271, 282, 293, 328, 391.

- eius consiliarius: v. Schönberg Theodoricus a.

- eius factor in Polonia: v. Bojanowski Stanislaus.

- eius oratores apud regem Poloniae: v. Dobeneck Iob a, Kittlitz Henricus a, Miltitz Henricus de.

- Albertus Iacobi de Kruszewo, notarius: 28-29, 70-71.
- Aleandro Hieronymus, nuntius in Germania, postea cardinalis: XX, XXXII, 300, 344.
- Alexander Iagellonides, rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae: 8, 16, 90.
- Alexander VI (Borgia), summus pontifex: 5, 8, 16, 89.
- Alpes, montes: 134.
- Altinum (Mohács), clades Hungarorum ad: XII-XIV, XXI, XXXI, 216, 223, 277.
- Amicinus Ioannes, canonicus et suffraganeus Cracoviensis: 171, 177.
- Ancona, civitas: XLI.
- epus, v. Accoltis Petrus de.
- Andreas Sanctus Apostolus, festum: 228.
- Angeli Sancti arx Romae: 280, 282, 405.
- Tabularium: XXXI.
- Angelina, famula matris Thomae Crnić: 137-138.
- Anglia, regnum: XIV, 39-40, 166, 328, 368.
- reges: v. Elisabeth, Henricus VIII.
- Anna Sancta, Mater Beatae Mariae Virginis, festum: 93-94.
- titulus ecclesiae Vilnae: 94.
- Anna, filia Sigismundi I et Bonae Sforza: 241.
- Anna, filia Vladislai II Iagellonidis, uxor Ferdinandi Habsburg, regis Romanorum: XXVI, 420.
- Anna, soror Ianussii, ducis Masoviae: 220.
- Antonius de Carboniano, scriptor brevium: 251.
- Apostoli Sancti: 39, v. Iacobus, Ioannes, Paulus, Petrus,
- Appennini montes: 234.
- Aprutium (Abruzzo), regio: 279.
- Apulia (Puglia), regio: 283.
- Aquila, civitas: 279.
- Aquileia, patriarchatus: XX.
- Vicariatus Imperialis: XXII.
- Arabici principatus: v. Aegyptus, Palaestina, Syria.
- Ara Coeli, conventus Romanus OFMObs: XVII.
- Aragonie, familia de: 107, v. Catharina regina Angliae, Ferdinandus II rex Hispaniae, Isabella Sforza.
- Arbusow Leonidas: LV, 292.
- Ardinghelli Petrus, secretarius Leonis X: XXX.
- Arditinus Paulus, scriptor brevium: 251.
- Ariminum (Rimini), civitas: XL, 228.

- Arius, conditor Arianismi: 111.
- Armellini de Medicis Franciscus, card.: 172-173, 175.
- Armeni: 190, v. Sergius monachus.
- Armenia: 99-100.
- Asculum (Ascoli), civitas: XIX.
- gubernator: v. Cito Ioannes Franciscus.
- Asia Minor: 100.
- Asisium, civitas: XVI.
- Augusta Vindelicorum (Augsburg), civitas:
- epus: v. Truchsess Otto.
- Aurelianum (Orléans), dux: v. Carolus de Angoulême.
- Austria, archiducatus: XXII, XXXII-XXXIII, XXXIX, 117, 230, 290, 389.
- archiduces: v. Habsburg.
- Averoldi Altobellus, epus Polensis, nuntius Venetiis: 37.
- Babilonia:** 107.
- Badoer Iacobus, locumtenens ducis Venetiarum: XV.
- Baglioni Horatius, dux exercitus pontificii: 280.
- Baiazid II, imperator Turcarum: 7.
- Baköcz Thomas, card., aepus Strigoniensis: 9, 18.
- Balan Petrus:* XXIX, L, 207, 210, 252, 255, 257, 260, 266, 269.
- Balcanica peninsula: 96.
- Balice: v. Boner Severinus de Balice.
- Balthasar de Piscia, scriptor brevium: 13, 28.
- Balticum mare (Sarmaticus oceanus): 99.
- Balzer Osvaldus:* LV, 116, 190.
- Bamberga, civitas: 14.
- praepositus: v. Hohenzollern Gumbertus.
- Bar, oppidum: 364.
- capitaneus: v. Pretwicz Bernardus.
- Baranowski Stanislaus OSB, canonicus Cracoviensis, abbas Tinecensis: 171, 177.
- Barbara Radziwiłł, uxor Sigismundi Augusti, regina Poloniae: XXV, 385-386, 388, 392-393, 407, 419.
- Barbara Zápolya, uxor Sigismundi I, regina Poloniae: 183, 328.
- eius filia: v. Hedvigis.
- Barium (Bari), civitas et ducatus: 155, 157, 164, 200-201, 245, 303, 411.
- ducissae: v. Bona regina Poloniae, Isabella de Aragonia Sforza.

Bartholomaeus Apostolus Sanctus, festum: 169.

Barycz Henricus: LV, 403, 405.

Basej Alexius, orator Basilii III apud Clementem VII: XIX.

Basilius III, magnus dux Moscoviae: VI, XVI, XIX, XXXIV, 3, 5-7, 9-10, 12, 14, 16, 18, 29-30, 36, 65-66, 117, 141-142, 144, 158, 161-162, 165-167, 169, 179, 217, 249-250, 252-260, 266-271, 273-275, 279, 282.

- eius orator apud Cruciferos: v. Semenov Alexander.

- - apud imperatorem Carolum V: 158, 162, 169, v. Jaroslavskij Ioannes, Trofimov Simeon.

- - apud regem Poloniae Sigismundum I: v. Borisov Simeon.

- - apud summum pontificem Clementem VII: 282, v. Basej Alexius, Gerasimov Demetrius, Lodygin, Trusov.

- - oratores summorum pontificum Leonis X et Clementis VII apud eum: v. Centurione Paulus, Cito Ioannes Franciscus, Ferreri Zacharias.

- - imperatoris Caroli V apud eum: v. Conti Antonius.

Batthyány Urbanus, orator Ioannis Zápolya apud Ferdinandum Habsburg: 329.

Belgrad: v. Alba Graeca.

Belial: 88.

Belibec, dux exercitus Turcarum: 167, 178.

Bembo Petrus, secretarius Leonis X, postea card.: 83.

Benedictini (Ordo Sancti Benedicti):

- abbatiae: v. Mons Subasius, Patavium, Tinecia.

- abbates: v. Baranowski Stanislaus, Ferreri Zacharias.

Benedictus de Nursia Sanctus: V.

Berislavić Petrus, epus Vesprimiensis: XI.

Bernardinus Senensis Sanctus, festum: 128.

- titulus ecclesiae OFMObs Vilnae: 93-94.

Bernardinae (Moniales Sancti Bernardini), conventus Sanctae Agnetis Stradomiae ad Cracoviam: 128.

Bernardini (Ordo Fratrum Minorum de Observantia): 93-94, 133-134.

- conventus: v. Ara Coeli Romae, Vilna.

- sodales: v. Cito Ioannes Franciscus, Frangepan Franciscus, Plichta Iacobus.

Bernardus de Biskupice, auctor diarii: XIV.

Berolinum, civitas: XXXVII.

- Archivum Regiomontanum Ordinis Theutonicorum: XXXVII.

Berytus, civitas: XVII.

- Berzosa, Ioannes de, tabularius: XXVIII.
- Biała Podlaska: v. Alba Ducalis.
- Biecz, civitas: 34.
- capitaneus: v. Boner Severinus.
 - castellanus: v. Boner Severinus.
- Bielski Martinus*: XV, XXIII, LV, 267.
- Biendery: v. Tehinia.
- Biskup Marianus*: VIII, X, LV, 3, 32-33, 52, 55-57, 63, 67, 69, 74, 106, 118, 174, 186-187.
- Biskupice: v. Bernardus de Biskupice.
- Blankenfeld Ioannes, aepus Rigensis: 268, 271.
- Blasius de Cesena, secretarius pontificius: XIV.
- Blosius Palladius, scriptor brevium, epus Fulginatensis: XXII, XXXIV, 283, 288-289, 316-320, 323, 356, 374, 376, 381, 383-385.
- Bodzentinum (Bodzentyn), arx: XLII, 410-411.
- Boguslaus X, dux Pomeraniae: 33.
- Bohemi: XIII, 5, 9, 18, 169, 174, 177, 198-199, 204, 209, 211, 277, 373, 392.
- episcopi: 315.
 - sectatores Lutheri: 173.
 - senatores: 315.
- Bohemia: XXXI, XXXIX, 137, 158, 162-163, 168-169, 171, 180, 183, 200, 208-209, 212, 214, 216, 220.
- comitia generalia regni: 168, 173.
 - legati pontificii: v. Campeggi Laurentius, Vio Thomas de.
 - orator regis Poloniae: v. Szydłowiecki Christophorus.
 - - regis Galliae: v. Rincon Antonius.
 - reges: v. Ferdinandus Habsburg, Ludovicus II, Vladislaus II.
- Bohemicum negotium: 161, v. Calixtini.
- Bohusz Bohowitynowicz Michael, thesaurarius terrestris Lithuaniae: 274.
- Bojanowski Stanislaus, factor Alberti ducis in Prussia in Polonia: 391.
- Boleslaus dictus Krzywousty, dux Poloniae: 188.
- Bona Sforza, regina Poloniae: XV, XVIII, XXI, XXV, 14, 32, 34, 65, 68, 107, 137, 155, 157, 164, 185-186, 191, 197, 203, 219-220, 231, 236, 239-240, 243, 245, 256-257, 261-264, 284, 288, 292, 294-296, 301, 303-304, 316-317, 321-322, 326, 331, 336-345, 348, 363, 372-373, 382-383, 386, 388, 392-393, 396, 405, 408-409, 411, 420.
- eius auditor generalis: v. Grosso Franciscus.
 - eius confessarius: v. Torre Marcus de la.

Bona Sforza, regina Poloniae; eius consiliarius: v. Lismanino Franciscus.

- eius filiae: 239, 243, v. Anna, Isabella, Sophia.

- eius filius: v. Sigismundus Augustus.

- eius medicus: v. Valentino Ioannes Andreas.

Bonaventura Sanctus, festum: 93-94.

Boner de Balice Ioannes, orator regis Poloniae Mediolani: 65, 67.

- Severinus, burgrabius et zupparius Cracoviensis, castellanus Biecensis, postea castellanus Sandecensis: 34, 328, 364, 373.

Bongiovanni Berardus, epus Camerinensis, nuntius in Polonia: 186.

Bonifacius VIII (Caetani), summus pontifex: 27.

Bononia, civitas: V, XVIII, XXIV-XXV, 35, 230, 374-376, 379, 401-402, 404.

- universitas studiorum: XXIII, 415.

Bononienses: XXI, 234.

Borisov Simeon, orator Basilii III magni ducis Moscoviae in Polonia: 165.

Bornemisza Ioannes, castellanus Budensis, consiliarius Ludovici II: 165166.

Bosnia, regnum: 215.

Bourbon, Carolus de, dux exercitus Caroli V: 212, 217, 280.

Brabantia, ducatus: 117.

Bragadino Laurentius, orator Venetus Romae: XX.

Brandenburgia, marchia:

- marchiones: v. Hohenzollern.

Brandi Carolus: LVI, 199, 334.

Branicki Sebastianus, epus Camenecensis, postea Chelmensis, deinde Posnaniensis: 291, 301, 306-307.

Bratislava: v. Posonium.

Braunsberga (Braniewo), civitas: 74.

Breda, comitatus: 199.

Brestia in Cuiavia (Brześć Kujawski), civitas: 31.

- castellani: v. Kretkowski Erasmus, Oporowski Ioannes.

Brestia, oppidum ad fluvium Bug: 424.

Breves, Antonius de, Sabaudius, socius nuntii Ferreri: VIII, 68-69.

Brixia (Brescia), civitas: XXIV.

Brixia (Brixen), epus: v. Sprentz Sebastianus.

- praepositus: v. Sprentz Sebastianus.

Brodárics Stephanus, secretarius Ludovici II, epus Sirmiensis, postea Vaciensis, cancellarius Hungariae: 178, 212, 216.

Bruck an der Mur: v. Pons ad Muram.

Brudzewski Nicolaus, palatinus Lanciciensis: 384.

Brundisium (Brindisi), civitas: 7.

Bruxellae, civitas: XI.

Brzozowia, oppidum: 414, 416.

Brzozowski Iacobus, parochus Plonscensis: 104.

Buczacki Iacobus, epus Chelmensis, postea Plocensis: 291, 301, 307-308.

Buda, civitas: XI-XIII, XV, XXII-XXIII, XXXI, XXXIX-XLII, 161, 163-165, 167, 171, 173-182, 184-185, 196, 198-199, 201, 206, 208, 210, 212, 214, 217-218, 220, 244-245, 321, 327, 329-332, 342, 345, 350.

- castellanus: v. Bornemisza Ioannes.

- praepositus: v. Statileo Ioannes.

- viceprovisor castri: v. Georgius Croatus.

Buglio (Puglioni, Pulleo) Ioannes Antonius, baro Burgii, nuntius: XI, XII-XIV, XV-XVI, XXIX-XXXIII, XXXVI-XXXVIII, XL, 149-224, 230-231, 238-240, 244-245, 253, 255, 262, 264, 270, 315, 327-328.

- eius consanguineus et factor Romae: v. Nicolaus.

- eius uxor et filii: XII.

Burgium, oppidum: XII.

Burgundia, ducatus: 117.

- dux: 199.

Buschbell Godefridus: XXIII, XXXIII, L, 408.

Caieta (Gaeta), civitas: 5.

- aepus: v. Flores Petrus.

Caietanus: v. Vio, Thomas de.

Cain: 109.

Calandra Ioannes Iacobus, secretarius Friderici Gonzaga: 228.

Calatrava: v. Iacobi Sancti Ordo Militaris de.

Calissiensia Statuta: v. Vielunensia-Calissiensia Statuta.

Calixtini, moderati sectatores Ioannis Hus: XIII, 156, 163, 168, 173, 177, 180, 182, 204-205, 209.

Callimachus (Buonaccorsi) Philippus: VII.

Callistus Sanctus, titulus cardinalitius: 172.

Camenecia (Kamieniec Podolski), civitas: 34.

- dioecesis: 34, 415.

- epi: 291, v. Branicki Sebastianus, Dziaduski Ioannes, Międzyleski Lauren-tius, Słończewski Leonardus, Wilamowski Ioannes.

Camerinum, civitas:

- epus: v. Bongiovanni Berardus.

- Campania, provincia Status Ecclesiastici: XVI.
- Campeggi Laurentius, card., legatus pontificius in Bohemia, Germania et Hungaria: XVII-XVIII, XXII, XXXI, 151-152, 156, 161-163, 169, 176-177, 179-182, 184, 197, 201, 204, 209.
- Canonici Regulares: IX.
- Capha, epus titularis: v. Iacobus de Miechów.
- Capua, civitas: 3.
- aepus: v. Schönberg Nicolaus a.
- Caputgrossio Rugerius, canonicus Spalatensis: 137-138.
- Carbonianum: v. Antonius de Carboniano.
- Cardauns Ludovicus*: XXII, XXIV, XLII, LVI, 366.
- Carev Ioannes*: 137.
- Carinthia, comitatus: 18, 290.
- Carnovia (Krnov, Jägerndorf), oppidum: 293, 411.
- Carolus V Habsburg, imperator, rex Hispaniae: XI, XIV, XVIII-XIX, XXI-XXII, 4, 7, 15, 18, 58-59, 78, 80, 82-83, 97, 116-118, 157-158, 162, 166, 169, 174, 180-181, 183-184, 186, 188-189, 192, 199-200, 210, 216-217, 235, 240, 263-264, 270, 274-276, 279-280, 282, 324-325, 330-335, 339, 342-343, 350, 368, 374-376, 391, 393, 402, 413.
- eius cancellarius: v. Gattinara Mercurianus Arborio de.
 - eius filia: v. Maria.
 - eius oratores apud Sigismundum I, regem Poloniae: 129, v. Carolus Philippus baro Bredae, Muragi Ioannes, Rogendorff Georgius de, Sprentz Sebastianus, Truchsess Gulielmus.
 - - apud Basilium III, magnum ducem Moscoviae: v. Conti Antonius, Nogarola Leonardus.
 - - apud Ioannem Zápolya, regem Hungariae: 329.
 - - apud Clementem VII, summum pontificem: v. Corduba Ludovicus de.
 - - Sigismundi I, regis Poloniae apud eum: v. Dantiscus Ioannes.
 - legati pontificii apud eum: v. Crnić Thomas, Farnese Alexander.
- Carolus de Angoulême, dux Aurelianensis: 334.
- Carolus Philippus, baro Bredae et Leffergen: 199.
- Carpentoratum, civitas:
- canonicatus quidam: 178.
 - epi: v. Sadoleto Iacobus, Sadoleto Paulus.
- Cartusiani (Ordo Cartusianorum): monasterium Venetiis: V.
- Carvajal, Bernardinus Lopez de: v. Lopez.
- Casimirus IV Jagellonides, rex Poloniae: 4, 8, 41, 56-57, 71-73.

- Casimirus Iagellonides, Sanctus: II, VI, VIII-X, 5, 7-10, 14, 17, 36, 38, 41, 69, 95, 98-104, 128-129, 336, 339.
- Cassubae, gens: 193.
- Castello, Andreas de, secretarius summorum pontificum: 73.
- Castellum Maris (Stabia), epus: v. Flores Petrus.
- Castrum Civitellae, oppidum: XXI.
- Catharina Aragoniensis, uxor Henrici VIII regis Angliae: XIV.
- Catharina Habsburg, filia Ferdinandi regis Romanorum, uxor Sigismundi Augusti, regina Poloniae: XXVII-XXVII, 419-429.
- Cauna (Kaunas, Kowno), civitas: IX.
- Celichowski Sigismundus*: XXXVII, L, 275-276, 279, 282, 284.
- Cenci Caesar OFMObs*: XVII.
- Centumcellae (Civitavecchia), arx et portus: 282.
- Centurione Paulus, mercator Genuensis in Moscova: XVI, 169, 179-181, 252-253, 255.
- Ceri Laurentius de, dux exercitus pontificii: 280.
- Cervini Marcellus, epus Neocastrensis, card., in concilio Tridentino legatus, postea summus pontifex Marcellus II: XXIII-XXIV, XXXIV, 339, 343, 372, 376, 378-380, 391, 394-396, 412.
- Cerynthus, gnosticus: 111.
- Cesena: v. Blasius de Cesena.
- Chersonesus Taurica (Crimea): 99-100.
- Chelma (Chełm), civitas: 291.
 - dioecesis: 307-308, 415.
 - epi: 291-292, v. Branicki Sebastianus, Buczacki Iacobus, Drohojowski Ioannes, Dziaduski Ioannes, Maciejowski Samuel.
- Chieti: v. Teate.
- Chojeński Petrus, epus Plocensis, postea Cracoviensis, regni Poloniae cancellarius: 291, 301, 319.
- Christianus II, rex Daniae et Suetiae: XVII, 7, 9, 16, 18, 36, 69, 199.
- Christophorus, archipresbyter et canonicus Spalatensis: 137-138.
- Ciampi Sebastianus*: VII, XXXIV, L, 292, 294, 400.
- Cicero Marcus Tullius: 39.
- Ciechanovia (Ciechanów), civitas: XXXIX, 104-105.
- Cieszyn (Tezin), oppidum: 290.
- Ciołek Erasmus, epus Plocensis, orator Sigismundi I regis Poloniae Romae: IX-X, XIII, XXXV, 3-6, 8, 16, 18, 31-37, 65, 89, 134, 141, 167, 170, 195, 284.

Cistercienses (Sacer Ordo Cisterciensis):

- sodales: v. Iacobus de Miechów.

Cito Ioannes Franciscus de Potentia OFMObs, epus Scarensis, deinde Puteolanus, postea aepus Nazarenus, nuntius in Polonia: **XVI-XX, XXIX-XXXI, XXXV-XXXVI, XXXVIII, XLI**, 5, 7, 169, 182, 217, 233, 239, **247-284**.

Civitas Castellana: 282.

Civitavecchia: v. Centumcellae.

Clemens V (de Got), summus pontifex: 189.

Clemens VII (de Medicis), summus pontifex: IX, XII-XIX, XXVIII-XXX, 33, 103, 136, **151-284**, 341, 344, 346, 415.

Clissa, arx in Dalmatia: 174.

Clodia (Chioggia), civitas: XL.

Clot Andreas: LVI, 328.

Colocia (Kalocsa), civitas:

- aepi: v. Frangepan Franciscus, Tomori Paulus.

Colonia Agrippina (Köln), civitas: 116, 118.

- universitas studiorum: 121-122, 124.

Colonna, familia: XIV.

Colum (Koło), oppidum: 160.

- conventus nobilium Maioris Poloniae: 160.

Compostella, templum S. Iacobi Apostoli: 25.

Concordia, dioecesis: XXII.

Conelianum (Conegliano), oppidum: XV.

Conradus, dux Masoviae: 187.

Constantinopolis, civitas: 157, 327-329, 339, 342, 345.

- epus: v. Macedonius.

- patriarcha: 7.

Constantinus Magnus, imperator Romanus: 113.

Conti Antonius, orator Caroli V in Moscavia: 155, 158, 161-162, 165, 169.

Corduba Ludovicus de, dux Sessae: 157.

Corinthii: 38.

Cormons, paroecia: XXII.

Cornides Elisabeth: LVI, 318.

Coronati Quattuor Sancti, tit. ecclesiae cardinalitius: v. Pucci Laurentius.

Corvinus Matthias: v. Matthias Corvinus, rex Hungariae.

Cracovia, civitas: VIII, XI-XII, XV, XVIII-XXII, XXIV-XXV, XXVII, XXXII-XXXIV, XXXVII-XLIII, 3, 8-9, 33, 106-108, 126-128, 130-131, 133,

Cracovia, civitas: 134, 137-140, 144, 146-147, 150, 155-158, 160-162, 164-166, 168, 183, 185, 187, 193-194, 196, 198, 200-203, 217, 223, 230-231, 236, 242-245, 248, 261-263, 265, 268-270, 274, 276, 278, 291, 293, 295, 300-311, 321, 328, 335, 339, 343-344, 346-348, 354, 356, 359-360, 365-367, 370-372, 378, 391, 393-397, 407, 409, 411-412, 428-430.

- Academia Scientiarum: XXXIII.
 - Archivum Metropolitanum: XXXVII.
 - arx (Wawel): XXXV, 193.
 - Bibliotheca Jagellonica: XXXVI.
 - burgrabius: v. Boner Severinus.
 - capitaneus: v. Kmita Petrus.
 - capitulum cathedrale: 75-76.
 - - canonicatus quidam: XIII, XXXI, 170-171, 175-178, 196, 230.
 - - canonici: 397, v. Amicinus Ioannes, Baranowski Stanislaus, Górski Stanislaus, Karnkowski Ioannes, Rembiewski Martinus, Sacranus Ioannes, Valentino Ioannes Andreas, Wargawski Raphael.
 - - praebenda quaedam: 34, 36.
 - castellani: v. Tarnowski Ioannes, Tęczyński Andreas (senior), Tęczyński Andreas (iunior).
 - conventus Franciscanorum Conventualium: 304.
 - dioecesis: 76, 91, 178, 355.
 - ecclesia cathedralis: XIV, XXIII, 339-340.
 - epi: 75, 77, 289, v. Chojeński Ioannes, Gamrat Petrus, Latalski Ioannes, Maciejowski Samuel, Tomicki Petrus.
 - - suffraganeus: v. Amicinus Ioannes.
 - magistratus: 137.
 - palatini: v. Kmita Petrus, Szydłowiecki Christophorus, Tęczyński Andreas.
 - palatum Lucae Górk: 344.
 - praetorium: 191.
 - universitas studiorum: 36, 289, 356.
 - - professor theologiae: v. Torre Marcus della.
 - - rector: v. Sacranus Ioannes.
- Cracoviensia comitia generalia regni:
- anni 1523: 146.
 - anni 1536/7: XX, 301-302, 308.
 - anni 1540: 329, 340, 371, 388, 403.
 - anni 1547: 401.

Cracoviensis tractatus a. 1525: 190.

Crates, philosophus: 200.

Cremona, dioecesis: 178.

- epus: 178.

Crimea peninsula: v. Chersonesus Taurica.

Crnić (Nigro) Thomas, epus Scardonensis, postea Traguriensis, nuntius: **XI-XII, XXIX, XXXVIII, XXXIX-XL, 135-147**, 158, 195

- eius mater: 137-138.

Croati: XI, 215, v. Georgius Croatus, Petrus Croatus.

Croatia: XI-XII, 8, 117, 212, 214, 309.

Cruciferi: v. Theutonicorum Ordo Beatae Mariae Virginis.

Crux Sancta: 251, 368-369.

- lignum: 79, 190, 425, 427.

- titulus ecclesiae cardinalitius: v. Cervini Marcellus, Lopez de Carvajal Bernardinus.

Ctesiphon, Atheniensis: 338.

Cuiavia, regio:

- dioecesis: v. Vladislaviensis.

Culma, dioecesis: 118.

- epi: 289, 291, v. Dantiscus Ioannes, Hosius Stanislaus, Konopacki Ioannes.

Curonia (Curlandia), regio: 291.

- dioecesis: 291.

Cybo Innocentius, card., Leonis X nepos: 34.

Czema Achatius, palatinus Marienburgensis: 405.

Częstochovia, sanctuarium Beatae Mariae Virginis, monasterium Paulinorum: 325, 396-397.

- prior: v. Utiešenović Georgius.

Czuryło F.: 34.

Dalmatia: XI, XL, 117, 174.

Dandino Hieronymus, secretarius Iulii III: XXXIV.

Dania (Dacia): 6, 199, 368.

- rex: v. Christianus II.

Dante Alighieri: VI.

Dantiscus Ioannes, parochus Gedanensis, epus Culmensis, deinde Varmensis: 198-200, 217, 291, 400, 403-405, 430.

- eius nepos: v. Hannow Caspar.

Danubius, fluvius: 200, 215, 332.

- Darowski Adamus*: XXXIII, 324, 326-327, 329, 332, 360, 365, 412.
- David, rex Israel*: 123.
- Decius Iodocus Ludovicus, secretarius Sigismundi I*: 31, 34-35, 364, 373.
- Del Monte, familia*: v. *Iulius III summus pontifex*.
- *Innocentius, card., nepos Iulii III*: XXXIV, 418, 426-429.
- Dembiński Bronislaus*: XXV, LVI.
- Demosthenes, Atheniensis*: 39.
- Diana Ephesia*: 120.
- Dioscorus, Monophysitarum fautor*: 111.
- Discordia (Niezgoda) Laurentius de Przasnysz, praedicator Lutheranus*: 414.
- Dittrich Franciscus*: XXII, XLII, LVI, 324, 326.
- Dniestr, fluvius*: 341-342.
- Dobeneck, Iob a, epus Pomesaniensis*: 74.
- Dominicani (Ordo Praedicatorum)*: 34.
- *conventus*: 34.
 - *provincia Polona*: 34.
 - *provincia Theutonica*: 34.
 - *sodales*: v. *Schönberg Nicolaus a, Thomas Aquinas Sanctus, Vincentius Ferreri Sanctus, Vio Thomas de*.
- Dorpat*: v. *Tarbatum*.
- Drohojowski Ioannes, epus Chelmensis*: 384, 401.
- Drzewicki Matthias, epus Premisliensis, deinde Vladislaviensis, postea archiepiscopus Gnesnensis*: VII, 177.
- Dubravský Ioannes, epus Olomucensis*: 373.
- Dubrovnik*: v. *Ragusa*.
- Dudith Andreas*: XX.
- Durantis (Durante) Durans de, secretarius Pauli III*: 340.
- *Vincentius, epus Termularum, datarius pontificius*: 371.
- Dziaduski Ioannes, epus Premisliensis*: 384, 414-416.
- Działyński Titus*: X, XII, XXXVII, XXXIX, L, 3, 9, 12, 14, 29, 31, 36, 38, 45-46, 48, 56, 65, 67, 69, 79-80, 106, 140, 143, 151, 156, 165, 174, 177, 179, 185, 190, 194, 197-198, 200-202, 206, 212, 217, 219, 223-224, 238, 240, 244, 265-266, 273-274.
- Dzierzgowski Ioannes, palatinus Masoviae*: 384.
- *Nicolaus, aepus Gnesnensis*: XXV, 383, 386-387, 401, 405, 407, 409, 412-415, 430.
- Dzierżkowicz Nicolaus, epus Vilnensis*: 76.

Eger: v. Agria.

Ehrlichshausen, Ludovicus de, magnus ordinis Theutonicorum magister: 56, 71, 73.

Ehses Stephanus: XX, XXIII-XXIV, XXXIII-XXXIV, XLI-XLII, LI, 287, 294-295, 298, 302-303, 312, 355, 357-359, 370, 372, 376.

Elisabeth Tudor, regina Angliae: XXVI.

Elisabeth Habsburg, uxor Sigismundi Augusti, regina Poloniae: XXVI, 326, 335, 420.

Eliseus, propheta: 131.

Ephesus, templum Diana: 120.

Erdödi Simon, epus Zagrabiensis: 210, 215.

Erinys, Furia: 338.

Esechiel, propheta: 43.

Este, de, familia ducum Ferrariae: 219.

- Alphonsus I: 235.

- Hercules: 219.

- Isabella d'Este Gonzaga: 235.

Estonia, regio: 291.

Esztergom: v. Strigonium.

Eubel Conradus: VI, XV, XIX, XXI, XXIV, XXVII, LVII, 144, 163, 341, 415.

Eugenius IV (Condulmer), summus pontifex: 6.

Eugubium, civitas: 395.

- praepositura: 395.

Europa: 39, 87.

Eusebius Caesariensis, historiographus: 113.

Eutyches, monophysita: 111.

Fabro Nicolaus, nuntius in Polonia: **XV-XVI**, XXIX, XXXI, XXXV, XXXVIII, **XL-XLI**, 176, 183, 219, **225-249**, 261.

Fanum, civitas: XXI.

- gubernator: v. Strassoldo Pamphilus de.

Farnese, familia: 332, 340.

- Alexander, card., epus Ostiensis, postea summus pontifex: 415, v. Paulus III summus pontifex.

- Alexander, nepos praecedentis, card., vicecancellarius S.R.E., protector regni Poloniae: XIV, XXI, XXIV, XXVIII, XXX, XXXII-XXXIII, 321-335, 339-343, 346-347, 349-350, 354, 359-366, 370-372, 379, 386-390, 392-394, 400, 403-412, 415-416.

- Farnese Victoria, neptis Pauli III: XXIII.
- Faventia (Faenza), oppidum: IX, 132-133.
- gubernator: v. Ferreri Zacharias.
- Feldkirchen, pagus: 290.
- Ferber Mauritius, epus Varmiensis: 291.
- Ferdinandus Habsburg, archidux Austriae, rex Romanorum, rex Bohemiae et Hungariae, postea imperator Romanus: XIX, XXI-XXIII, XXVI, 145, 162, 165, 169, 174, 199, 208-211, 262, 270, 274-277, 315, 319-334, 346, 348-350, 358, 368, 372, 391-392, 394-395, 419-420, 423-427.
- eius filiae: v. Catharina regina Poloniae, Elisabeth regina Poloniae.
 - eius orator apud Sigismundum I regem Poloniae: 145, 340, v. Herberstein Sigismundus ab.
 - - apud ducem Moscoviae: v. Conti Antonius, Herberstein Sigismundus ab.
 - - apud Solimanum II sultanan Turcarum: v. Łaski Hieronymus.
 - nuntii apud eum: v. Morone Ioannes, Santacroce Prosper, Truchsess Otto.
 - oratores Sigismundi I regis Poloniae apud eum: v. Wilamowski Ioannes.
- Ferdinandus dictus Catholicus, rex Hispaniae: 32, 188.
- Ferrajoli Alexander*: VI-VII, IX-X, LVI.
- Ferraria, civitas et ducatus: 234.
- duces: v. Este.
 - - eorum oratores in Polonia: v. Ruggieri.
 - - eorum palatum Venetiis: 36.
- Ferrariensis ager: 281.
- Ferrer Vincentius: v. Vincentius Ferrer OP, Sanctus.
- Ferreri, familia: V, 128-130.
- Zacharias, epus Gardiensis, nuntius in Polonia: **V-X**, XI-XII, XXVII-XXX, XXXIV-XXXV, XXXVII-XXXVIII, **XXXIX**, LI, **1-134**, 137, 158, 174, 183, 186, 188, 200, 249-250, 339.
 - - eius fratres: 130.
 - - - Vincentius: IX.
- Ferrero Filibertus, nuntius in Gallia: 335.
- Fijałek Ioannes*: VIII, LI, LVI, 90, 120.
- Filangeri di Candida Richardus*: XXXIII.
- Filipowicz Ioannes, epus Kioviensis: 101.
- Filonardi Ennius, card.: 321.
- Firlej Petrus, palatinus Russiae: 384.
- Flandria, comitatus: 117, 199, 330-331, 333-334, 343, 350.

Florentia (Firenze), civitas: VII, 35.

- Archivum Status: XXX, XXXIV.
- Centralis Bibliotheca Nationalis: XXXIV.
- Concilium Oecumenicum: 5-8, 89.
- Florentini: 234, v. Tedaldis Ioannes de.

Flores Petrus, epus Castelli Maris: VI, 5-6, 34.

Foix Odetus de, vicecomes de Lautrec, dux exercitus Gallici: XIX, 282.

Fontana Nicolaus, interpres nuntii Ioannis Francisci Cito: XIX.

Forum Iulii (Friuli), regio: XV, XLII, 230, 290, 392.

Fraknói Gulielmus: XII, XIV, XVIII, XXXI, LI, LVI, 156, 161, 163, 165, 167, 173, 175-177, 179-180, 182-183, 185, 196, 206, 209, 211, 214-216, 218, 220, 238-239, 245

Franciscani Conventuales (Ordo Fratrum Minorum Conventualium): v. Lismanino Franciscus, Torre Marcus della.

- conventus Cracoviensis: 304.

Franciscani Observantes: v. Bernardini.

Franciscus Asiensis Sanctus, festum: 128.

Franciscus I de Valois-Angoulême, rex Galliae: 7, 18, 39, 69, 166, 167, 169, 176, 180-181, 199, 210, 212, 216, 219, 235, 281, 328, 331, 333-335, 374-376.

- eius filiae: 169, v. Valois Magdalena, Margarita de Valois-Angoulême.
- eius filius: v. Henricus de Valois-Angoulême.
- eius mater: v. Valois Ludovica.
- legatus Pauli III apud eum: v. Farnese Alexander.
- nuntius apud eum: v. Ferrerio Filibertus.
- eius orator in Bohemia, Hungaria et Polonia: v. Rincon Antonius.
- orator Sigismundi I, regis Poloniae apud eum: v. Łaski Hieronymus.

Franciscus, calumniator aepi Ioannis Dziergowski Romae: 414.

Frangepan (de Frangipanibus) Christophorus, comes: 215.

- Franciscus OFMObs, epus Agriensis, aepus Colocensis: 324, 326, 332.

Frauenburgum (Frombork), oppidum: 403.

- parochus: v. Hannow Caspar.

Fregoso Caesar, dux exercitus: 282.

Fridericus II (Barbarossa), imperator Romanus: 188.

Fridericus Hohenzollern, marchio Brandenburgensis de Ansbach: 41,

Fridericus III, dux Saxoniae: 56, 174, 177, 200, 300.

Fridericus, dux Legnicensis: 59, 62, 66, 185-187, 191-192.

Friedensburg Valterus: XX-XXII, XXXII-XXXIII, XLI-XLIII, LI, LVI, 298, 392-394, 396.

Frisacum (Friesach), oppidum: 290.

Friuli: v. *Forum Iulii*.

Fryštat, oppidum: 290.

Fugger, familia mercatorum: 172.

- *Iacobus II*: 171-172.

Fulginia(*Foligno*), epi: v. *Blosius Palladius*, *Vigil Fabius*.

Gaeta Franciscus: XLIII, LVI, 334.

Galli: XIX, 18, 169, 180-181, 183-184, 212, 218, 235, 279, 391.

Gallia: VII-VIII, XI, 39-40, 166-167, 170, 216, 219, 323, 331, 334-335, 343.

- reges: v. *Franciscus I*, *Henricus II*, *Ludovicus XII*.

- universitates studiorum: 121, v. *Lutetia Parisiorum*.

Gamrat (de *Gamratis*) Nicolaus, decanus Plocensis, servitor Erasmi Ciołek: 283-284.

- Petrus, epus Premisliensis, postea Cracoviensis et aepus Gnesnensis: XXIII, 283-284, 291, 301, 340, 355-356, 359, 361, 363, 370, 373.

Garampi Iosephus: XV, XXIX, LVII, 128.

Garbacik Iosephus: VII.

Gardium (*Guardalfiera*), civitas: VI.

- dioecesis: VI.

- epus, v. *Ferreri Zacharias*.

Gattinara, Mercurianus Arborio de, card., cancellarius imperatoris Caroli V: 166, 199.

Gąsiorowski Antonius: LVII, 33, 134, 244, 261, 291, 296, 346, 372, 395-396.

Gedanenses: XXXI, 238, 269, 272.

Gedanum (Gdańsk, Danzig), civitas: XVI, XVIII, 236, 268-271.

- parochus: v. *Dantiscus Ioannes*.

Gellinghausen Ioannes, epus Tarbatensis: 312.

Gentilis B., secretarius Clementis VII: 251.

Genua, civitas: 282.

Georgius I, dux Pomeraniae: 33.

Georgius, dux Saxoniae: 56.

Georgius Croatus, viceprovisor castri Budensis: 328.

Gerasimov Demetrius, orator Basillii, magni ducis Moscoviae, Romae: XVI, 252-255, 258-259, 262-264, 267.

Gerendi Nicolaus, orator Ludovici II, regis Hungariae, in Polonia: 164-165.

- Germani: XXXIII, 33, 119, 169-170, 181, 210, 214, 280, 282, 344, 355, 365.
- Germania: X, XVII, XXII-XXIV, 4, 9, 33, 39-40, 47, 57, 66-67, 78, 119, 122, 124, 133, 151, 156, 184, 189-190, 295, 298, 300, 322, 324-325, 335-337, 343-344, 349, 358-359, 362, 365-366, 368, 371-372, 392.
- comitia: 216, v. Norimberga, Vormatia.
 - dioeceses: 371.
 - episcopi: XXIV.
 - legatus pontificius: v. Campeggi Laurentius.
 - nuntii pontificii: Aleandro Hieronymus, Miltitz Carolus de, Truchsess Otto, Vorst Petrus van der.
 - principes electores: XXI, 58-59, 186, 358.
 - - eorum oratores in negotio belli Pruthenici: 56, 59, 61, 63, 65-66, 119-120, 145.
 - provincia Dominicanorum: 34.
 - rex: 117.
 - universitates studiorum: 121, v. Colonia Agrippina.
- Germanicus oceanus: v. Nordicum mare.
- Giberti Ioannes Matthaeus, secretarius et datarius Clementis VII, postea card.: XXXI, 153-158, 162-167, 170, 176.
- Girej Islam, dux (chanus) Tartarorum: 168.
- Gnesna, civitas: 291.
- aepi: 291, 295, 297, v. Dziergowski Nicolaus, Gamrat Petrus, Karnkowski Stanislaus, Krzycki Andreas, Latalski Ioannes, Łaski Ioannes, Trańba Nicoalus.
 - cancellarius: v. Rembiewski Martinus.
 - canonici: v. Myszkowski Georgius.
 - clerici archidioecesis: v. Albertus Iacobi de Kruszewo.
 - metropolis: 289, 291, 355.
 - suffraganei: 310-311.
- Goetz Helmoldus: XXIV, XXVI, XLIII, LVII, 427.
- Gołqb Iulianus: LVII, 175.
- Gonzaga Fridericus, marchio Mantuae: XIII, XV, 218-220, 228-229, 232, 234-235, 238-239-240, 245.
- - eius secretarius: v. Calandra Ioannes Iacobus.
 - - eius mater: v. Este-Gonzaga Isabella.
 - Hercules, card., epus Mantuanus: 235.
 - Ferdinandus, comes Guastalliae, gubernator Mediolani: 235.
- Gonzaga Candida Bernardus: XIV.

- Goos Rodericus*: 325.
- Gosztonyi Ioannes, epus Iauriensis: 59, 61, 66.
- Gothi, populus: 140.
- Górka Andreas, castellanus Posnaniensis: 384.
- Lucas, palatinus Posnaniensis, epus Vladislaviensis: XII, 344, 363.
- Górski Stanislaus, canonicus Cracoviensis et Plocensis, collector actorum Tomicianorum: IX, XXXV-XXXVII, 68, 139-140, 194, 201-202, 212, 217, 223, 276, 282, 357, 367.
- Graeca (Orientalis) Ecclesia: 252.
- Graeci (Ecclesiae Orientalis fideles): 5-6, 49, 89.
- Graecia: 100.
- Grassis, Achilles de, card., epus Pomesaniensis, protector regni Poloniae: 6, 18, 133-134, 162-163
- Gregorius Magnus, summus pontifex: 115.
- Gregorius IX (e comitibus Signiae), summus pontifex: 188.
- Gregorius quidam e dioecesi Olomucensi: 306.
- Gritti Andreas, dux Venetiarum: 357.
- Grodna, oppidum: 8.
- Grosso Franciscus Venusinus, auditor generalis reginae Bonae: 303.
- Grunwald (Tannenberg), pugna ad: 33.
- Guastallia, comitatus: 235.
- comes: v. Gonzaga Ferdinandus.
- Guasti Caesar*: XXX.
- Gubbio: v. Eugubium.
- Gulik Guilelmus*: VI, XV, XIX, XXI, XXIV, XXVII, LVII, 144, 163, 341, 415.
- Gurcum, civitas: 18.
- epus: v. Lang Matthaeus.
- Gustavus I Vasa, rex Suetiae: XVII-XVIII, 217-218, 260, 268, 271-273.
- Gustaw Romualdus*: LI, 128.
- Györ: v. Iauria.
- Habsburg, comitatus: 117.
- familia: 325, 350, v. Carolus V imperator, Catharina regina Poloniae, Elisabeth regina Poloniae, Ferdinandus rex Romanorum, Isabella, Maria regina Hungariae, Maximilianus I imperator, Philippus II rex Hispaniae.
- Hadrianopolis, civitas: 330.

- Hadrianus VI (Florensz), summus pontifex: IX, XI, XIII, XVII, XXVIII, 132,
137-147, 186, 195, 260, 273, 277.
- Hafnia (Koebenhavn), civitas: XVII.
- Haller Ioannes, typographus: XXVIII, 131.
- Hannow Caspar, parochus in Frombork, canonicus Varmiensis: 403-405.
- Haraldsson Magnus, epus Scarensis: 273.
- Harduin Ioannes SJ*: XVII, LVII.
- Hatvan, oppidum: 216.
- Hedvigis, filia Sigismundi I et Barbarae Zápolya: XIII, XV, 182-183, 200,
 218-220, 231-235, 239-240, 242-243, 327-328.
- Hefele Carolus Iosephus*: XVII, LVII, 7.
- Heilsberga (Lidzbark Warmiński), residentia eporum Varmiensium: 62.
- Hellespons in Asia Minore: 100.
- Helvetia: 18.
- Helvetii: 18.
- Henricus II de Valois-Angoulême, rex Galliae: 387.
 - eius oratores in Concilio Tridentino: 387.
- Henricus VIII Tudor, rex Angliae: XIV, 18, 169, 183-184, 200, 212, 216, 327-
 328.
 - eius filia: v. Elisabeth Tudor.
 - eius uxor: v. Catharina de Aragonia.
- Herberstein Sigismundus ab, orator Ferdinandi, Regis Romanorum, in Mo-
 scovia et Polonia: XVIII-XIX, LVII, 268, 270, 274-275.
- Heripolis (Würzburg), civitas: 14.
 - praepositus: v. Hohenzollern Gumbertus.
- Hercules: 233.
- Heyzmann Udalricus*: 90.
- Hieronymus Sanctus: 115.
 - festum: 126
- Hieronymus a Praga, Husitismi propagator: 111.
- Hierostrates: 120.
- Hipler Franciscus*: LII, 397, 404.
- Hispani: 280, 282, 393.
- Hispania: VII, XI, XVIII, 39-40, 117, 143, 166, 199, 210, 212, 216-217, 334.
 - Archivum Generale Regni: v. Septimancae.
 - reges: v. Carolus V (I), Ferdinandus Catholicus, Philippus II.
 - collector denarii S. Petri: v. Albergati Vianesius.
 - universitates studiorum: 121.

Hoffmann Georgius: LVII, 6.

Hohenzollern, familia: v. Albertus magnus ordinis Theutonicorum magister,
Fridericus, Ioachimus.

- Albertus, card., aepus Moguntinus: 56, 200.
- Georgius, frater magni magistri Alberti: 186-187, 191-193, 292-293, 295,
298-299, 302.
- Gulielmus, frater magni magistri Alberti: 220.
- Gumbertus (Gumprecht), praepositus Bambergensis et Herbipolensis, fra-
ter magni magistri Alberti: 14, 17, 32-33,
- Ioannes Albertus, aepus Magdeburgensis: XI, 14, 17, 32-33, 140-142, 195.

Holszański Paulus Algimundus, epus Vilnensis: 291.

Honorius III (Savelli), summus pontifex: 27, 29.

Horejów, arx: 342.

Hosius Stanislaus, canonicus Varmiensis, secretarius regius, postea epus
Culmensis, deinde Varmiensis: XXVII, 185, 367, 397, 404-405, 421,
430.

Hradisko, monasterium Ord.Praemonstratensium: 306.

Hranice, oppidum: 290.

Hubatsch Valterus: XXXVII, LVII, 34, 66, 74, 117, 187.

Hungari: XXXI, 154, 170, 174-175, 177, 180-181, 189, 197, 200, 223-224, 277,
330.

Hungaria: XI-XIV, XIX, XXI-XXIII, XXXI, XXXIII, XXXVI, XXXIX, 7, 49, 117,
137, 143, 151-153, 155-156, 158-159, 161, 163, 165-167, 169-172,
174, 178, 182, 184-186, 199-200, 206, 208-210, 212, 214-216, 220,
224, 242, 244- 246, 277-278, 315, 324-325, 327, 329, 331, 339-340,
343, 346, 349-351, 365-366, 369.

- cancellarius: v. Brodárics Stephanus.
- capitaneus generalis: v. Török Valentinus.
- conventus generales regni: 159, 169, 197-199, 216.
- episcopi: XXII, 315, 330, 343, 346, 349.
- legatus pontificius: v. Campeggi Laurentius, Vio Thomas de.
- nuntius apostolicus: 49, v. Buglio Ioannes Antonius, Rorario Hieronymus.
- oratores regis Poloniae: v. Nipszyc Nicolaus (alii: v. sub voce Ludovicus II).
- palatinus: v. Verböczi Stephanus.
- reges: v. Ferdinandus Habsburg, Ioannes Zápolya, Ludovicus II Jagelloni-
des, Matthias Corvinus, Vladislaus II Jagellonides.
- senatores: 315, 346.
- thesaurarius: v. Utiešenović Georgius.

Hunni, gens: 140.

Hus Ioannes, conditor Husitismi: 111.

Hussitae: 42.

Hutten, Udalricus a, fautor Lutheri: 122.

Iacobus Sanctus Apostolus: 299.

- templum Compostellae: 25.

- Ordo Militaris de Calatrava: 32, 188.

Iacobus V Stuart, rex Scotiae: 169.

Iacobus de Miechów SOC, epus Caphensis, suffraganeus Vilnensis: 101.

Iacobus, aurifaber Romanus: 425.

Iagellonum familia: 38, 303, v. Alexander, Casimirus IV, Casimirus Sanctus, Hedvigis, Isabella, Ludovicus II, Sigismundus I, Sigismundus Augustus, Sophia filia Casimiri IV, Vladislaus Iagello, Vladislaus II Iagellonides.

Ianua, civitas: v. Genua.

Ianussius, dux Masoviae: 220, 231-232, 236, 238-240, 242-243, 263-264.

Iauria (Györ), epus: v. Gosztonyi Ioannes.

Ieremias, propheta: 43, 110.

Ierusalem, civitas: 39, 114, 264.

- rex: Carolus V.

Iesuitae (Societas Iesu): XXVII.

Iglavia (Jihlava, Iglau), oppidum: 162.

- parochus: v. Speratus Paulus.

Innocentes Sancti, festum: 37.

Insula Beatae Mariae (Marienwerder), sedes eporum Pomesaniensium: 291.

Interamnum (Teramo), civitas: 282.

Ioachimus Sanctus, pater Beatae Mariae Virginis, festum: 93-94.

Ioachimus II Hohenzollern, marchio Brandenburgensis: 183, 327-328, 366.

- uxor: v. Hedvigis, filia Sigismundi I.

Ioannes Baptista Sanctus, festum: 128, 130, 262.

- ecclesia et fraternitas Vilnae: 84.

Ioannes Sanctus Apostolus, festum: 37.

Ioannes XXII (d'Euse), summus pontifex: 26.

Ioannes Zápolya, rex Hungariae: XIX, XXI-XXIII, 216, 276-277, 315, 319-321, 324-335, 343-346, 350-351.

- eius cancellarius: v. Verböczi Stephanus.

- eius consiliarius: v. Utiešenović Georgius.

- Ioannes Zápolya, rex Hungariae; eius filius: v. Zápolya Ioannes Sigismundus.
- eius orator Romae: v. Statileo Ioannes.
 - - apud Sigismundum I regem Poloniae: v. Frangepan Franciscus.
 - - apud Ferdinandum Habsburg: v. Batthyány Urbanus.
 - - apud imperatorem Carolum V: 332, v. Statileus Ioannes.
 - - apud Ioachimum, marchionem Brandenburgensem: 327-328.
 - eius uxor: v. Isabella Jagellonidis.
- Ioannes III, rex Lusitaniae: 387.
- eius oratores in Concilio Tridentino: 387.
- Ioannes (Ivan) III, magnus dux Moscoviae: 16, 267.
- Ioannes, dux Saxoniae: 56.
- Ioannes Fridericus, dux Saxoniae: 200, 240.
- Ioannes e Ducibus Lithuaniae, filius naturalis Sigismundi I, epus Vilnensis,
postea Posnaniensis: 32, 76, 100, 237, 291.
- Ioannes de Koźmin, praedicator Lutheranus: 414.
- Ioannes, notarius nuntii Ferrerii: 127-128.
- Iosephus Sanctus, sponsus Beatae Mariae Virginis, festum: 93-94.
- Isabella Habsburg, uxor Christiani II: 199.
- Isabella Jagellonidis, filia Sigismundi I, regina Hungariae: 219, 241, 315,
321, 325, 335, 350, 365-366.
- eius secretarius: 365-366.
 - eius filius: v. Zápolya Ioannes Sigismundus.
- Isaias, propheta: 88, 110.
- Isidorus, metropolita Kioviensis: 6.
- Ismail I, rex Persiae: 18.
- Israelitae: 42, 92, 402, v. Iudei.
- Itali: XVI, 102, 239.
- Italia: XVI, XIX, XXIII, XXV, 39, 103, 107, 151, 180-184, 210, 212, 217, 220,
230, 234-235, 279-282, 334, 372, 389, 409.
- universitates studiorum: 121, v. Bononia, Patavium, Roma.
- Iudei: 86, 90, 190, 201.
- Iudas Iscariotes: 125.
- Iulianus Apostata, imperator Romanus: 111.
- Iulius II (Della Rovere), summus pontifex: V, XXI.
- Iulius III (Del Monte), summus pontifex: **XXVI-XXVI, XXXIV, 419-431**.
- Izdbieński Benedictus, epus Posnaniensis: 384.
- Jaice, arx:** 215.

- Jaroslavskij Ioannes, orator Basili magni ducis Moscoviae:* 158, 165.
- Jasnowski Iosephus:* LVII, 424.
- Jedin Hubertus:* XX, XXII, XXIV, XXXII, LVII, 175, 300, 305, 358, 379, 387.
- Jeziorkowski Albertus, parochus Loviciensis:* 29.
- Jeżów:* v. Matthias de Jeżów.
- Jihlava:* v. Igłavia.
- Joachim Ericus:* XXXVII, LII, LVII, 30-31, 34-35, 66, 73-74, 95, 117, 187.
- Judenburg, oppidum:* 290.
- Kaczmarczyk Kazimierz:** LI, 128.
- Kalocsa:** v. Colocia.
- Kamieniec Podolski:** v. Camenecia.
- Kantak Camillus:** IX, LVIII, 94, 134.
- Karnkowski Ioannes, canonicus Cracoviensis, epus Premisiensis, postea Vladislaviensis:** 196, 198, 200, 291.
 - Stanislaus, aepus Gnesnensis: XXXVI.
- Katterbach Bruno:** XXVII, LVIII.
- Katić Loure:** LII, 137-138.
- Kaunas (Kowno):** v. Cauna.
- Kielce, civitas:** XLII, 411.
- Kiovia (Kiev), civitas:** 6.
 - epi ritus Latini: v. Filipowicz Ioannes, Leopolita Franciscus.
 - metropolita Ruthenus: v. Isidorus.
- Kissamos (Chissamensis), dioecesis:** 372.
 - epus: v. Santacroce Prosper.
- Kiszka Petrus, palatinus Polocensis:** 274.
- Kittlitz, Henricus a, orator magni magistri Alberti apud regem Poloniae:** 74.
- Kmita Petrus, dux exercitus, capitaneus et palatinus Cracoviensis:** 156, 359, 361, 364, 373, 384.
- Knittelfeld, oppidum:** 290.
- Koebenhavn:** v. Hafnia.
- Kokenhusen, arx:** 311-312.
- Kolankowski Ludovicus:** XI, LVIII, 142, 146, 163, 195, 277, 296.
- Kolsrud Olaus:** XVII, LVIII.
- Koło:** v. Colum.
- Konarski Adamus, factor regis Poloniae Romae, postea epus Posnaniensis:**
 XXVII, 426, 430-431.
 - Christophorus, secretarius regius: 430-431.

- Konice, praepositura:* 262.
 - *praepositus:* v. *Puttendorfer Ioannes.*
- Konopacki Ioannes, epus Culmensis:* 118-119.
- Konopczyński Vladislaus:* LVIII, 187, 230, 301, 329, 393.
- Korewa Ioannes:* XXV.
- Korzeniowski Iosephus:* XVI, LVIII, 32, 78, 151, 157, 206, 217, 316.
- Kowalska Halina:* 330.
- Koźmin:* v. *Iannes de Koźmin.*
- König Ludovicus:* XXXVII.
- Königsberg:* v. *Regius Mons.*
- Kórnik, Bibliotheca Academiae Scientiarum Polonae:* XXXVII.
- Kraków:* v. *Cracovia.*
- Kraus Andreas:* XXVIII-XXIX, LVIII.
- Krämer Christel:* LVIII, 56, 59, 62-63.
- Kretkowski Erasmus, castellanus Brestensis:* 330, 362.
- Krieglach, pagus:* 290.
- Krnov:* v. *Carnovia.*
- Kromer (Cromerus) Martinus, secretarius regius, postea epus Varmiensis:*
 XXVII, 392-394, 397, 405-406, 412, 430.
- Kruszewo:* v. *Albertus Iacvobi de Kruszewo.*
- Krzycki Andreas, epus Premisiensis, deinde Plocensis, tandem aepus Gnes-*
nensis: IX, XII, XXXVI, L, 119, 134, 139, 142, 150, 164, 174, 177,
 179, 184-194, 196-197, 213, 279, 289, 291, 294-297, 301, 303-305,
 309-311.
- Kuchowicz Sbigneus:* XXV, LVIII, 385, 393.
- Kurczewski Ioannes:* LII, 75.
- Kurelac Miroslaus:* XI, LVIII.
- Kwolek Ioannes:* 415.
- Labuda Gerardus:* 186-187.
- Laemmer Hugo:* XXII, XXIX, LII, 321.
- Lancicia (Łęczyca), civitas:* 412.
 - *palatinus:* v. *Brudzewski Nicolaus.*
 - *synodus provincialis a. 1547:* 412-414.
- Landkorońska Carolina:* XLIII, LIX, 282, 328, 342, 364, 391.
- Lando Petrus, capitaneus generalis classis, postea dux Venetiarum:* 283
- Lang Matthaeus, card., epus Gurcensis, aepus Salisburgensis:* 18, 174, 293-
 296, 302.

- Lannoy, Carolus de, vicerex Neapolitanus: 157, 279.
- La Quaragna, pagus: XL.
- Latalski de Łabiszyn Iwanusius, palatinus Posnaniensis: 384.
- Ioannes, epus Cracoviensis, postea aepus Gnesnensis: 291, 293, 295, 301, 318, 323-324, 326.
- Lateranense Concilium Oecumenicum III 1179 a.: 27
- Concilium Oecumenicum V a. 1512-1517: XI, 21, 91.
- Lateranense palatum Romae: 20.
- Laudum (Lodi), civitas: 341.
- epi: v. Sforza Octavianus, Simonetta Ioannes.
- Laurentius Sanctus martyr, festum: 393.
- Lautrec, vicecomes de: v. Foix Odetus de Lautrec.
- Leclercq Henricus*: XVII, LVII, 7.
- Legnicia, ducatus: 59.
- dux: v. Fridericus.
- Leno, abbatia: XXIV.
- Leo X (de Medicis), summus pontifex: V-VI, IX-XI, XIII, XVII, XXII, XXVIII, XXX, XXXVIII, **3-134**, 142, 157, 163, 170, 176, 178, 186, 249-250, 252, 277, 289, 298, 300, 341.
- Leo XIII (Pecci), summus pontifex: XXXIII.
- Leoben, oppidum: 290.
- Leonina Civitas, regio Urbis: 280.
- Leopolis (Lviv, Lwów), civitas: XXI, 301.
- aepi ritus Latini: 289-291, 295-297, v. Starzechowski Petrus, Wilczek Bernardinus.
 - metropolis: 291.
 - suffraganei: 291, 294.
- Leopolita Franciscus, epus Kioviensis: 291.
- Le Plat Iudocus*: LII, 380.
- Lestocquoy Ioannes*: XXII, XLII, LIX, 331, 335.
- Leszczyński Raphael, epus Premisiensis, deinde Plocensis: 140-144, 177, 194-195, 237, 242-243
- Levantum, epus: v. Rüdesheim Rodulfus a.
- Levi, patriarcha: 121.
- Libanus: XVII, 112.
- Lipnik, oppidum: 290.
- Lipowiec, arx: 291.
- Lismanino Franciscus OFMConv, consiliarius reginae Bonae: 304.

- Litalianica (!) nobilitas: 103.
- Lithuani: XXV, 103.
- Lithuania, magnus ducatus: VI, VIII-IX, XII, 19, 26-27, 33-34, 37, 48, 69-70, 75-76, 86-95, 98-103, 119, 124, 130-131, 134, 137, 267-269, 275, 277, 292-294, 302, 344, 346, 350, 389, 393-394, 414.
- magni duces: 76, 90, 99, v. Alexander, Casimirus IV, Sigismundus I, Sigismundus Augustus, Vladislaus Jagello.
 - thesaurarius terrestris: v. Bohusz Bohowitynowicz Michael.
- Livones: 66.
- Livonia: XVIII, XX, 57, 59, 271, 291-293, 296, 302.
- Loches, oppidum: 334.
- Lodygin, orator Basili III apud Clementem VII: XIX.
- Lombardia, regio: 134.
- Lopez de Carvajal Bernardinus, card.: 5-6.
- Loredan Leonardus, dux Venetiarum: 36-37.
- Lossainen, Fabianus a, epus Varmiensis: 61-63.
- Lovanium, universitas studiorum: 124.
- Lovicium (Łowicz), residentia aeporum Gnesnensium: XXV, XLIII, 405, 412-413.
- parochus: v. Jeziorkowski Albertus.
- Lubicz, gens: 104.
- Lublinum (Lublin), civitas: 194.
- palatinus: v. Tęczyński Andreas.
- Lubrański Ioannes, epus Posnaniensis: 48.
- Lucania (Basilicata), regio: XVII.
- Lucas Sanctus Evangelista, festum: 393, 396.
- Luceoria (Łuck), dioecesis: 75.
- epi: 75, 77, 291, v. Łosowicz Ioannes, Palczewski Georgius.
- Ludovicus II Jagellonides, rex Bohemiae et Hungariae: XII, XXXVI, 9, 15-16, 18, 59, 61, 66, 97, 138, 140-141, 147, 151-152, 155-156, 159-168, 172-178, 180-182, 186, 188, 192, 205, 208-213, 216, 221, 223, 249, 262, 277, 293.
- eius oratores apud Clementem VII summum pontificem: v. Brodárics Stephanus, Marsupinus Franciscus.
 - - apud Sigismundum I, regem Poloniae: 63, 65, 129, 145, v. Fridericus dux Legnicensis, Gerendi Nicolaus, Gosztonyi Ioannes, Statileus Ioannes.
 - eius secretarius: v. Brodárics Stephanus.
 - eius uxor: v. Maria Habsburg.

Ludovicus II Iagellonides, rex Hungariae:

- orator Francisci I, regis Galliae, apud eum: v. Rincon Antonius.

- oratores Sigismundi I, regis Poloniae, apud eum: v. Karnkowski Ioannes,
Krzycki Andreas, Wieczfieński Ioannes.

Ludovicus XII de Valois-Orléans, rex Galliae: V.

Lugdunum, civitas: V, 331.

Lusitania, regnum: 387.

- rex: v. Ioannes III.

Lutetia Parisiorum (Paris), civitas: XXVIII, 334.

- universitas studiorum: 121-122, 124.

Luther Martinus: VIII-IX, XII, XVI, XXVIII, 42, 86-88, 93, 108-116, 118-125,
130-133, 250, 271, 293, 300, 304-305, 328, 414-415.

Lutherani: VIII, XVI, XX-XXI, XXXI, 144, 158, 168, 171, 173-174, 183-184,
200, 209, 217, 232-233, 237-238, 268-273, 298-300, 303-304, 321-
322, 326, 328, 337-338, 343, 345, 367-369, 412, 414, 424, v. Picardi.

Lutheranismus: VIII, X, XII-XIII, XVI-XVIII, 108, 143-144, 146, 155, 158,
163, 189, 211-212, 218, 236, 242, 244, 249-251, 260, 262, 268-269,
272-273, 336, 344-345, 382, 387, 408-409, 414-415, v. Smalcaldici
Articuli.

Lwów (Lviv): v. Leopolis.

Lycium (Lecce), civitas: XV.

- epus: v. Sangro, Gundislavus de.

Lyon: v. Lugdunum.

Łabiszyn, pagus: 384, v. Latalski de Łabiszyn.

Łaski Hieronymus, palatinus Siradiensis: 167, 169-170, 219, 327-330, 332,
339, 342-343, 345.

- Ioannes, aepus Gnesnensis: 8-10, 17, 31, 35-36, 61, 98-99, 134, 153-154,
170, 177, 192, 197, 209, 237, 239, 242

- - eius factor Romae: v. Rembiewski Martinus.

- Stanislaus, palatinus Siradiensis: 384, 401.

Łosowicz Ioannes, epus Luceoriensis, deinde Vilnensis: 76.

Łuck: v. Luceoria.

Macedonius, epus Constantinopolitanus, haeresiarcha: 111.

Machiavelli Nicolaus: XVII.

Maciejowski Samuel, epus Chelmensis, Plocensis, Cracoviensis, regni Poloniae vicecancellarius, deinde cancellarius: 344, 359-361, 363, 373, 384, 386-388, 395-398, 405-407, 409-411, 413-414.

- Stanislaus, scriba cancellariae regiae, frater Samuelis: 360.

Mackie I. D.: LIX, 216.

Maffei Achilles, advocatus regni Poloniae in Curia Romana: 403.

- Bernardinus, epus Massanensis, postea cardinalis et aepus Teatinus, vice-protector regni Poloniae: XXVI-XXVII, 379, 403, 420.

- Marcus Antonius, advocatus regni Poloniae in Curia Romana, nuntius in Polonia: **XXVI-XXVII, XXIX, XXXIV, XLIII**, 400, 304, **417-431**.

Magdeburgum, civitas: 14.

- aepus: v. Hohenzollern Ioannes Albertus.

Mainz, civitas: v. Moguntia.

Mahumetus, conditor Mahumetanismi: 107, 121.

- doctrina: 121.

Mahumetani: 32, v. Turcae.

Manichaeus, conditor Manichaeismi: 111.

Mantese Ioannes: X.

Mantua, civitas: XV, XX, XL-XLI, 228-229, 245-246, 287, 311-312.

- epus: v. Gonzaga Hercules.

- marchio: XXI, v. Gonzaga Fridericus.

Mantuanus ager: 281.

Marani Albertus: LII, 386.

Marcellus II (Cervini), pontifex maximus: 343.

Marchia Picena, regio: XIX, 281-282.

Marciniak Richardus: XXXV, XXXVII, LIX.

Marcucci Dominicus: XIX, LIX.

Marcus Sanctus Evangelista: basilica et palatium ei dicata Romae: 356, 381, 383-385.

Maria Sancta, Mater Dei: festum eius nativitatis: 405.

- eius templum trans Tiberim Romae: 172.

Maria Magdalena Sancta, festum: 160.

Maria Habsburg, regina Hungariae et Bohemiae: 168, 171, 180-182, 224.

Maria, filia Caroli V: 334.

Marienburgum (Malbork), arx: XVIII, XLI, 244, 263-266, 268-270, 272-274.

- palatinus: v. Czema Achatius.

Marienwerder: v. Insula Beatae Mariae.

Marini Callistus, Archivi Vaticani custos: 146-147.

Maronitae: XVII, 5, 7, 253.

- patriarcha: 264, v. Simon Petrus.

Marsupinus Franciscus, factor Ludovici II Hungariae regis Romae: 175-176.

Martin Iulius: XVII, LIX, 218, 273.

Martinengo, familia: XXIV.

- Hieronymus, nuntius in Polonia et Vindobonae: **XXIV-XXVI, XXIX, XXXIII-XXXIV, XLII-XLIII, 377-416**, 427.

Martinus Sanctus, festum: 211.

Martinus a Duszniki, canonicus Vilnensis: 85.

Martinus de Přemyslovice, abbas Ord.Praemonstratensis in Hradisko: 306.

Martinuzzi Georgius: v. Utiešenović Georgius.

Marzari Iacobus: IX-X, LiX.

Masovia, ducatus et regio: XV, XXXIX, 29, 100, 105, 239, 263-264, 284, 393.

- duces: v. Anna, Conradus, Ianussius.

- palatinus: v. Dziergowski Ioannes.

Massa Maritima, civitas: 379.

- epus: v. Maffei Bernardinus.

Massarelli Angelus, secretarius Concilii Tridentini: 372.

Matritum, civitas: 200.

Matthias Corvinus, rex Hungariae: 166.

- eius aerarii praefectus: v. Bornemisz Ioannes.

Matthias de Jeżów, dispensator regis Sigismundi I: 348.

Matthias de Vilna, epus Samogitiensis, deinde Vilnensis: 76.

Mauri, populus: 107.

Maximilianus I Habsburg, imperator Romanus: XXI, 15, 18, 39, 81, 166, 264.

Medicis de, familia: V, 157, v. etiam Armellini de Medicis.

- Ioannes, postea summus pontifex (v. Leo X): 39.

- Julianus, card., protector ordinis Theutonicorum: XXVIII, XXX, 32.

- Iulius, card., postea summus pontifex (v. Clemens VII): XVII, 33.

- Laurentius II, dux Urbini, nepos Leonis X: VII.

Mediolanum (Milano), civitas: V, 18, 65, 68, 157, 235, 282.

- ducatus: 303-304.

- dux: v. Sforza Franciscus II.

- gubernator: v. Gonzaga Ferdinandus.

Mednicia (Miednicki), pagus: 291.

- dioecesis: 291, v. Samogitia.

Melanchthon Philippus, theologus Lutheranus: 303-305.

Melsack (Pieniężno), praesidium: 66.

- Mercati Angelus*: XVII, XXXI-XXXIV, LIX.
- Merkle Sebastianus*: XXII, LIX.
- Mestracum (Mestre), oppidum: XXXIX, 37.
- Meysztowicz Valerianus*: XXXII, LII, 301, 303, 331, 366, 398, 403, 409, 416.
- Miechów: v. Iacobus de Miechów.
- Miedzyleski Laurentius, epus Camenecensis: 34, 99, 118-119, 167-168.
- Mignanelli Fabius, nuntius Venetiis: XXIV.
- Miltiades, Atheniensis: 338.
- Miltitz, Carolus de, camerarius Leonis X, nuntius in Germania: 298, 300.
- Henricus de, orator magni magistri Alberti apud Sigismundum I, regem Poloniae: 61-65, 67, 74.
- Mineo, arx: XIV.
- Mirima, filia sultani Solimani II: 328.
- Mistelbach, oppidum: 290.
- Modena: v. Mutina.
- Moguntia (Mainz), civitas: 56.
- aepus: v. Hohenzollern Albertus.
- Mohács: v. Altinum.
- Moldavia: 168, 212, 214-215, 342, v. Valachia.
- Mollenburg, baro in: v. Rogendorff Georgius.
- Mons Regalis, civitas et archiepiscopatus in Sicilia: XIV.
- aepus: v. Farnese Alexander.
- Mons Subasius, abbatia Benedictinorum: V-VI.
- Moor Park, oppidum: 216.
- Moravia, marchia: XX, 174, 209, 214, 216, 261-262, 290, 293, 295, 371-373, 411.
- comitia: 173.
- More Philippus, epus Quinqueecclesiensis: 175, 178.
- Morone Ioannes, epus Mutinensis, nuntius apud Ferdinandum regem Romanorum: XXI-XXIII, 324, 326, 331, 344, 349.
- Morsolin Bernardus*: VI, X, LIX.
- Moscovia, civitas et magnus ducatus: VI-VII, X, XVI-XX, XXV, XLI, 3, 7, 13-14, 19, 27, 29, 35, 48-49, 70, 155, 158, 162, 169, 179, 217, 239, 252, 256-259, 263-270, 273-275, 386.
- magni duces: v. Basilius III, Ioannes III.
- Moscovitae: XVIII, 5, 7-9, 31, 33, 47, 72, 78, 80, 99, 140, 233, 267, 269, 280, 342, 359, 387, 400, 402, 408-409.
- Możajsk, oppidum: 274.

- Mura, fluvius: 290.
- Muragi Ioannes, orator Caroli V in Polonia: 117.
- Musso Dominicus, nuntius: XXI.
- Muszyński Michael*: XXXVII.
- Mutina (Modena), civitas: 282.
- epus: v. Morone Ioannes.
- Mysia ad Hellespontum: 100.
- Myszkowski Georgius, canonicus Gnesnensis: 197.
- Nagy Várad**: v. Varadinum Magnum.
- Nardoni Vincentius, Archivi Vaticani officialis: 13-14.
- Narnia, civitas: 282.
- Nazareth, oppidum: XIX.
- aepus: v. Cito Ioannes Franciscus.
- Neapolis, civitas: XXII, 34, 37, 282, 326.
- Archivum Status: XXXIII.
 - regnum: VI, XIV, 279.
 - - consilium regni: 157.
 - vicerex: v. Lannoy Carolus de.
- Nemčice, pagus: 290.
- Neocastrum (Nicastro), civitas: 339.
- epus: v. Cervini Marcellus.
- Nestorius, conditor Nestorianismi: 111.
- Neumarkt in Styria, oppidum: 290.
- Neunkirchen, civitas: 290.
- Nicaea, civitas: 331, 333-334.
- Nicetas Sanctus, festum: 126.
- Nicolaus, primicerius et canonicus Spalatensis: 137.
- Nicolaus, factor nuntii Ioannis Antonii Buglio Romae: 178, 195, 239.
- Nicopolis, dioecesis in partibus: 262.
- epus: v. Pettendorfer Ioannes.
- Nidzica (Neidenburg), arx: 62.
- procurator: v. Miltitz Henricus de.
- Niepołomice, residentia regum Poloniae: XV, XVIII, XLI, 226, 231-232, 236, 261, 263.
- Nigro (Niger) Thomas: v. Crnić Thomas.
- Nigrum mare: v. Ponticum mare.
- Nipszyc Nicolaus, orator Sigismundi I in Hungaria: 224.

- Nissa, oppidum: XXI, XLI.
- Noe, patriarcha: 125.
- Nogarola Leonardus, orator Caroli V imperatoris Moscoviae: XVIII, 268, 270, 274.
- Nordicum mare (Germanicus oceanus): 99.
- Norimberga, civitas: XLII, 145, 193.
- comitia anni 1524: XVIII.
 - - anni 1542: XXIV, 358.
- Norvegia, rex: v. Christianus II.
- Noskowski Andreas, epus Plocensis: 384.
- Nova Civitas Austriae (Wiener Neustadt): 156, 290.
- Nursia, civitas: V.
- Ocieski Ioannes, orator Sigismundi I Romae: 371.
- Odrowąż Stanislaus de Sprowa, capitaneus Opocznensis, palatinus Russiae: 196, 198, 220.
- eius uxor: v. Anna ducissa Masoviae.
- Olomucium, civitas: XXXII, XL-XLI, 208-209, 210, 231, 262, 290, 295, 306.
- abbatiae: 306, v. Hradisko.
 - capitulum cathedrale: 306.
 - - canonicus: v. Schomberger Ioannes.
 - - decanus: v. Zubek Bernardus.
 - - notarius: v. Stephanus.
 - dioecesis: 295, 305-306.
 - - officialis et vicarius: v. Schomberger Ioannes.
 - epi: v. Dubravský Ioannes, Turzo Stanislaus, Zubek Bernardus.
 - - auxiliaris: v. Pettendorfer Ioannes.
- Opaliński Andreas, possessor collectionis Tomicianorum: XXXVI.
- Opavia, oppidum: 293.
- Opoczno, capitaneus: v. Odrowąż Stanislaus.
- Oporowski Ioannes, castellanus Brestensis: 31, 35.
- Orléans: v. Aurelianum.
- Orzechowski Stanislaus, scriptor: XXVII.
- Orvieto: v. Urbs Vetus.
- Osilia (Ösel, Saaremaa), insula: 291.
- dioecesis: 291-292.
- Ostia, arx et portus: 282.
- epus: v. Farnese Alexander (senior).

Ostravia, oppidum: 290.

Oświęcim, oppidum: 291.

Ottocium (Otočac), epus: v. De Andreis Vincentius.

Ováry Leopoldus: XXII-XXIII, XXXIII, XLII, LII, 322-324, 327, 329, 331-332, 347-350.

Padus, fluvius: XXI, 281.

Pajewski Ianussius: XII, XL, LII, LIX, 158, 174, 197-198, 325.

Palaestina: V, 39, 107, 264.

Palczewski Georgius, epus Luceoriensis: 291.

Pannonia: 133, v. Hungaria.

Papia (Pavia), civitas: XXIII, 183.

- victoria Caroli V ad: 183-184, 199, 210, 216, 235.

Paris: v. Lutetia Parisiorum.

Parma, civitas: XXXIII, 282, 322.

- Archivum Status: XXXII.

Paschini Pius: XX-XXIII, LIII, LIX, 334, 339, 346.

Pastor Ludovicus a: XIV, XVII, LIX, 8, 11, 39, 151, 153-154, 166, 176, 199, 235, 279-280, 331, 334, 346, 350, 391.

Patavium (Padova), civitas: V, XXIV.

- monasterium Benedictinorum S. Iustinae: V.

- universitas studiorum: V, XXI, XXIII-XXIV.

Patrimonium S. Petri, provincia Status Ecclesiae: XXI, XXVII.

- vicelegati: v. Maffei Marcus Antonius, Strassoldo Pamphilus de.

Paulini (Ordo S. Pauli Primi Eremitae): monasterium: v. Częstochovia.

- sodalis: v. Utiešenović Georgius.

Paulus Sanctus Apostolus: 38-39, 44, 111, 127, 381.

- festum eius conversionis: 243.

Paulus II (Barbo), summus pontifex: 4, 7, 71-72.

Paulus III (Farnese), summus pontifex: XIV-XVI, XX-XXV, XXVIII-XXIX, XXXII, XXXIV, **286-416**.

Pazzi Cosmus, seditiosus: XXI.

- Ioannes, seditiosus: XXI.

Pécs: v. Quinque Ecclesiae.

Pelagius, fundator Pelagianismi: 111.

Perecopensis horda Tartarorum: 168.

Persia, regnum: 7.

- reges (Sophi): v. Ismail I, Tahmasp.

Persae: 96, 342.

Perzyński Matthias, canonicus Unieioviensis, notarius nuntii Zachariae Ferri: 29, 128.

Pesaro: v. Pisaurum.

Pestum, oppidum: 365-366.

Pétervárad: v. Varadinum Petri.

Petricovia (Piotrków), civitas: XV, XXV, XLI, 187, 232, 236-242, 244, 359, 393.

- comitia generalia regni Poloniae: XXV, 55.

- - anni 1524-25: 187-188.

- - anni 1525-26: 230, 237, 243-245.

- - anni 1542: 372.

- - anni 1548: 392-393, 395-396.

- synodus provincialis a. 1542: XXIV, 359, 359, 361-362, 370.

Petrus Sanctus Apostolus: 110, 112, 114, 125, 127, 255, 381, 385, 401, v. Patrimonium S. Petri.

- basilica et palatium pontificium Romae: 10, 13, 17, 27-28, 30, 71, 73, 79, 83-84, 145, 172, 251, 280, 288-289, 316-320, 416, 420, 422-424, 426.

- - poenitentiarius Polonus in ea: 400, 402-403, 408-409, v. Siemikowski Albertus.

- denarius S. Petri: 28, 277.

- - eius collectores: v. Albergati Vianesius.

Petri et Pauli Apostolorum:

- reliquiae: 280.

- visitatio ad limina: 25.

Petrus, cancellarius ecclesiae Spalatensis: 138.

- Croatus, servitor Ioannis Statileo: 324, 326.

Pettendorfer Ioannes, praepositus Konicensis, epus Nicopolitanus, suffraganeus Olomucensis, apostata: 261-262.

Philippus II Habsburg, rex Hispaniae: XXVIII.

Philippus de Senis, canonicus Strigoniensis: 175.

Picardi (Lutherani Bohemi): 173, 184.

Picenum: v. Marchia Picena.

Pictavium (Poitiers), concilium a. 1100: 27.

Pierling Petrus SJ: VI, XVI, XIX, XLI, LIX, LX, 169, 252, 255, 274.

Piotrowicz Marcus, macellarius Vilnensis: 84.

Pisa, civitas: 13.

- conciliabulum a. 1511: V-VI, 13.

- Pisaurum (Pesaro), civitas: XL, XLII, 323.
- Piscia (Pescia): v. Balthasar de Piscia.
- Pius IV (de Medicis), summus pontifex: XXVI.
- Pius V (Ghislieri), summus pontifex: XXVI.
- Placentia (Piacenza), civitas et ducatus: IX, 282, 391.
- Plichta Iacobus OFM, epus Vilnensis: 76.
- Plocia (Płock), civitas: XXXVII.
- Archivum Dioecesanum: XXXVII.
 - capitulum cathedral: 194-195.
 - - canonici: v. Brzozowski Iacobus, Górski Stanislaus.
 - - decanus: v. Gamrat Nicolaus.
 - - praepositus: v. Ciołek Erasmus.
 - castellanus: v. Wieczfieński Ioannes.
 - dioecesis: XI, XIII, XXXI, 104-105, 140-144, 167, 170, 176, 178, 195-196, 230.
 - epi: 289, 291, v. Buczacki Iacobus, Chojeński Ioannes, Ciołek Erasmus, Gamrat Petrus, Krzycki Andreas, Leszczyński Raphael, Noskowski Andreas.
 - palatinus: v. Sokołowski Felix.
- Plonsca (Płońsk), parochia: 104.
- parochus: v. Brzozowski Iacobus.
- Pociecha Vladislaus: XII, XIV-XV, XVIII-XIX, XXIII, XXXVI-XXXVII, XXXIX-XLI, LIII, LX, 36, 69, 156-158, 165-166, 168-169, 174, 177, 181, 183, 187, 190, 200, 218-220, 232, 238, 264, 295, 304-305, 310, 321, 326, 341, 407, 413-414, 430.
- Podlachia, regio: XXXIX.
- Podolia, regio: 3, 7, 156, 168, 364, 389.
- Pokarmino, districtus in Prussia Inferiore: 74.
- Pola, epus: v. Averoldi Altobellus.
- Polocia, civitas: 274.
- palatinus: v. Kiszka Petrus.
- Pomerania, ducatus: 33.
- duces: v. Boguslaus X, Georgius I.
- Pomerania Polonica, regio: XVI.
- Pomesania, regio:
- dioecesis: 162-164, 268, 270, 291.
 - epi: 291, v. Dobeneck Iob a, Grassis Achilles de, Queis Eberhardus de, Specratus Paulus.

- Ponteva (Pontebba), oppidum: XLII, 290.
- Pons ad Muram (Bruck an der Mur), oppidum: 290.
- Pons Gruarius, oppidum: XL.
- Pons ad Muram (Bruck an der Mur), oppidum: 290.
- Ponticum (Nigrum) mare: 99, 339.
- Porphyrius, philosophus: 111.
- Portus Naonis (Pordenone), oppidum: XXI-XXIII, XLII, 322-323, 349-350.
- Posnania (Poznań), civitas: XXXVI-XXXVII.
- castellanus: Górką Andreas: 384.
 - dioecesis: 48, 68, 291
 - epi: Branicki Sebastianus, Ioannes e ducibus Lithuaniae, Izdbieński Benedictus, Konarski Adamus, Lubrański Ioannes, Tomicki Petrus.
 - palatini: v. Górką Lucas, Latalski Janusius.
- Posonium, civitas: XL, 174, 208-209.
- conventus arbitrorum in lite Pruthenica: XVIII, 173-174, 176-177, 181.
- Potentia (Potenza), oppidum: XVI, v. Cito Ioannes Franciscus de Potentia.
- Prabuty (Riesenburg), residentia eporum Pomesaniensium: 164.
- Praedicatorum Ordo: v. Dominicanı.
- Praemonstratensium Ordo, monasterium: v. Hradisko.
- abbas: v. Martinus de Přemyslovice.
- Praga, civitas: XXXIX, 137, 209, v. Hieronymus a Praga.
- Praga Iosephus*: XI, LX.
- Premislia (Przemyśl), civitas: 168.
- dioecesis: VII, 142, 415.
 - epi: 291, v. Drzewicki Matthias, Dziaduski Ioannes, Gamrat Petrus, Karnowski Ioannes, Krzycki Andreas, Leszczyński Raphael, Tomicki Petrus.
 - zupparius: v. Tedaldis Arnulfus de.
- Přemyslovice: v. Martinus de.
- Pressburg: v. Posonium.
- Pretwicz Bernardus, capitaneus Barensis: 364.
- Proszowice, oppidum: 127.
- ecclesia parochialis: 2, 36, 126.
 - - rector: 127, v. Sacranus Ioannes.
 - hospitale S. Spiritus: 126-127.
- Protestantismus: 362, 421, 424, v. Lutheranismus.
- Prussia (Pruthenia): VIII, XIII, 3, 8, 17, 35, 38, 41, 44, 47, 52, 56-57, 74, 77, 99, 108, 119-120, 123-124, 130, 150, 163-164, 176-177, 179-186,

- Prussia: 189-194, 199, 205, 212-213, 220, 233, 236-238, 261-263, 269, 291, 293.
- Prussia, dux in (ab a. 1525): v. Albertus Hohenzollern.
- Prussia Regalis (Polona): XVI, XVIII, XLI, 284.
- comitia terrestria: 242, 244-245, 261, 405.
- Prutheni: 8, 187, 206, 208.
- Pruthenia: v. Prussia.
- Pruthenica Pax: v. Toruniensis Pax.
- Pruthenicum homagium a. 1525: XIII, 183, 185-194, 196-198, 200, 206-209, 212-213.
- Przasnysz: v. Discordia Laurentius de Przasnysz.
- Przybyszewski Boleslaus*: LX.
- Pszczyna, oppidum: 290.
- Ptaśnik Ioannes*: VII, LX.
- Pucci Laurentius, card. tit. Sanctorum Quattuor Coronatorum, protector regni Poloniae: 6, 11, 276-278, 284.
- Puglioni: v. Buglio Ioannes Antonius.
- Puteo Iacobus, card., viceprotector regni Poloniae: 430-431.
- Puteoli, civitas: 281.
- dioecesis: XIX, 281, 283.
 - epus: v. Cito Ioannes Franciscus.
- Quattuor Coronatorum**, tit. cardinalitus Romae: v. Coronatorum Quattuor.
- Queis, Eberhardus de, epus Pomesaniensis, apostata: 163, 192, 268, 270-271
- Quinque Ecclesiae (Pécs), civitas: 344.
- dioecesis: 344.
 - epi: v. More Philippus.
- Quirini - Popławska Danuta*: VII, LX.
- Raczyński**, familia: XXXVI.
- Radomia, civitas: XXV, 283-284, 396-397, 408.
- Radziwiłł, familia: XXXVI-XXXVII, 95, v. Barbara regina Poloniae.
- Nicolaus, dictus Niger, palatinus Vilnensis: XXXVII, 424, 427.
- Ragusa (Dubrovnik), civitas: XXI.
- aepus: v. Strassoldo Pamphilus de.
- Rákos, locus celebrationum conventuum nobilitatis Hungariae: 159.
- Ravenna, civitas: XL, XLII, 228, 391.

- Raynaldus Odericus*: LIII, 10, 287, 317, 321, 380, 422.
- Recalcato Ambrosius, secretarius Pauli III papae: XX, XXXII, 300-305.
- Regius Mons (Königsberg), civitas: 65-67.
- Archivum Ordinis Theutonicorum: XXXVII.
- Rembiewski Martinus, factor aepi Ioannis Łaski Romae: 31, 35-36.
- Revalia (Reval, Tallinn), civitas: 291.
- dioecesis: 291.
- Rhenus, fluvius in Padum influens: XXI.
- Ridolfi Nicolaus, card.: 163.
- Riga, civitas: XXI, 271, 301.
- aepi: 289-291, 293-294, 296-297, v. Blankenfeld Ioannes, Schöning Thomas.
 - arx aeporum: v. Kokenhusen.
 - metropolis: 291-292.
 - suffraganei: 291, 297, 311.
- Rill Gerardus*: XII, XIV, LX.
- Rimini: v. Ariminum.
- Rincon de Medina del Campo Antonius, orator Francisci I regis Galliae in Bohemia, Hungaria et Polonia: 167, 169, 219.
- Roboam, rex Hebraeorum: 337.
- Rogalin, pagus: XXXVI.
- Rogendorff, Georgius de, baro in Mollenburg, orator Caroli V in Polonia: 117.
- Roma, Urbs: V-VI, VIII-IX, XI-XVI, XVIII-XXII, XXIV-XXVIII, XXX, XXXIX-XLIII, 5, 9, 12-14, 17-20, 28-31, 35-41, 49, 70-71, 73, 77, 79, 83-84, 89, 95, 98-99, 102, 114, 124-125, 130-131, 133-134, 141-143, 145, 151-153, 155-156, 166, 170-176, 179, 181-182, 194-195, 197, 204-206, 208, 210-212, 220-223, 227, 231, 233, 238-239, 244, 249, 251-252, 254, 255-261, 272, 276, 279-284, 287-290, 292-294, 297, 299, 301-302, 309, 315-321, 330-331, 340, 342, 347, 349-350, 355-356, 358-359, 362, 370-374, 376, 379-386, 388-390, 392-393, 403, 405, 407-408, 412, 414-416, 419-426, 430-431, v. Angeli Sancti arx, Ara Coeli coenobium OFMObs, Callisti Sancti titulus cardinalitius, Coronatorum Quattuor tit. card., Crucis Sanctae tit. card., Lateranense Palatium, Leonina Civitas, Marci Sancti basilica et palatium, Mariae Sanctae Trans Tiberim tit. card., Petri Sancti basilica et palatium.
- Advocatus Fisci Populi Romani: XXVI, v. Maffei Marcus Antonius.
 - gubernator: v. Strassoldo Pamphilus de.

Roma; mensarii: 194.

- palatium card. Ascanii Sforza: 339-341.
- Senatus Populusque Romanus: 39.
- stationes Urbis: 25.

Romana Academia: XXII.

Romana Curia: XII-XIII, XVI-XVIII, XXI-XXII, XXVI-XXVII, XXX, XXXIV, 31, 134, 141, 142, 169-170, 176, 292, 300, 386, 388, 403-404, 408, 430.

- Advocatus Regni Poloniae in: 400, 403.
- Cancellaria Apostolica: XXIX-XXX.
- - Vicecancellarius: v. Farnese Alexander.
- Camera Apostolica: XXVI, 172, 293.
- - Auditor: 292.
- - "Praeses": v. Martinengo Hieronymus.
- collegium cardinalium (Sacrum Collegium): IX.
- Rota: 34, 395.
- Secretariatus (Status): XXVIII.

Romana temperies: 102.

Romanus ritus: 103.

Romanorum reges: 290, v. Habsburg Carolus et Ferdinandus.

Rorario Hieronymus, nuntius in Polonia: XXI-XXIII, XXIX, XXXIII, XLII, 209, 269, 304-305, **313-351**, 363-364, 426.

- Rutilius, filius Hieronymi: XXII.

Rossano, ducatus: 339-340.

- dioecesis: XVIII.

Rugia, insula: 193.

Ruggieri, orator ducis Ferrariae in Polonia: 396.

Russia, palatinatus: 160, 193, 301.

- palatini: v. Firlej Petrus, Odrowąż Stanislaus.

Rutheni: VI, 5-8, 16-17, 89, 102, 190.

Ruthenia (Ruś): 124, 291.

Rüdesheim, Rodulfus de, epus Levantinus, legatus pontificius in Polonia: 4, 7, 71-72, 188.

Rüstrem Bassa, magnus visir Turcarum: 328.

Rybus Henricus: VII.

Rykaczewski Erasmus: LIII, 386.

Saaremaa: v. Osilia.

Sabaudia: 68, v. Breves Antonius de.

- Sabellius, conditor Monarchianismi: 111.
- Saboy, praesidiarius Melsacensis: 66.
- Sacranus Ioannes de Oświęcim, parochus in Proszowice: 126.
- Sadoleto (Sadoletus) Iacobus, epus Carpentoratensis, secretarius Clementis VII papae: XI, XVIII, XXIX-XXXI, LIII, 173-185, 196-201, 206, 208-211, 218-220, 226, 228-232, 236-239, 242-246, 248, 261-265, 268-272.
- Paulus, epus Carpentoratensis, secretarius Iulii III papae: 420, 422-426.
- Salernum, civitas: 279.
- Salisburgum, civitas: XX, XXXII, XLI, 293.
- aepus: v. Lang Matthaeus.
 - provincia ecclesiastica: 292-293.
- Sallustius Crispus, historiographus Romanus: 39.
- Salomon, rex Israel: 110, 337.
- Salviati Ioannes, card.: 170.
- Salza Iacobus de, epus Vratislaviensis: XXI, 291, 311.
- Sambia, regio: 291.
- dioecesis: 291.
- Samczice, pagus: 290.
- Samogitia, regio: 291.
- dioecesis: 291.
 - epi: v. Matthias de Vilna, Wierzbicki Venceslaus.
- Sanctus Daniel (San Daniele), oppidum: 290.
- Sanctus Vitus (Sankt Veit), oppidum: XLII, 290.
- Sandecia (Sącz), castellanus: v. Boner Severinus.
- Sandomiria (Sandomierz), civitas: XXV, XLIII, 398-400, 404-405, 407, 411.
- palatini: v. Tęczyński Andreas, Tęczyński Ioannes.
- Sangro, Gundisalvus de, nuntius in Polonia: **XIV-XV, XXXVI, 149, 201-204.**
- Santacroce Prosper, epus Chissamensis, nuntius Vindobonae: 392-396.
- Sanudo Marinus*: VIII, X, XV, XVIII, XXXIX, XLI, LXI, 35-36, 143, 283.
- Saphavidae (Sophi), dynastia regnantium in Persia: 18, 342, v. Ismail I, Tahmasp.
- Sapieha, familia: XXXVI.
- Sardica, epus: 12.
- Sarmatia: 43, 99, 101, 103, 109, 133.
- Sarmaticus oceanus: v. Balticum mare.
- Saul, rex Iudaeorum: 42.
- Sawicki Iacobus*: LXI, 91.

- Saxonia: 158, 300.
- duces: v. Fridericus III, Georgius, Ioannes, Ioannes Fridericus.
- Scara, dioecesis: XVII-XVIII, 260, 271-273.
- capitulum cathedrale: 273.
 - epi: v. Cito Ioannes Franciscus, Haraldsson Magnus, Slaghek Theodoricus.
- Scardona (Skradin), oppidum: XI.
- epus: v. Crnić Thomas.
- Scepusium, principatus: 325.
- Scheifling, pagus: 290.
- Schellenburg, pagus ad saltum Brenneri: 411.
- Schellenburg, pagus prope Carnoviam: XLIII, 411.
- Schiner Matthaeus, card., epus Sedunensis: 18.
- Schomberger Ioannes, canonicus, officialis et vicarius Olomucensis: 306.
- Schönberg, Antonius a: 34.
- Ioannes Iunior a: 34.
 - Ioannes Senior a: 34.
 - Nicolaus a, OP, card., aepus Capuanus: 3, 5, 15, 17, 31-35, 50-52, 166-171.
 - Theodoricus, magni magistri Alberti consiliarius: 33, 35, 52, 67.
- Schöning Thomas, aepus Rigensis: 291, 296, 302, 311-312.
- Schottwien, pagus: XLII, 290, 392.
- Schwarz Bernardus: XXIV, LXI.
- Schweitzer Vincentius: LIII, 132.
- Scichilone Iosephus: XII, XIV, LX.
- Scipio quidam, calumniator aepi Ioannis Dziergowski Romae: 414.
- Sclavonia (Slavonia): 212, 215, 309.
- banus: 212.
- Sclavoni (Sclavi, Slavoni): 215.
- Scotia, regnum: 169, 368.
- rex: v. Iacobus V Stuart.
- Sculpti Alexander, canonicus Varmiensis: 388, 400, 403-405, 408-409.
- Ambrosius, notarius epi Konopacki: 118.
- Scythaes: 339, v. Tartari.
- Scythia (Tartaria): 99.
- Sebaste, civitas: V-VI.
- epus: v. Ferreri Zacharias.
- Sebastianus Sanctus, reliquiae: 180.
- Sedunum (Sion) in Helvetia, epus: v. Schiner Matthaeus.
- Selim I, imperator Turcarum: 7, 18, 37, 39, 82, 96.

- Semenov Alexander, orator Basillii III ducis Moscoviae apud Cruciferos: 66.
- Semigallia, regio: v. Curonia.
- Semmering, passus: 290.
- Septimancae (Simancas), Archivum Generale Hispaniae: XXVIII.
- Sergius monachus, Mahumetanismi fautor: 121.
- Sessae dux: v. Corduba Ludovicus de.
- Severia (Siewierz), oppidum: 396-398.
- Sforza, familia: 107, 157, 341, v. Bona regina Poloniae.
- Ascanius, card.: 341.
 - Franciscus II, dux Mediolani: 157, 303-304.
 - Galeatus Maria, dux Mediolani: 341.
 - Ioannes Galeatius, pater Bonae: 17, 157.
 - Isabella de Aragonia, ducissa Barii, mater Bonae: 32, 155, 157, 341.
 - Ludovicus, dictus Moro: 157.
 - Octavianus, filius naturalis Galeatii Mariae, epus Laudensis: 341.
 - linea comitum de Sancta Flora: 341.
 - - Guido Ascanius, nepos Pauli III, card.: XV, 341-350.
- Sicilia, insula: XII, XIV, 117, 283.
- Siemikowski Albertus, poenitentiarius Polonus in basilica S. Petri: 403.
- Sieniawski Nicolaus, capitaneus exercitus: 342.
- Sigismundus Augustus, rex Poloniae: XX-XXI, XIII, **XXIV-XXVII**, 106-107, 169, 191, 203, 219, 234, 288, 294, 296, 301-304, 315-318, 321-322, 324-326, 331, 333-341, 343-345, 358, 363-364, 369, 371-374, 376, **380-431**
- eius uxores: v. Barbara Radziwiłł, Catharina et Elisabeth Habsburg.
- Silesia, ducatus: XX, XLI, 137, 212, 214, 216, 261, 290, 293, 302, 396.
- Simonetta Ioannes, epus Laudensis: 341.
- Simon Petrus, patriarcha Maronitarum in Libano: XVII.
- Sion, mons: 107, 114.
- Siradia, civitas: 167.
- palatini: v. Łaski Hieronymus, Łaski Stanislaus.
- Sirmium, epus: v. Brodárics Stephanus.
- Sixti Sancti titulus cardinalitius: v. Vio Thomas de.
- Sixtus IV (Della Rovere), summus pontifex: 6, 16.
- Slaghek Theodoricus, epus Scarensis, deinde Uppsaliensis: XVII.
- Slavkov u Brna, pagus: 290.
- Slavonia: v. Sclavonia.
- Słończewski Leonardus, epus Camenecensis: 384, 409.

- Smalcaldici Articuli (Lutherani): 305.
- Smoleńsk, arx: 266-267, 269.
- Sobocki Thomas, orator Sigismundi I apud Solimanum II: 328, 364.
- Sokolnicki Nicolaus, auctor diarii: XIV.
- Sokołowski Felix, palatinus Plocensis: 384.
- Soliman II, imperator Turcarum: 96, 157, 205-207, 215, 221, 328, 330, 332, 341, 341-342, 345, 364-365.
- eius filii: 328, 345, v. Mirima.
 - eius oratores in Polonia: 183-184, 197, 328, 359, 364.
 - - in Hungaria: 328.
 - oratores Poloni apud eum: v. Kretkowski Erasmus, Odrowąż Stanislaus, Sobocki Thomas.
- Sophia, filia Casimiri IV Jagiellonidis: 41, 183.
- Sophia, filia Sigismundi I et Bonae Sforza: 241.
- Spalatum, civitas: XI, 137.
- aepus: v. Zanni Bernardus.
 - cancellarius: v. Petrus.
 - canonici: v. Caputgrossio Rugerius, Christophorus, Nicolaus.
 - archipresbyter: v. Christophorus.
- Speratus Paulus, parochus Igławiensis, epus Pomesaniensis, apostata: 262.
- Spital am Semmering, pagus: 290.
- Spoletium, civitas: XL.
- epus: v. Vigli Fabius.
- Sprentz (Sperantius), praepositus (postea epus) Brixiensis, orator Caroli V in Polonia: 117.
- Stabia: v. Castellum Maris.
- Strange Carolus*: XXII, LXI.
- Stanislaus Sanctus, epus et martyr; eius ecclesia Vilnae: 90, 101.
- Starzechowski Petrus, aepus Leopoliensis: 384.
- Statileo Ioannes, praepositus Budensis, deinde epus Transilvaniensis, orator Hungariae Romae et in Polonia: 182-184, 191, 196-197, 315, 321-324, 326, 329, 342, 345, 350.
- eius servitor: v. Petrus Croatus.
- Stephanus Sanctus Protomartyr, festum: 36.
- Stephanus, notarius capituli Olomucensis: 306.
- Stuart, familia: v. Iacobus V, rex Scotiae.
- Ioannes dux: 169.
- Stockholmia, civitas: XVII.

Stradomia (Stradom), oppidum ad Cracoviam: 128.

- conventus monialium S. Agnetis: 128.

Strassoldo, pagus: XX.

Strassoldo, Antonius de: XX.

- Camillus: XX.

- Pamphilus, nuntius in Polonia: **XX-XXI, XXIX, XXXII-XXXIII-XXXIV, XLI, 285-312**, 316, 319, 322, 330-332, 341, 357.

- - eius tabellarius: 312.

- Soldonerius: XX.

Strigonium (Esztergom), archidioecesis:

- aepi: v. Bakócz Thomas, Szakmári Gergius, Szalkai Vladislaus.

- capitulum cathedrale: 175.

- - canonicatus quidam: 210.

- - canonicus: v. Philippus de Senis.

Strozzi Thomas, senator Reipublicae Italiae: XXXIV.

Strumień, pagus: 290.

Styria, regio: 290.

Subera Ignatius: LXI, 414.

Suchocki Georgius: 103.

Sueci: XVII.

Suetia, regnum: 218, 260, 271-273, 369.

- reges: Christianus II, Gustavus I Vasa.

Syria: 39, 96.

Syriacum desertum: 42.

Szakmári Georgius, aepus Strigoniensis: 154.

Szalkai Vladislaus, aepus Strigoniensis: 153-154, 168, 183-184, 209, 216

Szydłowiecki Christophorus, palatinus Cracoviensis, regni Poloniae cancellarius: 153, 155-156, 158, 161-163, 167-168, 179, 181, 183-185, 204, 209, 219, 236-239, 242-243, 270, 282, 291.

Tabor Albertus, epus Vilnensis: 8, 76, 89.

Tahmasp, rex Persarum: 342.

Tallinn: v. Revalia.

Tannenberg: v. Grunwald.

Tarasconi Evangelista, secretarius summorum pontificum: 11, 71, 172-173.

Tarbatum (Tartu, Dorpat), civitas: 291.

- dioecesis: 291.

- epus: v. Gellinghausen Ioannes.

- Tarnowski Ioannes, castellanus Cracoviensis, supremus exercituum Poloniae dux: 364, 373, 384.
- Tarraco (Tarragona), civitas et provincia: XI, XXXIX, 143.
- Tartari: 3, 16, 18, 31, 33-34, 47, 78, 80, 82, 97, 140, 160, 167-169, 190, 221, 233, 280, 359, 365, v. Perecopensis horda.
- eorum dux (chanus): v. Girej Islam.
 - - eius oratores apud Sigismundum I, regem Poloniae: 365.
- Tartaria: v. Scythia.
- Tarvisium (Tarvisio), civitas: 389.
- Teate (Chieti), civitas: XXVII.
- archidioecesis: XXVII.
 - aepi: v. Maffei Bernardinus, Maffei Marcus Antonius.
- Tedaldis de, familia: VII.
- Arnulfus, zupparius Premisliensis: VII.
 - Ioannes, socius Zachariae Ferreri: VII-VIII, XXXVII, XXXIX, 1, 12-13, 29-31, 35, 43, 50, 56, 58, 60-61, 64, 71, 73-74, 77-78, 80-81.
 - Lactantius, pater Ioannis, secretarius Laurentii de Medicis: VII.
- Tehinia (Biendiery), arx: 342, 364.
- Temesvarum, comitatus: 180, 215.
- Templarii, ordo militaris: 189.
- Teramo: v. Interamnum.
- Terentius, poeta: 191.
- Termulae, civitas: 371.
- epus: v. Durantis Vincentius de.
- Terra Sancta: 264, v. Palaestina.
- Tęczyński Andreas, palatinus Sandomiriensis, postea Cracoviensis, castellanus Cracoviensis: 167-168, 195.
- Andreas, palatinus Lublinensis, deinde Cracoviensis: 194-195.
 - Ioannes, palatinus Sandomiriensis: 384.
- Theiner Augustinus*: XXIX, XXXI, XXXIII, XLIII, LXIII, 8, 10, 12, 151-154, 157, 164, 167, 175, 177, 197, 203, 206, 241, 252, 255, 260, 263, 266, 269, 283, 339, 344, 370, 403, 405, 408, 410, 414, 420.
- Themistocles, Atheniensis: 338.
- Theutonicorum Ordo Beatae Mariae Virginis (Cruciferi, Militia Prussiae): VIII, XIII, XXXI, 3-4, 7-8, 31-35, 52-59, 62, 66, 68, 73-74, 97-98, 106-107, 129, 163, 183, 185-195, 205-209, 233, 263.
- magni magistri: 263, v. Albertus Hohenzollern, Ehrlichshausen Ludovicus de.

Theutonicorum Ordo Beatae Mariae Virginis:

- protector in Curia Romana: v. Medicis Julianus de.
- sodales: v. Schönberg Antonius, Ioannes senior, Ioannes iunior, Theodorus.

Thomas Aquinas OP, Sanctus: 115.

Thracia: 100.

Thraso, miles vaniloquus: 191.

Tiberis, fluvius: 280.

Timotheus, discipulus S. Pauli Apostoli: 369.

Tinecia (Tyniec), abbatia OSB: 171.

Tirolus, comitatus: 117.

Titel, arx: 178.

Toletum, civitas: 217.

Tomasina, abbatissa: 138.

Tomicki Petrus, epus Premisiensis, Posnaniensis, Cracoviensis, regni Poloniae vicecancellarius: XII-XIII, XXXV-XXXVI, 9-10, 17, 48, 65, 68, 98-99, 143, 152, 164, 167, 171, 174, 177, 185, 192, 194-196, 200-201, 209, 217, 219, 230, 236-239, 242-243, 269-271, 291.

Tomori Paulus, aepus Colocensis: 178, 182, 210, 215.

Torre, Marcus della, OFMConv, confessarius reginae Bonae: 294, 296.

Torunia (Toruń), civitas: VIII, XXXIX, 33, 37-38, 45-46, 48-50, 53-54, 56, 59-61, 63-65, 67-69, 71, 73-74, 78, 98-100, 106, 108, 116, 118-120, 123-124.

Toruniensis Pax a. 1466: 3-4, 7, 32, 54-55, 71-72, 74, 186, 188.

Török Valentinus, capitaneus generalis regni Hungariae: 329.

Torrigiani Carolus, marchio: XXX.

Traguria (Trogir), epus: v. Crnić Thomas.

Transilvania, palatinatus: 180, 212, 215.

- epus: v. Statileo Ioannes.

Trąba Nicolaus, aepus Gnesnensis: 90.

Trembowla, arx: 156.

Tridentum, civitas: XXIII-XXIV, 355-356, 358, 370, 379, 400-401.

Tridentinum Concilium: XXIII-XXVI, XXXIII-XXXIV, XXXVI, 355-359, 370, 381, 383, 386-387, 398-402, 404, 406-410, 412-416.

- eius legatus: v. Cervini Marcellus.

- eius secretarius: v. Massarelli Angelus.

- oratores Poloni pro eo designati: 400-401, 412-413, v. Drohojowski Iannes, Laski Stanislaus.

Trofimov Simeon, orator Basilii III, magni ducis Moscoviae: 158, 165.

Truchsess a Waldburg Iacobus, dux stipatorum: 365-366.

- Otto, frater Iacobi, nuntius in Polonia, postea epus Augustanus et cardinalis: **XXIII-XXIV**, XXIX, XXXII-XXXIII, XXXVI, **XLII**, **353-376**, 392-393.

- Gulielmus, frater Ottonis et Iacobi, orator Caroli V in Polonia: 393.

Trusov, orator Basili III apud Clementem VII: XIX.

Tudertum (Todi), civitas: 282.

Tudor, familia regia Angliae: v. Elisabeth, Henricus VIII.

Tuliszkowski mgr: 34.

Turcae: VI, XI-XIV, XVI, XVIII-XIX, XXI-XXIII, XXXI, 5, 8-9, 14, 16, 18, 34, 46, 52, 72, 82, 95-97, 106-107, 133, 144, 151, 155-158, 160-162, 164, 166-169, 173-174, 177-178, 180, 185, 189, 196-201, 206, 209-212, 215, 220, 223-224, 233, 254, 277-278, 280, 282, 287, 309, 315, 317-319, 321, 324-325, 327, 330, 334-335, 339, 342-343, 346, 351, 359, 365, 372, 382, 389.

- imperatores (sultani): v. Baiazid II, Selim I, Soliman II.

Turgenev Alexander: LXI, 266.

Turski Ioannes, servitor regis Sigismundi I: 348.

Turzo Stanislaus, epus Olomucensis: 161-163, 261-262, 290, 295, 305-306, 311.

Ulrichskirchen, pagus: 290.

Umbria, regio: V.

Unieiovia (Uniejów), oppidum: 29.

- canonicus: v. Perzyński Matthias.

Unzmarkt, oppidum: 290.

Uppsalia, civitas: XVII.

- aepus: v. Slaghek Theodoricus.

Urbs Vetus (Orvieto), civitas: XIX, XXI, XLI.

- gubernator: v. Strassoldo Pamphilus de.

Utinenses: v. Torre Marcus della.

Utinum (Udine), oppidum: XX, 230.

Utiešenović (Martinuzzi) Georgius, Ord. S. Pauli Eremitae, epus Varadiensis, postea cardinalis: 324-325, 329-330, 332, 346.

Vác, dioecesis:

- epus: v. Brodárics Stephanus.

- Valachi: 359, 364.
- eorum orator apud regem Poloniae: 359, 365.
- Valachia, principatus: 341, 351.
- Valentino Ioannes Andreas, medicus reginae Bonae, canonicus Cracoviensis: 293, 295.
- Valois-Angoulême, familia regia Galliae: v. Franciscus I, Henricus II.
- Henricus, filius Francisci I: 219, v. Henricus II.
 - Ludovica, mater Francisci I: 216.
 - Magdalena, filia Francisci I: 219.
 - Margarita, filia Francisci I: 219.
- Valois-Orléans, familia regia Galliae: v. Ludovicus XII.
- Vandali, gens: 140.
- Varadinum Magnum (Nagy Várad), civitas: 321.
- tractatus inter Ioannem Zápolya et Ferdinandum Habsburg ibi conclusus: 321, 325, 328, 450.
 - epus: v. Utiešenović Georgius.
- Varadinum Petri (Péter Várad), arx: 178, 215.
- Varmia, dioecesis: 291-292.
- canonicatus: 400, 403-404, 430.
 - canonici: Hannow Caspar, Hosius Stanislaus, Sculteti Alexander.
 - cantor: 405, v. Hosius Stanislaus.
 - epi: 289, 291, 405, v. Dantiscus Ioannes, Ferber Mauritius, Hosius Stanislaus, Kromer Martinus, Lossainen Fabianus a.
 - paroecia: v. Frombork.
- Varsavia (Warszawa), civitas: XXV, XXXVI-XXXVII, XLIII, 243, 264, 393, 396-397, 405, 408-409.
- Archivum Principale Actorum Antiquorum: XXXV-XXXVII.
 - Bibliotheca Nationalis: XXXVI.
- Vasion Hieronymus, scriptor brevium: 249.
- Vellia (Wilja), fluvius: 101.
- Veneti: XV, 7, 18, 39, 174, 181, 282, 290, 334.
- Venetiae, civitas et respublica : V, VII, XI, XVIII-XIX, XXII, XXIV, XXXIX, XLI-XLIII, 31, 35-37, 143, 156, 166, 262, 279, 281, 283, 303, 322-323, 334, 340, 389, 391-393, 411-412.
- capitaneus generalis classis: v. Lando Petrus.
 - duces (doge): X, v. Gritti Andreas, Lando Petrus, Loredan Leonardus.
 - locumtenens ducis: v. Badoer Iacobus.
 - monasterium Cartusianorum: V.

- Venetiae; nuntii apostolici: v. Averoldi Altobellus, Mignanelli Fabius, Verallo Hieronymus.
- palatium ducis Ferrariae: 36.
 - senatus: VII, XVIII, 31, 334, 391-392.
- Venetia Iulia: v. Forum Iulii.
- Ventionum (Venzona), pagus: XL, 230, 290.
- Venusinus: v. Grossio Franciscus.
- Verallo Hieronymus, nuntius Venetiis, deinde Vindobonae: XXIV, 334, 366.
- Verböczi Stephanus, palatinus Hungariae: 180, 182, 216.
- Vergilius Maro: 338.
- Veronicae Sanctae velum: 280.
- Vesprimum (Veszprém), civitas: XI.
- dioecesis: XI.
 - epus: v. Berislavić Petrus.
 - vicarius generalis: v. Crnić Thomas.
- Vestonice, oppidum: 290.
- Vetulani Adamus*: LIII, 185.
- Vicetia (Vicenza), civitas: V.
- Vielunensia-Calissiensia Statuta: 90.
- Vigil Fabius, secretarius pontificius, epus Fulginatensis, postea Spoletanus: 297, 322.
- Villacum (Villach), oppidum: XL, XLII, 290, 323, 326.
- Vienna (Vienne), Concilium Oecumenicum a. 1311: 27.
- Vilna, civitas: VI, VIII, X, XXXVIII-XXXIX, XLI, 5, 8, 68, 75-77, 84-86, 93-95, 98-99, 101-104, 133, 139, 141, 271, 291, 350-351, 371-372, 393, 412, 414.
- Bibliotheca Centralis Academiae Scientiarum Lithuaniae: XXXVIII.
 - capitulum cathedrale: 75-77.
 - - canonici: v. Martinus a Duszniki.
 - - custos: v. Filipowicz Ioannes.
 - - decanus: 84-85.
 - - praepositus: 84-85, v. Ciołek Erasmus.
 - cives: 102.
 - clerus: 102.
 - dioecesis: X, 32, 76, 90, 291.
 - ecclesia S. Annae: 94.
 - - S. Bernardini: 93-94.
 - - S. Stanislai (cathedralis): 90, 101.

Vilna; epi: v. Dzierżkowicz Nicolaus, Holszański Paulus Algimundus, Ioannes e ducibus Lithuaniae, Łosowicz Ioannes, Matthias de Vilna, Plichta Iacobus, Tabor Albertus.

- - suffraganeus: v. Iacobus de Miechów.
- fraternitates: S. Ioannis: 84.
- - Misericordiae: 85.
- palatinus: v. Radziwiłł Nicolaus.

Vincentius Ferrer OP, Sanctus: V, 129.

Vindobona (Vienna, Wien): civitas: XXI-XXIV-XXV-XXVII, XL-XLIII, 170, 177, 209, 244, 290, 295, 322-324, 327, 331, 347, 349-350, 360, 366, 370, 372, 392-395, 424, 426-428.

- Congressus Regum: 81.

Vio, Thomas de, dictus Cajetanus, OP, card. legatus in Hungaria et Bohemia: XII-XIII, XXXVII, 122, 151, 153-154, 171-172, 194-195.

Vironia (Virumaa), regio: 291.

- dioecesis: 291.

Viteberga, civitas: 303, 305.

Vitebergensis Ecclesia: 273, v. Luther, Lutheranismus.

Viterbium, civitas: XXI.

- gubernator: v. Strassoldo Pamphilus de.

Vladislaus dictus Łokietek, rex Poloniae: 188.

Vladislaus Iagello, magnus dux Lithuaniae, rex Poloniae: 4, 33.

Vladislaus II Iagellonides, rex Bohemiae et Hungariae: XXVI, 15, 81, 160, 168, 420.

- eius consiliarius intimus: v. Bornemisza Ioannes.
- eius filia: v. Anna, uxor Ferdinandi regis Romanorum.
- eius filius: v. Ludovicus II rex Hungariae.
- eius frater: Sigismundus I, rex Poloniae.

Vladislavia (Włocławek), civitas: 291.

- dioecesis: 291.

- epi: 289, v. Drzewicki Matthias, Górką Lucas, Karnkowski Ioannes, Zebrzydowski Andreas.

- epus auxiliaris: v. Dziaduski Ioannes.

Vormatia (Worms): civitas: 216.

- comitia a. 1517: 216.
- comitia a. 1521: 300.

Vormsi (Wormsoe), insula: 292.

Vorst, Petrus van der, nuntius in Germania: 295.

Vratislavia (Wrocław), civitas: XXXIX, 9, 14, 137, 326.

- Bibliotheca Ossoliniana: XXXVI.

- epus: v. Salza Iacobus de.

Vyškov, oppidum: 290.

Wadding Lucas OFMObs: XVII, LXI.

Waldburg: v. Truchsess a Waldburg.

Wargawski Raphael, notarius thesauri regii, canonicus Cracoviensis: 348.

Warszawa: v. Varsavia.

Warta, fluvius: 160.

Weise Ericus: LXI, 55, 57.

Wieczfieński Ioannes, castellanus Plocensis: 174, 177.

Wien: v. Vindobona.

Wiener Neustadt: v. Nova Civitas Austriae.

Wierzbowski Theodorus: XXV, XXXIII, LIV, LXI, 360, 371, 401.

Wiesiółowski Hiacynthus: XII, XXXVII.

Wietor Hieronymus, typographus: 150, 185.

Wilamowski Ioannes, epus Camenecensis, secretarius regius: 347-348, 355.

Wilczek Bernardinus, aepus Leopoliensis: 291, 294-295, 297, 302.

Wityński Ioannes, domesticus Erasmi Ciołek: 36.

Wojtyska Henricus Damianus CP: VI, XI-XIII, XXIV-XXVII, XXIX, XXXIII, XXXVIII-XLI, LXII, 6-8, 10, 28, 89, 99, 103, 137, 143, 146, 388, 393, 403, 426-427.

Wolski Nicolaus, maiordomus reginae Bonae: 264.

Wotschke Theodorus: 414.

Wrocław: v. Vratislavia.

Wyhowska De Andreis Wanda: XXXII, 301, 303, 331, 366, 398, 403, 409, 416.

Wyclif Ioannes, reformator: 111.

Zagrabia, civitas.

- epus: v. Erdödi Simon.

Zakrzewski Vincentius: LII, 397, 404.

Zambocki Ioannes, secretarius regius: 34, 194.

Zápolya, familia: v. Barbara regina Poloniae, Ioannes rex Hungariae.

- Ioannes Sigismundus, filius Ioannis regis: 325, 350.

Zator, oppidum: 127,

- ecclesia parochialis: 127-128.

- - altare S. Crucis: 127.

Zator; hospitale S. Crucis: 127.

Zebrzydowski Andreas, epus Vladislaviensis, postea Cracoviensis: 384.

Zubek Bernardus, decanus capituli et postea epus Olomucensis: 306.

Żelewski *Romanus*: 430-431.

INDEX RERUM

Introductio.....	V
1. De Zacharia Ferreri nuntio eiusque sociis	V
2. De nuntiis minoribus	X
3. De scriptis ad nuntiaturam spectantibus.....	XXVII
 Itineraria nuntiorum	 XXXIX
 Index fontium, qui in hoc volumine publicantur	XLIV
Opera, in quibus epistularum commercium et acta nuntiorum publicata sunt	L
Studia et fontes auxiliarii	LV
 Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis	 1
1. Sigismundus I Erasmo Ciołek, [Cracoviae, initio VII 1519]	3
2. Congregatio cardinalium Leoni X, [Romae, VII 1519]	5
3. Leo X Zachariae Ferreri, Romae, 15 IX 1519.....	9
4. Leo X Basilio III, Romae, 16 IX 1519	10
5. Leo X Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Romae 16 IX 1519	12
6. Litterae passus Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis datae, Romae 17 IX 1519	12
7. Leo X Zachariae Ferreri, Romae, 28 IX 1519	13
8. Leo X Zachariae Ferreri, Romae, 30IX 1519	13
9. Instructio Zachariae Ferreri data, Romae, 1 XI 1519	14
10. Clavis notarum arcanarum Zachariae Ferreri data, [Romae, 1 XI 1519]	18
11. Facultates Zachariae Ferreri concessae, Romae, 1 XI 1519.....	19
12. Leo X Ioanni de Tedaldis, Romae, 2 XI 1519	29
13. Leo X Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Romae, 7 XI 1519	30
14. Erasmus Ciołek Sigismundo I regi, Romae, 25 I 1520	31
15. Zachariae Ferreri oratio, Toruniae habita 20 II 1520	37

16. Responsum primum nuntiis datum, [Toruniae, 21 II 1520]	45
17. Responsum secundum nuntiis datum, Toruniae, 14 III 1520..46	
18. Sigismundus I Leoni X, Toruniae, [post 14 III 1520]	48
19. Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Toruniae, 9 IV 1520.....	49
20. Albertus, magnus Ordinis Theutonicorum magister, Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis, s.l., 17 IV 1520	50
21. Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Toruniae, 2 V 1520.	54
22. Albertus, magnus Ordinis Theutonicorum magister, Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis, s.l., 10 V 1520.....	57
23. Zacharias Ferreri et Ioannes de Tedaldis Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Toruniae, 20 V 1520	60
24. Instructio nomine magni magistri Alberti nuntiis ac oratoribus principum data, s.l., 21 V 1520.....	61
25. Z. Ferreri et Ioannes de Tedaldis Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Toruniae, 30 V 1520	64
26. Sigismundus I Erasmo Ciołek, Toruniae, 2 VI 1520	65
27. Responsum nomine Sigismundi I Zachariae Ferreri et Antonio de Breves datum, [Toruniae, 30 VI - 3 VII 1520]	68
28. Leo X Zachariae Ferreri, Romae, 7 VII 1520	70
29. Leo X Zachariae Ferreri et Ioanni de Tedaldis, Romae, 12 VII 1520	71
30. Z. Ferreri et Ioannis de Tedaldis Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Toruniae, 15 VII 1520.....	73
31. Zacharias Ferreri capitulo Ecclesiae Vilnensis, Vilnae, 29 XI 1520	75
32. Leo X Sigismundo I, Romae, 26 XII 1520.....	77
33. Leo X Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Romae, 26 XII 1520	79
34. Leo X Zachariae Ferreri, Romae, 30 XII 1520	83
35. Zacharias Ferreri Marco Piotrowicz, macellario Vilnensi, Vilnae, 25 I 1521.....	84
36. Zacharias Ferreri Fraternitati Misericordiae Vilnensi, Vilnae, 25 I 1521.....	85
37. Zachariae Ferreri decretum pro ritu catholico in Lithuania servando, Vilnae, 2 II 1521.....	86

38. Zacharias Ferreri Fratribus Minoribus de Observantia Conventus Vilnensis, Vilnae, 3 II 1520.....	93
39. Zacharias Ferreri Alberto, magno Ordinis Theutonicorum magistro, Bialae, 25 II 1521	94
40. Albertus, magnus Ordinis Theutonicorum magister, Zachariae Ferreri, s.l., [initio Martii 1521].....	97
41. Zachariae Ferreri relatio de suo in Lithuania itinere, s.l., [initio Martii 1521]	98
42. Zacharias Ferreri Iacobo Brzozowski, parocho Plonsensi, Ciechanoviae, 5 III 1521	104
43. Zachariae Ferreri ad Sigismundum I gratiarum actio, Toruniae, 7 IV 1521.....	106
44. Zachariae Ferreri ad Sigismundum I oratio de eliminanda Lutheri doctrina, [Thoruniae, initio Aprilis 1521]	108
45. Zacharias Ferreri universis, Toruniae, 9 IV 1521	116
46. Relatio Zachariae Ferreri de librorum Lutheri concrematione, Toruniae, 14 IV 1521	118
47. Zacharias Ferreri Martino Luthero, Toruniae, [14 IV 1521]	119
48. Zacharias Ferreri concionatoribus Poloniae et Lithuaniae, [Toruniae, post 14 IV 1521]	124
49. Zacharias Ferreri rectori ecclesiae parochialis in Proszowice, Cracoviae, 19 V 1521	126
50. Zacharias Ferreri rectoribus ecclesiae parochialis in Zator, Cracoviae, 22 VI 1521	127
51. Zacharias Ferreri monialibus conventus S. Agnetis Stradomiae, Cracoviae, 26 VI 1521.....	128
52. Sigimundus I Zachariae Ferreri, Cracoviae, 27 VI 1521.....	128
53. Zachariae Ferreri ex Polonia abeuntis ad Sigismundum I oratio, [Cracoviae, ante 28 VI 1521].....	130
54. Zacharias Ferreri Hadriano VI, Faventiae, 31 VIII 1522	132
55. Sigismundus I card. Achilli de Grassis, [Cracoviae, initio Ianuarii 1523]	133
Thomas Crnić (Nigro).....	135
1. Thomas Crnić canonicis ecclesiae Spalatensis, Cracoviae, 21 XII 1522	137
2. Responsum primum nomine Sigismundi I Thomae Crnić datum, Cracoviae, [3-6 I 1523]	139

3. Responsum secundum nomine Sigismundi I Thomae Crnić datum, Cracoviae, [circa 10 I 1523]	140
4. Hadrianus VI Thomae Crnić, Romae, 24 I 1523	143
5. Sigismundus I Adriano VI, Cracoviae, 3 III 1523	146
 Ioannes Antonius Buglio et Gundisalvus de Sangro.....	149
1. Litterae credentiales Clementis VII pro Ioanne A. Buglio ad Sigismundum I datae, Romae, 20 II 1524	151
2. Clemens VII Petro Tomicki, Romae, 20 II 1524	152
3. Clemens VII Christophoro Szydłowiecki, Romae, 20 II 1524	153
4. Ioannes M. Giberti Ioanni A. Buglio, Romae, 17 VI 1524	153
5. Ioannes A. Buglio Ioanni M. Giberti, Cracoviae, 18 VII 1524.....	155
6. Sigismundus I proceribus regni sui, Cracoviae, 20 VII 1524.....	158
7. Ioannes A. Buglio card. L. Campeggio, Cracoviae, 22 VII 1524	161
8. Ioannes A. Buglio Ioanni M. Giberti, Cracoviae, 22 VII 1524.....	162
9. Bona regina Poloniae Clementi VII, Cracoviae, 22 VII 1524.....	164
10. Ioannes A. Buglio Ioanni M. Giberti, Cracoviae, 25 VII 1524.....	164
11. Ioannes A. Buglio Nicolao a Schönberg, Budae, 17 VIII 1524	167
12 Clemens VII Iacobo Fugger, Romae, 1 X 1524.....	171
13. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 31 X 1524	173
14. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 22 XI 1524	175
15. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 6 XII 1524.....	176
16. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 26 XII 1524.....	179
17. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 6 II 1525	180
18. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 26 IV 1525	182
19. Andreas Krzycki Ioanni A. Buglio, Cracoviae, ante 1 V 1525.....	185
20. Petrus Tomicki Ioanni A. Buglio, Cracoviae, [initio Maii 1525].....	194
21. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 8 V 1525	196
22. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 25 V 1525	198
23. Gundisalvi de Sangro ad Sigismundum I oratio, [Cracoviae], 25 V 1525	201
24. Responsum nomine Sigismundi I Gundisalvo de Sangro datum, [Cracoviae], 4 VI 1525	202
25. Sigismundus I Clementi VII, [Cracoviae, post 4 VI 1525]	203
26. Clemens VII Sigismundo I, Romae, 1 VII 1525	204
27. Clemens VII Sigismundo I, Romae, 20 VII 1525	205
28. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 30 VII 1525	208

29. Clemens VII Sigismundo I et Ludovico II, Romae, 22 VIII 1525	210
30. Ioannes A. Buglio Sigismundo I, Budae, 7 XI 1525	212
31. Sigismundus I Ioanni A. Buglio, [Cracoviae, XI 1525]	217
32. Ioannes A. Buglio Iacobo Sadoleto, Budae, 16 XI 1525	218
33. Clemens VII Ioanni A. Buglio, Romae, 21 VII 1526	220
34. Clemens VII Sigismundo I, Romae, 21 VII 1526	222
35. Clemens VII Ioanni A. Buglio, Romae, 27 VII 1526	222
36. Sigismundus I Ioanni A. Buglio, Cracoviae, [IX 1526]	223
 Nicolaus Fabro	225
1. Litterae credentiales Clementis VII, Sigismundo I pro Nicolao Fabro datae, Romae, 14 XI 1525	227
2. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Mantuae, 30 XI 1525	228
3. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Mantuae, 4 XII 1525	229
4. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Ventioni, 10 XII 1525	230
5. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Nepolomiciis, 1 I 1526	231
6. Oratio Nicolai Fabro ad Sigismundum I, Petricoviae, 8 I 1526	232
7. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Petricoviae, 10 I 1526	236
8. Nicolaus Fabro Ioanni A. Buglio, [Petricoviae, 15 I 1526]	238
9. Responsum, nomine Sigismundi I Nicolao Fabro datum, [Petricoviae, 26 I 1526]	239
10. Sigismundus I Clementi VII, Petricoviae, 29 I 1526	241
11. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Cracoviae, 4 II 1526.....	242
12. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Budae, 17 II 1526	244
13. Nicolaus Fabro Iacobo Sadoleto, Mantuae 16 III 1526.....	245
 Ioannes Franciscus Cito	247
1. Facultates a Clemente VII Ioanni Francisco Cito concessae, Romae, 16 XI 1525	249
2. Clemens VII Ioanni Francisco Cito, Romae, 16 XI 1525	249
3. Litterae credentiales Clementis VII pro Ioanne F. Cito Sigismundo I datae, Romae, 18 XI 1525	252
4. Litterae credentiales Clementis VII pro Ioanne F. Cito Basilio III datae, Romae, 18 XI 1525	254
5. Clemens VII Bonae reginae Poloniae, Romae, 18 XI 1525.....	256

6-13. Clemens VII 4 praelatis et totidem nobilibus Polonis, Romae, 18 XI 1525	257
14-20. Clemens VII 3 praelatis et 4 nobilibus laicis ducatus Moscoviae, Romae, 18 XI 1525	258
21. Litterae passus a Clemente VII Ioanni Francisco Cito datae, Romae, 18 XI 1525	258
22. Clemens VII Ioanni Francisco Cito, Romae, 19 XI 1525	260
23. Ioannes F. Cito Iacobo Sadoleto, Cracoviae, 1 III 1526.....	261
24. Ioannes F. Cito Iacobo Sadoleto, Cracoviae, 15 [III] 1526	263
25. Responsum nomine regis Sigismundi I Ioanni Francisco Cito datum, Marienburgi, 5 IV 1526	265
26. Instructio a Sigismundo I Ioanni F. Cito in Moscoviam eunti data, Marienburgi, 10 IV 1526.....	266
27. Ioannes F. Cito Iacobo Sadoleto, Marienburgi, 11 IV 1526.....	268
28. Sigismundus I Gustavo I, Marienburgi, [post 11 IV 1526]	272
29. Sigismundus I Ioanni F. Cito et Leonardo Nogarola ac Sigismundo ab Herberstein, [Marienburgi, aestate 1526]..274	
30. Responsum nomine Sigismundi I Ioanni Francisco Cito datum, [Cracoviae], 28 I 1527.....	274
31. Instructio a Sigismundo I Ioanni F. Cito Romam redeunti data, [Cracoviae], 1 IV 1527	276
32. Sigismundus I Clementi VII, [Cracoviae, circa 1 IV 1527]	278
33. Ioannes F. Cito Sigismundo I, Venetiis 29 V 1527	279
34. Ioannes F. Cito Sigismundo I, Venetiis 23 VIII 1527	281
35. Sigismundus I Clementi VII, Radomiae, 3 XI 1527.....	283
Pamphilus de Strassoldo	285
1. Litterae credentiales Pauli III pro Pamphilo de Strassoldo, Sigismundo I datae, Romae, 10 IX 1536	287
2. Paulus III Bonae reginae Poloniae, Romae, 10 IX 1536.....	288
3. Paulus III Andreae Krzycki, Romae, 10 IX 1536.....	289
4. Itinerarium in Polonię Pamphilo de Strassoldo propositum, [Romae, 10 IX 1536]	290
5. Instructio prima Pamphilo de Strassoldo data, [Romae, circa 10 IX 1536]	292
6. Instructio secunda Pamphilo de Strassoldo data, [Romae, paulo post 10] IX 1536	293

7. Instructio secreta Pamphilo de Strassoldo data, Romae, [circa 10 IX 1636]	297
8. Pamphilus de Strassoldo Ambrosio Recalcato, Cracoviae, 23 XI 1536.....	300
9. Pamphilus de Strassoldo Ambrosio Recalcato, Cracoviae, 28 XI 1536.....	303
10. Modus recognitionis super intimatione concilii a Pamphilo de Strassoldo insinuatus, s.l., [XI-XII 1536].....	305
11. Sebastianus Branicki Pamphilo de Strassoldo, Cracoviae, 10 XII 1536	306
12. Iacobus Buczacki Paulo III, Cracoviae, 10 XII 1536.....	307
13. Pamphilus de Strassoldo Paulo III, Cracoviae, 11 XII 1536	308
14. Sigismundus I Paulo III, Cracoviae, 11 XI 1536.....	309
15. Andreas Krzycki Paulo III, Cracoviae, 11 XII 1536	310
16. Thomas Schöning Pamphilo de Strassoldo, Kokenhuseni, 25 XII 1536	311
 Hieronymus Rorario	313
1. Paulus III Sigismundo I, Romae, 29 VI 1539.....	315
2. Paulus III Bonae reginae Poloniae, Romae, 29 VI 1539.....	316
3. Paulus III Sigismundo Augusto, Romae, 29 VI 1539	317
4. Paulus III Ioanni Chojeński, Romae, 29 VI 1539	319
5. Litterae passus Hieronymo Rorario datae, Romae, 29 VI 1539	320
6. Instructio Hieronymo Rorario data, [Romae, 29 VI 1539]	321
7. Hieronymus Rorario card. Alexandro Farnese, ex Portu Naonis, 18 IX 1539	322
8. Hieronymus Rorario Alejandro Farnese, Villaci, 11 X 1539	323
9. Hieronymus Rorario Alejandro Farnese, Viennae, 28 X 1539	324
10. Hieronymus Rorario Alejandro Farnese, Budae, 22 XI 1539	327
11. Hieronymus Rorario Alejandro Farnese, Budae, 27 XI 1539	329
12. [Pamphilus de Strassoldo] Hieronymo Rorario, [Romae], 8 XII 1539.....	330
13. Hieronymus Rorario card. Alejandro Farnese, Budae, 12 XII 1539	332
14. Hieronymi Rorario ad Sigismundum I et Sigismundum Augustum oratio, [Cracoviae, medio Ianuario 1540]	333
15. Hieronymi Rorario ad Sigismundum Augustum oratio, Cracoviae, 15 II 1540	335

16. Hieronymus Rorario card. Alexandro Farnese, Cracoviae, 24 II 1540	339
17. Hieronymus Rorario card. Guidoni Ascanio Sforza, Cracoviae, 24 II 1540	343
18. [Card. Guido Ascanius Sforza] Hieronymo Rorario, [Romae], 20 III 1540.....	347
19. Expensa pro sustentatione Hieronymi Rorario a rege Poloniae facta, s.l., 14 I-5 IV 1540.....	348
20. [Card. Guido Ascanius Sforza] Hieronymo Rorario, [Romae], 24 IV 1540	349
21. Hieronymus Rorario card. Alexandro Farnese, ex Portu Naonis, 13 VIII 1540	349
22. Sigismundus I Hieronymo Rorario, Vilnae, 17 XI 1540	350
 Otto Truchsess a Waldburg.....	 353
1. Paulus III Sigismundo I, Romae, 29 VII 1542	355
2. Paulus III Petro Gamrat, Romae, 29 VII 1542	356
3. Ottonis Truchsess ad Sigismundum I oratio, Cracoviae, 15 X 1542	356
4. Otto Truchsess Alexandro Farnese, Cracoviae, 17 X 1542	359
5. Otto Truchsess Alexandro Farnese, Cracoviae, 21 X 1542	365
6. Responsum nomine regis Sigismundi I Ottoni Truchsess datum, Cracoviae, 6 XI 1542	367
7. Petrus Gamrat Paulo III, Cracoviae, 7 XI 1542.....	370
8. Otto Truchsess Alexandro Farnese, Viennae, 25 XI 1542.....	370
9. Memoriale Ottonis Truchsess Marcello Cervini datum, [Romae, mense Ianuario 1543]	372
10. Paulus III Sigismundo Augusto, Romae, 1 II 1543.	373
11. Paulus III Sigismundo I, Romae, 18 II 1543.....	374
 Hieronymus Martinengo	 377
1. Hieronymus Martinengo card. Marcello Cervini, Romae, 25 II 1548	379
2. Litterae credentiales a Paulo III ad Sigismundum Augustum pro Hieronymo Martinengo datae, Romae, 21 VI 1548.....	380
3. Paulus III Bonae reginae Poloniae, Romae, 21 VI 1548.....	382
4. Paulus III Nicolao Dzierzgowski, Romae, 21 VI 1548	383

5. Paulus III Hieronymo Martinengo, Romae, 12 VII 1548	384
6. Instructio generalis a card. Alexandro Farnese Hieronymo Martinengo data, Romae, 15 VII 1548	386
7. Instructio particularis a card. Alexandro Farnese Hieronymo Martinengo data, [Romae, 15 VII 1548]	389
8. Hieronymus Martinengo card. Marcello Cervini, Venetiis, 24 VII 1548	391
9. Hieronymus Martinengo card. Alexandro Farnese, Viennae, 15 VIII 1548	392
10. Hieronymus Martinengo card. Marcello Cervini, Viennae, 15 VII 1548	394
11. Hieronymus Martinengo card. Marcello Cervini, Cracoviae, 24 VIII 1548	395
12. Samuel Maciejowski Hieronymo Martinengo, Severiae, 24 VIII 1548	396
13. Sigismundus Augustus Paulo III, Sandomiriae, 5 IX 1548	398
14. Responsum nomine Sigismundi Augusti Hieronymo Martinengo datum, Sandomiriae, 6 IX 1548	400
15. Stanislaus Hosius Ioanni Dantisco, Sandomiriae, 7 IX 1548	404
16. Card. Alexander Farnese Sigismundo Augusto, Romae, 14 IX 1548	405
17. Hieronymus Martinengo card. Alexandro Farnese, Cracoviae, 22 IX 1548	407
18. Samuel Maciejowski card. Alexandro Farnese, Bodzentini, 24 IX 1548	410
19. Hieronymus Martinengo card. Alexandro Farnese, Venetiis, 27 X 1548	411
20. Hieronymus Martinengo card. Marcello Cervini, Venetiis, 27 X 1548	412
21. Nicolaus Dziergowski Hieronymo Martinengo, Lovicci, 30 XII 1548	412
22. Ioannes Dziaduski Paulo III, Brzozowiae, 18 II 1549	414
 Marcus Antonius Maffei	417
1. Iulius III Sigismundo Augusto, Romae, 27 V 1553	419
2. Iulius III episcopis regni Poloniae, Romae, 27 V 1553	421
3. Iulius III senatoribus saecularibus regni Poloniae, Romae, 27 V 1553	422

4. Iulius III Nicolao Radziwiłł, Romae, 27 V 1553	424
5. Iulius III Catharinae, archiducissae Austriae, Romae, 28 V 1553	425
6. Litterae passus Marco A. Maffei datae, Romae, 28 V 1553	426
7. Marcus A. Maffei card. Innocentio Del Monte, Viennae, 17 VI 1553	426
8. Marcus A. Maffei card. Innocentio Del Monte, Cracoviae, 3 VII 1553	428
9. Senatores saeculares regni Poloniae Iulio III, Cracoviae, 14 VIII 1553	429
10. Marcus A. Maffei Martino Cromero, Romae, 30 X 1553	430